ديوان قليچ

از

شمس العلماء ميرزا قليچ بيگ

سنڌي ادبي بورڊ

ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ

Digitized By M. H. Panhwar Institute Of Sindh Studies, Jamshoro.

ديوان قليچ

Digitized By M. H. Panhwar Institute Of Sindh Studies, Jamshoro.

كليات قليچ (رحہ) - حصو اول

ديوان قليچ

از

شمس العلماء ميرزا قليچ بيگ

سنڌي ادبي بورڊ
ڄامشورو/حيدرآباد سنڌ
١٤١٠ھ/١٩٨٩ع

ڇاپو پهريون	سال ١٩٥٦ع	تعداد ٢٠٠٠
ڇاپو ٻيو	سال ١٩٨٩ع	تعداد ٢٠٠٠

قيمت 100-00 رپيا

ملڻ جو هنڌ:
سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال،
تلڪ چاڙهي، حيدرآباد سنڌ.

پاران ايم ايڇ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو۔

ٽپال ائڊريس
(جي. پي. او باڪس نمبر ١٢، حيدرآباد سنڌ)

هيءُ ڪتاب سنڌي ادبي بورڊ پرنٽنگ پريس ڄامشورو سنڌ ۾ مئنيجر ميان الله بچائي يوسف زئي ڇپيو ۽ مسٽر حبيب الله صديقي سيڪريٽري/ڊائريڪٽر سنڌي ادبي بورڊ ان کي ڇپائي پڌرو ڪيو.

Digitized By M. H. Panhwar Institute Of Sindh Studies, Jamshoro.

جنهن کي سرڪار سنڌي شوق مان ’شمس العلما‘،
سوجهرو تنهن ۾ نه ڪو، تنهن ۾ نه ڪو علم و ادب. (قليچ)

چو اول می تراشیدم بدست، خویش ریشم را،
ندانستم که آید برسرم چندین شکایتها. (قبیح)

پيءُ فريدون، نانو خسرو ٿيو ته ڇا؟
ڪر پڌر پنهنجو گهر ذاتي ڪڍي. (قليچ)

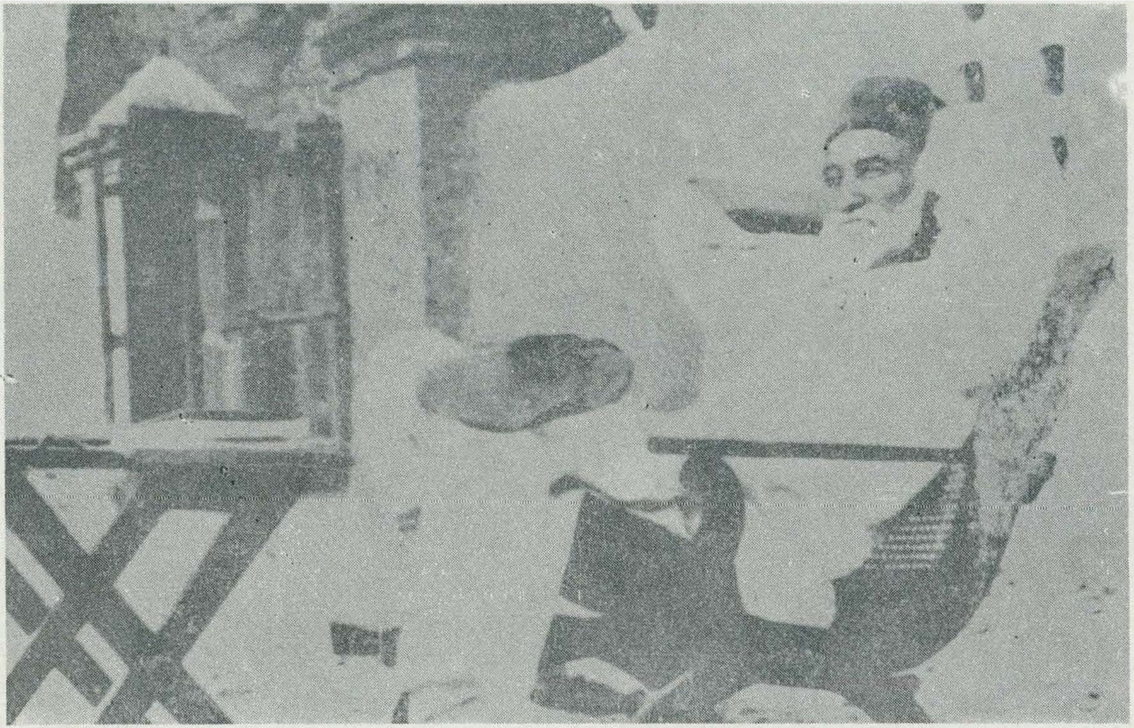

واريءَ کان بہ وڌ جو گناهہ ڪيا هئا مون، ويٺس ڪري ڪنڌ هيٺ ٻپ ۾ شرم کون،
آواز آئيو غيبي تہ 'غم ڪاهہ نہ "قليچ"، لائق ڪيا پنهنجا تو، اسين پنهنجا ڪريون.'

مقدمو

ديوان قليچ

از

اجهل بيگ قليچ بيگ ميرزا

مضمون	صفحو
● ناشر طرفان	الف ـ ب
١- پيش لفظ	١
٢- "قليچ" جي زندگيءَ جا ابتدائي حالات	٣
سنڌي شعر ۽ شاعري	
٣- تمهيد	١۴
۴- شعر، شاعري ۽ شاعر جي تعريف	١٨
٥- شعر جي تقسيم	٢٥
٦- شعر جا قسم	٢٧
قليچ جو شعر ۽ سنڌس شاعري	
٧- "قليچ" جي شعر ۽ شاعريءَ تي مجموعي نظر	٣٠
٨- ڪلام ۾ سلاست ۽ رواني	٥٢
٩- استفاده ۽ قوت آخذه	٥٦
١٠- "قليچ" جي شاعريءَ جا ٽي دور	٦٠
١١- غزليات	٦٠
١٢- عشقيه غزل	٦٦
١٣- تصوف	٧٠
١۴- اخلاقيات (موعظت ۽ نصيحت، فلسفو ۽ حڪمت)	٨٥
١٥- نفسانيات	٩٧
١٦- دنيا ۽ عقبيٰ بابت	١٠٠
١٧- منظر نگاري ۽ واقع نگاري	١٠٣
١٨- تلميحات	١٠٧
١٩- شوخي، ظرافت، لطيف طنز، هجو ۽ مدح	١١٠
٢٠- قنوطي شاعري	١١٨
٢١- دينيات (قرآن ۽ حديث مان حوالا، قومي ۽ ملي شاعري)	١٢٠
٢٢- حرف آخر	١٢٨

ناشر طرفان

"ديوان قليچ" پهريون دفعو سال ١٩٥٦ع ۾ سنڌي ادبي بورڊ طرفان ڇاپي پڌرو ڪيو ويو. ڪل ٻه هزار ڪاپيون ڇپيون هيون جيڪي ستر جي ڏهاڪي ۾ کپي ويون. جنهن بعد هن ديوان جي مسلسل تقاضا ٿيندي رهي آهي.

تاريخ ٣-جولاءِ ١٩٨٩ع تي جڏهن شمس العلماء مرزا قليچ بيگ جي سٺهين ورسي تي سنڌي ادبي بورڊ طرفان سيڪريٽري ڳلن جون چادرون چاڙهڻ ۽ ورسي ۾ شريڪ ٿيڻ لاءِ مرزا صاحب مرحوم جي شيدائن جي ميڙ ۾ پهتو ته ديوان قليچ ڪي دوباره شايع ڪرڻ جي تقاضا نهايت زورشور سان ٿي، تنهنڪري وعده مطابق ٻيو ڇاپو مرزا مرحوم جي ١٣٦ هين سالگره (٤-آڪٽوبر ١٩٨٩ع) جي موقعي کان اڳ شايع ڪري رهيا آهيون.

نصيحت خلق کي پيو ڪر "قليچا"!
ٻڌي ڪو يا نه، تون واچي جان پيو وڃ.

حبيب الله صديقي
سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ

سنڌي ادبي بورڊ ڄامشورو
ڄامشورو سنڌ.
٣٠ سيپٽمبر ١٩٨٩ع

ديباچو

ڪي سنڌي ديوان هن ڪان اڳي ڇپيا ويا آهن، ۽ ڪي ڇپيا به آهن. منهنجا سنڌي غزل اگرچه منهنجن گهڻن ڪتابن ۾ ڏنل آهن، تڏهن به هڪڙي نئي هنڌ ديوان جي صورت ۾ لکيل يا ڇاپيل نه هئا. انهيءَ لاءِ، ڪن دوستن اهڙي ديوان جي طلب ڪئي، تنهنڪري سڀ پراڻا توڙي نوان غزل گڏ ڪري، هن ڪتاب ۾ آندا اٿم ۽ الف-بي وار رديف موجب لکيا اٿم. ڪن نج سنڌي اکرن وارن رديفن تي غزل اڳي لکيل نه هئا، تنهنڪري هرهڪ اهڙي رديف جو هڪ ٻه غزل شامل ڪيو ويو آهي.

معلوم هجي ته غزل اڪثر عشقيه مضمون تي هوندا آهن ۽ غزل جو هرهڪ بيت علحدو خيال ڏيکاريندو آهي، ۽ ان جي سڀني بيتن جو پاڻ ۾ ڪو واسطو نه هوندو آهي، پر منهنجا غزل ٻني قسم جا آهن. اهي عشقي، اخلاقي، تاريخي وغيره مضمونن تي لکيل آهن، ۽ سڀني بيتن جو لاڙو انهيءَ هڪڙي مضمون ڏي آهي، جو هرهڪ غزل جي سري تي لکيو ويو آهي، ۽ هرهڪ غزل جو بحر يا وزن به اتي ئي ڏنو ويو آهي ته جئن شعر پڙهڻ ۾ آساني ٿئي.

فارسي ديوانن ۾، قصيدا اڪثر پڇاڙيءَ ۾ ڏيندا آهن، پر مون هرهڪ رديف هيٺ اهي غزلن سان گڏ ڏنا آهن. سمجهڻ گهرجي ته عروض جي قاعدي موجب ٻارهن بيتن جي اندر غزل چئبو، ۽ مٿي قصيدو.

ڪتاب جي پڇاڙيءَ ۾، مضمونن جي الف- بي وار ياداشت بہ ڏني ويئي آهي، تہ جئن ڪنهن خاص مضمون جي غزل ڪڍڻ ۾ آساني ٿئي.

هين ديوانن وانگي هن ۾ قطعا، رباعيون، مثنويون وغيره نہ ڏنيون ويون آهن، جو اهي ڪهڻيون آهن جو انهن لاءِ منهنجا ڌار ڪتاب آهن.

حيدرآباد سنڌ،

فيبروري، سنہ ١٩٢٨ع — قليچ بيگ

بسم الله الرحمان الرحيم

مقدمو

پيش لفظ.

سڀ ساراهه ان صانع بيپرواهه کي جڳائي، جنهن ڪائنات جي اشعار آبدار کي پنهنجي قدرت ڪامله ۽ حڪمت بالغه ۽ طبيعت منزّه سان موزون بڻايو؛ ڪون و مڪان جو قصيدو، ذات صفات جي حُسن مطلع سان ۽ توحيد تمجيد جي صنايع و بدايع سان، دلفريب ۽ ديده زيب ڪيو؛ غائب حاضر جو غزل، اُلفت جي عمل سان ۽ شاه بيت بي بدل سان، روح افزا بڻايو؛ روح ۽ جسم جي رباعي، صفحهٔ شهود جي نمود ۾، آربع عناصر وانگي گڏيل ۽ صادر نُهرائي؛ فصاحت ۽ بلاغت جو فرد پُر درد، قيوّميت جي ڪلّيات ۾، ناظرين متّين، معاني رنگين، جي لاءِ مرغوب مطلوب ڪيو؛ ۽ قوّتِ ناطقه جو قطعو، طبع جي تلوين ۽ نيڪ آئين سان، عجيب و غريب ڪري رکيو.

نعت اُن "انا افصح العرب والعجم" جي، جنهن اُمّي هڻڻ جي باوجود، من الله تعاليٰ قرآن پرتبيان، اِيمان جي ارڪان، امر-نهي جي سامان، سان رخشان بڻائي، عالم جي اڳيان آندو، جنهن جي حُجت ۽ حڪمت، لطافت ۽ صداقت ڪان، جُملي ڪتاب پيشين – توريت، انجيل ۽ زبور-جا احڪام، منسوخ ۽ طاق نسيان تي رهجي ويا: صلي الله عليه و آله و اصحابه اجمعين.

اَمّا بعد، آءٌ هيچمدان ۽ ڪوڙ زبان، سيني شاعران عاليشان، ۽ سخنواران عمدهٔ اقرانِ زمان، ۽ ناظرين باتمڪين، واقفانِ معاني رنگين،

۽ ماهران ِ مضامين خوش آئين، جي خدمت بابرڪت ۾ پُرسعادت ۾ عرض گذار ۽ حقيقت اظهار ٿو ڪريان تہ شاعريءَ جي جذبات کان ڪوبہ بشر خالي نہ آهي: خداوند ِ عالم انسان ۾ 'جذبو' وديعت ڪري، سڄي فطرت جي نظام کي ان جي ماتحت ڪري ڇڏيو آهي. ۽ اهو ئي سبب آهي جو جڏهن آهو 'جذبو'، جِلا حاصل ڪري، عروج ڪمال جون انتهائي منزلون طي ڪري ٿو، تڏهن آهو فلڪ پيمائي ڪندي، انهن مقامن تائين پهچيو وڃي، جتي وهم وگمان جو پکي بہ پرواز ڪري نٿو سگهي: يعني لفظن ۾ هيئن چئجي تہ فطرت جي معمولي منظرن کان اڳيرو وڌي، اُن جا خيال اعليٰ عليين تائين پهچيو وڃن، جا منزل هڪ حقيقي شاعر کي ئي حاصل آهي، جنهن ۾ ظاهري حُسن ۽ روحاني مفهوم کي سمجهڻ جي صلاحيت ۽ قابليت اعليٰ درجي جِي رَکيل آهي. انهن قابليتن ۾، فطرت جي طرفان، کيس هڪ خاص عطيو مرحمت ٿئي ٿو، جنهن جي ڪري هوُ ڪائنات جي حُسن ۽ اُن جي روحانيت کان خود آشنا ٿِيي، ان کي اسان جي آڏو اهڙيءَ ريت پيش ڪري ٿو، جو اسان جي تخيّل ۽ جذبي ۾ پڻ اشتعال پيدا ٿِيي پوي ٿو، ۽ اسان پڻ انهن رازن کي هُن سان گڏ بي نقاب ڏسڻ لڳون ٿا. هيءَ بني نوع انسان جِي اُها خدمت آهي، جا شاعر انجام ڏئي ٿو.

ڪنهن قوم ۽ مُلڪ جِي رسم پرستارانہ جهالت جڏهن ان جي عقل تي بنهہ پردو وجهيو ٿي ڇڏي، تڏهن شاعر ئي پنهنجي معجز بيانيءَ جي ذريعي ماڻهن جي قلب جون اکيون روشن ڪري ٿو. ڪائنات ۾ حُسن، خوبي ۽ يعني عجائبات جا جيڪي اڻ کُٽ خزانا پوشيده آهن، شاعر اسان کي انهن جي تلاش ڏانهن مائل ڪري ٿو- ڪنهن بہ وڏي شاعر جي ڪلام پڙهڻ سان ان جي تصديق ٿي سگهي ٿِيي. اِهو ئي سبب آهي، جو ڪنهن فارسي شاعر فرمايو آهي:

"شاعري جُزويست از پيغمبري!"

ڪنهن شاعر جي شاعري سمجهڻ ۽ ان تي تبصري ڪرڻ لاءِ، ان جي ڪلام جو مطالعو ڪافي هئڻ گهرجي؛ ۽ ان جي ذهن ۽ فڪر

جي تدريجي ارتقاء، ان جي فن جي درجي بدرجي ترقيءَ ۽ وسعت کي سمجهڻ لاءِ، ان جي زندگيءَ ۽ ماحول کان باخبر ٿيڻ بہ نهايت ضروري آهي. گويا، ڪنهن اهڙي مطالعي لاءِ، شاعر جي زندگيءَ جي اُنهن واقعن جو علم رکڻ ضروري آهي، جنهن جي تحت

(الف) هُن، زندگيءَ جي متعلق ڪو خاص نقطهء نظر قائم ڪيو؛ ۽

(ب) اُن نقطهء نظر جي اظهار لاءِ، هُو تخليق جون مختلف صورتون پيدا ڪندو رهيو.

تنهن کان سواءِ، شاعر جي ذهنيت کي سمجهڻ لاءِ اُن جي زماني جي اجتماعي احساس کي بہ پيش رکڻ ضروري آهي.

انسان عجيب و غريب عناصر جو مجموعو آهي. اُن مجموعي جو هرهڪ عنصر، شخصيت جي تعمير ۾ حصو وٺي ٿو. زماني جون حالتون، موروثي اثر، جسماني ترڪيب ۽ ساخت، ننڍپڻ جو ماحول، تعليم و تربيت، شعور و شباب جي زماني جا انقلاب آفرين واقعا، بدني صحّت ۽ عدم صحّت- مطلب تہ اهڙا سوين هزارين اثر، اِنسان جي زندگيءَ ۾ لحظي بہ لحظي قير ڦار ڪندا رهن ٿا، ۽ شعور توڙي لاشعور جي پيچ ۽ خم کان لنگهندي، اُن جاندار کي اهڙا مُرڪب معجون بنائين ٿا، جنهن جي متعلق هڪ فارسي شاعر فرمايو آهي:

"آدمي زاده طُرفه معجونيست،
از ملائڪ سرشتہ و از حيوان!"

٢. "قليچ" جي زندگيءَ جا ابتدائي حالات.

سپ کان پهريائين، دُرِّ درياي تصانيف، انجمِ آسمان تاليف، سخنورن جي شاهہ، نظم و نثر کان آگاهہ، ڪلام جي ڪليم، طبع جي سليم، سلطان سخن جي نديم، استاد الشعراء، ارشادالعلماء، امدادالصلحاء، اعتمادالفضلاء، ناظم ڪبير، ناشر دلپذير، نڪاتِ لطيف کان خبير، رموزات شريف جي بصير، فصاحت جي تصوير، بلاغت جي تاثير،

حضرتنا، مولانا، شمس‌العلماء خان بهادر ميرزا قليچ بيگ صاحب، قدس سره‌العزيز، جي زندگيءَ جا ابتدائي حالات هيٺ بيان ڪجن ٿا، جي ٽن حصن ۾ وراهي سگهجن ٿا:

(الف) اصل نسل، ٻاراڻي وهي، تعليم ۽ تدريس؛

(ب) زمانهٔ شباب جا واقعات ۽ تصنيف و تاليف جو شوق؛ ۽

(ج) پيري ۽ گوشي نشيني.

ميرزا صاحب مرحوم جي والد بزرگوار جو نالو ميرزا فريدون بيگ هو، جو اصل عيسوي مذهب جي هڪ امير گهراڻي مان هو، ۽ سندس اصل نالو "سدني" هو. شوسنڌ جي حاڪم مير ڪرمعلي خان ۽ مير مراد علي خان واري دور ۾ ايران ڪان سنڌ ۾ آيو، جتي هُن پنهنجي هڪ هموطن، ميرزا خسرو بيگ مرحوم جي نياڻيءَ سان شادي ڪئي، جنهن مان هن کي ست پُٽ ۽ ٻه نياڻيون ٿيون، جن مان مرحوم و مغفور ميرزا قليچ بيگ صاحب، سندس ٽيون نمبر فرزند آهي، جو حيدرآباد شهر جي ننڍي ٺوڙهي گوٺ ۾، سنه ١٨٥٣ع، مطابق سنه ١٢٧٠هه، جي محرم واري مهيني جي چوٿين تاريخ، تولد ٿيو-جنن ارشاد ٿئي ٿو:

"پيدا آءٌ محرّم ۾ ٿيس، چوٿين هئي تاريخ،
واويلا ۽ هي هي جي مون ٻولي ٻُڌي رُنندي".

ميرزا صاحب مرحوم ننڍي هوندي کان ئي لکڻ ۽ پڙهڻ جو شوقين هوندو هو، جو شوق سندس مرڻ گهڙيءَ تائين هلندو آيو. ستن اٺن ورهين جي عمر ۾ لغو، پر با معنيٰ ۽ موزون شعر ٺاهي، پنهنجي پيءُ ۽ ناني کي ڏيکاريندو هو، جي کيس داد ڏيئي همتائيندا هئا. جئن جئن وڏو ٿيندو ويو، تئن تئن سمجهه پر يا شعر چوڻ لڳو، ۽ ڪڏهن فارسي شعر به چوندو هو. ميرزا صاحب جو والد اڪثر سندس شعر ۾ اصلاح ۽ درستي ڪندو هو-جنن هيٺ اِرشاد ٿئي ٿو:

"شعر سنڌي چيو مون، فارسي ۽ هندي پڻ،
گرچه والد بنا ڪنهن شخص نوازش نه ڪئي".

"فخر ڪر ڪين "قليچ" آن تـي، رکج شغل اهو،
شڪر ڪر رب جو ۽ پيءُ ماءُ جو جن اهڙو ڪيئي".

"فيض جيڪي مون کي حاصل ٿيو سو پنهنجي پيءُ کان ٿيو،
رات جـو تي گـڏ سـُتس جنهن سان ۽ ويٺس ڏينهن جـو".

"شعر جـي ڪنهن مون کي نه ڪئي تلقين،
آئي دل مان، ڪڏي تـو ان کي وات".

مٿين شعرن مان معلوم ٿيندو ته شعر و شاعريءَ جي ڏس ۾، پنهنجي والد بزرگوار ۽ پنهنجي ذوقِ سليم کان سواءِ ڪيس ڪنهن به اُستاد جي آڏو زانوي شاگردي ته ڪرڻو نه پيو.

اهڙيءَ طرح، پنهنجي پدر بزرگوار جي سايءِ عاطفت ۾ پرورش وٺڻ شروع ڪيائين. سندس والد ماجد پڻ هڪ زبردست عالم، شاعر ۽ صاحب علم و فضل هو، جنهن پنهنجي اولاد کي پڻ پنهنجي نقشِ قدم تي هلائڻ چاهيو ٿي.

جيتوڻيڪ، ميرزا صاحب مرحوم شعر و شاعريءَ جي آوائلي تعليم پنهنجي پدر بزرگوار کان حاصل ڪئي، تڏهن به ادبي سوزش سندس طبيعت ۾ پيدائشي طور تي موجود هئي، جنهن جو اشارو پنهنجي مٿين شعر نمبر چوٿين ۾ ڪيو اٿس. اهڙيءَ ريت، ميرزا صاحب مرحوم شاعريءَ جي اُفق تي آفتاب بڻجي چمڪيو، ۽ ٿوري ئي عرصي اندر شعر ۽ ادب جي دنيا تي ڇانئجي ويو ۽ پنهنجو ڌاڪو ڄمايائين.

اِبتدائي تعليم، پنهنجي ڳوٺ جي خانگي مڪتب ۾، آخوند شفيع محمد مرحوم وٽان حاصل ڪيائين. جنهن کان پوءِ حيدرآباد شهر جي سنڌي اسڪول ۾ داخل ٿيو، جتي سندس پهريون اُستاد آخوند ولي محمد مرحوم هو. ڪن ڏينهن کان پوءِ وري قاضي حاجي احمد مٽياري وارو مخدوم آنهيءَ سنڌي اسڪول جو هيڊ ماستر ٿيو، جنهن وٽ ميرزا صاحب مرحوم "گلستان"، "بوستان"، "انوار سهيلي"، "سڪندرنامو"، ۽ ٻيا فارسي ڪتاب پڙهي پورا ڪيا، بلڪ عربيءَ جي تحصيل به

ونائس ئي ڪيائين. سنڌي اسڪول ۾، فارسي ۽ سنڌيءَ ۾ ڏاڍو هوشيار هوندو هو، ۽ گهڻا انعام مليس، جي گولڊ سمٿ صاحب ۽ مور صاحب ۽ پوءِ نارائڻ جڳنناٿ صاحب هٿ سان ڏنا هئس. سنڌي اسڪول ۾ پڙهندي، پنهنجي وڏي ڀاءُ خانصاحب ميرزا صادقعلي بيگ مرحوم کان انگريزيءَ جي تعليم به گهر ۾ وٺڻ لڳو. سکڻي پوءِ، انگلو ورنيڪيولر اسڪول ۾ وڃي ويٺو، جتي هڪدم ڪيس ٻئي ڪلاس ۾ رکيائون، جو انگريزيءَ جا ٻه ڪتاب اڳيئي گهر ۾ پورا ڪيا هئائين. آنهيءَ اسڪول ۾ به نالو ڪڍيائين، ۽ هميشه ڪلاس ۾ پهريون نمبر ايندو رهيو. آٺان چڙهي، پوءِ هاءِ اسڪول ۾ داخل ٿيو. اسڪول ۾ انگريزي پڙهندي، پنهنجي والد بزرگوار جي مدد سان، فارسي ۽ عربي پڻ پڙهندو رهيو. شعر جا ڪتاب - خصوصاً حافظ، صائب، بيدل، شاهنامو، وغيره - آن وٽ پڙهي پورا ڪيائين. انگريزي هاءِ اسڪول ۾ پنهنجي وڏي ڀاءُ، مرحوم خانصاحب ميرزا صادقعلي بيگ صاحب، وانگر نالو ڪڍيائين ۽ امتحان ۾ مٿي آيو ۽ وڏا وڏا انعام کٽيائين. مسٽر فلٽن، ايڊيوڪيشنل انسپيڪٽر، ميرزا صاحب کي هاءِ اسڪول ۾ چاليهن رپين تي پرشين ٽيچر مقرر ڪيو، جتي پاڻ به پڙهندو هو ۽ پين ڪلاسن کي فارسي به پڙهائيندو هو. آنهيءَ سال، مئٽريڪيوليشن امتحان ۾ "ايلس، پرائيز" رکي ويئي هئي، جا بمبئي جي يونيورسٽيءَ ڪيس ڪامياب ٿيڻ تي ڏني.

پيءُ جي وفات کان پوءِ ٻئي سال بمبئي ڏانهن ويو، ۽ وڃي ايلفنسٽن ڪاليج ۾ داخل ٿيو، جتي ڪيس سنڌ مان هڪ ويهن رپين جي اسڪالرشپ ملندي رهي - جا اڳي سنڌس وڏن پاڻرن کي به ملندي هئي. وقت جا پروفيسر يا فيلو، ميرزا صاحب مان بيحد راضي ۽ مٿس مهربان هوندا هئا.

اهو ضروري نه آهي ته دنيا جون تمام وڏيون وڏيون هستيون، پنهنجي ابتدائي تعليم جي ڪنهن خاص مرحلي تي، پنهنجن هم-جماعتين کان ممتاز رهيون هجن. اهڙيءَ طرح اهو به لازمي نه آهي ته هرممتاز

طالب علم، زندگيءَ جي ڪشمڪش ۾ پڻ ڪامياب رهي. پر"قليچ" انهن هستين مان آهي، جي هر جڳهه ۽ هر مقام تي، هميشه بلنديءَ جي ممتاز معيار کان هيٺ رهي نٿيون سگهن: چنانچه "قليچ" امتياز سان ابتدائي، ثانوي ۽ اعليٰ تعليم جا مرحلا طي ڪيا. بمبئيءَ جي ڪاليج ۾ اعليٰ تعليم وٺڻ واري زماني کان ئي کيس ادبي مقبوليت حاصل ٿي. ڪنهن امر جي وقوع کان اڳي ئي، ان جا اسباب قدرت جي طرفان فراهم ٿي ويندا آهن. هن ڪاليج ۾، "قليچ" جهڙي ذهين طالب علم کي هڪ جيد عالم جو سهارو مليو: آهو هو پروفيسر ميرزا حيرت مرحوم، جو عربي، فارسي ۽ ترڪي زبان جو زبردست عالم هو. عربي ۽ فارسيءَ سان طبعي مناسبت ته "قليچ" کي اڳي ئي ورثي ۾ مليل هئي؛ انهيءَ تي پروفيسر ميرزا حيرت مرحوم جهڙي عالم جو ساٿ-گويا هڪ آچايل ۽ سمنڊ جي يڪجائيءَ وارو معاملو هو. ميرزا حيرت کيس نه فقط شاگرد وانگي، پر پنهنجي اولاد وانگي سمجهندو هو. پريندي ئي هن کي اها پروڙ پئجي ويئي ته "قليچ" عربيءَ ۽ فارسيءَ ۾ زياده هوشيار آهي، لهاذا وقت بوقت اِمتحانن ۾ هو "قليچ" کي فارسيءَ جي پيپر ۾ سؤ مان سؤ مارڪون ڏيندو هو، جنهن تي ٻيا سڀ پروفيسر ڪلندا هئا، ۽ پروفيسر ميرزا حيرت مرحوم جي اِنهيءَ هلت تي حيرت ۾ پوندا هئا. خانگي وقت ۾ هُو ميرزا صاحب سان گهڻن ئي مختلف مضمونن ۽ موضوعن تي گفتگو ڪندو ۽ مختلف شاعرن جا شعر ٻڌائيندو ۽ ٻڌندو هو. "قليچ" کي تُرڪي سکڻ جو ذوق به پروفيسر ميرزا حيرت ئي ڏياريو. کيس ترڪي زبان ۾ اهڙو ڀڙ ڪري ڇڏيائين، جنو هُو هاڻي ترڪيءَ ۾ شعر جوڙي، کيس ڏيکارڻ ۽ کانئس اصلاح وٺڻ لڳو.

ميرزا صاحب، بمبئيءَ ۾ پارسي قوم جي شاگردن، مرهٽن ۽ گجراتين جي سنگت ۾، سنسڪرت، گجراتي ۽ مرهٽي زبانون به سکيو-ابتريقدر جو چڱيءَ طرح لکي پڙهي ويندو هو، ۽ پڇاڙيءَ تائين انهن ٻولين جي لکڻ پڙهڻ جو استعمال باقاعدي ڪندو آيو. انهيءَ شوق

۽ صحبت ڪري، هندن ۽ پارسين جي مذهبي ڪتابن پڙهڻ جو شوق به جاڳيس، ۽ انهن مذهبن جي شاگردن سان بحث ڪرڻ جو به چڱو وجهه مليس؛ جنهنڪري طبيعت مان تعصب نڪرندو ويس ۽ ٻين مذهبن جا اصول پڻ پوريءَ طرح سمجهڻ لڳو. ميرزا حيرت مرحوم تصوف جو به استاد هو ۽ پڪو صوفي هو. ان جي صحبت ۾ ميرزا صاحب مرحوم کي به تصوف جي پوري واقفيت ٿي؛ مطلب ته جئن ننڍي هوندي پنهنجي پيءُ جي صحبت مان علمي مايو وڏايو هئائين، تئن بمبئيءَ ۾ پروفيسر ميرزا حيرت مرحوم جي صحبت مان پڻ گهٽوئي ڪي حاصل ڪيائين. پروفيسر ميرزا حيرت جي شفارس تي کيس ڪاليج ۾ فيلو به مقرر ڪيائون، جنهنڪري هائي هو ٻين ڪلاسن کي فارسي به پڙهائڻ لڳو ۽ پاڻ به پڙهڻ لڳو. انهيءَ وقت ڏاري انگريزي شعر به جوڙڻ لڳو، جنهن جي اصلاح انهيءَ ڪاليج جي هڪ ٻئي پروفيسر مسٽر واديا کان وٺندو هو، جو انگريزي شعر جا قاعدا ۽ قانون تمام چڱيءَ طرح سان ڄاڻندو هو، ۽ انگريزي شعر به چوندو هو.

چنانچه، بمبئي مان ”قليچ“ سموروئي متاع تعليم سميٽي، پنهنجي وطن مالوف ڏانهن موٽيو، ۽ انهيءَ مال غنيمت منجهان پنهنجن هم وطنين کي به اڇي مالا مال ڪيائين.

”قليچ“ پنهنجن وڏن ڀائرن جي مرضيءَ مطابق، ريونيو کاتي ۾ نوڪري ڪرڻ جو خيال ڪيو، جنهنڪري مئجسٽريٽي امتحان جي تياري ڪيائين. اگرچ انهيءَ سال امتحان جا پيپر تمام مشڪل نڪتا هئا، تڏهن به جيڪي اميدوار ويا هئا، تن سڀن مان فقط هڪڙو ”قليچ“ هو، جو اعزاز سان پاس ٿيو. ٻه ٽي مهينا هيڊ منشي تي ڪم ڪيو، جنهن کان پوءِ کيس مختيارڪار ڪيائون. آخر ريونيو کاتي ۾ پنهنجي نوڪريءَ جا ٽيهه ورهيه پورا ڪري، سنه ١٩٠٩ع ۾، ڊپٽي ڪليڪٽر جي عهدي تان پينشن ورتائين. ان وقت ”قليچ“ جي عمر چاونجاهه ورهيه هئي.

سرڪاري نوڪريءَ جا فرض اهڙي نموني سان ادا ڪيائين، جو جهڙا بالا عملدار، تهڙا عام ماڻهو منجهانئس خوش ۽ راضي هوندا هئا. سرڪاري نوڪريءَ جي عرصي ۾، "قليچ" جي ايمانداريءَ، ديانتداريءَ، انصاف، سچائيءَ، محنت ۽ جفاڪشيءَ جو مثال اڄ تائين مشهور آهي.

ميرزا صاحب مرحوم ٽي گهر، هڪ ٻئي جي وفات بعد، پرڻيو ۽ کيس ڪل اولاد ٻارهن پٽ ۽ ٽي نياڻيون ٿيو- راقم الحروف، مرحوم جو ستون نمبر فرزند آهي.

اگرچه ميرزا صاحب مرحوم ٽيهه ورهيه نوڪري ڪئي، تڏهن به هميشه اهائي خواهش رهندي هيس ته نوڪري پوري ڪري پينشن وٺي، ته جيئن پنهنجي دل جي خواهش مطابق ڪتاب لکي، ڪتاب پڙهي، ۽ عبادت توڙي رياضت ۾ وڌيڪ وقت گذاري سگهي- حالانڪ نوڪريءَ واري عرصي ۾ به انهن مشغولين ۾ رهندو آيو. ڏينهن جو جڏهن سرڪاري ڪمن کان فرصت ملندي هيس، تڏهن ائين ڪندو هو؛ بلڪ رات جو به پنهنجو سک ۽ آرام ڦٽائي، اهو ڪم ڪندو آيو.

جيتوڻيڪ ميرزا صاحب مرحوم جي عمر ٧٦ ورهيه هئي، ته تنهن هوندي به پڇاڙيءَ تائين سندس تندرستي بلڪل سالم هئي، ۽ بيماري به گهٽ ٿيندي هيس. هلڻ چلڻ ۾ ڦُڙت، ڏند سالم ۽ نظر تيز هوندي هيس- هيٺئين قصيدي ۾ پنهنجي زندگيءَ جي تصوير جو مختصر خاڪو ڏنو اٿس:

"خبر اٿيي ته وڏي عُمر ڇو ٿي منهنجيي، اي يارا
رهان سگهو، ڪريان دنيا جا پورا سڀ ڪم ڪار.

رکان ٿو ڏند اڇا ۽ اکيون اٿم سالم،
رکان ٿو ڪارا اڇا، گرچه سڀ اڇا ٿيا وار.

هلان چلان، ڊُڪان ڊوڙان، چڙهان لهان آسان،
ڏسان، ٻڌان ۽ چٻاڙيان، چٿيان اڃا ٻيو ٻار.

سٿر چمار بدن جيي ۽ دل جيي ٿئم سترنهن،
کيل ۽ خوشيءَ کان طبيعت ۾ ٿئم سٿن جا ٻار.

ڪٿان نہ لٿ ٿو آچا، نيڪ ڏيان نہ ڪنهن شي تي،
ڪريان ٿو شڪر خدا جا انهيءَ جي لاءِ هزار.
سبب اُنهيءَ جا پُڏايان ٿو مختصر آءٌ،
ٿيو پهريون، فضل و ڪرم خاص، جو ڪيو ڪلتار.
ٻيو، هليس آءٌ جوانيءَ ۾ نت سنڀالي پاڻ،
۽ ٿورو ڪان ۽ رهان نشّي ۽ تماڪ ڪان ڌار.
۽ پوري وقت تي ڪان آءٌ ۽ ڪان بہ سادو ڪاڄ،
سُمهان، اُٿان آءٌ سويرو ٿو، جٺن ٿا ڪن هُشيار.
پُنجي ٿيي جيڪا، ڪريان بندگي، رهان مشغول،
ڏکويان ڪنهن ڪي نہ، نت ٿو لهان ڏکين جيي سنڀار.
ٿيو سبب، تہ رهيي خوش، دعائون ڪن ماڻهو،
اُنهيءَ ڪان عمر وڌيي منهنجيي، رب ڏلي آڌار.
۽ چوٿون، آءٌ رهان جهنگ ۽ ڪُليل هوا ۾ نت،
۽ نوڪريءَ ڪيو چالاڪ، محنتي هڪوار.
۽ پنجون، زالون مليم جوان، جن جوان رکيم،
وييون بہ جلد، وري ڏيئي مون ڪي پنهنجيي چمار".

ميرزا صاحب مرحوم جي زندگيءَ جي طرز ۽ بود و باش انتهائي سادي ۽ بي تڪلف هئي. طبيعت ۾ اِنڪسار سان گڏ خلوص ۽ صداقت، نيڪيءَ سان گڏ شرافت ۽ ظرافت، موجود هئي. پاڻ پرائي تهذيب ۽ اخلاق جو صحيح نمونو هو. عجز ۽ انڪسار سان گڏ، خودداري بہ منجهس بدرجہ اُتم موجود هئي. پاڻ هڪ حقيقت شناس انسان هو. غرور ۽ تڪبر ڪان پري پچندڙ هو. طبيعت ۾ صبر، قناعت، بي طمعي ۽ توڪّل جون خاصيتون، قدرت جي طرف ڪان وديعت ٿيل هيس.

آخر آفلاڪ جي نيرنگيءَ، پنهنجي ستم ظريفيءَ جي باب ڪي ٣ جولاءِ سنہ ١٩٢٩ع تي دُهرايو: جنهن تاريخ، ٧٦ ورهين جي چمار ۾، هن سنڌيءَ جي مهتم بالشان شاعر، ۽ آسان جي معاشري

جي لاثاني آديب، هن دنياي فانيءَ کي همشه لاءِ خير باد چيو- إناللّٰه و إناالیه راجعون.

سندس وفات جانڪاه سبب، دنياي شعر و آدب کي آهو زبردست نقصان پهتو، جنهن جي تلافي ڪنهن به طرح ممڪن نه آهي؛ ڇا لاءِ جو هُو ملڪ جي چند منتخب اهل ڪمال مان هڪ هو-

"گُلي که رفت، نيايد بصد بهار دگر".

سندس آعليٰ شخصيت، شاعرانه عظمت ۽ ممتاز آديبت جي ساک، ماڻهن جي دلين ۾ آڄ سوڌو ويٺل آهي. سندس ساري زندگي علم و آدب لاءِ وقف ٿي چُڪي هئي. پينشن وٺڻ کان پوءِ ته خصوصاً، "قليچ" هم تن علمي زندگي اختيار ڪئي. پنهنجي ڄمار ۾ مختلف زبانن ۽ موضوعن تي، ڪُل ساڍا ٽي سؤ کن ڪتاب لکيائين ۽ ترجمو ڪيائين. عوام ۽ حڪومت، ٻنهي جي نظر ۾ سندس وقعت وڏي هئي. سرڪاري ۽ علمي خدمات جي صلي ۾ کيس، سنه ١٩٢٤ع ۾، سرڪار نامدار وٽان، "شمس العلماء" ۽ "خان بهادر" جو خطاب عطا ٿيو، ۽ پينشن وٺڻ کان ٿورو اڳ، قيصرِ هند جو چانديءَ جو ميڊل ڀيا تمغو انعام ۾ مليو، ۽ وائسراءِ هند جي طرفان ۽ سندس صحيح سان، "سرٽيفڪيٽ آف ميرٽ" مليو. پبلسٽي ڪاميٽيءَ ۾ ڪم ڪرڻ لاءِ، ڪمشنر صاحب وٽان، کيس هڪ آفرين نامو ۽ سوني واچ انعام ۾ ملي.

ميرزا صاحب مرحوم اُنهن چند هستين مان هو، جي پنهنجي گهر جو دروازو بند ڪري، ڪم ڪندا رهن ٿا، مگر ستائش ۽ انعام جي ڪين ڪا به تمنا ٿي رهي. "ڪم ڪرڻ ۽ ايمانداريءَ توڙي ديانتداريءَ سان ڪم ڪندو رهڻ"- اهو سندس زندگيءَ جو اصول هو. پنهنجي لقب ملڻ جي شڪرگذاريءَ ۾ هڪ قصيدو لکيو اٿس، جنهن جو اقتباس هيٺ پيش ڪجي ٿو، جنهن مان سندس طبيعت جي نهٺائيءَ ۽ انڪسار جي خبر پوي ٿي:

"مليو آڄ مون کي لقب 'هند جو شمس‌العلماءَ'
قيصرِ هند جو تمغو يا پلو اڳ ئيو عطا.
شڪر اول ڪريان حق جو، آهي عزت جنهن هٿ،
ڪريان سرڪار جي پوءِ شڪر گذاري آءٌ آدا.
دوستن جو مڃان احسان، جي ٿيا خوش اُن ڪان،
ڏني جن مون کي مبارڪ، جني خط مون کي لکيا.
پر چوان سچ ته نه آءٌ اهڙي لقب جو لائق،
عزّت آهي چڱي، پر آهي لقب بي معنيٰ.
دين جي علم جا علاّما ۽ عُلما آهن،
تو رکان علم آءٌ، جو ڪم تو آچي منجهه دنيا.
'خادمِ العلماءَ' لقب منهنجو ٺهي، جي سو ڏين،
فخر سمجهان آهو ۽ آهي حقيقت به اها.
سنڌ ۾ شعر چيو مون ۽ لکيا مون به ڪتاب،
چئو مصنّف جي وڏو مون کي هتي، آهي بجا.
تو دعا خير جي سڀني کي ڪري دل سان 'قليچ'،
شال عزّت رهي دنيا ۾ ۽ پڻ منجهه عقبيٰ!"

دنيا ۾ محرومي ٻن قسمن جي ٿيندي آهي: هڪڙي ته اها، جو جڏهن ڪنهن شي کي چاهيو ته اها دستياب نه ٿئي، ۽ ٻي اها، جو ڪنهن دستياب ٿيل دولت جو صحيح ۽ ڪماحقه قدر نه ڪيو وڃي. جيڪڏهن هڪ پاسي اهڙن جو تعداد بيشمار آهي، جي عمر ڀر اڪسير جي تلاش ڪندا رهيا ۽ هٿ ڪري نه سگهيا، ته ٻئي پاسي اهڙن جو تعداد به گهٽ نه آهي، جن کي اڪسير ملڻ کي ته بارها مليو، پر اهي بيشتر اوقات ان کي خاڪ سمجهندا رهيا. اسين جڏهن "قليچ" جي شاعريءَ ۽ مهتم بالشان ادبيات تي غور ڪريون ٿا، ۽ وري، اُن جي ناشناسيءَ ۽ بيگانه روشيءَ کي ڏسون ٿا - جنهن سنڌ جي ماڻهن کي "قليچ" جي حق ۾ استعمال ڪيو آهي - ته اسان

ڪي هن پوئين نموني جي محروميءَ جو مثال اکين آڏو ڏرڻ لڳي ٿو. ميرزا صاحب مرحوم به پنهنجي بيقدريءَ جي شڪايت بارها پنهنجي ڪلام ۾ ڪئي آهي:

"ٿيو سڀ شعر موتي ۽ جواهر،
خداوندا، خريدارن ڪي ڇا ٿيو؟
قلم مُنهنجي مان نڪري ٿو سخن سچ،
نه دنيا ۾ وٽان سڀ ڪي تڏهين ٿوا"

مٿين شعر ۾ پنهنجي بيقدريءَ جو سبب به ڄاڻائي ڇڏيو اٿس. سنڌي زبان اهڙي آهي جو سواءِ سنڌين جي ٻيو ڪوبه ڪونه ڄاڻي: تنهنڪري ٻاهرين ملڪن جي ماڻهن ڪي سنڌس قدرشناسي ڪرڻ جو موقعو ملي نه سگهيو؛ نه ته ضرور ٻين مغربي يا مشرقي شاعرن وانگر، سنڌس به هزار درجا وڌيڪ عزت ۽ توقير ٿئي ها. ڪيس "شمس العلماء" جو لقب به گهڻو دير سان، يعني سنه ١٩٢٣ع ۾، سنڌس وفات کان فقط ساڍا چار سال ڪن اڳ، مليو. اهي سڀ ڳالهيون محسوس ڪندي، پنهنجي لياقت ۽ آن جي بيقدريءَ تي هڪ فخريه قصيدو به لکيو اٿس، جنهن جو اقتباس هيٺ پيش ڪجي ٿو:

"ٿيس آءٌ حيدرآباد سنڌ، هندستان ۾ پيدا،
چڱو ٿئي ها، ٿيان ها روم يا اِيران ۾ پيدا!
هتي جا ماڻهو آڪثر خام، مُنهنجو قدر ڇا ڄاڻن؟
ڄمان ها اڳ، ٿيان ها مصر يا يونان ۾ پيدا!
نه ڄاڻن فارسي، عربي، سنڌي پڻ پوري سمجهن ڪين،
رڳن آڏو رباب ايءُ، نور ٿيو ڪفران ۾ پيدا!
ڇڙون ڪي شعر پڻ ٿا، پر نه ڄاڻن قاعدا قانون،
ٿين گلشن جا گل هرگز نه خارستان ۾ پيدا.
ڪريان ها يا خوشامد هت، هُجي سرڪار يا مُنصف،
لقب تا "شمس" يا "سَر" جو ٿئي ها آن ۾ پيدا.

آهيان لعلِ بدخشان، قدر منهنجو ٿئي وطن ۾ ڪين،
نبي بيقدر هـو خود، ٿيو جـو عربستان ۾ پيدا.
شڪايت ڪيسين بيقدريءَ جي ڪندين پيو "قليچ" آخر،
چئين ها، ٿين ها پيءَ وانگي جي گرجستان ۾ پيدا".

ميرزا صاحب مرحوم، سنڌي علم و ادب جـو مجدد اعظم، جديد رنگ جو باني ۽ نئين عصر جو معمار آهي. سندس قادرالڪلامي ۽ همه داني مسلّم، ۽ سندس شمار سابقون الاوّلون ۾ آهي، جو هُن ايندڙ نسلن لاءِ جديد راه ۾ شمع هدايت روشن ڪري ڇڏي. سندس أدب جي فيض جا دروازا هرڪَس و ناڪس لاءِ هميشه ڪُليل هنا.

پنهنجي پويان هن ڪامل اديب ۽ شاعر، آهڙو آٿاهه خزانو ۽ آبدي نعمو ڇڏيو آهي، جو عرصهٔ دراز تائين، جيسين سنڌي ادب، سنڌي زبان، سنڌي قوم ۽ سنڌي شعر و شاعري باقي آهي، "قليچ" جو نالو دنيا ۾ اِستحسان سان ورتو ويندو.

سنڌي شعر ۽ شاعري

٣. تمهيد

"قليچ" جي شعر ۽ شاعريءَ تي تبصرو ڪرڻ کان اڳ، تمهيد طور، اسان سنڌي شعر ۽ شاعريءَ تي مختصر پيرائي ۾ روشني وجهنداسين.

ڪائنات جي راز ۽ حسن کان اسين هروقت متاثر رهون ٿا، پر مُبهم نموني ۾. اِهو اثر، تڏهن ٿي وڌيڪ نمايان ۽ قوي معلوم ٿيڻ لڳي ٿو، جڏهن جذبات ۾ اشتعال پيدا ٿئي ٿو: اهڙن ئي موقعن تي اسان جي دل ۾ خوشي ۽ غم، خوف ۽ استعجاب، شڪر ۽ تعظيم، نفرت ۽ غضب، جا جذبا پيدا ٿين ٿا؛ اِهي ئي لمحات آهن، جن ۾ شاعري پيدا ٿئي ٿي، ۽ ان ۾ اها ئي ڪيفيت نمايان ٿئي ٿي، جا اسان جي دل جيي آهي: اسان شين جي جذباتي ۽ روحاني پهلوئن کان واقف ٿيو وڃون، ۽ شاعري ان جي اثر ۽ اسان جي انفعاليت جو مظهر بڻجيو پوي.

ڪو ماهر نباتات، گلاب جي گل جيءَ آها ترجماني ڪري نٿو سگهي، يا ان جي آها تصوير ڪڍي، اسان جي آڏو رکي نٿو سگهي، جيڪا هوند ڪو شاعر پنهنجي معجز بيانيءَ سان ڪري سگهي. شاعر، پنهنجي تخيل جي مدد سان، انهيءَ راز تائين پهچي وڃي ٿو، جو گل ۾، اسان جي قوتِ شامه لاءِ، فطرت پوشيده رکيو آهي. هُو سچي ۽ پُرجوش بيان جي وسيلي، انهن ئي جذبن کي اسان ۾ مشتعل ڪري ٿو، جيڪي هوند گل جي حسن ۽ ان جي خوشبوءِ سان اسان جي دل ۽ دماغ ۾ پيدا ٿين. اِها خبر نہ آهي تہ انهن جذبن جي پيدائش هڪ فريب آهي، يا حقيقت ۾ اها خوشبوءِ ۽ اهو حسن اسان ۾ حُلول ڪري وڃي ٿو. انهيءَ بناءَ تي، شاعر جو وڏو ڪمال 'تخليق جذبات' سمجهيو وڃي ٿو.

مثال طور، "قليچ" جو هيٺيون نيچرل غزل پڙهو، جنهن مان مٿين حقيقت واضح ٿيندي:

"مُسڪڙي هو هڪڙي لنڊڙي اول گل گلاب جو،
ڏانديءَ تي پنهنجي ڪلندو سو درجي بدرجي وڌيو.

شبنم، چمن کي ان جي چُميون ڏيئي کوليو پوءِ،
ماکيءَ جي مک کي روشنيءَ آئي آتي ڪڍيو.

آئي صبا جيءَ هير ۽ وئي موهجيءَ مٿس،
ويو رنگ و بُوءِ جو مَچيءَ چوطرف ڇهڻو.

بازار عشق و حسن جيءَ ٿي گرم هر طرح،
آن جي خوشيءَ ڪمال هئي، جيسين بهار هو.

ڪُومايو گل، سيارو جڏهن آيو ۽ خزان،
هر لحظي جهونو واءَ جو ميدان مان لڳو.

پن ان جا ٽيا ٽڪا، جي نزاڪت سان هئا پريل،
ڇڻندا ويا، ڳڙن سندو ڇڻ مينهن ٿسي ڏٺو.

حق ڏارا، درد ان جي جيءَ سُڌ ڪنهن کي ڪانہ هئي،
ويچارو گل گلاب جو آن رات نيست مُئو"

هڪ ماهر نباتات ۽ شاعر جي بيان ۾ فرق جو سبب هيءُ ٿيي سگهي ٿو تہ پهريون صداقت جو غلام آهي، ان جو بيان خشڪ ۽ بيجان آهي؛ ان جي بيان جو تعلق، انسان ۽ ان جي جذبات سان هرگز نہ آهي.

هڪ وڏي ۾ وڏو انجنير يا معمار، ڪنهن مڪان جي فرسودگيءَ جو ہُورو پورو نقشو، تفصيلي بيانن ۽ خاڪن جي باوجود، اهڙيءَ طرح سان ڏيکاري لٿو سگهي، جهڙيءَ طرح سان شاعر ڪري سگهي ٿو. جيڪڏهن هُو، هڪ ويران گهر کي ڏسڻ جي حالت ۾، انسان تي ان جو اثر بہ ويهاري سگهي، تہ ان جي بيان ۾ هوند جان پئجي وڃي. گهرَ جي ويرانيءَ جي اثر جيي صداقت شعارانہ، ۽ ان سان گڏ زنده ترجماني، صرف شاعر جي ئي ڪلام ۾ ملي سگهي ٿي، جو واقعن جي مشاهدي ڪرڻ کان پوءِ، پنهنجي تخيّل جي مدد سان، انهن کي دوباره وجود عطا ڪري سگهي ٿو.

اِنهيءَ مثال مان، اسان تي شعري صداقت جيي اهم خصوصيت پڻ روشن ٿي ويئي. ‹شعري صداقت› مان مراد، واقعات جي من و عن پابندي نہ آهي: شعري صداقت جيي معني، واقعات جي جذباتي تصوّر جو صداقت شعارانہ بيان آهي؛ انهن اثرن جو بيان آهي، جي اهي اسان تي مرتب ڪن ٿا؛ ۽ خوشيءَ توڙي رنج، اميد توڙي بيم، حيرت توڙي عظمت، جي انهن جذبن جو بيان آهي، جي اهي اسان ۾ پيدا ڪن ٿا: شعر کي انهيءَ سبب ڪري ئي "حيات جي ترجماني" چئجي ٿو.

هڪ سوال هتي هيءُ اٿي ٿو تہ شعر جو اسان جي زندگيءَ تي ڪهڙو اثر آهي؟ ڄاڻڻ گهرجي تہ شعر جو تعلق، حيات انسانيءَ سان تمام گهاٽو آهي. آسانجين پوشيده لياقتن کي سنوارڻ ۽ اسان جي جمالي جذبن کي اُڀارڻ، ۽ انهيءَ ريت، فوائدِ حيات سان اسان جي وڌيڪ کان وڌيڪ بهره اندوز هجڻ ۾، شعر کي وڏو دخل آهي.

حقيقت ۾ شعر جي اهم ترين خوبي، ان جي انڪشاف جي قوّت آهي: اهوئي هڪ وسيلو آهي، جنهن جي بدولت، اسان ڪائنات جي ظاهري حُسن ۽ پوشيده روحاني مفهوم کان واقفيت حاصل ڪريون ٿا. ڪي تمام ٿورا ماڻهو اهڙا هوندا، جن ۾ شعري لياقت ڪجهه نه ڪجهه موجود نه هجي؛ پر هن ماده پرست دنيا ۾، دانسته يا نادانسته، انهيءَ قابليت جي نڙگهٽ تي ننهن ڏنو وڃي ٿو.

شعر جي اصلي عظمت، حيات جي قابل قدر ۽ روزمرّه جي امور، اعليٰ انڪشافن ۽ دلچسپين کي پيش ڪرڻ جي قوّت ۽ خوبيءَ ۾ لڪل آهي. شعر هڪ صنعت آهي، انهيءَ ڪري ان جو مطمح نظر هميشه قلب جو انبساط هئڻ جڳائي. تهذيب اخلاق پڻ شعر جو هڪ اثر آهي - انهيءَ سبب ڪري ئي شعر کي انساني حيات سان گهاٽو سنٻند آهي. بعض نقّادن هڪ عجيب خيال اهو ڏيکاريو آهي ته "ادب جو مقصد، ادب هئڻ گهرجي"- هيءُ هڪ گمراهه ڪندڙ نظريو آهي. وڏا وڏا اهل‌الراءِ هميشه اِئين چوندا رهيا آهن ته "شاعري حيات مان ئي پيدا ٿئي ٿي، حيات جي متعلق ئي ٿئي ٿي، ۽ حيات جي لاءِ ئي زنده رهي ٿي". شاعريءَ جو اصل اصول حيات جي ترجماني آهي؛ ۽ شاعر جي عظمت، اعليٰ خيالن کي پُرزور ۽ حُسن ڪارانه آنداز ۾ حيات سان وابسته ڪرڻ تي ئي منحصر رهي ٿي.

"اخلاق" ۽ "حيات" ۾ جيڪو تعلّق آهي، سو ظاهري آهي. انهيءَ ڪري، بعض وقت، اِئين چيو ويو آهي ته اخلاق سان بغاوت حقيقت ۾ حيات سان ئي بغاوت آهي: جيڪا شاعري اخلاق کي پيش نظر نٿي رکي، انهيءَ ۾ حيات جو لحاظ به ٿي نٿو سگهي.

ان جو مطلب اِهو هرگز نه آهي ته شاعر کي ڪنهن خاص اخلاقي نُڪتي کي پيش نظر رکي شعر چوڻ گهرجي. واعظ ۽ شاعر ۾ تمام وڏو فرق آهي - هڪڙي جو مقصد ۽ منصب تلقين ۽ رهبري آهي، ته ٻئي جو ڪم، جذبن جي توليد جي وسيلي، اِنسان جي اخلاقي

پهلوءَ ۾ ڪي سڌارڻ ۽ سنوارڻ. هر آدبي ڪارنامو، جو اخلاق جي اصول ڪي قصدا سامهون رکي سرانجام ڪيو وڃي، تمام آدني درجي جو سمجهيو وڃي ٿو. اخلاقي شاعريءَ جي مذمت، بعض وقت صرف اِنهيءَ لاءِ ڪئي نٿي وڃي جو آها اخلاقي آهي، بلڪ اِنهيءَ ڪري، جو آن ۾ شعريت مفقود ٿي ٿئي. پر، اِنهيءَ مان اِهو نتيجو به ڪڍڻ نه گهرجي ته اخلاق ۽ شعر هڪ ٻئي جو ضد آهن - ان جو سڄو اِنحصار، زياده تر، شاعر تي آهي. شيخ سعدي (رح) يا ٻين ڪن اخلاق تي شعر چوندڙن جي شاعريءَ مان اهو فرق صاف ظاهر آهي: سعديءَ (رح) جون نصيحتون ڪئي به بي مزي معلوم نٿيون ٿين - يعني آهي شعريت سان ڀريل آهن، - پر ٻين ڪن اخلاق تي شعر چوندڙ شاعرن جي شاعري، گهڻن هنڌن تي، ٺلهي واعظاڻي نصيحت معلوم ٿئي ٿي.

٤. شعر، شاعري ۽ شاعر جي تعريف

هيٺ اسان شعر، شاعريءَ ۽ شاعر بنسبت مختلف نظريا پيش ڪريون ٿا:

درحقيقت، شاعري هڪ ذوقي ۽ وَجداني شي آهي، جا اِنسان جي داخلي عناصر سان تعلق رکي ٿي؛ يا ائين چئجي ته هڪ اهڙو فطري ۽ خلقي جوهر آهي، جو تعليم ۽ اِڪتساب جي وسيلي وڌيڪ نمايان ٿئي ٿو: اِنهيءَ ڪري، "الشعراء تلاميذ الرحمان" چيو وڃي ٿو.

شاعري جذبن جو محرڪ آهي؛ ڪن آن کي نفس جي مطالعي جو نتيجو قرار ڏنو آهي: يعني شاعر کي پنهنجي شعر ۾ آنهن جذبن کي پيش ڪرڻ گهرجي، جي سندس واردات قلبيه سان لاڳاپيل هجن.

شعر گوئي ۽ قافيه پيمائيءَ ۾ وڏو فرق آهي. شعر ۾ ڪا جدت هئڻ گهرجي. ٻين جي تقليد ڪرڻ آسان آهي، پر شاعر آهو آهي، جو پنهنجيءَ دل مان ڪا نئين ڳالهه پيدا ڪري.

ڪلام جو مقدار، ڪنهن شاعر جي خوبيءَ جو باعث بڻجي نٿو سگهي؛ بلڪ ڪنهن شاعر کي چڱي چوڻ لاءِ، اهو ڏسڻو آهي ته آن جو موضوع ڇا آهي ۽ آن کي هن ڪيئن نباهيو آهي.

چڱي شعر کي پرکڻ لاءِ هيٺيون ڳالهيون ضروري آهن:

(١) شعر معنوي اِعتبار کان درست آهي يا نه: آهو غير فطري ته نه آهي؟ آهو نفسيات تي پورو ٺهڪي آچي ٿو يا نه؟

(٢) شعر لساني اِعتبار کان درست آهي يا نه-آن ۾ زبان يا محاوري جي ڪا ڪمي بيشي ته نه آهي؟

(٣) طرز آدا دلڪش آهي يا نه-لسو پُسو ته نه آهي؟

(٤) عروض جي اعتبار کان آن ۾ ڪو سقم ته نه آهي؛ رديف ۽ قافيي جو صحيح اِستعمال ٿيل آهي يا نه؟

(٥) تعقيد لفظي يا تعقيد معنويءَ جو منجهس عيب ته نه آهي؟

(٦) شعريت پيدا ٿي سگهي آهي يا نه؟

شعر ۾ زبان جو صحيح استعمال، 'سون تي سهاڳ' مثل آهي؛ بلڪ شاعريءَ جو سڄو دارومدار زبان جي صحيح اِستعمال تي رهي ٿو-بيءَ حالت ۾ آن کي شعر چوڻ ئي غلطي آهي.

چڱي شاعر ٿيڻ لاءِ ٽي شرط آهن: (١) تخيّل، (٢) ڪائنات جو مطالعو، ۽ (٣) لفظن جيي تلاش. تخيل جي قوت خداداد آهي، ۽ اڪتساب يا تعليم مان حاصل نٿيي ٿئي؛ پر شاعر لاءِ آها نهايت ئي ضروري آهي.

ڪائنات جي مطالعي مان مراد صرف مناظر قدرت يا نيچر جو مطالعو نه آهي، بلڪ فطرت انساني ۽ نفسيات انساني مان واقفيت حاصل ڪرڻ آهي.

پوئين خصلت يعني الفاظ جي صحيح استعمال کان سواءِ، شاعر پنهنجي مافي‌الضمير کي چڱيءَ ريت پيش ڪري نه سگهندو.

شعر ۾ رنگيني ۽ اثر آفريني ضروري عناصر آهن. فڪر جي بلندي ۽ بيان جيي شيريني، شعر لاءِ لازمي جُز آهن.

"سخن"، هڪ پرّي پيڪر معشوق آهي؛ شعر جيي 'تقطيع ان جو لباس، ۽ مختلف 'موضوع' آن جا زيور آهن.

شعر و ادب کا بي‌مقصد شي نہ آهي؛ اُن جو سڀ کان وڏو مقصد ۽ ڪم، قوم ۽ مِلت جي اِصلاح آهي: ڇالاءِ جو خود شعر ۽ ادب معاشرتي زندگيءَ جي پيداوار آهي، جنهنڪري اُن ۾ اُنهن پهلوئن جو سمائجڻ ضروري آهي، جي معاشرتي اعتبار کان وقت جي تقاضا هجن، ۽ جن مان قومي ۽ ملي زندگيءَ کي فائدو پهچندو هجي.

شعر کنهن بلند مقصد ۽ چڱي ڪم لاءِ استعمال ٿيڻ گهرجي. شاعر جي اڳيان هڪ بلند نصب العين هئڻ ضروري آهي. شاعريءَ جو مقصد، جذبات کي اُڀارڻ يا برانگيخته ڪرڻ آهي؛ ۽ جذبن کي اُڀارڻ مان مطلب آهي بني نوع انسان جي دل ۾ هڪ قسم جو جولان ۽ اُمنگ پيدا ڪرڻ، جنهن جي وسيلي، ماڻهن ڇانيل اُداسين جا ڪارا ڪڪر هٽي وڃن، ۽ منجهن عمل جي صلاحيت پيدا ٿي سگهي. شعر اخلاق جو نائب يا قائم مقام آهي.

صرف عروض جو ماهر شاعر ٿي نٿو سگهي: شاعر ۽ غير شاعر ۾ اِها ئي شي مابہ الامتياز آهي، تہ شاعر معاني جو خيال پيش نظر رکي ٿو، ۽ غير شاعر جي نزديڪ، فقط قافيه پيمائي ۽ الفاظ نَوَردي، شاعريءَ جو معراج آهي.

شاعريءَ ۾ سادگي، اصليت ۽ جوش جو هئڻ ضروري آهي.

چڱو شعر اهو آهي، جو جڏهن پڙهيو وڃي، تڏهن هر شخص کي اهو خيال پيدا ٿئي تہ اهڙو شعر هُو بہ چئي سگهي ٿو؛ پر جڏهن چوڻ جو ارادو ڪري، تڏهن خود بخود بيوس ۽ مجبور ٿيو پوي.

شاعريءَ جو بنياد ڇئن ٿنين تي قائم ٿيل آهي:

١. شاعر جا خيال ڪم و بيش ڪنهن واقعي تي، ۽ نہ ذهني اختراع تي ٻڌل هجن؛ ورنہ شعر ۾ ڪو تاثير پيدا ٿيو نہ سگهندو.

٢. اهڙا خيال هجن، جن ۾ عوام جي خيالن بنسبت هڪ قسم جي نُدرت ۽ تعجب موجود هجي؛ ورنہ معمولي ڳالهہ ٻولهہ ۽ شعر ۾ ڪو بہ فرق معلوم نہ ٿيندو.

٣. خيال عمدي لباس ۾ ظاهر ڪيا ويا هجن؛ ڇو جو ڪهڙو به خيال ڇو نه هجي، ۾ جيڪڏهن آهو مناسب لفظن ۾ آدا ڪيل نه آهي، ته شاعريءَ جي دائري کان ٻاهر سمجهيو ويندو.

٤. شاعر جڏهن ڪنهن مضمون تي شعر لکندو هجي، تڏهن اُن جي دل ۽ دماغ ۾، ڪم و بيش، اُنهيءَ مضمون جوئي جوش ۽ ولولو موجود هئڻ جڳائي؛ نه ته شعر نهايت ڦڪو ۽ لَسو ڦُسو ٿيي پوندو.

شاعري هڪ ذوقي ۽ وجداني شَي آهي. احساس جڏهن شعر جو جامو پَهري ٿو، تڏهن شعر جُڙي ٿو: جيڪي جذبا لفظن جي وسيلي ادا ٿين ٿا، سي شعر آهن، ۽ جيڪو ڪلام انساني جذبن کي اُڀاري ۽ انهن کي تحريڪ ۾ آڻي، سو شعر آهي.

شريفانه اخلاق جي پيدا ڪرڻ جو وسيلو، شاعريءَ کان بهتر ڪوبه ٿي نٿو سگهي؛ ڇا لاءِ جو شاعري، بجاءِ خود، هڪ موثّر شَي آهي.

شاعريءَ جا ٻه قسم آهن: هڪ داخلي (Subjective)، جنهن ۾ شاعر فقط پنهنجن جذبن ۽ احساسن جون تصويرون پيش ڪري ٿو؛ ۽ ٻيو خارجي (Objective)، جنهن ۾ شاعر ڪائنات جي مختلف شين جا نقشا يا خاڪا بڻائي ٿو.

ڪنهن مُلڪ جي شاعري، اُن جي تمدّن جي تابع ٿئي ٿي.

شاعر ۽ اُن جي شعر ۽ زندگيءَ ۾ مطابقت هئڻ ضروري آهي.

اهو شاعر، جو فقط تشبيه ۽ استعاري جي زور تي پنهنجي ڪلام کي زيب ڏئي ٿو، ۽ حقائق نگاري ۽ تحقيق ۾ قاصر رهي ٿو، سو نظم جي انشاءَ تي حاوي ٿي نٿو سگهي.

اڄڪلهه جي زماني ۾ اهوئي شعر ڪامياب ٿي سگهي ٿو، جو جذبات عاليه، وطني احساسات ۽ داخلي خارجيت جو حامل آهي.

شاعري بيحس قوتن کي بيدار ڪري ٿيي؛ سُتل احساسن کي جاڳائي ٿي؛ مُئل جذبن کي جياري ٿي؛ دلين ۾ جوش جاڳائي ٿي؛

حوصلن کي وڌائي ٿي؛ مصيبت ۾ تسڪين بخشي ٿي؛ مشڪلاتن ۾ استقلال ۽ بامردگي سيکاري ٿي؛ بگڙيل اخلاق کي سنواري ۽ سڌاري ٿي؛ ۽ ڪِريل قومن کي اُڀاري ٿي.

شعر جون معنوي خوبيون آهن اصليت، سادگي، بلندي، باريڪي ۽ جوش. اهڙيءَ ريت، لفظي خوبين ۾، سلاست، اختصار، زور ۽ لفظن جي مناسبت کي وڏو دخل آهي.

ذهن ۽ فڪر، زبان ۽ بيان، شعر ۽ ادب جي ترقيءَ ۽ بلنديءَ ڪان پوءِ، شاعري، زبان جي صحت، بيان جي خوبيءَ ۽ خيال جي لطافت جي مجموعي جو نالو آهي: اِنهن خاصيتن مان جيڪڏهن ڪنهن جي به گهٽتائي هوندي، ته شاعري پَست ٿي پوندي.

شاعري، علم جو لطيف جوهر ۽ روحِ روان آهي؛ جنهنڪري ان ۾ حڪيمانه خيالن ۽ اخلاقيات کي ضرور جڳهه ڏيڻ گهرجي. شاعري اهڙن جذبن ۽ احساسن جو مجموعو آهي، جن ۾ خلوص هجي، اصليت هجي، ۽ حقيقت هجي.

هرڪو فطري شاعر اهوئي خيال منظوم ڪري ٿو، جو محسوس ڪري ٿو؛ ۽ اهو منظوم نٿو ڪري، جو بيا محسوس ڪن ٿا: شاعر ڪائنات جي هر شَي تي نظر رکي ٿو.

شاعر جو آواز "اِلهام" جو آواز آهي: نه انهيءَ شاعر جو، جيڪو بي بصريءَ سان، خيال جي هر واديءَ ۾ ڊِڪا ۽ ٽابا کائيندو رهي ٿو، ۽ پنهنجو مٿو ٽاڙيندو رهي ٿو؛ بلڪ انهيءَ شاعر جو، جيڪو ايمان جي روشنيءَ ۾، بصيرت جي شعاعن ۾، ۽ "وانتصروا من بعد ما ظلموا" جي پاڇي هيٺ، حقيقت جون منزلون طي ڪندو آهي.

فنون لطيفه، بالخصوص ادبيات، ڪنهن نه ڪنهن حد تائين، قومن جي عروج ۽ زوال جو آئينو ضرور آهي.

شاعر جو تعلق جذبن جي دنيا سان آهي. جيڪڏهن هو پنهنجي مجي ساز ۽ سامان، رنگ ۽ بوءِ، ترنم ۽ موسيقيءَ، کي پوريءَ ريت

ڪم نہ آئيندو، جيڪڏهن فني اعتبار کان منجهس ڪا ڪچائي ۽ ڍڪائي هوندي، جيڪڏهن انسان ذات جي احساس کي لطافت سان بيدار ڪرڻ ۾ قاصر رهندو، تہ چڱي ۾ چڱي خيال جو ونس آهوئي حشر ٿيندو، جيڪو هوند ڪنهن ڪارائيءَ زمين ۾ ڪنهن ٻج جو ٿئي.

شعر ۽ شاعر جو مقصد اهوئي هئڻ جڳائي تہ هو انهن ئي جذبن جي ترجماني ڪري، جيڪي دنيا کي ترقيءَ جي راهہ ڏيکاريندا هجن؛ انهن جذبن تي نفرين ڪري، جيڪي دنيا کي اڳيان وڌڻ کان روڪيندا هجن؛ ۽ اهو انداز بيان اختيار ڪري، جيڪو گهٽ کان گهٽ ماڻهن جي سمجهہ ۾ اچي سگهندو هجي: چالاءِ جو، بهرحال، زندگيءَ جو مقصد پڻ اِهوئي آهي تہ وڌيڪ کان وڌيڪ ماڻهن جو، وڌيڪ کان وڌيڪ ڀلو ٿي سگهي.

شعر ۽ شاعر جو پهريون فرض اهوئي هئڻ جڳائي تہ دنيا مان قوم، وطن، رنگ، نسل ۽ مذهب جي تفريق کي هٽائڻ جي تلقين ڪري، ۽ انهيءَ جماعت جو ترجمان هجي، جا انهيءَ نصب‌العين کي پيش رکندي هجي، ۽ عملي اقدام ڪندڙ هجي.

انهن شاعرن جا شعر پڙهو، ۽ سَڪ وانگي سَنهن مٿو پٽيو، جيڪي، جڏهن مُلڪ جي قسمت جو فيصلو ٿي رهيو هجي، يا مُلڪ ۽ مِلت ظلمات ۾ هٿوراڙيون ڏيندڙ هجن، تڏهن اهي حضرات، ٿَڪر پور چڏائڻ ۽ پنهنجا پَتَپَ پَرڻ جي خيال کان سواءِ، پيو ڪجهہ بہ سوچي نٿا سگهن؛ ۽ جيڪڏهن ڪجهہ سوچين ٿا، تڏهن بہ اهڙن بزدلانہ ۽ رجعت-پسندانہ طريقن سان، جيڪي زندگيءَ، انسانيت توڙي شاعريءَ لاءِ شرم جو باعث هجن!

ڪنهن اديب يا شاعر جو ڪم فقط اتي ئي پورو ٿيي نٿو وڃي، تہ هڪ حقيقت-پسند جي حيثيت ۾، جيڪي ڪجهہ هُو ڏسي ٿو، سوئي لکي ٿو: بلڪ هُو جنهن نموني سان محسوس ڪري ٿو-تہ هيئن هئڻ گهرجي- ان جو بہ اظهار ڪري.

شاعري هڪ اهو آئينو آهي، جنهن ۾ ڪنهن قوم جي صورت منعڪس رهي ٿي - انهيءَ آئيني جون تصويرون پائدار ٿين ٿيون.

هر شيءِ، هر واقعي يا هر حالت جو دلچسپيءَ سان مطالعو ڪرڻ، ان جا مخصوص، مخفي ۽ دلڪش راز دريافت ڪرڻ، ان جي ظاهر ۽ باطن، حرڪت ۽ سُڪون، زير ۽ بم، نشيب ۽ فراز، رنگ ۽ بو، ڪيف ۽ ڪم کان متاثر ۽ همآهنگ ٿيڻ، شعريت آهي.

شعر ۽ ادب، انسان کي ذهني سڪوت بخشي ٿو. ٿوريءَ ويرم لاءِ دنيا ۽ مافيها کان بيخبر ڪرڻ، ۽ دنيا جي هنگامن کان نجات ڏيارڻ، ان جوئي ڪم آهي. شاعر جي زبان مان، بيخوديءَ جي عالم ۾، هڪ ترانو نڪري ٿو، جو ٻُڌندڙ جي دماغ تائين پهچي، ان کي پنهنجي هستيءَ کان بيخبر ڪيو ڇڏي، ۽ ڪجهه وقت لاءِ هُو پنهنجي خيال جي پلاند تان دنيوي ڪثافت کي ڇنڊي، هن پائيءَ ۽ مٽيءَ جي خاڪدان جي ناسُوتي پستيءَ کان بلند ٿيو وڃي، ۽ انهيءَ عالم ۾ وڃيو پهچي، جتي ائين محسوس ٿيڻ لڳي ٿو، گويا خدا ۽ ان جي ساري خدائي، ۽ انسان خود، فقط هڪ دلڪش تراني ۽ هڪ لطيف حقيقت ۾ گم ٿي ويو آهي: جتي ڪو خالق آهي ۽ نه مخلوق، نه جبر آهي ۽ نه اختيار، نه سزا آهي ۽ نه جزا: جتي اهو سڀڪجهه آهي، جيڪي انسان چاهي ٿو - پر ڪنهن نموني سان هُو، اهو ڪجهه ظاهر ڪري نٿو سگهي، جنهن جي لطافت جو اظهار، ڪرڻ کان ٻاهر آهي!

٥. شعر جي تقسيم

شعر جي مضمون يا موضوع جي اعتبار کان، ان جا هيٺيان قسم اسان جي مطالعي لاءِ زياده سُودمند ثابت ٿيندا:

(١) رَزْميه شاعري: هن ۾ شاعر، جنگ ۽ جدال جا نهايت نفيس مرقعا پيش ڪري ٿو. شعري پيداوار ۾، رزميه شاعري سڀ کان بلند مرتبو رکي ٿي. موضوع جي رفعت، اسلوب جي سنجيدگي،

بلاغت، رعب ۽ شڪوه جي اعتبار کان، نقاد هميشه ان کان مرعوب ٿي رهيا آهن. هن شاعريءَ جا موضوع، مهتم بالشان واقعا ۽ افعال ٿين ٿا. هن نظم جون شخصيتون، اڪثر، سربرآورده هستيون ٿي رهيون آهن. هن جو نصب العين اعليٰ ۽ ارفع آهي، ۽ ان جا محرڪ، مڪالما ۽ مختلف بيان آهن. واقعن جي رفتار نهايت تيز ۽ چُست ٿئي ٿي.

(٢) بيانيه شاعري: هن قسم جي شاعريءَ ۾ عموماً قصا، داستان ۽ تاريخي واقعا بيان ڪيا وڃن ٿا. شعر جو هيءُ قسم، ڪڏهن ته رزميه شاعريءَ سان به مشابهت رکي ٿو.

(٣) ڊراماٽي شاعري: هيءُ نظم جو اهو قسم آهي، جو موسيقيءَ سان يا بغير موسيقيءَ جي، پڙهي ٻڌائي سگهجي يا اسٽيج تي عمل ۽ اداڪاريءَ جي وسيلي پيش ڪرڻ جي مراد سان لکيو وڃي. مغربي زبانن ۾، نظم جي هيءَ نهايت اهم صنف آهي. هن جا ٻه قسم ٿين ٿا: هڪڙو "حزنيه"، جنهن ۾ اهڙا واقعا پيش ڪيا وڃن ٿا، جي اهم ۽ سنجيده ٿين ٿا؛ ۽ ٻيو قسم "طربيه" سڏجي ٿو، جنهن ۾ واقعا مزاحيه انداز ۾ پيش ڪيا وڃن ٿا.

(٤) اخلاقي شاعري: هن ۾ شاعر جو مطمح نظر، دنيا کي ڪو اخلاقي سبق سيکارڻ، ڪنهن مذهبي مسئلي کي سمجهائڻ، يا ڪنهن فلسفيانه خيال جي توضيح ڪرڻ، رهي ٿو؛ تصوف جو بيان ٻڻ هن قسم ۾ شامل آهي. اخلاقي شاعريءَ ۾، شاعر جڻ ته هڪ اخلاق جي معلم جي خدمت انجام ڏئي ٿو. شاعريءَ جو هيءُ مرحلو اهڙو نازڪ آهي، جنهن ۾ ڪو وڏو صناع ڪامياب ٿي سگهي ٿو؛ ٻيءَ حالت ۾ هيءَ شاعري فقط هڪ سُلاٺو وعظ محسوس ٿئي ٿو.

(٥) هجويه يا مزاحيه شاعري: اخلاقي شاعريءَ ۾، شاعر هڪ معلم جي خدمت انجام ڏئي ٿو، ته هجويه شاعريءَ ۾ ان جو منصب هڪ محتسب يا نقاد وارو ٿئي ٿو. هجويه شاعريءَ جو مطمح نظر،

ٻُڇڙاين جي پاڙ پٽڻ ۽ جهالت کي بينقاب ڪرڻ آهي. اڄڪلهه هجونگاري، گويا مهذب سوسائٽيءَ جو هڪ لازمي جزو بڻجي ويئي آهي؛ ڇا لاءِ جو اهڙا ڪيترائي جرم آهن، جي قانون جي حد کان ٻاهر آهن. هجونگار اهڙن مجرمن تائين پهچ رسائي حاصل ڪري ٿو، جيڪي هوندي قانون ۽ عدالت جي شڪنجي کان صاف بچي وڃن. هن جا ٽي قسم آهن: (الف) اخلاقي هجو، (ب) شخصي هجو، ۽ (ج) سياسي هجو. انهن ٽنهي قسمن مان، "شخصي هجو" پست درجي جي ليکجڻ ۾ اچي ٿي؛ ڇالاءِ جو هن مرحلي تي، هجونگار، ذاتي بغض ۽ عناد ڏانهن مائل ٿئي ٿو.

هجو نگاريءَ ۾، شاعر جي ڪاميابيءَ جو ضامن ان جي ذهانت ۽ ظرافت ٿئي ٿي، جنهن کان سواءِ سندس هجو، فحش ۽ دشنام جي درجي کي پهچيو وڃي.

(٦) مدحيه شاعري: هن قسم ۾ شاعر، مشاهير ۽ باعظمت شخصيتن جي تعريف جا گيت ڳائي ٿو. شاعر جي دل ۾ اڪثر اوقات، ڪنهن شيءِ کي ڏسي يا ان کان متاثر ٿي، يا ڪنهن واقعي کي ٻڌي، بي اختيار، مدح ۽ ستائش يا نفرين ۽ ملامت جو جوش جاڳي ٿو؛ انهيءَ جوش جي اظهار جي موقعن تي مدحيه شاعري پيدا ٿئي ٿي.

(٧) مرثيو يا ڦٽوطي شاعري: هن ۾ موضوع جي بلند پايگي، شاعر جي ڪاميابيءَ جو ضامن بڻجي ٿي. هن ۾ شاعر، رنج ۽ غم جي جذبن جو اظهار، لفظن جي لباس ۾ ڪري ٿو. قديم مرثين جا موضوع، حضرت امام حُسين عليه السلام جي شهادت ۽ سندس متعلق واقعن تائين محدود هئا. هن شاعريءَ جي قسم ۾ ڪنهن مرندڙ جي ڪردار ۽ افعال جو بيان، يا پنهنجي دل جون سنجيده ۽ غمناڪ ڪيفتون بيان ڪري سگهجن ٿيون.

(٨) غنائي شاعري يا غزل: انگريزيءَ ۾ هن کي "لِيريڪل" شاعريءَ جي نالي سان سڏجي ٿو. هيءَ شعر جو اهو قسم آهي، جنهن

۾ حُسن ۽ عشق جي داخلي جذبن ۽ قلبي وارداتن جي بيان سان گڏ، غنا جي رعايت پڻ ملحوظ رکيي وڃي ٿي. هن جا محرڪ، جوشيلا جذبا آهن، جنهنڪري هيءَ قسم، انساني فطرت جي جذباتي پهلوءَ سان وڌيڪ واسطو رکي ٿو- غزليات هن قسم ۾ شامل آهن.

(۹) شباني يا دهقاني يا ڳوٺاڻي شاعري: شاعريءَ جو هيءَ قسم، حقيقت ۾ انگريزي زبان سان مخصوص آهي، جنهن کي "چوپاني" (پاسٽورل) شاعريءَ جي نالي سان سڏجي ٿو. هن ۾ شاعر، شهر جي مصروف زندگيءَ کان بيزار ٿي، ڳوٺاڻي پُرسڪون فضا ۽ ڳوٺاڻن جي ساده زندگيءَ ۾ پناهه ڳولي ٿو. هن طرح جي شاعري نهايت ني لطيف، ۽ خصوصاً مهذب دنيا لاءِ تمام دلچسپ، ٿئي ٿي. هن جو مضمون ڳوٺاڻي زندگيءَ، باغ ۽ باغبانيءَ، وغيره تي ٻڌل رهي ٿو.

"قليچ" شعر جي انهن سڀني قسمن تي ڪر و بيش طبع آزمائي ڪئي آهي، جنهن جو مثال اڳتي هلي اسان پيش ڪنداسين.

٦. شعر جا قسم.

شعر جي صنفن يا قسمن جو تعلق، شعر جي ظاهري شڪل ۽ صورت سان رهي ٿو. موضوع سان ان جو ڪو به واسطو نه آهي.

شعر جون صنفون يا صورتون ڪل ڏهه (١٠) آهن: ١. غزل، ٢. قصيدو، ٣. قطعو، ٤. رباعي، ٥. مثنوي، ٦. مسمط، ٧. ترڪيب بند، ٨. ترجيع بند، ٩. مستزاد، ۽ ١٠. فرد.

جئن ته اسان جي هن مقدمي جو خاص موضوع "غزل" ۽ "قصيدو" آهي، لهذا اسان هيٺ شعر جي فقط انهن ٻن قسمن جي واضح نموني ۾ توضيح ڪنداسين.

غزل. هن جي لفظي معنيٰ آهي "جوانيءَ جو حال بيان ڪرڻ". شعر جي هيءَ صنف، شباب جي جذبن، يعني حسن ۽ عشق جي مضامين لاءِ پيدا ٿي آهي. تصوف، اخلاق ۽ حڪميه مضامين، ان ۾ پوءِ شامل ٿيندا ويا آهن. غزل جي خوبيءَ جو معيار اهو سمجهيو وڃي ٿو

۽ ان جي زبان سليس ۽ شيرين هجي. انهيءَ ڪري، غزل غنائي شاعريءَ جي سڀ ڪان مکيہ صنف سمجهي وڃي ٿي.

غزل جو هر شعر، منفرد ٿئي ٿو. هڪڙي شعر يا بيت جي مضمون جو، ٻئي شعر سان ڪوبہ تعلق نٿو ٿئي؛ پر قديم شاعرن اهڙا غزل پڻ لکيا آهن، جن ۾ ڪو مسلسل مضمون ٻڌو ويو هجي. "قليچ" جي ديوان جا اڪثر غزل، انهيءَ پولين قسم جا آهن، جنهن ڳالھ بہ پنهنجي ديوان جي ديباچي ۾ اقرار ڪيو اٿس.

غزل، درحقيقت هڪ عاشق ۽ هڪ شاهد فطرت مفڪر جي منتشر يا غيرمربوط خيالن ۽ مشاهدن جي اظهار لاءِ نهايت موزون صنف آهي.

غزل جي وڏي خوبي اها آهي ت منجهس داخلي شيون پيش ڪيون وڃن ٿيون: جذبن ۽ احساسن جون سچيون ۽ مڪمل تصويرون منجهس موجود رهن ٿيون، ۽ نہ خارجي. غزل جي هرشعر ۾ مختلف النوع خيال پيش ڪري سگهجن ٿا، جنهنڪري ٻين صنفن ڪان وڏيڪ دلپسند ٿئي ٿو. غزل ۾ سادگي، اصليت، حقيقت، ۽ جوش-انهن چئني خاصيتن جو هئڻ لازمي آهي.

غزل جو لطف ۽ اثر انهيءَ ڳالھ تي منحصر آهي، تہ ان ۾ صحيح جذبا، اصلي وارداتون ۽ سچا معاملا بيان ڪيا وڃن؛ بيان جو پيرايو موثر هجي؛ تخيّل جو رنگ نيچرل هجي؛ الفاظ شيرين، بندشون چُست، محاورا صحيح ۽ برمحل، صنايع معنوي ۽ لفظي قريب‌الفهم هجن، ۽ طرز ادا ۾ جدّت هجي.

غزل ۾ داخلي پهلوءَ جو هئڻ ضروري آهي. ظاهري حسن ۾ تشبيهن ۽ استعارن، زبان ۽ بيان جو خاص طرح سان خيال رکڻ لازمي آهي.

تغزّل جو صحيح مفهوم ڇا آهي؟ شاعريءَ جي مڙني صنفن مان، غزل ڪان وڌيڪ پُرتاثير ٻي ڪابہ صنف نہ آهي؛ ۽ ان جو سبب فقط اهوئي آهي جو غزل، نفسيات، عشق جي اظهار جو خاص موضوع

آهي- ۽ عشق کان وڌيڪ همه گير ۽ پُرتاثير ٻيو ڪوبہ جذبو نہ آهي. غزل جو ڪم، صرف عشق جي تاثرات ۽ قلب جي واردات کي بيان ڪرڻ آهي. گهٽ ۾ گهٽ هيسيتائين، غزل جو اهوئي ڪم ٿيئي رهيو آهي.

شاعري ۽ بالخصوص غزل يعني عاشقانہ ڪلام لاءِ، واقعي دلخراشي ۽ جگر سوزي درڪار آهي. ڪوبہ شاعر، غزل چوڻ کان سواءِ شاعر ٿي نٿو سگهي.

غزل جا اصل موضوع، زندگيءَ جي المناڪي ۽ محبت جو سوز و گداز آهن. عشق جي ڪيفيتن ۽ زندگيءَ جي وارداتن کي دلسوزيءَ ۽ دردمنديءَ، نرميءَ ۽ لطافت سان بيان ڪرڻ جو نالو غزل آهي. شيفتگي ۽ خودگذاشتگي، انهماڪ ۽ محويت، خستگي ۽ رنجوريءَ مان تغزل جو خمير ٺهيو؛ پر اها ڳالهہ ياد رکڻ گهرجي تہ جتي انهن ڳالهين جو فقدان ٿيو، اتي جڻ تغزل جو فقدان ٿيو.

قصيدو. قصيدي جي ظاهري شڪل اهائي غزل واري آهي. فرق رڳو موضوع، ۽ بعض وقت، شعرن يا بيتن جي تعداد جو ٿئي ٿو. قصيدي ۾ ڪنهن جي مدح يا هجو ڪئي ويجي ٿي. قصيدي جي ارتقاء جا چار درجا يا ڀاڱا ٿين ٿا. ان جي ابتدا مطلع سان ٿئي ٿي، جنهن کي "تشبيب" - يعني شباب جي جذبن جو بيان - چئجي ٿو. بعد ۾، انهيءَ تشبيب يا تمهيد واري ڀاڱي جا مضمون وسيع ڪيا ويا - جهڙوڪ زماني جي شڪايت ۽ نصيحت، بهار جي موسم جو بيان ۽ ٻيا مضمون، جي سڌيءَ طرح سان، مدح سان ڪوبہ تعلق نہ رکندا هجن.

انهيءَ درجي يا ڀاڱي کان پوءِ، هڪ يا هڪ کان وڌيڪ بيت اهڙا آندا وڃن ٿا، جي مدح يا هجو وغيره ڏانهن متوجهہ ڪن. هيءَ قصيدي جو ٻيو مرحلو آهي ۽ وڏو مکيہ مرحلو آهي، جنهن کي "گُريز" چئبو آهي. هتان شاعر پنهنجيءَ اصل مدعا ڏانهن موڙي ٿو. "گريز" جي هڪ ٻن بيتن کان پوءِ، اصل مضمون شروع ٿئي ٿو.

قصيدي جو ٽيون حصو مدح يا هجو وغيره آهي، جو دعا تي ختم ٿئي ٿو. دعا، مدحيه قصيدي جو چوٿون ۽ آخرين حصو آهي.

قصيدي جو عام اصول ته اهوئي آهي، پر بعض وقت قصيدي ۾ 'تشبيب' نه هوندي آهي ۽ سري ڪان ئي مدح شروع ڪئي ويندي آهي. اهڙن قصيدن کي "مقتضب" چوندا آهن، جنهن جي لغوي معني آهي "سنڌ زال" - اهو اشارو قصيدي جي 'تشبيب' کان خالي هجڻ ڏانهن آهي.

ميرزا صاحب مرحوم جي ديوان ۾ پڻ ڪيترائي قصيدا شامل آهن، جي انهيءَ پوئين قسم ۾ شمار ڪري سگهجن ٿا: يعني اهو غزل، جنهن ۾ ٻارهن کان وڌيڪ شعر يا بيت آهن، تنهن کي ميرزا صاحب مرحوم 'قصيدي' جي عنوان هيٺ آڻي ٿو - جيئن هڪ هنڌ فرمائي ٿو:

"غلط چئبو غزل هي، ٿيو قصيدو، ويا وڌي جڏهن بيت،
غلط پڻ قافيو، ليندو نه ڪنهن سنڌيءَ جي ديوان ۾".

وري ٻئي هنڌ فرمائي ٿو ته

"روا ناهي غزل ۾ بيت وڌ آڻڻ، لکان نه ته وڌ،
چون پوءِ سڀ قصيدو آهي هيءَ يا قصّه خواني آهه."

"قليچ" جو شعر ۽ سنڌس شاعري

٧. قليچ جي شعر ۽ شاعريءَ تي مجموعي نظر.

اسان مٿي، "قليچ" جي حياتيءَ جي مختصر احوال ڏيندي، اها ڳالهه واضح ڪري آيا آهيون ته "قليچ" هڪ فطري شاعر، شعر و سخن جي ڳوڊ ۾ پليل، ۽ خود دبستانِ شاعريءَ جي هڪ قابل قدر پيداوار آهي. هيٺ اسان سنڌس خودنوشته سوانح حيات مان انهن مخفي واقعن جو اقتباس پيش ڪريون ٿا، جي سنڌس ادبي ۽ شعري مذاق تي روشني وجهن ٿا: جن "قليچ" کي، "قليچ" بڻايو؛ جن جي سبب کان

سندس شاعري، الهام و القا کان بالاتر ليکي وڃي ٿي، ۽ سندس ادبيات هر طبقي لاءِ مشعلِ راهِ هدايت جو سبب بڻي.

"آءٌ اڃا ننڍڙو هوس تہ لکڻ پڙهڻ جو شوق مون کي پيدا ٿيو. ٻيا سڀ ٻار راند روند ڪرڻ ويندا هئا، پر آءٌ ڪاغذ، قلم ۽ مَسُ کڻي، ويهي ڪاغذ ڪارا ڪندو هوس. ماڻهن کي عجب لڳندو هو، تہ هن کي پنهنجي ٻارن وانگي ڇو ڪنهن راند روند جو شوق ڪونہ ٿو ٿئي! وڏي هوندي بہ آءٌ ڪنهن راند يا شڪار جو شوق نہ رکيم، باقي لکڻ پڙهڻ جي راند- ڪتابن لکڻ توڙي شعر چوڻ جو شوق ۽ مشغولي، جيڪا ننڍي هوندي بہ هئي- اڃا تائين هلي اچي...... نہ فقط لکڻ پڙهڻ جو شوق، مگر خاص طرح شعر چوڻ جو شوق بہ هوندو هو. مون کي ياد آهي تہ ستن آٺن ورهين جي ڄمار ۾، سچا ڪُوڙا بيت ٺاهي، ناني مرحوم (ميرزا خسرو بيگ) وٽ کڻي ويندو هوس ۽ کين پڙهي ٻڌائيندو هوس؛ تنهن تي هُو ڏاڍو کلندو ۽ خوش ٿيندو هو؛ پستا، ڪشمش، باداميون يا ٻيو ڪو اهڙو ميوو مون کي ڏيندو هو، ۽ شاباس ڏيئي روانو ڪندو هو. جئن جئن وڏو ٿيندو ويس، تئن تئن سمجهہ جهڙا شعر چوڻ لڳس. ڪڏهن فارسي بہ چوندو هوس، جي گهڻو ڪري کل مسخريءَ ۽ چرچي جهڙا هوندا هئا، ۽ اڪثر گهر جي ڳالهين بابت هوندا هئا..... انهن ڏينهن جا ڪي شعر اڃا بہ مون وٽ موجود آهن، ۽ ظاهريءَ ڪري، وزن ۾ پورا ۽ سوچارا چڱا آهن. ڪي غزل ۽ مرثيا بہ ننڍي هوندي جوڙيم، جي بابي (ميرزا فريدون بيگ مرحوم) کي پسند ايندا هئا ۽ انهن ۾ اصلاح ۽ درستيون بہ ڪندو هو. جڏهن مرحوم مير حسين علي خان يا آغا زين العابد بن شاه يا ڪو ٻيو معزّز ماڻهو ملاقات لاءِ مهمان ٿي ايندو هو، تڏهن بابو مرحوم مون کي آهي شعر پڙهي ٻڌائڻ لاءِ چوندو هو. آءٌ کين شعر پڙهي ٻڌائيندو هوس ۽ هو تعريف ڪندا ۽ مون کي شاباس ڏيندا هئا...... بابو مرحوم مون کان فارسي ڪتابن نقل ڪرائڻ جو ڪم بہ وٺندو هو، جنهن ڪم ڪندي منهنجا

اکر بہ تمام چڱا ٽيڻ لڳا. مطلب تہ خانگي مُنشيگيري، ننڍي هوندي کان، منهنجي حوالي هوندي هئي؛ بلڪ پاڙي اوڙي ۾ بہ جي ڪنهن کي خط پٽ يا مرثيو يا منقبت يا مداح لکائڻي هوندي هئي، تہ مون کان اچي لکائيندو هو. انهيءَ ڪري، منهنجو علمي مايو يا خوشخطي زياده ٿيندي ويئي...... آءٌ اسڪول ۾ انگريزي پڙهندو هوس، مگر گهر ۾ بابو مرحوم مون کي عربي ۽ فارسي پڙهائيندو هو...... منهنجن انگريزي شعرن جي اِصلاح، بمبئي ڪاليج جو پروفيسر مسٽر واديا ڪندو هو، ۽ فارسي توڙي تُرڪيي شعرن تي اصلاح، ميرزا حيرت مرحوم ڏيندو هو...... راڳ جو شوق بہ مون کي گهڻو هوندو هو. بہ ڇوڪرا ڳائڻ وارا رکيم...... مون کي ڪافين ٺاهڻ جو شوق پيدا ٿيو ۽ گهڻيون ڪافيون ٺاهيم، جي آهي ڇوڪرا ڳائيندا هئا. انهن کان پوءِ، شڪارپور ضلعي ۾ منهنجيون ڪافيون ۽ غزل پکڙڻ لڳا ۽ عام طرح ڳائبا هئا. پيا ڳائڻ وارا استاد بہ گهڻا مون وٽ ايندا هئا ۽ اچي ڳائيندا هئا. اهي ڪافيون ۽ غزل وغيره سڀ منهنجي ڪتاب 'سوداى خام' ۾ موجود آهن......"

پيريءَ ۾ پنهنجين مشغولين جي احوال لکندي ميرزا صاحب فرمائي ٿو:

"پيي سچي پچي مشغولي تہ ڪتابن ٺاهڻ ۽ لکڻ ۽ ترجمي ڪرڻ ۽ شعر چوڻ جي آهي، جنهن ۾ گهڻو ڀاڱو وقت جو گذري ٿو. نہ رڳو پنهنجا ڪتاب لکندو آهيان، پر اڪثر سنڌ ۾ جدا جدا ماڻهو- هندو يا مسلمان- جيڪي ڪتاب يا جيڪي شعر ٺاهي ڏسڻ لاءِ ۽ اصلاح يا درستيءَ لاءِ يا راءِ ۽ صلاح لاءِ موڪليندا آهن، سي فراغت مهل ڏسي، درست ڪري، کين موڪليندو آهيان...... گهڻن ڪتابن لکڻ جي حالت ۾، منهنجو دوست ديوان ڪوڙو مل، چرچي مان مون کي 'ڪتابن جوڙڻ جي ڪَل' سڏيندو هو...... سنڌي شعر کان سواءِ فارسي، اردو ۽ ترڪي شعر بہ چيم ۽ ڪي

سنڌي ڪافيون به چيم ۽ نانڪن جي ڪتابن ۾ ڪي سنڌي راڳ به چيم، جي گهڻو ڪري سڀ چيل آهن ...... ليڪن پڙهڻ جو شوق ننڍي هوندي کان مون کي ڪونه هو، بلڪ راند کان به اهو شغل زياده پسند هوندو هو - جئن مٿي بيان ڪيو ويو آهي - ۽ ننڍي هوندي کان ڪتابن پڙهڻ ۽ لکڻ ۽ شعر چوڻ جو شوق رهيو. هميشه چاهيندو آهيان ته

ماڻ ۾ جنهن جي مزو آهي لکن ڳالهين جو، يار،
لطف اهڙو ناهي ٻيءَ ڪنهن شَي ۾ پڻ ڏارا ڪتاب.
(يا) اولاد منهنجو شعر و سخن، فخر تن تي آهي،
جاهل نه آهيان، جو ڪريان ٻيءَ ڏاڏي تي آءٌ فخر.

"جئن علم زياده ٿيندو ويو، تئن ڪتابن گڏ ڪرڻ جو شوق به پيدا ٿيو. انهيءَ ڪري جيڪي اسانجن وڏن جا قيمتي ۽ عمدا ڪتاب هئا، سي ته مون خاص طرح پنهنجي ڪتبخاني ۾ قابو ڪيا، بلڪ ٻيا به ڪيترا انگريزي، عربي، فارسي، اردو، ترڪي ۽ ٻين ٻولين جا ڪتاب به گڏ ڪرڻ ۽ پڙهڻ لڳس...... انهيءَ سان گڏ سنڌي ڪتاب به گڏ ڪندو اچان. سنڌ ۾ جيڪو نئون ڪتاب لکبو آهي، ان جو مصنف هميشه مهرباني ڪري هڪڙي ڪاپي موڪلي ڏيندو آهي. خود منهنجن جوڙيلن ڪتابن جي به جڻ ته هڪڙي خلاصي لائبرري آهي. انهيءَ هوندي به آءٌ پنهنجي ناداني‌ءَ جو قبولدار آهيان:

ڪنهن علم کان پڻ "قليچ" محروم نه ٿيو،
نُڪتو نه رهيو جو ان کي مفهوم نه ٿيو.
سَتر ڪي قريب پهتو، تڏهن ان کي،
معلوم ٿيو، تہ ڪي بہ معلوم نہ ٿيو!

"ڪي ڪتاب ته سڪول ۾ پڙهندي لکيم، ڪي ڪتاب پوءِ نوڪريءَ کان اڳي ۽ ڪي خود نوڪريءَ جي عرصي ۾ لکيم، ۽ ڪي پينشن وٺڻ کان پوءِ لکندو اچان؛ انهيءَ ڪري وڏو تعداد

تي پيو آهي. اڪثر چڱا چڱا ڪتاب ٻين ٻولين مان سنڌيءَ ۾ ترجمو ڪيا اٿم. گهڻو ڪري ساٿين کي سواءِ عيوضي جي، ڇاپڻ لاءِ ڏيندو آهيان...... ڪتاب اڪثر علم ۽ حڪمت ۽ فلسفي ۽ اخلاق ۽ مذهبن جا مون کي پسند ايندا آهن - جهڙا انگريزي، تهڙا ٻيا. ناول يا قصا گهڻو ڪري نه پڙهندو آهيان. اکين سان ڏسي، دل ۾ پڙهندو ويندو آهيان؛ ۽ تمام تکو مگر وڏي ڌيان سان پڙهندو ۽ چڱن عمدن ڀاڱن تي نشان ڪندو ويندو آهيان، جي پوءِ ڪتاب پوري ٿيڻ بعد، جدا جدا نوٽبڪن ۾ اتاري ڇڏيندو آهيان. جيڪي به ڪتاب مون وٽ آهن - وڏا ۽ گهڻن جلدن وارا به - سي سڀ مون هڪ دفعو ته ضرور پڙهيا هوندا؛ ڪي ٻئي دفعا به پڙهيا هوندم. اهڙن انتخابن جا به گهڻا جلد ٿي ويا آهن. فارسي ۽ عربي ۽ اردو وارن انتخابن جو نالو "ابڪارالافڪار" رکيو اٿم ۽ انگريزي انتخابن جو "انگلاش جيمس". اهي بعضي فراغت جي وقت يا سفر ۾ به اچا ڏسندو آهيان. نثر کان زياده نظم کي پسند ڪندو آهيان...... اهو ڪتابن لکڻ جو شوق، نالي يا مشهوريءَ يا پئسي جي فائدي لاءِ نه هوندو آهي؛ خاص مطلب تي هوندو آهي: هڪڙو اهو، جو فراغت جي وقت ۾ هڪڙي چڱي ۽ مفيد مشغولي هوندي آهي، ۽ اجايو وقت نه ويندو آهي، ۽ اجاين خيالن ۽ اجاين ڳالهين ۽ حرڪتن ڪرڻ کان بچجي ٿو؛ ٻيو اهو، ته ڪتابن لکڻ لاءِ ڀرين چڱن ڪتابن کي غور ۽ ڌيان سان وري پڙهڻ جو وجهه ملي ٿو، جنهنڪري علمي مايو زياده ٿئي ٿو؛ ٽيون اهو، ته چڱن ڪتابن لکڻ مان ٻين عام ماڻهن کي فائدي رسائڻ جو وجهه ملي ٿو - گويا اها به هڪڙي علمي خيرات يا زڪوات آهي، جئن دولت ۽ مال تي زڪوات واجب آهي. منهنجي نظر ۾ علميت به هڪ سچي دولت آهي. جيڪي ڪتاب مون وٽ گڏ آهن، تن کي آءٌ هڪڙو وڏو خزانو سمجهندو آهيان. ڪتابن کي پنهنجو سنگتي سمجهندو آهيان:

سنگتي رک ڪتاب ڏارا ڪو نہ، جو ڪري مات، تو سان ڳالهائي؛ ڪهڙي حالت ۾ تنهنجي هوئي پر هؤ، نہ ڪڏهن رنج ٿئي، نہ رنجائي.

" هڪڙو ٻي ڪتاب لکڻ مون کي ٿڪائي ڇڏيندو آهي، تنهنڪري اڪثر ٻي ڪتاب گڏ شروع ڪندو آهيان - هڪڙو صبح جو لکان، ٻيو پنبهرن جو، ۽ ٽيون رات جو. اسر جو اٿي، عبادت ۽ ذڪر ۽ فڪر ۽ وظيفن کان فارغ ٿي، ڪو ڪتاب لکندو يا پڙهندو آهيان؛ وري ڏينهن ٿيڻ تي هوا کائڻ ۽ پنڌ ڪرڻ وڃان؛ اٺين بجي موٽي اچي لکڻ ويهان، ۽ يارهين ٻارهين بجي ڏاري گهر وڃان، ۽ ماني ٽِڪي کائي آرام وٺان، ۽ ٽين بجي ڌاري نماز پڙهي، وري ويهي لکان؛ پنجين بجي کان پوءِ ٻاهر اوطاق ۾ اچي، وري ڪي پڙهان، ۽ سج لهڻ تي گهور وڃان. آرڙهه جي ڏينهن ۾، ڏينهن جو گهڻو ڀاڱو، پنهنجي ڳوٺ واري باغ ۾ امداداس جي وڻ ۾ ٺاهيل ڀيڻي - يا "آڪيري" - ۾ گذاريندو آهيان، ۽ ٻيو سڀ ڪم اتي ڪندو آهيان؛ ماني ٽِڪي بہ اتي کان، ۽ شام جو موٽي گهر اچان.

آڪيرو امداداس ۾ پيهيءَ مٿان منهنجو،
جنهن تي ويهي آءٌ ڏينهن سڄو پنهنجو ٿو گهاريان؛
اُت ويهي پڙهان ۽ لکان ۽ خيال پچايان،
۽ شعر چوان، درد کان هنجون بہ آءٌ هاريان؛
اُت پڻ آءٌ نمازون پڙهان، مصحف ۽ وظيفا،
پوءِ کائي پيي، آرام ڪريان، وهم وساريان.

" صبح جو جڏهن هوا کائڻ ويندو آهيان، تڏهن رستي ۾ اڪثر خيال پچائيندو ويندو آهيان، ۽ شعر بہ انهيءَ وقت جوڙيان؛ يا نہ وري شام جو، سمهڻ کان اڳي، اهڙا خيال پچائيندو آهيان. بعضي، ڪنهن جي فرمائش تي جيڪڏهن ڪو شعر يا راڳ جوڙڻو هوندو اٿم، تہ انهيءَ خيال ۾ گهڻو ڀاڱو رات جو بہ گذري ويو هوندو،

"اڪثر منهنجو شعر جدا جدا مضمونن تي آهي؛ ليڪن اسلامي ۽ مذهبي مضمون تي اگرچ چوڪرن ۽ ڇوڪرين لاءِ قرآن ۽ حديث ۽ فقه جي بنياد تي مضمون ڏنا ويا آهن، تڏهن به حڪمت ۽ فلسفي وارن مضمونن تي، اڪثر تصوف جي بنياد تي لکيو اٿم......

"جيتوڻيڪ وڏن وڏن بزرگن تصوف جا اصول بيان ڪيا آهن، ۽ اهي شريعت جا به پابند رهيا آهن، ته به اڪثر عام شريعت وارا انهن تي اعتراض آڻيندا آهن؛ بلڪ ڪي ته انهن کي ڪافر يا غير شرعي ڪمن ڪرڻ ۽ ڳالهين ٻڌائڻ وارا سڏيندا آهن. تنهنڪري، اهڙيءَ تهمت کان آءٌ به آزاد نه آهيان. ڪيترن مسلمانن—سُنين توڙي شيعن—انهيءَ بنسبت سوال پڇي وڌا آهن، جن جا جواب مشڪلات سان پڇي ڏنا اٿم؛ پر آنڍيءَ ۾ منهنجي ظاهري شريعت موجب هلت، مون کي پڇي بچايو آهي. تنهنڪري، پنهنجي بزرگن وانگي، منهنجي به راءِ اِها آهي ته شرعي ۽ ديني ڪمن ۽ رسمن جي نسبت ۾ حقيقي خيال ڪهڙا به هجن، ته به آهي پنهنجي جند جي لاءِ رکڻ گهرجن، نه خلق کي ٻڌائڻ ۽ وعظ ڪرڻ لاءِ؛ نه ته شيخ منصور حلاج واري سزا ماڻ جو خطرو آهي، يا خلق ۾ خواريءَ جو ڊپ آهي. شاهه ڀٽائيءَ جي قول موجب هلت ڪرڻ گهرجي، جا پڻ پين مشهور صوفي بزرگن جي رهي آهي:

'روزا نمازون، اِيءُ پڻ چڱو ڪم،
او ڪو پيو فهم، جنهن سان پسجي پرينءَ کي' — (شاهه).

ڇو حُسن جي بازار ۾ پيو سير ڪرين؟
دلبر پنهنجو پاڻ سان لڪو لايو وتين!
غيرت نه آئي، شرم نڻو توکي اچي،
هوُ توکي ڏسي ۽ تون پين کي پيو ڏسين!"

جڏهن ڪنهن چيو ته "فارسي شاعرن ۾ 'فردوسي'، 'انوري'، 'سعدي'، وغيره دنياى شاعريءَ جا پيغمبر آهن"، تڏهن هڪ

سخن سنج سوال ڪيو ته "حافظ؟" فوراً جواب مليو، "آهو ته ناخداي سخن آهي!" سنڌي شاعريءَ ڪي پڻ پنهنجو هڪ ناخدا آهي - ۽ اهو "قليچ" آهي. تذڪري نويسن، بالاجماع، سندس درگاهه ۾ پنهنجي حمد ۽ ثنا پيش ڪئي آهي؛ شاعرن ان جي آڏو سر، تسليم خم ڪيو آهي: ڪوبہ تذڪري نويس اهڙو نہ آهي، جنهن "قليچ" جي "خداي سخن" هجڻ کان انڪار ڪيو هجي.

ڪنهن شاعر جي شاعريءَ کي تيستائين سمجهي نہ سگهبو، جيستائين صحيح نموني سان اها ڳالهہ معلوم نہ ٿئي ته ان جي شاعرانہ شعور جو ارتقاءُ، ڪهڙين حالتن ۽ ڪهڙن واقعن جي زير اثر ٿيو آهي. شاعر جي ماحول تي بہ نظر وجهڻ ضروري آهي؛ ڇالاءِ جو ان جي عهد جا اثرات، ان جي ڪلام تي گهٽ ۾ گهٽ ڪنهن قدر اثر انداز ٿين ٿا، ۽ اهي ئي خوبيون، هن جي ڪلام ۾ نمايان ٿي، هڪ انفرادي شان پيدا ڪن ٿيون - ڇالاءِ جو ان ۾ شاعر جون ذاتي خوبيون سمايل رهنديون آهن. "قليچ" جي ڪلام تي بہ نظر وجهڻ کان اڳ، سندس ماحول جو جائزو وٺون ٿا. "قليچ" جنهن ماحول ۾ اک کولي، سو سرعت سان بدلجي رهيو هو: هڪ پاسي قدامت جو رنگ هو، جو اڃا معاشري تي ڇانيل هو، ته ٻئي پاسي، نئين تهذيب جي وڌندڙ ۽ چڙهندڙ روشني هئي، جا پنهنجو اثر آهستي آهستي ڇانئي رهي هئي. انهيءَ ماحول ۾ طبيعتون وڌيڪ مشتعل، ۽ معيار زياده سخت هو. ڪي ماڻهو قدامت پسند هئا، تہ ڪن نئينءَ دنيا جا خواب ٿي ڏٺا؛ ڪي وري اهڙا بہ هئا، جي ٿوري تبديلي ۽ ٿوريءَ رفوگريءَ جا قائل هئا. "قليچ" انهيءَ آخري طبقي سان تعلق رکندڙ هو، ۽ هر ترقي پسند تحريڪ جو حامي هو؛ ليڪن هر ڳالهہ ۾ اعتدال کي پسند ڪندڙ هو، ۽ انهيءَ اعتدال پسند فطرت، سندس شاعريءَ ۾ غير معمولي حُسن ڪارانہ تناسب پيدا ڪيو.

"اعتدال افضل، ۽ بد افراط ۽ تفريط ٿيا."

"قليچ" ۾ پنهنجي خود نوشته سوانح حيات ۾، انهيءَ جو اِقرار هيٺين لفظن ۾ ڪيو آهي، جنهن مان سنڌس زماني جي وضع قطع جي خبر پوي ٿي:

"اگرچه خدا جي مهربانيءَ سان آءٌ هرطرح آزاد آهيان، ۽ بالڪل تندرست ٿو گذاريان، ۽ پنهنجين دل گهُرين مشغولين ۾ رُڌل رهان ٿو، تڏهن به پاڻ کي اڪيلو سمجهان ٿو ۽ اڪثر اُپاٽڪو گذاريان ٿو: ڇا لاءِ جو پيو ڪوبه هم عمر ۽ هم خيال صحبتي ڪونهي. هاڻوڪن جوانن ۽ دوستن جا خيال ٻيءَ طرح جا آهن - ۽ منهنجا خيال ٻڌي، هُو مون کي ديوانو يا دقيانوسي وضع جو ڪُراڙو ماڻهو ڄاڻندا هوندا. جيڪي آهڙا دوست هئا، سي سڀ گذاري ويا:

'افسوس! ويا يار، رکيو جن ٿي تميز؛
صحبت ٿي لڳي جن جي، راحت آميز.
ڪنهن وٽ وڃي وِڪڻون دل جي يوسف کي اسين،
جو هاڻ انهيءَ مصر مان ويا نڪري عزيز'؟"

وري ٻئي هنڌ ارشاد ٿئي ٿو:

'ويا صحبتي عدم ڏي، ليي هنج نه هيڪڙو،
ويا مور سڀ سَري، آهي جيئن شاهه ڪيو بيان'.

اِها ڳالهه ڏيان تي رکڻ جوڳي آهي، ته هڪ باڪمال شاعر جو فرض آهي ته هو آدب ۽ زندگيءَ جي روايات مان انهن عناصرن کي چونڊي ڪڍي، جي زمانيي ۽ مڪانيي خصوصيات سان محدود نه هجن. شاعر ۽ نقاد پنهنجي نظر ادب جي اُنهن جُزن تي هڻي گهرجي، جن ۾ بقا ۽ اِرتقا جيي صلاحيت هجي. "قليچ" اِئين ئي ڪيو: هُن قديم اساليب ۽ صوَر کي اِختيار ڪري، نه صرف زنده ڪيو، بلڪ اُنهن کي اَز سرِ نَو ترتيب ڏيئي، منجهن نوان نوان اِمڪانات پيدا ڪيا. اِهوئي سبب آهي جو "قليچ" جيي شاعري، قديم رنگ ۾ هئڻ جي باوجود، هرزماني ۾ زنده رهندي؛ ڇا لاءِ جو هُن اُن ۾

قوم جي زندگيءَ جي ڪنهن نہ ڪنهن پهلوءَ کي آڳاٽي ۽ اٽڪالي ڇڏيو آهي: ان ۾ نہ صرف شاعريءَ جي تصوير جي هڪ بنيادي انقلاب جا تُخم موجود رکيا آٿس، بلڪ اسان جي ويهين صديءَ جي زندگيءَ جي تعليمي، تهذيبي ۽ معاشرتي پهلوئن جي اصلاح جو زبردست احساس پڻ نمايان نموني ۾ ظاهر ڪيو اٿس. سندس شاعري قوم کي ڌانڌوڙي، لوڏي ۽ جاڳائي ٿي؛ قوم کي ڪجهہ ہڏائڻ گهري ٿي، ۽ ان جي آڏو هڪ نصب العين رکي ٿي. "قليچ" جي شاعريءَ جو هڪ معين پيغام آهي:

"ٿي ابوالوقت پڻ ۽ ابن الوقت،
تہ "قليچا"! ٿين صاحب، اقبال".

يا وري:

"جي ابتدا کان تون دنيا ۾ نت رهئين محدود،
تہ توکي عالم بي انتها جي ڪهڙي خبر؟"

"قليچ" ۾ شاعرانہ تنگ خيالي يا مذهبي تعصب جو نالو بہ نہ آهي. هُو هڪ زنده دل شاعر آهي. سندس انهيءَ افتاد طبع جو سندس شاعريءَ تي بہ نمايان اثر پيل آهي. انهيءَ زنده دليءَ جوئي نتيجو آهي، جو پاڻ هر طبقي وٽ ڪامياب ۽ پسند پيل آهي. پاڻ ڪائنات ۽ زندگيءَ ۾، مسرت ۽ دلچسپين جا انيڪ خزانا پوشيده ڏسي ٿو:

"مون پُڇيس 'ڪيئن گذاري جڳ ۾ قليچ؟'
چيائين: 'خوش خُلق، خوشدل ۽ خوشحال'."

ٻئي هنڌ فرمائي ٿو:

"آءٌ شاهہ، تاج ٿيو آزادگي ۽ خلوت مُلڪ،
خزانو فقر، سپاهہ آسرو خدا تني آهہ."

صلح ڪُل ۽ تعصب کان سواءِ زندگي گذارڻ جي تلقين ڪري ٿو:

"ويند ٻن جنهن مذهب ۾ تون، ڏسند ٻن اتي جهيڙو ۽ جنگ،
جي هجين آرام جو طالب تہ صلح، ڪُل ۾ آءٌ."

"ڪعبو، بتخانو- ٻئي آهن درڪار،
جنڊ ڪي تا ڪپن ٻـ پٿهڻ ضرور."

"ڪيو تعصب ڌار ٻاهر هندو ۽ مسلم جو ٿانءَ،
نه ته اندر ميخاني جي، ساقي ٻه هڪ، پيالو ٻه هڪ."

"چوي مون کي ڪو مُسلم ٿو، ڪو ڪافر ٿو چوي ڪارو؛
حقيقت، دين منهنجو ٿيو ٻهتر مذهبن وارو."

"شيطان پرست، جنگ پرست اصل کان ٿيا،
آهي "قليچ" اصل کان صلح و صفا پرست."

اهڙا شاعر ورلي ليندا، جن جي شخصيت ۽ شاعري ٻئي يڪسان بلنديءَ تي هجن: "قليچ" انهيءَ ڏس ۾ سڀني کان اڳرو نظر ايندو. هونئن ته شاعر ۽ صناع جو هر ڪارنامو، ڪنهن نه ڪنهن حد تائين، ان جي شخصيت جو آئينه دار ٿيندو آهي؛ پر انهيءَ حيثيت سان به "قليچ" پنهنجي شاعريءَ سان گڏ، سڀ ڪنهن کان ممتاز ۽ فائق آهي. ڀاڻ هوبهو اهوئي آهي، جا سندس شاعري آهي- ۽ اهوئي سبب آهي، جو سندس ڪلام انهن ماڻهن ۾ خصوصيت سان پسند ڪيو وڃي ٿو، جي صاحب اخلاق آهن، يا جن جي دل ۾ درد ۽ سر ۾ شورش آهي.

"شاعر جو ڪلام، ان جي زندگيءَ جو آئينو ٿئي ٿو"- اهو مقولو جيتريقدر "قليچ" تي صادق اچي ٿو، شايد ٻئي ڪنهن شاعر تي ورلي اچي. جيڪي اشعار ذاتيات ڏانهن اشارو ڪن ٿا، تن مان ڪنهن شاعر جي زندگي ۽ ان جي فطرت جو گهڻيءَ حد تائين اڀياس ڪري سگهجي ٿو. تلميحي ڪنايا يا اشارا، "قليچ" جي ڪلام جي جان آهن. "قليچ" انهن شاعرن مان آهي، جن جي شاعري سندن شخصيت جي پوري آئينه دار آهي: "قليچ" جي شاعري، خود "قليچ" جي هوبهو تصوير آهي. سندس ڪلام ۾ چپي چپي تي ذاتي تلميحون ڏنل آهن. جنهن کي "قليچ" کي ڏسڻ نصيب نه ٿيو هجي، سي

سندس شاعريءَ ۾ ان جي صحيح شبيھہ ڏسي سگھن ٿا-جنھن پاڻ به ھڪ ھنڌ اقرار ڪيو اٿس:

"ڏسين، پڙھين جي مُنڪي، پڙھہ سندم سخن منظوم،
صواب و عيب ۽ پيو حال ٿيئي سندم معلوم."

"قليچ" جي ڪلام جو زياده تر حصو، ذاتي تجربن ۽ ذاتي مشاھدن جي اظھار تي مُشتمل آھي.

قليچ جي آڏو، شعر و ادب صرف حسن جي تخليق جو ذريعو نالو نہ آھي: پاڻ فقط ان مان حظ حاصل ڪرڻ جو قائل نہ آھي: سندس نزديڪ، شعر ڪي زندگيءَ جو ترجمان ۽ ڪنھن اھڙي صحتمند پيغام جو حامل ھئڻ گھرجي، جنھن مان بني نوع انسان کي فائدو پھچندو ھجي: جنھن مان قوم و ملت جي اخلاق جي تعمير ٿيندي ھجي: جو معاشري جي افراد ۾ ولولو، جوش ۽ ھڪ نئين زندگي پيدا ڪرڻ ۾ مُمد ۽ مُعاون ثابت ٿي سگھي: ارشاد ٿئي ٿو تہ

"شعر، معنيٰ وانگي، ٿيو لفظن جي پردي ۾ لڪل:
شعر آھي سچ، رکي ٿو پوش سو ڪَچ جو مکر.
ڪيئن پُڌي ھا مصطفيٰ، حسّان بن ثابت جو شعر،
جي پناڪ ۽ ڪوڙ ھو آن ۾ ۽ ھو آن ۾ خطر؟
شعر جو بيشڪ تون ڪر پيو شغل دائم اي 'قليچ'،
جو نندي ٿو شعر، ناھي آدمي سو، آھي خر".

پنھنجي ڪلام بابت ارشاد ٿئي ٿو تہ

"نظم تنھنجو آھي گنجينہء اسرار، 'قليچ'!
مخزن درّ و گُھرسان مُنڪي ڪھڙو ڪم؟"

"موتي مضمون جا ڪيان ڳولي،
شعر جي بحر جو آھيان غوّاص".

"ھزارين مُون ھُتيون ھِن بحر بي پايان ۾ ٽپيون،
تہ مَن معنيٰ جو ڪو موتي ڪيان ڳولي، ڪريان نروار".

"جام جم جهاڻ شعر منهنجو هيءَ،
بيءَ، تہ سڀ راز تو تي ٿئي اظهار.
جيڪي آهي سڪيو 'قليچ'، اُن مان،
وٺو عبرت ڪا يا اولو الابصار!"

"اوليائن جو جٺن عروج و نزول،
شاعريءَ جو بہ تئن 'قليچ' بيان".

مٿين شعرن مان اهو صاف ظاهر آهي تہ "قليچ" شعر و ادب کي زندگيءَ جو ترجمان، ۽ ڪنهن وڏي پيغام جو علمبردار، سمجهي ٿو.

"قليچ" جي ڪلام جو پيغام هڪڙو ئي آهي: زندگيءَ جي صحيح ترجماني، ۽ اُن جي نشيب و فراز کان دنيا کي آگاهہ ڪرڻ. سندس غزل ۽ بيو شعر، زندگيءَ جيءَ ترجماني ڪن ٿا. هاڻ، زندگيءَ کي هڪ حرڪت سمجهي ٿو. سندس نصب العين هيءَ آهي تہ جنهن هاسي زمانو مُڙي، انسان کي هڻ آنهيءَ هاسي مڙڻ گهرجي. جي ماڻهو زماني جي پيروي نٿا ڪن، آهي جڻ زماني کي پنهنجو پيرُو بڻائڻ گهُرن ٿا؛ مگر اها سندن خام خيالي آهي. چند مڇيون، درياهہ جي وهڪري کي روڪي نٿيون سگهن، ۽ چند پُوڙا، هوا جو رخ بدلائي نٿا سگهن –

"ماڻهو پُٽ 'اج' جو آهي، اج ۾ نهال،
پوءِ ڪهڙو بہ هوئي اج جو حال.
فخر ڪر هاڻ تي، نہ ڏاڏي تي،
ماضي چڏ، حال وٺ ۽ استقبال.
ٿيءِ ابوالوقت هڻ ۽ اِبن الوقت،
تہ 'قليچا' ٿيئن صاحب اقبال".

"قليچ"، شاعريءَ کي اڪتسابي نٿو سمجهي. هاڻ، شاعريءَ کي فقط قافيہ پيمائي بنائڻ نٿي چاهيائين. سندس نزديڪ، خيال ۽ معنيٰ سڀ کان وڏيڪ اهميت رکن ٿا. هو نڪي وزن، قافئي ۽ رديف

ڪي شعر جو پابند ڪرڻ چاهي ٿو، ۽ نڪي شعر ڪي وزن، قافئي ۽ رديف جو پابند - تصنّع ۽ تڪلّف ڪي شاعريءَ لاءِ قاتل زهر سمجهي ٿو. سندس مسلڪ، قديم اساتذه جي مسلڪ، "آدب براى آدب"، ڪان هٽيل، "ادب براى حيات" جي بنهه ويجهو پهچي ويو آهي. پاڻ شعر کي حيات جي تحقيقي يا واقعي حقيقتن جو حامل بنائڻ چاهي ٿو.

"قليچ" جي آڏو شاعري مُرده الفاظن جو ڪرشمو نه آهي، بلڪ زنده حقائق، حيات ۽ ڪائنات جيي ترجماني آهي. "قليچ"، ڪائنات جي رازن جيي ڇنڊڇاڻ ۽ حيات جي بنيادي حقائق ۽ مابعد طبعياتي مسائل جي تفسير ۾ منهمڪ ٿيو وڃي، ۽ سندس شاعري ڇڻ معين روحاني ۽ اخلاقي مقاصد لاءِ وقف ٿيل آهي: ٻين لفظن ۾، "قليچ" "آدب براى حيات" ۽ "فن براى حيات" جو اعليٰ مُفسّر بڻجي ويو آهي.

"قليچ" جي شاعريءَ جو پيغام، فطرت جي رازن جيي تلاش، ۽ مظاهر فطرت ۽ ٻنهنجي اندر ۾ حُسن و خوبيءَ جيي ڳولا، آهي - جنهن جي تلقين، پاڻ بيشمار بليغ اساليب ۾ ڪئي اٿس:

"جڳ تو سان پريل، تون پاڪ سُبحان،
عاجز ٿيو تو ڪسان سيني جو ڏيان.
ويچار ۽ خيال چاهي، ڇا قول،
خود ڳالهه تي ٻنهنجي آهيان حيران!
اسرار ازل جي سڌ جڏهن ناهه،
عالم، معاوم، علم - ويران".

"نه حڪمت آنهيءَ جيي اچي فهم ۾،
نه سمجهي سگهي ٿو آنهيءَ جو ڪو منطق".

"اک ۽ دل توکي ملي، آڏو ڪُليئي عالم جو باب،
ڪهڙو پيو اُستاد ڳهرجني، ڪهڙو پيو ڳهرجيي ڪتاب؟"

"جي ابتدا کان تون دنيا ۾ نت رهئين محروم،
ته توکي عاليم، بي اِنتها جيءَ کهڙي خبر؟"

"پنهنجي اندر ۾ رات عجب هڪ لقا ڏٺم،
جهاتيءَ وجهيءَ، جمال سندو ڪبريا ڏٺم!"

"تون عيان ۾ نهان، نهان ۾ عيان،
بي مثل، بي نشان، تون سڀ جو نشان.
جڏهن نهاريان نهان، عيان آهين،
جڏهن ڳوليان عيان، تون آهين نهان.
ذڪر مشڪل، 'قليچ' ڪر تون فڪر،
ڪيترو تون ڪندين عيان ڪي بيان؟"

"دنيا ۾ ڏس ته توکي چاچا نظر اچي ٿو:
چاهين تون جيڪي دل سان، سو تا نظر اچي ٿو!"

"قليچ" شاعريءَ جو اصل اصول اِهوئي ٿي سمجهيو، ته جئن پڙهندڙ جي دل ۽ دماغ کي ابدي نغمن سان پَري چڏجي. "قليچ" لاءِ شاعري، زندگيءَ جو مسئلو آهي؛ ان تي سندس طبيعت جي رواني چڻ مستزاد آهي؛ ان ڪري سندس ڪلام، ضخيم مجموعن ۽ وسيع متنوع موضوعات تي حاوي آهي. سندس شاعريءَ ۾ اخلاقي اثر، هڪ رهنمائيءَ جو جذبو ۽ هڪ اصلاح جي تحريڪ جاري ۽ ساري ڏيکائي ڏئي ٿي. قومي ۽ وطني جذبات، ۽ اسلامي درد، ۽ بني نوع انسان جي همدردي، سندس ڪلام ۾ نمايان آهي:

"خلق جي خير ۾ مشغول سدا رهه تون 'قليچ'،
مَنَ ڪڏهن ڪا ٿئي مقبول ڪمائي تنهنجي!".

وري ارشاد ٿئي ٿو:

"تو گهرُي هر وقت جڳ جو خير قادر کان 'قليچ'،
هٿ کڻي درگاهه حق جي ۾ دعا جنهي واسطي".

شاعري هڪ گوشهٔ تنهائيءَ جهڙي شَي آهي: شاعر دنيا کان بينياز ٿي شاعري ڪري سگهي ٿو. اِن ڪري، شاعري جڏهن گوشه تنهائيءَ مان نڪري، اميرن ۽ سلطانن جي دربار ۾ قدم رکي ٿي، تڏهن هوءَ پنهنجي اصلي مرڪز کان دور ٿيو وڃي. شاعر کي هڪ آزاد فضا ۾ دم پڻ کهرجي. شاعر جي ذهن، قلب ۽ دماغ تي ڪابه پابندي جڏهن نه هوندي، تڏهن ئي فقط هو صحيح قسم جي شاعري ڪري سگهندو، جنهن ۾ واردات قلبيه جو بيان هجي. ميرزا صاحب هميشه صبح جو سويل اڪيلو گهمڻ ڦرڻ نڪري ويندو هو، ۽ اڪثر قبرستانن يا قبن يا ڦٽل کوٽن ۽ دڙن ۾ وڃي ويهندو هو، ۽ زماني جي گردش ۽ وقت جي گذرڻ ۽ انسان جي حالت ۽ خدا جي قدرت جا خيال پچائيندو هو. پينشن وٺڻ کان پوءِ ته اڪثر گوشي نشينيءَ جا خيال زياده ٿيس. آرڙهه جا ڏينهن اڪثر پنهنجي ٻوٽ واري باغ ۾ اڪيلو وڃي گذاريندو هو، جتي املداس جي وڻ ۾ پنهنجو هڪ "آکيرو" يا پيهو جوڙايو هئائين - جنهن جو احوال اڳيان پڻ ڏيئي آيا آهيون. شهري زندگيءَ جي شور و شغب کان اڪثر هو پري ڀڄندڙ هو. پاڻ ڪيترن ئي هنڌن تي انهيءَ تنهائيءَ يا گوشي نشينيءَ جو ذڪر ڪيو اٿس:

"دوزخ ۾ يا بهشت ۾ شل هيڪلو هُجان!
تنهائي جهڙو خُلد نه ٻيو جڳ ۾ تو ڏسان."

"گذاري خوش اهو ٿو جو 'قليچ' وانگي رهي،
سدائين گوشي ۾ سڀ معاملن کان ٿيي آزاد".

"سخنداني، سخن سنجيي مون کي ٿيي مات مان حاصل."

"تارڪ ٿيي 'قليچ'، رهه تون تنها،
نيلُ گوشي ۾، جئن ڪ باغ ۾ مور."

"قليچ" جي شاعريءَ جي مطالعي ڪرڻ وقت، هيءَ ڳالهه خاص طرح سان ياد رکڻ جي قابل آهي ته سندس طبيعت نهايت حڪيمانه

آهي. سندس شعر ۾ تخيّل کان وڌيڪ مشاهدي، احساس ۽ عقل جون قوّتون ڪارفرما آهن. "قليچ" جو شعر، ان جي دور جي پوري نمائندگي ڪري ٿو، ۽ پنهنجي زماني جي حالات جو هڪ دلڪش ۽ غيرفاني مرقعو آهي. سندس ڪلام ۾ جذبات جي صداقت ۽ معصوميت، زبان جي سادگي ۽ پاڪيزگي، لب ولهجي جي بيساختگي، تاثير و تاثر، خلوص، انهماڪ ۽ معصوميت آهي. شروع کان وٺي آخر تائين، سندس شعر ۾ سنجيدگي ۽ متانت جو هڪ سطح قائم رکيل آهي. سندس ڪنهن به شعر ۾، پستيءَ ۽ ابتذال جو هلڪو شائبو پڻ پيدا ٿيو ٿئي.

"قليچ" جو ديوان اهڙن ڪليات ۽ حڪمتن سان پرُ آهي، جي زندگيءَ جي مسئلن تي حاوي آهن. پاڻ جا ڳالهه چوي ٿو، سا نه فقط دلنشين ٿئي ٿي، بلڪ ڪيميا ۽ طبعيات جي تجربي اصول وانگي انساني زندگيءَ تي ٺهڪجي اچي ٿي. سندس شعر جامع، همه گير ۽ عام فهم آهي. سندس زبان ۾ پرڪيف سادگي ۽ بيان ۾ هڪ خصوصي انداز جي بيساختگي آهي. پاڻ شعر ۾ جنهن به مضمون کي ورتو اٿس، تنهن ۾ هڪ نرالو شان پيدا ڪري ڏيکاريو اٿس. شايد ئي ڪو اهڙو بد ذوق ۽ بيحس هجي، جنهن جي زبان مان سندس شعر پڙهڻ سان بي اختيار ۽ بيساخته تحسين ۽ آفرين جا ڪلما نه نڪرن.

ميرزا صاحب، هر صنفِ سخن ۾ طبع آزمائي ڪئي آهي. پاڻ قصيدا به لکيا اٿس، ته مثنويون به؛ رباعيون به لکيون اٿس ته مفردات به؛ قطعات به لکيا اٿس ته غزل به؛ ترڪيب بند به لکيا اٿس ته ترجيع بند به؛ مسدس به لکيا اٿس ته مخمس ۽ مستزاد به: مطلب ته هر هڪ صنف جي ميدان ۾ "قليچ" جو اشهبِ قلم شعر جي مشڪل کان مشڪل سنگلاخ زمينن مان پڻ بلا مهميز جي اڏامندو ويو آهي، ۽ ائين معلوم ٿو ٿئي، گويا سندس طبع جي روانيءَ جي اڏو ڪابه شي سدِراه ٿي نٿي سگهي؛ هرڪو موضوع سندس اڏو پيش پاافتاده آهي. تصوف، تفلسف ۽ اخلاق سندس مخصوص موضوع آهن؛ ليڪن اها ڪا فطري حد نه آهي، بلڪ اسلامي، تاريخي، سياسي ۽

معاشرتي نڪتن کان وٺي، شهنشاھہ هند جي مدح، ادبي لطائف ۽ ظرائف وغيره، هر مضمون سندس قلم جي زد ۾ آيل آهي. موضوعات جي انهيءَ وسيع تنوع سان گڏ، سندس اساليب ۽ لفظيات جو تنوع بہ قابل ديد آهي. سندس لفظيات جو خزانو ايترو تہ وسيع آهي، جو موضوع ۽ محل جي اعتبار کان لفظ وٺس ڪٿان ڪٿان ڇڪجيو اچن ٿا، ۽ انهن کي اهڙن هنڌن تي کپائي ويهاريو ڇڏي، جو ڪابہ اجنبيت محسوس نٿي ٿئي - ڄڻ تہ مُنديءَ تي نَـڪ وانگي جڙيل آهن. پاڻ بہ ان جو اقرار ڪيو اٿس:

"جڏهن شعر چوڻ جو ڪو پوي دل ۾ ڪڏهن پور،
بيٺو آهي نت هٿ ٻڌيو مضمون منهنجي آڏو."

"نڪري ائين شعر ڪڏهن دل سان عيان،
جئن تي نڪتو تنور سان طوفان."

"مضمون ٿيو مُهاڙي ۽ بندوق ٿيو خيال،
کوڙن جو ڪڏ ٿو ٿاهي، ڪريان شعر جو شڪار."

"هڪدم ٿو جڙي شعر نئون، خيال نئين سان،
ڄڻُ ٿانُ نئون ٿو آڇي ڪپڙي جو بہ ڪل ۾."

"قليچ" وقت گذارڻ لاءِ شاعري نہ ڪئي آهي، بلڪ سندس فطري جذبو کيس شعر چوڻ تي مجبور ڪري ٿو. "قليچ" جو سمورو ڪلام "از دل خيزد و بر دل ريزد" جو عمدو مثال آهي. پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيڻ لاءِ "آمد" کي اڪثر پيش نظر رکيو آٿس: البت ڪٿي-خصوصاً سنڌي ٺيٺ رديفن ۾-"قافيہ پيمائي" ۽ "آورد" جو شائبو ضرور پيدا ٿئي ٿو؛ ڇالاءِ جو آهي غزل، خاص الخاص انهن ٺيٺ سنڌي رديفن جي پوراڻيءَ جي مراد سان لکيا ويا آهن-(جئن ديباچي ۾ پاڻ بہ اقرار ڪيو اٿس).

ٻئي هنڌ، هڪ شعر ۾ پڻ ارشاد ٿئي ٿو:

"هيءَ شعر نہ آهي، هي نمونو ٿيو اوهان لاءِ،
ڳڏ قافيا ڪيا ڇُونڊي 'قليچ' آئي غزل ۾".

تاهم، ”قليچ“ جي همه گيري ۽ اصطلاح توڙي محاوري جي گونا گوني، لب لهجو، رواني ۽ مشق ايتري قدر ته استادانه ۽ پختي آهي، جو سندس اشعار جو اهو سڄو انهن هنڌن تي خود بخود ڏڪجيو وڃي. هيٺ ڪن ٺيٺ سنڌي رديفن جا چند اشعار مثال طور پيش ڪجن ٿا، جن ۾ روزمره، اصطلاحن ۽ محاورن وڏو لطف پيدا ڪري وڌو آهي:

”اڄ منهن ۾ سڄڻ! وڏو اٿئي گهنڊ،
ٻولي پيو ٻڌائين آنڊ جي ٻنڊ!
سارڻ ۾ اچي مهينو سالم،
سَرُ پئي ڪڏهن ان ۾ ڪو ڪٽي لنڊ.
پڪ چاڻ ’قليچ‘ ٿيو منجهان تن،
توتي رهي عاشقن جو، جو جهنڊ“.

”رهن ورد ڏارا طلبگار جي،
سي لوٽن تي ڪاٺن سدائين لپاٽ.“

”تون ڏاڍا عاشقن تي ٿو ڪرين ڏاڍ،
ويچارا پنهنجا ٿا لوڙن ڪرم ڪاڍ.“

”مار ڪاوڙ ’قليچ‘، ڪر تون صبر،
مولي ماٺيهي ڪندو مٿان تو ماڙ.“

”اسرار ونن ٿيو، ليڪ غيبي،
ڪک هيٺان چيو اٿن لڀي لک.“

”ڪر نه تڪرار ڪنهن سان تون منجهه دگ،
نه ته تون لهرائين مفت پنهنجي پڳ.“

مٿين ٺيٺ رديفن واريءَ حالت ۾ پڻ نظر ايندو ته ”قليچ“ جي ڪلام ۾ سيرابي، تازگي ۽ حقيقي شاعري موجود آهي. ”قليچ“ جي قادرالڪلامي، انهن ٺيٺ سنڌي رديفن جي بيجان لفظن ۾ جان ۽ بيروح محاورن ۾ روح پيدا ڪيو آهي؛ محض قافيه بندي ۽ الفاظ

نوردي نہ آهي. جنھن سان ثابت آهي تہ ڪيس قادرالڪلاميءَ جي دربار مان سخن جي حڪومت تفويض ٿيل آهي، جو جنھن قسم جو خيال، جنھن بہ رنگ ۾ چاهي، ادا ڪري سگهي ٿو. ڪلام جو زور، مضمون جي نزاڪت سان اُنين دست و گريبان آهي، جيئن باهہ جي شُعلي ۾ گرمي ۽ روشني. بندش جي چُستيءَ ۽ ترڪيبي درستيءَ سان، لفظن ڪي هڪ ٻئي ۾ پهلو بہ پهلو جڙيو ڇڏي. سادگيءَ سان گڏ بلندي، باريڪيءَ سان گڏ جوش، اختصار سان گڏ زور، ۽ مناسبت الفاظ سان گڏ تشبيهہ، توڙي استعارا ۽ انهن خاصيتن جا ٻيا لوازم "قليچ" جي ڪلام ۾ اهڙيءَ طرح سان هر جڳهہ تي نمايان آهن، جو انهن ڪي جدا بيان ڪرڻ ۽ انهن ڏانهن توجهہ ڏيڻ جي ڪا ضرورت ئي محسوس نٿي ٿئي. سندس ڪلام جيترو فصيح آهي، اوترو ئي بليغ ۽ بلند آهي.

"قليچ"، شعر ۾، ظاهري دلاويزيءَ کان سواءِ، باطني افاديت جو بہ زبردست قائل آهي. سندس شاعريءَ جي عمارت محض قافئي، رديف، مخصوص ۽ معين وزن، روزمره، محاوري، تشبيهہ، استعاري، ڪنائي، وغيره جي سهاري تي بيٺل نہ آهي، بلڪ سندس انفرادي احساس، حسن ڪاري، روح جي ذاتي ترنم ۽ تفڪر جي عناصر تي بيٺل آهي.

"قليچ" جي ڪلام ۾، ڪٿي ڪٿي، قديم شاعريءَ جا محاورا ۽ اصطلاح ۽ قديم روايتون - مثلاً رقيب، بزم يار، بزم غير، نامہ بر، شب وصل، شب فراق، بوسہ و ڪنار، معشوق جو سراپا ۽ ان جي آرائش جو ذڪر، انڪار، ارمان، ياس، حسرت، شراب، ساقي، بهار، خزان، گل ۽ بلبل، فلڪ جي شڪايت، دنيا جي گلا، بت ۽ صنم، خد ۽ خال، زلف، پيچان، شيخ ۽ برهمن، مُلا ۽ مولويءَ جو مذاق، صوفين ۽ فلسفين جو شان، پنهنجي شاعرانہ برتريءَ جا گيت، ساغر جا دور - ازين قسم ٻيا اصطلاح پڻ ڪم آندل آهن؛ پر اهي غزل يا تہ اوائلي زماني جا لکيل آهن، يا سندس ناٽڪن جي مختلف

ڪتابن ۾ ڪم آيل آهن؛ اهي قديم مضمون پڻ اهڙيءَ طرح سمجهيا وڃن، جهڙيءَ طرح "قليچ" هر فن ۽ هر موضوع جي هر پهلوءَ تي ڪتاب لکي، سنڌي زبان ۾ بي بها اضافو ڪيو آهي؛ ورنہ "قليچ" جي شاعريءَ جو مول متو ۽ اصل اصول آهوئي آهي، جيڪو مٿي بيان ڪيو ويو آهي. پاڻ پنهنجي اصليت تي تڏهن اچي ٿو، جڏهن پنهنجي ڪلام ۾ تصوف يا تفلسُف، اخلاق يا دينيات، قومي جوش و خروش يا حب الوطنيءَ، پند و نصايح يا حڪمت ۽ معرفت جا باريڪ ۽ دقيق مسئلا چيڙي ٿو. سندس هر غزل ۾ اهڙا اشعار ضرور ملن ٿا، جن مان سندس انفرادي رنگ نمايان ٿئي.

"قليچ" ڪي قدرت وٽان هڪ نُڪته رس دماغ ۽ قلب جي گهرائين تائين پهچندڙ نظر مليل هئي؛ ان ڪري پاڻ معمولي ۽ پيش پا افتاده قلبي ڪيفيتن کي ڇڏي، غير معتاد احساس ۽ عَميق جذبن تائين آسانيءَ سان رسائي حاصل ڪئي اٿس. سندس ديوان جي هر صفحي ۾ حڪمت ۽ فلسفي، تصوف ۽ معرفت جا تخم پکڙيل نظر ايندا؛ جنهنڪري "قليچ" جو ڪلام، فڪر ۽ اظهار جي اعتبار کان، بلنديءَ جي خاص معيار تي واقع آهي. سندس شاعريءَ جو مطالعو، جهڙيءَ طرح اسان جي قلب ۾ انبساط پيدا ڪري ٿو، تهڙيءَ طرح اسان جي روح ۽ اسان جي اخلاق جي تهذيب جو پڻ غير شعوري طور تي باعث بڻجي ٿو.

"قليچ" جي شاعري تمامتر داخلي آهي. خارجي اثر ۽ گردو پيش جا حالات سندس ذاتي جذبن ۾ اهڙا مخلوط ٿيي نڪرن ٿا، جو انهن جو سڃاڻڻ ئي مشڪل ٿيو پوي. سندس شعر ۾ تشبيهن جي نُدرت، تخيل جي رفعت، مشاهدي جي باريڪي ۽ بيان جي دلڪشي هڪ ڪيفيت طاري ڪري ٿيي. حسين مناظر پيدا ڪرڻ ۾ هو چابڪدست آهي. "قليچ" زبان جي رواني، لفظن جي وسعت ۽ فراواني، فڪر جي جدت ۽ تاثر جي هڪ اهڙي مقام تي بيٺل آهي، جتي هو اڪيلو ۽ يڪتا نظر اچي رهيو آهي. سندس پوئين وقت جو ڪلام، عمر

جي لحاظ کان انتهائي سنجيدو، انتهائي متين ۽ انتهائي برگزيدو آهي؛ پر جوانيءَ وارا جوش ۽ بارائيون پوليون به پيريءَ تائين سندس طبيعت مان زائل نه ٿيون آهن، جنهن پاڻ به اقرار ڪيو اٿس:

"سٺر ڄمار بدن جي ۽ دل جي ٿئي سترهن،
کيل ۽ خوشيءَ کان طبيعت پر ٿئي سٺن جا پارا"

ٻئي هنڌ ارشاد ٿئي ٿو:

"عمر سٺتر پر ڪري ڪئي ٿو پارن جا 'قليچ'،
جي چوي ڪو، ته 'هي ڏسجي ٿو جوان'، آهي غلط."

تخيل کي تجربو ۽ تصور کي واقعو بنائڻ، "قليچ" جهڙي ماهر ۽ مشاق شاعر جو ئي ڪرشمو آهي.

"قليچ" جي 'لسان العصر' هجڻ ۾ ڀلا ڪنهن کي انڪار ٿي سگهي ٿو؟ پاڻ يقيناً زماني جو آواز هو - اهڙو آواز، جنهن جي اڳيان ٻيا سڀ آواز جهيڻا هئا يا بلڪل ٻڌڻ ۾ نه ٿي آيا؛ جنهن پاڻ به اقرار ڪيو اٿس:

"سڏجن ٿا فصاحت ۽ بلاغت ۾ جي استاد،
ڪن شرم کان پارن جان 'آغون غون' منهنجي آڏو.
عالم، جي مدرس ٿي هلائين ٿا نت بحث،
طاقت نه اٿن، ڪن اچي نين ڦون منهنجي آڏو.
شاعر سڀئي حيران رهن بزم سخن ۾
ڪنهن کي ٿئي جرات جو ڪري چون منهنجي آڏو!"

"قليچ" شعر ۽ زبان تي اهائي قدرت رکي ٿي، جا هڪ ڪيڏاري يا بازيگر پنهنجن تماشن تي رکندو هجي - ارشاد ٿئي ٿو:

"ڏيان ڏئي منهنجي شعر سازي ڏس، سنهڙي ڏاڪي تي ترڪتازي ڏس!
ڪيئن آءٌ ڪوريئڙي وانگي ڊوڙان ٿو، تار تي ٻيهي راند ڪيڏان ٿو!
ساحرن جي هيءَ چشم بندي ناهه، شاعرن جي هيءَ سربلندي آهه.
هيءَ نه بيباڪي جانبازن جي، هيءَ ٿي چالاڪي شعر سازن جي.
اهڙو ڪو ٿو سڄهيو بازيگر، گهوڙو ڊوڙائي وار تي جو ٻڌر؟

ڪٿي هٿ ۾ قلم سندو چوگان، گوءِ معنيٰ جي نيان منجهان ميدان.
وارُ پڻ سو رَڪيل سمنڊ تي آهه، پُل صراط آهي يا خيالي راه.
جيڪڏهن اتفاق سان آءٌ ڪيران، ڪڍي موتي اچان، غواص جان.
نظم ۾ پُوئي، سَرَ بٽايان هڪ، سي ٽا ڳُڻجن سيئي 'امل مانڪ'.
ڪڏهن جوڙيان انهن مان 'چندن هار' جوهري وڪڻي جو تُو منجهه بازار.

پيا لڪاني رَسان چڱي دستور،
منهنجي "موتين جي ڏيلي" تي مشهورا"

٨. ڪلام ۾ سلاست ۽ رواني

زبان جي سادگي ۽ جذبات جي پاڪيزگي، "قليچ" جي شاعريءَ جا خاص اوصاف آهن. اهڙي دلڪش ۽ سادي زبان هرڪنهن جي وس جي ڳالهه نه آهي. "قليچ" پنهنجي ڪلام کي بعيدالفهم ترڪيبن، نامانوس لغات ۽ غيرضروري اطناب کان پاڪ رکڻ جي مسلسل ڪوشش ڪئي آهي. تسليم ڪرڻو پوندو ته سندس شاعري، تمام و ڪمال، سادگيءَ، سلاست ۽ صفائيءَ جي هڪ بلند مقام تي بيٺل آهي.

حقيقت اها آهي ته "قليچ" جي شاعريءَ جي مقبوليت ۾، سندس سنئين سِڌي اسلوب، زبان جي سلاست ۽ خيال جي سنجيدگيءَ کي وڏو دخل آهي. ڪو جاهل مطلق پڻ سندس شعر جي اثر کي اهڙو ئي محسوس ڪري ٿو، جهڙو هوند ڪو وڏي کان وڏو خوش ذوق نقاد، سخن محسوس ڪندو هجي. اهائي سادگي ۽ عموميت، شاعرن ۽ اديبن کي زنده جاويد بڻائي ٿي. "قليچ" جو اڪثر و بيشتر ڪلام زبان زد خاص و عام آهي؛ ڇالاءِ جو ان ۾ فلسفهٔ حيات ۽ حقائق روزگار کي آسان ۽ عام فهم زبان ۾ پيش ڪيو ويو آهي. عموماً الفاظ نرم ۽ نهايت سلاسته استعمال ڪيا اٿس: خصوصاً انهيءَ حالت ۾، جڏهن ڪيس معلوم آهي ته سندس پڙهندڙ

"نه ڄاڻن فارسي عربي، سنڌي پڻ پوري سمجهن ڪين،
رڍن آڏو رباب ايءَ، نوُر ٿيو ڪفران ۾ پيدا."

"قليچ" جي ڪلام ۾ ڪٿي به نالي ماتر ڪرختگي ۽ بدنمائيءَ جو شائبو نٿو لڳي. ان ۾ شيريني ۽ ترنم جي ڪٿي به ڪمي پيدا نٿي آهي. سندس ڪلام ۾ سادگيءَ سان گڏ بلندي، باريڪيءَ سان گڏ جوش، اختصار سان گڏ زور، ۽ مناسب الفاظ سان گڏ آسان تشبيهون ۽ محاورا نظر ايندا. زبان جي سلاست ۽ خيالن جي رواني توڙي فراوانيءَ جي لحاظ کان، "قليچ" جو نظم ڏسبو ته ائين معلوم ٿيندو، ڄڻ پنگر جي پالوٽ تي رهي آهي، يا ڪو درياهه پلٽجي يا اٿلي پيو آهي. "قليچ"، انگريزي مقولي "سادگي ۽ بلند خيالي" جو مجسم نمونو آهي. ديوان جو صفحو صفحو پڙهندا وڃو- اوهان کي اهڙو ڪو به لفظ، اهڙي ڪا به ترڪيب نه لڀندي، جا ناگوار خاطر هجي: ڪلام جي صفائيءَ جو اجهو اهو حال آهي!

"قليچ" جهڙو، ايڏو وڏو بلند فڪر ۽ فلسفيانه بالغ نظري رکندڙ سخن سنج، عوام پسنديءَ جي سطح کي ڪيئن پهتو- انهيءَ سوال جو جواب سندس شاعري پيش ڪندي، جنهن ۾ تصوف ۽ تفلسف، اخلاق ۽ عرفان جي عميق ۽ دقيق مسئلن کي نهايت صفائيءَ ۽ سادگيءَ سان قلمبند ڪندو ويو آهي. اها ئي شاعري آهي، جنهن کي معجزبياني چئجي ٿو.

"قليچ"، ادب ۽ شعر ۾، انهيءَ خواص پسندي ۽ اجاره داريءَ جي قديم رسم جو خاتمو آڻي، آن کي عام پسند ۽ عوام پسند بنائڻ جي تحريڪ جاري ڪئي. سندس نظم توڙي نثر، ٻنهي جي ڪيفيت هڪجهڙي آهي؛ ٻئي دلاويز ۽ دلپسند آهن. سندس شاعري ڄڻ هڪ تصوير آهي، جا سادن رنگن سان تيار ڪيل آهي. مصور جو هٿ، مختلف رنگن جي آميزش ۾ نهايت چالاڪ آهي. سندس ڪلام ۾ سادگيءَ جو جادو ڄڻ ٻولي رهيو آهي.

هاڻي هيٺ "قليچ" جي ڪلام ۾ روانيءَ جو ذڪر ڪنداسين.

شعر جي رواني، شاعراڻي تڪلف ۽ تصنع ۾ شامل آهي، جنهن ۾ لفظن جي مناسبت، فقرن جي رنگينيءَ، عام فهم خيال، آسان زمين

يعني وزن، ترنم، سادگيءَ، قافئي توڙي رديف جي هم آهنگيءَ، وغيره کي وڏو دخل آهي.

اسان مٿي به اهو ذڪر ڪري آيا آهيون ته "قليچ" شعر جي خارجي لباس کان وڌيڪ، ان جي داخلي يعني معنوي پهلوءَ تي زياده زور ڏنو آهي؛ پر ساڳئي وقت هو شعر جي باطني افاديت سان گڏ، ان جي ظاهري دلاويزيءَ جو به قائل آهي؛ لهٰذا سندس ڪلام ۾ بي انتها سادگيءَ سان گڏ، بدرجها رواني پڻ خود بخود پيدا ٿيندي ويئي آهي.

پاڻ به هڪ شعر ۾ پنهنجي شعر جي روانيءَ بابت چوي ٿو ته

"هڪدم ٿو جڙي شعر نئون، خيال نئين سان،
جڻ ٿان' نئون ٿو اچي ڪپڙي جو به ڪل ۾."

وري ٻئي هنڌ ارشاد ٿئي ٿو:

"طلب تي شاعرن جي، شعر حاضر ڪيو 'قليچ' آئي،
اچي جيئن نئن جبل-تان، طبع تيئن ان جي رواني آهه".

"طبع منهنجي بحر اونهو، اچلي ڪنڌيءَ تي سدا،
ڪڏهن موتي ۽ ڪڏهن مرجان ۽ عنبر ڪڏهن."

هيٺ "قليچ" جي اوائلي زماني جي ڪن غزلن جا اقتباس پڙهو ۽ مٿو ڏوڻيو:

ٿيون گلشن ۾ گلزاريون، ٽڙيون ٽانگڙ سنديون ٽاريون،
نميون نرگس مٿي ناريون، نهاري نيڻ نيرنگي.
ڏسي فتني سندا فندا، عجائب ٿيا بنهه بندا،
ڪري خيري مٿان خندا، ذري زنبق، ذري زنگي.
ڪلون ڪوليون ڪنڌهارن، مٿا موتيا مٿي نارن،
ٻري ٿي زعفران ٻارن، نچي ٿي ناز مان ننگي.
چمن چوڌر ٿيو گلگل، ٿيو هڪار جو هلهل،
ٻڌي بلبل سندو غلغل، جلي ويا جوش ۾ جنگي.

ڳچيءَ ڳانا ٻڌي تمريون، جهنجهوٽيءَ مان هٿن جهمريون،
پڙ هن ٽيون ناهه مان نمريون، ٽنبي ڪٽن تال تيلنگيءَ.

"'ارسطو' انت مان آتو، ٻئو 'سقراط' نا ٻاتو،
'فلاطون' پيڙو ڪ پر ٻاتو، 'خضر' خفقان پر آيو.
پڇائيندا وتيا پيرو، جلالي جان ۾ جيرو،
نه ڪنهن کي دوست جو ديرو، ڪڏهن امڪان پر آيو.
رلين ڇو رند تي ريهي؟ پسج تون پاڻ ۾ پيهي،
'انا اقرب' ونئج ويهي، انهيءَ جي شان پر آيو".

"مانا ڪري نه مار، سڄڻ، تون ذري ذري،
پاڻان نه ڪر مُنکي تون، پيارا، پري پري!
هيڪر نهار نيڻ ڪٺي ناز مان پرين،
وئي عمر انتظار ۾ آزيون ڪري ڪري!
مون ڪيو ڪسڻ قبول مگر تون ڪو قياس ڪر،
خنجر وهاءِ حلق تي، قاتل، هري هري!"

"دنيا ۾ دل جو مطلب پورو ٿيو نه ڇا ٿيو؟
آخر ملي نه رب ملي، پيو سڀ مليو نه ڇا ٿيو؟
هُت فقر جو فسانو، هيت زر جو ٿئي زمانو،
هت ڪر تون هوخزانو، هيءَ مال ويو نه ڇا ٿيو؟
دنيا جا سک ڪٿا ڪر، وٺ آخرت کي آخر،
سودي ۾ سُود خاطر، نقصان پيو نه ڇا ٿيو؟
آهي 'قليچ' ارمان، ڪيو شرڪ توکي شيطان،
من جي نه ٿيو مسلمان، ڪلمو پڙ هيو نه ڇا ٿيو؟"

"دل نه دلدار يار تان صدقي، گُلبدن گُلعذار تان صدقي!
چشم ميڪون مثال نرگس مست، تنهنجي خونين خمار تان صدقي!
دمبدم خال خال تان قربان، زلف جي تار تار تان صدقي!

ٽيو سڄڻ باغ باغ سرتاپا، تنهنجي باغ وبهار تان صدقي!
جان منهنجي ٽي هڪ ۽ ناز هزار، هڪڙوڪينڻ ٽي هزارتان صدقي!"

"موجود ٽيو حق جڳ ۾، پڌر آهه پڌر ناهه،
سيني کي اکيون، تن ۾ نظر آهي، نظر ناهه.
دلبر آهي دل ۾ سدا، پر دل ناهي مون وٽ،
ورهين کان مون کي درد جگر آهي، جگر ناهه.
ٽيو چيلهه جو نالو رکو، ڏسجي نه مگر سا،
اي ٻالهه عجب جهڙي کمر آهي، کمر ناهه!"

٩. استفاده ۽ قوت آخذه

جيستائين ڪنهن اديب يا شاعر وٽ تجربات جو اهڙو وسيع ۽ وافر سرمايو موجود نه هوندو، جنهن هو انهيءَ سرمائي مان پنهنجي ڪم جون شيون چونڊي ڪڍي سگهي، تيسين هو ڪنهن به ادبي تخليق کي پايهءِ تڪميل تي پهچائي نٿو سگهي.

"قليچ" هڪ زبردست قوت آخذه جو مالڪ آهي. سندس سڀ کان وڏي انفرادي خصوصيت، تقليد ۽ انتخابيت آهي: يعني ٻين جي اثرات کي اخذ ڪري، پنهنجي رنگ ۾ اهڙيءَ طرح رنگي ٿو ڇڏي، جو ڪنهن به قسم جو امتياز ڪري نٿو سگهجي.

متقدمين جي غائر مطالعي جي ذريعي، "قليچ" پنهنجي تخيل ۽ فطرت شعريءَ کي تربيت ڏني هئي، تنهنڪري جتي جتي خارجي معاملا پيدا ٿيا، اثر ۽ ڪيفيت کي برابر قائم رکندو آيو آهي. پنهنجي مطالعي بابت چوي ٿو:

"آءٌ خيال ۽ خواب جي عالم ۾ گهاريان رات ڏينهن،
ڪڏهن ڪتبخانا پڙهان ٿو، ٿو لکان دفتر ڪڏهن".

"قليچ" جي مراد، هيترن بيشمار نثر ۽ نظم جي ڪتابن جي تصنيف ۾ اها ئي رهي آهي ته جيڪي به نوري، وجداني، اضطراري ۽ مجمل اثر، قدماء جي ڪلام جا، سندس ڪنن، دماغ، دل ۽

شعور جي پردن تي پيا آهن، انهن کي پين تائين اهڙيءَ طرح پهچائي، جئن انهن اثرن ۾ حيات جي حرارت ۽ تازگي قائم رهي سگهي.

"قليچ" جي شاعري، خالص شاعري آهي، جنهن ۾ جيڪا به نزاڪت، لطافت، رنگيني، زبان ۽ طرز جي طرحداري نظر اچي ٿي، سا سڀ سندس ذوقِ نظر ۽ غائر مطالعي جو نتيجو آهي. پاڻ بهترين روايات شعري کي اخذ ڪري، پنهنجي شي بڻايو اٿس. هڪ هنڌ ارشاد ٿئي ٿو:

"ڪيئن ٿئي ڪنهن جو ڳهيل سو بحر، جو آپ مان وٺي
هڪ ڦڙو پاڻيءَ جو ڪڍهين، ڏئي وري گوهر ڪڍهن؟"

"قليچ" جي طبيعت ۾ چند ڳالهه جو فطري ماد و موجود هو. انهيءَ ئي قوت محرڪه، کيس سنڌي زبان کان سواءِ ٻين هندستاني، مشرقي توڙي مغربي زبانن ۾ ملڪو پيدا ڪرڻ تي آماريو، ۽ آخر هو پنهنجي زماني جو ماهر لسانيات ليکجڻ ۾ آيو.

اها ڳالهه مسلم آهي ته ادبيات جو ترجمو ٿيي نٿو سگهي. هر زبان جي خوبين جو معيار، خاص ٿئي ٿو. ترجمي ۾ آهي خوبيون تمام ٿورو برقرار رهي سگهن ٿيون: پر "قليچ" نه صرف پنهجي مخصوص رنگ ۾ طبعزاد اشعار لکڻ تي قدرت رکي ٿي، بلڪ ترجمو به اهڙي ڪمال سان ڪيو اٿس، جو ڏاريءَ ٻوليءَ جو آهوئي سوز و گداز قريب قريب سنڌي سليميءَ ۾ پڻ پيدا ٿي ويو آهي، جنهن جي خوبيءَ جو اظهار اختيار کان ٻاهر آهي. اهڙا لاجواب ۽ لاثاني نظم، اصل جي طور تي پڻ سنڌيءَ ۾ گهٽ لکيا ويا آهن. سندس ترجمي جي ڪاميابيءَ جو وڏو راز اهو آهي، جو پاڻ مفهوم جو هوبهو ترجمو ڪيو اٿس، ۽ ترجمي ڪندي سنڌي زبان، اساليب ۽ ماحول جو خيال ڪڍهن به هٿئون وڃڻ نه ڏنو اٿس. انهيءَ جدت جو سهرو صرف "قليچ" جي ئي سر مبارڪ تي سونهي ٿو.

نموني طور هيٺ فارسيءَ جا به شعر ۽ انهن جو ترجمو پيش ڪجي ٿو، جو "قليچ" جي زور قلم جوئي نتيجو آهي. زبان جي خوبيءَ

۽ سلاست کي جڏهن خيال ۾ رکجي ٿو، تڏهن اها ڳالهه ظاهر ٿئي ٿي ته ترجمو اصل کان به ۾. رتيون ڪَسَر ڪٿيو ہيلو آهي.

(ترجمو)	(فارسي)
وساريندو نه ڪر تنهنجو ڪُتو ڪين،	ڪسي را لقمه اي هرگز فراموش،
ڪٿي سؤ پيرا جي هٿنديس پاهڻ.	نگردد در زني صد نوبتش سنگ.
ڪميني کي ڪٿي ڪيڏو نوازين،	وگر عمري نوازي سفله‌اي را،
تڏهن ہي ايندو توسان سينو ساهڻ.	بکمتر چيزي آيد با تو دُر جنگ.

مٿي، ترجمي جو هڪ آدنيٰ مثال پيش ڪيو ويو آهي. "قليچ" جي ترجمي جو ڪمال تڏهن ظاهر ٿئي ٿو، جڏهن هو فلسفي، حڪمت، تصوف، وغيره جهڙن دقيق موضوعن جو ترجمو سليس ۽ سهڻيءَ سنڌي زبان ۾ پيش ڪري ٿو- جنهن جي مثال ڏيڻ جو هتي ضرور نه آهي.

"قليچ" سنڌ جي قديم صوفي شاعرن منجهان، شاهه ڀٽائي (رح) جي ڪلام کان گهڻي ڀاڱي متاثر ٿيو آهي، ۽ اُن جي خيالن جو اثر گهڻي قدر قبول ڪيو اٿس. ائين معلوم ٿو ٿئي ته سندس مطالعو، شاهه صاحب جي ڪلام ۽ خيال جو، نهايت وسيع آهي. اهوئي سبب آهي جو شاهه صاحب جا اثرات "قليچ" جي ڪلام ۾ جهجها نظر اچن ٿا. شاهه ڀٽائي (رح) سان "قليچ" جي عقيدت هن ڳالهه مان ٿي ثابت آهي، جو وڏيءَ جاکوڙ کان پوءِ شاهه جو رسالو صحيح نموني ۾ ڇپائي پڌرو ڪيائين. انهيءَ کان پوءِ وڏيءَ محنت سان رسالي جي خاص لغات لکيائين-(جا "لغات لطيفي" جي نالي سان مشهور آهي). هڪ ڪتاب "شاهه جي رسالي جي ڪنجي" نالي لکيائين، جو اڃا نه ڇپيو آهي. هڪ ڪتاب "لطيفي لات" نالي لکيائين، جنهن ۾ رسالي جا اهي بيت جمع ڪيائين، جي سنڌ ۾ مثالن، پهاڪن يا ضرب‌المثل طور ڪم اچن ٿا. شاهه جي رسالي جي مختلف سُرن جون جدا جدا تشريحون، تفصيل سان لکيائين. "شاهه" جي حياتيءَ جو مڪمل احوال نه فقط سنڌيءَ ۾ لکيائين، پر انگريزيءَ ۾ ہڻ-جنهن

مغرب وارا پڻ هن مشهور سنڌي صوفي شاعر جي احوال ۽ ان جي خيالن کان آگاهه ٿين. 'شاهه' سان ايتريقدر عقيدت اٿس، جو سندس نظم جو گهڻو حصو 'شاهه' جو اتباع معلوم ٿئي ٿو. ڪي مثال هيٺ پيش ڪجن ٿا:

"'ياد ڪر حق کي ته حق توکي ڪري' - قرآن چئي،
شاهه پڻ چئي، 'تات تن وت، جي ٿا گهورن تات کي'."

"ڏس نامرادي عبد کي اعليٰ نشي ڪيو،
'نجهري انهيءَ جي پس تون الله' - شاهه ائين چوي."

"لذت جا سڪ ۽ شوق ۾، سا وصل ۾ نه آهه،
'جيڪي ملي فراقان، وصالان نه سو ملي'."

"ٿا ڏسن رب کي سڀ شي ۾، نظر جيڪا اچين،
'ننڊ عبادت ٿي انهن جي، سي ٿي سونهن ٿا ستا'."

"شاهه چئي: 'نينهن سک نهائينءَ کان،
ڏينهن سارو سڙي، نه نڪري ٻاڦ'."

"'قليچ' آهي ايءَ وات، جئن شاهه چئي،
'ڪنين تون يا هارائين، هيءَ تنهنجو هنڌ'."

"ننڊ عبادت تن جي، بيداري سندن معراج ٿيو،
من مٿيو، تسبيح تن، تن جون رڳون ڳائين راڳ".

"شاهه آهي سچ چيو، 'ويا مور ۽ هنج سڀ مري'،
اڄ وطن ٿيو ڪانئرن ڪوڙن جو يارو منجهه زمان".

"'ڏک سکن جي سونهن' چئي ٿن، پچ نه اي پٽ، ڪان ڏکن،
پئي سکن جو قدر تن کي، ڏک جي پهرين ٿا ڏسن".

رديف "ف" ۾ شاهه سائيءَ (رح) جي شان ۾ هڪ خاص قصيدو به لکيو آٿس، جنهن مان پڻ سندس شاهه سان عقيدت ۽ محبت ثابت ٿئي ٿي. مقطعو عرض آهي:

"معتقد، مداح آن جو اصل ڪان آهي 'قليچ'،
جنهن ڪي عالم جو سليو اسرار، شاهه عبداللطيف"

١٠. قليچ جي شاعريءَ جا ٽي دور

"قليچ" جي شاعريءَ جا ٽي رجحان ۽ا طبقا معلوم ٿين ٿا - ننڍپڻ ۽ جوانيءَ جي وقت ۾ پاڻ، عام شاعرن وانگي، رسمي موضوعن تي طبع آزمائي ڪندو رهيو، تاهم سندس قديم طرز وارن غزلن ۾ پڻ آهوئي جوش ۽ ولولو موجود آهي، جو سندس شاعريءَ جي نمايان وصف آهي. اِها حقيقت، سندس مشهور ڪتاب "سوداي خام" مان ثابت ٿيندي، جو سندس ننڍپڻ ۾ لکيل ۽ اوائلي شعرن جو مجموعو آهي، ۽ جنهن جا اڪثر شعر زبان زد خاص و عام آهن.

ٻئي دور ۾ ادبي، علمي، اصلاحي، فلسفيانه، حڪيمانه، صوفيانه وغيره خيالات سندس شاعريءَ ۾ جاءِپذير ٿيا، جنهنڪري سندس طبيعت تي آزاد خياليءَ ۽ غور و فڪر جو گهڻو آثر پيو، جنهن ڪان سندس شاعري متاثر رهي. انهيءَ زماني ۾ ئي "قليچ" جي شاعريءَ جو نصب العين تيار ٿيو، ۽ سندس ذهن ۾ قديم اثرن سان گڏ، نون اثرن جاءِ ورتي.

ٽئي ۽ آخرين دور ۾ سندس آڏو هڪ وسيع ڪائنات هئي. فطرت جي مظاهر ۾ "قليچ" جي نظرن، حسن ۽ خوبيءَ جو پوشيدي ڪان پوشيدو پهلو ڳوليو ٿي. ڪڏهن هو فطرت جو پرستار آهي، ته ڪڏهن معلم اخلاق؛ پر حسن، بيان جو پلاند ڪڏهن بہ سندس هٿئون نہ ويو.

١١. غزليات.

اڳيان، "سنڌي شعر و شاعري" جي عنوان هيٺ، غزل جي حقيقت ۽ اُن جي تعريف، مفصل طور تي بيان ڪري آيا آهيون. هيٺ اسان انهيءَ ئي نقطي نگاه ڪان "قليچ" جي غزليات کي جاچينداسين، ۽ انهيءَ ئي ڪسوٽيءَ کي پيش نظر رکي، سندس غزليات کي پرکينداسين.

غزل، پنهنجي تعمير ۽ ترڪيب جي اعتبار کان، نهايت خوشگوار امتزاج جو مُتقاضي آهي. لفظ ۽ معنيٰ جو حَسين ۽ لطيف پيوند، جذبي جيءَ سچائي ۽ غنائي ڪيفيت، خون جگر ۽ لطف نظر جو امتزاج، هڪ خاص قسم جيءَ نغمگي ۽ موسيقيت - اِهي ئي شيون هڪ اعليٰ غزل جون خصوصيتون ۽ خوبيون ٿيءِ سگهن ٿيون. ڪامل تناسب ۽ موزونيت، اُن جا بنيادي شرط آهن.

ڪنهن چڱي غزل جي وڏي ۽ ظاهري خصوصيت هيءَ هجڻ گهرجي ته اهو ساخت جي اعتبار کان متناسب هجي. علماي فن، غزل جي ساخت ۾، اُن جي شعرن يا بيتن جي تعداد کي معين ۽ محدود ڪرڻ جيءَ ڪوشش ڪئي آهي، ۽ غزل جي طوالت کي عيب قرار ڏنو آهي؛ جنهن جو سبب هيءُ آهي ته غزل جو جسم هڪ خاص صورت رکي ٿو، جنهن جي حُسن جي لاءِ، ٻين جدا جدا جسمن وانگي، تناسب جو لحاظ ضروري آهي. غزل جا شعر يا بيت تعداد ۾ جيڪڏهن اُن نون کان مٿي چڙهي وڃن ٿا ته عموماً اُن جي جسم ۾ ڍرائي ۽ اڏنگائي پيدا ٿيو پوي؛ اُن جو جسم پنهنجي تناسب کي وڃايو ويهي، ۽ هُو پنهنجي مرڪز ثقل کان هٽيو وڃي. غزل ۾، شعرن يا بيتن جي تعداد جو غزل جي معنويت سان گهاٽو سنبنڌ آهي. غزل ۾ شعرن يا بيتن جي ڪثرت، مضمون جي بيمقصد اعادي ۽ تڪرار جو باعث بڻجو پوي. غزل جي طوالت جو اثر ان جي ايمائيت تي پڻ پوي ٿو. ”قليچ“ جي غزل ۾ طول ڪلام جو عيب آهي ئي ڪونه؛ چالاءِ جو هُن پاڻ غزل جو قد مقرر ڪري ڇڏيو آهي: يعني جيڪڏهن ڪنهن به غزل ۾ ٻارهن کان وڌيڪ شعر يا بيت آهن ته اُن کي غزل جي نالي هيٺ نٿو آڻي، بلڪ اُن کي قصيدي جي نالي سان موسوم ڪري ٿو - اهڙا قصيدا سندس هن ديوان ۾ گهٽائي ليندا. اهو ئي سبب آهي، جو ”قليچ“ جي غزل ۾ ايمائيت گهڻي قدر موجود آهي؛ رنگا رنگ موضوع ۽ معاني جي اعتبار کان پڻ، آهي اعليٰ ۽ ارفع آهن. ”قليچ“، پنهنجن غزلن ۾، تغزل جي سدرة المنتهيٰ تائين پهچي

ويو آهي- يعني "بقامت ڪم و بقيمت اهم" وارو مقولو سندس غزليات تي ٺهڪي اچي ٿو.

غزل جي شيرازه بنديءَ ۾، قافيي ۽ رديف کي وڏو دخل آهي. ڪهڻ جو خيال آهي ته غزل جي رديف ۾ اجايو ڊمچر ۽ هيجان نه هئڻ گهرجي. مثال طور، هيٺيون مطلعو پڙهو، جو مثال لاءِ ٿاهي پيش ڪيو ويو آهي:

ويو ڏتاري دلربا دل- هاءِ دل، افسوس دل!
ڪُشتهٔ جو روجفا دل- هاءِ دل، افسوس دل!

مٿين شعر ۾، "دل هاءِ دل افسوس دل" جي ڏکهي رديف جي اشتعال انگيزيءَ ۽ تڪرار سبب، تغزّل جو مزو موڪلائي ويو آهي.

غزل جي خوبي اها آهي ته منجهس ريزه خياليءَ جي باوجود، پرچين ڪاريءَ (Border) جو انداز اهڙو هجي، جو اُن جي مجموعي وحدت ۽ تناسب کي ڪو نقصان نه پهچي.

"قليچ"، رديف جي معاملي ۾، حسن ذوق جو وڏيڪ ثبوت ڏنو آهي. سندس اڪثر رديف، سندس غزل جي مرڪزي خيال جي شيرازه بندي ڪن ٿا- مثلاً:

"محشر ۾ اچن سڀ ڪٿي تحرير بغل ۾،
آئيان آءٌ ڪٿي يار جي تصوير بغل ۾.
بازار خدا جي ۾ ڪندس ڪهڙو آءٌ سودو،
"هٿ هن جي ۾ بخشش، مون کي تقصير بغل ۾!"

يا وري پئي هڪ غزل جا اشعار پڙهو:

"دل ته دلدار يار تان صدقي، گلبدن، گلعذار تان صدقي.
دمبدم خال خال تان قربان، زلف جي تار تار تان صدقي".
"منهنجو محبوب ماهپارو آهه، سج اکيان جنهن جي شرم وارو آهه.
لعل لب جو مٿاڻ ڇا چنجي، قند، مصري به آت کسارو آهه!"

مٿين مختلف شعرن ۾، شاعر رديف اهڙو اختيار ڪيو آهي، جو غزل جو ڪوبه شعر اُن جي مرڪزي جذبي جي گرفت کان ٻاهر

نڪري نٿو سگهي: مطلب تہ هر شعر مرڪزي جذبي ڏانهن سوٽ ڪائي ٿو: اشعار جدا جدا هئڻ جي باوجود، پاڻ ۾ ڳنڍيا پيا آهن.

"قليچ" جي ديوان ۾ ڏکي رديف وارا ٻہ چار غزل لبندا، پر اهي غزل يا تہ سندس ناٽڪ جي ڪتابن ۾ ڪم آيل آهن، يا ڪنهن جو تتبعو آهن - مثلاً:

"مون کي ميخوار ڪيو - ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو."

-("سانگي" مرحوم جو تتبعو)

"عجب چالون عجيبن جون، ڪڏهن کهڙيون ڪڏهن کهڙيون!"

-(ايضاً)

"نشي ۾ آهہ عجب لذّت - آها ها ها، آهو هو هوا"

-(ناٽڪ جي ڪتاب ۾ ڪم آيل)

"قليچ" قافيي سان رديف ڪڍڻ جي بہ گهٽي ڪوشش ڪئي آهي، جا ڳالهہ عام طور تي - خصوصاً غزل جي حالت ۾ - البت گران گذري ٿي؛ ڇالاءِ جو اهڙا رديف عموماً گنگا ۽ پوڙا ليکجن ٿا، جي قصيدي، قطعي يا شعر جي ٻين صنفن لاءِ وڌيڪ موزون آهن: پر جڏهن تہ سندس غزل جو اڪثر مضمون تصوّف، اخلاق، فلسفي، معرفت، وغيره تي ٻڌل آهي، لهٰذا اهڙن عميق ۽ دقيق خيالن کي ادا ڪرڻ لاءِ، اهڙن ئي رديفن جي اوٽ وٺڻ زياده موزون هئي: ٻيءَ حالت ۾ هوند تصوف، تفلسف، اخلاق، معرفت، وغيره جهڙن موضوعن ۾ گنڀيرتا، آها متانت، آها سنجيدگي ۽ آها ابهاميت پيدا ٿي نہ سگهي ها. مثال طور، هيٺيان اشعار پڙهو:

"عشق ري سانهو، جسم جان بکر، پت جو نقش آهي سو، ياون‌ء ري ڦر.
دل، جا مائل نہ آهي دلبر ڏي، گوشت جو سا تڪر يا آهي پتر."

"تون عيان ۾ نهان، نهان ۾ عيان، بيمثل، بي‌نشان، تون سڀ جو نشان.
جڏهن نهاريان نهان، عيان آهين، جڏهن ڳوليان عيان، تون آهين نهان."

هر شاعر- خصوصاً هر غزلگو شاعر- جي غزل ۾ اسان کي هڪ نئون انسان نظر اچي ٿو، جو ان شاعر جي ڪردار کي وڏيڪ ويجهو ٿئي ٿو: اهو شاعر جو مثالي وجود آهي. ان ڪري شاعر جي ذاتي خُو بُو، سندس غزل جي لهجي ۽ مضمون جي پرتو مان واضح ٿئي ٿي.

"قليچ" جي غزل ۾ اسان کي هڪ شوخ ۽ طرار معشوق جي تصوير ملي ٿي. اهو معشوق، حسن و جمال ۾ يوسف ثاني آهي، جنهن جو سراپا "قليچ" هيٺين نموني بيان ڪري ٿو:

"دلبر جي قد ۽ بت جو ڏيان توکي آءٌ نظير،
هڪ سَرو جئن بلند ۽ ٻيو بدر جئن منير.
ان جي ڏيان چپن جا ۽ زلفن جا ھِڻ مثال،
هڪ لعل ۽ عقيق ۽ ٻيا عنبر ۽ عبير.
اک ان جي خوف ۾ وجهي، چپ ان جو ڏئي اميد،
هڪ منهنجي لئه نذير ۽ ٻيو منهنجي لئه بشير.
هر هڪ ڀرون انهيءَ جو ۽ هر هڪ پنبڻي،
هڪ سمجھ تون ڪمان ۽ ٻني کي تون ڄاڻ تير.
پڻ بت ۽ وارن ان جي جا تمثيل رنگ ۾،
هڪ ٿيو سفيد کير جان، ٻيو ڪارو مثل قير."

معشوق جي شوخي، ادا ۽ حرڪت:

"ڪري مات ويهڻ ۾ ڪھڙي خوشي، ٿئي نازنين جي حرڪت لذيذ.
"منکي تفريح ۽ دلبر کي تڪريھ، دعا هڪڙي ٻنيان ڪاريون ڏئي ويھ.
وٺي تو، گرچه شوخ ۽ بدمزاج آھ، ڇِين هڪ گل جي لئه ڪندا ٿاچاليھ.
"قليچ" آڏو بتن ۽ ڪافرن جي، جڳائي ڇا ڀلا تحميد و تنزيھ!"

ان معشوق جي جمال ۽ جلال، رحم ۽ قهر جو ٻه ملاحضو فرمايو:

"جاڳي ان جي جمال مان اميد، ٿئي ان جي جلال کان ٿو بيم.
ان جي چڙ- [1]ڪُل من عليها فان'، رحم- [2]يحي العظام وهي رميم'."

عاشق جي سپرد ڪيءَ ۽ رضا جوئيءَ جي منزل جو ٻه ملاحظو فرمايو:

"منهنجي دل، منهنجي جان، تنهنجو مڪان، هي فدا تو تي، تو تي هو قربان.
دل فدا توتان، جو تون دلبر، جان قربان، جو تون جانان.
دل وڃڻ موتي توکان تني مشڪل، جان توکي ڏيڻ تيو آسان.
پانهو آءٌ، جان و دل هٿن تي اٿم، ڪن، اکيون منتظر تہ چا فرمان.
جي گهرين صلح، دل اجها حاضر! جي ڪرين جنگ، تا اجها هيءَ جان!
جان ۽ دل ٻہ ٿيون خسيس شيون، لڪين تنهنجا 'قليچ' تي احسان.
وري ٻئي هنڌ عاشق جي ارادت ۽ عقيدت جو نظارو ڪريو:
"چيو يار: 'ڏس نہ ڪنهن ڏي، مون ري-' چيم: 'اکين سان!'
'پڻ ڪر نظر نہ چوريءَ مون ڏي' - چيم: 'اکين سان!'
چيئين: 'آءٌ جڏهن چڙان تو، ۽ گار توکي ڏيان تو،
ڪر شڪر، کل ۽ خوش ٿي ان تي' - چيم: 'اکين سان!'
مون کي ٻڌي وڏائين، هو تار پائي جنهن هنڌ،
پوءِ چيئين: 'متان پڇائين ٻت کي،' چيم: 'اکين سان!'
چيئين: 'عشق جو تون ڪافر، ڪرائين ڪيئن مسلمان؟
ڪلمو نہ پڙهہ، نہ وڃ تون ڪعبي،' چيم 'اکين سان!'
چيائين: 'پسند ناهي، مون کي "قليچ!" نالو،
رک پيو متائي تا دل خوش ٿئي،' چيم 'اکين سان' !"
ساڳيو خيال، مختلف بحر ۽ صنعت سوال و جواب ۾ لکيل هيٺ پڙهو:
"چيئين: 'اچ تون هڪوار'، چيو مون: 'اکين سان!'
چيئين: 'غم نہ ڪو ڌار'، چيو مون: 'اکين سان!'
چيئين: 'برقعو لاهيان'، چيم: 'لطف تنهنجو'
چيئين: 'ڏس تون ٻئي پار' چيو مون: 'اکين سان!'
چيئين: 'چو روئين تو؟' چيم: 'هجر ۾ هس'،
چيئين: 'هاڻ خوش گهار'، چيو مون: 'اکين سان!'"
عام طرح سان، غزل جي شعرن يا بيتن جي معنيٰ جو، هڪ ٻئي سان ڪو واسطو نہ هوندو آهي ۽ هرڪو شعر، پنهنجي معنيٰ ڌار

رکندو آهي. پر "قليچ" جا غزل، پٽي نموني جا آهن، جن ۾ معنيٰ جو سلسلو، شروع کان وٺي آخر تائين هليو آچي. الين معلوم ٿو ٿئي گويا غزل جا سڀ شعر، هڪ ٻئي سان زنجير جي ڪڙين وانگي ڳنڍيا پيا آهن. غزل جي سڀني شعرن جي معنيٰ ۽ مفهوم جو، وري سڌو سنئون آنهيءَ خاص مضمون ڏانهن لاڙو آهي جو غزل جي سري تي لکيل آهي يعني "هيڊنگ". اِنهيءَ حقيقت جو اظهار، "قليچ" ديوان جي ديباچي ۾ پڻ ڪيو آهي.

١٢. عشقيه غزل

غزل جو مضمون، اڪثر عشقيه ٿيندو آهي، جئن آن جي نالي مان ئي ظاهر آهي؛ پر "قليچ" جي غزلن جا موضوع مختلف آهن، جن جو بيان هيٺ ڏينداسين. "قليچ"، غزل ۾ پڻ خارجي خوبين، جهڙوڪ رواني، رعايت لفظي، جست محاورات، ترنم آفرين وزنن، تڪلّف تصنع کان بڪ قلم گريز ڪري، داخلي خوبين يعني معنويت ڏانهن گهڻو توجهه ڏنو آهي.

"قليچ" جا عشقيه غزل، ٽن حصن ۾ ورهائي سگهجن ٿا:

(الف). آهي غزل، جي خالص مجازي رنگ جا آهن، بلڪ انهن ۾ جسماني لمس ۽ معشوق جي سراپا وغيره جو ذڪر به موجود آهي. مثال:

"سفيد مُنهن تيو سڄڻ جو اکيون سياهه عجب!
۽ لعل آن جا ٿيا لب ۽ گل به واهه عجب!"

"نزاڪت، حسن، رنگ ۽ بوءِ، لذت ۾ ٿا شرمائين،
بدن گل، وار مشڪ ۽ چهرو چنڊ، قد سرو، چپ شڪر."

مٿين شعر ۾ تغزل سان گڏ 'صنعت تجنيس' ۽ 'لف نشر' جو به مزو وٺو.

"انعام ني ڏي، چپن ٻن مان، هڪڙي بوسي سان،
عقيق هڪڙو ۽ پيو پستو ۽ ٻيو شڪر!"

مٿين شعر ۾ پڻ تغزل سان گڏ، 'صنعت لف نشر' ۽ 'سياقته الاعداد' جو لطف وٺو.

"وات تنهنجو ڏسي، ڪڏهن عيش سندم آهي تنگ،
قد تنهنجو ڏسي، ڪڏهن عمر سندم آهي دراز".

"منهن تنهنجي ۾ ٿا نيڻ ڏين حسن جي معني،
مصحف رکي ڏس تنهنجو ٿو تفسير بغل ۾".

مٿين شعرن ۾ تغزل سان گڏ تشبيهن ۽ استعارن جو مزو وٺو.

"ڦٽيءَ جان جيسين ڪارائي نہ ڇيرٿي،
تون محبوبن جي وارن کي نہ رسندين.
مٽيءَ تنهنجيءَ مان جيسين ٿئي نہ ڪوزو،
چپن تائين نگارن کي نہ رسندين."

"ڏٺين ٿي حسن حيرت جهڙو هي هي جڏهن حسينن کي،
ڪري تڏهن سنگدل تن کي، خدا کي هٿ ڇا آيو؟"

"ٿيون اکيون دلبر جون ۽ نرگس جون پڻ جادوءَ پريون،
پڻ ٻئي بيمار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟"

تغزل سان گڏ، مٿين شعرن ۾ تشبيهن ۽ استعارن جو لطف به وٺندا آچو.

"ٿيو چيلهہ جو نالو رکيو، ڏسجي نہ مگر سا،
هيءَ ڳالهہ عجب جهڙي ڪمر آهہ، ڪمر ناهہ".

"باغ ۾ هلندي گهڻي حسن جي ٿئي ياد مُنکي،
گل ۽ مکڙيون ڏسي پيا ياد گل ۽ وات آتي."

تغزل سان گڏ، تشبيهن ۽ استعارن جو بہ مزو وٺو.

"مون کيو ڪسڻ قبول، مگر تون ڪو قياس ڪر،
خنجر وهاءِ حلق تي، قاتل، هري هري!"

تغزل سان گڏ 'صنعت مڪرر' جو مزو وٺو.

"چشم ميڪون مثال نرگس مست،
تنهنجي خوني خمار تسان صدقي."

ڏيو سڄڻ باغ باغ سرتاپا،
تنهنجي باغ و بهار تان صدقي.
جان منهنجي ٿيَ هڪ ۽ ناز هزار،
هڪڙو ڪيئن ٿئي هزار تان صدقي."

تغزل سان گڏ، تشبيهن ۽ استعارن جو به لطف وٺو.

"جيسين ڏسي نہ يار جنازو 'قليچ' جو،
لاشي تي خاڪ قبر جي هموار شل نہ ٿئي!"

(ب). اهي غزل، جي صاف طرح سان عشق حقيقي جي رنگ ۾ آهن. مثال:

"ڪافر آهيان عشق جو، مون کي مسلماني کان عار،
پيو ڪبو چا، ٿيو جٽيو جڏهن منهنجي رڳ رڳ، وار وار؟"

"پاڻ پنهنجو آهين پردو، ڪرين جڏهن پاڻ کي ترڪ،
خاص خلوت ۾ تڏهن ٿين تون وڃي محرم راز."

"منڪي ڪفر آهي حقيقي پسند، مجازي، پچان دين کان آءٌ مدام.
ڪريان برق وحدت جي پنهنجو براق، خدائيءَ جو چاڙهيان انهي تي لغام."

"صدق سان مومن ۽ ڪافر، تا اگهامن پئي وٽس،
ڪم نہ هن درگاه جو اقرار يا انڪار سان."

"پنهنجو جلوو تو ڪيو هن آئيني ۾ دهر جي،
غير جو نالو رکي، پنهنجو ڪرين اظهار تون."

"آءٌ بيد وانگي خالي هٿين آهيان بيثمر،
من فيض تنهنجو، درد جي منهنجي دوا ٿئي!"

"چيم دلبر کي، 'ڪو ڏيکار تجلو منهن منور جو،'
کلي چيائين: 'اصل "ارني" جي ورندي "لن تراني" آهه'."

"درد ۽ نياز آهي عاشق صادق جو وکرُ،
نہ گهنهن عشق جي بازار ۾ ڪو زهد و نماز."

"عبادت کان منهنجي ڳنهہ آهي واڌو،
غضب تنهنجي کان، تنهنجي رحمت زياده."

"موجود ڏيو حق جڳ ۾، پڌر آهہ، پڌر ناهہ،
سڀني کي اکيون، تن ۾ نظر آهہ، نظر ناهہ."

"سڄين جي دل سان تون اثبات، نفي کي ڇڏ تون،
الله نت آهي 'اِلا'، چوين تــو 'لا' ڇا لاءِ؟"

"تون عيان ۾ نهان، نهان ۾ عيان، بيمثل، بي‌نشان، تون سڀ جو نشان."
"جيڪي نہ رهن ڏا تنهنجا خواهان، جاندار نہ ڏيا سي، ڏيا سي بي جان."

"شوق دل جو ڇٽي، وڃي ڪعبي کي پهچان آءٌ سگهو،
وچ ۾ بتخانــو اچو پئي لــئــہ تباهــي ڇــا ڪريـان؟"

"فرض آهي عشق ۾ اميد ۽ ڊپ سان رهڻ،
عاشقن جــو ڪم پيو، غفــار ۽ قهار ســان."

(ج). آهي غزل، جن جو 'مرجع' متعين ڪري نٿو سگهجي.
هي غزل اهڙا آهن، جن ۾ حقيقي رنگ ايترو نمايان ۽ ڳوڙهو نہ آهي، جو مجازجي لذت، مفقود ٿي وڃي. ان جي برعڪس، مجاز جو رنگ بہ ايترو واضح ۽ ڪُليل نہ آهي، جو حقيقت جو تصور بہ قائم ڪري نہ سگهجي.

شاهہ لطيف ڀٽائي (رح) ۽ ٻين ڪن سنڌي صوفي شاعرن جي ڪلام وانگر، مجاز ۽ حقيقت جو اهو پيوند، دراصل "قليچ" جي صوفيانہ ذهن جو نتيجو آهي. سندس شاعرانہ طبيعت ۽ صوفيانہ فطرت، سندس غزل ۾ اهڙي طرح هم آهنگ ٿي ويئي آهي، جو ان مان هڪ نهايت خوشگوار امتزاج پيدا ٿي پيو آهي، جنهنڪري سندس غزل، پنهنجي پُرشوق عاشقانہ ترنگ جي باوجود، پنهنجي عارفانہ مرڪز تحريڪ کان ٻاهر نٿو وڃي، ۽ اُن سان گڏوگڏ مجاز پسند ذوق کي پڻ مسرور ڪري ٿو. مجاز ۽ حقيقت جــو هيءُ امتزاج ۽ ازدواج، دراصل "قليچ" جي خاص امتيازن مان آهي.

عملي صوفيانه زندگي ۽ مسلم الثبوت حقيقت آشنائيءَ جي باوجود، "قليچ" پنهنجي شاعريءَ ۾ مجازي لذت پيدا ڪئي آهي. غالباً انهيءَ سبب ڪري ئي سندس ڪلام، قبول عام جي سند حاصل ڪري چڪو آهي. اهڙيءَ طرح مجازي رنگ جي باوجود، سندس شاعريءَ ۾ حقيقت ڏانهن جا رهنمائي موجود آهي، ان ڪان سندس صوفيانه ارادن ۽ عارفانه مقصدن جو پتو پوي ٿو. "قليچ" جا گهڻا غزل اهڙا آهن، جي مجاز ۽ حقيقت، پنهي جا پيغام بردار ٿي سگهن ٿا.

"شراب آءٌ شوق جو پيي، يار کي گوليان سدا در در،
تو ڳالهايان چريـن جان، پر اندر ۾ آهيان آءٌ هشيار."

"حسن تنهنجي کان رهان، دوست، آءٌ منجهه سوز ساز،
عشق سيکاريو منکي تنهنجي، پشي ناز و نياز."

"تو قسم سان 'قليچ' چئي هردم،
ساهه کان وڌ پرين پيارو آهه."

"منهنجو ٿيو دشت و بيابان ۾ مجنونءَ سان مقام،
آءٌ رهان مست، شهر سان منکي ڪهڙو ڪم؟"

"عاشق آهن رند، ميخاني اندر جي ٿا رهن،
چال ٿي تن جي عجب، حيرت جهها تنجا سخن."

"ناز انداز نئين سان اچي بازار ۾ يار،
تا سندس حسن جو هرهنڌ ٿئي خريدار نئون."

"آءٌ ۽ دلبر ٿا رهون پن مصرعن وانگي جدا،
پر نه معنيٰ بيت هڪڙي جي جدا آسان ٿئي."

"محبت ۾ مٺي محبوب جي ناهي مرڻ مشڪل،
ڪڏي مون ساهه ڪيو صدقي، قضا کي هٿ چا آيو؟"

"جيسين آءٌ جيان، تيسين طلبگار آهيان تنهنجو،
توڙي جي چڏين وڪئي، خريدار آهيان تنهنجو."

"جيئن تيو مرڻ ان تي، جو اهڙو يار،
تو جيئرن کي ماري، جيئاري مئن."

"جڏ تعلق هيت ۽ هُت جا، رهه اڪيلو يار سان،
پيا سيئي واقف وساري، لاءِ دل دلدار سان."

مٿين شعرن مان اها ڳالهه ثابت ٿي ته شاعر جيتوڻيڪ بظاهر مجازي اصطلاحن ۾ اظهار ڪري رهيو آهي، مگر سندس ذهن ۽ توجهه جو مرڪز اهو ئي حقيقي محبوب آهي. "قليچ" عشق حقيقي ۽ مجازيءَ جي تفريق محسوس ٿيڻ نٿو ڏئي. سندس آڏو عشق، عشق آهي، جنهن کي حقيقت ۽ مجاز جهڙين اضافتن جي ڪابه درڪار نه آهي.

عشق جي دنيا نرالي آهي. هتي جي هرڪا ڳالهه عجيب و غريب آهي. ان جي حقيقت، ڪو "قليچ" جهڙي آزمودگار ۽ تجربيڪار کان پڇي!

"قليچ" پنهنجي شعر ۾، عشق جو هڪ بلند تصور پيش ڪري ٿو، ۽ اهڙيءَ طرح، ان جي مضامين ۾ وسعت پيدا ڪري وڌي اٿس.

عشق جي وصف:

"عشق ري ماڻهو، جسم و جان بگر، پت جو نقش آهي سو، يا وڻ ري ڦر.
عشق ري ناهه آدمي ڪو "قليچ" روح پاڻ ان جي، عشق ان جو ثمر."

عشق جو شرف:

"عشق ري، جي روح ڪو ويندو هتان، ٿيندو بيشڪ حق اڳيان سو شرمسار."

عشق جو مذهب:

"آهي ايمان ۾ لڪل نت ڪفر، آهي ايمان ڪفر ۾ پنهيان.
ڪافر آهي، ڏ ڪاري ڪفر کي ٿو، مشرڪ آهي، رکي جو نج ايمان.
عقل، فڪر ۽ قياس چئي ٿو "قليچ"، نه سڃاڻي خدا، خدا ڏاران."

"عشق جي سور، ٿي عجب سورت، چار مصحف، سندس هڪ آيت ناهه.
ٿيو نرالو "قليچ" عشق جو دين، ڪنهن به مذهب جي هت شڪايت ناهه."

"واه عجيب آهي عشق جو مذهب، نوع سڀ کر جو ات نيارو آهه.
عشق ۾ تو ڏٺي رلڻ، راحت، ان ۾ جانسي! ڪلڻ ڪپارو آهه.
مولوي ٿا سڏين جنهن کي بهشت، عشق جي باغ جو سو پارو آهه.
ٿا چون جنهن درخت طوبيٰ جو، عشق جي درجو سو ٻهارو آهه.
۽ چون جنهن کي ٿا ملا دوزخ، عشق جي باهه جو بخارو آهه.
ڪفر اسلام، دين ۽ دنيا، ڪونه اهڙو اتي خسارو آهه.
جت رهن هو، اتي نه صبح نه شام، نه اونهارو، نه ات سيارو آهه."

عشق جا رنگ:

"اڇي دنيا ۾ عشق ٿيو نروار، ظاهري، باطني سندس اطوار.
وحدت آئي وڌائين منجهه ڪثرت، جسم ۾، جان ڪيو اچي اظهار."

عشق جو ڪافر:

"ڪافر انسان کي ڪوٺيو خدا، شاهد قرآن آنهيءَ جو پڌر.
اشرف مخلوق جي انسان ٿيو، 'اِن الانسان ڪنور' آهي پر.
خلق خدا جي آهي ڪافر جڏهن، عشق جا ڪافر ٿيا تن ۾ سڌر.
چونه تون عاشق به ۽ ڪافر به ٿين؟ ڪفر ٿيو ايمان اهو سر بسر."

عشق جا نشان:

"عشق جا آهن پڌاپان توکي نشان، جسم ۽ جان جي تراش خراش.
اج ۽ بک، ڏک ۽ سک نه عاشق کي، نه ڏجي او معاد ڪان، نه معاش.
مو سياڳو، سچو تون عاشق جاڻ، دوست جي در تي دفن جنهن جو لاش."

عشق جا خواص:

"روح راڙو، اوجاڳو ۽ منهن زرد، عشق جا ٿيا هزارين اهڙا خواص."

عشق جي بازي:

"عشق آفت عاشقن لئه، پر سا بازي آهي هڪ،
موت ماڻهن ڪاڻ، تن لئه سيج سوري آهي هڪ."

عشق جي تعليم:

"عشق سون کي ڏني چڱي تعليم،
حسن کي آهه ڏيان وڏي تعظيم.

پڙهان دلبر جي منهن جو آءٌ مصحف،
ان ۾ سڀ آيتون ڪريان تسليم.
جاڳي ان جي جمال مان اميد،
ٿيم ان جي جلال کان تو بيم."

عشق جو عجب حال:

"عشق ري دولت ۽ هدايت ناهه، ري دلي ڪشف ۽ عنايت ناهه.
يا نبي جائي يا انهيءَ جو وصي، ٻئي تي ڪا عشق جي حمايت ناهه."

عشق جو ڪارخانو:

"ڪارخانو آهي نت عشق جو اَنو ۽ عجيب،
اِت اياز آهي بہ محمود ۽ محمود آيازا
درد ۽ نياز آهي عاشق صادق جو وکر،
نہ گهنهن عشق جي بازار ۾ ڪو زهد، نماز."

عشق جي حقيقت:

"ٿيو عشق جو ساز بي نوائي، ٿيو وصل انهيءَ جو نت جدائي.
بيگانگي تنهنجي هرد و جڳ کان، بيشڪ ٿي نسوري آشنائي.
منجهہ عشق، نہ عقل جي تون ڪر ڳالهہ، بيعقل جي ايءَ نہ عيد جائي.
ري عشق ۽ عاشقي، صد افسوس! وئي عمر سند ٻئي "قليچ" اجائي."

عشق جو مرض:

ٿيو عشق جو مرض جملہ امراض، ان کي نہ پروڙي ڪو بہ نباض."

عشق جو فائدو:

"جي عشق رکين، بيگانو ٿين تون، دردن کان دنيا سندي ڇٽين تون.
ايندا پہ طرف ڏسڻ ۾ توکي، هستيءَ ۽ خوديءَ وچان لنگهين تون.
منجهہ بحر محيط، تون ٿيءِ هڻ، ڪيسين پيو ڪناري تي رلين تون؟"

عاشق جي صفت:

"عشق جي دعويٰ، مدعي نہ ڪري، نانءَ ناموس، هن نشان کان دور.
اول آخر ڏسي، نہ نيڪ، نہ بد، کان زمان آهي ۽ مڪان کان دور.
دم هڻين عاشقيءَ جو ڪيئن تو "قليچ"، رک يقين، رهہ سدا گمان کان دور."

عاشق جي منزل:

"ٿي بدنامي نت منهنجو ناموس نام،
بي سڀ نيڪناميءَ کي منهنجو سلام.
ٿو ميخاني ۾ نت پڙهان آءٌ نماز،
نه سجدو، رڪوع جنهن ۾ ۽ نه قيام.
منکي آهي تسبيح ۽ زنار هڪ،
رهان ڪڏهن خواجو ۽ ڪڏهين غلام.

عاشق جا خيال:

"اسان جي ٿي مي نوشي پڻ پارسائي،
گناه آهي باري، عبادت ريائي.
ڪليچ فقر ۾ صبر سان فاقا، اي دل!
گهرڻ موت بک کان پڻ آهي جائي."

"جناب عشق جو آهيان غلام اصل کان آءٌ،
نه مون کي عزت حسبي، نه فخر ڪو نسبي."

عاشق لاءِ چا ضروري:

"عاشق تيڻ نشاني ٿي اول نصوح جي،
لذت بدن جي آهي ۽ راحت به روح جي.
منجهه عشق رات ڏينهن رهڻ، فرض عين آهه،
فرياد شام جي ڪبي، زاري صبوح جي.
عاشق کي وعدي وصل جي اميد ٿي سدا،
ايوب جو ٿو صبر ڪبي، عمر نوح جي.
نه ته اي 'قليچ' جلد ڇٽڻ لئه فراق کان،
يا موت گهرجي ترت، يا توبهه نصوح جي."

"قليچ" جي ديوان جو آخري شعر پڻ عشق و حسن جي باب تي مهر ثبت ڪري ٿو:

"عشق ۽ حسن جي تون وصف ڪندين ڪهڙي 'قليچ'،
عشق دولت ٿيو ۽ حسن ٿيو نعمت منهنجي."

١٣. تصوف.

"قليچ" طبعاً ۽ عملاً صوفي هو ۽ سندس شاعريءَ جي پرورش پڻ انهيءَ زير اثر ٿي. سندس بهترين اشعار اهي ئي آهن، جن جو موضوع عشق ۽ تصوف آهي، ۽ اهوئي سندس ڪارنامو آهي. "قليچ" جي درويشي، سندس شاعريءَ سان مخلوط ٿي، ان جو مرتبو ضرورت کان وڌيڪ بلند ڪري ڇڏي.

"قليچ" جي شاعري، هڪ صوفيءَ جي شاعري آهي: نه صرف انهيءَ بنا تي ته ان ۾ صوفيانه عقائد ۽ مسائل جو تذڪرو آهي، بلڪ انهيءَ بنا تي پڻ ته ان جي ساري شاعريءَ جو لب و لهجو صوفيانو آهي. صوفياني لب لهجي مان اسان جي مراد اها آهي ته شاعر جي سوچڻ ۽ چوڻ جو ڍنگ، غير صوفي شاعرن کان نرالو آهي: يعني معنوي توڙي خارجي، ٻنهي خيالن کان، سندس شاعريءَ تي صوفيانه زندگيءَ ۽ ذهن جي ڇاپ لڳل آهي. زندگي ۽ ڪائنات جي متعلق سندس تصورات، عشق ۽ محبت جي متعلق سندس نقطہ نظر، مجاز ۽ حقيقت جي سلسلي ۾ سندس انداز, خيال - مطلب ته هرموضوع جي متعلق، سندس مخصوص بحث جو طريقو ۽ منفرد بيان جو ڍنگ مختلف آهي، جنهن جي بنا تي هو ٻين غير صوفي شاعرن کان ممتاز ۽ منفرد نظر اچي ٿو. اها ناقابل ترديد حقيقت آهي ته "قليچ" جي صوفيانه زندگيءَ جو سندس شاعريءَ تي گهانو نقش ثبت ٿيل آهي. "قليچ" لاءِ تصوف صرف نظريو نه آهي، بلڪ هڪ تجزيهء زندگي آهي؛ محض عقيدو نه آهي، بلڪ عمل به آهي. تصوف، صبر، توڪل ۽ استقامت جي عمل جو نالو آهي. "قليچ" جي خارجي زندگيءَ ۾ استقامت، ڀامردي ۽ ثابت قدميءَ جا بيشمار ثبوت موجود آهن. ان ڪري، قدرتي طرح سان، سندس سيرت جو هي هڪ نمايان حصو سندس شاعريءَ ۾ پڻ منعڪس ٿي ويو آهي. چنانچہ اسان ڏسون ٿا ته سندس ڪلام ۾، جگرداري ۽ عالي حوصلگيءَ جا مضامين گهڻن موقعن تي موجود آهي. انهيءَ

جڳڙداريءَ جو نتيجو اهو آهي، ته سندس شاعريءَ ۾ مصائب، زندگي جي خلاف شڪوه شڪايت جو اهو رنگ ۽ ڍنگ موجود نه آهي، جيڪو ٻين شاعرن جي ڪلام ۾ ڪثرت سان ملي ٿو. ارشاد ٿئي ٿو ته

"مرندس آءٌ جڏهن، آس اٿم ڪلندو آءٌ مرندس،
جڳ خوش ٿيندي ڪلي، روئندي مٽي منهنجي پيائي.
'لاتقنطوا'، پيريءَ ۾ اچا پڙهندو 'قليچ' آهي،
ٿيو گرچه گنهگار، ته جنت ۾ وڃي پئي."

"چڏ رڻ راڙو، رک اميد ۽ ڪر مات، 'قليچ'،
وقت توبهه جو هيءُ، در خوف و رجا جو آهي."

"اٿئي ٻه چارا فقط هيت، قليچ، 'صبر' ۽ 'شڪر'،
سي وٺ ۽ خوش رهي، ڪر پيو سدائين رب جي پچار."

يعني سندس فرياد ۾ تلخي ۽ بي حوصلگي نه آهي. البت اهو ضروري آهي ته پاڻ، هڪ صوفيءَ جي حيثيت سان، موجوده زندگيءَ کي قيد ۽ فراق قرار ڏيندو رهيو آهي. جنهن جي خلاف سندس سيني مان شڪايت جو آواز اڀرڻ چاهي ٿو، مگر صوفيانه صبر ۽ شڪر جي زير اثر اهو سيني ۾ دٻجيو رهجيو وڃي.

"جي گهرين سک، سمجھه تون دنيا ۽ مافيها وبال،
'الف' جان ره تون سنئون تنها، ۽ خالي 'ه' مثال."

"خوش نه دنيا ۾ رهن اصل کان مومن ٿا، 'قليچ'،
خوش رهن جي هو، ته تن لاءِ هي زندان نه ٿيو."

"جيءُ جٿو، قسمت وڌو هت بند ۾ بي اختيار،
ڏينهن پيا پسرڏيهه ۾، واحدا وطن تي واڳ وار.
جي گهرين آرام دل جو، وهم دل جا سڀ وسار،
دوست، دشمن جاڻ هڪ، حرص و هوا کان من کي مار.
قرب وارن سان 'قليچا' ڪا گهڙي ويهي گذار،
اڄ سيان هلندين هتان، رئنديون اکيون جت زار زار."

”سون اڳيان دنيا ۽ عقبيٰ، جنتي حورون ٻئي،
ٻئي مباح آهن، مگر ٿيو ڪونه تن لئه اصطلاح.
حد اندر ٻنهي سان ڪر صحبت ۽ رک محبت، ”قليچ“،
حق ملي تن سان، ڇيو جنهن تن جي حق ۾ ’لا جناح.‘“

آخري اشعار مان معلوم ٿيندو ته، عام صوفين وانگي، ”قليچ“ رهبانيت جي تعليم نٿو ڏئي. هيءُ اهوئي سبق آهي، جو اسان کي اسلام پڻ سيکاري ٿو. دنيا توڙي عقبيٰ، ٻئي انسان لاءِ مباح آهن ۽ ٻنهي سان حد اندر محبت رکڻ واجبي آهي. پر، هڪڙي هنڌ، صوفيانه جوش ۽ ترنگ ۾ اچي، ”قليچ“ فرمائي ٿو ته

”رهي ٿو عجب منهنجي دل ۾ اُمنگ،
ته ظاهر ڪريان نينهن پنهنجو نسنگ.
اچي دل ۾ سون ڪي ته لاهي لباس،
ڍڪيان فقر جي ڪفني، ساڙي پلنگ.
مَلي خاڪ بُت ڪي، ٿيان آءٌ ڀيوت،
ڇڏي شهر پُنتي، وسايان آءٌ جهنگ.
محبّت جو مچ آءٌ مچائي ڪٿي،
پوان ڪاهي، جئن شمع ۾ ٿي پتنگ.
اڪيلو وڃي يا جبل ۾ رهان،
ڪٿان ٻاڻ سان ڪين ڪو ساٿي سنگ.“

هڪ عام ماڻهوءَ وانگي، هڪ صوفي به ائين سمجهي ٿو ته ڪائنات جي هر شي ساڻس ٽڪراءُ پيدا ڪري رهي آهي. دنيا جو ذرو ذرو ان سان متصادم ٿيڻ چاهي ٿو. مگر محبت جي منزل ئي اهڙي آهي، جو ان ۾ شدائد جي خلاف لب شڪايت وا ڪرڻ، خامڪاريءَ جو دليل آهي. ان ڪري، هڪ سچو صوفي انهن شڪايتن جي ايرڻ ڪان اڳي ئي، انهن کي سيني ۾ دٻايو ڇڏي: ”قليچ“ جو ڪلام انهيءَ ضبط ۽ انبضاط جي احساس سان لبريز آهي. اهوئي سبب آهي،

جو "قليچ" جي ڪلام ۾ غير معتدل بي اطميناني اسان کي نظر نٿي اچي.

معرفت جي راهه ۾ روحاني جدوجهد، برترين حقيقت جي تلاش ۽ ان لاءِ ڪشمڪش ۽ تلاش، واردات ـ اهو ئي اهو مواد آهي، جنهن تي "قليچ" جي صوفيانه شاعري بدل آهي. "قليچ" جي شاعريءَ ۾ انهيءَ تلاش ۽ ڳولا جا آثار گهڻيءَ فراوانيءَ سان لڀن ٿا. جستجو ۽ تلاش جو اهو ذوق، سندس ذهن ۽ فطرت ۾ اهڙيءَ طرح پيوست ٿي ويو آهي، جو اسان ڏسون ٿا ته جتي به ڪيس موقعو مليو ٿو، پاڻ سوال ۽ استفسار، تعجب ۽ استعجاب ڪي ڪنهن نه ڪنهن نموني پنهنجي ڪلام ۾ پيدا ڪري ٿو. اهو "قليچ" جي ڪلام ۾ استعجاب ۽ استفسار جو خصوصي انداز آهي، جنهن جا مثال هيٺ پيش ڪجن ٿا:

"منجهه بحر محيط، تون ٿي هڻ، ڪيسين پيو ڪناري تي رلين تون؟"

"پيٺون پٺي دنيا ۽ عقبيٰ ڪيئن رهن هڪ گهر ۾ ٻئي؟
چو ته هڪڙي، شرع موجب ڪيئن ٿئي ٻيءَ جي پهاج!"

"ڇا هي فطرت؟ خود خدا پردی اندر گهاري سدا!"

"ڪريان تو تان سڄڻ آءٌ سر فدا ڇا؟ محبت جو ڪو حق ڏيندو ادا ڇا؟"

"خودي نه تو ڇڏي، توکي خدا جي ڪهڙي خبر؟
ڇڏيئي نه ڪبر، ٿوئي ڪبريا جي ڪهڙي خبر؟"

"فرق ڏيو ڪافر مومن ۾ ڪونه، فرقا وڙهن ڇو ٿا تذهن باهتر؟"

"در هٿين عاشقيءَ جو ڪيئن ٿو 'قليچ' ؟"

"بازار خدا جيءَ ۾ ڪندس ڪهڙو آءٌ سودو؟"

"آءٌ فنا، خير ۽ شر سان منڪي ڪهڙو ڪر؟
آءٌ فدا، جان جگر سان منڪي ڪهڙو ڪر؟"

"منهن تي پاڻي ڪيئن پلو هت آئين تي مڪار تون؟"

"جي محو عشق ۾ ٿئين، رهنما تو ڳولين ڇو؟
جي بحر ۾ تو نهين، نا خدا تو ڳولين ڇو؟

ٿيو خودڪان پوءِ خدا، من عرف پڌو تو، 'قليج'!
نہ نفس پنهنجو تو ڳوليو، خدا ٿو ڳولين ڇو؟"

"دنيا ۾ دل جو مطلب پورو ٿيو تہ ڇا ٿيو؟
آخر ملي تہ رب ملي، پيوسف مليو تہ ڇا ٿيو؟"

"ڏسي اهڙو حيران ۽ مست ٿيس،
جو هستيءَ ذرو پڻ هويدا نہ هوا!"

"ٿي لڳي حيرت ڏسي رنگين مزاجي يار جي!
ڪل نہ پئي ڪا ان جي بيرنگيءَ سندي اسرار جي!"

"جاءِ گفتار جي نہ آهي، 'قليج'
آهي حڪمت جو هيءُ عجب اسرار!"

"'قليج' آهي حيران هن حال تي،
عجب عشق انکي ڏيکاري ٿو رنگ!"

"پنهنجي اندر ۾ رات عجب هڪ لقا ڏٺم،
جهاتي وجهي، جمال سندو ڪبريا ڏٺم!"
"ذڪر مشڪل 'قليج' ڪر تون فڪر،
ڪيترو تون ڪندين عيان ڪي بيان!"

"قليج" جي ڪلام ۾، جنهن برترين حقيقت جي تلاش جو تذڪرو اسان مٿي ڪيو، ان جي ابتدا ڪائنات جي مشاهدي کان ٿئي ٿي. انهيءَ مشاهدي جي ذريعي، تحقيق ۽ تلاش جا باقي مرحلا طي ٿيو وڃن. گويا اهو حقائق جي جستجو ۾ پهريون قدم آهي. فطرت جو مطالعو ۽ ڪائنات جو مشاهدو، هڪ مفڪر، هڪ عارف ۽ هڪ صوفيءَ جي مشاغل عظيمه مان آهي.

هڪ صوفي ڪائنات کي فقط ان لاءِ ڏسي ٿو، جو ان مان سربستہ رازن جو انڪشاف ٿئي ٿو. مگر اِن لاءِ بہ ڏسي ٿو تہ ان جي ذري ذري ۾ حُسن مطلق جي جهلڪ ان کي نظر اچي ٿي. "قليج" جي ڪلام ۾ اهڙن شعرن جو تعداد خاصو آهي، جنهن ۾ چند الفاظ 'ديد'، 'سير'، 'ڏسڻ'، 'لقا'، 'ديدار'، وغيره استعمال

ٿيل آهن، جن کي اسان سندس صوفيانه مشاهدي جي عادت جو نتيجو قرار ڏيون ٿا.

"قليچ" جي ڪلام ۾ تصوف جي عقائد ۽ مسائل جي متعلق اشعار، گهڻيءَ ڪثرت سان موجود آهن. ارشاد ٿئي ٿو:

"جي ابتدا کان تون دنيا ۾ نت رهئين محروم،
ته توکي عالم بي انتها جي ڪهڙي خبر؟"

مٿي به اهوئي استفسار ۽ استعجاب آهي، جو "قليچ" جي صوفيائي ڪلام جي خصوصيت آهي. اسان اهو شعر پهريائين انهيءَ ڪري انتخاب ڪيو، ته ان مان اهو اندازو لڳائي سگهجي ته شاعر خود ڪهڙي منزل تي آهي. هيءَ اها منزل آهي، جتي نه صرف هڪ صوفي پهچي سگهي ٿو، نه محض شاعر، بلڪ صرف اهوئي شخص پهچي سگهي ٿو، جو هڪ ئي وقت صوفي به آهي ته شاعر به؛ جنهن تصوف ۽ شاعريءَ کي ملائي، هم آهنگ ڪيو هجي.

"قليچ" اسان کي مجاز ۽ حقيقت جو هڪ نهايت خوشگوار تصفيو معلوم ٿئي ٿو. سندس شاعري انهيءَ سطح تان ٿئي ٿي، جتان مجاز، حقيقت ۽ حقيقت، مجاز نظر اچي ٿي-خود شاعر به پنهنجي اندر ۾ اهوئي احساس محسوس ڪري ٿو. اهوئي سبب آهي، جو "قليچ" جي حال ۾ قال جو مزو اچي ٿو ۽ ان جي قال ۾ حال جو ڪيف! سندس شاعريءَ جي هڪ عام خصوصيت اها آهي ته سندس اشعار کي هرسطح جو ماڻهو، حسب توفيق، دلنشين معلوم ڪري ٿو ۽ ان کان ڪيف اندوز ٿئي ٿو. "قليچ" زبان، استعارات، تشبيهات ۽ ديگر رعايات آهي ئي استعمال ڪيا آهن، جي روز اول کان اسان جا صوفي شعراء ڪرام استعمال ڪندا پئي آيا آهن. "قليچ"، استعارات، تشبيهات ۽ ٻين صنايع و بدايع کان اهوئي ڪم ورتو آهي، جو اهل معرفت رموز و علامات کان پئي ورتو آهي. ان لاءِ، اهي سڀئي رموز و ڪنايات ۽ اهي مڙئي تشبيهون ۽ استعارا، استعجاب ۽ استفسار، زنده حقيقتون آهن. "قليچ" جي ڪلام جي مطالعي کان پوءِ، اها ڳالهه

مٺي ٻوي ٿي ته ڪامياب ادب ۾، لفظ ۽ معنيٰ جي درميان ڪابه دوئي نٿي رهي: لفظ ئي معنيٰ آهي، ۽ معنيٰ ئي لفظ آهي.

شاعر جو ڪم فقط اهو نه آهي ته هو معنيٰ جي لاءِ ئي لفظ تلاش ڪندو رهي، بلڪ ان جو سڀ کان وڏو ڪمال اهو ئي آهي ته لفظ جي معنوي ڪيفيت کي وڌائي ڇڏي. مسيح جو معجزو، انهيءَ کان وڌيڪ ٻي ڪابه حقيقت نٿو رکي - الفاظ اهي ئي هئا، جي صدين کان لغت ۾ موجود هئا؛ صرف انهن جي معنوي ڪيفيت، شدت ۽ اثر وتس ايتريقدر وڌي ويا هئا، جو مُردن ۾ به جان پئجيو ٿي ويئي.

هيٺ "قليچ" جي متصوفانه شاعريءَ منجهان انتخاب پيش ڪندا سين.

"قليچ" ظاهري علم کي کير سان ۽ باطني علم کي مکڻ سان مشابهت ڏني ٿو، ۽ ٻنهي کي لازم و ملزوم ٺهرائي ٿو:

"علم باطن آهي مکڻ، علم ظاهر آهي کير،
کير ري مکڻ نه ٿيندو، شرع ري ٿيندو نه پير."

ڪافر ۽ مومن جي وچ ۾ ڪوبه فرق نه آهي. مذهبي وير ورود ۽ تعصب اجايو آهي. سڀ انسان خدا جي نظر ۾ برابر آهن، منجهن ڪوبه فرق نه آهي -

"فرق ٿيو ڪافر مومن ۾ ڪونه، فرقا وڙهن ڇو ٿا تڏهن ٻاهر؟
ڪعبو هو بتخانو اڳي ڪفر جو، ڪفر ٿيو ايمان جي رونق آهر."

"مون کي آهي تسبيح ۽ زنار هڪ، رهان ڪڏهن خواجو ۽ ڪڏهين غلام."

"ڪيو تعصب ڏار، ٻاهر هندو ۽ مسلم جو ٿانءَ،
نه ته اندر ميخاني ۾، ساقي به هڪ، پيالو به هڪ."

"ڪعبو، بتخانو، ٻئي آهن درڪار، جتنڊ کي ٿا رکهن به ٻهڻ ضرور."

"ٿيو نرالو "قليچ" عشق جو دين، ڪنهن به مذهب جي هت شڪايت نا هه."

وحدت ۽ ڪثرت:

”ڪري هُل ۽ حشر، ڪثرت جي رنگين باغ ۾ آبس،
اُڪي بيرنگ ۽ مخفي عش وحدت جي ويران ۾.“

”واهه! وحدت سندي اِلاهي آچَ،
رَکي ڪثرت جا پيڙاسا منجهه ڪَچَ.“

”روشني سج جي هڪ، هزارين گهر، تو ڪري اختلاف در ديوار.
تيئن عدد اصل هڪ، ڳڻڻ ۾ نقط، پر تئي سو شمار ۾ تو هزار.“

دل بيت‌الله آهي:

”بغل ۾ تنهنجي ٿيو ڪعبو، طواف ڪر ان جو،
’مڪو، مدينو‘ ۽ ’مروه، صفا‘ تو گولين چو؟“

”نظر پوءِ مون پنهنجي دل ۾ ڪئي، ڏٺم ان ڪي آت، ٻي ڪنهين جا نه هو.“

”دل ڪي بيت الله چيو صوفين اُڪي، ٿيو محبت جو چڙهيل ان تي غلاف.“

”چون دل کي ٿا بيت الله صوفي، ادب ان جو سچڻ آئين بجا چا؟“
تصوف ٿيو، رَکڻ دل آئيني جان، پڳلي آئينو ڏس، رهندو صفا چا؟“

همه اوست:

”منهن تي پاني ڪيئن پلؤ هت آئين تي مڪار تون؟
تو ڏسين پنهنجو تماشو پاڻ منجهه بازار تون!

گل ٿئين تون منجهه بهار ۽ صحن ۾ گلزار ٿئين،
تنهن ڪان پوءِ بلبل ٿيي آئين، روئي زارو زار تون.

پنهنجو جلوو تو ڪيو هن آئيني ۾ دهر جي،
غير جو نالو رکي، پنهنجو ڪرين اظهار تون.

ڪيڏي ٿيو منصور جو هُل، ڪيڏي سوري ان جي ٿي،
خود هئي نعرو ’اناالحق‘ جو چڙهئين خود‌دار تون!“

"موتوا قبل أنت موتوا"ـ پاڻ ترڪ ڪرڻ، نفس مارڻ:

"ياد ڪر 'موتوا' سدا 'قبل انت موتوا' اي 'قليچ'،
تا سگهو چرڪو عمل سان، حق جو حاصل ٿئي وصال."

"روشندلي گهرين جي، تہ تون نفس پنهنجو مار.
مر تون مرڻ کان اڳ تہ وڃي ترت پهچين پار."

"ٻن جهانن کان سيبي پنهنجون اکيون جڏهين چڏين،
تڏهن ويهين شاه جي هٿ تي، تو ويهي جڻ شهباز."

"جو 'لا' سان ڪين ڪٺو، پهچي ڪيئن سو 'إلا' کي؟
جو مبتلا ناهي، تنهن کي 'بلا' جي ڪهڙي خبر؟"

سچي صوفيءَ جي تعريف:

"صوفي جو هوندو، ڪين ٿيندو بخيل، مطلبي ڪيئن ٿئي، ٿئي نہ ذليل.
جيڪي هن کي ملي، ٻين جو آهہ، پاڻ آجو ٿيو سين کان آصيل."

"مري هؤ، جي غضب خدا جو ڏسي، جئي، راضي جي آهي ربّ جليل،
خلق کان آهي ان کي نت وحشت، آهي خلوت ۾ خيال ان جو خليل.
باطني علم جو ٿيو عامل، ظاهري ڪيئن نہ علم جي تحصيل.
حق ڏي هوئي هڪ مُنهون، ٿي ابراهيم، نفس ڪُش نت رهي، ٿي اسماعيل.
رزق روحاني ان کي رب کان ملي، منجهہ توڪّل، خدا انهيءَ جو وڪيل.
گهرج ان کي ڪنهين نہ شئَ جي آهہ، رهي محتاج خود خدا جو قليل.
جنهن جا آهن 'قليچ' هي اوصاف، ان جي إرشاد جي تون ڪر تعميل."

سالڪ لاءِ ڊپ ۽ اُميد:

"اميد ۽ ڊپ ٿيا کنيڙائين پکيءَ جان،
اڏامي ۽ چڙهي آپ ڏي جيئي سان.
اهي سالڪ جي لئہ آهن ضروري،
رهي نہ تہ هڪڙي حالت ۾ هؤ يڪسان.
'قليچ' آهي ٻُڌو تو ڪين هي قول:
'رجا ۽ خوف جي وچ ۾ ٿيو ايمان'!"

"من عرف ربه كَلَّ لسانه":

"'من عرف رب' جون مون بوليون پڌيون، ٿابتيون ان جون ڪيتريون ئي ٿيون.
حق سچائي باغ ۾ بيٺي، بند سو ـ ن زبانون تڏهن ڪيون.
ٿي ڳالهين جي زبان گُنگي، 'قليچ'، سگهيا ڪانوِييُون ڪنڌن جون ڇيون."

درويشي:

"گهرين جي تون ٿو سلطاني ته همت ڪر ڳولي درويشي،
جو سلطاني ٿي درويشي ۽ درويشي ٿي سلطاني."

سلوڪ ۾ مرشد جي ضرورت:

"سالڪ کي طريقت ۾ لُپي مرشد هادي،
ان ڏارا رُلي جهنگ ۾ ۽ ٿئيس هلاڪي.
سونهي بنان، انڌي جان رُلي مونئي اچي آت،
جئن قوم بيابان ۾ موسيٰ جي رُلي هئي.
معراج تي جبرئيل جي ٿي گهرج نبيءَ کي،
سُونهي کان رکي عار جو، جا خلق آهي پي؟"

"هادي درڪار ٿيو هدايت لاءِ، عقل پنهنجو فقط ٿي گمراهي.
قول آهي حديث جو پڻ ايئن، آهي خودرائي، اصل گمراهي.
ڪي پڌوٿيئي 'قليچ'، ڪڏهين نه ويچ ڪنهن دوا پنهنجي لاءِ ڪڏهن ٿا هي؟"

سلوڪ ۾ چڱو ڪير:

"طالب چڱو سو، حق جي طلب ۾ جو نت رهي،
پنج ئي حواس پنهنجا ۽ دل تيز جو رکي.
عاشق چڱو سو، جو هوئي اکين پنهنجي کان انڌو،
محبوب پنهنجي کان سوا، تا پيو نه ڪي ڏسي.
سالڪ چڱو سو، مُردي جان هوئي هٿ ۾ شيخ جي،
ره ائين "قليچ"، تنهنجو تا حق سان وصال ٿئي."

سلوڪ جا ٽي سَير:

”فنا تڏهن ٿِين، جڏهن پهرين تون ڪرين ٽي سَير،
اول جنين سان ٿيو ”في الله“ سير تعليمي.
اتان لهي وري ڏين ناقصن ڪي تون تعليم،
اهو ٿيو سير ”من الله“ مرشدي پيري.
ٽيو ٿيو سير ”الي الله“، خلق کان مُنهن موڙ،
رفيق اعليٰ ڏي هل ۽ ستي آڌر وري.“

شريعت ۽ طريقت:

”ٿيو شريعت ۾ آهي جيڪي حلال، سو طريقت ۾ ٿيو مڙئي مردار.
”قُم باِذني“ ۽ ”قُم باِذن الله“، ٻئي هڪ ٻوليءَ ٿيء، جا ٻولي يار.“

١٤. اخلاقيات (سوعظت ۽ نصيحت، فلسفو ۽ حڪمت)

”قليچ“ هڪ اخلاق نگار شاعر آهي. سندس شاعريءَ جو اخلاقي معيار تمام بلند آهي؛ ڇا لاءِ جو سندس خيال ۽ فڪر ۾ روحانيت جلوه‌گر آهي. تغزل جي پردي ۾، هو ڪائنات جي وڏين ۽ ڳوڙهين حقيقتن کي بيان ڪري ۽ انساني خامڪارين تي شديد ضرب لڳائي ٿو.

”قليچ“ مڪارم اخلاق ۽ احڪام مذهب جي رسمي تبليغ ۽ طويل وعظ نٿو ڪري، بلڪ زماني جي رگ جاچي، تصوير جو ٻيو رخ پيش ڪري ٿو. هو مولويت کان ڪناره ڪش آهي. نه فقط ايترو، پر صوفين وانگي، مولويت تي به ڇوهه چنڊيا ائس. هو تنگ نظريءَ، تعصب، بدمذاقيءَ ۽ انڌي تقليد جي خلاف جنگ آزما آهي. ارشاد ٿئي ٿو:

”مولويءَ جي نماز آهي ريا، جڳ کي ڏيکاري زهد ۽ تقويٰ.
عرض ٻڌ منهنجو مولوي صاحب! آهين بيمار، گهرجي توکي شفا.
پڳ ننڍي ڪر، ۽ ڏاڙهي ٻڌ ڇانگاءِ، جبو ڇڏ لاهي، ڪر ڦٽي تون عصا.
وجهه تون تسبيح پنهنجي ڪيسي ۾، مصلوڪن، چوريءَ چپ نه ڏي چاها!“

وري ٻئي هنڌ ارشاد ٿئي ٿو:

"ڇا مولوي چائي سي، رکي جو، ڏاڙهي ڊگهي، گرچه بت ۾ سود ڪ ڪ.
ڇو ان کي "قليچ": "سچ جي سمجهين، آه عشق جو سا هڀرين تون چٽڪ"."

ساڳيو خيال هيٺ پڙهو:

"خوف عقبيٰ جا ڏيئي، مون کي منجهايو هو مُلن،
هاڻ سُبڪسار کيو - ڪنهن ڪيو؟ دلـدار ڪيو!"

انڌي تقليد بابت ارشاد ٿئي ٿو:

"رسم تقليدي ولڻ، ٿيو پاڻ تي خندو ڪرڻ،
منجهه تيمم مسح لائڻ، سير تي چائيي آهي هڪ."

معلوم رهي ته موجوده دور جي شاعريءَ ۾، خيال ۽ ان جي لباس کي مساوي اهميت ڏني وڃي ٿي. جديد شاعريءَ ۾، اخلاق ۽ موعظت کي خاص مرتبو مليو آهي. بعض وقت، وڏا وڏا عظيم الشان نظم صرف انهيءَ مطمح نظر کي آڏو رکي لکيا ويا آهن.

"قليچ" جي ڪلام ۾ فلسفيانه اصطلاحات ۽ اخلاقيات جو بيش بها خزانو موجود آهي. سندس شعر جي وصف، رفعت، خيال سان گڏ، اخلاق ۽ فلسفي جي بلند آهنگي آهي. "قليچ" کي قدرت وٽان حڪيمانه ۽ نڪته رس دماغ ۽ دل عطا ٿيل هئي؛ جنهنڪري معمولي ۽ پيش پا افتاده خيالن کي ڇڏي، هو عميق جذبات تائين آسانيءَ سان رسائي حاصل ڪري سگهيو آهي. سندس ساروئي ديوان اخلاق، موعظت، فلسفي، حڪمت، معرفت ۽ پند و نصيحت جي عجيب و غريب نڪتن سان پريو پيو آهي.

اعليٰ فلسفيانه نڪته سنجيءَ ۽ نڪته آفرينيءَ جهڙن صفتون، ڪنهن پُرعظمت شاعريءَ جي عمارت جي تياريءَ ۾ بنياد، سر، پٿر ۽ چُن وغيره جو ڪم ڏين ٿيون. محض خشڪ لفظن ۾ فلسفو لکڻ آسان آهي، پر فلسفي سان گڏ شعريت جو لحاظ به رکڻ، هر شخص جو ڪم

نہ آهي. انهيءَ نازڪ فرض کان اهوئي سبڪدوش ۽ عهده برآ ٿي سگهي ٿو، جو هڪئي وقت حڪيم به هجي تہ شاعر به. "قليچ" پنهنجي حيثيتن سان جامع آهي. پاڻ، عام شاهراه کان هٽي، حڪيمانہ خيالات جو اظهار ڪري ٿو- اهڙيءَ طرح جو جٿي شعريت ڪي بہ ساگٿي وقت ڪو صدمو نہ پهچي. هن وسيع ڪائنات جا اهم ۽ سنگين حقائق، خصوصاً اخلاق انساني جي تهذيب، سندس شاعريءَ جو مرڪزي موضوع بڻجي ويو آهي. شاعريءَ ۾ موعظت، پند ۽ نصيحت کي نمايان جڳهہ ڏيڻ ۾، هُن شيخ سعدي شيرازيءَ (رح) جي تقليد ڪئي آهي. انهيءَ هوندي بہ، سندس شاعري ڪنهن جي دل تي بار نٿي محسوس ٿئي. ائين چئي نہ سگهبو تہ "قليچ" انهيءَ موضوع کي شعر ۾ پنهنجو زادِ آخرت ڄاڻيو آهي، بلڪ فقط انهيءَ مطلب سان ٿي اها ڪوشش ڪئي اٿس.

انسان ۽ ان جي روح جي اصليت، حقيقت، بناوت ۽ شرف جو بيان ڪندي، ارشاد فرمائي ٿو:

"آهيان لاهوت جو شهباز، دل جي ملڪ ۾ اڏران،
نہ ڪجهہ وانگي وتان ڍونڍيندو نت آءٌ ڍونڍ ۽ مردار."

"پيچ پنهنجي وجود جو تون پچرو، آ ڪيرو سنڀار پنهنجو هردم،
پيدا ٿئين هت تون نہ ملائڪ، نہ ديو، وچين چو ابن آدم؟"

"اصل کان شاهين ۽ شهباز، تون اڏام اپ ڏي نہ پڙپٽ تي ڪري!"

هي اهوئي "شاهين" ۽ "شاهباز" آهي، جنهن کي "حافظ" شيرازيءَ ۽ "اقبال" پڻ ڳايو آهي.

روح ۽ جسم:

"روح ماڻهو آهي اصلي، جسم ان جو آهي پوش،
جسم ۾ طاقت رهي ٿي، ٿو رهي منجهہ روح هوش."

انسان جي بناوت:

"آهي مٽيءَ جي مٽ سو ۽ پاڻيءَ جو هڪ ڦڙو،
عالم ۾ ٻر سو ڪهڙو نہ ڦڙڦوٽ ٿو وجهي!"

"رڪ جبل جان پير دامن ۾ تہ واچن ڪان ٻچين،
عمر طوفان آهي، ماڻهو مٽ مٽيءَ جي آهي هڪ."

انسان ۾ خير ۽ شر جي حڪمت:

"هرڪو هن دنيا ۾ حق جي نانءَ جو مظهر مقيم،
ڪو ڪري ٿو پاڻ مان قهار ظاهر، ڪو رحيم.
جو ٿيو قهار جو منظر، ٿئي مقهور سو،
جو ٿيو رحمان جو، رحمت ۾ ٿئي سو مستقيم."

ماڻهوءَ جو اصل نسل:

"عشق جي شاهہ جو آءٌ آهيان نديم،
ماڪ مولي جي حد جو آهيان مقيم.
نہ نڪاريوم ساڻ باغ بهشت،
نہ ڌيڪاريوم ساڻ باهہ جحيم.
يار جي اختيار آهيان آءٌ،
آهيان آزاد ڪان جحيم و نعيم."

انسان جو شرف:

"خليفو آءٌ خدا جو، عرش اعظم ٿيو وطن منهنجو،
'نفخت فيہ من روحي' پڙهو ائين نص، قرآن ۾.
هنس نوري ۽ روحي آهي، جزو هڪ ڪل جو آءٌ پاڪ،
ٿيس انسان آءٌ خاڪي، پيس پوءِ سهو نسيان ۾."

"مون ڪي قدرت جو نمونو ڪيو قادر بيچون،
پوءِ قضا خواه قدر ساڻ مون ڪي ڪهڙو ڪم؟

عرش اعليٰ کان آھي آيس ۽ وڃان ات موٽي،
ھت جي قبي ۽ قبر ساڻ سون ڪي ڪھڙو ڪم؟"

"تھو شرف روحاني حاصل اصل آدم ذات کي،
نہ تہ حواس ۽ عضوا ڏنا پڻ جسم حيوانات کي."

"رکيائون وچ ۾ ملائڪ ۽ جانور جي بشر،
تہ نفس ساڻ ھُو پنھنجي پلي لڙائي ڪري.
ڪيري تہ ھيٺ سندس جانور کان ٿئي درجو،
لنگھي ملڪ کان وڃي، جي مٿي چڙھائي ڪري."

"تيو روح ۾ ملائڪ، شيطان جسم ۾،
صورت تي حق جي گرچہ خليفو سندس ٿئي.
قوت ۾ گھٽ مڇر کان ۽ ھاٿيءَ سان ان جي جنگ،
ڏيو ڪيوليءَ مثال، سليماني ھڻ ڪري."

"مٿ آدم ملڪ ھنا شرف شان ۾ اڳي،
علم ۽ عمل ۾ ليڪ ويو آدمي مٿي.
جبرئيل آسمان تان آيو زمين ڏانھن،
۽ مصطفيٰ زمين تان ويو آسمان ڏي.
مسجود ۽ معلم، ملڪن جو آدم آھ،
عاليم جو عامل آھي، ملڪ اُن سان ڇا لڳي؟
بيعلم، بيعمل جي وري آدمي تيو،
بيقدر تنھي ۽ ھيٺ سو حيوان کان لھي."

انسان جي ذات ۽ صفات:

"آھيان آھي خاڪي، رکان روح جسا تو آطوار آھي،
ملڪ جون وصفون رکان، گرچ تيس گنھگار آھي.

صغير آهيان، ٿيو عالم ڪبير مون ۾ رکيل،
حقير آهيان، مگر حق جو ٿيس طرفدار آءٌ.
اندر ٻتهر آهيان حڪمت سان پُر سدا يڪرنگ،
ملان تو پيادو، مگر تن تي آهيان هسوار آءٌ.
فلڪ تو رنگ رکي آب جو، وماني آگ،
تي هلڪو، واءُ مٿيءَ جان، رهان گرانبار آءٌ.
هوا جان آڻ سڏيو آءٌ گهر گهوڙي نہ ڪنهن جي وڃان،
۽ خاڪ جان نہ ڪريان جڳ ۾ پاڻ ڪي خوار آءٌ.
نہ سيڪنهين سان وڃان گڏجي مثل پاڻيءَ جي،
نڪي ڪڪر جان ٿيان خلق تي گهمرسار آءٌ.
نہ باهہ وانگي جلايان آءٌ دوست دشمن کي،
نڪي تو ناندي جان ڪيريءَ ۾ ٿيان نگونسار آءٌ.
رکان آءٌ چارئي عنصر، سڀ اعتدال اندر،
پيهان پيئي جي حدون آءٌ، تہ ٿيان خطاڪار آءٌ.

روحاني ترقي:

* ترقي روح جي طبعي ٿي اصل حقالي،
رهان آءٌ باقي، جي هر حال ۾ ٿيان فاني.
اول جمادي هئس، پوءِ ٿيس نباتي آءٌ،
نباتي روح ڇڏي، پوءِ ٿيس آءٌ حيواني.
مٿس جڏهن وري حيوان تي، ٿيس ماڻهو،
جو روح هو اڳي حيواني، ٿيو سو انساني.
مرڻ کان ڪين ڊڄان، جو ٿيان پيو آءٌ بهتر،
بشر جڏهن ٿي مران، ٿيان ملڪ آءٌ روحاني.
اڃا آڏامان مٿي، ٿي ملڪ مران جي آءٌ،
جو ڪل شيءِ هالڪ' ٿيو امر قرآني.

اچي نہ وهہ ۾ جيڪي، اهو ٿيان آءٌ ٻوءِ،
ملائڪن تي ڪريان پاڻ کي آءٌ قربانيءَ.
انهيءَ کان ٻوءِ عدم ڏي وڃان، جتان آيس،
"اليه راجعون" ان دم ٿيو حڪم رباني."

"قليچ" جي فلسفيانہ غور و تعمق جا اجزاء، مٿين شعرن ۾ عام جام ۽ عام فهم نظر ايندا. سندس ڪلام ۾ تخيل جي بلند پروازي موجود آهي، ۽ اها پرواز باطني بہ آهي ۽ ظاهري بہ. مٿين شعرن پڙهڻ سان معلوم ٿيندو تہ سندس سچوئي تعلق جذبات، احساسات ۽ معاني سان آهي، ۽ نہ لفاظيءَ يا تڪلف ۽ تصنع سان. "قليچ" جو ڪلام، صداقت ۽ واقعيت جي خصوصيات جو حامل آهي. ونس رعايت لفظي نہ آهي. جيڪو زور ڏنو اٿس، سو صداقت ۽ واقعيت تي.

ادب الهامي يا مابعدالطبعياتي نہ آهي. هو زندگيءَ جو ترجمان آهي. زندگي جي نوعيت معاشرتي آهي، تنهنڪري معاشري جي سچي ڪشمڪش جا اثرات ادب ۾ نظر اچن ٿا. زندگي ماديت جي عبارت آهي، تنهنڪري ادب ۾ مادي زندگيءَ جا اثرات هئڻ لازمي آهن. پر ان سان گڏ "قليچ" کي فني ۽ جمالياتي اهميت جو بہ احساس آهي؛ جا لاءِ جو بغير ان جي ادب کي صحيح معنيٰ ۾ "ادب" چئي نہ سگهبو.

هيٺ اسان "قليچ" جي ڪلام مان اخلاقيات، فلسفي، حڪمت، پند، نصايح ۽ موعظت جو انتخاب ڏيندا سين، جنهن مان ثابت ٿيندو تہ "قليچ" پنهنجي اصليت تي تڏهن اچي ٿو، جڏهن انهن موضوعن تي قلم فرسائي ۽ طبع آزمائي ڪري ٿو:

احسن اخلاق:

"سڀ تون اخلاق وٺ "قليچ" احسن، ڏي چڱي سڀ، جي ليکجن ٿا ذميم."

تڪبر ۽ خودي:

"خودي نہ تو چڱي، توکي خدا جي ڪهڙي خبر؟
چڱي ٿئي نہ ڪبر، ٻولي ڪبريا جي ڪهڙي خبر؟"

"جو تکبر کرين تو اي عابدا
کبر سان کبريا کو ملندو کڏهن؟
پاڻ جهڙو نـ سمجهين تو ٻئي کي،
ڏس، خود ۾ سان خدا کو ملندو کڏهن؟"

"بري خصلت، ادا، کبر ۽ ريا جي،
بزرگن آڏو سا مکر ۽ دغا آهـ.
کري محبوس خودبيني چتون ۾ کي،
خودي پڻ مور لڪ ٻڇڙي بلا آهـ.
نـ کر گردن ڪشي ۽ تون تکبر،
جو نت لعنت ۾ شيطان مبتلا آهـ."

"پاڻ چاڻڻ تيو هنر ۽ صواب، ۽ ڏسڻ پاڻ کي وڏو تيو گناه."

خلق جو خير:

"خلق جي خير ۾ مشغول سدا رهه تون "قليچ"
سن ڪڏهن کا نئي مقبول ڪمائي تنهنجي!"

"تو گهري هر وقت جڳ جو خير قادر کان 'قليچ'،
هٿ کڻي درگاه حق جي ۾ دعا جي واسطي."

خُلق چڱو ۽ ٻڇڙو:

خلق وارا، دوست دشمن سان رهن خوش خلق ٿا،
جيکي بدخو ٿيا، اهي بدچو رهن سڀ سان سدا.
تڏهن هلي کهڙو به کيئن، ان کي نه بدچو اي "قليچ"،
نيک سان کر نيکي، پر بد سان به نيکي کر ادا!"

دنيا ۽ آخرت جي ٻوک:

"ٻج عمل ٿيا تنهنجا، يعني کر ۽ قول ۽ خيال،
ڪڻڪ يا جَوَ، جنس جيڪا ٻوکين، تنهنجي اختيار."

علم جي تحصيل:

"علم جي تحصيل لئه اي آدمي! ڪر ڪونه عار،
سڪ سبق حيوان کان تا علم حاصل ٿئي اپار.
ڇرين ڏي وڃ علم جي ڳولا ۾ پنڌ پيادو 'قليچ'،
گھوڙو ٿي تعليم ۾، تعميل ۾ گھوڙي سوار!"

حسبي ۽ نسبي فخر:

"فخر ڪر پاڻ تي، نه ڏاڏي تي، ماضي ڇڏ، حال وٺ ۽ استقبال."

"فخر حسبي ڇڏ ۽ ڪر ڪسبي 'قليچ'،
آدميت ۽ شرافت ڪر سهي."

"رهي افعال تي نظر ٿيي، 'قليچ'، اصل ۽ نسل ڪين ڪنهن ڪم جا!"

"آهي ذاتي شرف، صفاتي ڪنهن، نه پنهنجو، تون رک اندرجو چاهه."

"پنهنجو پٽ ٿيءُ، پنهنجي پيءُ جو پٽ نه ٿيءُ،
پيءُ ۽ ڏاڏو ڇڏ، تون پنهنجو پاڻ جيءُ.
اصل توڙي نسل تي تون ڪر نه فخر،
ڪم نه اصل ۽ نسل ايندئي ڪيڪي."

ڪوشش ۽ ڪشالو ضروري:

هَوَس سان هوشيارن ڪي له رسندين،
سوا يارن جي، ياريءَ ڪي نه رسندين.
لٿيءَ جان جيسين ڪارائيي نه چيرئي،
تون محبوبن جي وارن ڪي نه رسندين.
مٿيءَ مان تنهنجي جيسين ٿئي نه ڪُوزو،
چمن تائين نگارن ڪي نه رسندين."

خود ياوري:

"مونس ٿي پنهنجو پاڻ تون، خادم ٿيءِ پنهنجو پاڻ،
هاٿيءَ کي ڪَنَ ۽ گهوڙي کي پُڇ جئن ٿيو پَشُهُ ران."

چا کان چا زياده:

"ٿئي ٿي قناعت کان عزت زياده،
طمع کان سدا ٿئي ٿي ذلت زياده.
دليري اچي ٿي نه ايمان ڌارا،
جو ايمان ۾ ٿئي ٿي همت زياده.
تڪلف علامت ٿئي بيگانگيءَ جي،
نه ڌاريو تڪلف جي عادت زياده.
ملائڪ کان بهتر ٿيو انسان بنجڻ،
مگر ٿي ٿئي ان ۾ محنت زياده.
ڪريو دوستو، ٻين پهرين پنهنجي حرمت،
جي پانيو ڪرى خلق حرمت زياده."

نيڪي:

"ڏئين جيڪي ٻئي کي نه گهُر موٽي ان کان،
گهُرڻ حق پنهنجو پڻ آهي گدائي.
عوض جي طمع تي ڪرڻ ٻئي سان نيڪي،
'قليچ' ان کي هرگز نه چئبي ڀلائي."

مصيبت جي چڱائي:

"انهيءَ جي لاءِ ٿيو دوزخ ته ماڻهو کائي عذاب،
بهشت جو ٿئي لائق، لقاءَ حق جو ڏسي.
مصيبت آهي ڪفارت ۽ فضل حق جو، 'قليچ'،
شفاعت آهي سا بيشڪ، نجات ان کان سلي."

ڪنهن کي ڪجهه نہ ڏي:

"در ڪان پهر تون خلق سان پڻ خلق وانگي رهہ،
اندر جو راز ڏي نہ ادا ڪنهن بہ شخص کي.
سؤ سر ڏنا حرف هڪ پنيان هن راهہ ۾ وڃن،
ڪر بہ باک پنهنجو سر نہ ادا مفت ڏي وڃي
اسرار جي سنڀال تي حڪمت ڏني منحصر،
علم ۽ عمل تي ناهي، نہ رهہ وس تون چپ سندي."

نشي کان پرهيز:

"شراب آهي اول، آفيم ڪاريهر، چرس ڪپر،
بڻ پنگ ۽ ڀڻ گانجو، چنڊو گهوڙ پل ۽ لوهاري."

"ڏس تون 'ابن السحاب' ڏي، سيپ جان،
چپ 'بنت العنب' ڏي ڪيم نهار.
فيض آب جو پي 'من سلوي' جان،
حيض خرگوش جو نہ پي زنهار."

"پي فيض پٽ ڪکر جي جو، جڻ سپ سدا ڪري،
پي حيض ڪين ڊاک جي ڌيءُ جو، اي بيحيا!"

ڇا جڳائي:

"مسافر کي جي راهبر ٿو جڳائي، تہ ماڻهوءَ کي علم و هنر ٿو جڳائي.
خدا آهي ستار غفار بيشڪ، گناهن کان ليڪن حذر ٿو جڳائي."

عمل:

"نہ آهي عمل سو جو خلقت ۾ ٿئي،
عمل سو ئي آهي جو خلوت ۾ ٿئي.
عمل لاءِ اخلاص آهي ضرور،
ٿو بنياد جئن ڪنهن عمارت ۾ ٿئي."

ڪمن جا مرتبا :

"ڪم چڱا ڪهڙا هجن مر، ڏس تون تن جا مرتبا،
فرض پهريون، سنتون نفل ۽ فضائل پوءِ ٿيا.
فرض کان اول ضروري وڏ، حرام آهي ڇڏڻ،
نفع کان اڳ دفع ٿيو نقصان جو بيشڪ بجا.
ڪر بجا درجي بدرجي، ساب تا پوءِ رهيو پوني،
جي ڇڏين پهريان، ڪرين پيا، جاهل آهين تون صفا!"

عقل ۽ جهل جو فرق :

"فرق عقل ۽ جهل جو ڏس، خوف ۽ جرات جو پڻ،
هي پون پاڻيءَ ۾ ڪاهي، ڪن هوڪب تي بيهي مڏ.
هو پڇن گهيڙ ۽ پترڻ، سيٺاهه يا ٽُنبو ڪشڻ،
۽ هي بسم الله چئي صدقون، لنگهائي نين لڏ.
دين ۽ ايمان جو رستو نئين پار اي 'قليچ'،
عقل جو رستو وٺين جي، تون پڄائين پنهنجا هڏا"

تقدير ۽ تدبير :

"تقدير تي ويساهه انهيءَ لئه چڱو هردم،
تا سک ۾ نه ٿئي فخر ۽ ڏک ۾ نه ٿئي غم.
تدبير تي ويساهه انهيءَ لاءِ چڱو آهه،
ته سست نه ويهي رهون، محنت نه ڪريون ڪم."

قضا ۽ قدر :

"قضا جي حڪم سان ويچارو ڪو بلا کان پڄو،
چيو مُلن ته فلانو آهي قضا کان پڄو.
جي ناهي هڪڙي سبب کان ڪڏ رسبب پئي ڏي،
نبي مڪي کان مديني ڏي چئو ته ڇا کان پڄو؟
سبب گهٽائي ٿيا، حق ٿيو مسبب الاسباب،
پڄو جوني سو خدا ڏي پڄو، خدا کان پڄو."

امر ۽ اذن:

"مرتبو اذن جو ان لاءِ ڏيو امر کان گهٽ،
اذن قوّت ڏئي، ڪم امر ڪرائي، جئن قضا."

ڏک ۽ سک:

"بينوا، بي برگ، بي سامان جيسين تون نہ ٿين،
حق جا نائب توکي سرنوَن سائو ۽ تازو نہ ڪن.
سکڙيون ۽ گل تڏهن ڦٽن، جڏهن پن سڀئي ڇاڻي ڇڻين،
تئي خزاني ڀرين، پوءِ ٿي ٿئي بهاري منجهہ وڻن."

سرڻ ۽ جيئڻ:

"تون ڪول اکيون، جو پيٽ ۾ پڻ ڪولي ٻار ٿو،
پوريل اکين سان تا نہ ڄمين، جڏهن هتان وڃين."

يقين کان شڪ ڀلو:

"شڪ ۾ رهڻ، يقين کان جڳ ۾ ڀلو ٿئي،
جاهل ۽ ٻُلهہ، عالم عاقل کان خوش رهي.
وسواس رک اندر ٿي، جي ايمان ٿو گهرين،
ڇڏ عقل کي 'قليچ' نہ آءٌ توکي ڪم اچي."

١٥. نفسانيات

"قليچ" نفسانيات جي موضوع تي گهڻو ڪجهہ لکيو آهي، ۽ نفس کي تابع ڪرڻ جي تلقين اڪثر اشعار ۾ ڪئي اٿس. پنهنجي خود نوشته سوانح حيات ۾ ميرزا صاحب مرقوم آهي تہ

"آزمودي سان مون کي معلوم آهي تہ اسان جي خاندان ۾ نفساني خواهش يا شهوت زياده آهي، ۽ حُسن توڙي عشق جو بہ دل تي زياده اثر ٿئي ٿو. انهيءَ هوندي بہ، خدا جي مهربانيءَ سان، حيا ۽ شرم، ننگ ۽ ناموس ۽ عزت جي نظر زياده رهندي آئي آهي،

۽ نندي هوندي جي چگيءَ تعليم ۽ عادتن، نفس پرستيءَ کان بچي روڪيو آهي."

هڪ شعر ۾ پاڻ به فرمائي ٿو:

"نصيحت اِيءَ جي هيءَ هتي مُنکي منظور-
ڪري شل رب ان جو روح مغفورا
جيئن: مر تون ڪُتي جي حڪم ۾ رهه،
نه رهه پر نفس جي تون حُڪم ۾ مُور.
هُجني ڪپڙن اندر مر نانگ ڪارو،
مگر رک نفس پنهنجو پاڻ کان دور!"

مٿئين شعر مان معلوم ٿيندو ته نفس کي "قليچ" ڪتي کان وڌيڪ پليد ۽ ڪاري نانگ کان وڌيڪ نقصانڪار سمجهي ٿو.

"قليچ" نفس ڪُشيءَ کي انسان جي تهذيب ۽ اخلاق جو مُوجب سمجهي ٿو، ۽ ان کي روشنديءَ جو باعث ڪوٺي ٿو:

"روشندلي گهُربن جي، ته تون نفس پنهنجو مار،
مر تون مرڻ کان اڳ، ته وڃي جلد پهچين پار."

هيٺيان اشعار، نفس ڪُشيءَ جي موضوع تي وڌيڪ روشني وجهندا:

"نفس ماري، پڇي جو ڪيريءَ کان،
مرد تنهن کي 'قليچ' چائج شير."
-دنيا کي 'ڪيريءَ' سان مشابهه ڪيو اٿس.

"نه مُشرڪ آهي جو بُتَ پوڄي ۽ نه الله هڪ،
هوا ۽ حرص جو تابع اٿئي وڏو مُشرڪ.
-نفس پرست کي وڏي مُشرڪ سان مشابهت ڏني اٿس.

"خود پرستي، خود نُمائي، خود خيالي ترڪ ڪر،
نفس سان ڪر جنگ تون، صلح ۽ صفا جي واسطي."

"جُهڙ سان نفس کي ڪيو تن تنگ،
جو ٿيا حق کان بهره ور هر بار.
تي تون سالڪ 'قليچ'، ۽ تارڪ،
نفس تي تون سدا رهج هشيارا"

"زاهد تون 'قليچ' آهين، رهين نفس جي تابع،
تڪبيرون اٿئي وات ۾، خنزير بغل ۾."
- نفس کي خنزير سان مشابهه ڪيو اٿس.

"جي نفس جي باهه تون اجهائين،
تي عشق جي گهر ۾ روشنائي."

"رکيائون وچ ۾ ملائڪ ۽ جانور جي بشر،
ته نفس سان هو پنهنجي پلي لڙائي ڪري.
ڪيري ته هيٺ سندس جانور کان ٿئي درجو،
لنگهي ملڪ کان وڃي، جي مٿي چڙهائي ڪري."

"سورهيا ڏکو ڏيکاريئي، ويري سچو وساريئي،
پنهنجو نه نفس ماريئي، دشمن دسيو ته ڇا ٿيو؟"

"ناهي سو درويش جنهن کي تاج سلطاني نگي،
آهي سو، جو گودڙيءَ ۾ پاڻ تي سلطان ٿئي."
- 'پاڻ تي سلطان ٿين' مان مراد نفس تي غالب پوڻ جي آهي.

"نفس تنهنجو ڏاند، تون ان کي رياضت سان هڪل،
پيهو وجهه تقويٰ جو، چڙهه ان تي ۽ رهه پرهيزگار."
- نفس ۽ پيٽ کي پڻ ڪتن سان تشبيهه ڏيندي چوي ٿو ته

"آءٌ ڪتو ڏاريان ڪين پيو ڪو ادا!
نفس ۽ پيٽ ٿيسا پڻ سهنجا ڪتا.

شهوتي هڪ، گهرّي ڪرڻ نت عيش،
لذتي پيو، گهري وڻن چشڪا.
تن ڪي قابو ڪيو هيرائـي، وجهي
ڳـٺ ڳچيءَ ۾ نڪاح' ۽ ٻـڪ جـا.
پيا ڪِلِنّ وٺ ڳِرن، ٻهن، ٻؤنڪن،
۽ چـٺـن لاءِ پـيـا هٺن سـي متا.
رهه نه غافل انهن ڪان ڪڏهين، 'قليچ'،
تـه متان هـو چـڙون، ٻون تي چتا!"

١٦. دنيا ۽ عقبيٰ بابت

"قليچ" دنيا ۽ عقبيٰ جي موضوع تي به گهڻو ڪجهه لکيو آهي. اگرچ صوفين جي قول مطابق دنيا کي ڪيري، ڏائڻ، قيد، ڍؤنلي، تحبو، ڪراڙي زال، ٻانهي، وغيره اصطلاحن سان ياد ڪيو اٿس، پر تنهن هوندي به رهبانيت جي تعليم نٿو ڏئي.

ارشاد ٿئي ٿو:
"زهد پهريون آهي راهب جو، نه رک سو تون 'قليچ'،
زهد پيو، ان جـو مخالف تـي سـدا رهندو هـو."

وري ارشاد ٿئي ٿو:
"نڪي ٻچ ان کان تي تون اصل تارڪ،
ذڪار ان کي نه تون، ڏيکاري نفرت."

دنيا کي آخرت جي پوک، جنّتي حور، عشق جو مظهر، فطرت جو مدرسو، پـُل صراط، وغيره نالن سان سڏي ٿو، ۽ ساڳئي وقت آن جي بي انتها محبت کي ذڪاري ٿو:

"مون اگيان دنيا ۽ عقبيٰ، جنّتي حورون ٻئي،
ٻئي مباح آهن، مگر تيو ڪونه تن لئه اصطلاح.

حد اندر پنهنجي سان ڪر صحبت ۽ رک محبت، "قليچ"،
حق ملي تن سان، ڇيو جنهن تن جي حق ۾ "لاجناح"."

""قليچ"، آهي اي ۽ وات جڻ شاهه ڇڻي،
ڪٿي تون يا هارائين، هي ۽ تنهنجو هنڌ."

""آخرت جي پوک ٿي دنيا"، لکيو جڻ منجهه حديث،
پوکي وٺ، تا هُت اٿين سا، تين متان پوءِ شرمسار."

"عشق جو مظهر آهي جڳ هي عيان،
سڀڪو آهي ڪمال ۾ يڪسان."

"باهه ۽ پاڻيءَ جي وچ ۾ ٿيو گذر هت اي "قليچ"،
پُل صراط آهي هي دنيا - هيڏي غم، هوڏي قرار."

دنيا ۽ آخرت جو مقابلو ڪندي فرمائي ٿو:
"آخرت آهي ڇڻ ته هڪ سائڻ، دنيا ٻانهي آنهيءَ جي سمجهه، ادا!
ڪٿي سائڻ سان ٿئي جي تنهنجو نڪاح، ٻانهي ٻانهي ملي ٿي منجهه ڏاجا.
۾ جي ٻانهي نڪاح ۾ آئين، آن جي سائڻ سان آهي تنهنجو ڇا؟
ڇيو حديثن ته "ٻئي آهن ڀيڻون، گڏ ٻنهي جو نڪاح ناهي روا".
ڇونڊي هٿ ڪر، ادا، تون هڪڙي ڀيڻ، پوءِ نهارڻ به ٻيءَ ڏي آهي خطا."

ساڳيوئي خيال ٻئي هنڌ آندو آٿس:
"ڀيڻون ٻئي دنيا ۽ عقبيٰ، ڪيئن رهن هڪ گهر ۾ ٻئي؟
جو ته هڪڙي، شرع موجب، ڪيئن ٿئي ٻيءَ جي ٻهاج؟"

دنيا کي استنجا جو پٿر سڏي ٿو، جو شيطان ڇڏيو آهي.
"آهي دنيا پٿر استنجا جو، ان کي هٿ نه لاءِ،
ڇڏيو شيطان آهي، جو ان کي کڻي، شيطان ٿئي."

دنيا ۽ مافيها کي وبال سمجهي ٿو:

"جي گهرين سک، سمجهه تون دنيا ۽ مافيها وبال،
'الف' جان رهه تون سنئون، تنها ۽ خالي "ه" مثال."

دنيا جي رغبت بابت فرمائي ٿو:

"دنيا چيو اٿن ته ٿي ڏاهن کان نت ڀڄي،
جيڪو ڀڄي ٿو کانس، ٿي طالب انهيءَ جي ٿئي."

دنيا کي ڪراڙي زال ۽ ڪچريءَ سان مشابهت ڏني اٿس:

"مون پڇيس (عقل کان)، 'ڏي مثال دنيا جو؟'
چيائين، 'سينگارسان ڪراڙي زال.'
مون پڇيس، 'ڪيئن انهيءَ جا مڪر فريب؟'
چيائين، 'ڪچريءَ جا جئن ڪ تال پخال.'
مون پڇيس، 'ان مان خوش رهن ٿا ڪير؟'
چيئين، 'ڪميڻا، لچا، دلا ۽ دلال'."

دنيا کي قيد يا زندان سڏي ٿو:

"خوش نه دنيا ۾ رهن اصل کان مومن ٿا 'قليچ'
خوش رهن جي هو، ته تن لاءِ هي زندان نه ٿيو؟"

دنيا کي قحبه سڏي ٿو:

"قحبهٔ دنيا جي آئين صحبت کان ڀڄو، آتشڪ ان جي جهنم کان ڊڄو."

مٿين شعر ۾ صنعت "هزل ڪالجد" ڪم آيل آهي.

دنيا کي ضدن جي جاءِ سڏيو اٿس:

"آهي دنيا سڄي ضدن جي جاءِ،
غم خوشيءَ سان گڏ ۽ گل سان خار.
سر هجن ضد جهان ۾ موجود،
تن پٽلي کي، ٻري کان ٿي بيزار."

دنيا کي پل صراط سڏيندي، فرمائي ٿو:

”باھ ۽ پاڻيءَ جي وچ ۾ ٿيو گذر ھيت، اي ”قليچ“،
پل صراط آھي ھي دنيا - ھيڏي عمر، ھوڏي قرار.“

دنيا کي ڍونڍ سڏي ٿو:

”ڍونڍ دنيا لاءِ ڪر زاري بہ ۽ زور، اي ”قليچ“،
رھ سرڻ جان، جنھن جي حق ۾ نر ۽ مادي آھي ھڪ.“

دنيا کي فطرت جو مدرسو سڏي ٿو:

”مون کي مليو سبق نہ حقيقت جو ڪٿ عيان،
فطرت جو گرچ مدرسو ٿيو سارو ھي جھان.“

١٧. منظر نگاري ۽ واقعي نگاري.

فنون لطيفہ جو تعلق عام طرح سان بصارت يا سماعت سان ٿيندو آھي؛ پر شاعريءَ جو تعلق، سماعت ۽ بصارت ٻنھي سان آھي.

منظرنگاريءَ جو مفھوم فقط ايترو قدر آھي، جو شاعر جنھن شيءِ کي ڏسي، ان کي لفظن جي ذريعي اھڙيءَ ريت پيش ڪري، جو ان جي اصلي ڪيفيت اکين جي آڏو ڦري وڃي. جيترو قدر محاڪات مڪمل ٿين ٿا، اوترو قدر منظرنگاريءَ جو مرتبو بلند ٿئي ٿو.

منظرنگاريءَ جي تحت، واقعي نگاري بہ اچيو ٿي وڃي؛ ھر واقع نگاريءَ کان فقط ڪٿن کي فيض حاصل ٿي سگھي ٿو، يعني ھڪ سچو واقعو بيان ڪيو وڃي ٿو: پر جڏھن اھو اھڙيءَ طرح سان پيش ڪيو وڃي، جو اکين جي آڏو بہ ھڪ خاص ڪيفيت پيدا ٿي وڃي، تہ اھو ”منظرنگاريءَ“ جي حد ۾ داخل آھي.

منظرنگاريءَ کي ڇھن پاڱن ۾ ورھائي سگھجي ٿو:

١. اھي منظر، جن جو تعلق اوقات سان آھي - يعني صبح، شام، سردي، گرمي، بھار ۽ خزان جي موسم، وغيره.

٢. اهي منظر جن جو تعلق مقامات سان آهي - يعني آسمان، زمين، پهاڙ، سمنڊ، وغيره.
٣. اهي منظر، جن جو تعلق حسن سان آهي - يعني ڪنهن جي حُسن جي تعريف، وغيره.
٤. اهي منظر، جن جو تعلق عُمرانيات سان آهي - يعني رسم ۽ رواج، رزم ۽ بزم جي ڪيفيت، وغيره.

"قليچ"، منظر نگاريءَ ۽ واقع نگاريءَ جي فن ۾ مشاق ۽ ماهر آهي. شاعر جيترو قدر فطرت شناس ۽ باريڪ بين ٿئي ٿو، اوترو قدر ان جي شاعري ڪامياب ٿئي ٿي. "قليچ" کي قدرت وٽان فطرت شناس دل ۽ باريڪ بين نگاهه عطا ٿيل آهي. هو جنهن به منظر کي وٺي ٿو، انهيءَ جو هوبهو نقشو اسانجين اکين آڏو آڻي ٿو، ۽ واقع نگاريءَ توڙي انساني جذبات جا هوبهو مرقعا پيش ڪري ٿو.
برف وسڻ جو نظارو:

"برف پئي، ملڪ ٿيو سفيد، صفا، پرجي وئي جڻ اڇن ڪُلن سان هوا.
ٿـا اُڏامن اڇـا ڪڪر وتـر جـڻ، ڏُڙ ٻي پنهنجي ڪانيلجي سڀ جي ويا.
پئي پچـي آسمان جـي جانـبـ هر، ۽ آتـو هـارجـي پيو هـر جـا.
آسمان آهـه جـڻ پـچـارو هڪ، ۽ ڪپهه ٿـو پـچـي هوا ۾ يـا.
نه ڏٺو جنهن نظارو اهڙو، "قليچ"، رَهـي دنيا اندر ڪيو تنهن ڇا؟"

تخيّل کي تجربو ۽ تصوّر کي واقعو بڻائڻ، "قليچ" جهڙي مشاق شاعر جوئي ڪم آهي. سندس تشبيهون ۽ استعارا پُرڪشش رهيا آهن ته غزل ڪنهن ڪامل الفن استاد جو لکيل آهي. تشبيهن ۽ استعارن مان هُن اهوئي ڪم ورتو آهي، جو هوند ڪو مصوّر مختلف رنگن مان وٺي. جذبات ۽ خيالات جي عموميت ۽ واقعيت، الفاظ جي سادگي ۽ بيساختگي اها ئي آهي، جا "قليچ" جي ڪلام جو سرمايو آهي.
وري هڪ ٻئي منظر جو ملاحظو فرمايو:

"چوٽيون ٽَڪرن جون چوطرف چمڪن، نهرون پاڻيءَ جون چوطرف ٿيون وهن.
پر ڏٺي مون کي جهڙو تنهنجو عشق، تهڙيون هرگز سچيا آهي نه وٽن.

بيٺا سرفي جبل صفا مضبوط، واچون ۽ مينهن تن کي کين چوڻ.
پر نه مضبوط عشق منهنجي جٺن، ۽ نصاف آن جان سي کڏهن بہ رهن."

شعر جي سيرابي، تازگي ۽ قوت مشاهده پنهنجو جواب پاڻ آهي! سادگي، بلندي ۽ باريکي اها ئي موجود آهي، جا "قليچ" جو ورثو آهي.

بهار جي لذت جا بہ مختلف خيال پيش ڪجن ٿا:

"ڪر سيکهه آئي، تا پيون ستي، اي منهنجا گلروا
چوڌاري گلن جي تي اچي باغ مان خوشبو.
آڻ جلد، جو پرن پر آتيو پيالو اڳئي آهه،
ويهه هت، جو صراحي بہ آهي ويٺي دوزانو.
ڪڪوڙن جي اچي بانگ، ولون پيي ڪو چڪو سرس،
صبح ايندو، وڃي وار اچي رات سندا آو."

"سُنهن تنهنجي جي خوشبو ٿي صبا نئي ڪئي چوطرف،
سنبل بہ آهن شرم کان ويڙهي چڏيا گيسو.
جادوءَ کان اکين تنهنجي جي، حيران ٿي ٿيا،
نرگس هيتي گلشن ۾، هتي دشت ۾ آهو.
گل تي ڪري فرياد چوڻ بلبليون هي هي!
۽ سرو تي قمريون بہ پيون ڪن سدا ڪو ڪو.
حيران 'قليچ' آهي ڏسي عاشق و معشوق،
مشغول پئي پاڻ ۾ هر وقت ۽ هر سو."

بهار جي آمد جو رنگ هيئنءَ طرح چٽي ٿو. شعر جي رواني سان گڏ، اصطلاحن، محاورن، تشبيهن، استعارن ۽ لفظن جي گوناگوني بہ قابل ستائش آهي.

"بهار آيو، لٿا ڏولا، چٽا جهوريءَ کان سڀ جهٽڪي،
ٿيئي سرسبز ٿيا صحرا، کلي ٿيا خوب خوشرنگي.

ٽيون گلشن ۾ گلزاريون، ٽڙيون ٽانگر سنديون ٽاريون،
نميون نرگس مٿي ناريون، نهاري نيڻ نيرنگي.
ڏسي فتني سندا ڦندا، عجائب ٿيا ٻنهه بندا،
ڪري خيري مٿان خندا، ذري زنبق، ذري زنگي.
لڏي لالا ليا پائي، رقيبن جو جگر کائي،
قدح ڪي چوطرف چائي، ڏئي تن داغ دلتنگي.
ڪنلون ڪوليون ڪنڌارن، مٿا موتيا مٿي نارن،
ٻري ٿي زعفران ٻارن، نچي ٿي ناز مان ننگي.
چمن چوڌر ٿيو ڳلڳل، هيو هٻڪار جو هلهل،
ٻڌي بلبل سندو غلغل، جهلي ويا جوش ۾ جنگي.
ڳچيءَ ڳانا ٻڌي قمريون، جهنجهونيءَ مان هڻن جهمريون،
ٻڙهن ٽيون ٽاهه مان ٽمريون، ٽنبي ڪن تال تيلنگي!"

چانڊوڪيءَ رات جو منظر ملاحظه فرمايو:

"ڇا مزي سان آئي اڄ رونق مٿائي راتڙي،
روز روشن کان به وڌ اڄ ٿي سهائي راتڙي.
چنڊ چڙهيو چوڏهينءَ جو، چوڏس چٽو چانڊاڻ ٿيو،
نور جو مينهن هر طرف جڻ ٿي وسائي راتڙي.
ڪُل ڪٽيا گلشن ۾ بيحد، ٿي اچي هٻڪار خوش،
ٿي گلابي عطر اڄ گويا چڪائي راتڙي.
شوق مان دل جي ڀتون پرچي رُنا پڻ ههڙي رات،
وڇڙيلن ورهين جي مُحبن کي ملائي راتڙي.
ماهتابيءَ جي مزي ۾ تو لڳي محبوب خوب،
ريجهه مٿر عاشق ڪري، تنهن کي رهائي راتڙي!"

سچ ۾ سنڌين زالن جو ذڪر ڪندي لکي ٿو:

نوشاهه آهي سچ، ٻه ڪناريون رکي سو خان،
جڪ وٽ نه ڪي تو صبح، لڪي شام ٿي مڪان.

آهن ٻهاچون مشرق مغرب ٻئي اگرچه،
خوش ڪن انهيءَ ڪي، پاڻ سينگاري ۽ ڏيئي سانُ.
مشرق، سفيد و لائسي، ڪري پنهنجو منهن سفيد،
مغرب، شفق سان وات ڪري ڳاڙهو، ڪالي پانُ.
جڏهن سج رهي وڃي وارِي سان تن جي گهر،
ٿو رهن سي ريس ۽ شڪ کان ٿي بدگمان.
سوء شام تائين ٻاهر ۾ مشرق جلڻ لڳي،
مغرب به صبح تائين ڏڪي ڪارا، ٿئي نهان!"

رديف 'و' ۾ "مکڙي ۽ گلاب جو گل" بنسبت غزل پڙهو، جنهن جو مطلعو آهي:

"مکڙي هو هڪڙي ننڍڙي اول، گل گلاب جو،
ڏاڍيءَ تي پنهنجي کُلندو سو درجي بدرجي ويو".

ساڳئي رديف ۾، "سج، چنڊ ۽ ڌرتيءَ" بنسبت غزل پڙهو، جنهن جو مطلعو آهي:

"چنڊ جو ٻيءَ سج ۽ ڌرتي ماءُ، ائين ڏاهن چيو،
مائيتي ڪارنهن تي ان جي ۽ پيتو، سوجهرو."

اوهان کي منظرنگاريءَ ۽ انساني جذبات جا هوبهو مرقعا ملندا. "قليچ" پنهنجن ذاتي مشاهدن جو اظهار قدم قدم ۽ ڇپي ڇپي تي ڪيو آهي ۽ پڙهندڙ ائين سمجهي رهيو آهي ڄڻ سندس ئي دل جون ڪيفيتون بيان ٿي رهيون آهن: اها آهي شاعري، جنهن کي 'ساحري' چئجي تو!

١٨. تلميحات.

تلميحي اشارا "قليچ" جي ڪلام جي جان آهن. جيڪي به تلميحون ڪم آنديون اٿس، اهي اسلام ۽ تاريخ جي مطابق آهن. اهي تلميحون، جيڪي ذاتيات ڏانهن اشارو ڪن ٿيون، انهن جو بيان

اڳين بابن ۾ اچي چڪو آهي. هيٺ اسلامي ۽ تاريخي تلميحن کان لطف اندوز ٿيو:

"اڳ هتا سي ڪلاب جيفه خور،
هاڻي ٿيا ڪهف جي ڪُتي جهڙا."

"ڪارخانو آهي لت عشق جو انوکو ۽ عجيب،
ات اياز آهي ۾ محمود ۽ محمود اياز."

"حق ڏي هوئي هڪ منهون، ٿي ابراهيم،
نفس ڪُش نت رهي، ٿي اسماعيل."

"رخش تي رستم چڙهيو، دُلدل تي ويٺو ٿي علي،
ٿي هتا هسوار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هو؟"

"جي آڃهايان اندر جي آڳ، 'قليچ' باهه مون لاءِ باغ ٿئي عمدو".

"چيو دلبر کي، 'ڪو ڏيکار تجلو منهن منور جو'،
کِلي چيائين: 'اصل "آرني" جي ورندي "لن تراني" آهه'!"

"هن هن ۾ جواهر آهي لڪل،
کوهه هن ۾ رهي ٿو يوسف شاهه."

"جنهن جا مٿونا طور سينا، نوح سو انسان ٿئي،
تنهن جبل جودي مٿي تائين، بڪيءَ طوفان ٿئي."

"سونهي بنان، انڌي جان رُلي موني اچي آت،
جئن قوم بيابان ۾ موسيٰ جي رُلي هئي.
معراج تي جبرئيل جيئن ٿي گهرج نبيءَ کي،
ٻولهي کان رڪي عار چوءِ جا خلق آهي ئي؟"

"جبرئيل آسمان کان آيو زمين ڏانهن،
۽ مصطفيٰ زمين تان ويو آسمان ڏي."

"جا سنئون رستو هلي، تنهن زال کي ٿي خضر چاڻ،
خضر جي ظلمات ۾، رهبر بہ گهوڙي آهي هڪ."

"قُقنس جان سي ٻاري عشق جو مَچ،
کن تنهن ۾ تَپِيي سي پاڻ کي ٻَکَ."

"عشق جنهن ياھ سان آئيو، اَن جو،
ڪڏهن خليل آهيان آءٌ ۽ ڪڏهن ڪليم."

"عاشق کي وعدي وصل جي اميد تي سدا،
ايـوب جو ڏـو صبر کپي، عمر نـوح جـي.
نـ تـ اي "قليچ" جلد چڱي لئہ فراق کان،
يا موت گهرجي ترت يا توبهہ نصوح جـي."

"ٿيا وَڏِيَنِ پيٽان سچا ۽ سچن پيئون وَڏِيا،
نوح جو پٽ ۽ ڪتو ڪهفي، مثال آهن عميو."

"موسيٰ جان وڻ مان مون کي ملي باھ تي جڏهن،
آئيان آءٌ چٽنگ، واديءِ آيمن ۾ ٻاريسانس."

"خضر جي دامن وجي جنهن ورتي، اَن وٽ چڻ تہ آھ،
همٿ ۾ لٺ موسيٰ جي، ان جو آب پڻ حيوان ٿئي."

"منصور ڏس بہ لفظ چئي پنهنجو سر ڏنو،
جي هو ڪچي ها ڪين، چڙهي ها نہ دار تي.
عيسيٰ بہ ڏس بہ لفظ چئي دار تـي چڙهيو،
گجهہ دل ۾ جي رکي ها، چڙهي ها اچا مٿي."

"ڪيني تيغ ظلم جي ڪيو ٽڪر، ڪيني ڪرت چيري ڪيو ٻه اڌ، ڪُل ڪيلندي ڪي لٽهرائي ويا، سُوريءَ تي ڪي سرها ٿيا."

"ڪيترا ايـوب آهن ٻـر نه تن کي صبر ڪو،
۽ ڪي ابراهيم ٿي، پر باھ ۾ پئي ڪونه ويو."

اهڙيءَ طرح، 'ديوان' ۾ پيون به سوين تلميحون نظر اينديون، جن ڪلام جي شان ۽ ايمائيت کي دوبالا ڪري ڇڏيو آهي.

١٩. شوخي، ظرافت، لطيف طنز، هجو ۽ مدح.

پنهنجيءَ خود نوشته سوانح حيات ۾، ميرزا صاحب مرحوم مرقوم آهي ته "ننڍي هوندي، گهڻو ڪري ڪُل مسخريءَ جهڙا شعر چوندو هوس، جي اڪثر گهرو ڳالهين بابت هوندا هئا؛ جن ۾ بابي ۽ امان مرحوم ۽ پين وڏن پاڻَن ڏي اشاري ڏيڻ ڪان به نه رهندو هوس. ...... ننڍي هوندي مون کي خوش طبعي، مسخري ۽ چرچي بازي ڪرڻ جي عادت هوندي هئي. مسخريون يا نقلون به تمام عمديون ڪندو هوس. نه رڳو زباني چرچا ڪندو هوس، پر پين ماڻهن جون نقلون ۽ سانگ ۽ ناٽڪ بہ ڪندو هوس. منهنجو هڪڙو ڪتاب 'هزليات' نالي آهي، جنهن ۾ منهنجا سڀ چرچي ۽ ظرافت جهڙا شعر لکيل آهن ـ جئن شيخ سعديءَ (رح) جو رسالو 'مضحڪات' آهي."

"قليچ" کي ضرافت، بذله سنجيءَ ۽ لطيف طنز جي استادانہ مهارت حاصل آهي، جا حقيقت سندس ڪلام ۽ پين ناٽڪن جي ڪتابن جي مطالعي مان ظاهر ٿي ٿئي؛ جن کي پڙهي، ائين معلوم ٿئي ٿو ته شاعر جڻ بلوغ جي ٻيچين دور مان گذري رهيو آهي ۽ ان جي رڳ رڳ ۾ ظرافت سمايل آهي. هو اهڙو مذاق ڪري ٿو، جنهن تي هڪ سنجيدي ڪان سنجيدو بزرگ به هوند کِلي ڏئي. "قليچ" پنهنجيءَ ساريءَ بزرگيءَ ۽ سنجيدگيءَ کي ٿوريءَ ويرم لاءِ وساريو ڇڏي، ۽ ائين محسوس ڪري ٿو ته زندگي، گهڙي پَل، ڪل پوڳ با

چرچي مذاق جو نالو آهي. سندس ظرافت جي تهہ ۾ عميق نُڪتا سمايل آهن. ان ۾ آبدي مسائل حيات جو حل نظر اچي ٿو. سندس ظرافت ۽ لطيف طنز کي پڙهي، ائين معلوم ٿئي ٿو گويا جديد تهذيب جي مريضن کي تنقيد جيي تلخ ’گولي، ظرافت جي کنڊ جـو تهہ لـڳائي کارائي ويئي آهي. سندس هَجو، شخصي نہ آهي، بلڪ جامع ۽ وسيع آهي؛ افراد جي نہ آهي، بلڪ خيال جي راءِ جي نقط نظر جي آهيُ. ساڳئي وقت، سندس مذاق سنجيدو، سُٺرو ۽ تهذيب جي اندر آهي، ۽ ائين معلوم ٿئي ٿو گويا ڪنهن مشاق ۽ پختہ ڪار شاعر جو لکيل آهي. ڪڏهن تہ هـو پنهنجي تي لطيف طنز ڪري ٿو، ۽ ڪڏهن تہ پنهنجو پاڻ تي بہ طنز يا ٺٺولي ڪرڻ کان نٿو گسي.

”آهي ’قليچ‘ ارمان، ڪيو شرڪ توکي شيطان،
من جي نہ ٿيو مسلمان، ڪلمو پڙهيو تہ ڇا ٿيو؟“

ٻئي هنڌ چوي ٿو تہ

”زاهد تون ’قليچ‘ آهين، رهين نفس جي تابع،
تڪبيرون اٿسي وات ۾، خنزير بغل ۾!“

”مدح“ جي موضوع ۾ ”قليچ“ زياده محتاط رهيو آهي. هن بادشاهن يا اميرن جي تعريف ۾ قصيدا ڪين چيا آهن. خوشامد ۽ چاپلوسيءَ کان بلڪ قلم گريز ڪندڙ هو:

”ڪريان ها يا خوشامد هيت، هجي سرڪار يا منصف،
لقب تا ’شمس‘ يا ’سر‘ جو ٿئي ها آن ۾ پيدا.“

اڪثر حضرت نبي ڪريم صلعم جن جي تعريف ۾ نعتون ۽ مداحون لکيون اٿس، جن جو پايو بلند آهي. شاهہ لطيف ڀٽائيءَ (رح) جي ساراهہ ۾ پڻ هڪ قصيدو چيو اٿس. دوستن جي فرمائشن تي ڪن معزز آفيسرن يا ماڻهن جي آمد تي استقباليہ قصيدا جوڙيا اٿس. چند غزلن ۾ زماني، فلڪ، وقت ۽ پنهنجي بيقدريءَ جي شڪايت

وغيره لکي اٿس. هجوءِ مدح بنسبت سندس هڪ خلاصو غزل آهي، جو هيٺ پيش ڪجي ٿو:

"خراب آهي هجوءِ ڪري ٿي خوار،
بچاءُ آهي ليڪن ءِ عمدو هشيار.

نہ جو هجو ڄاڻي ٿو شاعر آهي،
ري چنبن ڏندن شينهن ڪر تون شمار.

خدا پاڻ قادر ٿيو هر طرح،
ڪري مدح پڻ ڏار ءِ هجو ڏار.

محمد جي ڪيئين مدح قرآن ۾،
ڪيئين هجو سان بولهب جي پچار.

ڏنو حڪم حسّان کي خود رسول،
پڙهي "اهجهم" هجو ڪئي هن تيار.

تولّا تبرّا ءِ پڻ مدح و ذم،
ٿيا وقت تي پئي مناسب، اي يارا

نون عادت نہ ڪر هجو جي، اي "قليچ"،
ڪرين جي، تہ ٿي ڏيان سان حق گذارا"

هجو بابت هيليان اشعار پڙهو:

"هجو ڪر عالمن جي ڪين آدا!
جي ڪرين، پهرين ٿي تون زاهد پاڪ."

"هجو ۾ پلٽان جڏهن، هرطرح خونريزي ڪريان،
ڪڏهن هٿان ٿو ڪان، ڪڏهن تلوار ءِ خنجر ڪڏهن."

"نہ ڄاتو قدر فردوسيءَ جو جيئن محمود، جي ان ڄاڻ،
ڪريان آءٌ هجو، جاڪي فتنو پڻ زندان ۾ پيدا."

وقت ۽ فلڪ جي شڪايت ڪندي لکي ٿو:

"وڇوڙي دوستن جي، مون سان ائين ڪيو،
ڪري جئن باغ ۾ باد، خزاني.
جڏهن ڪوسانجي ڪيرندا سڀئي گل،
تڏهن ڪهڙي ڪجي هت باغباني؟
فلڪ ڪي آزمايو مون 'قليچ' آهي،
وفا جي ناهي ان ۾ ڪا نشاني."

زماني جي شڪايت:

"چڱائي ۽ انصاف جي ڪٿ نه يار،
اڄوڪي زماني ۾ ڪانهي بهار.
وڏا اڄ نندن جا ٿيا زيردست،
سخي سڀ بخيلن اڳيان ٿيا خوار.
ڪمينن جي در تي رُلن ٿا شريف،
ٿيا منجهه بند آزاد ڏسجن هزار."

"ويو اخلاص عالم مان، عجب هيءُ دور آيو آهه!
ڏجي سڀ خلق ظالم کان، عجب هيءُ دور آيو آهه!
نه يارن ۾ رهي ياري، نه پائن ۾ وفاداري،
سچائي ولي آئي ساري، عجب هيءُ دور آيو آهه!
گهڻا جيڪو مڪر چالي، وٺي سڀ ڪنهن کي ٿو هالي،
ڪريو ڪونو مزا مالي، عجب هيءُ دور آيو آهه!"

حضرت صلعم جن جي مدح:

"'هڪ' پيادو، ان پٺيان ٿيو عقل ڪُل،
'هڪ' سوار، ان جي اڳيان روح الامين.
ڪسان ازل مامور ٿيو 'خير البشر'،
تا ابد مشهور 'ختم المرسلين'.

فرض ٿـي ان جـي نعت هرهنڌ 'قليچ'،
ورد ڪـر سا، تـا ملـٿي علم‌اليقين."

"عزيزو، حشر ۾ ڏوهن جو بخشيندڙ خدا آهي،
'شفيع‌المذنبين' ليڪن محـمد مصطفيٰ آهـي.
پڙهن جن ۽ ملائڪ تـا محمد مير تي صلوات،
پڙهڻ انسان تـي هر وقت واجب ۽ روا آهـي.
'قليچ' آهي مٺي ماکيءَ کان وڌ مدح و ثنا ان جي،
سا مرضن جي شفا آهي، سا دردن جي دوا آهي".

"يا نبي! هاشمي، مڪي، مدني، ۽ عربي!
ڌانءُ صلواة ٻنان تنهنجو وڻ بي ادبي!"

"محمّد ڪي سارا هي عـالـم تـو سـارو،
محمّد ڪـي واڪـائـي سـڀ سـاهـ وارو.
نہ ڪئي پيروي جنهن محمّد جي گهر جي،
رُلي دربدر پـڻ مـرّي سـو هـچـارو.
محمّد جو رستو نـہ ڇـڏجـو، عـزيـزو!
سـدا رهنما ٿـئي انـهـيءَ جـو اشارو.

شاهه لطيف ڀٽائيءَ جي تعريف ۾:
"شاعرن جو سنڌ ۾ سردار شاهه عبداللطيف،
اولـيـائـن ۾ بـہ نـر نـروار شاهه عبداللطيف.
سنڌ جو سو فخر، شعر ۽ ٻولي ان جيءَ جو جيار،
غافلن سُتن کي ڪيو بيدار شاهه عبداللطيف.
معتقد، مداح ان جو اصل کان آهي 'قليچ'،
جنهن کي عالم جو سليو اسرار شاهه عبداللطيف"

هيٺين شعرن ۾ "قليچ" جي شوخي ملاحظہ فرمايو:

"ڪير چئي تہ حرام سُود، ادا؟ سُود ۽ لاڀ، وياج آهي رِيا!
ڏهہ جي دنيا ۾ آخرت ۾ سئو، سُود ايءَ ناهي، تڏهن آهي ڇا؟
تہ خدا پاڻ ڏئي اسان کي وياج، تڏهن اسان کي وٺڻ بہ آهي بجا."

"ڪافر انسان کي ڪوٺيو خدا، شاهد قرآن انهيءَ جو پڌر.
خلق خدا جي آهي ڪافر جڏهن، 'إن الانسان كفور' آهي پر.
چو نہ تون عاشق بہ ۽ ڪافر بہ ٿين؟ ڪفر ٿيو ايمان اهو سربسر!"

"نہ نگهاريوم ساڻ باغ بهشت، نہ ڊيڄاريوم ساڻ باهہ جحيم!"

"آهي ايمان ۾ لڪل نت ڪفر، آهي ايمان ڪفر ۾ پنهان.
ڪافر آهي، ڏڪاري ڪفر کي تہ، مشرڪ آهي، رکي جو نج ايمان."

"منهن تي پائي ڪيئن پلؤ هت آئين تي مڪّار تون؟
تہ ڏسين پنهنجو تماشو، پاڻ منجهہ بازار تون!"

"ڏنئين تي حُسن حيرت جهڙو هتي هتي جڏهن حسينن کي،
ڪري تڏهن سنگدل تن کي، خدا کي هت ڇا آيو؟"

"قضا جي حڪم ساڻ ويچارو ڪو ملا ڪان پڳو،
ڇيو مُلن تہ فلاڻو آهي قضا ڪان پڳو!"

"مولوي تا مڏين جنهن کي 'بهشت'،
عشق جي باغ جو سو پارو آهہ،
۽ چون جنهن کي تا مُلا 'دوزخ'
عشق جي باهہ جو بخارو آهہ!"

"مولويءَ جي نماز آهي ريا، جڳ کي ڏيکاري زهد ۽ تقويٰ.
عرض ٻڌ منهنجو، مولوي صاحب! آهين بيمار، گهرجي توکي شفا.

پڳ نندي ڪري ڏاڙهي تون ڇانگاءِ، جُبّو ڇڏ لاهي، ڪر ڦٽي تون عصا.
وجهه تون تسبيح پنهنجي ڪيسي ۾، مصلو ڪڻ، چوري چَپ نه ڏي ڇاپا."

"ڇا مولوي ڇاٽي سي، رکي جو، ڏاڙهي ڊگهي، گرچه بُت ۾ سو دَڪَ.
ڇو ان کي 'قليچ' سچ جي سمجهين، 'آءٌ عشق جو ساءُ پهرين تون چکَ' !"

هيٺ مذاق، ظرافت ۽ طنز جو ملاحظو فرمايو:

رياڪار جي تعريف:

"ڏنل ڇڻ ته پوڇو ٿيو ڪاڪوس تي،
رکيل ڊوندِ تي ڇڻ ته قفل ۽ ڪليدا"

اُڇا وار:

"اُڇا وار، اي يار! دشمن اٿئي،
جو قاصد آهي ٿي اچڻ سوت جا.
جئيون دشمن سان ڪجن هرطرح،
تون منهن ڪارو ڪر تن جو هردم، ادا!"

ظاهري ڏيک:

"ڪوڙي ڪو ڏاڙهي مٿو، ٿيندو قلندر ڪيئن ڪي،
جام سان جم، آئيني سان ٿئي سڪندر ڪو نه مير.
پڳ وڏي، ڏاڙهي ڊگهيءَ سان ڪين ٿئي ڪو مولوي،
گيڙون ڪپڙن ڊڪڻ سان ڪو نه ٿئي صوفي فقير!"

سنڌ جو سورهيه:

"پدو، اوهان ڪي پڌايان بهادري ڇاهي:
آءٌ هڪڙي مُڪ سان وجهان پاپڙن جو ڍڳ ڍاهي!
ڪريان آءٌ ٽُنگ ٿو ڦُلڪي ۾ پنهنجي آگر سان،
هٺان آءٌ دال ۾ چنبو، جي منهنجو جيءُ ڇاهي!
ڪيهه آڏايان آءٌ آپ ڏي، مکڻ ڇپي آءٌ ڇڏيان،
سچر پڇايان آءٌ ڦوڪي، مکيون ڪڍان ڪاهي!

پتاشا پوريان آهي لت سان ۽ ڦاڙيان مڙ ڪاغذ،
وَلر پکين جو هڪل سان چڙيان ٿو آهي ڦاهي!
پتر ڪٽي ڪي هٿان، آهي ٻاليءَ ڪان ڪين ڏڄان،
ڪوئي ڪي پڇ ڪان آهي لڙڪايان ۽ ڏيان ڦاهي!
آهي آهيان اصل ڪيهر شينهن، ماريان ماڪوڙ پون،
آهي آسمان مان تارا به آڻيان ٿو لاهي!
آهي رستم آهيان زماني جو، سنڌ جو سورهيه،
سُجهي نه مون کي، اچي مون سان سينو ڪو ساهي!"

ڪامورن جي ڦرلت:

"ٻانيڻ آهن ٻانيون، اڄ ڪلهه مسر ٿيا هن ميٺا،
ٻاوا ٿيا ٻائُو، نُڪر ڪائي ٽڪائن جا سدا.
پير، ڪوتن پيڙهه، ڪَل لاهن خليفا تن جي لاءِ،
ملا آهن اڄ موالي، مولوي مولائي ٿيا.
هندو ۽ مسلم کي اڄ پنهنجا پراوا ٿا ڦرين،
ماريا ڏرم ۽ دين، ڪامورن ڪان هٿا جيڪي ٻچا!"

"ٿيو دلين جو چور دلبر، مال جو دليءَ جو نڳ،
ٻئي آهن هشيار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هو؟
شرع جي مسند تي قاضي، کهوٽ جي مسند تي چور،
ٻئي ٻڌن دستار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هو؟"

ماهيانو ۽ ساليانو:

"دلبر جو آهيان نوڪر، روزانو چمي هڪ ڏي،
ماهيانو هجي اهڙو، ساليانو هجي اهڙوا
تو طبع رکان ڪُنناري، اولاد به شعرن جو،
آباد سدا جڳ جو، شل خالق هجي اهڙو!"

۲۰. قنوطي شاعري.

"قليچ" جي ڪلام ۾ نشاط ۽ انبساط جي پيغام سان گڏ، حزنيه ڪيفيت پڻ موجود آهي. حڪيمانه طبيعتون جيڪڏهن آسانيءَ سان تصوف ڏانهن جهڪن ٿيون، ته تصوف لاءِ پڻ قنوطي طبع درڪار آهي؛ ڇالاءِ جو ان جو سڄوئي دارومدار سوز و گداز تي آهي.

"عشق ۾ ته ڏئي رنڻ راحت، آن ۾ جانيي! کلڻ ڪپارو آهه."

"ٿيڻ عشق ۾ دل شڪستي ڀليي آهه، ڀڄڻ دل جو پڻ آهي هڪ موميائي.
روح راڙو، اوجاڳو ۽ منهن زرد، عشق جا ٿيا هزارين اهڙا خواص."

"درد ۽ نياز آهي عاشق صادق جو وکر،
نه گهڻن عشق جي بازار ۾ ڪو زهد نماز."

"رهن درد ڏارا طلبگار جي، سي لٽوڻن تي ڪاٺن سدائين لپاٽ."

قنوطي شاعري، جيسين ادبيت ۽ شعريت جي اعليٰ ترين مرتبي ۽ معيار تي نه هجي، تيسين اڪثر عزت جي نگاهه سان ڏٺي نٿي وڃي. "قليچ" پنهنجي مجازي معشوق لاءِ هاءِ هوءِ ڪرڻ نه سکيو آهي: البت هن جي دل ۾ سچو درد ۽ سچو سوز و گداز ضرور آهي، جنهن جو اثر سندس ڪلام ۾ اڪثر نمايان آهي.

'ڪربلا' جي واقعي تي "قليچ" جا لکيل مرثيا، نوحا، سلام ۽ رباعيون، وغيره پڻ قنوطي شاعريءَ ۾ داخل آهن.

آخري عمر ۾، پاڻ حيات جي زوال پذيريءَ کان اڪثر متاثر رهيو آهي، ۽ پنهنجن وڇڙيل دوستن ۽ يارن، عزيزن ۽ خويشن جي غم ۽ جدائيءَ ۾ ڳوڙها ڳاڙيا اٿس، ۽ پنهنجي دل جون حزنيه ڪيفيتون اشعار ۾ بيان ڪيون اٿس، جن جو ادبي معيار نهايت بلند آهي.

پنهنجيءَ پهرين اهليه جي وفات تي جيڪو غزل لکيو اٿس، آن جو اقتباس ملاحظه فرمايو:

”ٿيو مرڻ بعد بہ مُنهن ماه جان روشن تنهنجو،
حسن تُنهنجو آهو ساڳيو، آهو جوڀن تُنهنجو.
ڏس وفا منهنجي، مري توسان ملان اي محبوب!
قبر تُنهنجي ٿيي، وطن منهنجو ۽ مسڪن تُنهنجو.
ٿڻ مرڻ بعد بہ همسايو رهي توسان ”قليچ“،
بلبل آهي سو، لهي اُت آچيي مسڪن تنهنجو.“

پنهنجي ٻئي نمبر اهليہ جي وفات تي هڪ قصيدو لکيو اٿس، جنهن جو اقتباس هيٺ پيش ڪجي ٿو:

”ڏس تون اي دل! هي عجب دور دنيا جو آهي،
اِبتدا ڪان ٿي هي گهر رنج و عنا جو آهي.
ڪالهہ برٿو هو جتي، اَڄ آهي مرٿو اُن هنڌ،
راڳ جت ڪالهہ هو، اَڄ هُل“ بقا جو آهي.
ماني شاديءَ جي ٿيي پرَ هيل اُنهيءَ ساڳئي ڏينهن،
ماني ماتم جيي - عجب رنگ خدا جو آهي!
جيئي پنجاهہ جو ماڻهو ۽ مري چوڏهن جو،
قصو شايد هي جزا جو يا سزا جو آهي.
منهنجو محبوب وريہ مَس رهيو مون وٽ مهمان،
دل ۾ افسوس سندس نشو و نما جو آهي.
اُن جو ماري ٿو منکي واءِ وڇوڙو هَئي هَئي،
وقت مون لئہ هي مصيبت ۽ بلا جو آهي.
پر سُجهي ٿو نہ منکي صبر بنان ٻيو ڪو علاج،
جي دلاسو آهي، تا رب جي رضا جو آهي.
ڪر ڪو احسان اجل! مون کي نئيي تنهن سان ملاءِ،
هسائيي سون لاءِ اهو وعدو وفا جو آهي.
چڏ رڻ راڙو، رک اُميد ۽ ڪر ماٺ، ”قليچ“!
وقت توبهہ جو هي، در خوف و رجا جو آهي.“

”قليچ“ جي ٻين به ڪيترن غزلن ۾ حزن ۽ ملال جا ٻارا نظر اچن ٿا.

”باغ ۾ ٻوند وسي، دوست ڪري مون کي وداع،
روئي بادل ٿو جدا، آءُ جدا، دلدار جدا.
ٿيندي هت يار بنا عين بهاريءَ ۾ خزان،
ٻر جدا، برگ جدا، گل جدا ۽ خار جدا.“

”مئي به ۽ مينا به ۽ ساغر به سڀ موجود آهه،
ناهه جي محبوب مون وٽ، ڏوڙ پئي ڇائي بهار؛
جي ملهو محبوب، ٿيا چوڏهن طبق روشن، ”قليچ“!
ورنه آهي هر طرف، افسوس! اونداهي بهار.“

٢١. دينيات (قرآن ۽ حديث جا حوالا، قومي ۽ ملي شاعري).

ميرزا صاحب مرحوم دينيات تي ڪئين خلاصا ڪتاب، نثر توڙي نظم ۾، لکيا آهن. هن کي قوم جو سچو درد آهي. هو قوم جي درد کي پنهنجو درد سمجهي ٿو، ۽ اڪثر مسلمانن جي تنزل جا مرثيا گهڻن هنڌن تي پڙهيا آٿس. ساڳئي وقت، مسدس شاعري قوم کي اگهور ننڊ مان ڏانڊوڙي جاڳائڻ گهري ٿي. هو قوم کي ڪجهه بڌائڻ گهري ٿو ۽ آن جي آڏو هڪ مستقل نصب العين رکڻ چاهي ٿو. اسلاف جا سبق ۽ قصا ياد ڏياري، مسلمانن جي جوش حميت کي جاڳائڻ جي ڪوشش ڪئي اٿس:

”توي ڪيو دين ۽ اسلام کي هو ٽن شخصن،
نبي هو هڪڙو ۽ ٻيو هو علي ۽ ٽيو جعفر.
بهادري به سندين ٽن هنڌن تي ٿي ظاهر،
جنهن هڪڙو ۽ ٻيو خندق ۽ ٽيو خيبر.“

نئين تهذيب ۽ نئين روشنيءَ تي زهر خند ڪندي چوي ٿو تہ انهيءَ عقل جي رستي کي ترڪ ڪجي، جو انسان جي هلاڪت جو مُوجب آهي؛ ۽ دين توڙي ايمان جو رستو وٺجي، جو اُنهيءَ جي ذريعي ئي پار پهچي سگهبو:

"دين ۽ ايمان جو رستو نيئي پار، اي "قليچ"،
عقل جو رستو وٺين جي، تون پچائين پنهنجا هَڏا!"

ساڳيو خيال هيٺ پڙهو:
"ويساهہ رک اندو تي، جي ايمان ٿو گهُرين،
ڇڏ عقل کي، "قليچ"، نہ اَت توکي ڪم اچي!"

مسلمان فقط هڪ الله کي پوڄي ٿو. هو موحد آهي ۽ اُن جي اڳيان ٻيا سيئي دين بي پروسي آهن:
"هُجُ ڪين منهنجو دين، موحّد آءٌ آهيان اصل،
ٿيو دين ايءَ سچو، ٻيا سيئي خطا ڏنم."

مسلمان قوم جي تنزل ۽ پستيءَ جو بيان هيٺين لفظن ۾ ڪري ٿو:
"هاڻي ڏسو آهي تہ اُن قوم جو ڇا ٿيندو حال،
سرڪَ شاهيءَ کي ڇڏي، جنهن پيچرو ورتو جدا!
پيون سيئي قومون هلن ٿيون وقت سان في الحال پيٽ،
هيءَ پيئي پُٺتي ڪري، مُنهن پنهنجي، پوين جي ٻُڇا!
ٻيا سيئي ترندا وڃن ٿا وهڪ تي درياهہ جي،
هي درياهہ اُبتي وهائڻ لاءِ ٻيا مارن مٿا!
ٻيا ٿا ڏيکارين پنهنجا پنهنجا جوهر ذاتي سڀ،
هي ڏيکاريندا وتن جوهر وڏن جا جابجا!
ٻيا ٿين مفلس تہ ڪن روزيءَ جي گولا هرطرف،
هي ٿين مفلس تہ قسمت جي وتن ڪندا گِلا.

زندگي جنهن تو جي دنيا ۾ گذري آهڙي ريت!
رهندي پوءِ سا تو دنيا ۾ پڌايو ڪهڙي ريت؟"

-(ترڪيب بند)

مسلمانن جي قبر پرستيءَ ۽ پير پرستيءَ تي طنز ڪندي چوي ٿو:

"مُردا وٺي ٿيا گورپرست اڄ جا مُسلمين،
جيئرا وٺي ٿيا پير پرست ۽ دعا پرست!"

پيريءَ مريديءَ بابت ارشاد ٿئي ٿو:

"پير مُرشد، زر جي خاطر، زور سان ڪن ٿا مُريد،
ٿا سڏائن صوفي ۽ درويش، آهن حُڪمران!"

"هٿن مرشديءَ جو ٿا دم معتبر،
مُريدن تي ليڪن فِدا ڪو نه ٿئي."

ڪُوڙن صوفين يا مُرشدن کي خطاب ڪندي فرمائي ٿو:

"مَرمزا ڪر، صُوفي! پيو ڪاڏهن صوف، صوفي پير ٿي،
خُلق مون لاءِ، خَلق تولاءِ، خُورد آهه ۽ تون ڪلان!"

مسلمانن کي مخاطب ٿي چوي ٿو ته زماني جي رڳ سڃاڻي، جهڙو واءُ لڳي تهڙي پٺ ڏيو:

"زمانو پيو اوهان کي هيئن پڪاري، اي مسلمانو!
'اشارو منهنجي گردش جو نه ڄاڻو ڪوڙو افسانو'!"

مسلمانن کي ترغيب ڏيندي فرمائي ٿو:

"اي مسلمانو! ڪريو توبهه گناهن کان اوهين،
موت کان اڳ آئين ڪريو صالح عمل ۽ ڪم چڱا.
آهي افسوس اهڙي غفلت تي، مسافر ٿيءُ اوهين،
ڪوچ جو هُل ٿا ٻڌو هردم، ۽ پيا آهيو ستا!"
ٿا رهو ڏک ۽ بلا جي گهر ۾ ناهي جت امان،
عيش عشرت ڪئن ڪريو ٿا؟ ڪا وٺو عبرت ادا!

تنهن کان اڳ روئي ڪريو توبهه گناهن کان اوهين،
۽ ڪلام الله جا سڀ وعظ آئين ڄاڻو سچا."

مومنن کي هدايت ڪندي چوي ٿو:
"رحم ۽ نيڪي ڪريو خويشن ۽ ڏارين سان اوهين،
خاص مسڪين، يتيمن، بيوسيلن تي سدا.
بيحيائي، ظلم، بدڪاريءَ کان نت پاسو ڪريو،
سڀ گناهن کان پري ٿيو ۽ ٻڌو سڀ حق ڪنا."

مومنن کي نصيحت ڪندي فرمائي ٿو:
"هر مذهب آهيو سڀ، آهيو هر قوم، هر وطن،
هڪٻئي جا سڀ ڪمن ۾ ٿيو يار غمگسار.
تسبيح ۾ ڏو جٺن رهي داڻن جو اتفاق،
رکجو دليون گڏيل، رهو ظاهر اگرچ ڌار.
ٿيو 'صلح ڪل' کي وٺجيو، رهو دور کان فساد،
لاهي تعصب، ائين رهو سڀني سان سازڪار.
تعليم جو رکو اوهين هر وقت کو خيال،
اخلاقي، ديني، دنيوي ائين سڀ ڪريو سڌار.
اصلاح جي ڪريو اوهين ڪوشش جا ٿي سگهي،
پوءِ ڪارساز تي رکو آئين پنهنجو ڪاروبار.
گهڙي ڪري 'قليچ' نصيحت اوهان کي وڏ،
شل ڏئي اوهان کي همت و توفيق ڪردگار!"

اسلام جي حق ۾، درگاهه باري تعاليٰ ۾ ملتجي آهي:
"گهر تون 'قليچ' حق کان، با جان و دل دعا هيءَ،
روشن رهي هميشه اسلام، يا الاهي!"

مسلمانن جي حق ۾ دعاي خير گهرندي، حضرت صلعم جن وٽ فريادي آهي،

"امت آهي تنهنجي عاجز، يا رسول الله، رسا
ڪر تون مسڪين مدد، تي عاجزن جو پيشوا."

نماز جي تاڪيد، تعريف ۽ تنبيهه ۾ ارشاد ٿئي ٿو:

"آهي درگاه خدا ۾ حاضريءَ جو وقت ايءُ،
رک اميد ۽ ڀپ ادا! دل سان ادا تون ڪر نماز.

ڀر نه بي ترڪيب اهڙي پڙهه خدا جي واسطي،
جو قيامت ۾ وري توکي هڻن ڀرسر نماز.

جو ڀي مومن ڪينڪي پورو ڪري ٿو فرض ايءُ،
پڙهجي ڪيئن، ان جي جنازي تي سندس خاطر نماز؟

جنهن جي پڙهندي هو نه حاضر قلب تنهنجو، اي 'قليچ'
سا ٿي باطل، وئي قضا ٿي، پڙهه وري پيهر نماز!"

صلوات وصوم جو تاڪيد ڪندي، مسلمانن کي ترغيب ڏئي ٿو:

"مسلمانو! اٿي جاڳو سمهڻ سهو ۽ خطا آهي،
پڙهو تهجد، رکو روزا، چڱن جي ۾ اها آهي."

شب معراج جو ذڪر ڪندي فرمائي ٿو:

"هت احد احمد جي خلوت آهي، ناز ۽ نياز جي،
ٿي دني، ادني جي مخفي دوستداري رات اڄ."

عيد جي حقيقت سمجهائيندي، مسلمانن کي تلقين ڪري ٿو:

"عيد ناهي سا، جڏهن ڪپڙا ڍ ڪيو عمدا اوهين،
۽ چڙهي ميدان ۾ ڊوڙايو گهوڙا ائين تکا.
عيد ناهي سا، جڏهن وڃڙيا اوهان ۾ تا ملن،
۽ وجهي ڀاڪر، ملن هڪ ٻئي کي تا محبت منجها.
عيد ناهي سا، جڏهن کائو اوهين عمدا طعام،
شير خرما يا سٿُون، حلوا ۽ پيا پوڙ ۽ پٽلا.

عيد ناهي سا، ڪريو شاديءَ جون جڏهين مجلسون،
۽ ڏسو ناچ ۽ ٻُڌو راڳ ۽ پيا مائيو مزا."

مسلمانن جي سچي عيد:
"عيد سا آهي، جڏهن اندر جو نت آرام هوئي،
هوئي ٻچاڙي شل چڱي، هوئي حال هيت ٻچڙو نه ڇا؟
عيد سا آهي، وڙهو جڏهن نفس ۽ شيطان سان،
۽ گناهن کان بچو ۽ ڪم ڪريو سڀ ائين ڀلا.
عيد سا آهي، جڏهن ايمان سان ماڻهو مري،
۽ اٿي سو صالحن سان، تشي جڏهن روز جزا.
مومنو! شل ٿئي اوهان سڀني کي عيد اهڙي نصيب،
ائين ڪريو ڪوشش ۽ سعيو، پوءِ ٻچائي سو خدا."

پردي جي حقيقت ۽ خوبين بابت فرمائي ٿو:
"عورت آهي زال، ان جي معنيٰ 'اوگهڙ' آهي اصل،
هر طرح اوگهڙ جو ستر ۽ پردو واجب دائما.
ستر پردو پوش نت قدرت کي پڻ آهي پسند،
ماءُ جو ٿيو پيٽ پردو ٻار جي لئه، اي ادا!
ٿيو اکين جو نور، قدرت سان سٽن پردن اندر،
ڪنَ جا پردا شل نه ڦاٽن، نه ته نه تن جي ڪا دوا!
مغز ۽ ڇاتيءَ جي پيا صندوق ۾ دل ۽ دماغ،
سڀ رئيس عضوا، خدا پردن اندر محفوظ ڪيا.
هر طرف پردو ۽ ستر آهي نظر ۾ ۽ حجاب،
هوئي نه ماڻهن ۾ ۽ زالن ۾ ته پوءِ وا حسرتا!"

سنت نبوي تي محڪم رهڻ لاءِ ارشاد ٿئي ٿو:

"محمّد جو رستو نه ڇڏجو، عزيزو! سدا رهنما ٿئي انهيءَ جو اشارو."

زماني ۾ رهڻ سهڻ لاءِ مسلمانن کي مشورو ڏئي ٿو:

"آهي دنيا ۾ رهڻو جنهن کي، تنهن کي سرُّ هجي معلوم،
تہ آهي جهل و نادانيءَ جي معني ذلت ۽ خواري."

اسلام جي شرف بابت ارشاد ٿئي ٿو:

"اسلام جي شرف کان ٿيو تن کي حق حاصل،
ٿيو تن جو جڳ ۾ واڌو اِڪرام، يا اِلاهي!"

"قليچ" پنهنجي ڪلام ۾ بيشمار جاين تي قرآن حڪيم ۽ حديث شريف جا حوالا ڏنا آهن. آيتن جون آيتون ۽ فقرن جا فقرا نظم ڪندو ويو آهي، ۽ انهن جا تفسير بہ پيش ڪيا اٿس:

"'مَن عَرف نفسه' پڌو تو "قليچ"، ان مان حاصل سڀئي مرادات آهہ."

"'و هومعڪم' 'قليچ' ڪر تون ياد، 'نحن اقرب' بہ آهي ان جو گواه."

"جو 'قليچا' اچ رکين تو آبروءَ جو انتظار؟
پڙهہ 'تُعزمن تَشاءُ' ۽ 'تُذل من تَشاءُ'."

"نہ پڄ تون ڏک ۽ مصيبت کان، ڏک سکن جي سونهن،
پُڌئي نہ 'اِن مع العسر يُسرا' جنن خدا چوي؟"

"اجا آڏامان متي، ٿيي مَلڪ مران جي آءِ،
جو 'ڪُل شيءِ هالڪ' ٿيو امر رباني.
انهيءَ کان پوءِ عدم ۾ وجان جتان آيس،
'اليه راجعون' ان دم ٿيو حڪم قرآني."

"'قُم باذني' ۽ 'قُم باذن الله'، پئي هڪ بولي ٿيي، جا بولي يار."

"حق چيو 'جنات عدنٍ تحتها الانهار' آهہ،
پوءِ 'قليچ' هر دم مزا پيو ماڻ ۽ پيو خوش گذار."

”اِت ‘اِنّ الانسان’ تي پڻ ‘ما سعي’ آيو،
ڪوڙو بندي آهي جو، پوءِ توڪّل تي رکو ڪم!“
-(با توڪل زانوي اشتر ببند)
”ان جي چؤ ‘ڪل من عليهافان’، رحم ‘يحي العظام وهي رميم’.“

”خليفو آهي خدا جو، عرش اعظم ٿيو وطن منهنجو،
‘نفخت فيه من روحي’ پڙهو آئين نصّ قرآن ۾.“

”جيڪي سمجهي تون ڪندين، شامل انهيءَ سان ٿيندين تون،
‘ڪل شيءٍ يرجع الي اصله’ آئي گفتو قديم.“

”ياد ڪر ‘موتوا’ سدا ‘قبل انت موتوا’ اي ‘قليچ’،
تا سِکهو چيرڪو عمل سان، حق جو حاصل ٿئي وصال.“

”آخرت جي پوک ٿي دنيا، لکيو جئن منجهه حديث،
پوکي وٺ، تا هُت لڻين سا، ٿين متان پوءِ شرمسار.
وجهندين لاپارو جڏهن، مرندين هيتي، جمندين هُتي،
ڏهه هيتي ستر هُتي ٿئي، بلڪ ست سو ڪر شمار.“

”پيو به سيڪجهه مليئي ان سان گڏ،
‘فلهُ الڪُل من لهُ المولي’.“

”گوشت کي سيّد طعامن جو سڏيو جڏهين حديث،
ڪيئن نه مخلوقات جو سيّد، رکي ان لاءِ چاهه؟“

”حديث ‘حمّي يوم ڪفارةُ سينةً’،
ٿو هڪڙي ڏينهن جو تپ، سال جا گناهه ڪٽي.“

”چيو حديثن تہ هي آهن پيئون،
گڏ ننهي جو نڪاح ناهي روا.“

٢٢. حرف آخر.

ڪنهن نئين تحريڪ جي بانيءَ کي دنيا جنهن وقعت جي نظر سان ڏسي سگهي ٿي، ”قليچ“ بہ ان جو پورو پورو مستحق آهي. پاڻ ئي قديم سنڌي شعر و شاعريءَ ۽ قديم ادبيات جي اصلاح جو سڀ کان پهريائين پيڙو کنيو هئائين، ۽ پاڻ ئي جديد تصور کي پيدا ڪيو هئائين. ”قليچ“ جي بدولت ئي سنڌ جا ماڻهو شعروشاعريءَ ۽ علم و ادب جي صحيح مفهوم کان آشنا ٿيا؛ ۽ ”قليچ“ جي ئي وڌل بنيادن تي جديد دور جي سخن طرازن پنهنجون پنهنجون عمارتون کڙيون ڪيون. ”قليچ“ ئي سنڌ جي تاريخ ۾ ادبيات جي هڪ درخشان باب جو نمايان اضافو ڪيو. ”قليچ“ ئي سنڌ جي تاريخ لکي، جهان جي آڏو رکي. ”قليچ“ ئي سنڌ جي قديم ستارن کي دنيا سان روشناس ڪرايو. ”قليچ“ جي ڪري ئي قديم سنڌي شاعرن ۽ صوفين جو ڪلام، پبلڪ تائين صحيح نموني ۾ پهچي سگهيو. ”قليچ“ ئي مشرق ۽ مغرب جي عالمن جو مطالعو نهايت گهڙائيءَ نظر سان ڪري، سنڌن صحيح روح کي پهچي، امان کي سنڌن خيالن کان آگاهہ ڪيو. ”قليچ“ ئي هر فن تي ڪتاب لکي، دنيا کي ثابت ڪري ڏيکاريو تہ سنڌي زبان ۾ پڻ اها صلاحيت موجود آهي، جو هوءَ دنيا جي ٻين زبانن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ڏيئي بيهي سگهي ٿي.

گهڻو پوءِ شاهہ ڪريم (رح) ۽ شاهہ لطيف (رح) جي ڪلام کي اڄڪلهہ جي اديبن، وڏي آب و تاب سان ڇپائي پڌرو ڪيو، ۽ ان تي مختلف نمونن ۾ ٽيڪا ٽپڻيون ڪيون؛ پر ياد رکڻ گهرجي تہ اهو ”قليچ“ ئي هو، جنهن پهريائين سنڌ جي عوام کي ’شاهہ‘ جي صحيح ڪلام کان روشناس ڪرايو، ۽ وڏيءَ جاکوڙ کان پوءِ، صحيح نموني ۾، ”شاهہ جو رسالو“ لکي تيار ڪيو. نہ فقط ايترو، پر ان جي هڪ مڪمل لغات، ”لغات لطيفي“ جي نالي سان، لکي تيار ڪيائين، جنهن ۾ هن ’رسالي‘ جي هر هڪ سُر تي جدا نموني ۾

مڪمل تشريح لکي. شاھ جي رسالي کي سمجهڻ لاءِ "شاھ جي رسالي جي ڪُنجي" نالي ھڪ ڪتاب تيار ڪيائين. شاھ جي حياتيءَ جو مڪمل ۽ مفصل احوال، نہ فقط سنڌيءَ ۾ بلڪ انگريزيءَ ۾ بہ لکيائين. شاھ جي رسالي جا بيت، جيڪي سنڌ ۾ ضرب المثل طور ڪم اچن ٿا، انھن تي ھڪ ڪتاب "لطيفي لات" نالي لکيائين. سنڌ جي ٻين سيني سُگهڙن - جھڙوڪ شاھ ڪريم، مرحوم ڪل، فاضل، قاسم ۽ ثابتعلي شاھ - جا ڪلام، صحيح نموني ۾ ۽ مڪمل شرح ۽ سوانح حيات سان لکي ڇپارايائين. سنڌ جي قديم زبان ۽ قديم شعراء ڪرام جي ڪلام کي سمجهڻ لاءِ، وڏيءَ محنت ۽ جاکوڙ سان ھڪ لغات، "لغات قديمي" نالي، لکي تيار ڪيائين.

"قليچ" پنھنجي دور جو ھڪ ماھر لسانيات ھو. ھن سمجهيو ٿي تہ ڪنھن بہ زبان جي مستحڪم بنيادن تي محڪم رھڻ، ۽ سياسي توڙي معاشرتي شڪست و ريخت، نشيب و فراز جي اثرات کان محفوظ رھڻ لاءِ ان جو، شعر و ادب سان گڏ، زندگيءَ جي تمام شعبن ۾ بروي ڪار اچڻ ۽ علمي اظھار خيال جي سانچن ۾ پلجڻ نھايت ئي ضروري آھي: تنھنڪري پاڻ، شعر و ادب سان گڏ، اسان جي موجوده دور جي تمام شعبن تي قلم فرسائي ڪري، اھڙو ڪو مضمون يا موضوع ڇڏيوئي ڪونہ اٿس، جو تشنہ رھجي ويو ھُجي؛ ۽ غير زبانن کي اھڙو موقعوئي نہ ڏنو اٿس، جو سنڌي زبان تي صرف آگر بہ سيڌي ڪري سگهن. سچ پچ تہ سندس ئي مسيحا نفسيءَ سنڌي شعر و ادب ۽ علم و فن ۾ نئين جان وڌي!

بعض اطراف کان "قليچ" جي تصنيفات تي صدا بلند ٿيندي رھي آھي. جيڪڏھن ڪنھن جو مقصد فقط سقم ۽ غلطيون ڳولڻ ئي آھي، تہ ھوءَ ياد رکڻ گهرجي تہ دنيا جو ڪوبہ وڏي ۾ وڏو اديب ۽ شاعر ٻڻ انھيءَ داروگير کان محفوظ رھي نٿو سگهي؛ ھر "قليچ" جي بنسبت ھيءَ ڳالھ خاص طور تي ذھن نشين ڪرڻ گهرجي، تہ ھر وڏي اديب ۽ شاعر وانگي "قليچ" بہ پنھنجي خيالات جا سانچا خود پيدا ڪيا آھن. ٻي ڳالھ جا "قليچ" جي نقاد کي ياد رکڻ گهرجي، سا ھيءَ تہ ادب يا شاعري، "قليچ" لاءِ روزمره

۽ محاوري جو کيل نہ هئي، بلڪ اها اظهارخيال جو هڪ ذريعو هئي؛ ۽ سنڌي ادب جي اونهي اوڙاهہ کي پرڻ لاءِ، هن مرحوم ساري ڄمار پنهنجو پاڻ پتوڙيو، ۽ خود مشرق توڙي مغرب منجهان بہ جهڙت هٿي، ان جي لاءِ مسودو آڻي مهيا ۽ موجود ڪيو. هو علم و ادب جي پهاڙن جي نشيب و فراز کي لتاڙيندو ٿي ويو، ۽ ڪنهن بہ جاءِ تي سندس اشهب قلم روڪجي نہ ٿي بيٺو.

جڏهن دنيا جو ڪوبہ وڏي ۾ وڏو شاعر يا اديب خامين ڪان خالي نہ رهيو، تہ پوءِ "قليچ" تي ڪهڙي ميار آهي؟ هڪ وڏي نقاد سچ چيو آهي تہ "سقرئي ڪنهن ڪارنامي جي انساني هٿڻ جو دليل آهن!" هڪ مشهور مغربي نقاد 'ڊزرائيلي' جو تہ اهو عقيدو آهي تہ "سڀ کان وڏا مصنف ئي، ڪثرت نگاريءَ سبب، سڀ کان وڏيون ۽ فاش غلطيون ڪري ويهندا آهن. پر انهيءَ ڪري سندن ڪمال ۽ عظمت تي ڪو حرف اچي نٿو سگهي."

بهرحال، "قليچ" جي ادبيات، هر حيثيت سان، سنڌي زبان ۾ هڪ قابل قدر اضافو آهي - زبان جي اعتبار کان، خواه موضوعات يا مضامين جي خيال کان. سندس ادبيات، سنڌيءَ ۾ هڪ وڏي وسعت پيدا ڪري ڇڏي آهي. سنڌي زبان جي جيڪا خدمت "قليچ" بجا آندي آهي، سا بيشڪ مهتم بالشان آهي. اهوئي سبب آهي، جو دنيا جي ادبي نظامات ۾، سنڌي زبان پڻ پنهنجي لاءِ هڪ مخصوص ۽ ممتاز جڳهہ حاصل ڪري سگهي ٿي - هاڻي اهو پوين جو فرض آهي تہ ان کي ڪنهن لائق بڻائين، وڌائين ۽ ويجهائين.

پڇاڙيءَ ۾ اهو عرض ضروري آهي، تہ هن مقدمي کي تڏهن ئي مڪمل سمجهيو وڃي ها، جڏهن "قليچ" جي ڪُل آثار شعريءَ کي سامهون رکي، پوءِ قلم فرسائي ڪئي وڃي ها. لهٰذا هن مقدمي کي انهيءَ اندازي تي نامڪمل ۽ شعر جي فقط هڪ صنف، يعني "قليچ جا غزليات"، تي هڪ مختصر تبصرو سمجهڻ گهرجي - والسلام.

ڪراچي، - اجمل بيگ قليچ بيگ ميرزا

٢٥ جنوري، ١٩٥٧ع

قطعہ تاريخ طبع "ديوان قليچ"

آجمل بيگ، قليچ بيگ، ميرزا، "اجمل"

آهل، فن کي صِلاي عام آهي،
علم و حڪمت جو آج کُليو مڪتب.
ٿيو شايع "قليچ" جو ديوان،
حسب، خواهش بلطف و فضل، رب.
هي آديبن ۽ قدردانن جي،
آهي تڪميل، شوق و حُسن، طلب.
آن جو هر لفظ توڙي هر نُڪتو،
آسمان، آدب جو ٿيو ڪوڪب.
آن جي هر هڪ غزل جي هر مصرع،
ڪهڪشان آهي يا مسيح جو لب.
آن جو هر هڪ سخن بليغ و فصيح،
رشڪ جنهن تي ڪري عجم ۽ عرب.
آن جا موضوع مختلف آهن:
حڪمت، اخلاق، عشق ۽ مذهب.
موعظت، فلسفي ۽ عرفان جا،
ليندا عنوان اڪثر و اغلب.
هڪ إشارو آهي حقيقت ڏانهن،
آن جي هر معنيٰ، ان جو هر مطلب.
آن جي آهي محاورت بہ ڪمال،
آن جي آهي غنائيت بہ غضب!
ڏسي پرواز، فڪر ٿئي ٿو يقين،
شاعري ناهي شغل، لهو و لعب.
شعر تي ناز سو ڪري جنهن کي،
غيب کان ٿئي عطا آهو منصب.

ڪيئن سلامت سمائيي سنڌيءَ ۾؟
آهي سچ، هي "قليچ" جو ڪرتب!
ڪري ميدان سَر بنا مهميز،
جنهن جي شعر و سخن سنڌ و مرڪب.
نظم ۽ نثر جنهن جو ٿيو لاريب،
سنڌي ٻوليءَ جي بهتريءَ جو سبب.
سنڌ جي علم ۽ ادب خاطر،
رهيو ڪوشان ٿي جو روز و شب.
بيشڪ آهي اديب، اعظم، سنڌ،
سو نهي آن تي ٿي "شمس" جو ٿو لقب.
طبع جا ڳهڻا وجهي عروس، سخن،
بزم ۾ آئي آهه اڄ بطرب.
عيسوي سال هيئن چيو هاتف:
"بيمثال ارمغان آهه عجب".

۱۹۵۷ع

طبع جو سن هجري لِکُ "آجمل":
"گُلبُنِ نوبهارِ باغِ ادب".

۱۳۷۶ ه

بسم اللّٰه الرّحمٰن الرحيم

(رديف - اَلف)

١. غزل - خدا جي تعريف

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

تعريف اُنهيءَ جيي، جو آهي ربّ تعاليٰ،
جو جلّ جلال (١) آهي ۽ پڻ عمّ نوالا (٢).
سو دائم، قائم، سوئي خالق، سوئي رازق،
قُدرت جنهن جيي ڪامل، ۽ جنهن جا ڪرم نرالا.
سو حيّ ۽ قيّوم، سو هو، آهي ۽ هُوندو،
هاڻ آهي، جيئن اڳ هو، ۽ جنهين ناهي زوالا.
رحمان، رحيم آهي سو، غفّار ۽ قهار،
واحد. اَصل آهي سو، لڪين اُن جا ٿيا نالا.
سو مُلڪ جو مالڪ، نہ شريڪ اُن جو ڪڏهن ڪو،
جڳ سارو سندس "حڪم" ۾، چا زير، چا بالا.
چارو نہ قضا ۽ قدر اُن جي جو رضا ري،
اَمُر اُن جو ڪنّي ڪير؟ آهي ڪنهن ڪي مجالا؟
تحميد (٣) ڪري اُن جيي، ملڪ، اِنس ۽ حيوان،
تسبيح پڙهي، سُنبل، سوسن بہ ۽ لالا.
ڏينهن رات سندس ياد ۾ شل گهاريون آسين سڀ!
نيتُ فضل، ڪرم اُن جو آسان تي رهي شالا!

---

(١) وڏي وڏائيءَ وارو. (٢) عام بخشش وارو. (٣) حمد، تعريف.

مُرسل جي سندس راهِ هدايت تي هلون، تا
سائيون ميڙئي جنّت ۾ جمالا ۽ ڪمالا.
آسانو "قليچ" آهي، هتّان ساقيء ڪوثر،
محشر ۾ پيون ماءِ طهورا (١) جا پيالا.

٢. غزل – حضرت محمد صلعم جي تعريف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

يا رسول الله! آهين تون حبيبِ ڪبريا،
برگزيدو حق سندو، تون خاتمو ختم الانبيا.
تون خدا جو نازنين، بيشڪ تون صدرِ ڪائنات،
انبيا جو نورِ چشم، ۽ خلق جو تون رهنما.
سنجهه شبِ معراج، تُنهنجو ڪنجڪي ٿيو جبرئيل،
عرش تي تون وئين چڙهيي، تو ڪي فلڪ ٿيو زيرِ پا.
امّت آهي تُنهنجيي عاجز، يا رسول الله رَس!
ڪر تون مسڪينن مدد، تِيي عاجزن جو پيشوا.
شمس تبريزيءَ جان ٿيو تعريف کان عاجز "قليچ"،
مصطفيٰ تون، مجتبيٰ تون، آهين تون خيرالورا (٢).

٣. غزل – دنيا ۽ دولت چڱي

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

جان جين لاءِ ٿيي طاعت، ۽ عبادت ٿيي غذا (٣)،
ذڪر ۽ فڪر جيني جيي آهي عادت ٿيي سدا.
ٿا ڏسن ربّ کي سڀ شيءِ ۾، نظر جيڪا اچين،
"نند، عبادت ٿيي انهن جيي، سي ئي سُونهن ٿا سُتا".
آهي تن لاءِ هي دنيا وڏي نعمت ۽ خوشي،
جن ته هيءَ جڳ ۾ انهن کي آهي جنّت ماوا (٤).

(١) پاڪ پاڻي، يعني شراب. (٢) خلق کان چڱو. (٣) قُوت.
(٤) مڪان.

فضل حق جي ساڻ، هيتي يا هُتي مائين بهشت،
پر جهانن ۾ سي سالڪ تا گذارين سُکيا.

خَلق جي خير جيِ ڳڻتي رهي تن کي ٿيي فقط،
پاڻُ وسريو تيني، جڳ لاءِ (١) آنهن کي ٿيي سخا.

تن پِلن لاءِ به دولت آهي دنيا جيِ چڱي،
فيض جڳ کي مِلي تن مان، ۽ مِلي تن کي خدا.

بادشاهي ٿيي نبوّت سان سليمانَ جي هَٽ،
پڻ وزيري ۽ خزانا ٿيا يوسف کي عطا.

عِلم جيئن ٿيي ٿو سگهي رهبر، رهزن پيئي،
تيئن چڱيي، بڇڙي، ٿيي ٿي سگهي دولت، دنيا.

کر همت، دنيا ۽ عقبيٰ (٢) ٿيي هَٿ آڻ "قليچ"!
رَبّنا آتِنا حَسَنَةً، ٿيي پنهي لاءِ دُعا.

٤. غزل ــ زر يا سون جي مدح

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

کنُ ڏيئي يارو! ٻُڌو زر جي ڪريان مدح و ثنا،
قبلهٔ عالم سدا، حضرت طلا (٣)، جَلّ عَلىٰ (٤).

آهي او جڳ جو جياپو، دين ۽ ايمان پڻ،
دولت ۽ دنيا ۽ وُسعت، مال، مايا ۽ غِنا (٥).

شاهُ شاهن جو آهي، دنيا ۽ عقبيٰ آن جي هَٿ،
مالُ آهي خَيرُ (٦)، پڻ ٿي خير جي معنيٰ (٧) اِها.

خير خيرات آهي زر سان، زر سان ٿئي احسان و لُطف،
زر سان آهي زور، زر سان طاعت ۽ زر سان سخا.

هيت آندو، هُت پڻ آندو، دنيا ۾ خوش، عقبيٰ ۾ خوش،
پهرين دنيا حَسَنَةً، پوءِ آخرت چئون آتنا (٨).

(١) پين لاءِ (٢) آخرت (٣) سونُ (٤) وڏي شانَ وارو (٥) تونگري (٦) چڱائي. (٧) عربي زبان ۾ معنيٰ. (٨) رَبّنا آتِنا فِي الدُّنيا حَسَنَةً وَّ فِي الاخرة حَسَنَةً و قِنا عذاب النّار ــ اي اسان جا رب اسان کي دنيا ۾ چڱائي نصيب ڪر، ۽ آخرت ۾ به چڱائي نصيب ڪر، ۽ باه جي عذاب کان پناه ڏي.

پوک ۽ سؤدو زرسان ٿئي، دنيا ۾ ڏي عقبيٰ ۾ وٽ،
ڏهه هيٺي، سٺرهٺي، ڏس! سُود(١) آهڙو ٿيو روا.
علم جيئن رهبر ۽ رهزن، زر به تيئن ٿيي خير ۽ شر،
ڪين ڪي ماري ڪين ڪي جياري، ڪن ڪي جٿس، ڪن ڪي جفا.
قاضي الحاجات زر، ڪاشف مهمّات (٢) آهي زر،
زر ٿيي ستّارالعيوب ۽ سهل ۾ مُشڪل ڪُشا.
نافع ۽ رافع ٿيي زر، قابض ۽ باسط پڻ ٿيي زر،
بيا گهڻائي نانو ذاتي ۽ صفاتي آن جا ٿيا.
زر جا ڏس! اسماءِ حُسنيٰ ٿيا نوانوّي ڪان وڌ،
چو نه آن ڪي سجي ۽ آن لاءِ سدا گُهرجي دُعا!
ذڪر واجب زر جو ۽ زر جو وظيفو پڻ "قليچ"!
زرسان راضي ٿئي رسول، ۽ زرسان حاصل ٿئي خدا.

٥. غزل ـ حقيقي يا سچا عاشق

متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن

ٿيا غرق بحر بقا آندر،
سچي عشق ۾ جي فنا ٿيا؛
پئي سچ (٣) ۾ مٿ نڪتو سندن،
سڙي سون جان سي صفا ٿيا؛
رچي رنگ عشق جي ۾ سدا،
ڪري قلب ڪعبو طواف ڪيئون؛
مي (٤)، مٿ مان ميخاني جي پيي،
سچي مست، متوالا ٿيا؛
پيي ڪٽرو ۽ قاتل عشق جو،
سي مرڻ کان اڳ ويئڙا مري؛

(١) وياج. (٢) مشڪلاتون لاهيندڙ. (٣) مصيبت. (٤) شراب.

ونيي وات ويئا وصال جيي،
هنجيي هجر ۾ سي هڏا ٿيا؛
ٿيي شهيد، رَتَ سان ڪيئون وضو،
رهيا فاقي ۾ تيي فقير نيتُ؛
نہ نمازون واجب تن ڪي ٿيون،
نڪي روزا تن ڪي روا ٿيا؛
ڪيئون ترڪ دنيا ۽ آخرت،
ونيي مولي، ترڪ بہ ترڪ ڪيئون؛
ڇڏي تخت، تاج سي پٺ تي پيا،
ڊڪي گوڏيون، گبريون، گدا ٿيا؛
ڪيني (١) تيغ ظلم جي ڪيو ٽڪر،
ڪيني ڪَرَت چيري ڪيو ٻہ اڌ؛
ڪَنَ ڪيلندي ڪي لهرائي ويا،
سوريءَ تي ڪي سَرها ٿيا:
هي "قليچ" رند الستي ڏس!
جي پناه پير مغانُ جي ۾،
ڪري حَل حقيقت ۾ هينيون،
ڇڏي هستيي، حق تان فدا ٿيا!

٦. غزل ـ سرتين جي سنڀال ضروري

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڪم چڱا ڪهڙا هجن سر! ڏس تون تن جا مرتبا،
فرض پهرين، سُنتون، نفل ۽ فضائل پوءِ ٿيا.
فرض ڪان اوّل ضروري وڌ، حرام آهي ڇڏڻ،
نفع ڪان اڳ دفع ٿيو نقصان جو بيشڪ بجا.
ڪر بجا درجي بدرجي، ساب تا پورهيو پؤنسي؛
جي ڇڏين پهريان، ڪرين پيا، جاهل آهين تون صفا.

(١) ڪين ڪي.

فرض پويان سنّت ۽ نفل آهي فرض جيي مدد،
جيڪا ڳهٽائي منجهن هئي، سا تني پوري آدا.
فرض ري سنّت ۽ نفل آڻڻ بجا آهي ائين،
جيئن سڏي شاه(١)، ۽ تني پانهي سندس ورت ڪو بپا (٢).
يا ڏڪي ڪا زال، پوري وقت تي ڪيرائي پار،
سُور ڪاٽي ۽ ڪڍي ناحق مهينن جي جفا.
يا ڪو سوداگر، رکي جو ڪانه مُوڙي پاڻ وٽ،
۽ جو ڏوڙي سود لاءِ، ڪئن سو تني حاصل پلا ؟
يا ڪري ڪو ڪعبي يا مسجد اندر حج ۽ نماز،
ري وضوءَ هوئي ۽ متي ميرو، ڪتان سو هوئي روا؟!
ياد رک ترتيب، درجا، مرتبا سڀ تون "قليچ"،
تا ڪمائي تيئي قبول ۽ پائين عمّلن جي جزا (٣).

٧. قصيده - فخريه - پنهنجي بيقدريءَ جي شڪايت

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

ٿيس آءٌ حيدرآباد (٤)، سنڌ (٥)، هندستان(٦)، ۾ پيدا،
چگو تني ها، ٿيان ها روم يا ايران ۾ پيدا.
هتي جا ماڻهو آڪثر خام، مُنهنجو قدر ڇا ڄاڻن؟
ڄمان ها اڳ، ٿيان ها مصر يا يونان ۾ پيدا.
وطن آهي برابر هيءُ، لڳي پيارو مُنکي بيشڪ،
ٿئي آلبت سدا حب الوطن ايمان ۾ پيدا (٧).
فضيلت سنڌ ۾ هئي اڳ، وئي سا، ويا جڏهن فاضل،
مَري ويا سور، هنج، ٿيا ڪانئرا ڳهمسان ۾ پيدا.
نه ڄاڻن فارسي، عربي، سنڌي پڻ پوري سمجهن ڪين،
رڍن آڏو رباب ايءُ، نُور ٿيو ڪُفران ۾ پيدا.

(١) بادشاه، مالڪ. (٢) ڪڙو، حاضر. (٣) انعام. (٤) شهر. (٥) پرڳڻو.
(٦) مُلڪ. (٧) حديث: "حب الوطن من الايمان".

چون کي شعر پڙهڻ تا، پر نه ڄاڻن قاعدا، قانون،
تين گلشن جا گل هرگز نه خارستان ۾ پيدا.
انهيءَ کان ڪين ڄاڻن قدر منهنجو سنڌ جا ماڻهو،
ڀلا ڪيئن خيال رحماني ٿين شيطان ۾ پيدا؟
وٺي ٿي حاڪمن کي چاپلوسي پڻ ۽ نيچائي،
خوشامد کان خوشي بيحد ٿئي سلطان ۾ پيدا.
هجان ها رومي يا يوناني، منهنجي شعر لاءِ منهنجو،
ٿئي ها سنگمرمري بت (١)، شهر جي ميدان ۾ پيدا.
ڪريان ها ياخوشامد هت (٢)، هجي سرڪار يا منصف،
لقب تا "شمس" (٣) يا "سر" جو ٿئي ها آن (٤) ۾ پيدا.
مگر آهڙي لقب کان ٿو لڳي مون کي لقب (٥) يارو!
رهان موتيءَ جان سپ ۾ ۽ ٿيان نيسان (٦) ۾ پيدا.
نه ڄاتو قدر فردوسيءَ جو جيئن محمود، جي آن جان،
ڪريان آءٌ هجو، جا ڳي فتنو پڻ زندان ۾ پيدا.
شڪايت ڪيسين بيقدريءَ جي ڪندين پيو "قليچ" آخر؟
چڱين ها، تين ها پيءُ وانگي جي "گرجستان" ۾ پيدا.

٨ غزل - سنهنجا ٻه ڪتا

فاعلاتن .فاعلن فعلات

آءٌ ڪتو ڏاريان ڪين پيو ڪو آدا!
نفس ۽ بيمت ٿيا ٻه منهنجا ڪتا.
هڪ ڪنهاڙو (٧) ۽ پيو جنبورو (٧) آهه،
نالا آهن اِهي مون تن تي رکيا.
هڪ ٻکهڙ جو ۽ پيو گدڙ جو خار (٨)،
زيانُ هڪ، ڏوني پيو ٿو ڏوندي سدا.

(١) سنگ مرمر جو بت. (٢) سنڌ ۾. (٣) گهڻا ورهيه پوءِ يعني ١٩٢٣ع ۾ شمس العلماء جو لقب ۽ قيصر هند جو ميڊل مليو. (٤) لحظي ۾. (٥) عار، عيب. (٦) بهار جا مينهن. (٧) نالا ڪتن جا. (٨) گدو.

شهوتيءِ هڪُ، گهڙي ڪرڻ نيت عيش،
لذّتيءِ ٻيو، گهڙي وڃڻ چشڪا.
هڪُ وڙهي، ڏاڙهي ۽ ڪري آلرون،
رات ڏينهن سون تي پڻ ڏئي پهرا.
ٻيو تو ڪائي، پئي، بدل هڪ هنڌ،
آن ڪان خوش منهنجو ٻُت ۽ ٻيا عضوا.
هڪُ چيتائي هرڻ (١)، پلاهه (٢) ٻيو،
هڪڙو طلبي شڪار، ٻيو لُقما.
تن ڪي قابو ڪيُم هيرائي، وڃهي،
ڪِتَ ڳچيءَ ۾، نڪاح ۽ ٻُڪَ (٣) جا.
نہ وَجن ڪنهن ڪُتيءَ جي ڪتِ تي آو،
نہ چڏائين ڪيتان تُڪر ۽ هڏا.
پيا ڪيلَن وٽ گِرن، بهَن، پوُنڪَن،
۽ چُتڻ لاءِ پيا هٿن سي مَٽا.
اڳ هئا سي ڪلاب (٤) جيفه خور (٥)،
هاڻي ٿيا ڪهف جي ڪُتي (٦) جهڙا.
هئا نجَس (٧) جانور، ٿيا ماڻهو،
هئا سي ڪافر پليد، مومن ٿيا.
رَهُہ نہ غافل ڪڏهن آنهن کان "قليچ"،
تہ متان هُو ڪُلن (٨)، پَون تي چِتا!

٩. غزل ـ لقب ملڻ جي شڪرگذاري

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

مليو آج مون کي لقب هند جو شمس العلما،
قيصرِ هند جو تمغو يا ٻيلو اڳ ٿيو عطا.
شُڪر اوّل ڪريان حق جو، آهي عزّت جنهين همتِ،
ڪريان سرڪار جي پوءِ شڪرگذاري آءٌ ادا.

(١) معشوق، زال. (٢) لذّتي طعام. (٣) روزا ۽ فاقا. (٤) ڪتا.
(٥) ڍونڍ کائيندڙ. (٦) سگ اصحاب ڪهف. (٧) پليد. (٨) چڙن.

دوستن جو مچان احسان، جي ٿيا خوش آن کان،
ڏني جن مون کي مبارڪ، جني خط مون ڏي لکيا.

يورپين بہ آفيسر وڏا ڪي تن مان ٿيا،
ڪي مسلمان ۽ هندو، ڪي پين قومن جا.

پر چوان سچ تہ نہ آءٌ آهيان لقب جو لائق،
عزت آهي چڱي، پر آهي لقب بي معنيٰ.

دين جي علم جا علاما ۽ عُلما آهن،
تو رڳان علم آءٌ، جو ڪم تو آچي منجهہ دنيا.

خادم العلما لقب منهنجو ٺهي، جي سو ڏين،
فخر سمجهان آهيو ۽ آهي حقيقت بہ اِها.

سنڌ ۾ شعر چيو مون ۽ لکيا مون بہ ڪتاب،
چوڻ مصنف جي وڏو مون کي هتي، آهي روا.

ماڻهو چاڻن جي ڪم اهو ۽ راضي رهن،
قدرداني اِها ٿي خالق جي ۽ فضل، خدا.

وَڏِ نہ گهرجي مون کي، ۽ فخر وڏو آهي اِهو،
آءٌ جيان جيسين، رهان خوش ۽ ڪريان شڪر سدا.

تو دُعا خير جي سيني کي ڪري دل سان "قليچ"،
شال عزت رهي دنيا ۾ ۽ پڻ منجهہ عقبيٰ.

١٠. غزل ـ شڪستہ دل سنجهان ايندي صدا چا!

مفاعلين مفاعلين مفاعيل

ڪريان تو تان سجڻ! آءٌ سر فدا چا؟
محبت جو ڪو حق ٿيندو ادا چا؟

مَرَض نيت عشق جو جنهن کي ٿيو مرغوب،
ڪندو سو درد آهڙي جي دوا چا؟

وڇوڙو جنهن ڏنو دلبر جو تنهن کي،
زماني جو ڪندو جورو جفا چا؟

ٿئين نازڪ بدن ۽ سنگدل تون،
آءٌ نازڪ دل ٿيس، منهنجي خطا ڇا؟

نه ڀڃ شيشو (١)، نه ڇڻ هيءَ تار دل جي،
ڇڻنَل تارُن سان ٻولي دلربا (٢) ڇا؟

وڃي قاتل ڌُهل ڪيئن يا ڀڳَل ٿانءُ؟
"شڪسته دل منجهان ايندي صدا (٣) ڇا؟"

ڀڳَل ماڻڪُ، سچي سان مَٽُ ٿئي ڪين،
گُنگي واتان ٻُڌ يس پنهنجي ثنا ڇا؟

چون دل کي ٿا بيت الله صوفي،
آدب اُن جو سڄڻ! آئين بجا ڇا؟

تصوّف تيو رکڻ دل آئيني جانُ،
ڀڳَل آئينو ڏس! رهندو صفا ڇا؟

آءٌ خاڪي، ڪيئن ٿيان نُوري ۽ ناري؟
ٿيان منصور سان آءٌ همنوا (٤) ڇا؟

ٿي بندو، ڪيئن سڏيان خود کي (٥) خدا آءٌ؟
خدا کان پر سگهان کو ٿي جُدا ڇا؟

"قليچ" آهي جي رب مالڪُ دلين جو،
ته پوءِ رب کان گهُران دل سان دعا ڇا؟

١١. غزل- پيريءَ ۾ جواني

فعولن فعولن فعولن فعولن

پيدا ٿيو اسان لاءِ ٻُري ٿي بَلا،
ڪري حيلا تارين ڏاها آها.

جي پائين ته پيريءَ ۾ ڏسجين جوان،
ته ڪارا تون ڪر وار پنهنجا آڇا.

(١) دل جو. (٢) سازِ دلبر. (٣) آواز. (٤) ساڳي ٻولي ٻوليندڙ.
(٥) پاڻ کي.

آڇا وار آيِ يار! دشمن آتئي،
جو قاصد آهي تِني آڇن موت جا.

جُنيون دشمن سان ڪجن هر طرح،
تون مُنهن ڪارو ڪر تن جو هردم آدا!

جوانيِ تون ڪر ظاهري لائي ڪيس،
قُوّت باهہ جي باقي گهُرجِي سدا.

سو پرهيز جي ڪيو جوانيءَ ۾ تو،
تہ قوّت سدا تُنهنجِي هوندي بجا.

ءِ جي نا تہ ڪُشتا ءِ معجون کاءِ،
رکهن جي ٿو تون زال يار ءِ پڇا.

جي هِي توڙي هُو ڪونہ هوندني سبب،
تہ دنيا ۾ کائيندين تون پيو ڌڪا.

مَرڻ تنهن کان بهتر آتئي، چئي "قليچ"،
ميليئي جي نہ هيتِ، مَن ميلئي هُتُ خدا.

١٢. غزل ـ مستزاد ـ آدمزاد جي تعريف

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

شَرَف آدم جي ۾ ڪُل خلق کي انڪار نہ آهہ--
حق جِي تِي آن تي عطا،
ڪنهن کي پڻ آن کان ڪو انڪار سزاوار نہ آهہ—
سڀ چئو آن جي ثنا.

جي جي گُڻ خواه هنر آن ۾ خدا ڪيا موجود—
ڇا ڪريان تن جو بيان؟
سڀ ٻُڌو، سون ۾ هڏهن طاقتِ گفتار نہ آهہ--
ڪيئن ڪريان وصف ڀلا؟

سوين خوبيون بہ آزل کان رکيون قادر آن ۾—
پنهنجِي قدرت سان وڏي،
ساري عالم ۾ تنهان وڌ ڪو خبردار نہ آهہ—
خاص ڪيو تنهن کي خدا.

آن جو رُتبو ڪيّو وڏو هردو جهان ۾ خالق —
سجدو ڪيو تنهن کي مَلَڪَ،
جنهن تڪبّر مان آنهيءَ جو ڪيو اقرار نہ آه —
سو ٿيو اِبليس بجا.

گرچه ٿيا مَحْو عبادت ۾ هزارين مخلوق —
چوي هيي سچ تو "قليچ"،
پر سِوا آن جي ڪوئي مَحرم، اسرار نہ آه —
چئو مٿس صلّي علي!

١٣. غزل ـ سهرا

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

سُهڻي کي سَهج منجهان آج ٿا پَڌائن سِهرا،
واه! ٻي سِر تي سندس سَرسُ سُهائن سِهرا.

مُنهن جي سُرخيءَ تي ٿيي سهرن جيي سُفيدي سُونهي،
ڏس! تہ ڪيئن رنگَ سان ٿا رنگ رَلائن سِهرا.

مَتّان موتين جي سَرُن تي تو بوي عِطرِ گلاب،
چَمڪيي وِجُ جانءِ ٿا عجب مينهن وسائن سِهرا.

گهوٽَ تي گهورُون گُهمائي سڀئي چاچيي ماچيي،
ٿا سَڳُڻ، ساتَ سان هر طرح سَنيائين سِهرا.

دوست، دُولهه جا ڏسيي تنهن کي ٿين باغ بهار،
دشمنن جو ٿا جگر جان جلائن سِهرا.

هوڏي نوشه کي ڏين ميرَ مبارڪبادي،
هيڏي مُطربَ ٿا ڪڍي تانَ سُٽائين سِهرا.

نظم جي تار ۾ مضمون جا گُل پُوتا "قليچ"،
ڇا عجب! باغ ۾ جيي بُلبليُون ڳائين سِهرا.

١٤. غزل ـ دنيا جا رنگ

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

دنيا ۾ عجب دور، عجب رنگ سمايا!
گردش ۾ زماني جي ڪيئي ويا، ڪيئي آيا.

هڪڙي ڪي شب و روز آهي عيش ۽ عشرت،
هڪڙي ڪي صبح شام آهن سُور سوايا.

هڪڙا ٿا سُکن منجهه رهن شاد ۽ خوشدل،
هڪڙا ٿا ڏکن منجهه وتن سُست ستايا.

هڪڙن جون دليون، سَچ محبّت جي مچايون،
هڪڙن جا جگر، جوش جوانيءَ جي جلايا.

آفسوس! وڃي عُمر ٿِي ڳُٽيءَ ۾ آجائي،
هَي هَي! ٿا وڃن ڏينهن حياتيءَ (١) جا آجايا.

ڇا حُسن ڪبو، جنهن جو خريدار نه ڪوئي؟
همدم ڪان سوا، کهڙي آهي ڪار جي مايا؟

قسمت ۾ "قليچ"! آهي لکيو جيڪي، چڱو هوئي،
ڪر فضل تون خاوند! تون ڪر خير خدايا!

١٥. غزل ـ جدائيءَ جو ارمان

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

نوبهار آيو مٿي، ٿئي تو مُنکان يار جُدا،
وَسُ نه ڪنهن جو چلي، قسمت ڪري لاچار جُدا.

ٿِي لڳي هير بهشتي، ٿيا صحرا سر سبز،
ڪيئن ٿو بلبل کان پلا آج ٿئي گلزار جدا؟

(١) جوانيءَ

آئي مستيءَ سندي موسم، تو ڪري جوش و خروش،
خمر (١) جدا، خُمر (٢) جدا، خانهٔ خُمّار (٣) جدا.

باغ ۾ بُوند وسي، دوست ڪري مون کي وداع (٤)،
روئي بادل (٥) تو جدا، آءٌ جدا، دلدار جدا.

ٿيندي هيت يار بِنا عين بهاريءَ ۾ خزان،
بَر (٦) جدا، برگ (٧) جدا، گُل جدا ۽ خار (٨) جدا.

تنهن جدائيءَ کان ڇُٽان جو نه ڪري پاڻ نثار،
سِرُ جدا، تَنُ جدا ۽ خنجرِ خونخوار جدا.

هِنَ قدَر زاريون نزاريُون جو ڪريان آءٌ تو ”قليچ“!
مَن موهن ٿئي تو مُنکان مَنَ گهڙيو مثار جدا.

١٦. غزل ـ ڏکن جي چڱائي

فعولن فعولن فعولن فعولن

ڏکن منجهه پاڻُون چڱا جڏهن پَسوُن ٿا،
تڏهن پنهنجا ڏک مجهي سُک، سي سَهُون ٿا.

اڪيلو ڏُکن ۾ ٿئي دل دُو پارا،
تماشن، خوشين ۾ نه لذّت وٺون ٿا.

مگر جي ڪو آهي مصيبت ۾ ساٿي،
سنگت ۾ تنهين جي ڇيمَن (٩) کان ڇُٽون ٿا.

وجن ٿا سيني درد، غمَ پنهنجا وِسري،
جڏهن مرد، دردن ۾ بهتر ڏسون ٿا.

”قليچ“ آهي دنيا ۾ ڏُک سُک پيئي گڏ،
مَعَ العسرِ يُسرا (١٠) سدائين پڙهون ٿا.

---

(١) منتُ. (٢) شراب. (٣) شرابخانو. (٤) موڪلائي. (٥) ڪڪر. (٦) ڦرُ (٧) پَنُ. (٨) ڪنڊو. (٩) نقصانن. (١٠) قرآن مان ـ ڏکن سان گڏ سُکَ.

١٧. غزل ـ يوسف جا ٽي ڀيراٽ

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

پڙهيو تم منجهه ڪتابن، ڏک ۽ سک يوسف (١) جا جن لکيا،
ته پنهنجيءَ عمر اندر، اُن ڏاٽ ٽي ڀيراٽ ڪسجي ويا.
هو هڪ سو، جو پريو رت ۾، دغابازيءَ ڪان ڀائُن جي،
ٻيو ڦاڙيو زُليخا، جنهن ڪئي تهمت مٿس برپا (٢).
ٽيو سو، جو ڪٽي ويا اُن جا پائر، مصر مان ڪنعان (٣)،
جنهين جي ٻوءِ ڪان يعقوب ٿيو نابين مان بينا.
مُشابهه ڀيرئين سان مُنهن سنهنجو ۽ ٻئي سان ٽي دل منهنجي،
ٽيو حاصل ٿئي جڏهن، دوست سان واصل ٿيان يڪجا.
"قليچ" آهي سوالي تنهنجي در تي، اُن جي ٻڌ يارب!
هلي سو راهه يوسف جي، سُڌاري نيت عمل پنهنجا.

١٨. غزل ـ اَمر ۽ اِذن جي وچ ۾ فرق

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

اَمر ۽ اِذن ۾ ٻُڌ فرق، چوان تو ڪي صفا،
اَمر ٿيو حُڪم، ۽ اِذن آهي اجازت آي آدا!
اَمر ۾ آهي طلب، يعني ڪوئي فرمُودو،
ڪم ڪرڻ سو، ٿيو جواب اُن جو، نه ٿيو جي، ته خطا.
اِذن ۾ ناهي طلب، روڪ ٽي لاهڻ پاڻهئي،
ٿوءِ مباح آهي ڪرڻ يا نه ڪرڻ، ٻئي ٿيا روا.
مرتبو اِذن جو اِن لاءِ ٿيو اَمر ڪان گهٽ،
اِذن قوت ڏني، ڪم اَمر ڪرائي، جيئن قضا.
ياد رک فرق اِهو، ڪم اَچئي دنيا ۾ "قليچ"!
جي غلط فهمي ڪنديٖن، ٿينديٖن پشيمان سدا.

(١) پيغمبر. (٢) ڪَتو ي. (٣) ڪنعان مُلڪ ڏانهن.

١٩. غزل ـ مسلم ۽ غير مسلم جا قسم

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

آهين چار قسم لکيل مُسلمين جا،
عابد ٿيا ۽ زاهد، عاصي ۽ فاسقا.

آهن جي غير مسلم، تن جا به چار قسم،
ڪافر ٿيا ۽ مُلحد، مُشرڪ، مُنافقا.

عابد ٿيا پورا شَرْع ۽ روزي نماز تي،
عاصِي رکن ٿا مور نہ پابندي آهڙي ڪا.

زاهد ڇجن حرام ڪان، ڳولين نيت حلال،
فاسق ڇُجن نہ فرق حلال ۽ حرام جا.

ڪافر مڃين ڪين خدا ۽ رسول کي،
ملحد ٿيا حق جا منڪر، ڪيو دهر(١) جن خدا.

پُوڄا تي مُشرڪن جي خدا ڏارا غير لاءِ،
آهي منافقن جي اندر مَٽُ، ٻَهَرَ صَفا.

مومن ڀَلا، نبيءَ ۽ وصيءَ بعد متّقي (٢)،
زاهد ٻين ڪان وڌ ٿيا، ٿيا جن مسان اوليا.

ڪوشش ڪري "قليچ"! تي مومن ۽ متّقي،
پاسي ٿي ڪُفْر، شِرڪ ڪان، ڇڏ فسق ۽ رِيا.

٢٠. غزل ـ شراب جي شڪايت

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

غالب شراب، عَقْل تي ڪر ڪين تون آدا!
شيطان کي مَدَد جو نہ مهندار ڪر آنڊا!

پيءُ فيض پُٽ ڪَڪَر جي جو، جيئن سيپ سدا ڪري،
پِي حيضُ ڪين ڏاک جي ڌيءُ (٣) جو اي بيحيا!

(١) زمانو. (٢) پرهيزگار، تقويٰ وارا. (٣) دُختِ رَز يا انگوري شراب.

پيشاب تا شراب کي شيطان جو سڏين،
ڪيئن اي حرامخور! پيءُ سو رکين روا؟
ضحاڪ جا ٻه نانگ، نشوءَ جوئا تون سمجھه،
لشڪر تيو عقل ۽ دين فريدون جو سدا.
آهين جڏهن ”قليچ“! فريدون جو تون پٽ،
نشّي، جُوئا کان بچ پري، حامي ٿيئي خدا.

٢١. غزل ـ سچي سڪ ۽ طلب

فاعلاتن مفاعلن فعلات

سرنوشت (١) ۽ زماني جي نه ادا!
منهنجي واتون ڪڏهن ڪو ٻڌندو گلا.
سوئي پاڻهئي لنگهي اندر ايندو،
سڪ اندر ۾ رکان تو جنهنجي سدا.
رات جو، ڏينهن جو، سُتي، جاڳي،
شي جا ڳوليان تو، سون کي ڳولي سا.
هيڪلائيءَ جو مون کي ناهي غم،
مُحب ملندو، ڪري ڪرم پنهنجا.
جي طلب تو ۾ هوئي ”قليچ“! سچي،
ته زمانو ڏيئي مدد سيڪا.

٢٢. غزل ـ سود ڪيئن روا آهي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڪير چئي ٿو حرام سُود ادا؟
سُود ۽ لاڀ، وياج آهي ربا (٢).
ڪيو مُصحف ربا کي اصل حرام،
يُربي الصّدقات (٣) پر لکيل ٿيو صفا.

(١) قسمت (٢) عربيءَ ۾ سُود. (٣) خدا صدقا وڌائي ٿو.

جي مُصاحف اضاف (١) جي ٿيي منع،
سُود سعين (٢) تائين ٿئي ٿو روا.
ڏهه جي دنيا ۾، آخرت ۾ ستر،
سُود ايءُ ناهي، آهي تڏهن پيو چا؟
ٿو خدا پاڻ ڏئي آسان کي وياج،
تڏهن آسان کي وٺڻ بہ آهي بجا.
سُود، سُودي جي مان ڏجي ٿيي زڪوات،
خير، خيرات پڻ وٺي ٿو خدا.
ڏئي، وٺي قرض جڏهن خدا ٿو "قليچ"!
خلق تڏهن ڏئي، وٺي چو سُود سيوا؟

٢٣. غزل ـ برف وسڻ جو نظارو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

برف پئي، مُلڪ ٿيو سفيد، صفا،
پرجي وئي، جڻ آچن ڪُلن سان هوا.
ٿا اڏامن آچا ڪبوتر جڻ،
ڏُڙ پي پنهنجي ڪان پُلجي سپ جي ويا.
پئي پچي آسمان جي جاند هي،
۽ آئو هارجي پيو هرجا.
آسمان آهي جڻ پچارو ٿيو،
۽ ڪپهہ ٿو پيچي هوا ۾ يا.
نہ ڏٺو آهڙو جنهن نظارو "قليچ"!
رهي دنيا اندر، ڪيو تينهن چا؟

(١) سُود پئو. (٢) ستر دفعا.

٢٤. غزل ـ دنيا ۽ آخرت جو مقابلو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

آخرت ڳولين جي سڄڻ منهنجا!
تہ ملنئي آخرت بہ ۽ دنيا.
پر جي ڳولين فقط تون دنيا کي،
ملنئي دنيا فقط، نہ پر عقبيٰ.
آخرت آهي جڻ تہ هڪ سائڻ،
دُنيا ٻانهي اٿيئي جي سمجھ آدا!
ڪٿي سائڻ سان ٿئي جي تُنهنجو نڪاح،
ٻانهي پاڻهئي ملي ٿئي منجھہ ڏاجا.
پر جي ٻانهي نڪاح ۾ آڻين،
اُن جي سائڻ سان آهي تُنهنجو چا؟
چئيو حديثُن تہ ٻئي آهن ڀيڻُون،
گڏ ٻنهي جو نڪاح ناهي روا.
جُونڊي هٿ ڪر آدا! تون هڪڙي ڀيڻ،
ٻوءِ نهارڻ بہ هيءَ ڏي آهي خطا.
آخرت، سمجھہ پنهنجي تُون سُوڙي،
لاڀُ اُن جو، تون سمجھہ دنيا تا.
پر جي دنيا کي پنهنجي سُوڙي ڪندين،
فائدو ڪونہ پائيندين اصلا.
هِن سان(١) ٿين حق کان دور، ڪاٺين عذاب،
هُن سان(٢) آخرڏسين تون حق جولقا (٣).
پيو بہ سڪجھہ ملنئي اُن سان گڏ،
فَلَہُ الڪُلُ مَن لَہُ المولیٰ (٤).
اِختيار آهي توکي هاڻي "قليچ"!
آڻ هٿ هيءَ يا هُوءَ، وٺئي جيڪا.

---

(١) دنيا سان. (٢) آخرت سان. (٣) ديدار (٤) حديث ـ جنهن کي خدا مليو، تنهن کي سڀ ڪجھہ مليو.

٢٥. غزل ـ سچي ۽ ڪبي جو فرق

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڏس! سَچي ۽ ڪَبي جو فرق آدا!
هين ۾ برڪت، ۽ هُن ۾ ناهي ڪا.

ڏئي عزت تو هُن کي (١) جڳ ۾ شرف،
هين جو (٢) درجو خسيس جاءِ بجا.

ٿا سَچي شاهَ جي آمير وِهن،
۽ کَبي، جن جا گهٽ ٿيا درجا.

هُو، خدا وٽ، يمين (٣) جا اصحاب،
۽ هي اصحاب ٿيا شمال (٤) سندا.

هٿَ سچي سان ٿي کائجي ماني،
۽ کَبي سان ڪجي ٿي اِستنجا (٥).

هٿُ سَچو ڏيئي يار سان ملجي،
پڻ سَچي سان ٿيو سلامُ روا.

سَچي پهرين ورائجي تو سلام،
پوءِ کَبي، تڏهن نماز ٿئي ٿي آدا (٦).

گهڙجي مسجد ۾ ساڄو پير رکي،
حُڪمُ آهڙو ڪيو رسول، خدا.

مُندي، مومن وجهن سجي هٿ ۾،
پر کَبي هٿ ۾ پڻ وجهن ڪي ٿا.

لکجي، وڻجي، ڏجي ۽ ڪمُ ڪجي،
هٿَ سچي ساڻ پهرين اصل ڪنا.

(١) سچي کي. (٢) کَبي جو. (٣) سَچي (٤) کبي (٥) وضو، جاءِ ضرور ۾ ڌوئڻ. (٦) پوري.

ڏِسُ! ٻُڌي، انگ جي سچي پاسي،
مُلهه آنهيءَ جو ڪري ڏھوٺو سدا.

پر جي لکجي ڪهي "قليچ"! آها،
آهي بي قدر سا ۽ بي معنيٰ.

٢٦. غزل ــ انبيا ۽ اوليا جا درجا

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

قولُ هيءَ ڪين سالڪن جو مُون پَڙهيو آهي آدا!
اوليــــا جيي اِنتـهـا ٿيي، اِنبيـا جيي اِبتـدا!
يعني، درجو ٿيو نبوت جو، ولايت کان مٿي،
اوليا پهرين ۽ پُوءِ آبدال، پُوءِ ٿيا انبيا.
پر نبين کان ٻه افضل، اوليا ڪي ڪي چوَن،
اولـيا جيي اِبتـدا ٿيي، انبيا جي اِبتدا.
يعني، پهرين انبيا ٿا حُڪمُ شرعي ڪَن پڌَر،
پوءِ هلن ٿا اوليا تـن تـي ۽ پائـن مرتبا.
هُو تَري دريا، ڪناري تي سلامت ٿا رسن،
هِي ڏسي تن کي، آنهن جي ڏَسَ تي پاڻيءَ ۾ پيا.
قَول ٻئي، ظاهر مخالف ٿيا، مگر گُهرجي آدب،
مرتبا اِيمان جا پهرين ۽ پوءِ ٿيا عِلم جا.
پوءِ ولايت (١)، بدليت (٢) ۽ پوءِ صديقيت آهه،
پوءِ نبوت، پوءِ رسالت، پوءِ اولُوالعزمُ ميتنا.
پوءِ ختميت (٣) محمد جيي ۽ بندي جو ڪمال،
پوءِ الوهيت بچيي باقي، ۽ واحد ٿيو خدا.
اِبتدا حق جيي اِنهيءَ پَر، اِنتها بندي جيي ٿيي،
حق ٿيـو بي اِبتدا، بي اِنتها، قائم سدا.
چؤ! محمد جهڙي بندي کي نه حق فقط "قليچ"!
وصف ٻي جيڪا وڻي ساڪر ۽ ان لاءِ ٿي بجا (٤).

(١) اوليائي (٢) آبدالي (٣) خاتم الانبيا (٤) روا

٢٧. غزل - چڙهي رهڻ ۽ پرڻجڻ جو مقابلو

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

چڙها هئاسين، گذاريوسين ٿي نيت آزاد ۽ تنها،
نه پنهنجي يا پرائي جي هئيسين دل ۾ ڪٿي ڪا.
ٿي خرچيوسين ۽ ڪاڏوسين، ٿي چوڙيوسين ۽ ماٺيوسين،
ڏنو ٿي ڪنهن نه ڏوراپو، نه ڪنهن ٿي ڪئي پڇا ڳاڇا.
خوشيءَ جي نوڪري هئي ۽ پڙهڻ، ڳائڻ جي مشغولي،
فراغت سان عبادت پڻ، ميسّر دين ۽ دنيا.
صفايون (١) ڏئي رهياسين خوش ٿي، خوراڪي ۽ پوشاڪي،
ڪڍي سينڌ يون، وجهي سُرما، هنياسين تيل ٿي سُرها.
ڪئي سين نيڪ پڻءَ شادي، خدا ڪئي خانه آبادي،
هئاسين جڳ ڪان آڳ بهتر، ٿياسين پوءِ جڳ جهڙا.
رهياسين خوش ٿي پرڻي بعد پڻ گهرَ جي محبت ۾،
ورهه ۾ متحنو هئاسين، جيسين هڪڙو ٻارُ ٿيو پيدا.
لنگهيا جيئن سال، چاوا ٻارَ، پئي برڪت جڄهي گهر ۾،
وڌيا تيئن انتظار ۽ فِڪر، ڏک ۽ خرچ ۽ سَوُدا.
فراغت ۾ پئي حرڪت، عبادت ۾ پيو رُخنو،
نمازن منجهه ٻچن ٻارن جا فڪر ۽ خيال شامل ٿيا.
اِنهيءَ پر جڳ ڪان بهتر ۽ پوءِ همسر (٢) ۽ پوءِ آبتر،
حياتيءَ جي ترقيءَ ۽ تنزّل جا اِهي درجا.
نڪاح آهي پناهه شيطان ڪان هِن نفس جي بيشڪ،
۽ بندُ آهي شريعت جو، پڙون مومن انهيءَ ۾ ٿا.
سُکن لاءِ شُڪر ڪن ۽ ڪَن ڏُکن لاءِ صبر دنيا ۾،
تين جنّت ۾ داخل حَشر ۾ شُڪر ۽ صبر وارا.
"قليچ"، آزاد ٿيو اِن بند ۾ پڻ، گرچه چيو "حافظ"،
"که عشق آسان نمود اول، ولي افتاد مشڪلها".

---

(١) ڏاڙهيءَ جون. (٢) برابر، هڪجهڙو.

٢٨. غزل ـ ڪبوترن جا قسم

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

ڪبوترن جا ٻڌايان ٿو توکي قسم گهڻا،
ڪي جهنگلي ۽ ڪي پاليل، ڪي بازيگر، ڪي پياه

جي جهنگلي، سي ٿيا "پاريل يا ته پاريهر"،
هٿن جي بازيون، سي سڏجن ٿا هت سدائين "تڪا".

آڏامندي سي هوا ۾ ٽنبيي هٿن بازيون،
زمين تي جي هٿن ليٽيي، سي سي "ليٽڻ" ٿيا.

آصيل تن ۾ ڪي ۽ ڪي منجهن ٿيا گادڙ،
چون ٿا "خار" انهن کي، ٿيا جيئن ڪُڪڙ ترڙا.

ڪي ديسي (١) تن ۾ ڪبوتر، ڪي تن ۾ چينائيي،
ڪي ڪلڪتائيي، ڪي بوشهري ۽ ڪي ٻاهر جا (٢).

"تيڪن" جي ڇُهنب سنهيي ۽ ننڍي ٿئي آڪثر،
۽ ٻاهريَن جي تيکي ۽ ڏگهيي ٿئي ٿيي سدا.

اکهاڙيون ڪين جون ٽنگون، پير، ڪنبُ نه کو تن تي،
ڪي "موز پر" ٿيا، ڪنين جن جون ٽنگون، پير ڍڪيا.

ڪيني جا ڪنڌ وريل پُٺ تي، پُڇ سندن اُبريل،
پکي (٣) يا مور جي پُڇ جان، چون تيني کي "اُڪا".

ڪي "آهو"، جن کي ڳچيءَ تي وڏا ٿين ٿا ڪنيُ،
پرين ڏمُ سي وڏو ۽ چون سي "يا هُو" ٿا.

ڪي "نامه بر"(٤)، جي اڏامن مٿي، ٿين قاصد،
۽ خط نيئن ۽ آڻن موٽيي، ڪوٺجن سي "رتا".

"قليچ" سنڌ ۾ هيي ٿيا، مگر ولايت ۾،
ٿيا ٻه قسم سندن ٿيا، آسان نه سي پاليا.

---

(١) سنڌي (٢) ولايتي (٣) وڇڻي (٤) قاصد، خط نيندڙ.

٢٩. قصيدو ـ نقطي جي تعريف

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

نُقطو ڇا هي ۽ ڪري ڇا ٿو؟ سو ٻُڌ مُون ڪان آدا!
صِفرُ (١) ۽ ذرّو (٢) ۽ ڪِي ڪِين آنهيءَ جي معنيٰ.
منجهه حساب آهي سو ڪِي ڪِين، مگر ٿيو سڀڪجهه،
ڪُلُ ٿيّو ڪِي ڪِين مان، عالَمِ ٿيو عدَمِ (٣) مان پيدا.
نِڪتي وحدت منجهان ڪثرت، ٿيو ظلمت(٤) منجهان نور،
آونهو ڪُنُ، "ڪُنْ"(٥) جو ٿيو نُقطو، "فَيَڪُوْنْ" (٦)
ٿيو دريا (٧).

هڪ ڪي سو ڏهه ڪري، ۽ ڏَهَن ڪي سَوَ، سَوَ ڪي هزار،
نُقطو، ننڍڙو آهي، پر ڪهڙا ڪري ڪَمَّ وڏا!
نُقطي مان ليڪ، ۽ ليڪُن مان هزارين شڪليُون،
نُقطو مرهُوم (٨) ٿيو آقليدسي، جيئن چَوَن پڙهيا (٩).
سِجُ ۽ چنڊ ڇا هي وڏائيءَ ۾ اڳيان نقطي جي؟
ٿيا وڏا تن ڪان هي تارا، جي ٿيّا آپَ جا نُقطا.

عِلم جا حرف نہ سمجهي ڪو، سوا نُقطي جي،
نہ سُڃاڻن آکَرَ هرگز، نہ هُجن جي ٽُبڪا.
نُقطي ڏارا ٿيا هِڪُ، صادُ ۽ ضادُ، عَينُ ۽ غَينُ،
آهي شيطان رجيم (١٠) آصل، رحيم (١١) آهي خدا.
رَحِمُ ٿيو عمدي صفت، رَجْمُ (١٢) ٿيو ظُلُمُ صريح (١٣)،
عيب ۽ غيب جو ڏس فرق، عِنا (١٤) ڏس ۽ غنا (١٥).
نُقطو، مرڪز ٿا چَوَن دائري جو، ڏ رتِي پڻ،
جسمجو نقطو آهي دل، آهي دل(١٦) جو سَوَدا(١٧).

---

(١) Cipher (٢) Zero (٣) نيستي، ڪِي ڪِين. (٤) آونداهي
(٥) ڪُنْ فَيَڪُوْنْ (٦) عالَمُ (٧) ڪثرت (٨) خيالي (٩) پڙهيل
(١٠) تڙيل (١١) رحم وارو. (١٢) پٿَرَن هڻُ. (١٣) صريحا، نِجُ.
(١٤) مفلسي، ڏک. (١٥) دولت، تونگري. (١٦) نُقطو (١٧) سُويدا

نقطو، آڪ جو آهي تارو، ۽ منجهس نقطو(١) عيب،
خالُ(٢)، نُقطو آهي مُنهن جو، ۽ آهو حُسُن صفا.
شاعرن وٽ تو ڏني وات جي معنيٰ نُقطو،
ميمُ ۽ هيچ (٣) انهيءَ ڪي (٤) بہ، چون شاعر تا.
نُقطو، بيجُ (٥) آهي، ڦٽن جنهن مان تا بيحد عالم،
نيستي(٦)، هستي آهي، تني تو فنا مان بہ بقا.
نُقطي مان نڪتو عجب نڪتو(٧)، پڌو ڏيان ڏني،
هيچ ناچيز آهي نُقطو ۽ نمائي سا.
سَيّدُ الْقوم تيو خادم، تيو آدم، اشرف،
شاه (٨) چئي، "عَبْد ڪي نابُودي ڪري تيي اعليٰ".
نُقطو، بابيُن ۽ بَهايُن جو اصل تيو باني،
نُقطو، تيو قُطب زماني جو، تيّو پيغمبر يا.
چُونڊ جو (٩)، سَهُو جو، ۽ شَڪّ جو پڻ نُقطو آهه،
جو نشان آهي اِنهن تين منجهان، هر هڪ جي بجا.
وصُف، نُقطي جي ڪندين ڪيتري؟ بَس ڪر آي "قليچ"!
نقطو، بَحُر آهي عميق (١٠)، آن جيي نہ آهي حَدَ ڪا.

٣٠. غزل ـ عاشق جي مصيبت

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

جگر ڪي باهہ لڳيي جا، نہ سا اُجهائيي اجا،
ٻڌائيي درد جيي ڪنهن ڪي نہ مون ڪهائيي اجا.
اکين مان مُنهنجي وهن، ڏينهن رات، رت جون نديُون،
نہ غمَ، الم جيي آندر ۾ تني پُڄائيي آجيا.

(١) تازي ۾ قُلي جو مرض. (٢) تيرُ (٣) ڪيي ڪين. (٤) يعني وات ڪي. (٥) اصل (٦) ڪيي ڪين. (٧) باريڪ سخن يا راز، حڪمت. (٨) ٻنائيي (٩) نقطهء اِنتخاب. (١٠) اونهو

رَهان بُـکيو ۽ اَچيو بنَد ۾، سُمهان پَٽ تي،
نہ پُوري ماني ڪو پُهچائي ٿو، نہ پاڻي آچا.
ٿـو گهائي پيرَ کـي زنجير ۽ ڳچيءَ کي طوق،
قَتيل آءٌ، کهڙي پوي وڌِ ڪامون تي گهائي (١) آچا.
"قليچ" چئي ٿو، عذابن کان رَبَّ مون کي ڇڏاءِ،
جو منُهنجي سخت مصيبت هيي توکي ڀائيي (٢) آچا.

٣١. غزل - خُلق چڱو ۽ بڇڙو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

خُلق وارا، دوست، دشمن سان رَهن خوش خُلق ٿا،
جيڪي بدخُو ٿيا، آهي بدخُو رهن سڀ سان سدا.
گُلُ ڏيئي خوشبوءِ ڪري خوش، ۽ ٿو ايذائي ڪنڊو،
دوست، دشمن، مومن ۽ ڪافر سان اُن جو آهي چا؟
شمعُ ڏِئي ٿيي سوجهرو، مسجد ۽ ميخواني (٣) اندر،
فيض بَخشيءَ ۾ سندس، سڀ ماڻهو هڪ جهڙا ٿيا.
ڏنگُ هرشي کي هٿي هلندي وِڇون، ڪيني کان ڪينَ،
تِي طبيعت اُن جيي آهڙي، اُن کي اِيئن خلقيو خدا.
تڏهن هَلي کهڙو بہ ڪيئن، اُن کي نہ بَد چؤ آءِ "قليچ"!
نيڪ سان ڪر نيڪي، پر بَد سان بہ نيڪي ڪر آدا!

٣٢. غزل - ريا جي نماز

فاعلاتن مفاعلن فعلات

مولويءَ جيي نماز آهي رِيا (٤)،
جنگَ کي ڏيکاري زُهدُ ۽ تقويٰ(٥).
هُو (٦) ڪري جو قيام(٧)، سجدو، رڪوع(٨)،
تِـن پَٽَن واري آهي جڻ تـ، جوئـا.

(١) مصيبت (٢) پسند آئي (٣) يا - بتخاني. (٤) ڏيک (٥) پرهيزگاري
(٦) يعني - مولوي. (٧) نماز ۾ بيهڻ. (٨) نماز ۾ جُهڪڻ.

جڻ چوي پيو "نظر ڪري تون نهار،
نقد رک هين تي، هٿ (١) ڪٿين تون تا".
جي اِئين ٿيو ته پوءِ نماز آندر،
خيال ۽ فِعل آهڙو ناهي رَوا.

منجهه رڪوع ٿي، نماز ويئي وَهي،
سجدي سان جڻ وضو ٿيو آصلاً.

دِل مُنل پڻ رکي آندر ۾ ٿو،
ٿئي مڪروه نماز، اُن ڪان سِوا.

غرض ٻُڌ مُنهنجو، مولوي صاحب!
آهين بيمار، گُهرجي توکي شفا.

آءِ ٻُڌايان ٿو توکي نسخو عجيب،
جو پِچي ريح (٢)، ۽ پِچائي رِيا.
پَڪ نندي ڪر ۽ ڏاڙهي پڻ چانگاءِ،
جُبّو چڏِ لاهي، ڪر ڦٽي تون عَصا (٣).

وِجهه تون تسبيح پنهنجي کيسي ۾،
مُصلو ڪڻ، چوري چَپَ نه ڏي چاپا (٤).

صِدق سان پڙهه "قليچ"! گهرَ ۾ نماز،
اِن مَرَض جي چڱي اها ٿئي دوا.

٣٣. غزل ـ مڪتب جي ٻارن لاءِ شام جي دعا

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

يا اِلاهي! شُڪر تُنهنجو ٿا آسين آڻيون بجا،
ڏينهن جو پورو ٿيو ڪم، ٿي ميلي موڪل اِجها.
مِهر سان پنهنجي تون ڏي توفيق اسان کي تا ڪريون،
هر طرح اُن تي عمل، جيڪي آسين آهيون سِکيا.

(١) دائو، بازي. (٢) وائو، باد. (٣) لٺ (٤) چپَڻ، چاپا ڏيڻ.

جي چڱيون ڳالهيون پڙهيون ٽٿون، سي وساري نا ڇڏيون،
۽ پڌايون مائٽن کي، سي ميٽن (١) کي تين سيوا.
پڻ رکون پاڻون وڏن جو نيتُ آدب، تعظيم ڏئيي،
پاڻ جيڏن سان ڪريُون راند يُون خوشيءَ مان ۽ مزا.
لفظ بَد واتئون ڪيڙن ڪو ڪونہ، سچ ڳالهايُون نيتُ،
۽ نماڻا ٿيي، محبّت سان هلون پڻ جابجا.
۽ بہ مسڪينن، يتيمن تي ڪريون رَحمُ ۽ قياس،
تن کي ڪارايُون، ڍڪايُون، جي آڱهاڙا ۽ بُکيا.
پاڻ ۾ آهيون سڀئي ڀائر، رهون پڻ اِن طرح،
ڏُکَ ۾ همدردي ڪريون، واهر ڪريُون هڪٻئي کي ڪا.
وقت بيڪاريءَ ۽ سُستيءَ ۾ وڃايُون ڪينڪيي،
بندگي تُنهنجي ڪريون يا رب! گُهرون توکان دُعا.
ڪر چڱا تون نيت ڪرائج ۽ هلائج هوش سان،
تا هليي رستي سنئين تي، ٿيون گناهن کان آڇا (٢).
ڪر هدايت، چئي "قليچ"، ۽ ڏي چڱائيءَ جا خيال،
فَضُل سان ڪر تون سعاد تمند اسان کي يا خدا!

٣٤ قصيدو - پردي جي تعريف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

عَقُل تي پردو پيو تن جي، جي چاٿن ڪين ٿا،
جي رهن پردي جي پردي ۾ (٣) ليڪَل ٿا فائدا.
زال جي لاءِ آهي پردو هڪ وڏي نعمت عجيب،
ٿيي، سلامت ۽ بچيل سا اَن ۾، کان ظلم ۽ جفا.
جيسين پردي ۾ رهي با پرده، سڏجي پاڪ پڻ،
نڪتيي پردي مان جڏهن، بي پرده ٿيي ۽ بي حيا.
نازڪ آهي آصل کان بيشڪ بدن ۾ نازنين،
پر زياده نازڪ آهي عزّت اَن جيي، اَن ڪنا.

(١) دوستن (٢) صاف، آجا. (٣) اندر

مانَ سان موتي رهيو پردي ۾ سالم سِپَ اندر،
نِڪتو ٻاهر، تُنگ ٿيس، بازر ۾ ڪاڏائين ڏِڪا.
لعل ۽ هيرو، سچو سارو هو پنهنجيءَ کاڻ ۾،
نِڪتا ٻئي ٻاهر جڏهن، ڇِلجي ۽ پُرزا ٿِي پيا.
خاڪ جي پردي ۾ جيئري ٿِي رهي هِڪَ هند ٻاهر،
جڏهن لٿُس پردو، آڏاميِ ٿِي فنا وَئي منجهه هوا.
وات جي پردي ۾ آهي زيب و زينت ڏند کي،
نِڪتو ٻاهر، ويو آڇلجي، جيئن آڇلجن پيا هَڏا.
مانُ مَنبّر جو ڏسو! مسجد اندر محراب وٽ،
نہ تہ پَهَرَ آهي سِرؤن سو، يا تُڪَرَ تختي سندا.
قدر وارو تو رهي کهڙو نہ گُلشن ۾ گُلاب!
ويو پَهرَ، تڏّهن آب (١) نِڪتُس ٻاه تي ۽ ٿيو فنا.
دٻلِي ۽ صندُوق ۾ پيا قيمتِي دُر ۽ گُهَرَ،
پيا ٻَهرَ پتر ۽ ليڪر، ڳتي نہ ڪنهن کي تن جي ڪا.
عورت آهي زال، آن جِي معنيٰ اوگهڙ آهي اَصُل،
هر طرح اوگهڙ جو سِتَر ۽ پردو واجب دائما.
گوشه گيري ۽ قناعت، زال جِي تهذيب آهہ،
ساڳِي اِيءَ تهذيب ۽ عادت رکن ٿا آوليا.
ڪَمَ ٻُري کان پوءِ توبهہ مَرد جِي ٿئي ٿِي قبول،
زال جِي عِزّت وَئِي جا، موٽي توبهہ سان نہ سا.
زال پردي ۾ بچيل آهي پَهَرَ جي حرص کان،
پڻ بچيل ايذا کان بدڪارن جي آهي دائما (٢).
بَندُ جاڻن ڪين پردو؛ بيبيُون پرده نشين،
بلڪ ٿِي بي پردگي تن لاءِ تڪليف ۽ بلا.
گهر اندر موجود تن کي هڪڙو عالم پنهنجو آهہ،
جيئن رهن راڻيون ٿيوُن پنهنجي ملڪ ۾ فرمانروا.
سڀ ڪنهين جو سُکُ رهي دل جي خوشيءَ تي منحصر،
۽ خوشِي دل جِي رهي ٿِي منحصر عادت مٿا (٣).

(١) عرق، گلاب (٢) بيشڪا (٣) تي

زال جي عادت، جي گهر ۾ ٿيي گذارڻ جيي ڀَڪيي،
رهندي خوش پردي ۾، ٻاهر رنج نيتُ رهندي آهـا.

زال ڪمزور ۽ ضعيف الخلقت آهي آصل کان،
ٻاهريون پورهيو ۽ محنت آن جي لاءِ ٿيو ناروا.
آن کي پيدا ڪيو خدا گهر تَرڙَ سندي ڪم ڪار لاءِ،
نَسْل جاري ڪن، ڄڻي سي ٻار، پالي ڪن وڏا.
پردي جو ٿيو ذِڪرُ پڻ توريت ۽ اِنجيل ۾،
برقعو واجب هو ڪليسا (١) ۾ آصل پردي بجا.

پردو آهي هر طرح اسلام ۾ واجب ضرور،
حُڪمَ، قرآن ۽ حديثن ۾ آنهن لاءِ ڪيترا.
زالون، مستورات ٿيون، جي مومنات ۽ صالحات،
تن کي جنتّ جيي بشارت پڻ ڏني آهي خدا.
پردي جيي ٿوري گهڻي هئي رسم هر مذهب ۾ اڳ،
پارسيي، هندو ۽ چينيي ۽ جپانيي ۽ ٻيا.
هين زماني ۾ آچيي رولو پيو هر قوم ۾،
سي خيال ۽ فعل ۾ آزادگي ڳولڻ لڳا.
ٻر جي ڏسندؤ، فطرتي (٢) قانون، پردو ٿيو آصل،
ڇاهي فطرت؟ خود خدا پردي آندر گهاري سدا.
ستَرُ، پردو، پوش، نت قدرت کي پڻ آهي پسند،
ماءُ جو ٿيو پيٽ، پردو ٻار جي لاءِ آي آدا!
ٿيو اکين جو نُور، قدرت سان ستَنَ پردن آندر،
ڪَنَ جا پردا شل! نہ ڦاٽن، نہ تہ نہ تن جي ڪا دوا.
مَغزُ ۽ ڇاتيءَ جي پيا صندوق ۾ دل ۽ دماغ،
سڀ رئيس آعضا خدا پردن اندر ڪيا جسم جا.
ڀُڄُ ۽ پَرُ ٿيو ستر پردو، لاءِ پکيءَ ۽ جانور،
ٻِجُ ۽ گُل ۽ ڦَرُ نباتيي پردي ۾ ٿيا جا بجا.

(١) ديول (٢) قدرتي

پڻ جماداتي جواهر، نيلم ۽ هيرو ۽ لعل،
موتي پڻ مهراڻ (١) جا، پردي جي آندر سڀ لڪا.
ڏس! وري آربعه (٢) عناصر، سڀ ٿيا پردي ۾ لڪل،
پڻهن ۾ ٿيي باهه، پاڻيي منجهه مٽي ۽ منجهه هوا.
قيمتي گنج ۽ خزانا، سڀ لڪا پردي آندر،
غيبُ سڀ پردي آندر ٿيو، ڇا حياتيي موت ڇا.
لفظ ۾ معنيٰ، ۽ معنيٰ ۾ رهي مطلب لڪل،
شمع پڻ فانوس جي پردي ۾، پردي ۾ هُما.
هر طرف پردو ۽ سَتر آهي نظر ۾ ۽ حجاب،
هئوئي نه ماڻهن ۾ ۽ زالن ۾، ته پئوءِ واحسرتا (٣)!
حَق جو نائب ماڻهو ٿيو، اشرف سو مخلوقات ۾،
ٿيو جي بي پردي، ته آدم شرمندو ٿيو ۽ حوا.
هر طرح دنيا ۾ رک پَردي جيي حد قائم "قليچ"!
اعتدال (٤) آفضل، ۽ بد آفراط (٥) ۽ تفريط (٦) ٿيا.

٣٥. قصيدو ـ خطبو جمعي ۽ عيدن جو، ٻيو ڀاڱو.

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آهي واجب خَلق تي، حق جيي ڪرڻ حَمَد ۽ ثنا،
آهي جو باريتعاليٰ، سڀ جو خلقيندڙ خدا.
ستيِ کان اڳ موجُود هو، ۽ هوندو سڀ کان پوءِ پڻ،
رهندو سو باقي وجيي، ٻيي سڀڪا شيِ ٿيندي فنا.
پاڪُ آهي سو، جو ڇاڻي ٿو اندر جوُن نيٽون،
۽ بندن جا عيب ۽ جيڪي لڪيي ڪَن سي خطا.
سڀ ڏي خلقيو آهي تنهن، موٽي وٽس ويندا سيئي،
سڀ کَي ملندي پنهنجي عَمَلن جيي جزا توڙي سزا.

---

(١) سمنڊ (٢) چار (٣) افسوس (٤) وچولو درجو. (٥) حد کان وڌ. (٦) حد کان گهٽ.

مُلڪ ۾ آن جي نہ جهيڙو، حڪم ۾ آن جي نہ ضد،
رحم چاهي؟ يا عقوبت، امر آن جو سڀ روا.
عدل آن جو ٿيو عذاب ۽ فضل آن جو آهي عفو،
تو ڪري جيڪي گهري، سيڪا چڱي آن جي رضا.
پوءِ پڙهون آشهد، ڪريون نعت (١) سندي خيرالبشر،
جو مبشر (٢) آهي ۽ منذر (٣) محمد مصطفيٰ.
هوئي صلوات ۽ سلام آن تي ۽ آن جي آل تي،
سي سفينه (٤) نوح جا، جيڪي چڙهيا ان تي، ڇُٽا.
اي مسلمانو! ڪريو توبهہ، ٿيو پرهيزگار،
موت ڪان اڳ آئين ڪريو صالح عمل ۽ ڪم چڱا.
موت ٽرندو ڪين، سو ايندو اڳي يا پوءِ ضرور،
گرچه ڪو چؤگرد پنهنجي ڪوٽ جوڙيندو پڪا.
آهي افسوس! آهڙي غفلت تي، مسافر ٿيؤ آوهين،
ڪُوچ جو هَلُ ٿا ٻُڌو هردم، ۽ پيا آهيو سُتا.
ٿا رهو ڏُک ۽ بلا جي گهر ۾ ڪانهي جت امان،
عيش عشرت ڪيئن ڪريو ٿا؟ ڪا ولو عبرت ادا!
ڪيڏي ويا مائٽ ۽ مِٽ ۽ پاڙيسري ۽ يار، دوست؟
آئين بہ ويندؤ اوڏي، جيڏي آنجا سڀ مائٽ ويا.
قبر ۾ آنکي ڇڏي، وِهندا وساري يار سڀ،
سخت ملڪن جي حوالي هوندؤ آتِ پيا هيڪلا.
تنهن ڪان اڳ، روئي ڪريو توبهہ گناهن ڪان آوهين،
۽ ڪلام الله جا سڀ وعظ آئين ڄاڻو سچا.

عيدالفطر جي خطبي لاءِ وڏيڪ شعر

مومنو! حق ڪيو اڄوڪو ڏينهن آوهان جي لاءِ عيد،
شُڪر آئين حق جو ڪريو ۽ ذِڪر پڻ بي اِنتها.

(١) تعريف (٢) بشارت يا خوشخبري ڏيندڙ. (٣) ڊيڄاريندڙ (٤) ٻيڙو

۽ پڙهو تسبيحون ۽ تڪبيرون، استغفارون پڻ،
۽ دعائون پڻ گهرو ۽ فطر ڏيو، صدقو متّا (١)۔
مڙس توڙي زال، پنهنجي جيندُ ۽ اولاد لاءِ،
ڏئي ٻہ سير آو ڪڻڪ جا، يا اَن جو سُلهہ هرهڪ پنيا (٢)۔
جوَ ڏجن پيٺا، مگر هي حُڪمُ رکجو ياد سڀ،
فطرو واجب اَن تي ٿئي، جنهن جي زڪوات آهي بجا (٣)۔
سونَ جا ستَ تولا ساڍا، يا رُپو، يا آهڙي جنس،
گهر ۾ جنهن جي هڪُ وَرهہ هوئي، ٿئي زڪوات ان تي رواء
رَحمُ ۽ نيڪي ڪريو خويشن ۽ ڌارين سان آوهين،
خاص مسڪينن، يتيمن، بي وسيلن سان سدا۔
بيحيائي، ظلم، بدڪاريءَ ڪان آئين پاسو ڪريو،
سڀ گناهن ڪان پَري ٿيو ۽ ڍچو آئين حق ڪنا۔
مومنو! عيد آهي تن جو حق، رکيا روزا جيني،
عيد سان ڪمُ تن جو ڪهڙو، جي نہ هئا روزائتا؟
عيد ناهي سا، جڏهن ڪپڙا ڍڪيو عُمدا اوهين،
۽ چڙهيي ميدانَ ۾ ڊوڙايو گهوڙا آئين تکا۔
عيد ناهي سا، جڏهن وِچڙيا آوهان ۾ ٿا مِلن،
۽ وجهيي پاڪُر مِلن هڪ ٻئي کي ٿا محبت منجها (٤)۔
عيد ناهي سا، جڏهن کائو آوهين عمدا طعام،
شير خُرما يا سَيون، حلوا ۽ پڻ ٻوڙ ۽ پُلا (٥)۔
عيد ناهي سا، ڪريو شاديءَ (٦) جون جڏهين مجلسون،
۽ ڏسو ناچَ ۽ ٻُڌو راڳَ ۽ پيا سائيو مزا۔
عيد سا آهي، وڙهو جڏهن نفس ۽ شيطان سان،
۽ گناهن کان بچو ۽ ڪمَ ڪريو سڀ آئين ڀلا۔
عيد سا آهي، جڏهن آندر ۾ نت آرام هوئي،
هوئي پڇاڙي شل! چڱي، هوئي حال هيت ٻنهي وتہ ڇا؟

(١) متّان (٢) ھٹيان (٣) واجب (٤) منجهان (٥) پلاهہ (٦) خوشي

عيد سا آهي، جڏهن دنيا ۽ عقبيٰ جي مراد،
ربُ ڪري پُوري، فساد ۽ فتنو ٽاري جابجا.
عيد سا آهي، جڏهن اِيمان سان ماڻهو مري،
۽ اَچي سو صالحن سان، تنهن جڏهن روزِ جزا.
مومنو! شل! تني اوهان سڀني کي عيد آهڙي نصيب،
آئين ڪريو ڪوشش ۽ سعيو، پوءِ پچائي سو خدا.

عيدالاضحيٰ جي خطبي لاءِ وڌيڪ شعر

حَقّ، اَجوڪي ڏينهن ورتيي آزمائش ڪان خليل،
تا ڪري پُٽَ پنهنجي اِسماعيل کي حق تي فدا.
حضرت ابراهيم پهرين خواب ۾ هو هيئن ڏٺو:
تا ڪري تو ذِبح پُٽَ کي هو، مقام ۽ رڪن اڳيا (١).
پوءِ جاڳيو ۽ ڏنو، پُٽَ کي ٻڌايائين سو خواب،
۽ چيَئين: حق تي ڪئي مُون تنهنجي قُرباني آبا!
تڏهن اِسماعيل چيو پيءُ کي: منکي آهي قبول،
آءٌ تيار آهيان ڪُسڻ لاءِ حُڪمِ حق جو ڪر آدا (٢).
لاهيو ڪپڙا منهنجا پهرين، تا نه پرجن رَتَ ۾ سي،
۽ ڏسي اَمّان نه، مُنهنجي غَمَ ڪان ماندي ٿئي نه سا.
آئين ڏجو مُنهنجا سلام اَن کي ۽ پڻ مُنهنجا پيار،
چئجو، مون دل، جان سان، سِرَ تي مڃيي رب جيي رضا.
پوءِ خليل اَن کي ٻڌي، ليٽايو ڌرتيءَ تي ڪٽي،
۽ رکيئين ڪاتيي نيڙيءَ تي، ذِبح اَن جو مدّعا.
پيءُ ۽ پُٽَ جي صبُر تي، رَحمُ آيو حيوانن کي پڻ،
مضطرب، جنّ ۽ ملَڪ ٿيا، پڻ ڏڪيو آرض و سما (٣).
غَيب مان آئي نِدا: تو خواب پنهنجو ڪيو سچو،
آفرين! توکي آي اِبراهيم! جڳ جيسين بَپا (٤).

---

(١) اڳيان (٢) پورو ڪر يا بجا آڻ. (٣) زمين ۽ آسمان. (٤) قائم

آزمائش پُوري ٿِيي، فِديو ڏنو آن جو آسان،
ذِبْح آهي عظيم، آئي پِيءُ ۽ پُٽ! ٿِئي مرحبا!
آن گهڙِيءَ جبرئيل، ڪاتيءَ هيٺ هِڪُ گهيٽو رکيو،
۽ ڪُنو آت آن ڪِي اِبراهيم، اسماعيل بجا.
آن ڪان پوءِ سنّت ٿِيي حج جي ڏينهن قربانيءَ "قليچ"!
پِيد ٿِيي اِيءَ، آن تي قربانيون ٿا ڪن مومن سچا.

~~~~~~~~
~~~~~~~~

رديف ــ ب

٣٦. غزل ــ عاشق جي حيراني

فاعلاتن مفاعلن فعلات

چڏي پاڻهي مون، ڏيو نہ ڪنهن کي عتاب،
خوشي جنّت جي ۽ سقر (١) جو عذاب.
مون اڳيان نيڪ و بد ٿئي هڪ ٿيا،
ٿيا يڪسان ٿئي، خطا ۽ صواب.
پاڇو (٢)، ڇا ڄاڻي نور ۽ ظلمات؟
ڪيئن پلا ڄاڻي نيست (٣)، آتش، آب.
جيڪو حيران آهي ۽ مدهوش،
تنهن کي هڪجهڙو ٿيو ثواب، عقاب (٤).
نہ پُڇي بي خبر کان ڪو بہ خبر،
بي خبر ڇا رکي حساب و ڪتاب.
جو هجي نيست، تنهن نہ سو محجوب (٥)،
نيست کي ڪنهن بہ شي جو ناهي حجاب.
مَنطق ۽ نَحو سمجهين ڪيئن تون "قليچ"!
جڏهن ڄاڻين نہ عشق جا اَعراب (٦).

---

(١) دوزخ (٢) يعني ــ آءٌ (٣) يعني آءٌ (٤) سزا (٥) حجاب وارو.
(٦) ابتدائي سبق.

٣٧. غزل ـ سبب ڇڏي، مسبّب وٽ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

تو مُسبّب (١) کان آڇي سڀ کو سبب،
ڇڏ سبب کي، تون مسبّب کي طلب.
تيو مسبّب تي جنهين جو ڀروسو،
سو ڇڏي آسباب سڀ، ڳولي تو رب.
سڀ سبب فاني تين هڪ ڏينهن نيٺ،
پوءِ مسبّب کي سڏين آءِ بي آدب!
ڇو نہ آوّل کان مسبّب کي ولين؟
ڇو سبب ڳولين تو با رنج وتَعَب (٢)؟
ڇو تو تون بندي جو بنّدو تين وڃي؟
تو ڪرين خدمت اُنهيءَ جي روز و شب.
ڪيئن ڏٺيءَ کي پوءِ سڏين آءِ بي شرم!
جڏهن مري سو بنّدو، تين تون جانُ بلب (٣).
ڇو، اَحَد، (٤) اَحْمد (٥) وساري آءِ اَنڌا!
تو سڏين بُوجهل تون ۽ بُولَهَب؟
جي ڪرين اَڄ اِئين تو تون تَبّتَ يَدَاکَ (٦)،
تين سُياڻي پڻ تون حَمّالَ الحَطَب (٧).
آهي جو خالق، سو رازق آهي پڻ،
ڏِني نہ کو مخلوق توکي هڪڙو حَب (٨).
جمع (٩) ڇڏ، واحد کي وٽ، واهب (١٠) سو آهِ،
تيو جنهين جو مُغْني (١١) ۽ معطي (١٢) لقب.
خَلْق، خالق کان وڃي مخلوق ڏي،
آءِ "قليچ"! آهي عجب اِيءُ، بر عجب!

(١) مسبب الاسباب، خدا. (٢) تڪليف (٣) مرڻ تي. (٤)خدا (٥) رسول (٦) شل! تنهنجا هٿ، بند هجن. (٧) دوزخ جُون ڪاٺيون ڪڻندڙ. (٨) ذرو، ڪڻو. (٩)ڪثرت، گهڻا. (١٠) ڏيندڙ، ڏاتار. (١١) تونگر ڪندڙ. (١٢) عطا ڪندڙ.

٣٨. غزل - عشق جا عجائب

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

سُفيد مُنهن تيو سجڻ جو، آکيون سياه عجب!
۽ لعل آن جا تيا لَبَ ۽ گِل به واهه عجب!
ڏسي پري ڪان منکي، مون طرف لڙيو محبوب،
سندس هَٺيّي راه عجب! پڻ ڪيائين ڪاه عجب!
آکيان هو سُونهن جو سلطان، سڙو دليون پونيان،
هُو بادشاهہ عجب! هي سندس سپاهہ عجب!
تجلّي نُور جي ظاهر هئي، تجمّل پڻ،
هُو مهر (١)، ماه (٢) عجب! هي جلال، جاهہ عجب!
جڏهن لنگهيو آچي مُون آڏو تُرت ناز منجهان،
ڪيئين نِگاه عجب! ۽ ڪئي مون آهہ عجب!
عذابَ عشق جا ڪيئن تو سهي سگهي عاشق؟
سندس تيو ساهہ عجب! مُحبّ لاءِ چاهہ عجب!
"قليچ" آهي گنهگار، ربّ بخشڻهار،
ڪيئين گناهہ عجب جي، ته تيو الله عجب،

٣٩. غزل - چاهہ جي تعريف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

چاهہ تي مُنهنجو جياپو، چاهہ منهنجو خُورد و خواب،
چاهہ مُنهنجو عيش و عشرت، چاهہ تي طاقت ۽ تاب.
چاهہ مُنهنجو ناشتو ۽ چاهہ هر وقتي طعام،
ٽوسٽ ۽ بسڪٽ، ڪباب ۽ چاهہ ۽ ڪافي، شراب.
چاهہ لولي ڏئي سمهاري، چاهہ جاڳائي منکي،
ڏئي همت مون کي، پڙهائي ۽ لکائي تي ڪتاب.

(١) سج (٢) چنڊ

هڪڙي هٿ ۾ آهه ونان چمچو ۽ ٻئي هٿ ۾ قلم،
ڪڇ ۾ ڪاغذ، چپ تي پيالي، نڪ تي عينڪ، اک ۾ آب.
ڪوپ، ساسر، ڪيٽلي، ٽيپاٽ منهنجا سنگتي،
باهه تي پاڻي جو سوسٽ، منهنجي لاءِ آهي رباب.
چاهه سان تس چاهه، ساراهي تڏهن اُن کي "قليچ"!
اُن کي ڀيو چاهي نه چاهي، چئي چڱو يا چئه خراب.

٤٠. قصيدو ـ لقب القاب اجايا

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

ري لقب خوش آهه، لڳي مون کي لقب کان ٿو لقب (١)،
مون کان اڪثر ٿا پڇن دوست، ته ڇا اِن جو سبب؟
جواب آهه، اڄ ٿا لقب سڀ کي خوشامد تي مِلن،
مِليو جنهن کي، ٿيو بدنام، وڃِس نامُ، نسب.
نيڪنامي ٿي، نه بدنامي، تڏهن بي لقبي،
ري لقب، اِن ڪري آهه خوش ٿو رهان، ناهي عجب!
اِن سوا، شاهي (٢) لقب ڪوڙا، نڳارڻ جهڙا،
سڪٺو نالو ٿيو، جنهن ۾ نڪي معنيٰ، مطلب.
ڇا ڪبو سڪٺو لقب، جي نه ڪو اِنعام مليو؟
مِلي خلعت، ٻئي يا زر، هجي مَرُ هڪڙو حب (٣).
خانصاحب ۽ بهادر (٤) ۾ نه خاني نه همت (٥)،
هِندُ جو آهي سِتارو به فقط لالچ، لَبُ (٦).
جنهن کي سرڪار سڏي شوق مان "شمس العلما"،
سوجهرو تنهن ۾ نه ڪو، تنهن ۾ نه ڪو علم و آدب.
آٺ پڙهيل "آنربل" ٿيو ۽ ٿيو "نائيٽ" (٧) به نائيٽ (٨)،
ٿيو "سردار" (٩) طمعدار ۽ "سَر" (١٠) نام طلب.

(١) عيب (٢) سرڪاري (٣) داڻو، ڪڻو. (٤) خانبهادر (٥) بهادري
(٦) لڳي، لالچ. (٧) لقب (Sir) (٨) رات (٩) ۽ (١٠) لقب.

آهي "سي آءِ اي" (١) سياهي ۽ ٻہ "او بي اي" (٢) عَيب،
حرف خالي ٿيا مُلّي جا (٣)، جو پاڙهي مڪتب.
نانءُ شيدي ءَ جو ٻہ ڪافُور رکن ٿا برعَڪس،
سڏجي "سيزر" (٤) ڪتو، ۽ پنگي ٻہ مِهتر (٥)، آغلب (٦).
ٿيو لقب شاهہ جو سِپني ڪان وڏو دنيا ۾،
خلق تنهن کي ڏنو سو، پوءِ عَجَم هوئي يا عَرَب.
خانُ سو پڻ، سو بهادر، سو ستارو، سو سڄ،
خلق جنهن کي سڏي اِئين، جنهن تي ٿئي راضي رب.
بادشاهہ آهي بلاشڪ هيتي (٧) حق جو پاڇو،
۽ خدا جو سو خليفو، هجي مشرق، مغرب.
رهہ وفادار آنهي ءَ سان، ۽ نہ ڪر فتنو، فساد،
خَلق سان رَهہ سَنئون، گهُر تين جو ڀلو روز ۽ شب.
خَلق جي سڏبي زبان آهي نغارو حق جو،
جيئن چون، تيئن ٿئي، هوئي خواهہ خوشي، خواهہ تعب (٨).
ڏِئي عزّت تو خدا، پڻ ڏِئي ذلّت ٻہ خدا،
سمجهہ هُو فَضل سندس، سمجهہ تون هيءَ آن جو غضب (٩).
شُڪُر هر حال ۾ ڪر، تو کي لقب هوءِ نہ هوءِ،
آبروءِ سان جي مرين ۽ جين، چڱو اِيءُ مَشرَب (١٠).
گهُرجي دنيا ۾ ۽ عقبيٰ ۾ ٻہ عزّت تي "قليچ"!
رَبّنا آتنا پڙهہ، مُنهنجو اِهو ٿيو مذهب.

١٤١. غزل ـ صورت ۽ سيرت جو مقابلو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آي حَڪيم! آهيون ٻئي حق تي، تون ٻُڌ سوال ۽ جواب،
تو کي سيرت، مون کي صورت ٿي وڻي، ٿيا ٻئي صواب (١١).

(١) ۽ (٢) لقب (٣) الف بي وارا حرف (٤) ڪُتي جو نالو. (٥) نبيءَ جو لقب (٦) آڪثر (٧) دنيا ۾ (٨) ڏُک (٩) ڪاوڙ (١٠) رستو، مذهب.
(١١) چڱا ڪم

پيهي موتين کي ڪرين ياقوتي ۽ معجون ٺُون،
۽ ڳُڻان مان پڻ ڪڍين ٿو نيتُ چڪائي تون گلاب (۱).
آهيان عاشق حُسن تي آءٌ، رنگ تي ۽ بُوءِ تي،
تون آندر جي گڻ ۽ خاصيّت تي عاشق ٿئين جناب!
چَٽُ ڪرين محبوب کي تون، تڏهين مَس مائين مراد،
آءٌ ڏسي سالم (۲) تنهي کي، خوش سدا ٿيان بيحساب.
سِڪَ جي لذّت مون کي ويراوير وَڌِ ٿِي منجهه فراق،
گُم ٿِي محبت ٽُنهنجيءَ گرچه وَصْل کان ٿئين ڪامياب.
سچ آهي، جيڪي فراقانؒ، سو وصالانؒ کين ٿئي،
ڏِسُ! حقيقيءَ کان مجازي ٿئه مقدّم (۳) ٿيو شتاب.
فرق ڪيڏو عشق ۾ ٿيو ٽُنهنجي ۽ مُنهنجي آدا!
آءٌ مران محبوب لاءِ، تون مارين اَن کي، ڏَئي عذاب.
جي آچا پڻ ڪين سمجهين، ٿو گهُري معافي "قليچ"،
وَڏِ چوان توکي نه ڪيي، تون پڻ نه ڏي مُون کي عتاب.

(۱) عرق (۲) صحيح سالم (۳) اَفضل

رديف - ب

٤٢. بي جي بدران ٻي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

"بي" چئي جو "ٻي" وٺي، سو رَبُّ بدران ڪاٽي رَبُّ،
لعل لب لالن جي بدران، سو لَڪي(١) لوهُو (٢) ۽ ٻَبُّ(٣).
'ٻي' ٿي ٻولي رِدَ جي، ڇا سمجهي ٻيلا سا راڳ مان؟
رِدَجانُ هنوئي جو ٻورڙو، مو ڳو، نه ڪرتون اِنسان ڇَنبُّ(٤).
جي ڪُپَتِ جا ڪم ڪري، تا پانهجو پارين ٻيٽُ،
سي فَلڪَ جي ۽ زماني جي جَهلي سگهندا نه دَبُّ (٥).
ٻولَ ڪوڙا تين جا، خيال اَبتا، رَدي (٦) تن جا حواس،
جيبَ ڪيني تين جي، آڪيون تن جون انديون، ڪَنَ تن جا ڏَبُّ(٧).
ٻيرَ اَبتا جي هلَن هيتِ، ساڻ مسڪينن "قليچ"!
هُتُ ڏنيندا باه سان تين جون ڪڙيون ۽ تين جا ٻَبُّ.

٤٣. غزل - دنيا ۾ ڪيئن رهجي

فاعلاتن مفاعلن فعلن

بَحرُ ۾ عشق جي، هنجن جان تُبُ،
ڪانئرن جا نه ڊورا، ڇاچڙ (٨) لُبُ (٩).
تِي سدا بُرُدبار، ڏرتي جانُ،
مَرُ ٻتوئي بارُ وَڏِ، نه ٻينو ڏَبُ.

---

(١) ڇٽي (مصدر لَڪَڻ منجهان - جانورن جو لَڪَڻ مشهور آهي.)
(٢) خون، رت. (٣) ڳيگَ (٤) معاملو (٥) سختي، زور. (٦) رد، خراب. (٧) ڏَٻا، وريل. (٨) تانگها پاڻي. (٩) خراب ڪر.

نَرِمُ رَڪُ دل، ۽ ڪَنَلَ جَبلَ جانُ سخت،
مَرُ وَسَن ڳوڙها (۱)، پَئي نہ تو ۾ ڳُهپُ.
رَهُہ نماڻو، چڙهيي جي اوُج ڪرين،
ڏس! تہ ڪيئن آسمان ڪائي ڪُپُ (۲)!
سُچَ ۾ ڏسجي معتبر تو "قليچ"،
رُچ ۾ ڏسجي تو درخت بہ ٿُپُ (۳).

~~~~~~~~~~

(۱) ڳولا (۲) ڪُپُ ڪائڻ يعني جُهڪڻ. (۳) ٻُوڙو، ٻُٽُ.
~~~~~~~~~~

رديف - ي

۴۴. غزل - حرام کان پاسو کرڻ گهرجي

فاعلاتن مفاعلن فعلن

هيت پرريو پنهنجو جنهن حرام سان ٻَپُ (۱)،
هوندو دوزخ ۾ سو وچيي هُت چَپُ (۲).

نفس، شيطان جي لڳو جو پٺيان،
نہ قبوليندو تنهن کي ڌرتي، آپُ (۳).

ڏئي خدا جيکي، پڻ پين کي ڏجي،
ڏئي نہ ٻئي کي جو، سو وڃائي سپُ.

نہ ٻڌي ٻوڙو کي ٻہ ڪرنا سان،
نہ آنڌي جُون آڪيوُن چمّائي ڏپُ.

عمر ساري جو پيو ڪتلون ڪائي،
نہ انهيءَ کي نصيب ٿيندو ڪپُ.

جو پتلي ٻاڻ اِن پليتيءَ ڪان،
آج "قليچ"! آهڙو ماڻهو آهي آلپُ.

۴۵. غزل - زبان جون خرابيون

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

ماٺ ڪر، آهستو تون ڳالهاءِ، ڍورن جانُ نہ رنپُ،
نہ تہ هيتي(۴)، تو(۵) سِر تي آفت ايندي ۽ هُت(۶) جيپ تي ڏنپُ.
زخم پالن سان ٿيين آهڙا نہ، جهڙا سان زبان،
هُو(۷) چٽن، هيءَ(۸) ڪين، هي نت گرم، هو بيحد ٿنپُ(۹).

---

(۱) پيٽ. (۲) سيڏو، چپڪو ڪري. (۳) آپ، آسمان. (۴) هن دنيا ۾. (۵) تُنهنجي (۶) آخرت ۾ (۷) پالن جا. (۸) زبان جا. (۹) سرد

جيپَ جي رستي ماڻهو، دوزخ ۾ وڃي يا منجهه بهشت،
باغ (١) ۾ آڏري پکيءَ جيئن، باهه ۾ جيئن پٽڪي پنپُ (٢).
ڏوهه جيپ جا ٿيا گلا، غيبت ۽ بکبک، گارگند،
جو ڪري سي، سو ٿئي منجهه آخرت دوزخ جو تنپُ.
ڊڄُ "قليچ"! اِن ڪان، متان توکي ڪري آهڙو زبان،
تنپُ ٿين تون ڪين، سڙندين باهه ۾ ائين، جيئن ڪِ ڪنپُ.

---

(١) بهشت (٢) شعلو، متچُ.

رديف – ٿ

٤٦. غزل – گھڻن قسمن جي پرستش

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

دنيا پرست جي ٿيا، سي ٿيا هوا (١) پرست،
آهن جي خودپرست، نہ ٿيا سي خدا پرست.
بهتر ٿيا بُت پرست ۽ آتش پرست پڻ،
تن کان ٿيا زَن پرست پلا ۽ زنا پرست.
ظاهر پرست، سَتُ نہ ٿيا باطن (٢) پرست سان،
جي حق پرست ٿيا، سي سندس ٿيا رضا پرست.
جي تَن پرست ٿيا، آهي بالين (٣) پرست پڻ،
ٿيندو نہ گڏ کو حُسن پرست ۽ حيا پرست.
جي سر پرست (٤) خلق جا، سي زرپرست پڻ،
جي ٿيا شِکم پرست، سي ٿيندا دوا پرست.
مُردا وني ٿيا گور (٥) پرست، اَج جا مسلمين،
جيئرا وني ٿيا پير پرست ۽ دُعا پرست.
شيطانُ پرست، جنگ پرست آصل کان ٿيا،
آهي "قليچ" آصُل کان صُلحُ و صفا پرست.

٤٧. غزل – يار لاءِ دعا

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

هوئي لُطف، خدا تومٿي آي يارا سلامت،
دائم رهين دنيا ۾ اي دلدارا سلامت.
بندّو جو کري مِهر مان بندّن سان مروّت،
سِڪو چوي تنهن مرد کي سؤ وار سلامت.

---

(١) نفساني خواهش، حرص. (٢) معنيٰ (٣) بسترو (٤) سربي
(٥) قبر، تربت.

شُڪرانو خدا جو، ميلِي مشڪل ۾ مدد جلد،
شل! رهن سي مشڪل ۾ مددگار سلامت.
خاوند! سُون مسڪينَ جُون تُون سُڄ صدائُون،
هوُّئي شاهه جو سايو مٿي سنسار سلامت.
هِنَ، هُن تي "قليچ"! آهي ڪئي مهر خداوند،
هي ڏار سلامت رهي، هُو ڏار سلامت.

٤٨. غزل ـ حضرت صلعم تي صلوات

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ناڻو حضرت جي تي هزار صلوات،
هجي بيحد ۽ بي شمار صلوات.
ربُ آسان کي، پڙهڻ نصيب ڪري،
دمبدم شال! بار بار صلوات.
مومنو! آئين پڙهو پيمبرّ تي،
با آدب و يهي، با وقار (١) صلوات.
نزع (٢) ۾، قبرُ ۾، قيامت ۾،
شل هجي يار، غمگُسار صلوات.
هوُّئي نبيؐ جو مُحِبّ جيڪو "قليچ"!
مترُ پڙهي، تِي مٿس نثار، صلوات.

٤٩. غزل ـ حضرت صلعم تي صلوات

فعولن فعولن فعولن فعول

پڙهو مومنو! مصطفيٰ تي صلوات،
مُحمّد حبيب، خدا تي صلوات.
خدا جو آهي حُڪُم قرآن ۾،
پڙهو خاتم الانبيا تي صلوات.

(١) بُرد باري (٢) سڪرات.

خدا پاڻ تـو موڪلي شوق سان،
شب و روز خيرالورا (١) تي صلوات.
تيو حڪم مـلڪن کي مالڪ سندو،
پڙهو منهنجي شمس‌الضحيٰ (٢) تي صلوات.
تون ڪر پنهنجي مـن کي منوّر (٣) ”قليچ“!
۽ پـڙهـ نـور ربِ الـعـليٰ تـي صـلـوات.

٥٠. غزل ـ دنيا ۽ دولت، چڱي به، بڇڙي به

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

چڱي ۽ بڇڙي تـِي دنـيـا ۽ دولـت،
بنهي حـالـن ۾ نِيت گهرجـي تـِي همتّ.
نہ ڀُول اُن کي، نہ اُن کي پاڻ وٽ ميڙ،
نہ حد کان وڌ، اُنهيءَ سان رک محبّت.
نڪي ڀڄُ اُن کان، تِي تون اَصل تارڪ،
ڌڪـار اُن کي نـہ تـون، ڏيـکاري نفرت.
اچي پاڻهي جي تو وٽ، مرحبا! چئينس،
تـون خـرچ ۽ کـاءُ ۽ ڏي، سمجهي نعمت.
اچي جي ڪين، غم اُن جو نـہ تون کاءُ،
تون فقر (٤) ۽ صـبـر کي ڄاڻج غنيمت.
هئڻ پـابندي، نـہ هئڻ دردمندي،
اِهـا دنـيـا جـي آهـي خاص حالت.
”قليچ“ آهي بنهـي حالن کـان آزاد،
رهي راضي، هجي کهڙي به قسمت!

---

(١) خلق کان چڱو. (٢) چمڪندڙ سج. (٣) روشن. (٤) مفلسي، درويشي.

ردیف ـ ٿ

٥١. غزل ـ انسان مسافر آهي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

وڃي ٿو قافلو، ڪيئن ٿو سُمهين، هٿي تون دَٿ؟
اڪيلو رُئندين، پٽيندين، جي اِيءَ وِڃاڻيئي سَٿ (١).
جي ويا لنگهي، تہ سنگت ري رُليي تون ٿيندين خراب،
سگهي رسائي پوءِ توکي نہ وِهت يا ڪو رَٿ (٢).
مسافر آهين ٻہ ٽي ڏينهن تون هتي، رک هوش،
سَمَر سَنْياءُ (٣)، سَفَر لاءِ رک ٻَڌي سڀ وَٿ.
وڃين تو جيڏي، سو عالم عجيب آهي، جتي،
نہ پاسو، ڪُنڊ، نہ اڳُ پوءِ ڏسين، نہ هيٺ، نہ مَٿ.
"قليچ"! فِڪر اِنهيءَ وات ۽ سفر جو ڪر،
اتي نہ پهچين، وٺيي جيسين ڪونہ رهبر هَٿ.

٥٢. غزل ـ حسن جي تعريف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

هوش رک دل! (٤) ڇڏ نہ اَڄ سُهڻن جي سَٽ (٥)،
نہ تہ سُياڻي پيو گهٽا هڻندين تون هَٿ.
حُسُن تان قربان ڪي هاتِڪ (٦) ٿين،
شَمَع تي پروانا جيئن ڪَن ِ ڪانہ ڪَٽ.

---

(١) سات سنگت. (٢) گاڏي (٣) تيار ڪر. (٤) آي دل! (٥) ساڻاري
(٦) حاذق، هشيار.

ڪاهي عاشق ٿا حسينن تي وڃن،
ڪين رستي ۾ ڏسن ڪا هيٺ، مٿ.
حُسن کي سينگار جو ناهي ضرور،
سُهڻي مُنهن کي ڪھُرجي چو ٻُولوءِ نٿ؟
ڪئين قِصا ٻُڌجن ٿا عشق ۽ حسن جا،
ٿيي مثال آهڙو ”قليچا“! ڪر هِمٿ (١).

---

(١) همّت.

رديف ـ ٺ

٥٣. غزل ـ عالم جو اسرار

فعولن فعولن فعولن فعول

آجاياِ آدا! تون گهڙِين وڃو گهاٽ،
نه پردي (١) اندر ڪي هٿين ڪوٺي (٢) ڪاٽ.

تون پڪ ڄاڻُ، ته اِيءَ سڪندرؔ جي سدؔ (٣)،
نه ياجُوج، ماجُوج جيِ اِتِ ڪا چاٽ (٤).

وڃن سيٽج راتِ آندر سيءَ،
تين جي آنهيءَ ۾ ڪي رُخنا (٥) ۽ ڦاٽ.

اِهو پردو محڪم ٿيو اسرار جو،
اِنهيءَ مان ميلي ڪانڪا ڪنهن کي واٽ.

نه سمجهي سگهي ڪو به اِن راز کي،
نه جيسين آندر مان پوي ڪنهن کي لاٽ (٦).

ڪشش گهرجي، ڪوشش ۽ همّت سچي،
۽ توفيق رب جي جيِ گهرجي ٿيِي ڇاٽ.

نه حاصل ٿئي فيض اِيءَ جيسيتَئين،
نه دنيا جا سڀ واسطا ٿيندا ڪاٽ (٧).

هجي آهڙو وِرلي خدا جو ڪو مرد،
ڪٽن گرچه ايذي گهڻا پنهنجا ڳاٽ (٨).

---

(١) غيبي اِسرار. (٢) عقل ۽ خيال سان. (٣) بند (٤) ڇنڊڻ، وس
(٥) سوراخ (٦) روشني (٧) قطع (٨) گردن.

رهن درد ڏارا طلبگار جي،
سي لوُٽن تي ڪائين سدائين لپاٽَ.
تون ڪج فضل بندن تي پنهنجي خدا!
پوي تين تي شل! مِهر تنهنجي جِي ماٽَ (١).
طلب اِيءَ سچِي دل ۾ سانڍي "قليچ"،
لهي ڪين آن جي آها آج، آساٽَ.

٥٤. غزل ـ نصيحتون

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڪر نہ بيهودي بڪ، نہ آهين پٽُ،
ماٺ ۾ رَهہ، هَڻُ نہ پٽاڪ يا زَٽُ.
تي نہ نشتر، ڦٽ تون هر ڪنهن کي،
تي تون مرهم، ڇٽاءِ سيڪو ڦٽُ.
ڏي ٻين کي تہ ڏيئي الله وڏيڪ،
گهُر نہ ڪنهن کان، نہ وَٽُ تون هٿندوجهٽُ.
ڪَن جي چوري، چڪاري، ڦُر ۽ لُٽَ،
تن کي آخر ڪري ڏٺي تو چٽُ.
پٽ هُجين مَرُ تون ڪنهن شهنشاه جو،
پنهنجو جوهر (٢) تون ڪَڍُ، گهرين جي چٽُ.
فخُر ڪر ڪين، جو مٽي کان پوءِ،
تيَن شاه ۽ گدا، ميٽيءَ ۾ مٽُ (٣).
بي هنر بادشاه هوُئي آدني (٤)،
هوُئي هنر وارو اعلي ڪُڙميءَ جٽُ.
رهہ نہ بيڪار، آٺي پلي بيگر،
پورهيو يا ڪَسبُ ڪر، هلاءِ يا هَٽُ (٥).

(١) ماڪَ (٢) ذاتي هنر (٣) برابر (٤) تُڇ، نيچ. (٥) يعني واپار ڪرڻ.

صاف دل ۾ ڪُدورت ۽ ڪينو،
صاف پاڻيءَ ۾ جيئن پوي ٿو لَٽُ.

نيڪُ رَهُ، نيڪي ڪر، جتي بہ هُجين،
شهر هُوئي يا جَبل هُوئي، يا هُوئي ڊَٽُ(١).

بُڌ نصيحت "قليچ" جي، اي دوست!
ڪر عَمَل، لاهہ قلب تان تون ڪَٽُ.

---

(١) ريگستان.

رديف - ٺ

٥٥. غزل - نيٺ ڇا ٿيندو؟

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

هي دَوُر دنيا ۾ تُنهنجو تمام ٿيندو نيٺ،
هي پُر سيکهوئيي حياتيءَ جو جام ٿيندو نيٺ.
اَجَل جي ڪُوچي (١) ۾، آخر ۾ ٿيندو تنهنجو گُذر،
مڪانُ، قبرُ ۾ تُنهنجو مقام ٿيندو نيٺ.
يقين سمجھ، تہ منڪر نڪير (٢) سان هڪ ڏينهن،
جواب سوال ۾، تُنهنجو ڪلام ٿيندو نيٺ.
هُجين اگرچه هيتي تون، سڪنّدر ۽ دارا،
خسيس خاڪ کي تُنهنجو سلام ٿيندو نيٺ.
هي تُنهنجو نَرمُ ۽ نازڪ بدن، مُٺي ڪان پوءِ،
ڪيتَن ڪينئُن جو قبر ۾ طعام ٿيندو نيٺ.
چيٺي جو حرف هيتي ۽ ڪَيٺي هيتي جو ڪم،
سو نيڪ و بد، سو حلال ۽ حرام ٿيندو نيٺ.
هي وَعظُ تُنهنجو، وصيّت، هي قول تنهنجو "قليچ"!
قبول، پير و جوانُ، خاص و عام ٿيندو نيٺ.

٥٦. غزل - جڳ، خدا جا محتاج

فاعلاتن مفاعلن فعلات

پاٽ (٤) ڳائي ڳڻ سندئي، جيئن پاٽ (٥)،
ڪٿي مه نه، مدائين ٿاهين ٿاٽ (٦).

---

(١) گهٽي، گلي. (٢ قبر ۾ ايندڙ ملائڪ. (٤) مڱڻهار (٥) سبق،

ڪن سي توکي سوال، شوق منجهان،
آڏو تنهنجي ڪري سگهن ۽ ساٿَ (١).
پيا داور جي دَرَ تي رات ۽ ڏينهن،
ڪري سجدا، تني جي گوڏن گاٿَ (٢).
هاء آفسوس! ڪيئن ڇڏي توکي،
ڪي تا پوڇين تارا، پٿر ۽ ڪاٺ (٣)!
تا ڪارائين تن ڪي ڪاچُ "قليچ"!
واتَ ۾ جن جي هٿوئي نه ڏند، نه ڏاٿَ.

٥٧. غزل - دوست سان نيازمندي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

تِي جڏهانڪر آهي منهنجي تو سان ڏيٺِ،
تِي رهي توسان سدا محبت ۽ ميٺِ.
سينو آهي تو سان نه ساهيان نياز کان،
توکي سمجهان تو مٿي، ۽ پاڻ هيٺ.
رئيس توکي ڄاڻان، نوڪر پاڻ کي،
ڄاڻ تو (٤) تنهنجو آهي، تون منهنجو سيٺِ.
توکي آهي مخدوم پنهنجو نيتُ چوان،
۽ ٻڌانُ خادم جانُ آهي، تو آڏو ٻيٺِ (٥).
تي نمائو هر ڪنهين سان گهاريان آهي،
تا نوازي، نازَ وارو (٦) مون ڪي نيٺِ.
تو رهي دنيا ۾ دلتخستو "قليچ"،
ويچُ تِي تون، آنجي دل جا زخم چيٺِ (٧).

---

(١) رسمون راهون. (٢) گسڻَ جا نشان. (٣) بُت (٤) گماشتو
(٥) ڪمرَ (٦) محبوب (٧) چٽاءِ.

رديف — ث

٥٨. غزل — عبث ڳالهيون

فاعلاتن مفاعلن فعلات

روجُ، راڙو ڪري منهنجي دل، ناشاد عبث،
داد رس ناهي جڏهن، شڪوهٔ بيداد عبث.
نيڪري تو رُوح بدن مان سَندءِ تلوار سان گڏ،
حوصلو، وار (۱) ڪرڻ جو آهي جلاد! عبث.
ضعف ڪان هڪڙو وجي رنگ، ته پيو رنگ آچي،
نقشَ منهنجي ۾ ڀرَڻ رنگ ٿيو بهزاد! (۲) عبث.
وڃان ڪيڏي آءٌ؟ آهيان تُنهنجي محبّت ۾ غلام،
بند پڃري ۾ ڪرين مون کي تو صياد! عبث.
داد سوئي ڪندو، بيداد ڪيو جنهن آهي،
هر طرف ڊوڙندي منهنجي ڦيري فرياد عبث.
باغ ۾ گهمندو ڏسي سون کي ڇيو ڪالهه سڄڻ،
بندو منهنجو تون "قليچا"! رهين آزاد عبث.

٥٩. غزل — عشق جي ميراث

فاعلاتن مفاعلن فعلات

درد و غم آهي عشق جي ميراث،
ٿي ميلي ڪين سڀ کي هي ميراث.
عشق سوروٿي ڪنهن ڀُڏو آهي؟
راضي ربُ جن تي تن جي ٿي ميراث.

---

(۱) حملو، هلان. (۲) نقاش جو نالو.

آيٌ ۽ ٻڪ، روح راڙو، دل جي ٻاھ،
عاشقن لاءِ ٿي وڏي ميراث.
انبيا، اوليا ۽ صلحا (١) کي،
اصل آگي کان اِيءَ ملي ميراث.
يا خدا! شل! "قليچ" کي ٿئي نصيب،
عشق، علم ۽ عمل سندي ميراث.

(١) صالحن.

رديف – پ

٦٠ غزل– اُميد ۾ ڊپ ۾ رهڻ

مفعول مفاعلن فعولن

رَکُ جڳَ ۾ تون نِتُ اُميد ۽ ڊَپُ،
ڪر چُپُ تون ۽ گهار هيت (١) هٿي چَپُ (٢).
تقدير اَڳيان، هلي نہ تدبير،
منجهہ حق جي رضا، نہ چور تون چَپُ.
جيڪي ميلي، تنهن تي ڪر قناعت،
وڌ شي ڪي، هَيَچ ڪري نہ هڻ جهَپُ (٣).
توروئي حلال جو گهٽو چاڻ،
جيڪي ٽِلو حرام، سمجهہ تون سَپُ (٤).
ٿلڪين جو "قليچ"! سير ۾ تون؟
چاهين جي سلامتي، تہ وَٽُ ڪَپُ.

٦١. غزل– ذري ۾ لِڪل اسرار

مفعول مفاعلن فعولن

موتي رهي پردي ۾ تو منجهہ سيپَ،
تلوارَ لِڪل رهي ٿي منجهہ ڪيپَ.
تيئن تارَ (٥) ۾ خوش رهن سَچيون سپ،
تانڪهي ۾ آهي سدا ڏين ٽيپَ.

---

(١) هِن دنيا ۾. (٢) صبر ڪري. (٣) جهٽُ (٤) نانگ
تار پاڻي

قطري ۾ هزارين جيت موجود،
پَرجيي وجي مُلڪ، جي ڪٿين چپ.
سينور ۾ سوين ٿيا ساهه وارا،
۽ لاکَ ۾ لَکَ، ڪروڙين منجهه پپَ (١).
هڪ ترور ۾ "قليچ"! سَتَ رنگ،
طاعونَ جو جيوڙو وڏي رپَ (٢).

---

(١) ڪينوسائو ڪچرو. (٢) آفت.

رديف - ڦ

٦٢. غزل - محبوب کي منٿ

مفعول مفاعلن فعولن

چو مون کي ڏسي سڄڻ! هٿين ڏَڦُ (١)؟
آءٌ مون ڏي، نہ جوش مان تون ڪر ڦَڦُ (٢).
آءٌ توکي آکين ۾ سُرمو پايان،
تون مُنهنجي متي مان ڪڍ ويهي ڀَڦُ (٣).
مون وٽ آچي ليٽ، تا ڪريان آءٌ،
گوڏي تي سُمهاري توکي ٿَڦُ ٿَڦُ.
لنگهي جي آچي رقيب آندر،
ڪاوڙ مان هٿان آنهيءَ کي آءٌ ڏَڦُ (٤).
پرواهہ "قليچ" رَکُ نہ آن جي،
مَرُ پيو ڪري ڪُتي جانُ لَڦُ لَڦُ.

٦٣. غزل - ڪوڙا عاشق

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڪُوڙا عاشق رهن ٿا سُست ۽ داڦَ (٥)،
جيت وڃن، آت پَوَن ڪَپِي منجهہ راڦَ (٦).
جي سُڪيءَ تي هَلن، پَون تڪجي،
پَوَن پاڻيءَ ۾ جي، هَٿن پَٿوءَ ٿاڦَ (٧).

---

(١) ڪوڙ ڪري سمهڻ. (٢) ڪاوڙ مان ڦڙڪو. (٣) ڀڦو (٤) ڏڦو، پالو.
(٥) گرا، بيدولا. (٦) راڦو، ڪَپ. (٧) ٿاڦوڙا.

عشق آبتو سندن لڳي دَر دَر،
مست آٿ ڪي چا گوري (١)، چا بوراق (٢)!
تيمَن تن ڪي جنُيون، لڳن طعنا،
جيئن مروُنءَ ڪي هٿن شڪاري ڏاقَ (٣).
شاهه چئي، "نينهن سِڪُ نهائينءَ ڪان،
ڏينهن سارو سڙي، نه نِڪري ٻاقَ".
هِي ٿا ڪَن عشق جا قِصا ڪنُوڙا،
پُڌ نه تن جي "قليچ" بَڪُ ۽ لاقَ (٤).

---

(١) نندي ڏاچي. (٢) ڪراڙي ڏاچي. (٣) ڏقا، ڀالا. (٤) لاف، ٻَٽاڪ.

رديف - ج

٦٤. غزل - ضربن ڪاڻ سان فائدو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ضربَ ڪاڻ سان توڪي ملندو تاج،
ضربَ نيتُ مفلسيءَ جو آهي علاج.

ضربخاني ۾ زر ٺهي سِڪّو،
سِڪّي ري، زر جو ٿئي ٿو ڪونه رواج.

جنگ ۾ زخم جو گهڻا ڪائي،
پهلوانن جو سڏجي سو نيپاج (١).

وڍجي، ڇلجي ڪڍي جڏهن جوهر،
مانُ جڳَ ۾ لهي تڏهن ٿو عاج.

قيمتي ٿيا، جڏهن وڍيا ۽ ڇليا،
هيرو، فيروزو، لعل ۽ پُکراج.

آڳي ڪاڄ ڪان، آڪري مُهريءَ جا،
ڪائي ڏڪَ، ڇڙهجي صاف ٿئي ٿو آناج.

جو ڏسي ٿو گهڻا نشيب و فراز،
سو زماني ۾ ڪين ٿئي محتاج؟

هُتي (٢) حُورون ميلن آنهيءَ ڪي ٿيون،
تو ميلي جنهن ڪي هيتِ (٣) ڏُکن جو ڏاج.

تون زماني جون ضربون کاءُ ”قليچ“!
تہ سَري تُنهنجو هيت بہ سِڪو ڪاج.

---

(١) اولاد، پاليل. (٢) هُتن جهان ۾. (٣) هين جهان ۾.

٦٥. غزل- دنيا جي شڪايت

فاعلاتن مفاعلن فعلن

رَهڻي دنيا جي آهي ڏينهڙا پنجَ،
آصُل ڪان سڏجي سا سرائي، سپنجَ.
ميلي ٽورن ڪي آن ۽ ٽو آرام،
۽ گهڻن کي ملن ٽاڏ ڪ ۽ ڏَنجَ (١).
جيڪي دانا، سي نيتُ سُڃا، سڪنا،
۽ جي نادان، سي رکن ٽا گنجَ.
پيادا عاقل هلن، يا گڏهن تي،
گهوڙا جاهل رکن، ۽ سونا سنجَ.
شيرڪ ۽ ڪُفر وارا منجهه راحت،
مومن ۽ ديندار نيتُ منجهه رنجَ.
حال دنيا جو آي "قليچ"! ڏسي،
ٿو هنجون هاري مات ڪيو منجهه هنجَ.

---

(١) ڏَجها.

رديف - ج

٦٦. غزل - آج، سياڻي ۽ ڪالهہ

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

ڪَرڻ جيڪي گھُرين، سو وَٺُ ڪري آجُ،
سُياڻي جي تون نالي ڪان پَري پَجُ.
رکيي دل ۾ سُياڻي، آج جو ڪم ڪر،
وساري ڪالهہ کي، تون آج پيو هَجُ (١).
بني دنيا جيي، محنت سان تون آج پوکُ،
سُياڻي سا کٽي، ڪائيي تون ڪج رَجُ (٢).
جي آج سُستيي ڪيئيي، ٿيند يسن پشيمان،
لٿن پيا جيتِ، هُجيّي هَٽِ چائيي ۽ چَجُ (٣).
نصيحت خلق کي پيو ڪر "قليچا"!
بُڌي ڪو يا نہ! تون واچي جانُ پيو وَجُ.

٦٧. غزل - شب معراج

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

واهہ واهہ! آهي سگوري ۽ سونهاري، رات آج،
مُرسلن جي مير جيي آهي سواري، رات آج.
وَالضُّحيٰ، وَالشَّمس ۽ وَالنَّجمُ جو چَمڪي ٿو نُور،
ڪور(٤) ڪافر ڪير(٥) تو چئي، آهي ڪاري، رات آج؟

---

(١) محنت ڪر. (٢) ڍؤ (٣) خواري ۽ خرابي، ڪجهہ نہ حاصل.
(٤) آندو (٥) ڪهڙو؟

مسجدالاقصيٰ مان اسريٰ (١) ، عرش اعليٰ ڏي وڃي،
تنهنجي لاءِ براق جي آهي تياري، رات اڄ.
سِدره ۽ رفرف اکيان، ڪنجڪ ۾ بيهي جبرئيل،
پيا ملڪ پنهنجن پرن کي ڪن ٻهاري، رات اڄ.
طور (٢) جو هت طور (٣) ناهي، دور تجلو ۽ ڪلام،
۽ نه آهي خبر، موسيٰ (٤) جي خواري، رات اڄ.
هت احد، احمد جي خلوت آهي ناز ۽ نياز (٥) جي،
ٿي دنيٰ (٦)، ادنيٰ (٧) جي مخفي دوستداري، رات اڄ.
قاب قوسين (٨) آهي مازاغ البصر (٩) جو اڄ نزول،
وحيٰ يوحيٰ (١٠) جو هلي ٿو شغل ساري، رات اڄ.
مَن رآني (١١) جي حقيقت، لي مع الله جي مراد،
فيض سبحان الذي جو آهي جاري، رات اڄ.
آدمي، جن ۽ ملڪ مشغول آهن منجهه صلوات،
تن کي پڻ معراج ٿيو، معراج واري رات اڄ.
تو رکي اميد محشر جي شفاعت جي ”قليچ“!
ساري امت کي آهي اميد واري، رات اڄ.

٦٨. غزل ـ حسن ۽ عشق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

حُسن جي لشڪر اکيان ڏس! عشق نيٺ ڪاٿي ٿو ڀاڄ (١٢)،
حُسن وارن ڏس! ڦٽايا ڪيترن راڻن (١٣) جا راڄ.
عشق اندو آهي پر فقط ڏسي ٿو حُسن کي،
جو ڏسي ٿو ڪين ننگ ۽ نام، ڪانهي اُن کي لاڄ (١٤).

---

(١) ڏيکري، چڙهيو. (٢) جبل (٣) نمونو، رستو. (٤) قرآن ـ موسيٰ ڪِري پيو. (٥) عاشق ۽ معشوق. (٦) ويجهو (٧) زياده ويجهو (٨) ٻن ڪمانن جيتري وٿي (٩) قرآن ـ نظر ڦري نٿي (١٠) قرآن ـ وحي نازل ٿو ٿئي. (١١) قرآن ـ جنهن مون کي ڏٺو تنهن خدا کي ڏٺو (١٢) شڪست (١٣) راجائن، بادشاهن. (١٤) لڄ، شرم.

حُسْن ڪيا دانا ديوانا، عشق ڪيا خانا خراب،
ٿيا سي مسڪين ۽ گدا، جي اڳ هئا شاهن جا نپاڄ (١).
عشق ۽ حُسْن آيو، ٿيون محلاتُون ۽ ماڙيون سُڄيون،
هئا جتي نوبت، نغارا، ٿي وڳا واڄٽ ۽ واڄ (٢).
ڪارخانو پيو هلي دنيا جو عشق ۽ حُسْن ري،
پر نہ عقبيٰ(٣) جو هلي تن ري، سَري تين ري نہ ڪاڄ.
پيٺون ٻنهي دنيا ۽ عقبيٰ، ڪيئن رهن هڪ گهر ۾(٤) ٻئي؟
جو تہ هڪڙي شرع مُوجب، ڪين ٿئي ٻيءَ جي ٻهاڄ.
پير، حُسن ۽ عشق جيت پاتو، ٿيي ويراني "قليچ"!
ٿي ڪينا سي ڪاڄ ويا تن ڪان، ۽ بگڙيا سيئي ساڄ (٥).

---

(١) ٻاليل، اولاد. (٢) واڄا (٣) آخرت (٤) نڪاح ۾. (٥) ساز.

رديف — جهہ

٦٩. غزل — وقت يا وجهہ نہ وڃاء

فاعلاتن مفاعلن فعلن

ياد رک دل! (١) وڃاء ڪونہ تون وَجهہُ،
ملئي شايد وري نہ آهڙو سَجهہُ (٢).

پَورين جنهن ڪَرَمَ پُٺيان، سو ڪر پورو،
رات، ڏينهن خيال ۾ تون اُن سان پَجهہُ (٣).

قول سان، فِعل سان تون رک اُو ياد،
شوق جيي باهہ ۾ تون اُن لاءِ رَجهہُ (٤).

نيت محنت جو آت ملئي اِنعام،
جيت سين ڪسان ڪندو پُڄاڻو جَجهہُ (٥).

ڪُل چنڊ لاءِ جهَل ڪندا تون "قليچ"!
سُک گهڙين جي، تہ سهہ تون ڏُک ۽ ڏَجهہُ (٦).

٧٠. غزل — خدا کي سوال

فعولن فعولن فعولن فعول

سباجها ڏني! ڪَرُ آسان تي تون ڀاجهہَ،
وجهُون تُنهنجي فَضُل ۽ ڪَرَم لاءِ واجهہَ.

وَنيي عُمر ساري عذابن آندر،
خوشيءَ لاءِ ڏينهن، رات ساريون تا ساجهہَ (٧).

---

(١) اي دل! (٢) چڱو موقعو يا وَجهہ. (٣) بَدل رهہ، دل لڳاءِ.
(٤) جوش کاءِ، پَچُ. (٥) جج، منصف. (٦) ڏَجهو، تڪليف.
(٧) سَجهہ، وَجهہ، موقعا.

آسان کي خوشيي خُورّمي تون ڏيکار،
ڏِنا تُون گهڻا ڏوجرا، ڏک ۽ ڏاجهہَ (١).
سَندَئِي مهربانيُون ٿيون تازيون سدا،
آپَر تُنهنجا آحسانَ آهن آڳاجهہَ (٢).
ڪُهري رَحمُ تُنهنجي جو قطرو "قليچ"،
سُجهن لُطفُ تُنهنجي جا، چؤگرد جهاجهہَ (٣).

---

(١) ڏَجها، ڏک. (٢) تدبير، آڳاٽا. (٣) بحر.

رديف - ج

٧١. غزل - عشق جي آج

مفعول مفاعلن فعولن

آندر ۾ تيي جنهن کي عشق جي آجَ،
جڳ ۾ آن جي لاءِ آهي دوست ري سُڃَ.
جيت ڪيت ڏسي يارُ، ڊوڙي اوڏي،
جيئن ڪولي آجيو تو پاڻي منجهه رُڃَ.
ٻڪَ، ڏمڪَ ۾ سدا سو خوش گذاري،
ٻَر ڀَتَ ۾ ٻہ آن جي لاءِ تيي جُڃَ (١).
راضي سو رُکي، سُکي تُڪرَ تي،
ڪڏّهن ڪين ٻُڃي سو ڀوڪ(٢) ۽ پُڃَ(٣).
محبوب، "قليچ"! ميلندو آن کي،
نيت نفس کي ماري جو ڪري مُڃَ (٤).

٧٢. غزل - نفس سان جنگ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

ڀڃ ين پنهنجي نفس جو تون زور پَڃُ،
پوءِ وڙهڻ لاءِ ڪنهن ٻئي دشمن ڏي تون وَڃُ.
نفس دشمن آهي ڏاڍو، ڌيان ڪر،
جنگ آن جي ۾ تيي نيڪري ماءُ جي تڃُ.

---

(١) مجلس جيي مانيي. (٢) ڀوڳهڙا، ڀڳل سال ڪاڏي لاءِ. (٣) پُڃيون (٤) نرم، ذرا ذرا. (ماري مُڃ ڪرڻ، سنڌي محاورو آهي.)

جيڪا آفت ۽ مصيبت هيت آچي،
سا آدا ! تون نفس، امّاره ذي سَجُ (١).
بَد خيال، اخلاق ۽ افعال بَد،
نفس جو لشڪر آئثيي يا اُن جي جَجُ.
رڪ تون سالم روح ۽ دل ۽ دماغ،
تن جانُ پڻ آندر رهي تو اُن جو ڪَجُ (٢).
نفس جي جُڌ (٣) جهڙو ڪونهي پيو جهاد،
بُڌ ”قليچا“! إي نصيحت مُنهنجي مَڃُ.

---

(١) نسبت ڪر. (٢) گهر رهڻ جي لاءِ. (٣) جنگ.

رديف - چ

٧٣. غزل - سچ نہ بيھي نچ

فعولن فعولن فعولن فعل

آدا ڙي پيارا! ذرو مون ڏي آچُ،
ڀُڏين ڏيان ڏئيي جي، چوان توکي سَچُ.
کرين جيکي، رک آخرت جو خيال،
هي دنيا کميٺي آٿيي کُوڙ ڪَچُ.
اٿي، ويٺي ڪر ياد تون ربّ کي،
سدا رنگ اُن جي ۾ تون ﻫاڻ رَچُ (١).
ڇڏي وَهُم دولت ۽ دنيا سندا،
اندر ۾ سندس (٢) عشق جو ﺑﺎر مَچُ.
اٿي ذوق ۽ شوق جيي باھہ ﺑﺎر،
تون هر حال ۾ پيو پرينء لاءِ پَچُ.
سچي عشق ري ڪم نہ ٿيو ڪيي آچي،
چيئيي سچ "قاسِچا"! بيهيي هاڻ نَچُ.

٧٤. غزل - نماڻائيء جي تعريف

فعولن فعولن فعولن فعول

بُزرگ اَصل سي، جي نماڻا ۽ نيچ،
وَڏي وَٽ اَهي، سمجھجن ٿا جي هيچ(٢).
مُنديء جو شَرف چيچ کي ٿو ميلي،
مگر آگرين ۾ ننڍي آهي چيچ.

---

(١) رڱج (٢) خدا يا آخرت جي. (٢) ڪبي ڪين.

وڏي ڪيٽ، ڪلراٺي ڪان ٿي پلي،
آها ٺڪري (١) سالم (٢)، چڱي جنهنجي پيچ (٣).
ڏئي شه پيادو، ڪري مات راند (٤)،
ڪري (٥) يا ٿو طرفين (٦) جي بازيءَ پيچ (٧).
ننڊ و پاڻ ڪي چاڻ، ڪر نياز نيت،
سرآفرازي حاصل ڪرين جي "قليچ"!

---

(١) زمين جيءَ. (٢) آباد، پلي. (٣) پاڻيءَ جيءَ. (٤) شطرنج جيءَ.
(٥) پيادو ٿو ڪري. (٦) پن راند ڪندڙن. (٧) مٿ، برابر.

رديف - ڃ

٧٥. غزل - وحدت جي وادي

فاعلاتن مفاعلن فعلن

واه! وحدت سندي اِلاهي آڃ (١)،
رکي ڪثرت جا پيڙا سا منجهه ڪڃ (٢).
بحر اِن ۾ سِپُون، اَمُل مائڪ،
ڪيئي ميڙيندڙ توبا گهيڙي رڃ (٣).
جيڪي ناهن هيريل عميق (٤) سندا،
سي ٿا مارن مڇيوُن ڇيڇيون (٥) منجهه ڇڃ (٦).
صوفي سالڪ، آتي مڇين وانگي،
آهن آبدال تن ۾ مانگر مڃ.
لڳ هُنيان تن جي، تا ڇڏائين ڇلُر،
چڱي آهي اها "قليچ"! هڃ

٧٦. غزل - سڀني جو سلهه

فاعلاتن مفاعلن فعلن

تو ۾ آدم! (٧) ملڪ جي آهي ليڃ (٨)،
گرچه تون خاڪ آهين، نيچ ۽ تيڃ (٩).
ماڻهپو جي هُجي ها جسمن تي،
ته هجن ماڻهو، پولڙا ۽ رڃ.

---

(١) درياهه (٢) بغل (٣) چار وغيره. (٤) اونهو سمنڊ. (٥) ڪينيئن (٦) تانگهو پاڻي، ڍنڍ يا ڍورو. (٧) اي آدم! (٨) ذري، نشاني. (٩) ڪي ڪين، نيچ.

هُٿي سَمي چام کي پسند گهٽي،
کوڏُ ۾ کُندريءَ جي گرچه هُٿي چيچ(١)،
تن کي ملندا هُتي، بهشت جا طعام،
جي سدا هيت پيَن تا پنڙي پيچ (٢).
جيڪي سمجهين نہ، پُچ، ٻين(٣) کان ”قليچ“!
سچ ڏي مُوسجي، مُنجهي جڏهن تيي نيچ.

(١) ڪيکي مچي، ڪندگي. (٢) ڪانجهي (٣) وڏن.

رديف - ح

٧٧. غزل- دنيا ۽ عقبيٰ جي محبت

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڪي چوَن، پيٽون دنيا ۽ عقبيٰ، لاءِ صلاح (١)،
تيي سگهي هڪ سان، نہ ٻنهي ساڻ سگهي تو تيي نڪاح.
ڪي چون، دنيا ۽ عقبيٰ، ٻيون پهاچون پاڻ ۾،
هڪ رهي راضي، مگر ٻرٽو ٻنهي جو ٿيو مُباح (٢).
ڪي چوَن، دنيا ۽ عقبيٰ، ٻئي آهن ڏائڻيون،
ٻنهي نہ ٿيون پرٽي جٿون لائق، ناهي ٻنهني ۾ فلاح (٣).
مون اکيان، دنيا ۽ عقبيٰ، جنّتي حورون ٻئي،
ٻئي مُباح آهن، مگر ٿيو ڪونہ تن لاءِ اصطلاح.
حد آندر ٻنهني سان ڪر صحبت ۽ رک محبت "قليچ"!
حق (٤) ميلي تين سان، جيو جنهن تين جي حق ۾ "اجناح" (٥).

٧٨. غزل- پيريءَ ۾ جواني

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

چون ٿا ڏاها تہ پيريءَ ۾ عشق آهي قبيح (٦)،
تو آزمودو ڏيکاري تہ ڳالهہ اِيءَ ٿيي صحيح.
جواني، ڪيئن ڪري پيريءَ ۾ ڪوبہ افلاطون؟
مٽو، تڏهن ٿئي جيئرو، جڏهن آچي ڪو مسيح.

---

(١) چڱائيءَ لاءِ. (٢) روا (٣) خير (٤) خدا (٥) قرآن مان- ڪونهي گناهہ. (٦) خراب.

مکر رهي نہ طبیعت، جي نفس غالب آهہ،
تني مَرد نہیں، تني حرص جوان، سچ تیو صريح (١).
ڏنو آتشي نہ! تہ مَنبّر تي وَعظ ڪن عالِمَ،
چٻَن ۾ تن جي صلوات ۽ هٿن ۾ تِي تسبيح.
تِي خلق آڏو سندن ڪار اِيءَ، وڃن جڏهن گهر،
پين شراب، ۽ کائين حرام مُنُل ذبيح (٢).
ڇَوَن پين ڪي، نہ ڪن پاڻ، جيئن قرآن ۾ آهہ،
تہ ڪافرن کي ڏين مومنن تي سي ترجيح (٣).
تو سعدي چئي تہ عبادت تي نند ظالم لاءِ،
گُنگا ڀلا هي پڙهيا (٤) مَرُ هجن بليغ و فصيح (٥).
”قلیچ“! ڪر نہ شڪايت تون عالمن جي آدا!
آچي تي هَجُو مان ڪَرُ هَت، ۽ مَدَح مان تفريح(٦).

---

(١) نج، خالص. (٢) ڪُنل جانور. (٣) پسندي (٤) عالِم (٥) بلاغت ۽ فصاحت وارا. (٦) فرحت.

رديف - خ

٧٩. غزل - رقيب جي شڪايت

فاعلاتن مفاعلن فعلن

ڏسي ڪندو رقيب ڪي يخ يخ (١)،
چوي دلبر ڪيلي مُنکي، بخ بخ (٢).
گهڻڊ وجهي هُو نهاري مون ڏي جڏهن،
آءٌ وڏي سڏِ ڪريان نيڙيءَ مان، آخ (٣).
ڏِني گاريون مُنکي ۽ پاراتا،
زور سان آءٌ چوان آنهيءَ کي، چخ (٤).
باهه هُن جي آکين ۾، گرم پساهه،
مُون ڏي ۽ هُن ڏي (٥) دل سنديس رهي يخ (٦).
صُورت آن ويِر آن جي دانگيءَ جانَ،
شڪل آن وقت آنَ جي جهڙو ملَخ (٧).
جڏ "قليچ"! اِن پليد جو پاسو،
متر بُخارا ميلثي سجو، يا بلخ.

٨٠. غزل - رزق، رازق تي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

رزق جا دَر دُنيءَ گهڻا کيا فراخ (٨)،
آن جا (٩) آرض (١٠) و سما (١١) ۾ منٖو سوراخ (١٢).

---

(١) ٿونڪڻ (٢) واه واه! شاباش. (٣) تُڪ آچلائڻ لاء. (٤) چخي (٥) دلبر ڏي. (٦) برف جهڙو سرد. (٧) ملڪڙ (٨) ڪُليل، ڪُشادا. (٩) رزق جا. (١٠) زمين (١١) آسمان (١٢) دريون.

"رزقكم في السّماء" چئي ٿو قرآن،
منجهه جهان آن جي هر طرف ويئي شاخ.
وڇيا ڌرتيءَ تي آن جا (١) دسترخوان،
جڳ جي ماني رڌن سندس (٢) طبّاخ (٣).
مهربانيّون ڏسي سندس بيحد،
بندا پنهنجي ڌڻيءَ سان ٿيا گستاخ.
تي نه بي شُڪرُ، ڪر نه ڪُفرُ (٤)" قليچ "!
ته ڪيائين نه مفت پنهنجي جناخ (٥)!

---

(١) ڌڻيءَ جا. (٢) ڌڻيءَ جا. (٣) بورچي (٤) بيشُڪري (٥) جناغ، ڪُڇيءَ جي هڏي.

رديف — د

٨١. غزل — عجب زمانو!

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

عجب! زمانو هيي، جنهن ۾ گهڻو ٿيو فتنو فساد،
ڪرين تون جيڪي، سڻنهين ڪَن لولي ۽ فرياد.

پڙهين نماز گهٽيي جني، چَون تہ مُلو ٿيو،
ليڪيي پڙهين جي، چَون بي نماز هيي ناشاد (١).

ڪَٽين جي هٿ ۾ تون تسبيح، چَون لڳيءَ تي آٿيو،
پڙهين وظيفو، چَون مَڪر آهي هِن جيي مُراد.

رکين جي ڏاڙهي ڊگهي، چَون آيو مولانا،
جي ڏين صفائي، فرنگيءَ جو مڏجين تون اولاد.

ڪرين سلام جي هرڪنهن کي، تہ چَون طمعي،
ڪرين جي ڪين، تہ ڪافر سڏين ۽ شداد (٢).

ڪرين جي خير(٣)، تہ توکي فضول خرچ چَون،
جي ڪين ڏين، تہ چَون، هي بخيل ٿيو جلاد.

اڪيون ڀَمي جي هلين، تہ چون اکين ڦاٽو،
هلين جي هيٺ ڪري (٥)، چَون ڪور(٦) مادرزاد.

رکين جي ڪَنڌُ مٿي، تہ چَون آهي مغرور،
جهڪيي هلين تہ مَوالي ٿيو آنهن کي ياد.

چڱا جي ڪپڙا ڍڪين، توکي تہ چَون ٿينڊي،
ڪرين جي سادا تہ چَونئيي ڪنجوس بد بنياد.

---

(١) نياڳو (٢) ڪافر بادشاه جو نالو. (٣) خيرات (٥) اکيون
(٦) انڌو.

صلاحؤن ڏين جي ٻين کي، چوَنَ ھي ٿيو شيطان،
جي چُپ رھين تہ چوَنَ ھي انھيءَ جو(١) پڻ اُستاد.
وڃين گھٽو جي ڪٿي، ٿِين ذليل ۽ ھلڪو،
وڃين جي ڪين، چوَنَ ھي آمير جو آولاد (٢).
گذاري خوش آھو، جو ٿو "قليچ" وانگي رھي،
سدائين گوشي ۾ سڀ معاملن کان ٿِي آزاد.

٨٣. غزل ـ وصل جي اُميد

فعولن فعولن فعولن فعول

ھِجرُ ۾ دوست جي ڪرين فرياد،
وَصْلُ جي لاءِ عُمْرُ وَئي برباد.
ڪِئن ملائڪ صفت سڄڻ، سان ٿئي
واصل آخر وڃي ڪو آدمزاد؟
جنھن جي مقبول صورت ۽ سيرت،
خُوبرو آھي جو ۽ نيڪ نھاد.
آچي مون وٽ جي مُحِبُّ ميھُر ڪري،
مُلڪ، ويرانو ٿي پوي، آباد.
ڪريان ھردم خدا جو شڪرانو،
خلق مون کي ڏئي مبارڪباد.
ڦَٽ چُٽَن سڀ فراق جا ھڪدمُ،
دل ٿئي شوق وصل جي ۾ شاد.
وَھْمُ ۽ غَمَ وڃن سيئي وسري،
درد جي بَندَ کان ٿيان آزاد.
مَنَ پڙھي تُنھنجو يار، تُنھنجو غزل،
۽ پوين تون "قليچ"! آن کي ياد.

(١) شيطان جو. (٢) وڏو ماڻھو.

٨٣. غزل ـ رياڪار جي شڪايت

فعولن فعولن فعولن فعول

رِياڪار ٿو پاڪ ڏسجي پـدِيڌ (١)،
رَهي دل ۾ آندرُ آنهيءَ جو پليد.
ٿيوَّ آباد ظاهر سندس ۾ قريب،
ٿيوَّ ويران باطن سندس ۾ بعيد.
ڪري ڏينهن جو زُهد، روزا رکي،
لِڪِي، رات جو ٿو ڪري گهر ۾ عيد.
ٿِيو شاڪِر زبان آن جِي، ڪافر ٿي دل،
مُوَحِّد (٢) ٻَـهـَرِ، دل ۾ مُشرڪ شديد (٣).
ڏنل جڻ ته پوچو ٿيو ڪاڪوس (٤) تي،
رکيل ڍُونڍ (٥) تي جڻ ته قُفُل ۾ ڪليد (٦).
حقيقت ۾ آهي "قليچا"! شقي (٧)،
مگر پاڻ کي ٿو سڏائي سعيد (٨).

---

(١) ظاهر (٢) هڪ خدا کي مڃيندڙ. (٣) سخت (٤) جاءِ ضرور.
(٥) حرام (٦) ڪُلف ۾ ڪُنجي. (٧) بَدبخت (٨) سڀاڳو، نيڪبخت.

رديف ـ ڏ

٨٤. غزل ـ واجب شيون

مفاعيلن مفاعيلن فعولن

ڪرڻ توبھ، چؤ فرض مان پَلو وَڏ،
گناهن جو ڇڏڻ، اُن کان تيو وَڏ.
مصيبت ۾ اگرچه صبر سخت آھ،
وڃڻ سخت آهي پر اجر اُن سندو وَڏ.
عجيب آهي زماني جيي هيي گردش!
عجب، ماڻهن جي غفلت جو گهٽو وَڏ.
لکيو قسمت جو بيشڪ آهي ويجهو،
مگر موتُ اُن کان پڻ ويجهو ڏسو وَڏ.
"قليچ"! آڻ لپ تيا جڏهن باقي بالله (١)،
تو چائان فاني في الله، مرتبو وَڏ.

٨٥. غزل ـ نفس سان جنگ

فعولن فعولن فعولن فعل

هليو وڃ سنئون، ڪين تون موڙُ ڪنڌُ،
سِڌو شرع جو رستو ۽ سؤکو پنڌُ.
تون آنڌي جان سُلتان(٢) تائين وڃين،
ڇڏين جي هيتي(١)، نفس پنهنجي جو آنڌُ(٣).
ڪتي جانُ، ڪِجهي ۾ تون وِجهہ اُن کي(٤) ڪِتُ،
آدب جي ڪِلي سان ڪٽي اُن کي ٻَنڌُ.

---

(١) ماڻهو (٢) منزل مقصود. (٣) دنيا ۾. (٤) نفس کي.

پيو مَرُ ٻَهي، ٻُونڪي، تاڻي(١) آتي،
جي ڏاڙهي، تہ مارَ اَن کي، ڪُٽُ، هرڪو سَنڌُ(٢).
”قليچ!“ آهي اِيءَ وات، جيئن شاهہ(٣) چئي،
”ڪٿين تون يا هارائين، هيءَ تُنهنجو هَنڌُ“.

٨٦. غزل ـ وصال ۽ فراق

فعولن فعولن فعولن فعل

رهي وَصُل جي تِي سدا مون کي سَڌَ،
وڇوڙي جي ماريو مُنکي آهي ٻَڌَ(٤).
بهشتي خوشيون، نعمتون تيون وصال،
فراق آهي، دوزخ سندا ڏُک ۽ ڏَڌَ(٥).
جڏهن وَصُل جو وعدو نزديڪ ٿئي،
ٿئي هر گهڙيءَ شوق ۾ سَپِ جي وَڌَ(٦).
آندر ۾ لَئِي حق تو ڏورڻ کان پوءِ،
سچي سيڪَ جي بخشش(٧)، اِها آهي لَڌَ(٨).
ڪري ٻن کي(٩) هڪُ، عشق جي تِي ترار،
ڪي تيغ رُڪَ جي تِي هڪَ کي ٻہ آڌَ.
پريل جام ساقيءَ کان مليو ”قليچ“!
ڪيو مست، مدهوش، ڏِس! مون کي مَڌَ(١٠).

---

(١) ڇڪي (٢) عضوو (٣) ٻڌائي (٤) بندش، قيد. (٥) عذاب، ڏجهڻ.
(٦) زيادتي (٧) انعام (٨) هَٿ آيل يا لَڌل شي. (٩) عاشق ۽ معشوق کي، ٻن آڌن کي. (١٠) شراب.

رديف – ب

٨٩. غزل– دنيا ۾ سنيالي هَلَ

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

آءُ تُنهنجي دَرَ تي آچان روزُ، جيئن آچي کو پِنَبُ (١)،
کريان سوال، کَرمَ تُنهنجي جو وٺان ڪو وَنبُ (٢).
تون چنَبُ ڏسڻ لاءِ چڙهئين ڪُڏَ تي، عِيد آئي جڏهن،
ڏِٺو سُون چَنبَ جيهو تُنهنجو مُنهن، ڏٺو تو چَنبُ.
زمانو آهي نہ هڪ حالَ تي، سنيال سڄڻ!
تو آسمان ڦيري جَڳَ مٿان، ڦيري جيئن جَنبُ.
سنيالي هَل هِتي، چاري گهمُن ٿا توسان سدا،
ڪندين جي ڏوهہ ڪو، ميلندئي سزا، پوءِ قيدُ يا ڏنبُ.
بَلا وڏي آهي زهري هِي دولت ۽ دنيا،
رکي سو، جاڻي جو آن جي وٺڻ، رکڻ جو مَنبُ.
اُٿِي سَنبُرُ آي مسافرا! تيار قافلو آهہ،
ٻُڌين نہ ٻوڙا! وڃي ڪُوچ جو ٻيو ٿو گهَنبُ.
ڪَرَئي "قليچ" نصيحت جا، ڏيان ڏَئي تون ٻڌُ،
ڪَڙي اگرچه لڳيئي ٿِي، مِٺِي آٿِئي ڪان ڪَنبُ.

٩٠. چڱن جا عيب بہ چڱا

مفعول مفاعلن فعولن

آجُ مُنهن ۾ سَڄڻ! وِڏو آٿِئي گهُنبُ،
ٻولِي ٻيو ٻُڌائين، آندَ جيي ٻُنبُ.
محبوب جا عيب پڻ وڻن ٿا،
گندگار ۽ شوخِي مَنبُ يا ٽُنبُ.

---

(١) فقير (٢) حصّو، ڀاڱو.

متغنزري ڪَنَل ڪنهن نہ ڪم جيي، ڪَنَل ري او گهڙ متغنز جيي،
وَتَ مَثَل بادام جو، يا جي پَپِّڻ جا چوَن ڏوڏَ (١).
ڏندٌ ۽ چنبا تِيّا حيوانات ۾ شَرَّ جا نشان،
پڻ سِگَن وارا تيا ظالم، ۽ تِيا مظلوم روڏَ (٢).
تيي گذيل نيڪيي، بدي جڳ ۾، رهن پٺيي هڪڙي هَنَڌ،
ڪي لَهَنَ لوہا سِپون ۽ ڪي ڪَنَڌي ۽ (٣) تي لَهَنَ ڪوڏَ.
ساڳيي شي هڪ ڪي وَٽيي، ٻئي ڪي نہ، ڪارڻ ڇا "قليچ"!
مُنهن وٽيي هڪ ڪي، ۽ ٻئي ڪي تيي وٽيي لالن (٤) جيي لوڏَ (٥).

---

(١) ڏوڏا (٢) روڏا، بي سِگا. (٣) ڪناري (سمنڊ جي). (٤) محبوبن
(٥) ناز نخرو، انداز.

رديف – ڏ

٨٧. غزل – عقل ۽ جهل جو فرق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

ماڻهو دنيا جا نرالا، خواه دانا، خواه ڏڏ (١)،
هي ٽپيو دريا وڃن تا، هو بيهن ٿا آڏو آڏ.
فرق جهل ۽ عقل جو ڏس! خوف ۽ جرأت جو پڻ،
هي پٽون پاڻي ۾ ڪاهي، ڪن، هو ڪپ (٢) تي بيهي سڏ.
هو پڇن گهيڙ ۽ پتڻ، سيٺا هم يا ٽنبو ڪٽڻ،
۽ هي بسم الله چئي صدقون، لنگهائي نين لڏ (٣).
هو ڪري هن لا ۽ سک، سلامت (٤)، ۽ اڏن ماڙيون، محل،
هي توڪل تي رکي، پاڻي ۾ متان جوڙين مڏ (٥).
دين ۽ ايمان جو رستو نيئي پار آي "قليچ!"
عقل جو رستو وٺين جي، تون پڃائين پنهنجا هڏ.

٨٨. غزل – دنيا ۾ خير ۽ شر ٻئي گڏ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

پنهنجي قسمت جي عمارت جا سڀئي آهين اوڏ (٦)،
خير ۽ شر سڀ جي هت ۾ هوئي، جي هوئي تن کي نه هوڏ (٧).
جنگ جبر ۽ قدر جي، تقدير ۽ تدبير جي،
ڏر (٨) ڪان ٿي، پر گڏ ٻئي، جيئن مغز ۽ کل، ڪپ ۽ چوڏ (٩).

---

(١) نادان (٢) ڪناري (٣) مڏي (٤) سلامتي (٥) گهر (٦) اڏيندڙ (٧) ضد (٨) آصل (٩) چوڏا، کل.

گُل، سَپ کي وٺي تو رنگ و بُوءِ کان،
پَنُ پڻ وٺي آن جو، ڪنڊو ۽ ڏُنڊُ (١).
سارڻ ۾ آچي مهينو سالم،
مَرُ پَٽي ڪڍهن آن ۾ ڪو ڪٽي لُنڊ.
پَڪَ چاڻ "قليچ"، تيو منجهان تين،
توتي رهي عاشقن جو، جو جهنڊُ (٢).

---

(١) ڏانڊي (٢) ميڙ، گوڙ، مجمع.

رديف - ي

٩١. غزل - نفس کي فهمائش

فاعلاتن مفاعلن فعلن

نہ چڙھہ جيئي تون نفس! ڪر ڪا سَڌَ(١)،
لڳُ نہ لذّت جي لاءِ آن جي ڪَڌَ(٢).
نہ شڪم دوست ٿيءُ، ڇڏي پرهيز،
نہ تہ وَٺئي مرض آندرہ، نِڪرئيي(٣) ڏَڏَ(٣).
تازا ڏسجن ٿا جي درخت وڏا،
سُڪن آخر، پَوي تنئي ۾ وَڏَ.
نيٺ آباد سڀ ٿين ويران،
جو وَسائين مٿا هٺيي پيو ٻَڌَ(٤)؟
پُل نہ تون نَوبتُن، نغارن(٥) تي،
وَڄي هڪَ ڏينهن "قليچ"! تو وٽ ڊَڏَ(٦).

٩٢. غزل - عاشقن جو تحمل

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

تون ڏادا! (٧) عاشقن تي ٿو ڪرين ڏادَ(٨)،
ويچارا، پنهنجا لوڙن ٿا ڪَرَمُ ڪادَ.

---

(١) سَڌَ، خواهش. (٢) ٻئيان (٣) ٻاهر (٤) ڦِٽل، ڊڙا، ويرانا.
(٥) خوشيءَ جا واڄا. (٦) ماتم جو واڄو. (٧) اي ڏادا! (٨) ڏاڍايون،
زبردستيون، ظلم.

چڙهي گهر، تا گهٽيءَ ۾ تنهنجي گهارين،
سندن پيرن ۾ جت آهي پدل واڏ (١).
سنهن سيني جئون چيڙهون ۽ جنيون نيت،
تا سمجهن مار ڪت، پارن جي جيئن آڏ (٢).
رهن راضي، نه ليکو ڪن ڪو توسان،
سچو، آڏ، يا سوا، هڪ (٣) تن لاءِ ساڏ.
"قليچ"! آهي هيريل در تنهنجي جو اصل،
رهي اِت، پيو چري، جيئن گهوڙو منجهه ياڏ (٤).

---

(١) رسو (٢) آڏڻ، سلڙ. (٣) برابر، هڪجهڙو. (٤) رسو.

رديف – ذ

٩٣ غزل– ڇا ڇا لذيذ آهي؟

مفتعلن مفتعلن فاعلات

نِعمتِ دنيا سندي شي ٿيي لذيذ،
ٿوري هجي يا گهڻيي، تا ٿيي لذيذ.
مَرد جي الله جا ٿيا، تن اکيان،
غَيرُ خدا جي نہ آهي ڪيي لذيذ.
تن کي مصيبت ۽ بلا ڪيي بہ ناهہ،
آهي رضا سيڪا، خدا جيي لذيذ.
پنهنجو پيٽَن رَتُ سي، ۽ کائن غصو،
اِن کان نہ وَڌِ پاڻي ۽ مانيي لذيذ.
شي جا ڏِني دوستُ، کٽيي يا ڪڙي،
دوست سچي لاءِ آها ڇٽيي لذيذ.
هر گهڙي، هر حال ۾ ٻڌ آي ”قليچ“!
آهي بَدي ٻُچڙي ۽ نيڪيي لذيذ.

٩٤. غزل– ڇا ڇا لذيذ آهي؟

فعولن فعولن فعولن فعول

لڳي مون کي سُهڻن جي صحبت لذيذ،
مِٺَن مَهرُخَن جيي مُحبّت لذيذ.
ڪرڻ خلق تي شاهيي، سان تاج و تخت،
ٿيي اَن کان ڪرڻ تن جي(١) خدمت لذيذ.

---

(١) خلق جي يا سُهڻن جيي.

ڪَري مات ويھڻ ۾ ڪھڙي خوشي؟
ٿئي نازنينن جي حرڪت لذيذ.
جي عقبيٰ (۱) جا طالب، وٽي تن کي فقر (۲)،
جي دنيا جا، تن کي ٿيي دولت لذيذ.
پَڄي خلق، دوزخ کان نِتُ ڏانھن بھشت،
ٿيي زحمت کان سِڪنھن کي رحمت لذيذ.
وڙھڻُ، ساڻ رستم ۽ سُهراب چا هه؟
ڪرڻ، نفس سان ٿيي عداوت (۳) لذيذ.
نہ موڙين مُنهن مَرد، جو تن کي آهہ،
وڙھي، سِر ڏيڻ سان ٿي همت لذيذ.
مرڻ جي نہ پروا رکن منجھہ جھاد،
جو غازين کي نِتُ ٿيي شهادت لذيذ.
سچن عاشقن کي وٽي سِڪَ سدا،
سدا وَصل کان آهي فرقت (۴) لذيذ.
طَمَع کي ڇڏي کر قناعت قبُول،
”قليچا“! ٿيي ذلت (۵) کان عزّت لذيذ.

---

(۱) آخرت (۲) مسڪيني (۳) دشمني (۴) فراق (۵) خواري، حديث ـ
عَزّمن قنع و ذَلّ مَن طَمَع.

رديف – ر

٩٥. غزل – ڌيءِ جو شرف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڌيءِ جمي ٿي جنهن کي آج، سو غم کان ٿئي ٿو آشڪبار(١)،
پٽ جمي جنهن کي، خوشيءَ کان سو ٿئي باغ و بهار.
ٿئي نہ جي اولاد ڪنهن کي، ڌيءَ غنيمت آن جي لاءِ،
پٽ جي ناصالح، تہ موت آن جو پلو ٿيو منجهہ شمار.
پٽ گهڻا ڪن خوش ٿا بيحد، ۽ ڌيون بيحد حزين (٢)،
پر چڱيون، صالح ڌيون، طالح (٣) پٽن کان سمجهہ يار!
فاطمہ جهڙي هجي ڌيءَ جنهن کي، مرُ هوئي ڪو نبي،
ناهي حرڪت، جي رهيو ڪو پٽ نہ آن جو يادگار.
آن (٤) بنا پيو ڪير آهي، جو ڪ منجهہ حسب ۽ نسب،
فخر ڪڏهن پيءُ تي ڪري، ماءُ تي ڪري ڪڏهن اِفتخار (٥)؟
آن جي عصمت (٦) کان لڄي جي سج نہ هو، چو آن جي عڪس،
رعشو (٧) پائيءَ ۾ ورڌو، آن جو ڪڪر ٿيو پرده دار؟
پٽ يا ڌيءَ وس ٿيو خدا جي، ڪر نہ ڳڻتي ڪا "قليچ"!
شُڪر ڪر هر حال ۾، جيڪي ڏني پروردگار.

٩٦. غزل – ڪمينن جو ٿورو کڻ مشڪل

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

ڏندن سان رُڪ چبڻ، چئي جامي ٿو يار!
جبل کوٽي ننهن سان پڻ لنگهڻ پار.

---

(١) رُئندڙ (٢) غمگين (٣) ناصالح (٤) بيبي (٥) فخر (٦) پاڪدامني
(٧) ڏڪڻي.

ٽيو ڏيئي، پوءِ ڪُوري ۾ ڪاهي،
۽ چپرن سان ڪٽڻ ٽانڊا ڪنهين وار.
رکي پڻ سؤ اڻن جو سِر تي بوجو،
اٿي ڊوڙڻ تڪو چوڌس ۽ چوڌار.
آهي آسان سڀ، پر آهي مشڪل،
ڪمينن جي ڪٽڻ آحسان جو بار.
"قليچ"! آهي مرڻ اڄ، بُک ۾ بهتر،
ڪمينن ڪان گهرڻ ڪي آهي دشوار.

٩٧ـ غزل ـ نفس ڪان نانگ بهتر

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

نصيحت، پيءُ جي هيءَ هُئي مون ڪي منظور(١)،
ڪري شل! ربّ اُن جو رُوح مغفور(٢).
جيتين مرُ تون ڪُتي جي حُڪم ۾ رَهُ،
نہ رَهُ پر نفس جي تون حُڪم ۾ مُور.
هُجئي ڪپڙن آندر مرُ نانگ ڪارو،
مگر رک نفس پنهنجو، پاڻ ڪان دُور.
گهڻو مون آزمايو آهي اُن ڪي،
نبيّن ۽ وَليُن جو اِيءُ دستور.
"قليچ" اُن تي ڪري تعميل هردم،
تو سمجهي پاڻ ڪي، چڻ حق ڪان مامور(٣).

٩٨. غزل ـ سخن ۽ طبع جي تعريف

سُخن (٤) منهنجا وَسائين آبُ هر بار،
ٿيو مينهن طبع منهنجيءَ جو گُهربار.
عجب سو مينهن! جو آهي بهاري،
ڪيئي پيدا ڪري گُل ۽ ڪيئي خار.

(١) پسند، قبول. (٢) بخشيل (٣) اَمر ڪيل. (٤) شعر.

زمرّد جانءِ ڏئي هڪڙي کي فرحت (١)،
آنڊو ٻئي کي ڪري سو نانگ آچار (٢).
حقيقت سڀ کي جڏهن روشن اِها ٿيي،
پليي کو نُوران کي چئي ۽ کو نار (٣).
"قليچ"، آهي ٻُڌو تو ڪين هي قول؟
ته ٿئي رهبر يا رهزن علم کنهن وار.

٩٩. غزل - دنيا ۽ خلق کي ترڪ ڪرڻ

مفعول مفاعلن مفاعيل

تُون پاڻ کي يار! پاڻ ڏي چورُ (٤)،
ٿيي ڏُور ٻين کان تا رهين زور.
ٻئي نفس مرڻ جيي (٥) سُڌ نه تيسين،
جيسين نه ٿئي کو زنده در گور (٦).
ٿيو خلق ڏي ميل (٧)، ميل (٨) ۽ مرض،
دل تُنهنجي جيي اک کي سا ڪري ڪور (٩).
ڀڄ خلق کان، جو جو دشت (١٠) هِن ٨،
تو گرگ (١١) کان اِن طرح چِٽي گور (١٢).
تارڪ ٿيي "قليچ"! رهه تُون تنها،
ٿيلُ گوشي ۾، جيئن ڪ باغ ۾ سور.

١٠٠. غزل - بني اُميه خليفن جو تعداد

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

سڌجن خليفا جي ٿا بني اُميّه پڌر،
چوڏهن هئا ٻڌايان سندن نانءُ سر بسر.

(١) معجون ٿيي. (٢) وانگي (٣) باهه (٤) آڻ، ويجهو ڪر.
(٥) نفس جي مرڻ جي. (٦) جيئري ئي قبر ۾. (٧) لاڙو (٨) گندگي
(٩) آنڌو (١٠) بيابان، جهنگ. (١١) بگهڙ (١٢) گورخر.

جيئن چون ٿا، نبيءَ جا چار هُئا يار،
ڇهه هئا تيئن نبي خدا جا، پڌر.
ٽيڙو پنجن کان ڇهون (١) پلا رو جڏهن،
تڏهن تن کان ٻہ چوٿون هوئي بهتر.
قاعدو جو لڳي نبيڻن سان،
سو خليفن سان پڻ لڳي آن پر.
ڇيچ نيڌڙيءَ ۾ پئي ”قليچ!“ مُندي،
چار آگريون وڏيون انهيءَ کان مگر.

١٠٤. غزل ـ عشق جي وصف

فاعلاتن مفاعلن فعلن

عشق ري ماڻهو جسم، جانِ بيگر(٢)،
پيتِ جو نقش آهي سو، يا وڻ ري ڦر.
دِل، جا مائِل نہ آهہ دلبر ڏي،
گوشت جو سا ٽُڪر يا آهي پٿر.
عشق، ماڻهوءَ جي لاءِ آهي ڪمال،
عشق ري نہ تہ سو جانور ٿيو پڌر.
بُت پريل، خالي عشق جي غم کان،
روح تي بارُ، جيئن ڪٺي تو خر.
عشق ري ناهي آدمي ڪو ”قليچ“!
روح پاڙ آن جيي، عشق آن جو ثمر(٣).

١٠٥. غزل ـ مرڻ کان اڳي مرڻ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

جي مرين آڳ آجل کان، ٿين سردار،
ڪارگر توتي ٿئي نہ تيسر، ترار.
توکي ماري سگهي نہ ماڻهو، ملڪ،
پارو مارڻ لڳي ٿو جيئن دشوار.

(١) نبي (٢) کان سواءِ، بغير. (٣) ميوو.

پهرين معاويه، ٽيو مشهور ابنِ هِند،
بعد آن جي ٽيو يزيدِ جفاڪار و بدگُهر.
تنهن بعد پيو معاويه، مروان ُ آن کان پوءِ،
عبدالمَلِڪ، وليد، سليمان پوءِ عُمَر.
پوءِ پيو يزيد، پوءِ هشام ۽ وليد پيو،
پوءِ اِبرهيم، پوءِ ٽيو مروانُ، جو هو خَرُ(١).
مَسند محمّد ﷺ تي "قليچ"! آهڙا و يناجي،
اِسلام کي آنهن ڪيو ڪيئن زير ۽ زبر!

١٠١. غزل ـ ٽي خراب ڪم

فعولن فعولن فعولن فعل

لکن بُڇڙا ٽي ڪَمَ سدا منجهه بَشَر(٢)،
لَٽِي(٣) جن ڪري نفس ٿو ذاتهن شَرَ(٤).
پَهَرِ عَهدَ، اِقرارَ، آنجامَ هِڪُ،
پيو ٽيو ڪرڻ مَڪر، آن کان بَتَر.
ٽيو بَغِي يا حُڪُم عدُولِي ڪرڻ،
رَسي دين و دنيا کي جنهن مان خَطر.
ڏئي جي ڏئي توکي همّت ۽ هوش،
تہ ڪر تنِ تنهِي کان تون آي پُٽ! حَذَر.
"قليچ" آهي تُنهنجو سدا خيرخواه،
نصيحت آبا!(٥) آن جي تون ياد ڪر.

١٠٢. غزل ـ چئن يارن بابت شيعن جي حجت

فاعلاتن مفاعلن فعلن

جي چئوين چار يار تون هَرَ هَرَ،
آءٌ مڃان ٿو، مگر ڪو ڏيان تون ڪر.

(١) الحمار (٢) ماڻهو (٣) مَڙي (٤) شرارت (٥) آي پُٽ!

تيو شريعت ۾ آهي جيڪي حلال،
سو طريقت ۾ تيو سڙئي مُردار.
پنهنجو پاڻ عاشق آهي ۽ معشوق،
پاڻ پنهنجو طبيب، پڻ بيمار.
قُمْ بِاِذْنِيْ(١) ۽ قُمْ بِاِذْنِ اللّٰه(٢)،
ٻنهي هڪ ٻولي تي، جا ٻولي يار.
تون آحد کي، آصل کان آحمد ڄاڻ،
پر فقط آن مان ميم کي ڪر ڌار.
ڪفر آهي ”قليچ“! ’آءٌ‘ چوڻ،
جيئن نبيءَ مَنْ رَآنِي(٣) چيو ڪنهن وار.

١٠٦. غزل – دنيا، دل ۽ همت سان ڪيو

فاعلاتن مفاعلن فعلن

آهي دنيا فساد، فتني جو گهر،
آفتون ڪيئي تيئن آنهيءَ مان پڌر.
دل مان ۽ همت مان پنهنجي ڪيو آن کي،
جي رکين آهڙي سگهه ۽ اهڙو جگر.
نه ته آدا! ڦرين دل مان آن کي ڪَڍُ،
رَکُ فقط همتَ ۾، جيسين تيئن تون سپر(٤).
جڏهن قوت وٺين، تڏهن آن کي،
همتَ مان ڪَڍُ، تا نه پهچي توکي ضرر.
ڏي خدا جي عيال کي(٥) ڪي ”قليچ“!
تيئا جي مسڪين، بيڪس ۽ بي پر.

---

(١) مُنهنجي حڪم سان اُٿ. (٢) خدا جي حڪم سان اُٿ.
(٣) جنهن مون کي ڏٺو تنهن خدا کي ڏٺو. (٤) طاقتمند (٥) مفلس، فقير، خلق اللّٰه.

١٠٧. غزل – سالڪ تارڪ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

جيڪي سالِڪَ رکن نہ خَرُ ۽ نہ بار،
عشق جي تيغ (١) سي ڪُٺا سؤ وار.
ٿا گُلَن تي وَسَن، ڪَنڊن تي پڻ،
جيئن بَهاري (٢) ڪَڪَرُ ڪري وَسڪار.
جُهنڊ سان نفس کي ڪيو تن تنگ،
جو ٿيا حق کان بهره ور (٣) هَر بار.
سي ئي درگاهہ ۾ خدا جي ٿيا،
خاص دربان، نائب ۽ ڪوٽار.
ٿي تون سالِڪُ "قليچ"! ۽ تارڪ،
نفس تي تون سدا رهج هُشيار.

١٠٨. قصيدو – دنيا ضدن جي جاء

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڏِسُ! خزانيءَ پنيان آچي ٿو بهار،
آهي نوروز جڳ تي ٿيو نروار.
باغ ويران هئا ۽ صحرا پڻ،
موٽي سرسبز ٿيا سيئي گلزار.
ڏکَ پنيان سُک ۽ سُک پنيان ڏک آهہ،
تون "مَعَ الْعُسْرِ يُسْرُ" (٤) پڙهہ هر بار.
آهي دنيا سڄي ضدن جي جاء،
غمُ، خوشيءَ ساڻ گڏ، ۽ گُل سان خار.
ٿيو طَرَب (٥) سان ڪَرَب (٦)، ۽ سَرد سان گَرْم،
ٿيو سڄي سان ڪِبو، ۽ نُور (٧) سان نار (٨).

---

(١) تلوار (٢) بهار جو. (٣) مالا مال. (٤) قرآن – ڏکن سان گڏ سُک.
(٥) خوشي (٦) غم (٧) روشنائي (٨) باهہ.

رُٺو آهي، گهٽي ڪيل پونيان،
دارُو آهي شراب، درد خُمار.

آهي ڍارن جي هڪ طرف هڪ، ٻه،
ٻي طرف آهن اُن جي ڇهه ۽ چار.

جي ضدن جا ليکان لکين جوڙا،
ته به نه پُورو ٿئي اُنهن جو شمار.

مَرُ هجن ضد، جهانَ ۾ موجود،
وَٽُ ڀَلي ڪي بُري، ڪان ٿِي بيزار.

عقل جو اِمتحان آهي اِيءُ،
اِهو اِنسان ۾ عجب اِسرار!

شَرَ ڪان ڀَڄُ دور، خير ڪي تون وَٽُ،
ڪر مٺائيءَ ڪي زهر ڪان تون ڌار.

سَلسبيل (١) آڻ هَٿِ حلال جي تون،
ڇڏ حميم (٢)، آهي جا حرام جي يار!

جام، جم جاڻ وعظ (٣) مُنهنجو هيءُ،
پِي، ته سڀ رازُ توتي ٿئي اِظهار.

پڙهه نه ڪُوڙا قصا ٻين جا تون،
جي زماني ۾ آج ڦِرن چوڌار.

ڏس! تون اِبْن السّحاب (٤) ڏي سڀَ جانُ،
ڇيپَ، بنت العَنَبُ (٥) ڏي ڪيم نهار.

فيض، آبِ جو پِي مَنّ سلوي جانُ،
حيض خرگوش (٦) جو نه پِي زنهار (٧).

آهي دنيا حَسِينِ هڪ ڪَچري،
جو رکي گهَرَ ۾ سو ٿئي تو خوار.

(١) بهشت جي نهر. (٢) دوزخ جي گرم نهر. (٣) شعر (٤) ڪڪر
(٥) ڊاک جي ڏيءُ، شراب. (٦) شراب (٧) هرگز.

جُفت (١) تِي ڪين آن سان، رهه تون فرد (٢)،
آجُ سِڪِي، تِي سُپائي لاءِ تيّار.
جيڪي آهي سکيو "قليچ"، آن سان،
ونو عبرت کا يا اولُوالاَ بصار! (٣)

١٠٩. قصيدو - چرخي جي حقيقت

فاعلاتن مفاعلن فعلات

چَرخو آئين چورّيو سرتيون! ساري چمار،
نہ ڪتَڻ ري ڪريو آوهين ٻِي ڪار.
آديون! آتڻ ۾ سَڀُ آچِي ويهو،
تا ڪريون گڏجِي سڀ پرينءَ جِي پچار.
هِڪَ مَنيُون تِي ويهو ۽ ڌيان ڏيو،
تا ٻُڌايانوَ آرتَ جا اِسرار.
آرتُ آندر ۾ آئين رکو پنهنجي،
۽ هَلايو آهو آتي هر بار.
مُونا، منجيُون رکو محبّت جُون،
مالهہ ۽ مَڪڙي ناهيو ساڻ پيار.
تَڪَ سنئين ڌاريو، ڏِنگُ ڏانوُ چَڏي،
چگِي آٽيو چموتِي کان چمّار (٤).
وَتُڻَ تيا هين پِلا، چگي مُند آهہ،
سَڀُ ڦُتيوُن چُونڊي، گڏ ڪريو آنبار.
آرنڙيءَ ۾ سي ناٽي راتو ڏينهن،
ڪَڍي ڪَڪُڙا، ڪپهہ ڪريو آئين ڌار.
سا تُنبائي، ڪيايو ڪَکَ ڪَتهجَر،
تا آوهان جِي ڪپهہ پِڃي کو پِڃار (٥).

---

(١) جوڙو، نڪاح ۾. (٢) اڪيلو، ڇڙهو. (٣) اي اکين وارؤ.
(٤) موچِي (٥) پڃارو.

ويهي ٿاهيو ڀهيون ۽ ڀوٽيون آوهين،
۽ رنڊا روڙي سڀ ڪريو هموار.
پوءِ آتڻ ۾ آرٽ آئي رکو،
ويهو ڪاتاريون(۱)! سڀ ٻڌي آئين قطار.
ڪتيو سٽ آئين سنهو، ڪري رُون رُون(۲)،
لسي اَن مان ڪڍو آوهين تند تار.
ناڙيون لاهي، ڀريو آوهين ٽپڙيون،
رکو پڻ لينجهه (۳) ۽ پيڙيءَ جي سنبار.
اوبي پوءِ اوبري سان ۽ ويڙهي،
ٻڌو ڦورا، ڪري همت هڪوار.
هلو ڪاريون ڪٽي صراف ڏي پوءِ،
جو ڏسي واٽ آوهان جي منجهه بازار.
توري سٽ پورو ڏيو آوهين اَن کي،
مٺهه ونو نقد، هيت هلي نه اُڌار.
يا ته ڪوريءَ کي ڏيو هلي توري،
ته ڪري هو آئي کو ڪپڙو تيار.
تاجي، پيتو ڪيڻي، ڦوهارا هٽي،
تڙو توري، نڙو هٽي نروار.
رکي آڏاڻو، رڇ ۽ اڏ لڪ (۴) پڻ،
اَن جو آهي اصل اِهو وهنوار.
ٿاهي سوسيون ۽ لنگيون، کيس عجب،
ڪاڏي يا جوڙي يا ڪا ٻي جنسار.
مڙس ماڻهو ٿين ڏکي سي خوش،
تني زالن جو سِتر ۽ سينگار.
يا ڪمائيءَ مان پنهنجي ڪاپي (۵) جي،
پاليو پڻ پانهنجا ٻچا ۽ پار.

(۱) اي ڪتڻ واريون! (۲) آرٽ جو آواز. (۳) گهنڊ (۴) ڪورين جا اوزار. (۵) ڪتڻ.

ڪريو ڪوشش ۽ چوريو چرخو اوھين،
آرٽ پردو آسان جو، ۽ آڌار.
ھاجَ ھٿَ سان ڪريو ۽ دل سان ذِڪرُ،
چيٿو آٿن: "دل بہ يار، دست بہ ڪار".
رات ِ جاڳيي ڪريو ڪتڻ جو ڪمُ،
ٿيو نہ غافل، ڇڏيو آوھين ويسار (١).
ڇانور ۽ ڪٽڪ جي نہ ڪاڏي آوھان،
ڇا ٿيو، ڪائو ٻاجھري ۽ جُوار!
آڳيان پُڇندو جڏھن آوھان ڪان صراف،
ھٿين خالي ٿيو سٽين ۾ خوار.
عيد جي ڏينھن ٻيا آڇا اَجرا،
گدليُن ھونديون آوھين ۽ ايندوَ عارُ.
نيتُ ڪتَڻَ سان سُکيوُن آوھين ٿينديون،
خوش خدا ٿيندو، راضِي ٿيندو پتار.
جي گھرُو سُک ٻنھي جھانن جو،
تہ ٻُڌو آئين "قليچ" جي گفتار.

١١٠. غزل - ظاھر ۽ باطن ناسوافق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

عِلمُ باطن آھي مکڻ، عِلمُ ظاھر آھي کير،
کير ري مکڻ نہ ٿيندو، شرْع ري ٿيندو نہ پير (٢).
ڪوُڙي ڪو ڏاڙھي مٿو، ٿيندو قلندر ڪينڪي،
جامَ سان جَم، آئيني سان ٿي سڪندّر ڪو نہ مير (٣).
پڳَ وڏي، ڏاڙھيي ڊگھيءَ سان، ڪين ٿي ڪو مولوي،
گيرُئَن ڪپڙن ڍڪڻ سان، ڪو نہ ٿي صوفيي فقير.
گورو سُنھن، ڪاريوُن آکيون ۽ ڳاڙھا ڳَل َجيڪو رکي،
ناھي يوسف ثاني سو، يا ناھي سو بدر، مُنير.

(١) ويسر (٢) مُرشد (٣) بادشاھ.

جنهن ڏکيءَ ڪلنگي متي تي، ڪج(١) رکيئين سرتي ڪُلاه (٢)،
ناهي سو ئي شاه، ايران ۽ نه ڪابل جو امير.
جو گدا محتاج ناهي، ڪيمياگر ناهي سو،
۽ نه اصل ۽ نسل وارو سڪو گوهر بي نظير.
جو سڏائي شيرشاه، آهي نه سيّد سو ضرور،
آهي پڻ ڪافور شيدي ۽ ڪبير(٣) آهي صغير.
ڪيترا ايّوب آهن، پر نه تن کي صبُر ڪو،
۽ ڪي اِبراهيم پڻ، پر باه ۾ پئي ڪونه ويرُ(٤).
"مُنهن ۾ موسيٰ ۽ اندر اِبليس"، آهي شاه چيّو،
نانءُ عيسيٰ ڪنهن جو، پر جيئرن کي ماري سو شرير.
تيو مثل مشهور، فربه معتبر تيو خواه مخواه،
اسپ لاغر(٥) تيو نه تازي، سگ نه لاغر آهوگير(٦).
جو ڪُتب خانو رکي، عالِم ۽ فاضل ناه سو،
جو نمازي تيو گهڻو، زاهد نه سو روشن ضمير(٧).
پيءُ فريدون، نانو خُسرو، پاڻ پڻ سڏجي "قليچ"(٨)،
بادشاهي نانءُ سپ، پر هوُ گدا آهي حقير.

١١١ قصيدو — ڦوڪ جي حقيقت ۽ حقيقت جي ڦوڪ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

[١] آي آدا هاري! اُٿي ڪر ڦوڪ جي ۽ چاڙهه نارُ،
هَلُ ڪٽي ڪوڏر، ڪُهاڙو، ڀورهيو ڪر، همّت نه هار.
پاڻي ڪاهي آيو واهن ۾، چڙهيو آهي درياه،
ڪُوهه پنهنجو يا کُهاڙو، ڪر تون ڪاتي ڏئي تيار.
جهنگ وَڍي، ساڙي ڪُهَر، ڪر اٿي ڪي تون صفا،
هَرَ ڏيئي، اُتلاءِ تون ڌرتي ۽ سانهَر سان سُڌار.

(١) ڏنگو (٢) تاج، ڇَٽُ. (٣) نالو (٤) مرد، بهادر. (٥) ڏٻرو
(٦) هرڻ ولندڙ. (٧) دل (٨) بادشاه جو نالو.

پٽوءِ پَٽي ٻارا، آڏون جوڙي، پڪيڙج تين ۾ پاڻُ،
لوڙهو ڏي چوڌاري، تا پوءِ پيل جيي پهچي نه وار(١).
تَڙُ گهَڙي، آن تي مَٿَه آڏ، مُهرو ۽ ڪاهَڻ ۾ رڪُ،
مَڪڙو ۽ پاروُ نيي نُوڪي، تون چَڪرَ جي لَٽِ بيهار.
سي آرا آڻڪائي، ٻَڌُ ڳاڏي ۽ رڪُ ٻائِڙُ سنئون،
پيس مان وَٽ مالَه، اوپارا ۽ ڦَرهيُون پڻ سنيار.
وَنگ ۽ ايريُون ڪري قابُو، ڪينگر، لوٽا ۾ ٻَڌُ،
پٽوءِ رڪيي نيسر ۽ پاڙچ، ڏاند جوتيجِ هيڪوار.
ويهي ڳاڏيءَ تي، هَڪَل تن کي، لَڪُڻ هَٿَ ۾ کڻي،
پُچ مَروتي، ڏي تون ڳِڻڪَر، ٻيت پڻ ڏي بار بار.
جڏهن ڪرين اِئين، تڏهن وَهيي پاڻيي، آڏن ۾ مَسَ هلي،
چاڙهئو پَوَندُيي ٻيڙُ نه تہ، تيي اڳئي تون هوشيار.
ريج ڏني پيج چَٽِ ۽ پوءِ آٿلاءِ آن کي، تا لِڪي،
يا تہ ٻَڌُ ناڙي، يا ڪر رونبو ۽ سارُين کي سنيار.
پيو ورائج پاڻي راتو ڏينهن تا سَيِ هند رسي،
۽ وَڌي آخر ڊِڊو چوُنڪ آئي ٻاجهر ۽ جُوار.
پڻ وَڌي ٻُوري ڪري ۽ تُرت آئي سنگ پڻ،
پٽوءِ کٽي ڪانياٺي، چَڙه پيهي تي، هڪلج بيهي جهار.
۽ سِگهو چِرڪو اِنهيءَ پَرِ آنُ پَچي ٿئي نيٺ راس،
وقت لاٻاري جو آيو چاڻ! ڏينهن آهن ٻه چار.
پوءِ کٽي ڏاتو، لُٽي ڪر ڍير لايارا وئيي،
ڪَرَٻ جيي دَنِ ٻَڌُ ۽ ديري ۾ تون آنَ جيي لاهِ بار.
پوءِ ڳاهي، وائُري، ڪر صاف آنُ، تَه سَڀ ڪَڍي،
ٿئي بَٽَئي، سرڪاري (٢) حصّو ڌار ٿئي ۽ تُنهنجو ڌار.
پوءِ مَٽي آنُ، پَرُ ڳُنديُون پنهنجون، ۽ پيو ڪاءَ سالَ پِرِ،
تين ٻُڌي خوش، هيترا ڪيٽا پوک، ڪاسا ۽ خرار.

(١) وقت، وارو. (٢) زميندار.

[٢] آخرت جي پوک تي دنيا، لکيو جيئن منجهه حديث،
پوکي وَتُ، تا هُت لڻين سا، تين متان پوءِ شرمسار.
آءٌ تو سمجهايان آوهان کي پوک جي معنيٰ سچي،
هاري ناهين، آهين سالِڪُ، دينَ جو تونَ راهدار (١).
رکُ ڪلهي ڪوڏر ڪمائيءَ جي، ڪُهاڙو قصد جو،
جهنگ، شبهو (٢) ۽ حرام آهي، وڍي سو سڀ تون ٻار.
ٻجَ، عمل ٿيا تُنهنجا، يعني ڪمَّ ۽ قولَ ۽ خيالَ،
ڪٽڪَ يا جَوَ، جيڪا پوکين جنس، تنهنجي اِختيار.
نفس تُنهنجو ڏاند، تون ان کي رياضت (٣) سان هَڪَل،
نارُ آخلاقن جو چاڙهي، ريجُ ڪر آيُ ڪاشتڪار! (٤)
پوکَ پَچندي تي وڃي پائي، تون ڪر ڳئي نه ڪا،
پهو وِجهُ تقويٰ جو، چڙهه آن تي ۽ رَهُه پرهيزگار.
جهار ٻُچڙي، وسوسا ۽ وَهمُ شيطاني آتئي،
ڪرِ تون ذِڪرُ ۽ فِڪرُ جي ڪانياٺي، هردم پيو ٻُڪار (٥).
وجهندين لاٻارو، جڏهن مرندين هيٺي، جمندين هُتي،
ڏَهه هيٺي، ستَر هُتي ٿئي، ٻاڪ ستَ سوُ ڪر شمار.
ديرو تُنهنجو آهي جنّت، ٻارِ ڳَڏُ پئي ٿئي آتي،
حُورون ۽ غُلمان، طُوبيٰ، نعمتون پيُون پڻ هزار.
حَقَ چيو، "جنّات عَدْنٍ تَحتَها الاَنْهار" (٦) آهه،
پوءِ "قليچ" آصليِ مزا پيو ماڻُ، ۽ پيو خوش گُذار!

١١٢. غزل ــ سفر ۽ حضر ۾ بي آرامي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

جي وڃان ٻاهر سَفرَ تي، گَهرَ جو ٿئي ٿو اِنتظار،
جي رهيو پيو آهيان گَهر ۾، ڳهت ٿئي ٻارن جو پيار.

---

(١) پانڌي (٢) شڪ، گمان. (٣) محنت (٤) هاري، پوکيندڙ.
(٥) ذِڪرُ ڪرُ. (٦) هميشه جا باغ، جن جي هيٺان نهرون
پيون وَهن.

تي عجب هي ۽ منهنجي قسمت، خوش رهان تو هت نہ هُت!
ڏُک ۽ سُک، ٻنهي تو ڪري د نيا ۾ پيدا، گهرَ ۽ بارَ،
آهي سعدي ۽ سچ چيو، دولت ۽ دنيا جي نہ هوئي،
دردمند آهيون، ۽ جي هوئي پابند آهيون ۽ خوار.
ڪيئن ڪجي؟ ڪو نا هي چارو! نٿي تڪيي ۽ ڪُٽُ منو،
جي ڪريون ڪُٽُ هَتَ، ٻڌون تا، جي چڙيون، ٿيون دلفگار(١).
باهہ ۽ پاڻي ۽ جي وچ ۾ ٿيو گذر هيت اي "قليچ"!
پُل صراط آهي هي دنيا، هيڏي غم، هوڏي قرار.

١١٣. غزل - بهار جي آمد

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آجُ عجائب رنگ سان گُلشن آندر آئي بهار،
دردوارن کي دلين ۾ لَهُسَ، لڳن لائي بهار.
ٿي بهاري، وَئي خزان، سرسبز ٿيا صحرا سيئي،
واه! بُلبلُ کي ڏني گُل گُل سندي وائي بهار.
مَي (٢) بہ ۽ مينا (٣) بہ ۽ ساغر (٤) بہ سڀ موجود آهہ،
نا هي جي محبوُب مون وٽ، ڏوڙ پئي ڇائيي بهار.
هاءِ آجُ هھڙن مزن ۾ تو ڏسان 'خورشيد' (٥) ڪان،
آهي آن ري جا بجا آرمان ۾ جائيي بهار.
جي مليو محبوب، ٿيا چوڏهن طبق روشن "قليچ"،
ورنہ آهي هر طرف آفسوس! اونڌائي بهار.

١١٤. غزل - دوست جي صحبت

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

جَڙ توسان جَڙي، هاڻ ڪري ڏار سگهي ڪير؟
نئي واري وطن تي مُنکي دلدار سگهي ڪير؟

(١) غمگين (٢) شراب (٣) شيشو (٤) پيالو (٥) مرزا صاحب جي هڪ مشهور ناٽڪ جي ڪتاب "خورشيد" جو هڪ ڪردار.

پيوند هو تو ساڻ لکيو لوح و قلم ۾،
پوءِ امر سان آءِ يار! ڪري آر سگهي ڪير؟
محڪم ڪئي دل منهنجي محبت جي سٽي ۾،
آسان ڀلا آهڙي، ڇني تار سگهي ڪير؟
دل زلف جي ڦندي مان سندئي ڪير ڇڏائي؟
اَن ڪاڻ جهلي چشم جي تلوار سگهي ڪير؟
هڪڙو ئي ”قليچ“ آهي، ڪئي ناز جو تنهنجا،
اَن ڏاران سهي تو سندا نيت بار سگهي ڪير؟

١١٥. غزل - مناجات

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

اِلاهي! مهر مان پنهنجي، آسان تي ڪا ڀلائي ڪر،
گناهن ۾ آهيون گمراه، تون ڪا رهنمائي ڪر.
ڏکن، سورن سندا ڏولا، ڏٺا ٿئون هت عمر ساري،
سکن کي تا سڪون ساري، خوشي ۽ دلڪشائي ڪر.
آسان جا ڪم عبث، اوندا، وڻائين پاپ ۾ واري،
وسيلو ڪو ٻيو ڪونهي، رحم مان تون رهائي ڪر.
رليي ٿيا هئون اصل آتا، رنجن جي رات ڪيئن نبري؟
رسائيج روز روشن کي، نماڻن تي نوائي ڪر.
ڪيو فتنن آسان فاني، فڪر فاقا ڏنا ٿئون نيت،
جهڙن، جهيڙن ڪئي ڪارا، صلح جي ڪا صفائي ڪر.
اٿئون چوطرف چوڌاري، بلائون، آفتون اوڏيون،
ڏکيو دشمن ڏکارن تا، تڙي تن کي توائي ڪر.
عذاب ۽ درد، بيماريون، جلائين جان کي جهوري،
ولهن جا ويڄ! واهر ٿيءِ، صحت ڏي ۽ شفائي ڪر.
ڪپت ۽ ڪوڙ کان پاسو وٺائج مهر مان موٽي،
ڪڏي قلبئون ڪچايون کي، سچت ڏي ۽ سچائي ڪر.

لنگھائج پيچرا پھرين، رُلياسين راتِ ڪاريءَ ۾،
رَسيج، مُوڙھن سَندا رھبر! ٻپاجھا! ڪا سُھائي ڪر.
آسان جو تو بنا ڪونھي وسيلو، چئي "قليچ" آيِ رَبَ!
نيمون ٿا تو آڏيان سائين! مدد ڏي ۽ رسائي ڪر.

١١٦. غزل - مناجات

مفاعلن مفاعلن مفاعلن مفاعلن

آسان هيڻن جي حالَ تي، تون رَحم جي نگاھہ ڪر،
ناهي وَسيلو ڪو ٻيو، اِلاهي! تون ڪا واھہ ڪر.
نِدوري نفس جي چٽي، گناھ ۾ ٿيا آهيون گُم،
رُليو خطا ۾ پيا رُلون، رَسي آسان جي راھہ ڪر.
آسان جا درد دَفع ڪر، مُوروُن مَٿي مصيبتون،
مَٿائي حاسد ۽ عدوُ، آسان جا خيرخواھہ ڪر.
اِلاهي! آصل کان آسين، ڏُهاري آهيون سر بسر،
عطا ڪري آسان مٿي، معاف سڀ گناھہ ڪر.
سلوڪ ڏي سُپَت سندو، ڪچاڻُن قلب مان ڪڍي،
سوري سُياءَ ۾ سانت ڏي، چوري آندر ۾ چاھ ڪر.
بچاءِ هيت، بَديُن سندي سزا کان تون سَرير کي،
پَلي پَناري پنھنجي تون، هُتي سَٿائي ساھہ ڪر.
"قليچ" آهي تُنهنجي دَر، سدا سَوالي سوز مان،
پناھ ڪر، پناھ ڪر، پناھ ڪر، پناھ ڪر!

١١٧. غزل - وحدت ۽ ڪثرت

فاعلاتن مفاعلن فعلات

جڳَ آندر نُورَ تنهنجي ڪيو اِظهار،
تو بنا ٻيو آچي نہ منجھہ ديدار.
روشني سيج جي هِڪَ، هزارين گھرَ،
تو ڪَري اِختلاف دَرُ، ديوار.

تيو عدد آصل هڪُ ڳڻ ۾ فقط،
پر ٿئي سو شُمار ۾ ٿو هزار.
بَحُر هڪ آهي، مُختلف موجُون،
سَمجهي سوئي، لنگهي جو لهريون پار.
هڪُ شراب آهي جو ڪري ٿو مست،
نشّو هڪُ، مختلف ٿيا آثار (١).
ڪٿ، دنيا ۾ ٿو رهي نانگو،
ٻئي جو سينگار جُبو ۽ دستار.
ڪٿ، مسجد ۾ ٿو پڙهي تسبيح،
ٻيو مڙهيءَ ۾ ويهي ڍڪي زَنار.
مُختلف صورتون جڏهن ڏسجن،
تڏهن نظر ۾ اچن سڀئي اغيار (٢).
پر حقيقت جيي جي ڪندين تون نظر،
تہ ٿيو پيو نہ غير ڪو، ري يار.
جاءِ گفتار جيي نہ آهي "قليچ"،
آهي حڪمت جو هيءَ عجب اِسرار!

١١٨. غزل ـ روشندليءَ جو اُپاءُ

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

روشندلِي گهُرين جي، تہ تون نفس پنهنجو مار،
مَرُ تون مَرڻ کان آگ، تہ وڃي تُرت پهچين پار.
ڪر ياد موت کي تون اٿي، ويٺي، آي سڄڻ!
روحاني جنگ ۾ تُنهنجيي وَڏي تا ٿئي جَمار.
رَهُ پاڪ نيت خيال ۾ ۽ قول و فعل ۾،
دل ۽ زبان جيي تون رکج دوست! نيت سنيار.
روزو رياضت آهي ۽ پرهيز، پڻ اپاءُ،
خلوت ۾ ذِڪرَ فڪرَ اندر، هر گهڙي تون گهار.

(١) آثَر، تاثير. (٢) ڌاريان، غير.

دنيا ۾ صَبُر شُڪُر سِوا، واتَ ہي نہ وَتُ،
خوش خُلق ۽ نمائو ٿيي تون خَلق سان گذار.
جي پوءِ بہ نور دل ۾ نہ پيدا ٿيئي "قليچ"،
انسان ناهين، آهين تون شيطان منجھ شُمار.

١١٩. غزل - عشق جا رنگ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

آچِرِي دنيا ۾ عشق ٿيو نروار،
ظاهري، باطني سندس آطوار (١).
وحدت آئي وِڌائين منجھ ڪثرت،
جسم ۾ جان ڪيو آچِري اِظهار.
هيءَ جهان آهي مِڙ رنگارنگ،
عشق باھ آهي، جا ڪِڍي ٿي شرار (٢).
گودڙي، جسم آهي پُر تصوير (٣)،
جان، درويش آهي پُر اِسرار.
آدمي خاص ٿورا، ٻيا ٿيا عام،
گرچه ظاهر ۾ آدمي ٿيا هزار.
ڪو منجهن هڪڙو هُوندو مَردُ سچو،
هُوندا لَکَ تن ۾ مَرْدُ، پر مُردار (٤).
ظاهري عيب هُن ۾ جيڪو آهہ،
سو هُنر آهي چڱو سندو هُشيار.
ظاهري جو ثواب ٿيو هِن جو،
سو گُناھ آهي چڱو سندو بدڪار.
اوليا ڪيڏي مرد صاحبدل؟
ڪيڏي ظاهر پرست، دنيادار؟

(١) رستا، نمونا، ڍنگ. (٢) چڻگون (٣) منقش، نقشن يا تصويرن واري (٤) مُئن جهڙا.

هُن جي شهوت ۽ ڪاوڙ آهه پليي،
زُهد ۽ حِلم (١) هن جي ڪان سَو وار.
ظاهري شهوت آهي، پر آهي،
آءُ براهيمي نار (٢) پُر آنوار.
ظاهري ڪاوڙ آهي، پر آهي،
اصل باطل خيال ۽ بيڪار.
ظاهري حِلم آهي، پر آهي،
خوف، نامردي، هر طرح آزار.
شمسؒ تبريز توکي چئي ٿو "قليچ":
ياد رکُ عشق جا سيئي آثار.

١٢٠. غزل ـ عشق جو شرف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

بخت جي ڪنهن وقت ٿيندو تنهنجو يار،
عشق جو تو ساڻُ ٿيندو ڪمُّ ڪار.
عشق ڏارا، عُمر جو ڪونهي حساب،
جو آهو ٿيو اصل ٻاهر، ڪان شُمار.
عشق ري، جي رُوح ڪو ويندو هتان،
ٿيندو بيشڪ حق آڳيان سو شرمسار.
جسم کي جنهن خوار ڪيو هيت ڪينڪي
ٿيندو سو فِرعون وانگي هُت خوار.
ٻاهه سان جو گُل نه ٿيندو پاڻي اڄ،
ٻاهه ۾ سڙندو سياڻي مثل خار (٣).
جنهن مٽي ۾ ناهه ڪا عبرت جيي آڪ،
پيرَ جانُ بي مانو ٿئي، بي اعتبار.
شمس تبريزيءَ جو پُڌ نُڪتو "قليچ"،
پاڻ کي ڪر عشق تان، دل سان نثار.

(١) صبر (٢) ٻاهه (٣) ڪنڊو.

١٢١. غزل ـ حقيقت سمجهڻ مشڪل

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

خودي نہ تو ڇڏي، توکي خدا جي ڪهڙي خبر؟
ڇڏ يئي نہ ڪبر (١)، پوئي ڪبريا (٢) جي ڪهڙي خبر؟
تون عرش تي نہ وڃين، چاڙهين ڪيئن، تہ ڇا معراج؟
سڃاڻين رب نہ، رکين مصطفا جي ڪهڙي خبر؟
ڪڍي جي ڪانہ ڪدورت تو قلب (٣) پنهنجي مان،
تہ توکي صوفي صافي صفا جي ڪهڙي خبر؟
ٿي فاني دار (٤) تي، منصور جان نہ ٿئين باقي (٥)،
فنا ڏني بنا، توکي بقا جي ڪهڙي خبر؟
اڌامي رات جو چمڙو، سو سج مان ڇا ڄاڻي؟
جو آرض (٦) تي رهي، تنهن کي سما (٧) جي ڪهڙي خبر؟
جو 'لا' (٨) مان ڪين ڪڍو، پهچي ڪيئن سو 'الا' (٩) کي؟
جو مبتلا ناهي، تنهن کي بلا جي ڪهڙي خبر؟
جي اِبتدا کان تون دنيا ۾ نت رهين محدود (١٠)،
تہ توکي عالم، بي اِنتها جي ڪهڙي خبر؟
تون دردمند جو بيدرد! قدر ڇا ڄاڻين،
نہ جنهن کي درد، انهيءَ کي دوا جي ڪهڙي خبر؟
'قليچ'! آهي چيو شاه نعمت الله سچ،
"وليِ ڏٺئي نہ، پوئي آوليا جي ڪهڙي خبر؟"

١٢٢. غزل ـ شعر چوڻ روا آهي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

ڪر شڪايت شاعرن جي ڪين تون آي بي هنر!
متہ نہ ڪوڙو تين کي، حق جا سي سدا پيغامبر،

(١) هٺ (٢) خدا (٣) نفس (٤) سوري (٥) باقي بالله. (٦) زمين
(٧) آسمان (٨) نفي (٩) آثبات (١٠) حد ڪيل.

ڏِسُ! تہ آءُ رحمان جا سڌجن تلاميذ (۱) آصل ڪان،
۽ نبيّن ۽ وليّن ڪان ميلي تين خوش خبر.
شعر، معنيٰ وانگي، تيو لفظن جي پردي ۾ ليڪل،
شعر آهي سچ، رکي تو پوشُ سو ڪچ جو مگر.
جيئن آکاٺين منجهان نيڪري نصيحت ٿيي سدا،
شرع، نيڪري شعر مان، رمز ۽ ڪنايت (۲) سان بهتر.
ڪيئن ٻڌي ها مصطفا، حسّان بن ثابت (۳) جو شعر،
جي ٻناڪ ۽ ڪوڙ هو آن ۾، ۽ هو آن ۾ خطر؟
نابغه (۴) شاعر جي ڏندن ۽ چپن تي ڪيئن دعا،
آءُ ڪري ها خير جيي ۽ ميهر جيي آن تي نظر؟
شعر جي لاءِ، شاعرن کي، جي هجي اِنعام بد،
ڪعب (۵) شاعر کي ڏئي ها تحفو ڪيئن خيرالبشر؟ (۶)؟
شاعري عبّاس ڪئي، حمزه ۽ طلحه ۽ عليؑ،
جعفر ۽ سعد ۽ سعيد ۽ پڻ صحابن بيشتر (۷).
شعر جو بيشڪ تون ڪر پيو شغل دائم آي ”قليچ“!
جو نيندي (۸) تو شعر، ناهي آدمي، سو آهي خر.

۱۲۳. غزل-زماني جو حال

فعولن فعولن فعولن فعول

چڱائي ۽ اِنصاف جي ڪيٺ بہ يارا
اچوڪي زماني ۾ ڪانهي پچار.
وڏا، اڄ ننڍن جا ٿيا زيردست،
سخي سپ، بخيلن اڳيان ٿيا خوار.
رذيلن (۹) جي در تي رُلن ٿا شريف،
ٿا منجهہ بند، آزاد ڏسجن هزار.

(۱) شاگرد (۲) اِشاري (۳)، (۴) ۽ (۵) عرب جا مشهور شاعر.
(۶) نبيي صلعو. (۷) گهڻن، آڪثر ڪري. (۸) ناپسند ڪري. (۹) ڪميڻن.

رهن خوش تــا نادان، مـاٺين مـزا،
۽ دانا ڏُکـن ۾ رُئن زار زار.
چڙهيءَ لاءِ گَڏهن تي پيا سونا سَنَج،
ڦَٽيا تـازي گهوڙا، کـٽي سخت بـار.
مگر سچ چيو تَن، ترَن ڪَڪَ مٿي،
رهن مـوتـي، پاتـار ۾ شاهـوار (۱).
هيريل جي سواريءَ جا، پيادا سي اَج،
هليا جي تي پيادا، آهي آج سَوار.
جـي آبـاد هندَ هئا، سـي ويـران ٿيا،
۽ آبـاد، ويـران هـٿا جـي ديـار (۲).
ٿـيـا بيقدر نيڪ و ايمانـدار،
ٿـيـا قـدر وارا شـرَيـر ۽ مـڪار.
مـثال اَن سَندا ڪيترا ڏئـي "قليچ"؟
نموني جـي مـٽ مـان پروڙيو خـرار.

۱۲۴. غـزل ـ صنعت تجنيس ۽ لف و نشر

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

تون آهين بادشاه آهڙو، جو توکان پيو نه ڪو بهتر،
منجهه عِلمُ ۽ حِلمُ، بَزمُ ۽ رَزمُ، عَزمُ ۽ حَزمُ، فَخرُ ۽ فَر.
رهان پاڇي ۾ تنهنجي آءٌ سدائين، جان ۽ دل سان،
ڪريان ڪُرنش (۳)، وچان صدقي، رکان گردن، ٿيان چاڪر.
جَهانُدار ۽ جهانُ بَخشُ آهڙو، جو تنهنجي ڏياري ياد،
تو هِمَتُ، حاتمُ ۽ تَنُ، رُستمُ ۽ دمُ، عيسيٰ ۽ دلُ، حيدر.

(۱) شاهاٺا، صفت موتيءَ جي. (۲) شَهر، مُلڪ. (۳) نياز.

درخت آهي جلال ۽ شانُ تُنهنجو هڪڙو، ٽي جنهن جي،
سعادت، پاڙ، عزّت، شاخ، شوڪت (١)، پنَ ۽ حشمت، ثمرُ.
تون جنگ ۽ صلح ۾، راضي رعيّت ڪي رکين نيت، جو،
رکين دل، خوش ۽ جيب، شيرين، ڪُليل پيشاني، منهن آنور (٢).
نزاڪت، حُسن، رنگ ۽ بوءِ، لذت ۾ ٿا شرمائين،
بدن، گُل، وار، مُشڪ ۽ چهرو، چنڊ، قد، سَرو ۽ چَپ، شڪر.
ڪيِ ڏني بخت ۽ دولت ۽ برڪت تُنهنجي ڪان آءِ شاه!
سمنڊ، موتي، جبل، هيرو، ڪمند، شڪر ۽ ڪاڻيون، زر (٣).
تُنهنجي شُڪر ۽ شاباش ۽ تعريف کان آهي،
زبان، عاجز، عقل، چرخ ۽ سخن، قاصر (٤)، قلم، مضطر (٥).
زياده ڇا ”قليچ“ اِن سُهڻي صنعت جا مثال آئي،
ڏين ٿا شعر ۾ پنهنجي سي شاعر فارسي، آڪثر.

١٢٥. غزل ـ صنعت سياقة الاعداد، وغيره

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

دلبر جي قدَ ۽ منهن جو ڏيان توکي آءٌ نظير (٦)،
هڪُ، سَروَ جيئن بلند ۽ ٻيو، بدر (٧) جيئن مُنير (٨).
اُن جي ڏيان چپَن جا ۽ زلفن جا پڻ مثال،
هڪُ، لعل ۽ عقيق ۽ ٻيا عنبر ۽ عبير.
آءٌ تُنهنجي خوف ۾ وجهي، چَپُ تُنهنجو ڏني اميد،
هڪُ منهنجي لاءِ نذير (٩) ۽ ٻيو مُنهنجي لاءِ بشير (١٠).
هر هڪُ پيروُن آنهيءَ جو ۽ هر هڪَ پنبڻي،
هڪُ سمجھ، تون ڪمانَ ۽ ٻي ڪي تون ڄاڻ تير.
ٻُڌ، ٻُتَ ۽ وارَن اُن جي جا تمثيل (١١) رنگ ۾،
هڪُ ٿيو سفيد ڪير جانُ ٻيو ڪارو مثل قير (١٢).

(١) دٻدٻو (٢) روشن (٣) سونُ (٤) قُصوروار (٥) پريشان، پشيمان، ٿڪندڙ. (٦) مثال، تشبيھ. (٧) سج (٨) روشن، چمڪندڙ. (٩) ڊيڄاريندڙ (١٠) خوشخبري ڏيندڙ. (١١) مثال (١٢) ڏامر.

مُنهنجو جئو ۽ دل ڏيا سڄڻ! تُنهنجي هِجْر (١) ۾،
هڪڙو، غني ڏکُن ۾ (٢) ۽ ٻيو صبر ۾ فقير (٣).
عاشق ٻيو تنهنجو، مون کي ڏو ڏيجاري ۽ رقيب،
هِڪَ کي ڏو ڇاڻان مُنڪر ۽ ٻئي کي آءٌ نَڪير.
پاسن ٻنهي کان تُنهجي، مدد لاءِ آئي "قليچ!"
هِڪَ طرف ٻئو شَبَّر (٤) ۽ ٻئي طرف شبير (٥).

١٢٦. غزل - هجو، چڱي ۽ ٻچڙي به

فعولن فعولن فعولن فعول

خراب آهي هَجوْ ۽ ڪري ٿيي سا خوار،
ٻڇاءٌ آهي ليڪن ۽ هشيار يارا
وچڙنءَ، نانگَ، ڏينيوءَ جو جيئن آهي ڏنگ،
ڇنبو، ڇُهنب جيئن ٿيو پکيءَ جو شمار (٦).
نه جو هَجوْ ڇاڻي ڏو شاعر، آهو،
ري ڇنبُن، ڏندن، شينهن کر تون شمار.
خدا پاڻ قادر (٧) ٿيو هر طرح،
ڪري مَدْح (٨) پڻ ڏار ۽ هَجْو ڏار.
محمّد جيي ڪيئين مَدحْ، قُرآن ۾،
ڪيئين هَجْو سان بُولَهَب جيي ڇار.
ڏنو حُڪُم حسّان (٩) کي خود رسول،
ٻُڌي "آهْجَهُمْ"، (١٠) هَجْو آن ڪئي تيار.
هِجا (١١) جا الف، بي ۽ تي حرف ٿيا،
تون مڪتب کو خالي آنهن کان ڏيکار.

(١) فراق (٢) گهڻو ڏکايل. (٣) بيصبر (٤) إمام حَسَن. (٥) إمام حسين.
(٦) دستور (٧) قدرت وارو. (٨) تعريف (٩) عرب جو مشهور شاعر.
(١٠) هنن جي هَجْو کر (١١) حروف تهجي.

تَولاّ (١)، تبرّا (٢) ۽ پڻ مدح و ذمّ (٣)،
ٿيا وقت تي ٿئي مناسب آئي يارا
تون جرّاح (٤) ڪنهن وقت نشتر هڻي،
۽ ڪنهن وقت مرهم رکي، ڏيئي پيار.
تون عادت نه ڪر هجُو جي آئي "قليچ!"
ڪرين جي، ته ٿيي ڏيان سان حق گذار.

١٢٧. غزل – صنعت لف نشر ۽ سياقةالاَعداد

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

ٿيا ٿي، تو سندي منهن، آک ۽ زلف جا نوڪر،
گُل آهي هڪڙو ۽ ٻيو نرگس ۽ ٽيو عنبر.
مراد ياب (٥)، چمن ۾ ڪان تُنهنجي ٿيا ٿي ٽول،
حيات (٦) هڪڙو ۽ ٻيو زم زم ۽ ٽيو ڪوثر.
ڏي ٿي چمن مان، تي اِنعام، هڪڙي بوسي (٧) سان،
عقيق هڪڙو ۽ ٻيو پستو ۽ ٽيو شڪّر.
ڏياريو تُنهنجي گُلن ۾ ڪي، ٽن جنّ جلوو،
جمال هڪڙو، ٻيو سينگار ۽ ٽيو زيور.
تون بادشاهه ٿئين حُسن جو ۽ تنهنجو غلام،
ٽيو دارا هڪڙو، سڪندّر ٻيو ۽ ٽيو قيصر.
رهن ٿا اصل ڪان تُنهنجا مُطيع ۽ تابع،
زمانو هڪڙو ۽ ٻيو آسمان، ٽيو اختر (٨).
ٿيا تُنهنجي آڏو آچي زال، رُستم ۽ سهراب (٩)،
غلام هڪڙو ۽ ٻيو خادم ۽ ٽيو چاڪر.

---

(١) محبّت (٢) عداوت، بيزاري. (٣) گلا (٤) ڊاڪٽر، سرجن.
(٥) مطلب حاصل ڪندڙ. (٦) آبحيات (٧) چُمي (٨) تارو (٩)
ايران جي ٽن قديم پهلوانن جا نالا.

حَسَنَ، حُسين سِوا، تُني پيا مدد تُنهنجيءِ،
رسول هڪڙو ۽ ٻيو فاطمه ۽ ٽيو حيدر.

قوي ڪيو دينَ ۽ اِسلام کي هو ٽن شخصن،
نبي هو هڪڙو ۽ ٻيو هو علي ۽ ٽيو جعفر (١).
بهادريءَ بہ سندين ٽين هَنڌن تي ٿي ظاهر،
حُنين هڪڙو ۽ ٻيو خندق ۽ ٽيو خيبر (٢).

"قليچ" چئي، ٽئي شل! تُنهنجو بَخْتُ، ۽ عَقل ۽ عِلْمُ،
رفيق هڪڙو ۽ ٻيو يار ۽ ٽيو رهبر.

١٢٨. غزل – سچا صوفي

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

سيجَ جانُ صوفيءَ ٿا ڏِسن نُور، سچو ڏينهن نروار،
چنڊ ۽ تارن جانُ، سڄي رات رهن ٿا بيدار.
ڪيمياگر جانُ، مٽيءَ جي ڪٽي لَپ، ڪَن سي سونُ،
رات جو پوکي، لُٽن ڪٽڪ صُبح جو، انبار.
تاج سلطانيءَ ٺُکي (٣) جن کي، سي ناهن درويش (٤)،
سي آهن (٥)، پاڻ تي سلطان (٦) جي آهن هربار.
جي ٿيڻ ماڻهوُ گهُرو، تن جيءِ وَٺو دامن آئين،
آدمي سي ٿيا، آهن ٻيا سڀ آدمخوار.
طور سينا ٿيا سندن مُونا، ڏسن ربَّ آتي،
لَٽ ِ ٿي موسىٰ جي وَٽين، هَٽُ بہ، ڪريو ٻئي سي شمار.
نُوح پڻ سي ٿيا، تارين جي ٻيڙيءَ ۾ جهانُ،
تن کي طوفان ٻُڏڪيءَ تائين، جبل، مُرّي ڏار (٧).
مُعتقد ٿي تُون انهن جو، تہ ٿين اِنسان "قليچ"!
سڏجين نہ تہ ماڻهو، مگر آهين مُئي جي آچار.

(١) جعفر طيّار. (٢) اسلام جون ٽي مشهور جنگيون. (٣) لالچائي (٤) صوفي (٥) سي ماڻهو آهن. (٦) غالب (٧) ڏاري، ٽائون.

١٢٩. غزل ـ حيوانن کان علم سکو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

عِلم جي تحصيل لاءِ آي آدمي! ڪر ڪو نہ عارُ،
سِکُ سَبَق حيوان کان، تا عِلمُ حاصل ٿيئي آپار:
ڪارڪنجي ۽ ڪُڪڙ وانگي، سويري اُٿُ آدا!
بانگَ ڏئي، تون پڙهہ نماز ۽ ذِڪر جي تون ڪر پچار.
ڪانگَ وانگي پُوءِ آڏامي هَلُ طلب ۾ عِلم جي،
رَهُہ سويري صُبحُ جو دَرَ عالمَن جي تي تيار.
سَڏَ تي اُستادن جي بلبل وانگي وَڃ ۽ وَٺُ سبق،
پُوءِ آڪيلو ويهي، سَيْنا ۽ چتونءَ وانگي تنوار.
عِلم جو هَٽ ڪر ٽُڪر ٽيرو، ڪتو داٿو رُلي،
ڪَرڪُتي جانُ تون خوشامد، لَڳُ پَڙ هيَن جي پُٺ ۾ يار!
رکُ سُوئر وانگي تون حرص ۽ شوق، ڪارڻ عِلم جي،
ڳولي ڦولي پنهنجو ڪاڏو، گند ڪچري ۾ نهار.
سُور سَهہ اُستاد وٽ صبُر ۽ تحمّل سان سَدا،
ڪاءُ گڏهن وانگي مار ۽ ڪنءِ اُٺن وانگي تون بار.
عالمن پويان لڳي پيو عِلم جي اوبر تون ڪاءُ،
جيئن گدڙ، پويان لڳي ڪائي تو شينهَن جو شڪار.
جاهلن ۽ ڪافرن، شُومن، شريرن کان تون ڀَڄُ،
جيئن هرڻ، ماڻهو ڏسي، چالُون ڏيئي، ٿئي دشت پار.
چيِن ڏي وَڃُ عِلمُ جي ڳولا ۾ پنڌ پيادو "قليچ!"
گهوڙو ٿِي تعليم ۾، تعميل ۾ گهوڙ يسوار.

١٣٠. غزل ـ دنيا بهشت بہ ۽ دوزخ بہ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آهي دنيا قيدخانو مومنن جي لاءِ يار!
ڪافرن لاءِ باغ و بُستان، جيئن حديثن جي پچار.

عارفن جي لاءِ دنيا آهي ٻئي ـ دوزخ، بهشت،
حالتون آهن مخالف ٻئي، ٻنهي جي اختيار.
خُلق (١) نيڪ، آهي بهشت ۽ خلق بد دوزخ ٿيو،
انهين ٿيا دنيا ۾ جنّت ۽ جهنّم آشڪار (٢).
غفلت ۽ ننڊ آهي دوزخ، آهي بيداري بهشت،
جهل (٣) دوزخ، باهه، علميّت بهشت آهي بهار.
صبر ۽ شڪر ۽ قناعت ۽ رضا آهن بهشت،
ضد انهن جون خصلتون، دوزخ ۾ تون آڻج شمار.
اِن طرح وَس ۾ تنهنجي، دوزخ ۾ پوين يا منجهه بهشت،
جسم سان هت، رُوح سان هُت، تن ۾ ويچو (٤) ناهي وار (٥).
جي آنڊو رهندين هتي (٦)، هُت (٧) پڻ انڊو ٿيندين "قليچ"!
حُڪم ايءُ قرآن جو، اُن تي عمل ڪر، ڏيان ڏار.

١٣١. غزل ـ دنيا ۽ عقبيٰ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

صورت ۽ معنيٰ جو عجب آنڌيرا
نيتُ تو جڳ ڪي پَلا ٿي تن جو پيرُ (٨).
ظاهري (٩) مُنهن تي پَلُ نہ، ڏس دل ڪي،
فرق تن جو وڏو وڃهي تو ڏير (١٠).
حرف ماڪيا رکن ٿا ديِنُ (١١)، دُنيي (١٢)،
اڳُ (١٣) ٻنهي جو ٿيو هڪ ۽ پُٺ ۾ ڦير.
پيٺُون ٻئي، هڪڙي اولٰي ٻي آخريٰ،
مُرس تي، تن جو پاڻ ۾ ٿيو وير.

---

(١) اخلاق (٢) ظاهر (٣) بيعلمي (٤) فرق (٥) وار جيترو.
(٦) دنيا ۾. (٧) آخرت ۾. (٨) دستور، ڍول. (٩) ٻاهرئين
(١٠) رولو (١١) آخرت (١٢) دنيا (١٣) ٻهريون اکر.

ڪاري آشراف ۽ ڪميني آچي،
چونڊي ڪڻ، سوچ سان رَکج اِت پير.
هڪ سچي ۽ ٻي ڪُوڙي، تن کي پرک،
مَٽَ (١) نہ هڪ جي رتي ۽ ٻيءَ جو سير.
نفس ماري، پڇي جو ڪجريءَ کان،
مَرد تنهن کي "قليچ"! ڄاڻج شير.

١٣٢. غزل ــ عشق جو ڪافر

فاعلا تن فاعلا تن فاعلا تن فاعلات

ڪافر آهيان عشق جو، مُون کي مسلمانيءَ کان عار،
پيو ڪَٻو ڇا؟ ٿيو جٽيو جڏهن منهنجي رَڳَ رَڳَ، وار وار.
اَٽ تون سيرانديءَ کان منهنجي، وڃ هليو آي چٽ طبيب!
عشق جي بيمار جو، ديدار تي آهي مدار.
باغ جو سير ۽ تماشو، ناهي عاشق کي ضرور،
آهن اَن لاءِ داغ اَن جي سيني جا باغ ۽ بهار.
خوش ٿيءِ اي دل! جو سُياٽي عشق جي بازار ۾،
آهي وعدو قتل جو، ديدار لاءِ ٿيج جانُ نثار.
ناخدا (٢) ٻيڙيءَ آسان جيءَ جو نہ هوندو جي تہ ڇا؟
ناخدا تي ناهه، پنهنجو ٿيو خدا تي اعتبار.
خَلق چئي، خسرو ڪري ٿو بُت پرستي آي "قليچ"!
تو ڪري بيشڪ، پر اَن جو خلق تي ٿيو ڪهڙو بار؟

١٣٣. غزل ــ يار جي ڳولا

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

آجايو آءٌ ڳَليُون، ڪُوچا گهُمان ٿو ڪين منجهہ بازار!
آهيان عاشق مزاج آءٌ، ڳوليان محبوبن سندو ديدار.

(١) برابر (٢) ناکُئو.

شراب آهه شوق جو پيي، يارَ کي ڳوليان سدا دَر دَر،
ٿو ڳالهايان چريتَن جانءِ، پر آندر ۾ آهيان آهه هشيار.
آهيان لاهوت جو شهباز، دل جي مُلڪ ۾ آڏران (١)،
نه ڪِجهه وانگي وَتان ڍونڍيندو (٢) نيت آهه ڍوُنڍ ۽ سُردار.
هزارين سون هنيون هن بَحْر بي پايان ۾ ٽُٻيوُن،
تہ مَنَ معنيٰ جو ڪو موتي ڪيان ڳولي، ڪريان نروار.
خدايا! رَحْم ڪر، آهيان پريشان ۽ پشيمان آهه،
خطا ڪار ۽ گنهگار آهيان، آهي حالُ منهنجو زار (٣).
تون روسيءَ تي عنايت ڪر شها! آهي "قليچ" اَن گڏ،
غلام آهن ھئِي شمسيءَ، قِرن تا سي قلندر وار (٤).

١٣٤. غزلِ - ساڌو ڪافر آهي

مفتعلن مفتعلن فاعلن

ڏِسُ! سڏيون ڪافر تا پين کي اگر (٥)،
پاڻ آسين ڪافر آهيوُن بتَر.
ڪافر إنسان کي ڪوٺيو خدا (٦)،
شاهد قرآن آنهيءَ جو پڌر.
آشرف مخلوق جي اِنسان ٿيو،
اِنَّ الاِنْسان ڪَفُورُ آهي پر.
خلق خدا جي آهي ڪافر جڏهن،
عشق جا ڪافر ٿيا تن ۾ سَدَر (٧).
چو نہ تون عاشق ۽ بہ ڪافر بہ ٿين؟
ڪُفْر ٿيو ايمان اِهو سربسر.
فَرق ٿيو ڪافر و مومن ۾ ڪونہ،
فِرقا وڙهن چو تا تڏهن باهر؟ (٨).

---

(١) آڏاسان (٢) ڳوليندو (٣) خراب (٤) وانگي (٥) اگرچه
(٦) قرآن ۾. (٧) بهتر (٨) يا - ٿيهتر.

ڪعبو هو بتخانو آهي ڪُفر جو،
ڪُفر ٿيو اِيمان جي رَونق آپَر.
نُور ٿو ظُلمات (١) مان ظاهر ٿئي،
ڏکَ بنا سُک جي نہ پوي ڪا خبر.
دنيا آهي جاءِ ضِدن جي ”قليچ!“
خالي نہ حِڪمت کان هوّ ئي عَيب ۽ هُنر.

١٣٥. غزل ـ عشق جو باب

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عشق جو حَرُف هوّئي زبان کان دور،
شَرُح اِن باب جي بيان کان دور.
عشق جي دعويٰ مدّعي نہ ڪري،
نانءُ، ناموس هين نشان کان دور.
دل ۾ تُنهنجي رهي ٿو حرص، هَوَس،
رهي عاشق ٿو نِت جهان کان دور.
اوّل آخر ڏِسي، نہ نيڪ، نہ بد،
کانُ زمانُ آهي ۽ مڪان کان دور.
دَمُ هڻين عاشقيءَ جو ڪيئن تو ”قليچ“؟
رکُ يقينُ، رَهُہ سدا گمان کان دُور.

١٣٦. غزل ـ خوف ۽ هيبت جي وچ ۾

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

فرق، ڪَن (٢) تون خون ۽ هيبت جو ڪر،
تا حقيقت جي پوي توکي خبر.
آهي هيبت ۾ لِڪل ڏاڍي ڏَيا،
رُعب (٣) ۽ عظمت (٤) جا ڍَپَ سان گڏ آثر.

(١) اونداهي (٢) ڪَن ڪر، ٻڌ. (٣) دهشت (٤) وڏائي.

آن آندر آڪثر جلال آهي ڪمال،
ناهي نفرت آن ۾، بهتر آهي پَر.
ليڪ هر ماڻهوءَ ۾ خوف آهي خراب،
سو ڏجڻ، تي محض نامردي مڪر.
چورَ ڪان يا ڪَنهن مرونءَ ڪان ڪو ڏجي،
ساهَہ جو ڏَپُ سو تو ڏاري بيشتر.
گرچه خوف آهي چڱو حق جو "قليچ!"
جو غضب (١) آن جو سُجهي تو ۽ قَهر (٢).

١٣٧. غزل — يتيمن جي دانهن

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

آرام سان آي صاحبو! آئين ويٺا آهيو پنهنجي گهر،
چو ڪين هڪ لحظو لَهو ڪا دردمندن جي خبر؟
تا پيٽُ آئين ڪمائي پريو، پاڻي تڏو پڻ تا پيو،
هَئي هَئي! آسان اَجُ، بک مريو، ناحق رُلون پيا دربدر
ڪپڙا ڏڪيو عمدا اوهين، سوٽيي ۽ پشميي، ريشميي،
نانگا وَتون گهُمندا آسين، ڦاٽن، تُنَن ناهي نظر.
ماڙين ۾ تا آئين گهاريو، شمعون ۽ بجليون ٻاريو،
اوندهہ آسان (٣) آزاريو، جيئري رهون تا منجهہ قبر.
ٿيا نَرُم آنجا بسترا، ڪُرسيون ۽ ميزون تن سوا،
پَٽَ تي سمهون تپَڙَن بنا، سِرُ (٤)، سِرَ مٿي، پُٺِيي نہ گهر.
اولاد تا آئين سَڀ رکو، ڪو قياس آسان تي پڻ ڪريو،
هَنجَ ۾ رکون ڪنهن جي مٿو، ڪنهن ڪي سڏيون مادر، پدر.
تا ٻارَ آوهان جا خوش رهن، ۽ تا اوهان سان لاڏَ ڪن،
آهيون آسين نيٺ منجهہ ڏِڪن، مشڪل اسان جو ٿيو گذر.

(١) ڪاوڙ (٢) زبردستي (٣) آسان ڪي. (٤) مٿو.

آهيون آوهان ئي جيهڙا، اِنسان آخر ۽ بندا،
آدم آبو، آئين ٿيؤ آدا (١)، ٿياسين آوهان ڪان چو بتر؟
واهر يتيمن جي تڏهن، پيو ڪر "قليچا"! تون ڪڏهن،
ملندئي ثواب اُن جو جڏهن، سڀ نيڪ و بد ٿيندي پڌر.

١٣٨. قصيدو – جمعي جو خطبو-ڏياگو ڀريون

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

تعريف آهي اُن جي، جو جڳ جو آپاڻهار،
توبهه ڪري قبول ۽ بخشي گناهگار.
حِلم ۽ ڪرم سبب سو غفور ۽ رحيم آهه،
رحمت، غضب کان جنهن جي زياده ٿي آشڪار.
وُسعت کان وڌ ڪنهين کي نه تڪليف سو ڏئي،
بخشش جو سو ڏئي ۽ سخا لاءِ سدا تيار.
جائون ٿا پوءِ رسُول مُحمّد، سندس حبيب،
اُمّت جو سو شفيع ۽ عالم جو تنهن تي بار.
تينهن مُرسلن جي سيّد ۽ اُن جي آل تي،
صلوات ۽ سلام خدا جا هُجن هزار.
حڪمت ۽ وعظ سان مي سنئين وات ڏي سڏين،
توبهه سيکاري، ڪن ٿا گناهن کان رُستگار (٢).
فرمايو پاڻ ربّ، "وڃي تائب (٣) بهشت ۾،
رحمت ۾ منهنجي هرڪو رهي نيت آميدوار".
مُحڪم جهليو قرآن، نبيءَ تي پڙهو صلوات،
حقّ ۽ ملائڪن کي بہ اُن جي آهي پچار.
ڀيريسن محمّد، عربيءَ تي صلوات چئو،
موليٰ عليءَ تي پوءِ، سندس جو وصي ۽ يار.
پوءِ فاطمه بتول تي، خيرالنسا جا آهه،
پوءِ ٻنهي حسن، حسين تي، جي تن جا نيڻ ٺار.

(١) پاڻُ (٢) آزاد (٣) توبهه ڪندڙ.

زيـن‌الـعـبا تـي، باقر، جعفر تي پڻ چئو،
ڪاظم، رضا، نقي ۽ تقي پوءِ ڪر بـو شُمار.
پوءِ عسڪري ۽ مهدي صاحب زمان تي،
پيدا ڪري سو جلد اسان کي ڏئي ڏيکار.
عشره مبشّره مٿي پڻ چئو اوهين سلام،
اصحاب جي رسول جا ۽ يار جي سچار.
حاڪم جي مومنن جا، تون توفيق ڏي تيني،
درجو وڌائي تن جو، سندن بخت تون سنوار.
لائق جو تُنهنجو آهي، آسان سان سو ڪر ڏئي،
لائق آسان جو آهي جو، تنهن ڏي نہ تون نهار.
ڪيو امر آهي عدل ۽ احسان جو خدا،
ڪئي منع تنهن گناه ڪان ۽ بي بديءَ جي ڪار.
يارو! خدا اوهان کي نصيحت ڪري ٿو نيڪ،
تنهن تي هلو هيتي، تہ سلامت لنگهو آئين پار.

١٣٩. غزل- شعر ۽ راڳ جي وچ ۾ فرق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

علم، شعر ۽ علم، موسيقيءَ جو ٻُڌ تون فرق يارا
جي ٿئي موزون ڪلام ۽ نظم آهن منجهہ شمار.
شاعر آهي منجهہ سخن، خُنياگر (١) آهي منجهہ سماع (٢)،
مُطرب ۽ قوّال آهن منجهہ گويّن جي قطار.
علم موسيقي، لکڻ توڙي پڙهڻ ۾ مشڪل آهہ،
علم شعر آهي آهو، جنهن جا ٿيا دفتر هزار.
شعر آهي علم ازخود ۽ ٿيو ڪامل تمام،
تنهن کي تون محتاج ڳائڻ ۽ وڄائڻ جو نہ سار (٣).
سَرُ پڙهي پيو شعر ڪو، ري زير و بم، ري راڳ روپ،
نظم، بي نقصان هوئي، ٿئي لفظ، معنيٰ کان نہ ڌار.

(١) ڳائڻو (٢) راڳ (٣) سمجهہ.

پر ڪري جي راڳ ۾ ”هان“ هان“ ۽ ”هون هون“ ڳائڻو،
آهي سو لفظن بنا بي معنيٰ ۽ بي آعتبار.
ڏس ته شرنائيءَ ۾ آواز آهه ۽ گفتار ناهه،
تنهنڪري لاچار آن کي شعر جي گهرجي بچار.
اِن سبب ڳائڻ جي لاءِ شعر ۽ سخن جو ٿيو ضرور،
هي ٿيو محتاج هُن جو، جيئن ڪِ لفظن جو آچار.
نظم آهي ڪُنئار هڪَ، زيور آنهيءَ جا راڳ روپ،
زيورن ري پڻ وڻي ٿي، جي هُجي سُهڻي ڪُنئار.
پر رُڳا زيور جي ڪنهن وٽ هُوندا، هوندي ڪُنوار ڪانه،
گهر جو سُڪُ ٿيو ڪونه تنهن کي، نيتُ رهي سو بيقرار.
اِن طرح چيّو آهي خُسرو دهلوي، طوطيِ هِند،
جو هنهي علمن ۾ هو اُستاد، گوهر آبدار.
طرز اِن تي آن جي ڪئي تصديق سنڌيءَ ۾ ”قليچ“،
آهي آڳتي شاعرن ۽ ڳائيڻن جي اِختيار.

١٤٠. قصيدو – خطبو عيد غدير جو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آهي آج ذُوالحجّ جي تاريخ آرڙهين منجهه شُمار،
مومنن جي عِيد آجُ آهي هميشه برقرار.
ٿي آچوڪي ڏينهن، حضرت جن جي منزل منجهه غَدِيرُ،
خَلق هُئي حاضر آتي هڪ لکّ ۽ چوويهه هزار.
کيائون آت مولا عليءَ، پنهنجو خليفو ۽ وصي،
۽ پڙهيؤن خُطبو، ڪجي ٿو جنهن جو مطلب آشڪار.
حَمْد، حق کان بعد ”اَڪْرَمڪُمْ ۽ آتْقواڪم“ جو قول،
چئي سڀين کي، پوءِ فرمايو رسول، ڪردگار.
مومنو! ٿي فرض آو هان تي هڪ صلوات (١) ۽ بي زڪوات،
خوف رب جي کان ڪريو تقويٰ، رهو پرهيزگار.

(١) نماز.

چانئجو پوءِ، تا آوهان جهڙو آهيان إنسان آءٌ،
پر مُنکي حق ڪيو رسالت لاءِ پنهنجي اِختيار(١).
سوتُ سيڪنهن جي مٿي تي آهي بيٺو هر گهڙيءَ،
آءٌ بہ نيت آهيان، آوهان وانگي، اُنهيءَ جي لاءِ تيار.
فرض جيڪي هتا مُقرّر مون تي، مي ڪّيا سُون آدا،
حُڪمَ پُهچايم آوهان کي، جي ڏنا پروردگار.
سُون کي آئين آوليٰ (٢) تا چاڻو يا نہ، پنهنجي نفس(٣) کان؟
چيو سين، بيشڪ تا چاڻون، تيون آوهان تان جانُ نثار.
پوءِ فرمايائون، جڏّهن آهي سِگهو سُنهنجو وداع (٤)،
تڏّهن شيون آنُ وَتَ چڏيان تو بہ سگهوريُون، باوقار.
هِڪُ ڪلامُ الله، جنهن ۾ نُور حق جي ڪيو نزُول،
بي آهيَ آولاد، عترت منهنجيِ، سُنهنجيِ يادگار.
جيسين ساڻهو حوضِ ڪوثر تي وچيِ وارِد ٿين،
تيسين هيِ پيٺي ڪڏهن، هڪ ٻئي کان ٿيندا ڪين ڌار.
جي اوهان جو ٿيندو نيتُ تين سان تَمَسُّڪ (٥) دوستو!
ڪِينَ آئين گمراهہ ٿيندؤ، رکجو تين تي آعتبار.
آئين ڪَجو تن جي اِطاعت (٦)، تا خدا پَئي آنکي ياد،
ڪلمہ آذُڪُرُڪُمُ اللهُ، تڏّهن پڙهيائون باربار.
پوءِ وئي حضرت عليءٌ جو هٿ ۾ فرمايو رسول،
”جنهن جو موليٰ آهيان آءٌ، تَنهنجو علي، موليٰ ۽ يار.“
مرتضيٰ کي، تَنهن تي آصحابن مبارڪباد ڪئي،
ڪئي عمر،”بَخٍ بَخٍ!“(٧) سان موليٰ ڪُلِّ مومن جي پڇار.
هو خوشيءَ جو وقت سو، هُئي مومن جي عيد سا،
جا تڏهن کان آهي پڻ آج ڏينهن تائين پَائندار(٨).
سومنوا آنُ کي مبارڪ تو ڏئي دل سان ”قليچ“،
شل! محبّت تي رهو آل، نبيءٌ جي آستوار(٩).

(١) چُونڊيل (٢) بهتر (٣) جند (٤) موڪلائي (٥) واسطو
(٦) فرمانبرداري (٧) مرحبا! (٨) قائم (٩) مُحڪم.

١٤١ - قصيدو - خطبو - عيد نوروز جو

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

لازم اَچوڪي ڏينهن، خوشيءَ جيي ڪريو پچار،
"اَڪملتُ دِينَڪم" جو اَهو آهي يادگار.
نوروز آهي اَج ۽ ڪئي عيد مومنن،
اِيءَ رسم ٿي قديمي، اِهو دينَ جو شعار (١).
داخل حمل جي بُرج ۾ اَج آفتاب (٢) ٿيو،
ڏينهن رات ٿيو مساوي (٣) ۽ ٿيو عدل برقرار.
مسند تي وِيٺو شاه ولايت پناه (٤) پڻ،
زهرا (٥) جو زَوج (٦) آهي جو، دلدل جو شهسوار.
اَج ياد پئي غدير ۽ "بَخٍ بَخٍ! (٧)" جو هُل اٿيو،
ٿيا دوست اُن جا سرها ۽ دشمن سندس خوار.
دنيا ۾ ڪن خوشي ميڙئي ماڻهو، ميرون، پکي،
وڻ ٽڻ ڦلاريا، ويئي خزان، آئي اَج بهار.
ڏسجي ٿو اُن ڪان زَيب ۽ زينت زمين تي،
جنّ ۽ ملڪ، فلڪ ۾ مُبارڪ جيي پئي پُڪار.
ناهي شُعاع شمس جو هيءَ، ناهي ڳوڙ، ڦرجُ،
ايءَ نعرو "لافتيٰ" جو ۽ اِيءَ سيف (٨) ذوالفقار.
نوروز ۽ غدير، ٻئي هڪڙي ڏينهن - هئا،
ٿيو اِتّفاق عجيب! ۾ عيدون ٿيون هيڪوار (٩).
هڪ عيد ٿي زمينَ تي، ٻي آسمانَ تي،
هڪ ذوالجلالي (١٠) ۽ ٻي جلالي (١١) منجهہ اشتهار (١٢).
هوڏي نظام شمسي جو دَورو ٿيو شروع،
هيڏي نظام ديني ٿيو حيدر تي اُستوار.

---

(١) رستو، رسم. (٢) سج (٣) برابر (٤) حضرت علي. (٥) بي بي فاطمه. (٦) شوهر (٧) مرحبا (٨) تلوار (٩) هڪ ئي موقعي تي. (١٠) خُدائي (١١) جلالي سال. (١٢) مشهور.

نوروز تي ٿيو عالم ۾ آدم پيا (١) ڇوَن،
نوروز تي ڪَيو آوهين مهديءَ جو انتظار.
آي مومنو! خوشي ڪريو ۽ شُڪُر رَبّ جو،
جنهن گڏ ڪيا آوهان ۾ ڪيئي نيڪ، نامدار.
هم مذهب آهيو سڀ، آهيو هم قوم، هم وطن،
هڪ ٻئي جا سڀ، ڪمن ۾ ٿيو يار غمگسار.
تسبيح ۾ ٿيو جيئن رهي داڻن جو اِتّفاق،
رکجو دليون ڳنڍيل، رهو ظاهر اگرچه ڌار.
هڪ ٻئي جي آئين ڪَريو پيّا مدد سڀ ڪمن اندر،
جڳ ۾ سدائين تا رهو با عزّ، با وقار.
ٿيو صلح ڪُل ڪي ويجهو، رهو دُور ڪان فساد،
لاهي تعصّب، آئين رهو سڀني سان سازڪار.
تعليم جو رکو آوهين هر وقت ڪو خيال،
آخلاقي، ديني، دُنيوي، آئين سڀ ڪريو سڌار (٢).
اِصلاح جي ڪريو آوهين ڪوشش جا ٿيئي سگهي،
پوءِ ڪارساز تي رکو آئين پنهنجو ڪاروبار.
ڪهڙي ڪري ”قليچ“، نصيحت آوهان کي وَڌِ؟
شل! ڏئي آوهان کي همّت و توفيق ڪردگار.

١٤٢. غزل – دوازده امام

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

صلوات تن تي، جي ٻارنهن ڇوَن امام آطهر(٣)،
علي، حسن ۽ حسَينُ، زين عابدينُ، باقر.
۽ پوءِ صادق(٤)، ڪاظم(٥)، رضا(٦)، تقي(٧)۽ نقي(٨)،
۽ عسڪري (٩) ٻه ۽ مهدي (١٠)، سڀني مان جو آخر.

(١) پيدا (٢) سڌارو (٣) پاڪ (٤) جعفر صادق (٥) موسيٰ ڪاظم
(٦) علي رضا (٧) محمّد تقي (٨) علي نقي (٩) حسَن عسڪري
(١٠) محمّد مهدي.

حَسَنَ بہ تن ۾، محمّد بہ ٽي ۽ چار علي،
۽ هيڪُ حسين ۽ هيڪُ موسيٰ آهي، هيڪُ جعفر.
بَحقّ، چارده معصوم يا الاهي! تون،
گناهہ بخش ۽ مطلب آسان جا پورا ڪر.
"قليچ" تن جي مُحابي گهُري تو توکان دُعا،
قبوُل ڪر سا ۽ ڪ آن تي ميهر جيي تون نظر.

رديف - ص

١٥٢. غزل - عشق جا نشان

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عشق چائي تـو سُنهنجو عـام ۽ خـاص،
منهنجـو معلـوم صـدق ۽ اخـلاص.
بَنـدَ آهـڙي ۾ آهـيـان قـاتـل آءٌ،
جو نہ ٿيندس ڪڏهن آنهيءَ مان خلاص (١).
روج، راڙو، اوجاڳو ۽ مُنهن زرد،
عشق جا ٿيا هزارين آهڙا خَواص (٢).
جي خـدا چـاهـي ٿيان پہ پيرا جَوان،
جيئن صـحـابـي وڏو هـو عُمرو عـاص.
سـوتيي مضمون جـا ڪـڍان ڳـولـي،
شيعر جـي بَحر جو آهيان غواص (٣).
ڪري قُربئون جي يار قتل "قليچ"!
نہ ڪڏهن وٺندو ڪو آنهيءَ جو قصاص (٤).

١٥٣. غزل - اخلاص جي تعريف

فاعلاتن مفاعلن فعلات

هر ڪنهين ڪَمَ ۾ خوب آهي خلوص (٥)،
دنيا ڪان، دينَ جي ڪَمَن ۾ خصوص (٦).
شاهـد آن لاءِ حـديـثـون ٿـيـون سهسين،
پڻ هزارين آنهيءَ جـي لاءِ نَصُوص (٧).

---

(١) آزاد (٢) خاصيتون، نشانيون. (٣) ٻوڙو (٤) بدلو (٥) اخلاص، سچائي. (٦) خصوصاً، خاص ڪري. (٧) قران جو نصون يا آيتون.

مران ٿو سِڪَ ۾ سندس، وَصل جوُن آهِ ڳوليان ڳليون،
وجهايان فالون ۽ پيرن تي آءُ ٿو چاڙهيان پڙ.
سندس مُنگت ۾ وِيئم خواب و خور ۽ سُک، آرام،
ڪسي ويو هوتُ، حياتيءَ جي پڻ هينئين مان هڙ.
رهان ٿــو غرق محبّت جي بحُر ۾ هر وقت،
هٿان ٿو ٻانهوُن، ميلي متن! وصال جي ڪا ڪڙ (۱).
وَجي ٿِي عمُر وَهِي نٿي جانُ، تَرسي ڪين ڪڏهن،
نہ ٻَندُ اُن کي جهليڪو، نہ ڏَنِي مگهي ڪو آڙ (۲).
ٽِڪو ٿيو وَهڪرو اُن جو، ڇڏي نہ خشڪ، نہ تَر،
ڪنڪ ٿو کيهلي نيئي ۽ پٽي ٿو پاڙوُن بڙ (۳).
وَڏيڪ سِپ ڪان اِنهيءَ ڪشمڪش ۾ آهي ”قليچ“،
خراب حالُ سندس ٿيو، ڪجئين ڪي والي! وڙ.

---

(۱) ڪنارو (۲) روڪ (۳) وڻ جو قسم.

رديف - ز

١٤٥. غزل - عشق جو ڪارخانو

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

حسن تنهنجي ڪان رهان دوست! آءٌ منجهه سوز ۽ ساز،
عشق سيکاريو مونکي تنهنجي، پٺيءَ ناز و نياز.
درد ۽ نياز آهي عاشق صادق جو وڪر،
نه ڪينهن عشق جي بازار ۾ ڪو زهد و نماز.
وات تنهنجو ڏسي، ڪڏهن عيش سندم آهي تنگ،
قد تنهنجو ڏسي، ڪڏهن عمر سنديم آهي دراز.
ٻن جهانن کان سڀي پنهنجون اکيون جڏهن چڏين،
تڏهن ويهين شاهه جي هٿ تي، تو ويهي جيئن شهباز.
پاڻ پنهنجو آهين پردو، ڪرين جڏهن پاڻ کي ترڪ،
خاص خلوت ۾ تڏهن تيئن تون وڃين محرم راز.
ڪارخانو آهي نيت عشق جو الٽو ۽ عجيب،
اتِ آياز آهي تيئو محمود ۽ محمود آياز.
نور، جهر جهنگ ۾ موسيٰ جان ڏسين جڏهن "قليچ"!
فرش تان عرش تي، عيسيٰ جان ڪرين تڏهن پرواز.

١٤٦. قصيدو - نماز جو تاڪيد

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

اي عزيزو! تي اوهان تي فرض سيڪنهن پر (١) نماز،
آهي واجب تا پڙهو مسجد اندر آئين هر نماز.
مرد، عورت، پٽ ۽ ڌيءَ، نوڪر ۽ ٻانهو، ٻانهي پڻ،
سڀ رهن پڙهندا، ننڍا توڙي وڏا، گهر گهر نماز.

---

(١) طرح.

رديف - ڏ

٨٧. غزل - عقل ۽ جهل جو فرق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

ماڻهو دنيا جا نرالا، خواه دانا، خواه ڏڏ (١)،
هي ٿيپو دريا وڃن ٿا، هو ٻيهن ٿا آڏو آڏ.
فرق جهل ۽ عقل جو ڏس! خوف ۽ جرأت جو پڻ،
هي پٿون پاڻي ۾ ڪاهي، ڪن، هو ڪپ (٢) تي ٻيهي سڏ.
هو پڇن گهيڙ ۽ پتڻ، سيٽاهه يا تنبو ڪڍن،
۽ هي بسم الله چئي صيد ڦون، لنگهائي نين لنڌ (٣).
هو ڪري هن لا ۽ سک، سلامت (٤)، ۽ آڏن ماڙيون، محل،
هي توڪل تي رکي، پاڻي ۾ مٿان جوڙين مڏ (٥).
دين ۽ ايمان جو رستو نيئي پار آي "قايچ!"
عقل جو رستو ونين جي، تون پچائين پنهنجا هڏ.

٨٨. غزل - دنيا ۾ خير ۽ شر ٻئي گڏ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

پنهنجي قسمت جي عمارت جا سڀئي آهين اوڏ (٦)،
خير ۽ شر سڀ جي هٿ ۾ هوئي، جي هوئي تن کي نه هوڏ (٧).
جنگ جبر ۽ قدر جي، تقدير ۽ تدبير جي،
ڏر (٨) ڪان ٿي، پر گڏئي، جيئن مغز ۽ کل، کپ ۽ چوڏ (٩).

---

(١) نادان (٢) ڪناري (٣) مڏي (٤) سلامتي (٥) گهر (٦) آڏ ٻند ۽
(٧) ضد (٨) آصل (٩) چوڏا، کل.

ڀـر نہ بي ترڪيب آهڙي پـڙهُہ، خدا جي واسطي!
جـو قـيـامـت ۾ وري تـوکـي هٿن بَرسَر نماز.
جي پڙهن ٿا ڪينَ، تن جي حالَ تي افسوس آهہ!
ٿيي پلا ڪنهن ڪان گهڙي ڪڏهين ڪو مالُ ۽ زر نماز؟
جو ٿيي مومن، ڪينڪيي پُورو ڪري ٿو فرض ايءُ،
پڙهجي ڪيئن، آن جي جنازي تي، سندن خاطر(١) نماز؟
هڪڙي رڪعت مان رسي ٿو، هڪڙي رڪعت جو ثواب،
پوءِ پڙهي دُڪان ۾ ڪو، يا پڙهي ڪو گهرَ نماز.
ويجهڙي مسجد ۾ ٿئي هڪ لاءِ (٢) ستاويهن جو آجُر،
پنجَ سؤ جو (٣) مسجد جامع ۾ پڙهجي گـر نماز.
هڪڙي رڪعت جي بجا، پهچيس آڌ لـک جو ثواب،
مسجد نبويءَ ۾ ڪـو مـومـن پـڙهي جيڪر نماز.
جنهن جي پڙهندي، هو نہ حاضر قلب(٤) تنهنجو آي "قليچ"!
سا ٿيي باطل، وَٿيي قضا ٿيي، پڙهہ وري پيهر نماز.

---

(١) واسطي، لاءِ. (٢) هڪ رڪعت لاءِ. (٣) آجر (٤) دل.

رديف – س

١٤٧. غزل– دنيا ۾ چڱي هلت

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

دشمن وڏهي جي، سُون سان ته پڻ دوست آهه مجانس (١)،
ڏٺي جي هزار گاريُون ته اُف ڪين آهه چوانس.
دَڙڪا ڏئي ترار جا، مَر ويجهو آئي سا،
تا پنهنجي چيلهه سان آهه، ڪمربند جيئن ٻڌانس.
دنيا تي چشم بندي ۽ جادوگري ڪري،
تسبيح ۽ مصلّي سان آهه پيروي ڪريانس.
ڳهاٽي جي اَڪَ جانُ پيو ڦران، واتَ ۽ آڪيون ٻڌل،
تِرَ يا سِرنهن هُوئي، تيل يا ڪَڙُ، ڪينڪي ڏسانس.
آهيان توڪّلي آهه، وَڃان ڪنهن جي دَرَ تي ڪين،
مون وٽ لنگهي آچي ڪو، ته سَوُ مانَ آهه ڏيانس.
موسيٰ جانُ، وَٽ مان سُون ڪي ميلي باهه تي جڏهن،
آئيان آهه چڻنگ، وادي آيمن ۾ پاريانس (٢)
آهه جان، دل ۽ عقل ڪي نيان خُلد (٣) ۾ "قليچ"!
هيڪ لاءِ، تِن ڪي نيانُ آهه آتَن ڏي (٤) ۽ خوش رکانس.

١٤٨ قصيدو– آڳي بہ هوس، آڳتي بہ هوندس

فاعلاتن مفاعلن فعلن

حُڪم حق جي تي باوفا هُوندس،
صاف صوفين جانُ آهه صفا هُوندس.
ٻُڌ ته توکي ٻڌايان تِن جا قَول،
ڪين مرندس آهه، دائما هوندس.

---

(١) آهه آن کي وِسهان. (٢) حضرت موسيٰ وانگي. (٣) بهشت
(٤) آٿ بهشت.

چئي تو خاقاني، "آهيان چَنڊ نہ آءٌ،
چمڪندڙ سج جانءِ رهنما هوندس.
هوس سَئو سال هين کان آڳ آءٌ،
پوءِ بہ سَؤ سال آگتي پيا هوندس."
اِن طرح چئي تو مولوي روميءِ،
"مِثل سبزي جي بارها هوندس.
نَؤ سَؤ قالب(١) ڏٺا مون ۽ پنجاهہ،
جيئن اڳي هوس تيئن آڃا هوندس."
شمس تبريزي تو چوي هڪ هنڌ،
"اِبتدا هوس، اِنتها هوندس.
هڪ دفعو ڄائو گاهہ(٢) ۽ اِنسان،
ڄائو آءٌ هيت گهڻا دفعا هوندس."
چئي تو پڻ ڙنده پيل آحمد جام،
"قطرو، قلزم کان ڏار تا هوندس.
هوس جيسمن ۾ سؤ، هزار وَرهہ،
وَرهہ پيا پيي آڃا گهڻا هوندس."
قول منصوُر جو بہ آهي هيئن،
"ڪيئن فنا ٿيان؟ جو آءٌ بقا هوندس.
بَحر وَحدت جو آءٌ قُرو آهيان،
آڳ بَجا هوس، پوءِ(٣) بجا هوندس."
۽ سَنائي حڪيم پڻ تو چئي،
"سڀ کان آڳ هؤس، چؤ تہ ڇا هوندس؟
آءٌ آزل کان اڳي هئس جيئرو،
تا آبد چو نہ آءٌ پيا(٤) هوندس؟"
بولي بهلول جي بہ، بُڌ آبتي،
"پَہ وَرهہ اڳ خدا ڪنا هوندس.

(١) جسم (٢) نباتات (٣) پوءِ بہ، اڳتي. (٤) قائم، جيئرو.

نہ هو آرض و سما (١) خدا بہ نہ هو،
تہ ذهن منجھ نشو ۽ نما هوندس."
چيٿو نبيءَ (٢) پڻ، "محمّدي آءٌ نور،
اصل کان هوس ۽ سدا هوندس.
حاضر، آدم کان اڳ هئس حق وٽ،
واصل آخر بہ باخدا هوندس."
پيروي تِن جي تي چوي ٿو "قليچ"،
چو نہ نيت جيئرو آءٌ يلا هوندس؟
تي بشر، ڪين ٿيان خدا ليڪن،
نہ خدا کان ڪڏهن جدا هوندس.

١٤٩. غزل ـ صانع جي صنعت

مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن.

گل، هٿ ڪئي مُنهن تُنهنجي کان نازڪبدني ڏِس!
بلبل سِکِي جِيپ تُنهنجي کان شيرين سخني ڏِس!
لب لعل ڏنا تنهنجا جنهين، دل بہ چيو تنهن،
دِلي هِي رڪي (٣) واه! عقيق، يمني ڏِس!
قد تُنهنجي تي قادر سِبِي، قدرت سان قبا هيءَ،
حيران مٿس ٿيو گهڻو سرو، چمني ڏِس!
قربان ٿيان صنعت، صانع جي تان هر بار،
تو جهڙو ملائڪ ڪيئين هيڪ قطرو مني ڏِس!
جامي ٿو وڃي، تو ڪي "قليچ!" آو ڪري همراه،
تي خوش، وڃي درگاه رسول، مدني ڏِس!

(١) زمين ۽ آسمان. (٢) حضرت محمد صلعم. (٣) پنهنجي آندر بہ.

رديف- ش

١٥٠. غزل- روح ۽ جسم

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

رُوح ماڻهو آهي اَصلي، جسم ان جو آهہ پوش،
جسم ۾ طاقت رهي ٿي، تہ رهي منجهہ رُوح هوش.
جسم جا عضوا ڏسين جي، روح جا آهن هٿيار (١)،
رُوح اندر ٿيا حواس، ۽ جسم تي ٿيا چشم و گوش (٢).
حُڪم آچي ٿو روح کان، گهر جنهن جو ٿيو دل ۽ دماغ،
ڪم ٿا ڪن هٿ، پير، عضوا، ۽ آچي ٿو دل ۾ جوش.
ڏک ۽ سُک منجهہ روح هوئي، اَن جو اثر ٿئي جسم تي،
سُنهن مان ٿئي معلوم، نيش (٣) آهي اهو يا آهہ نوش(٤).
فهم ۾ ڪنهن جي آچي، ڪيئن ڪو ڪري اَن جو بيان؟
ٿيو عجب اِسرار اِيءُ! بهتر "قليچا"! رَهہ خموش (٥).

١٥١. غزل- عاشق جو حال

فاعلاتن مفاعلن فعلات

سُون جڏهانڪر چکي چمن جي چاش (٦)،
رهان هر حال ۾ تہ خوش ۽ بشاش (٧).
گرچہ ٿيو دل ۾ دوست جو ديرو،
تہ ڪريان اَن جي نيتُ طلب ۽ تلاش.
مَي (٨) محبت جي ڪيو مُنکي مدهوش،
مَرُ ڪيلن مون تي پيا آنڌا اوباش (٩).

---

(١) اوزار (٢) اکيون، ڪن، ظاهري حواس. (٣) ڏنگ، ڏک.
(٤) ماکي، سُک. (٥) چُپ (٦) ماکي، مٺائي. (٧) سرهو (٨) شراب
(٩) ڪميٺا ماڻهو.

پيو ڀلي لوڪ مون کي ڪالهائي (١)،
مون کي گهرجي ٿيي دوست جي شاباش.
عشق ۽ مشڪ ڪين ڪذهين لڪي،
نينهن منهنجي جا راز ٿيي ويا فاش (٢).
عشق منهنجو حقيقي آصل کان آهه،
ٿيا مجازيءَ ۾ مخشو سي عيّاش (٣).
عشق جا آهه پڌايان توکي نشان،
جسم ۽ جان جي تراش، خراش.
اچ ۽ ٻڪ، ڏک ۽ سک نه عاشق کي،
نه ڊڄي آو معاد (٤) کان نه معاش (٥).
سو سڀاڳو، سچو تون عاشق ڄاڻ،
دوست جي در تي دفن جنهن جو لاش.
عشق جو هيءُ ڏنو "قليچ" بيان،
ڪئي آنهيءَ کي هئي دوست اِيءَ فرماش (٦).

---

(١) اجايو سجايو. (٢) ظاهر (٣) عيش پسند ماڻهو. (٤) آخرت (٥) دنيا جي گذران کان. (٦) فرمائش، حڪم.

رديف - ڙ

١٤٣ . غزل - دشمن تي ڪاوڙ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

تو ڪئي آهي مون سان جاني! جاڙ،
جو ڪرين ٿو ڪڏهن ٻين ڏي لاڙ (١).
ڪِلين، ڳالهائين تو ٻين سان جڏهن،
ريس ڪان ٿا آچن سڄڻ! مُنکي ساڙ.
منهنجي نسبت چوئي ٿو جيڪي رقيب،
نه مڃيج، ڪوڙي هو هٽي ٿو ڏاڙ (٢).
منهنجا دشمن، جي ڪوڙ ڪن مون تي،
تنجي خاوند شل! پٽيندو ٻساڙ.
نانگ ڪائين شال! ڪو آهڙو،
جو نه ڪنهنجي لڳي انهن کي جهاڙ.
جيڪڏهن تن سان ڪو آڪيلو سليم،
ته هٽي هوند لٽ، پڇانس آ چاڙ.
ڪريان ماري انهيءَ کي زار و زبون،
پٽي ٻنهنجن ڪنن سان آن جي راڙ (٣).
مار ڪاوڙ "قليچ"! ڪر تون صبر،
مولي، پائهئي ڪندو متان تو ماڙ.

١٤٤ . غزل - عاشقن جو حال

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

لڳي آتم جگر ۾ جان ۾ سڄڻ جي جڙ،
پڄائيندو وتان آ ٻحڻ، ٻر ۾ تڪيا تڙ.

---

(١) لاڙو، ميل. (٢) ٻناڪ (٣) رڙيون، دانهون.

آهي آخلاص دارا سي ڪمُ ڪُوڙ،
تا تين آمر عظيم ۾ منقوص (١).
چون عُلما ۽ مُجتهد آنکي،
پڙهو مشڪوات آئين وچڙ ۽ فصوص (٢).
آعتقاد آن تي عالمن جو آهه،
پر "قليچ" آهي معتقد مخصوص.

---

(١) ناقص (٢) ڪتاب جو نالو.

رديف – ض

١٥٤. غزل– يار کي عتاب

مفتعلن فاعلن مفتعلن فاعلن

چو نہ ٻُڌين يارا! تو، مِهر منجهان منهنجو عرض؟
عرض گدا جو ٻُڌڻ، شاه مٿي آهي فرض.
پيو آهيان بيمار هيت، دَرَ تي سندُئِي اي طبيب!
ڪڏهين نہ مون کان پڇُئِي، ڪهڙو رکين ٿو تون مرضُ؟
عشق ۾ تُنهنجي مران، وقت ٿيو نزع، (١) جو،
عرض ٻُڌي مُنهنجو تون، ڪڏّهن ڪندين معلوم غرض(٢)؟
روبرو تُنهنجي سڄڻ! آءٌ سِڪهو تا دم ڏيان،
روح سَما (٣) ڏي وڃي، جسم ڍَڪي مُنهنجو آرض (٤).
ساهہُ ڏيڻ دوست تي، فرض مٿَهين ٿيو "قليچ"،
قرب مان قربان ٿيي، مَرُ تہ آدا (٥) ٿئي هي قرض!

١٥٥. غزل– عشق جو مرض

مفعول مفاعلن مفاعيل

ٿيو عشق جو مرض، جُملہ آمراض (٦)،
آن کي نہ پروڙي ڪوبہ نباض (٧).
ٿيون آن جون عَلامتون هزارين،
هِڪَ کان بہ نہ ڪَن حڪيم آغماض (٨).
هرڪو (٩) نہ علاج آن جو ڄاڻي،
ڄاڻي سو، سدا رهي جو فيّاض (١٠).

---

(١) سڪرات (٢) مطلب (٣) آسمان (٤) ڌرتي (٥) پورو ٿئي.
(٦) مرضن جو مجموعو. (٧) نبض جاچيندڙ طبيب. (٨) چشم پوشي.
(٩) طبيب (١٠) فيض پهچائيندڙ.

تشخيص (١) جو روح جيي ڪري پڻ،
تحقيق (٢) ۾ پڻ هجي جو مُرتاض (٣)
نشتر نه، رکي، رکبي جو مرهم،
مِفتاح (٤) رکي جو نه مِقراض (٥).
آهڙو جي ”قليچ“! هٿ ڪرين ڪو (٦)،
دوزخ ڏسين پڻ بهشت جا رياض (٧).

١٥٦. غزل- خدا کي سوال

فاعلاتن مفاعلن فعلات

سوال پنهنجو ڪَيَم وٽَهين (٨) معروض (٩)،
جو تون آهين ڪريم (١٠)، آيِ فَيُوض (١١).
دَر ڏٽِي! (١٢) تُنهنجي تو ڪريان آزي،
اِلتجا آهي بندي تي مَفرُوض (١٣).
تُنهنجا احسان، ساري عالم تي،
تو سندي، ساري خلق تِي مقرُوض (١٤).
بخشش ۽ رزق جا خزانا سڀ،
تُنهنجي هٿ ۾ اِلاهي! تِيا مَقبُوض (١٥).
قافيو تنگ ٿيو (١٦) ”قليچ“ جو آهه،
ڪَرُ آچي آن کي اِتِ نه عِلم عروُض (١٧).

---

(١) مرض سڃاڻڻ. (٢) حقيقت، طريقت. (٣) رياضت ڪندڙ، استعمال وارو. (٤) ڪنجي (٥) قينچي (٦) طبيب (٧) گهڻا باغ. (٨) تو وٽ. (٩) عرض (١٠) آي ڪريم! (١١) فيض جو درياه. (١٢) آي ڏٽي! (١٣) فرض ڪيل. (١٤) قرض هيٺ. (١٥) اختيار يا قبضي ۾. (١٦) عاجز ٿيو آهي، پيو قافيو آن کي نٿو لڀي. (١٧) شيعر سازيءَ جو عِلم.

رديف ـ ط

١٥٧. غزل ـ ڇا ڇا غلط آهي؟

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

جي چوان، دوست آکين کان ٿيو نهان (١)، آهي غلط،
جي چوان، سڀ جي آکين ۾ ٿيو عيان (٢)، آهي غلط.
روح محض (٣) آهي سڄڻ، جڳ جي آهي جان جيءَ جان،
جي چوان، آهي منجهس حق (٤) جو گمان، آهي غلط.
ظلم سان ساري مون کي، مون کان ٿيو کونہ قصور،
پر چوان جي تہ آهي دشمن، جان، آهي غلط.
گهائي نيڻن سان، پرون (٥)، پنبڻين (٦) کٽي مون تي پريان (٧)،
جي چوان، آهي وٽس تير و کمان، آهي غلط.
ساري مون کي تو جيئاري وري، هڪ گار ڏئي،
جي سڏيان آن کي مسيحائي زمان، آهي غلط.
چنڊ چوڏهين جو فلڪ تي ڏسي آءٌ چمڪندو،
جي چوان، يار جو هي آهي نشان، آهي غلط.
عمر سڄي ۾ ڪري ڪم تو پارن جا "قليچ"،
جي چوي ڪو تہ، هي ڏسجي ٿو جوان، آهي غلط.

١٥٨. غزل ـ يار جي خط جي پهچ

فعولن فعولن فعولن فعل

مليو مون کي آج، تنهنجو دلدار! خط،
محبت جو تنهنجي ٿيو ظاهر نمط (٨).

---

(١) لڪل (٢) ظاهر (٣) خالص، مڄ. (٤) خدا (٥) ڪمانون، تلوارون. (٦) تير (٧) پري کان. (٨) رستو، دستور.

پيارو (١) ليکي، خَطُ (٢) اُنهيءَ تي کڍيئي،
کيئي بخش (٣) کي نحس (٤) ڏاهي نُقط (٥).
ليکيئي، ڇو تو ڏرڏر رکين دوستي؟
گمان آهي اِيءَ تنهنجو دلبر! غلط.
جنهين توکي ڪوڙي خبر اِيءَ ڏني،
ڪُسي شل! قلم کي لڳي جيئن تو قط (٦).
نه وسهج، ٻُڌين جيکي حاسد چون،
سدا دشمن جُون تيون ڳالهيون سقط (٧).
سُنو (٨) هاڻ عاشق ويچارو "قليچ"،
پُڇي بازَ سان کيئن تيتر يا ڪِ بَط (٩).

١٥٩. غزل ـ عشق جي وصف

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عشق مان پيدا جان ٿئي تي نشاط (١٠)،
اُن ۾ تفريط (١١) ناهي يا افراط (١٢).
عشق ۾ آرض (١٣) ۽ سما (١٤) ماہي،
آهڙي اُن جي کشادي آهي بساط (١٥).
ڏوبهو (١٦) واٽ اُن جي سا آهي،
جا تيکي ۽ سنهي تي سڌجي صراط (١٧).
ناهي آسان هٿ آها (١٨) اٿس،
سخت مشکل اُنهيءَ جا تيا اشراط (١٩).
اُن جي حڪمت، حڪيم نا سمجهن،
ڳڌ تين ستو آرسطو ۽ سقراط.

(١) لفظ (٢) ليک، رد کرڻ لاءِ. (٣) ۽ (٤) لفظ (٥) نقطا
(٦) وڍ (٧) اجايون عبث. (٨) ڦاٿو (٩) بَدک (١٠) خوشي
(١١) گهٽتائي (١٢) زيادتي (١٣) زمين (١٤) آسمان (١٥) فرش
(١٦) بالکل ساڳي. (١٧) پُل صراط. (١٨) واٽ (١٩) گهڻا شرط.

علمُ آن جو عميق (١)، حرف هزار،
ٿيا نُڪات (٢) آن جا سهسين، سهسين نقاط (٣).
لڪين آن جا (٤) خزانا، جن آڏو،
گنج قارُون گهٽ ٿيو ڪان قيراط (٥).
لامڪانُ آن جي ٿي جڏهن منزل،
دنيا، عقبيٰ ٿيون مثل رُباط (٦).
هفت آقليم تي گليم (٧) سندس،
ملاءِ الاعليٰ (٨) ٿيا آنهيءَ جا خياط (٩).
مت (١٠) نه ٿيندين ”رشيد“ (١١) ساڻ ”قليچ“!
مت ٿئي جيهو (١٢) ڪين ساڻ وطواط (١٣).

---

(١) اونهو (٢) نڪتا معني جا، حڪمتون. (٣) نُڪا، نقطا اکرن جا. (٤) عشق جا. (٥) ننڍڙو وزن. (٦) مسافرخانو (٧) گودڙي (٨) وڏا ملائڪ. (٩) درزي (١٠) برابر (١١) مشهور فارسي شاعر. (١٢) پکي (١٣) ننڍڙو پکي، لقب رشيد شاعر جو.

رديف — ظ

١٦٠. غزل— دوست لاءِ دعا!

مفعول مفاعلن فعولن

سَلَ! تُنهنجو سدا خدا هُوئي حافظ (١)،
هر حال ۾، هر جڳهه تي حافظ.
محفوظ رکئيي، سَفر، حَضر (٢) ۾،
جاڳي ۽ سُتي سَندُئي ٿئي حافظ.
دُشمن گهڻا تُنهنجا ٿيا آءِ دلبرا
توکي ۽ مُنکي بچائي حافظ (٣).
دل سان آءِ پڙهان اهو وظيفو،
مُصحف پَڙهي جيئن سنڀالي حافظ (٤).
ليکُ تون کو وڌو غَزَل "قليچا"!
ڏِئي کيئي رديف توکي حافظ (٥).

١٦١. غزل— خوشدليءَ جي تعريف

مفعول مفاعلن فعولن

سدائين دنيا ۾ گهار محظُوظ (٦)،
هر حال ۾ تون گذار محظُوظ.
کَم جيکو کرين، وَتُ آنهيءَ مان تون حَظُ (٧)،
نِت پنهنجي تون طَبع ڏار محظُوظ.
جنهن کم ۾ هوئي شوق دل جو ۽ ذَوق،
سيکا کري آهڙي ڪار محظُوظ.

---

(١) نگهبان (٢) وطن ۾. (٣) خدا (٤) قرآن ياد پڙهندڙ. (٥) شاعر شيرازي. (٦) خوش (٧) خوشي، لذت.

آعمال (١) ٻـيـہ ۽ خيالَ ۽ قولَ،
ٿيا خوب جي، ڪر شمار محفُوظ.
گرچه آهي ”قليچ“، مُنهن ۾ غمگين،
دل ۾ مگر آهي يار! محظوظ.

١٦٢. غزل - لحاظ جي تعريف

فعولن فعولن فعولن فعول

آيا! رَکُ تون پاڻئون وَڏن جو لحاظُ،
رکن تُنهنجو تا پڻ ننڍا ڪو لحاظُ.
پَراون يا پنهنجن ۾، گهر يا ٻَهر،
جيتي تون هُجين، ڪَرُ آچي تو لحاظُ.
پَوي جيڪو ڪيٿ ڪڏهين منجهہ مُشڪلات،
اُنهيءَ لاءِ سڀ کان ڀلو ٿيو لحاظُ.
ٿا پڙهجن ۽ ٻُڌجن جي آخلاق نيڪ،
اُنهن ميڙنيي مان آهي خاصو لحاظُ.
لحاظُ آهي جنهن کي نہ ماڻهوءَ سندو،
اُنهيءَ کي خدا جو نہ هوندو لحاظُ.
نہ ماڻهو چوَڻ گهرجي اُن کي ”قليچ“!
نہ ماڻهن ۾ جو رکي جو لحاظ.

(١) ڪَمُ.

رديف — ع

١٦٣. غزل — ارادو ۽ قضا يا قدر

فاعلاتن مفاعلن فعلن

آهي مَعلوم (١)، عِلم تي رافع (٢)،
۽ ارادو مُريد (٣) جو تابع.
حَق جي تَقدير ۽ ارادو آهي،
هر ڪنهين شَي ۽ حال تي جامع.
تا اَبد ٿئي مُراد (٤) ۽ معلوم،
اَصلئون عِلم ۽ ارادو ٿيو شايع (٥).
گرچه، هڪڙي حَديث ۾ آهي،
تہ قَضا جي دُعا ٿئي مانع (٦).
پَر ٿِئي معني اِها تہ اَصل ۾ پڻ،
هو قَضا ۽ قَدَر اِئين واقع (٧).
جيئن ڪِ جنّت ملي ٿِئي عَمَلن سان،
پَر جي رَحمت خدا جي ٿئي راجع (٨).
رِزق بيشڪ ڏِئي ٿو رازق پاڻ،
پَر ٿِجي اَن جو طالب (٩) ۽ طامع (١٠).
اَجل آهي اَڳئي مُقدّر (١١)، پَر،
فَرض ٿيو اَن جو نِت ٿيڻ دافع (١٢).
خوش ٿِيي "يَغفر لِمَن يَشَا" (١٣) تي "قليچ"!
"يَفعَل ما يُريد" (١٤) تي قانع (١٥).

---

(١) ڄاتَل شَي يا ڳالهہ. (٢) مٿان، غالب. (٣) اراد و ڪندڙ. (٤) ارادي ڪيل شَي. (٥) ظاهر (٦) روڪيندڙ. حديث — لايَرُدُّ القَضا اِلاّ الدُّعاء. (٧) مقرر (٨) موٽندڙ، ايندڙ. (٩) ڳولائو (١٠) خواهش يا طمع رکندڙ. (١١) ٺهرايل (١٢) ٽاريندڙ (١٣) قرآن — خدا جنهن کي وڻيس تنهن کي بخشي. (١٤) خدا جيڪي وڻيس سو ڪري. (١٥) قناعت ڪندڙ.

١٦٤. غزل - دنيا جي دولت

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

وَٺي آگرچه تو دنيا جو سَڀ کي مال و متاع،
پَوي تو آن کان عزيزن ۾ نيت فساد نيزاع (١).
تَونگر آهي سو، دولت کي جو هٽي تو لَت،
جو نفس مٺاري تو پنهنجو، آهو تو سڏجي شجاع (٢).
"بزرگي عقل سان آهي، تونگري دل سان،
نہ مالَ، مال سان" - ڏاهن تي اِن جو ٿيو اِجماع (٣).
چگن مان نيکري چگائي، جيئن گُل مان نيکري بوءِ،
ڪَکَرمان نيکري تو مينهن جيئن ٿو سج مان نيکري شُعاع (٤).
ٿا ڪن زماني جا ڏُکَ، سُکَ، سَڀِن جي دل کي ملوُل،
علاج آن جو شراب آهي شوق جو، ۽ سماع (٥).
"قليچ"! گذري سَڀئي ڏُکَ ۽ سُک وڃن آخر،
تيار رهہ تون هلڻ لاءِ، ڪر تون سَڀ کي وداع (٦).

---

(١) جهيڙو (٢) بهادر (٣) اتفاق (٤) روشنائي (٥) راڳ
(٦) موڪلائي.

رديف - غ

١٦٥. غزل - بهار جي آمد

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آج بَهار آيو، ڏِسو! ڦُولاريو آهي هرڪو باغ،
سبز صَحرا ٿيا سَيئي، خوش آهي بُلبل توڙي زاغ.
جاءِ آهڙي ناهي ڪا، ڏِسجن نہ جيت مُڪڙيُون ۽ گُل،
باغ آهي، باغ آڳُ، پر باغ ٿيو چوگرد راغ (١).
گُل ٿيڙيا هَر قِسم جا، موجُود رنگ ۽ بُوءِ ٿي،
آهي خوشبُو هَر طرف، سَڀ جو مُعطّر ٿيو دماغ.
جاءِ، ٽانگڙُ، موتيو، مُگرو ٿيّو ٻارن ۾ وِچيل،
تو ٻَري وچ ۾ گُلاب اِئين، جيئن ڪي مجلس ۾ چراغ.
ڪَن مٺيون ٻوليُون پکيي، حيوان پڻ ڏسجن ٿا مست،
غَم غَلط (٢) ٿئي ۽ مِلي جيت ڪيت خوشيءَ جو تو سُراغ (٣).
عاشقن کي ڏئي ٿو دعوت ۽ بشارت (٤) آج "قليچ"،
وَس نہ آن جي ٻيو ڪِيي، قاصد تي فقط آهي بُلاغ (٥).

١٦٦. غزل - خدائي فراغت

مفعول مفاعلن فعولن

سَڀ فِڪر کان آهيان يار! فارِغ (٦)،
ڪان دُنيوي اِنتظار فارِغ.
ٿئي خوف فقط سندو قيامت،
دنيا کان ڪيّو ڪردگار (٧) فارِغ.

---

(١) بَرپَٽ، صحرا. (٢) گُم (٣) ڏَسُ، پتو، نشان. (٤) خوشخبري (٥) پيغام پهچائڻ (جو ڪم). (٦) آزاد (٧) خدا تعالي.

لاتقنطوا (١) جي تي دل ۾ همت،
قهار (٢) کان ڪيو غفار (٣) فارغ.
روزيءَ جي ڏني تہ گهٽي رازق،
عيبن کان ڪيو ستار (٤) فارغ.
فضل ۽ ڪرم آن جو پيو بچائي،
دشمن کان ڪيو دوستدار فارغ.
محبوب (٥) شفيع (٦) ٿئي تہ آهن،
ڏوهن کان گناهگار فارغ.
جي مهر ڪري تہ نيڪ آءٌ ٿيان،
کان ظلم، بديءَ جي بار فارغ.
ڏس!، وصل "قليچ" کي ٿيو موجود،
غم، درد کان ڪيو نيگار (٧) فارغ.

---

(١) قرآن ـ خدا جي رحمت مان آميد نہ لاهيو. (٢) سزا ڏيندڙ.
(٣) بخشيندڙ (٤) عيب ڍڪيندڙ (٥) منهنجو يا خدا جو.
(٦) شفاعت ڪندڙ. (٧) محبوب.

رديف — ف

١٦٧. غزل — عشق جو اِسرار

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

سينو مُنهنجو آي سجڻ! نيتُ آهي صافُ،
ڪونہ تون اِن ڳالهہ ۾ ڄاڻيج خلاف (١).
دل ڪي بيت اللّٰه جيئو صوفين آکيي،
تيو مُحبّت جو چڙهيل آن تي غِلاف (٢).
تُنهنجو بُت (٣) آءٌ تو رکيل آن ۾ ڏسان،
رات ڏينهن توتي ڪريان اِن لاءِ طوَاف (٤).
جي ٿا سمجهن ڪين رازُ ۽ رمز ايءَ،
تن جي آڏو آهي اِيءَ لاف ۽ گزاف (٥).
مُنهنجي اندر مان آڇيي آب، باهہ جيي،
مُنهنجي دل ڪي ڪا ڏري هوئي يا شگاف (٦).
خلق ڇا ڄاڻي حقيقت؟ جو وطن،
عشق جي سيمرغ جو تيو ڪوهہُ قاف.
موتي ۽ ڪوڏيءَ جي تيندي پرک تڏهن،
حشر (٧) ۾ دُڪان جڏهن ڪولي صراف.
عشق جو نُڪتو آ ڳيي ڳُوڙهو (٨) تيو،
اِن مسئلي تي ٿئي نيت اِختلاف.
ڪُفر بيهودو، بڪي ڪو جي "قليچ"،
يا اِلاهي! ڪج ڪرم سان آن کي معاف.

---

(١) ڦير، ڪُوڙ. (٢) پوش (٣) مُورت (٤) چوگرد ڦرڻ.
(٥) ٻٽاڪ، ڪُوڙ. (٦) چير (٧) قيامت (٨) مشڪل.

١٦٨. غزل-آدم جو شرف

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

اِنسان کي مِليو جو مَلائِڪ کان وَڌِ شَرَف،
عِلمُ اَن کي، تن کان وَڌِ مِليو، آدم جو ٿِيي خِلف (١).
شيطان جي ڪري ها نہ گمراهہ اَن کي هاءِ!
آدم ۽ اَن جي آل جو هو تِير بر هَدَف (٢).
وَحدَت کان وَڌ جو ڪثرت منظور رَبَ کي هُئي،
لوح ۽ قَلَمَ مان غَين (٣) سندو حرف ٿيو حَذَف (٤).
پوءِ آيو (٥) سَڀَ کان، سَڀ کان مقدم (٦) ٿيو نيٺ آو،
آدم هو موتي ۽ ٿِيي بِيي مخلوق سڀ صَدَف (٧).
عالَمِ سَڄي مان، بارُ اَمانت جو اَن کنيو،
آحْسَنْت! (٨) جي پُڪارَ اَٿي جڳَ ۾ هر طرف.
جي هوُ (٩) چڙ هڻ لڳي، وجي مَلَڪَن کان پڻ مٿي،
۽ جي ڪِري، تہ رُتبو سندس سڀ ٿئي تَلَف (١٠)
ٿِيي آدميي "قليچ!" تون، پنهنجو سڃاڻ قَدُر،
هادي شهہ مدينه ٿِيئي ۽ شهہ نَجَف (١١).

١٦٩. غزل-شاه عبداللطيف ڀٽائي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

شاعرن جو سِنڌ ۾ سردار، شاه عبداللطيف،
آوليائن ۾ بہ نَرُ نروار، شاه عبداللطيف.
پِيٽَ ڌڻي، صوفي ۽ تارڪُ، ٿِيي ڪيو هو عشق ۾،
عَهد عباسين جي ۾ اِظهار، شاه عبداللطيف.

(١) اولاد (٢) تير، نشاني تي يعني سڀ مطلب حاصل. (٣) غير، فقط عين رهيو. (٤) ڪُم (٥) آدم (٦) آڳي (٧) سِپَ (٨) مرحبا، آفرين! (٩) آدم (١٠) ضايع (١١) علي المرتضيٰ.

ٿرَ ۽ ٻرَ ڪاڇي ۽ ڪوهستان، جيسلمير ۾،
سَير ڪيئين، هر هنڌ ڦريو چوڌار، شاهه عبداللطيف.
زاهد ۽ عابد هو، عارف، عالِم ۽ عامِل ٻه هو،
دُرس هر رنگ ۾ ڏِنو سنسار، شاهه عبداللطيف.
راڳيي هو، ٻيراڳيي هو، سيڪُجهه هو، سڀڪنهن جو شريڪ،
هندُو ۽ مُسلِم سان هو هموار، شاهه عبداللطيف.
مَرد جو نيت درد، مقبول ۽ موثّر ڪيو ڪلام،
هُو مُريدن جو سَچو مهندار، شاهه عبداللطيف.
بَيت ناهن منجهه رسالي اَن جي، آهن آيتون،
جيئن ڪِ آهي پاڻ ڪيو اِقرار، شاهه عبداللطيف.
سنڌ جو سو فَخُر، شِعُر ۽ ٻوليي اَن جيءَ جو جيارُ،
غافلن سُتلن کي ڪيو بيدار، شاهه عبداللطيف.
مَحو مَستيءَ ۾ اَنهيءَ ڪيو راڳَ ٻُڌندي اِنتقال،
حَق جو حاصل نيٺ ڪيو ديدار، شاهه عبداللطيف.
معتقد مداح اَن جو آصل کان آهي "قليچ"،
جنهن کي عالَم جو سَليو اِسرار، شاهه عبداللطيف.

رديف – ق

١٧٠. غزل – سڀ همآواز، همرمعنيٰ ذاهن

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

نہ هَمدل (١) آهي هم‌آواز نيتُ، عجب هيءَ مذاق! (٢)
تو مُتّفِق (٣) ٿئي دشمن، رکي آندر ۾ نفاق (٤).
گهڻا آکَرَ (٥) ٿيا هم‌آواز، پَر ٿيي معنيٰ ضِدُ،
جي هيڪ جيي معنيٰ 'وِصال' آهي، ٻئي جيي معنيٰ 'فِراق'.
نِهار ڏيان سان باطن ڏي، لڳُ نہ ظاهر تي،
سُڃاڻ، دوست ۽ دشمن کي، تا سکين آخلاق.
مثالَ توکي ٻُڌايان گهڻائيي آهڙا آءٌ،
چڱيي ٿيي 'تي' سان 'تلاق' (٦) ۽ خراب 'طِئي' سان 'طلاق' (٧).
مُحبّتين جيي ملاقات هيءَ (٨)، جُدائي هوُ (٩)،
هيي وَصل (١٠) آهي، هوُ فَصل (١١) ۽ هيي شاڪ (١٢) آهي،
هوُ شاق (١٣).
هيي شير (١٤)، شير (١٥) جو ٿيو فرق مثنويءَ وارو،
تو هڪڙو (١٦) چاڪ (١٧) ڪري تن کي، ٻيو (١٨) ڪري
تو چاق (١٩).

---

(١) همرمعنيٰ (٢) چرچي جي ڳالهہ. (٣) اتفاق وارو. (٤) مخالفت
(٥) لفظ (٦) ملاقات (٧) زال ڇڏڻ. (٨) تلاق (٩) طلاق (١٠)
ڳنڍڻ (١١) وڍڻ (١٢) نازڪ ٽاري، وٽندڙ. (١٣) سخت مشڪل.
(١٤) کير (١٥) شينهن (١٦) شينهن (١٧) ڦاڙي (١٨) کير
(١٩) غذا سان تندرست.

سَلاح (١) ساري جيئاري صلاح (٢)، تيا ٿئي ضِد،
تيو هَوْل (٣) خوف، بچاءُ آهي حَوْل (٤)، تاڪ (٥) ۽ طاق (٦).

گهڻو تيّو 'ڪَثر' ۽ تورو يا گهٽ تيّو 'قصر' (٧) ۽ 'ڪَسْر' (٨)،
تيو 'دال' (٩) هادي ۽ گمراهه 'ضال' (١٠)، آق (١١) ۽ عاق (١٢).

عَمل (١٣) تيّو ويجهو، اَمَل (١٤) ڏور، عاجل (١٥) ۽ آجل (١٦)،
نه حق (١٧) تو حَڪ' (١٨) ٿئي "قليچ" ! ۽ نه باڪ (١٩) وارو باق (٢٠).

١٧١. غزل ـ زماني جا رنگ

فعولن فعولن فعولن فعولن

عَجَب رنگَ ڏيکاري تو چَرْخ (٢١) اَزْرَق (٢٢)،
تو ڊوڙائي، ڏينهن رات جو اَسپ (٢٣) اَبْلَق (٢٤).
لنگهي لحظي ۾ جو وِچي بَحْر ۽ بَرَ،
مٿي شَهْرَ، ميدانَ، پڻ لَقّ ۽ دَق (٢٥).
ڊنڊون چا اُنهيءَ (٢٦) اڏو، نهرون ۽ نديون،
ٽپي سو تَڪَر، روڪي اُن کي نه خَنْدَق (٢٧).

---

(١) هٿيار (٢) مصلحت (٣) ڊپ (٤) پناهه (٥) ڊاڪَ (٦) جاءِ جي ڪمان. (٧) ڪوتاهي (٨) ٽُڪُر (٩) رهبر، هادي. (١٠) گمراهه (١١) آقا، سردار. (١٢) نافرمان پُٽ. (١٣) ڪر ڪرڻ. (١٤) آئنده جي اميد. (١٥) ويجهو (١٦) ڏور (١٧) سچ، ثابت. (١٨) کُرِ، ڊَنل. (١٩) ڊپ (٢٠) جٺادار (٢١) آسمان (٢٢) نيلي رنگ جو. (٢٣) گهوڙو (٢٤) دورنگو، ڪارو اڇو. (٢٥) وڏا، ڪشادا. (٢٦) گهوڙي (٢٧) کاهي.

لَتارَڙي آهـو آپ ۾ سيّار (١)، ثابت (٢)،
نظر ۾ سندس هڪ ٿيّو مغرب (٣) ۽ مشرق (٤)۔
ڪَڏِي سِج يا چنڊ جڏهين عالَم ۾ تڏهين،
وِڇيل ڏسجي ڌرتيءَ تي چانديءِ يا آبرق۔
ڪَڏِي مُلڪ وَيران، ڏِٺي باغ ڪي باهہ،
ڪَڏِي پوءِ ڪَڏَر مان ٿو زنگيءَ ۽ زنبق (٥)۔
فلڪ ۽ زماني مان، عالَم ۾ هردم،
ٿين آفتون ۽ بلائون ٿيون مشتق (٦)۔
نہ حڪمت انهيءَ جي آچي فهم ۾ ٿي،
نہ سمجهي سگهي ٿو انهيءَ جو ڪو منطق۔
فلڪ بيوفا ۽ زمانو دورنگو،
بزرگن چيو جيڪي، آهي سو بَر حق (٧)۔
زماني تي آهڙو ڪنديون ڀروسو جي،
تہ چئبين "قليچا"! وڏو تون ڪو احمق (٨)۔

---

(١) گهمندڙ تارا. (٢) بيٺل تارا. (٣) الهندو (٤) اڀرندو (٥) گلڪاريون (٦) پيدا (٧) سچ (٨) بيوقوف۔

رديف ـ ڪ

١٧٢. غزل ـ مشرڪ ڪير آهي؟

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

نہ مشرڪ آهي، جو پوڄي تو بت، نہ الله هڪ،
هوا ۽ حرص جو تابع آهي وڏو مشرڪ.
هوا ۽ حرص آلاهہ آهي اَن جو، چئي قرآن،
سو ڪافر آهي نجس، پڄ پري ۽ اَن کان ليڪ.
سوا خدا جي ٿيا دنيا ۽ آخرت، ٻئي غير،
گهري جو غير کي، مشرڪ سو ٿيو، نہ ٿيو مالڪ.
مخنث (١) آهي هو پهريون، مونث آهي هو ٻيو،
گهري جو مولا، مذڪر سو، تن کان سو تارڪ.
هجين آدا! تون جنهين حال ۾، رهج نيت خوش،
جي گهٽ، تہ ٿين تو ڪمينو، جي وڌ، تہ ٿين شارڪ (٢).
ٿيو وڌ جو شوق هوا، حرص، گهٽ جو حيواني،
"قليچ" آهي قناعت ۾ عزت، اَن ۾ ٽڪ.

١٧٣. غزل ـ عشق جي بازي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

عشق آفت، عاشقن لاءِ پر سا بازي آهي هڪ،
موت، ماٺهن لاءِ، تن لاءِ سيج، سوري آهي هڪ.
رڪ جبل جان پير دامن ۾ تہ واچن کان بچين،
عمر، طوفان آهي، ماٺهو، مٺ مٺيءَ جي آهي هڪ.
ڳودڙيءَ ۾ مرد ويٺل، ملڪ جو ٿيو بادشاھ،
تيغ جان ڪيپ ۾ مستل لشڪر جو واهي آهي هڪ.

---

(١) نامرد (٢) شيرڪندڙ مشرڪ.

جا سڻون رستو هلي، تنهن زال کي پڻ خِضر ڄاڻ،
خِضر جيءِ، ظلمات ۾ رهبر ٻه گهوڙي آهي هڪ.
جو فلڪ تائين اڏامي، آهي سو جعفر طيار،
ناهي سو جنهن کي پرن جي هت تياري آهي هڪ.
رسم تقليدي وٺڻ، تيو پاڻ تي خندو ڪرڻ،
منجهه تيمم مسح، لائڻ سر تي ڇائي آهي هڪ.
جيڪي ڪرتو تنهي هتي ڪر، شورُ، شر محشر ۾ آهه،
ڪٽڻ هتان پاڻي، سمنڊ جي ٻاري، ڪاري آهي هڪ.
ڪسُ ۽ ناڪسُ حرص وارو آهي بيشڪ دوزخي،
باهه ۾ پئي عُود ۽ ڇيڻو ٻه، ڪيري آهي هڪ.
ڊونڊَ دنيا لاءِ ڪر زاري ٻه ۽ زور اي "قليچ"!
رَهُ سيرَڻ جانُ، جنهن جي حق ۾ نرُ ۽ مادي آهي هڪ.

١٧٤. غزل ـ نعت حضرت صلعم جن جي

فاعلاتن فعل فاعلاتن فعل

آي رسول خدا، السلام عليڪ!
آي نبي الورا، السلام عليڪ!
آي شه دوسرا، السلام عليڪ!
خاتم الانبيا، السلام عليڪ!

هو ازل کان ئي هت جلوه گر تنهنجو نُور،
آڇا آرض و سما تيا هئا پيدا نه مؤر،
ساري مخلوق تو کان ڪيو پوءِ ظهور ـ
سڀ جو تون مبتدا، السلام عليڪ!

تون ٻيلا ميمي احمد، محمد يقين،
پڻ تون خيرالبشر، سيدالمرسلين،
هاشمي ۽ قُريشي ۽ آسي آمين ـ
مصطفيٰ، مجتبيٰ، السلام عليڪ!

عالمن جي سدائين تون رحمت ٿئين،
عاصين جي سدا تون شفاعت ٿئين،
آدمي ذات جي تون شرافت ٿئين ـ
اشرف الانبيا، السلام عليڪ!

آهين شاهہ زمين ۽ بہ شاهہ زمان،
توتي صدقي فلڪ ۽ ملڪ، انس و جان،
صاحب آهين تون لولاڪ جو بي گمان ـ
جڳ جو تون مقتدا، السلام عليڪ!

تهدل آهي "قليچ" سندو تو غلام،
پڙهي توتي سدائين صلوات ۽ سلام،
هادي دنيا ۾، حامي سندس منجهہ قيام ـ
چئي دل و جان سدا، السلام عليڪ!

رديف – ڪ

١٧٥. غزل – عاشقن جو احوال

مفعول مفاعلن فعولن

الزام نہ عاشقن تي تون رکُ،
جي پاڻ کي ٿا سڏين هڪ ڪکُ (١).
اسرار وتيز ٿيو ليڪُ غيبي،
ڪک هيٺان، ڇيو آئن، ليي لکُ.
ذرتي تي ٿا خلق سان گذارين،
آپ ڏي سي وڃن، هٽن جي هو پڪُ (٢).
هر وقت مرن، جيئن بہ هر وقت،
ٿا موت کي د رست جانُ هٽن پڪُ (٣).
ققنس (٤) جانُ سي ٻاري عشق جو مچُ،
ڪن تنهن ۾ تپي، سي پاڻ کي ٻکُ (٥).
رمزن (٦) سان سدائين، ڳالهيون سي ڪن،
ڏني شرع جو تين کي ڏيکُ ۽ مکُ.
ڇا مولوي ڄاڻي سي (٦)، رنڱي جو،
ڏاڙهي ڊگهي گرچه، ٻٽ ۾ سود ڪُ؟ (٧)
ڇو آن کي "قنبج" سچُ جي سمجهين،
آهه، عشق جو ساءُ (٨) ڀهرين تون چکُ!"

---

(١) حقير، خسيس. (٢) ڪنيڙاڻي، پترُ. (٣) ياڪرُ (٤) پکي (٥) قربان
(٦) اشارن، ڳجهن. (٦) ڳالهيون (٧) ڊگهو، وڏي قد جو.
(٨) سواد، مزو.

١٧٦. غزل ـ لکيو لوڙڻ

فعولن فعولن فعولن فعول

نصيبن ۾ جن کي لکيل هوندا سُکَ،
سي هرگز حياتيءَ ۾ ڏسندا نه ڏُکَ.
ڏنو جن کي ڏو هوندو هر شي جو ربّ،
ڪڏهن ڪين دنيا ۾ سي مرندا بُکَ.
بهشت آهي قسمت ۾ جن جي لکيل،
تني کي نه ساڙيندي دوزخ جي لُکَ (١).
جني تي ٿئي دوست (٢) تو مهربان،
سهن ڪين سي دشمنن جي ڪا چُکَ (٣)
سدا سچَ سندو آهي ڪوڏيو ”قليچ“،
ڪڍي قول ڪوڙو نه مان پنهنجي مُکَ (٤).

١٧٧. غزل ـ ڪن انسانن ۽ حيوانن جي پيٽ

فعولن فعولن فعولن فعول

ٿا بولين پکيي، تي ڦٽي جڏهين باکَ (٥)،
۽ پڻ جانور، جي ٿيا پيلن جا راکَ (٦).
ڏٺي ياد ڪن، پنهنجي بوليءَ ۾ سي،
سُمهن هاءِ! غافل ۾ ڪي ماڻهو داکَ (٧)
ٿا ڳولين روزي هَمو (٨) سي جهنگ مان،
هي (٩) شهرن مان ڪن هٿ سان ڪوڙ ۽ ڪساکَ.
پري پيٽ، قانع (١٠) تي هَمو (١١) ٿا وڃن،
سچو ڏينهن تي طامع (١٢)، تين هي (١٣) هلاکَ (١٤).

(١) لُکَ جهولو، باهه. (٢) خدا (٣) تڪليف، هنج، ايذاءُ. (٤) وات (٥) پرهه ڦٽي. (٦) راکا، رکندڙ. (٧) دک، دڳها، وڏا، معتبر. (٨) حيوان (٩) ماڻهو (١٠) قناعت وارا. (١١) حيوان (١٢) طمع وا ـ (١٣) ماڻهو (١٤) هلاک، ڪک، بيزار.

مرڻ بعد تن (١) تان پڇاڻو معاف،
هنن (٢) جي لهي حشر (٣) ۾ نيٺ لاکَ (٤).
آدا (٥) ڪن هو حقَ، هي چئون ٽوُ ڪنا (٦)،
گيدڙ وانگي جڏهين پڇن ڪين ڏاکَ (٧).
"قليچ" آهڙا ماڻهو، مرُن کان بتر،
اها آهي ڏاهن، بزرگن جي ساکَ (٨).

---

(١) حيوانن (٢) ماڻهن (٣) قيامت (٤) لاک لهڻ يا سزا ملڻ.
(٥) پورا، بجا. (٦) ٽو ڪنا چوڻ، يا ڪوڙا عذر ۽ بهانا ڪرڻ.
(٧) ڏاک ڪي. (٨) شاهدي، راءِ.

رديف ـ گ

۱۷۸. غزل ـ دل جو جوش

فعولن فعولن فعولن فعل

رهي تو عجب منهنجي دل ۾ آمنگ (۱)،
تہ ظاهر ڪريان نينهن پنهنجو نسنگ (۲).

لڪايان آندر ۾ آهو ڪيترو؟
جڏهن عشق مون کي اِئين چاڙهيو چنگ (۳).

ڪريان ڏيک ماڻهن آڳيان مُلڪ ۾،
ضميري (۴) آندر ۾ لڳي مون کي ڏنگ.

رهان صاف دل آءٌ، نہ چاٺان نفاق،
ريا ۽ ٺڳيءَ جو نہ چاٺان تو ڍنگ.

آڇي دل ۾ مون کي تہ لاهي لباس،
ڍڪيان فقر جي ڪفني، ساڙي پلنگ (۵).

مَلي خاڪ بُت کي، ٿيان آءٌ پيوٽ،
چڙي شهر پٽ تي، وسايان آءٌ جهنگ.

نہ ڄاڻي ڪو، هيءُ آهي عالِم وڏو،
چوَن مڙُ، قلندر هيءُ آهي ملنگ.

محبّت جو مَچ آءٌ مَچائي ڪٺي،
پوان ڪاهي، جيئن شمع ۾ پئي پتنگ (۶).

يا ڪاهي وڃي آءٌ سمنڊ ۾ پوان،
ڪٽري جيئن مڱر مڇ، يا واڳو، نهنگ.

اڪيلو وڃي يا جبل ۾ رهان،
ڪٺان پاڻ سان ڪين، ڪو ساٿي سنگ.

---

(۱) شوق، سڪ. (۲) بي ڊپو ٿي. (۳) چنگ چاڙهڻ يا مشهور ڪرڻ. (۴) صفت ڏنگ جي. (۵) بسترو (۶) پروانو.

چڱي ۽ مٺي ۾ ڏسان ڪونه فرق،
وساري ڇڏيان سڀ آءٌ ناموس، ننگ.
”قليچ“ آهي حيران هن حال تي،
عجب عشق آن ڪي ڏيکاري ٿو رنگ!

١٧٩. غزل - خالق ۽ مخلوق

فاعلاتن مفاعلن فعلات

اٿ، اي ڀوڙا! تون ننڊ ڪڪڙ جي ٻانگ،
ياد ڪر تون ڌڻيءَ کي، ڇڏ پيا سانگ.
بندگي ڪر انهيءَ جي، خلقيي جنهن،
گهر جي ڪر انهيءَ کان سڀڪا مانگ (١).
سڀ ڪجهه آهي انهيءَ جي هٿ ۾، گهٽ وڌ،
ڏئي سو، جيئن چاهي، ڪنهن (٢) درم، ڪنهن (٣) دانگ (٤).
ساري جڳ کي ٿو روزي پهچائي،
ڪيولين، ماڻهو ۽ مرون ۽ ڪانگ.
ڪي ٿيا موذي (٥) انهن (٦) مان ۽ ظالم،
جيئن ڪي شينهن ۽ بگهڙ ۽ باز يا نانگ.
ان جي هٿ ۾ حياتي ۽ موت آهي،
تن ٻنهي جي ٿي وچ ۾ هڪڙي ٻرهانگ.
وڃي جهٽ هن جهان مان، هن ۾،
بس، هرڻ واري ماري هڪڙي ڇانگ (٧).
بيٺو آهي اجل جو گهوڙو ”قليچ“،
سڀ کي آهي فقط وراڻي لانگ!

---

(١) سوال، دعا. (٢) ڪنهن کي. (٣) ڪنهن کي. (٤) درم جو چوٿون حصو. (٥) ايذا ڏيندڙ. (٦) حيوانن مان. (٧) ٽپو.

رديف - ڳ

١٨٠. غزل - رات جو جاڳ

فاعلا تن فاعلا تن فاعلا تن فاعلات

پاڪ جي پائين تہ هين دنيا ۾ حاصل ٿئي تہ جاڳ،
رات جاڳي، جن رياضت ڪئي، لڳو نيتُ تن کي پاڳ.

شُغل ذِڪر ۽ فِڪرُ جو تن کي ۽ تَهَجد سي پَڙهن،
ڪڏّهن پڙهن تسبيح (١) تهليل(٢)۽ ڪڏهن ڳائين وِهاڳُ (٣).

ننڊ عبادت تن جي، بيداري سندن معراج ٿيو،
مَن مٽيو، تسبيح تَن، تين جون رڳون ڳائين راڳُ.

نيت نماٺا سي رهن، هرڪنهن سان گُفتو ڪن ڪيلي،
سادو ڪائين ۽ دِڪين، تِي سَتَ رَچِي تين لاءِ ساڳُ.

روح ۾ تين جي رچي رَبُ تو آئي، ويئي سدا،
عشق ڪان دلبرجي، عَڪسُ آن جواڪين ۾، دل ۾ داڳُ(٤).

پيٺون دنيا، آخرت، ٻئي آيُون تين جي منجهہ نيڪاح،
پَر ڪَٽي تين هيءَ (٥) سُهاڳڻ، ۽ ڏنئون هُن (٦) کيڏُهاڳ.

ڪيتي دنيا، آخرت جي، پهرين ڪر آباد سا،
پوکي هيت، لُٽندين هُتي، هُو پُونُج (٧) ۽ هي ٿيو سُهاڳُ.

پيروي ڪر تين جي، ۽ ڪر ترڪ دنيا کي "قليچ"!
ٻنگلو ۽ ماڙي ڇڏي، ٿاهيج ميٺيءَ جو تون ڪو ماڳُ (٨).

---

(١) سبحان الله. (٢) لا الـه الا الله. (٣) فجر جي راڳڻي. (٤) داغ
(٥) آخرت (٦) دنيا (٧) ٻُجائي (٨) مڪان.

١٨١. غزل- سنپالي هلجي

فاعلاتن مفاعلن فعلن

ڪر نه تڪرار ڪنهن سان تون منجهه ڏڳ (١)،
نه ته تون لهرائين مُفت پنهنجي پڳ.
ڪر تحمّل، جڏي اڀرائيءِ،
صبُر وارن جي ساک ڪَن ٿا جڳ.
خلق ۾ خاص و عام ٿئي ٿيا گڏ،
جيئن چڱا، بڇڙا اٿَ رهن منجهه وڳ.
مرّس يا زال، بيحيا ٿئي جڏهن،
هُن جي ڏاڙهي پٽيو ۽ هِن جي چڳ.
چور ڪائين موچڙا تڏهين،
ڪڙجن ٿا جڏهن سي سُوڏو سڳ.
جسم تڏهين ڪري فساد، حڪيم،
سير چوڙين ٿا، ڪري هٿ رڳ.
سمجهي تُنهنجا اشارا ڪو سمجهو،
سمجهندا ڪيئن ”قليچ“! سوڳا، مڳ.

١٨٢. غزل- ڪوڙا جوڳي

فعولن فعولن فعولن فعول

سڏائين جي جوڳي، پڇائين جي جوڳ،
ٿيا ماري (٢)، پکين لاءِ وجهن ٿا جي چوڳ (٣).
ليڪي سي هٿن لقما، مائين مزا،
پيئن ڀنگ کائين، چڏن ڪين ڦوڳ (٤).
سي فاقي ۾ ظاهر ۽ ڏاول آندر،
پيئن ڪير ليڪ چيپ ۾، کائين ٿا دوڳ (٥).

---

(١) رستي (٢) شڪاري (٣) چوگو، داڻو. (٤) ڀنگ جو. (٥) دوغ يا ڏونرو يا گوشت جو دڳ.

سڏائن تا سامي، رکن زالون سامَ (١)،
آڪيلا وَليِ وَجهہ، تا ڪن تن سان پوڪ (٢)
"قليچا" اسي ڪوڙا آتشي ڪاپڙي،
چتائين نہ قسَ تا، وڏائينَ تا روڪ.

(١) پنهنجي پناھ ۾. (٢) مذاق.

رديف - گهہ

١٨٣. غزل - دنيائي ساٿهو

فاعلاتن مفاعلن فعلن

چا ٿيو، جي وڏي آوهين ٽيئو ڏگهہ؟
نفس مارڻ جي نا رکو تا سگهہ.

علم ۽ عقل تي هئو تا ٻناڪ،
ڏيک جي لاءِ ويهو تا ٻنجي ٻگهہ (١).

ويلا ناهي سدا لڳيءَ جا ناهہ،
۽ ڦريو تا آبوجهہ، چاڙهيو آگهہ (٢).

ڪم نہ ايندءِ هي دولت ۽ دنيا،
اها ڪيري رکي هزارين چگهہ (٣).

ڪجهہ نہ ڳالهاءِ، ڏس ۽ ٻڌ تون "قليچ"!
خلق ۾ گهارڻ، جيئن گذارن گگهہ (۴).

١٨۴. غزل - دنيا جا دلبا

فاعلاتن مفاعلن فعلن

ڦاٽي دنيا ۾ (٥) هرڪنهين جي چنگهہ،
ڦاٽا ماڪيءَ ۾ جيئن مکين جا ڦنگهہ (٦).

وڏ سي ڦاسن، جي وڏ آهي ڦٽڪن،
ڦري مانڌاڻي، جيئن ڦري ٽي سنگهہ (٧).

---

(١) ڍنڍ جو هڪي جو غمگين و هندو آهي. (٢) نرخ، بهاءَ.
(٣) سينڊا، يار. (۴) گهگهي آواز وارا (مراد - گونگا). (٥) دنيا جي
ڪاٽ ۾. (٦) ڪنپ، ٻڙ. (٧) مانڌاڻيءَ جي ڪاٺي.

هـر قـدم تـي آجـل لـگـــن پـويـان،
ماري (١) وينو لِڪيي متي هر لنگهہ (٢).
تو ڪري هيت (٣) شڪار عزرائيل (٤)،
ڏنل تي جيئن شِڪاري ماري مـنگهہ (٥).
ڪهي، پوڙي ۽ ماري، ساڙي "قليچ"! (٦)
چاڙ مـارڻ جـا آو هزارين ڏنگهہ (٧).

---

(١) شڪاري (٢) چارو (٣) دنيا ۾. (٤) ملڪ الموت (٥) ٻڪي
(٦) اي قليچ (٧) ڏنگ، نمونا، رستا.

رديف - گ

١٨٥. غزل - صوفين جا ڪم

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

چيـنا صُوفين سيڻي منسارَ جا سَگَ (١)،
لِـکيا هٿا ايڻن آزل ۾ آن سندا آگَ (٢).
وَسيڻ مـان نِـڪري، جهنگل ۾ گـُذارين،
چـَڏي مائٽ ۽ مِـٽ، پيءُ، ماءُ ۽ سگ (٣).
پـُلاه، ۽ پوڙَ وسريا تِـين (٤) ۽ گهـَرَ گهاٽَ،
تا ڪائين ڏُٺَ آهي، ڏونرا، پـُسيون، ڪَگَ (٥).
وسارِن پـاڻ ڪـي مـُورنـون، ڏسـن سي،
پين جـُون نيڪيون، پنهنجا ڏِسن لگَ (٦).
"قليچا"! صاف رک دل، تِـين جي صوفِـي،
رگِـين چو ڪـپڙا منجهه گيڙو ۽ سندي رَگَ؟

١٨٦. غزل - ڪامل انسان

فعولن فعولن فعولن فعل

رهن پـاڪ دنيا ۾ ڪـي مـُڙسَ ڊِگَ (٧)،
جي سـُورن، ڏُکن ۾، نہ ڪن ڪـِنجهہ (٨)، رِگَ (٩).
رَهـائـيـن سَـيـن ساڻ رَسُ، شاه (١٠) چئي،
هـيـنيون ڏي حـَبين ڪي، ۽ لـوڪَ لِـگَ.
نہ لـُقـمن تـي سـَـئين آهـي تـيا هـيـريـل،
گـُـذارِن مـتـي مـيـرچَ ۽ هـَيـڊ، هـِگَ.

---

(١) واسطا (٢) آنگ (٣) زال (٤) تن ڪي. (٥) جهنگلي ڪاڏو. (٦) عيب ، بـُرايون. (٧) وڏا، ڪامل. (٨) ڪـُرڪڻ (٩) رينگڻ، دانهون ڪرڻ. (١٠) ٻنائي ها ڪري.

نہ تين جانُ هيڄَ، طمع، لالچ رکن،
وَڏائين کَنُ، جي وڃن ڪاڻ سيڳَ.
ڪَنڌا ڪائي، چُونڊي تا ڳَڏ ڪن سي ڳُل،
هَڏا ڪائي، تين مان ڪَڍن تا سي ميڳَ (١).
جو ڪائي مَڃي (٢)، سيله (٣) ڪائي "قليچ"! (٤)،
ڳَنا (٥) جيڪي ڪائين، لڳي تين کي چيڳَ (٦).

---

(١) ميڪ، مغز. (٢) پٽلو (٣) ڪنڊا (٤) اي قليچ! (٥) ڪمند
(٦) چيٽ.

رديف - ل

١٨٧. غزل - بهار جي آمد

فاعلاتن مفاعلن فعلن

هر طرف ٿيو بهار جو هُل هُل،
باغ ۽ راغ (١) تي پيا گُل گُل.
رنگ ۽ بُوء گُل جي، گُلشن ۾،
ڳائي تعريف تن جي تي بُلبل.
ساوا ٿيا، جي سُڪل درخت هئا،
تنکي ساراهي سرو تي صُلصُل (٢).
سرها ماڻهو، مروُن، پکي ۽ وڻ،
چوطرف پئي خوشيءَ جو ٿو غُلغُل.
خوش رهون ڇو نه، پاڻ پڻ دلبرا؟
گڏ و يهي، شوق مان پيون مُلمُل (٣).
تون غزل ڳاءِ، آءٌ چوان وه واه!
حمد تون چؤ، صراحي چئي قُل قُل (٤).
ناز سان نچ، ته پوءِ ''قليچ'' چوي،
پيرُ ترتي شاه (٥) جي نچي دُلدل (٦).

---

(١) دشت، صحرا. (٢) قُمري (٣) شراب (٤) قُل هو الله، صراحيءَ مان شراب نڪرڻ جو آواز. (٥) حضرت علي. (٦) حضرت عليءَ جيي سواري، گهوڙو.

١٨٨. غزل ـ مڪاشفه، مشاهده ۽ معائنه

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

شريعتان ”هلي معلوم ٿئي طريقت حال،
۽ معرفت سان، حقيقت جو سمجهي سگهجي مثال.

سلوڪ ۾ ٿيو“ ولايت جو مرتبو پهرين،
۽ پوءِ بدليت (١) ۽ قطبيت جو ٿيو اِجلال.

مٿي انهيءَ کان ٿيي غوثيت“ ۽ صديقيت،
انهيءَ کان پوءِ نبوت ٿيي، جا ٿيي سڀ جو ڪمال.

ٿئي انهن کي حقيقت ٿيي جال جي معلوم،
ٿيا چڙهيي وڃيي سالڪ جيي اوليا، آبدال.

مڪاشفه ٿئي پهرين انهن کي پردي مان،
صفاتِ حق جي جو، پيئي ڪنهن کي ٿئي ذات جو خيال.

انهيءَ کان پوءِ چڙهيي، سي مشاهده مائين،
ڏسن سيئي سي حقائق (٢) ۽ حق جا سڀ آفعال.

مٿي انهيءَ کان پوءِ ذات جيي ٿيي تن کي خبر،
معائنه ٿا چون جنهن کي ۽ اِهو ٿيو“ ڪمال.

ٿئي“ حال“ تن کي ٿو معلوم پهرين خاص طرح،
انهيءَ کان پوءِ جلال آهي، آن کان پوءِ جمال.

اول انهن کي ٿو علم اليقين ٿئي حاصل،
مٿي انهيءَ کان ٿيو“ عين اليقين جو احوال.

مٿي انهيءَ کان ٻه حق اليقين تن کي ملي،
اِلاهيي نعمتون ڏيئي ڪري ٿو مالا مال (٣).

”قليچ“! ٿئون ٻه انهيءَ راهه تي هلڻ جي گهرين،
ته سمجهه سڀ اِهي صوفين جا ڏيان ڏيئي مقال.

---

(١) آبداليي (٢) حقيقتون (٣) پرپور.

١٨٩ غزل- حق جو وڻ

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

لِلّٰه مثل الاعليٰ (١) جو توکي ڏيان مثال،
وڻ چاڻ ذات حق جي مُقدّس (٢)، تون سمجھ حال.
شاخُون آنهيءَ جُون تيرن صِفتون بيشمار سي،
ليڪن وڏا پر ڏار جمال آهي ۽ ڪمال.
هر هڪ جو مُختلف ٿيو اثر خلق تي سدا،
هڪ جو هدايت آهي ۽ ٻئي جو ٿيو ضلال (٣).
اِن وڻ جو ميوو دوستو! صفتون رکي ٿو پڻ،
هڪ خير ۽ پيو شر، هُو مِٺو، هي ڪڙو ڪمال.
بادامي، جيئن مِٺي ۽ ڪڙي هڪڙي وڻ جي ٿئي،
لذّت ٿئي مختلف، جيئن فراق آهي ۽ وِصال.
تقدير ايزديءَ (٤) جو مثال آهي وڻ اهو،
پاسا پڻ اُن جا، قُرب (٥) ۽ بُعد (٦)، اُن جو رکُ خيال.
هڪ ٿيو فنا، قضا ۽ قدر ۾ ۽ عجز ۾،
پيو فخر، عِلم و عقل تي، جو نفس جو وبال.
هڪُ ويجهو نِئي حضور ۾ ۽ پيو ڏڪي پري،
رکُ هوش تُون "قليچ" ۽ ڇڏ سڀ پيي قيل و قال.

١٩٠ غزل- سوال ڪرڻ، حلال پڻ ۽ حرام پڻ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ذِڪر جي شُغل ۾ رکي جو ڪمال،
نہ گھُري ڪا دُعا، ڪري نہ سوال.
تنهن کي سائل (٧) کان رَبُ وڌيڪ ڏِئي،
آئي قُدسي حديث جو هِي مقال (٨).

(١) قران- خدا وٽ وڏا مثال آهن. (٢) پاڪ (٣) گمراهي (٤) خدائي
(٥) ويجھڙائي (٦) دُوري (٧) سوال ڪندڙ. (٨) قول.

نه گهڙي حق کان ڪي، نه خلق کان پڻ،
مَرُ تہ لاچار بُڪ ۾ هوئي بدحال.
نہ آدارو گهڙي سو ڪي ڪنهن کان،
ڪسب، پورهيو ڪري، رهي سو نهال(١).
ٿئي نہ حاصل آنهيءَ مان جي هُن کي،
صبر ۾ نيتُ رهي، نہ چائي وبال (٢).
پوءِ آنهيءَ کي تو حق کان ٿئي الهام،
"نہ وجهي خلق کان تون پڻ ڪجهہ مال.
تہ پلي نفس خوار ٿيئي ۽ نيمئي،
اِيءَ رياضت آئيي، ڪر آن جي سنڀال".
شرع آن لاءِ اِت قري بي ٿئي،
سوال اڳ هو حرام، هاڻ حلال.
نيٺ آڪتي ڪري سوال بہ بند،
جيڪي گهرجيس، حقُ ڏئيس سو جال(٣).
منزل آهي اِها ڪرامت جي،
تيي فنا، جيتِ رهن تا سڀُ آبدال.
جي رستو تون بہ آت گهُرين تہ "قليچ"!
تہ سيئي آهڙا پنهنجا ڪر آعمال.

١٩١ قصيدو ــ صوفيءَ جي صفت

فاعلاتن مفاعلن فعلات

صُوفيي جو هُوندو، ڪين ٿيندو بخيل،
مطلبي ڪين ٿئي، ٿئي نہ ذليل (٤).
مال ۽ مُلڪ تسي ٿئي تہ بُخل،
صُوفي، تارڪ ٿيو، ڪنيئين زنبيل(٥).

(١) خوش (٢) مصيبت، تڪليف. (٣) ججهو، گهڻو. (٤) خوار
(٥) پنڻ جو ڪاسو.

مال ۽ مُلڪ ناهي ڪو آن وٽِ،
فَقْر(١)، فَخْرُ آن جو، تَرڪ(٢) هُنَ جي سَبِيل(٣).
جيڪي آن کي ميلي، پين جو آهه،
پاڻ آجو ٿيو سڀن کان آصيل.
نہ سندس دوست ڪو، نَڪو دشمن،
پُڏي مَدْح(٤)، ۽ گِلا جو قال نہ قيل(٥).
خوشْ جيئڻ تي، نہ موت تي غمگين،
تندرست آهي نِتُ، اگرچه عَلِيل (٦).
مَري هُو، جي غَضَب خدا جو ڏسي،
جيئي، راضي جي آهي رَبّ جَليل (٧).
خَلْق پَڃَندڙ جَل کان، ۽ هن جُو،
موت سائيت، عزيز عيزرائيل.
تو قيامت ڏسي ڏِهاڙي هُو،
تو پُڏي صُور (٨)، ڪئي جا اِسرافيل.
خَلْق کان آهي آن کي نِتُ وحشت (٩)،
آهي خِلوت ۾ خيال آن جو خليل (١٠).
باطني عِلْم جو ٿيو ڪامِل،
ظاهري ڪيئين نہ عِلْم جي تحصيل.
نہ ڪري بحث ڪنهن سان، پَرَ جي ڪري،
ڏيئي تمثيل آٿي، پنهنجو دليل.
حجّت آن جي، حديث ۽ قرآن،
نَصّ، توريت ۽ سَنَد، اِنجيل.
گرچه تفسير ڪِٿ پڙهيائين ڪونہ،
ڪري تنزيل (١١) جي چڱي تاويل (١٢).

(١) مفلسي (٢) دنيا کان ترڪ ڏيڻ، تياڳ. (٣) رستو، عادت.
(٤) تعريف (٥) گفتگو (٦) بيمار، ضعيف. (٧) وڏو (٨) ڪوڪ، ڏنڊ.
(٩) نفرت (١٠) دوست، صحبتي. (١١) نازل ٿيل ڪتاب. (١٢) بيانِ، تفسير.

ڪَنَ تي تَڪبير(١)، اکين ۾ تَس توحيد(٢)،
چَپ تي تسبيح (٣)، دل ۾ تَس تَهليل(٤).
حق ڏي هوءَ ني هڪ مُنهون(٥)، تي ابراهيم،
نَفس ڪُش نِتُ رهي، تي اِسماعيل(٦).
مات ۾ نِتُ رهي، ڪُڇي ڪِي ڪين،
نہ ڪري ڪو ڪلام طول طويل (٧).
رهي آرامي نِتُ ۽ آهستو،
ڪَم ڪَنهين ۾ ڪري نہ آو تعجيل (٨).
رِزق روحاني، اَن کي رب کان ملي،
منجهہ توڪّل، خدا اَنهيءَ جو وَڪيل.
گهُرجَ اَن کي ڪنهين نہ شَي جي آهه،
رهي محتاج خود خدا جو قليل (٩).
جنهن جا آهن "قليچ" هي اوصاف،
اَن جي اِرشاد جي تون ڪر تعميل (١٠).

١٩٢. غزل - عشق جي مشڪلات

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

دل لڳي توسان سجڻ! تنهن کي ڇڏائڻ مشڪل،
جان تي تو تان فدا، تنهن کي وَرائڻ مشڪل.
وڇڙيلن کي ٻہ مَهين (١١) آهي ميلو مولي،
ٻيرهہ جي ٻاهہ کي هاڻ آهي اُجهائڻ مشڪل.
رات فرقت جي لنگهي، آبو ٻلي وصل جو ڏينهن،
گُل کي بلبل کان ڇني ڌار ڪرائڻ مشڪل.

---

(١) الله اڪبر. (٢) وحدت في الڪثرت. (٣) سبحان الله. (٤) الله الله.
(٥) حنيف (٦) ذبيح الله. (٧) ڊگهو (٨) تڪڙ، اُبهرائپي. (٩) ٿورو، ورلي - الفقير لا يحتاج الي الله. (١٠) يعني، اَن جو مُريد ٿيءُ.
(١١) مَس مَس.

تا دمِ مرگ نه ٿئي دوست! جدائيءَ تنهنجي،
ڪنڊ ڪي ڪير منجهان آهي ڪڍائڻ مشڪل.
آهين مالڪ تون سچو! پانهو "قليچ" آهي سندئي،
ٿيو سندئي حڪم ڪان منهن آن ڪي مٽائڻ مشڪل.

١٩٣. غزل - ويچاري دل

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

دلدارُ، دامَ زلف جي ۾ ويو ڦاسائي دل،
ڪنهن جي مجال آهي، سگهي جو ڇڏائي دل؟
ڇنبو هڻي، ڪٽي وجي شاهينُ جيئن شڪارُ،
تيئن پڻ وييون سڄڻ جون اکيون هيءَ اڏائي دل.
ٿڪي، ڏکي، پڪاري، جدائيءَ ۾ يار جي،
نيتُ پئي آهي عذاب، سوين سور کائي دل.
ممڪن نه آهي، هجر ۾ هڪُ پلُ ملي قرار،
ماٺهو پلي هتّن سان گهٽوئي دٻائي دل.
مون کي خبر خوشيءَ ۾ پريندي کان ڪانه پئي،
دل لائي(١) دل سان، محب هليو ويو مٽائي دل.
جي هوند آچي، ته ڪيس ڪريان ڪرنشون(٢) هزار،
منٿون مڃي، سو مانَ(٣) مڱي ڏئي ورائي(٤) دل.
مُحڪم تون تنهن ميلي جي محبّت ۾ رهه "قليچ"!
ڪر فڪر ڪون، ڇڏ ته پلي آزمائي دل.

١٩٤. غزل - دُنيا جو سُک

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

جي گهرين سُک، سمجهه تون دنيا ۽ مافيها(٥) وبال(٦)،
رهه آليف جانُ تون سنئون، تنها ۽ خاليءِ هي (٧) مثال.

(١) لڳائي، آنڪائي.(٢) نياز (٣) مَنَا! (٤) موٽائي (٥) جيڪي منجهس آهي. (٦) ڏک، مصيبت. (٧) "٥"

"جيم" (۱) وانگي، ڇڏ ڏنگائي، "عين" (۲) جان اک ڪول تون،
رهہ تون "همزي" (۳) جان نباتو، هل جهڪي تون ميثل، "دال" (۴)۔
"ميم" (۵) ڪاتب جيي طرح تون، حرص جيي اک پور يار!
"سين" (۶) منشيءَ جيي طرح، ڏند پنج طمع جا بيخيال۔
بند سان آزادي جيي چاهين تہ مر يا پاڻ مار،
مثنويءَ واري ميثوءَ جو ياد ڪر اي دوست! حال۔
ياد ڪر موتوا سدا قبل آن تموتوا (۷)، آي "قليچ"!
تا سکهو، چيرڪو عمل سان حق جو حاصل ٿئي وصال۔

۱۹۵۔ غزل ـ بادشاه جي وصف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

شاهہ چئجي سو، گدا کي جو سنڀالي ري سوال،
۽ رعيت جو هجي معلوم اُن کي سڀڪو حال۔
حڪم اُن جو منڪ ساري تي رهي جيئن (۸) آسمان،
فيض ان جو خلق ساريءَ تي رهي سج جي مثال۔
پيش بين آهڙو، رکي جو ڪم ڏسي هوڪاله تي،
۽ سخي آهڙو، ڏسي جو هيل جو (۹) حق پار سال (۱۰)۔
عادل آهڙو، جو هجي گم ظلم جو نالو نشان،
حامي (۱۱) اهڙو، جو سندس هوئي ملڪ ۾ نيت قيل وقال (۱۲)۔
جو نہ آهڙو شاه هوئي تنهن کان گدا بهتر "قليچ"!
ڏئي نہ جو ڪنهن کي، ڏکوئي ڪين پڻ، هوئي نيت نهال (۱۳)۔

(۱) "ج" (۲) "ع" (۳) "ء" (۴) "د" (۵) "م" (۶) "س"
(۷) مرڻ کان اڳ مرو. (حديث) (۸) مثل (۹) هين سال. (۱۰) گذريل سال. (۱۱) حمايت يا مدد ڪندڙ. (۱۲) ذڪر مذڪور. (۱۳) خوش.

١٩٦. غزل - آجل، آئل آهي!

فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

شُغل دنيا جو رکين ٿو هر محل،
تون ڏکيي اميد تي نکجي نہ هل.
عُمر غفلت ۾ وڃائي ٿو سڄي،
هاڻي توکي آيو ڏس! ويجهو اجل.
موت ايندو اوچتو ۽ تنهنجو پٺي،
قبر جي صندوق ۾ سيکو عمل.
هيبتن تي ان جي هاڻي صبر کر،
جو اجل آهي مقرر ۽ آئل (١).
ڏڄ اجل کان کين هرگز اي "قليچ"،
هوئي اجل آهڙو اجهل (٢) جهڙو ازل.

١٩٧. غزل - ڪالهہ کان اَڄ چڱو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

مائهو پٽ اَڄ جو آهي اَڄ ۾ نهال،
پوءِ ڪهڙو بہ هوئي اَڄ جو حال.
ڪالهہ جو پٽ نہ آهي ڪنهن ڪم جو،
گرچه ان وٽ هو ڪالهہ ملڪ ۽ مال.
ڪنهڙي هٽبي پتاڪ مٿلن تي،
جن مٿي ڪالهہ آيو ڪاهي ڪال؟ (٣)
فخر ڪر پاڻ تي نہ ڏاڏي تي،
ماضي ڇڏ، حال وٺ ۽ استقبال (٤).
ٿي ابوالوقت (٥) پڻ ۽ ابن الوقت (٦)،
تہ "قليچ" ٿين صاحب، اقبال.

---

(١) آئڻ نر. (٢) نہ جلهڻ جوگو. (٣) مري ويا. (٤) مستقبل (٥) وقت جو پيءُ. (٦) وقت جو پٽ.

١٩٨ . قصيدو ــ زماني جا عقلي سوال ۽ جواب

فاعلاتن مفاعلن فعلات

رات مون عقل کان پڇيا هيي سوال،
تنهن ڏنا پڻ جواب سان هيي مثال.
مون پڇيس، بحث عالمن جو ڪيئن؟
چيائين، آهي آجايو قيل ۽ قال.
مون پڇيس، نفس ڪيئن تني تابع؟
چيئين، جڏهن ڪائي موچڙن جي ڏمال (١).
مون پڇيس، آهي ڪيئن حياتي هيءَ؟
چيائين، آهي نهورو خواب و خيال.
مون پڇيس، ڏي مثال دنيا جو؟
چيائين، سينگار سان ڪراڙي زال.
مون پڇيس، ڪيئن آنهيءَ جا مڪر و فريب؟
چيائين، ڪيڙيءَ جا جيئن ڪي تال پتخال.
مون پڇيس، آن مان خوش رهن تا ڪير؟
چيئين، ڪميٽا، لچا، دلا ۽ دلال.
مون پڇيس، آهي ڪيئن عيال، اطفال؟
چيائين، باري وبال ۽ جنجال.
مون پڇيس، ماڻهو ڪيئن رهن مشغول؟
چيائين، اِن فڪر ۾ ته، ميڙيون مال.
مون پڇيس، خلق ڪيئن خدا جي آهه؟
چيائين، حق جي آنهن ڪي ڪانهي سنڀال.
مون پڇيس، ڪهڙي تيي سزا تن جيي؟
چيئين، پليگ ۽ ڏڪار، جنگ و جدال (٢).
مون پڇيس، ڪيئن هيي ماڻهو دنيائيي؟
چيائين، باندر، ڪتا ۽ گرگ، شغال.
مون پڇيس، ڪيئن گذاري جڳ ۾ "قليچ"؟
چيائين، خوش خلق، خوشدل ۽ خوشحال.

---

(١) مار (٢) جهيڙو.

رديف – م

١٩٩. غزل – انسان ۾ خير ۽ شر جي حڪمت

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

هَرڪو هِن دُنيا ۾ حَقَ جي نانءُ جو مَظهَر مُقيم،
ڪو ڪَري ٿو پاڻ سان قَهّار ظاهِر ڪو رَحِيم.
جو ٿيو قهّار جو مَنظر، ٿئي مَقهُور (١) نيٺ،
جو ٿيو رَحمانَ جو (٢)، رحمت ۾ سو ٿئي مُستقيم.
جَنهن صِفاتي اِسم جي ٿو ۾ صِفت پيدا ٿئي،
تَنهن سان حُڪمئون نيٺ نيٺي شامل ڪري تو ڪي حَڪيم (٣).
هر صِفت ۾ ٿي خدا جي ذات بيشڪ مُتّصف (٤)،
آهي سو ڪَنجُوس لاءِ قابض (٥) ۽ باسِط (٦) لاءِ ڪريم.
اِنَ طَرَح، هر اِسم جي مظهر جو سمجهج حال تون،
جِنس ٿئي هَمجِنس سان پيوند، منجهه اُمّيد و بيم (٧).
چو چوان آءُ توکي، هيءَ ڪم ڪر آدا! ۽ هُو نہ ڪر؟
پاڻ ڪر ويچار پاڻهي، عَقل ڏارين جي سَليم.
جيڪي سمجهي تون ڪندين، شامل اُنهيءَ سان ٿيندين تون،
ڪُلُّ شيءٍ يَرجِعُ اِلىٰ اَصلِہ (٨)، آٿئي گُفتو (٩) قديم.
جِنس آهي جِنس ڏي مائل سدا عالَم ۾ يارا!
ظُلم اَن ۾ ناهي، اِيءَ اِنصاف ڪيّو عادِل عَظيم.
جي هجي ها اَن جي اَبتڙ، تا هجي ها اَو خطا،
حَقُ "قليچ"! آهي خطا ڪان پاڪ، ٿي سَمجهہ (١٠) ايءَ سقيم (١١).

---

(١) قهر ڪيل، مظلوم. (٢) منظر (٣) خداوند ڪريم. (٤) صفت رکندڙ. (٥) بند يا تنگ ڪندڙ. (٦) ڪشادو ڪندڙ. (٧) ڊپ (٨) قرآن - سڀڪا شي پنهنجي اَصل ڏي موٽي ٿي. (٩) قول (١٠) عقل (١١) ضعيف.

٢٠٠. غزل – تقدير ۽ تدبير، يا قدر ۽ جبر

مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن

تقدير تـي ويساهه اِنهيءَ لاءِ چگو هـردم،
تا سُک ۾ نہ ٿئي فخُر، ۽ ڏُک ۾ نہ ٿئي غم.

’لاتاسوا‘ (١) ۽ ’لاتفرحوا‘ (٢) قرآن ۾ آيو،
ري صبُر ۽ ري شُڪر، بنهي ۾ نہ هٿو دم.

تـدبيـر تـي ويساهه اِنهيءَ لاءِ چگو آهه،
ٿيءِ سُست نہ ويهي رهو، محنت نہ ڪريو ڪم (٣).

اِت ’اِنّ الانسان‘ (٤) تي پڻ ’ماسعيٰ‘ آيو،
گوڏو ٻڌي اٿ جو پوءِ توڪّل تي رکو ڪم (٥).

آهن اِهي گـڏرا ٻہ ”قليچ“! آئون منجهه مُٺ ۾،
مُشڪل آهي، پر ڪن ٿا، جي ٿيا راز جا مُحرم (٦).

٢٠١. غزل – باهه سان خطاب

مفعول مفاعلن مفاعيل

تون رهبر رات جي ٻُجهين (٧) عام،
نت صُبح تو نکري تو مان ۽ شام.

خوش تو کان رهي سدائين هر شمع،
پُختو ۽ پڪل ٿئي تو مان، هر خام (٨).

هر خُشڪ ۽ تر (٩)، پڇي ٿئي پاسي،
جيت تنهنجي آڇ جو هوئي انجام (١٠).

(١) نا اُميد نہ ٿيو. (٢) گهڻي خوشي نہ ڪريو. (٣) گهٽ (٤) قرآن - اِنسان کي ڪوشش ڪرڻ ضروري آهي. (٥) مثنوي - باتوڪل زانوي اُشتر ببند. (٦) واقف (٧) ٻُڌجين (٨) ڪچو طعام. (٩) آلو (١٠) اِقرار، وعدو.

مخمور (١) ۾ غاشق آهيان تُنهنجو،
ساقي ٿي، مُنکي تون ڏي ڀَري جام.
هُوجين "قليچ"! باهہ کي جي،
تن کي بہ جلائي، سي سندس طعام (٢).

٢٠٢. غزل ـ وڇوڙي جا ڏک

مستفعلن مستفعلن مستفعلن مستفعلن

ويئي عُمر گذري ڏُکن اندر، آهيان ناله و آفغان ۾،
محبوبَ سَرُ سهسين ميلن هوئي مَہ لقا نيتُ ڌِيان ۾.
جنهن ڏينهن تُنهنجي پاسي مان، نڪري هليس آئي مَہ لقا!
شُعلا اندر ۾ عشق جا، هاچو وِجهن هِجران (٣) ۾.
جاني وِساريو مون کي تو، بدحال ڪاريو مون کي تو،
جي ڪو دِلاسو نا مِليو، پيئي زندگي زندان (٤) ۾.
رَکُ تون "قليچ"! اميد ڪا، پوري ٿئي سڀ مُدّعا،
ڏک جي پڇاڙي سُک ٿيو سدا، نيت گنجُ هوئي ويران (٥) ۾.

٢٠٣. غزل ـ خدا جو قسم

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلن

بَہ جان و دِل آهيان تو تان فِدا، خدا جو قسَم،
مُدام تُنهنجي دَر آهيان گدا، خدا جو قسَم.
نہ آهي ياد مون کي بيو ڪو تو بنا جاني!
ثنا (٦) ۾ تُنهنجي رهان آءٌ سَدا، خدا جو قسَم.
تون خواه رَحْم ڪرين مون تي، خواه قَهْر و سِتَم،
ڪڏهن نہ توکان ٿيان آءٌ جدا، خدا جو قسَم.
پَلايون تُنهنجُون ليکان جيڪڏهن عُمر ساري،
ٿئي نہ شُڪُر گُذاري ادا (٧)، خدا جو قسَم.
اميد وَصْل جي نيتُ هُئي "قليچ" کي دل ۾،
سا نيٺ آڄ ڪئي پُوري خدا، خدا جو قسَم.

---

(١) مست (٢) باهہ جو کاڄ. (٣) فراق (٤) قيدخاني (٥) ويراني
(٦) ساراهہ، واکاڻ. (٧) پُوري.

٢٠٤. غزل - دوستن جي مجلس برخاست

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

مجلس هيءَ پنهنجي هاڻ تِي آءِ دوستو! تمام،
سو ڪيوسين، جو سگهياسين ڪري اُن جو اِنتظام.
پُوري مُراد تِي ۽ ملي خوش ٿياسين سڀ،
آهي ڏٺيءَ جو شُڪُر ڪرڻ گهُرجي صبح و شام.
آئنـدي جي اُميد رکون پڻ خدا ۾ تا،
فرصت جي وقت گڏ باسين پيا پاڻ ۾ مدام.
هيءُ وقت خوش گُذاريوسين هڪ ٻئي جي سنگ(١) ۾،
ڪاڏ وسين پڻ ۽ پيتوسين سَڀَ جي صحت جو جام.
تا آسَ اِيءَ رکون، ته وري جيسين گڏ ٿيون،
تيسين گذاريون نيڪ نيت تي ۽ نيڪنام.
نالو ڪڍون سُپَت ۽ سچائيءَ جو خلق ۾،
آهڙي هلت ڪريون جو رهي راضي خاص و عام.
جت ڪٿ رهون، آتي رهون هر ڪنهن جا خيرخواه،
خوش طبع تي گذاريون ۽ خوش خُلق، خوش ڪلام.
تو موڪلائي هاڻ "قليچ" آنَ ڪان (٢) دوستو!
هندوءَ کي رام رام، مسلمانَ کي سلام.

٢٠٥. قصيدو - منظوم خط جو منظوم جواب

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

عبداللطيف خان (٣) جيو شل! جهانَ ۾،
شل! ٻئي رهُون، آوهين آسين، رَب جي آمانَ ۾.
خط خوش ڪيو آسان کي، ڪيو لُطف نت لَطيف،
لُطف آصُل پڻ آوهان جي قلم ۽ زبانَ ۾.

---

(١) سنگت، صحبت. (٢) آوهان ڪان. (٣) هڪڙو پڙو دوست.

مضمون نظم ۾ هو سو معلوم ٿيو، مگر،
مشڪل مراد آوهان جي ٿيي، منهنجي ڏيان ۾.

آئين جا رکو اميد تا مون ۾، سا ٿيي محال،
اِيءَ حسن ظن (١) طبيعي (٢)، آوهان جي گمان ۾.

معلوم مون کي آهي سچو خيرپور جو حال،
پوڙها آتي نه پاس ٿين (٣) اِمتحان ۾.

ڪاتن (٤) سين ۾ آهي جوانن جي آت پچا،
سي پڻ آتي جا، جي نه رهن ٻئي مڪان ۾.

نازڪ نهايت آهي طبيعت امير جي،
چئبو وزير کي به نه خط يا نشان (٥) ۾.

اوڏي وڃڻ جي ڪين آ همت ڪري سگهان،
تهه سياري ۾، ۽ عمر سندي هين خزان ۾.

منهنجو چوڻ امير تي ڪهڙو ڪندو اثر؟
آ آهيان آڄ زمين تي (٦)، هو آسمان ۾.

چا آ ۽ چا وزير؟ کڻو ن پنهنجو پنهنجو بار،
'لاتزر وزر اخري' (٧) آيو آن جي شان ۾.

اِن هوندي پڻ ڪريان تو سفارش آوهان جي لاءِ،
جيڪي ڪيم عيان، لکيم سو بيان ۾.

بهتر صلاح اِيءَ ته طمع کي ڏيو طلاق،
پرڻيي قناعت آئيو ونيي خاندان (٨) ۾.

حلوي ۾ سور ناهي خوشامد جي، آي عزيزا
لذت رکيل جا آهي قناعت جي نان (٩) ۾.

---

(١) چڱو گمان. (٢) ذاتي (٣) قبول نتا پون. (٤) نوڪريءَ جي ڪاتن. (٥) اِشاري سان. (٦) گوشه نشين. (٧) توهين ٻين جو بار نه کڻو. (قران) وزير لفظ جي معني "بار کشنده". (٨) پنهنجي گهر ۾. (٩) رکيي مانيي.

گنُدري ڏُکيا، سُکيا هيي وَڃَن چار ڏينهن آدا!
پيريءَ ۾ آهي دَربَدري، نُقص مانَ (١) ۾.
پيو چـا ليکي ”قليچ“ دُعـا ۽ سـلام ري،
سُنّت اِهـا تِـي فَرض حـديـث ۽ قـرآن ۾.

٢٠٦ غزل - محبت جي پرک

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

معشوقُ مَرُ تـہ ماٺا کـري، تَنهنجو ناهي غـم،
عاشِقَ جـيِ وَڏِ تَئي تِـيِ مَحبت تڏهن نہ کَـم (٢).
مـعـشـوق نـاز لاءِ ۽ عـاشـق نـيـاز لاءِ،
دنيا ۾ آيـو، پـوءِ تـئـي اَن کـان ڇـو شَـرم؟
ڪڏهين کيلَـن سي پاڻ ۾، ڪڏهين آهي رُٺـن،
پَرچَـن، رُسن گـهڙيءَ ۾ سي، بَس ڪن نہ هڪڙو دَم.
سانُوڻ ۾ جُهڙ ڪڏهن تَئي، نِـڪري ڪڏهن تِـيِ آسَ،
واڄي ۾ ذِيل (٣) ڪڏهن وَڄي تِـيِ ۽ ڪڏهين بَـم.
اُلفت جـيِ پـرک تِيِ اهـا، لـذت اُنـهـيءَ ۾ آهـ،
مجلس ۾ ڏِسُ صراحيِ کَـڙ ي ڪڏهين ڪڏهين خَـم (٤).
جن کي خدا مِـلا يـو کري جُـفـت (٥) پـاڻ ۾،
هرگز تِين نـہ ڌار، سِيسُون مَـرُ تـيـن قـلَـم (٦).
عـاشـق تِيڻ ۽ دَمُ جـهلڻ ۽ خـوش سدا رهـڻ،
مُشڪل ”قليچ“! آهـي، منيالي تـون کَـڻ قـدَم.

٢٠٧ غزل - عاشق جي منزل

فعولن فعولن فعولن فعول

ٿـيِ بـدنـاميِ نِـتُ مُـنـهـنـجـو نـامُـوس، نـام،
بِيِ سَـتِـيِ نـيـڪـنـاميءَ کـيِ مـنـهـنـجـو سـلام.

---

(١) آبرو (٢) گهٽ (٣) زير (٤) جُهڪيل (٥) جوڙو (٦) وڍيل.

تو ميخاني ۾ نيتُ پڙهان آءٌ نماز،
نہ سجدو، رڪوع جنهن ۾ ۽ نہ قيام (١).
مُنکي آهي تسبيح و زنّار هيڪَ،
رهان ڪڏهن خواجه (٢) ۽ ڪڏهين غلام.
جڏهن بُت (٣) بہ مظهر ٿيو عشق جو،
تڏهن بُت پرستي ٿي توحيد، تام (٤).
مُنکي ڪُفر آهي حقيقي پسند،
مجازي پَجانُ دينَ ڪان آءٌ مدام.
مُنکي مست و زنديق (٥) سمجهي ٿي خلق،
اچي مُون ٿي تڏهين نہ، پٿوءِ ڪو ملام (٦).
ڪريان برق (٧) وحدت جي پنهنجو بُراق، (٨)
خدائيءَ جو چاڙ هيان انهيءَ کي لغام.
رهي منهنجو مشرق ۽ مغرب ۾ سيرُ،
ڪڏهن آرض (٩) ۽ ڪڏهن سما (١٠) تي قيام.
قلندر چيو بُوعلي ائين، "قليچ"!
ڪريان ڪهڙو واڌو انهيءَ کان ڪلام؟

٢٠٨. غزل – چا چا بغل ۾؟

مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن

محشر ۾ آچن سڀ ڪٿي تحرير (١١) بغل ۾،
آئيان آءٌ ڪٿي دوست جي تصوير بغل ۾.
بازار خدا جي ۾ ڪندس ڪهڙو آءٌ سؤدو؟
هٿ هُن جي ۾ بخشش، مُنکي تقصير (١٢) بغل ۾.
دنيا ۾ جزا توڙي سزا آهي عمل سان،
هر غير شرع ڪم کي ٿي تعذير بغل ۾.

(١) بيهڻ (٢) رئيس (٣) محبوب (٤) پوري، ڪامل. (٥) رند، ڪافر. (٦) الزام، تهمت. (٧) وِجُ (٨) گهوڙو (٩) زمين (١٠) آسمان (١١) عملنامو (١٢) گناهہ.

ديوانو ڏسي سُون کي سچن عشق ۾ پنهنجي،
ڏيکاري پري کان مُنکي زنجير بغل ۾.
چِرِ ترڙپي نہ سيني ۾ هي دل منهنجي پڪيءَ جانَ،
هَٿ ۾ تِي ڪمان اَن جي ۽ ٿيا تير بغل ۾.
مستيءَ ۾ آهي ناز جي، ياربَ! تون ڪجئين خير،
نڪتو آهي گهر مان ڪٽي شمشير بغل ۾.
سنگت ۾ نہ رَهہ اَن جي، رقيب آهي جو رهزن،
صحبت کي سدائين آهي تاثير بغل ۾.
مُنهن تُنهنجي ۾ ٿا نيڻ ڏين حُسن جي معنيٰ،
مُصحف رکي ڏسُ! تنهنجو ٿو تفسير بغل ۾.
پاڪُر تون وجهين سُون کي جڏهن، خلق کيلي چئي،
ڏيي جوان تہ ڏس! ڪيئن ٿو جهلي پير بغل ۾؟
ٿي ريس آچي شمع ۽ پرواني تي سُون کي،
چڙ شوق مان رانجهي کي جهلي هير بغل ۾.
رَهہ راضي رضا تي، نہ قضا کڏهن قضا ٿئي (١)،
تقدير هميشہ رکي تدبير بغل ۾.
زاهد تون "قليچ"! آهين، رهين نفس جي تابع،
تڪبيرون (٢) آٿئي واتَ ۾، خنزير (٣) بغل ۾.

٢٠٩. غزل ـ قافيه بندي

مفعول مفاعيل مفاعيل فعولن

جنهن کي آهي جهڙو بہ لکيو آنڪُ، آزل ۾،
پاري سو آوس (٤)، روڪ نہ پئي ڪنهن جي آجل ۾.
تارن جو آثر مُلڪ تي سڀ آهي خيالي،
ڪُجهہ سَعْد، نہ زهره ۾، نہ ڪجهہ نَحْس زُحل ۾.

(١) تري (٢) الله اڪبر. (٣) سؤر (٤) ضرور.

وَهمُ آهي آجايو، نه رکو مُور کو ويساهُ،
قَولن ۾ نجوميءَ جي، نه کو فال، رَمل ۾.
دنيا ۾ تہ کو دربدر ۽ خانہ بدوش آهه،
کو ماڻي مزا وينو تہ ماڙي ۽ مَحل ۾.
دولت ۾، حَسَب ۾ يا نسب ۾ ٿي لَئي کين،
عزّت جا سدائين ٿي لَئي علم و عمَل ۾.
جي آيا، آگهيا سي سَيئي درگاهہ ڏڻيءَ جي،
کا ڏات نہ ٿي ذات تي، اِئن آيو مِثَل ۾.
زاري پِلي اِنسان جي لاءِ آهي هميشہ،
زر زور وجهي خلق کي آکثر ٿو خلل ۾.
اک اک جو آهي ڦير، ٿيو حُسن خدا داد،
کا کانهي لِکل سُونهن تہ سُرمي ۽ کَجَل ۾.
منهن يار جو زلفن ۾، کَکَر ۾ ٿيو لِکل چنڊ،
قرآن طلائي (١) يا سو شيشم جي رحل ۾.
ٿئي عيد جڏهن چنڊ نئون شوّال جو ڏسجي،
نوروز، جڏهن سج ٿو آچي بُرج، حَمَل ۾.
هکدم ٿو جُڙي بيت نئون، خيال نئين سان،
چڻ ٿانُ نئون ٿو آچي کِهڙي جو بہ کَل ۾.
هي شعر نہ، آهي، هي نمونو ٿيو آوهان لاءِ،
گڏ قافيا کيا چونڊي ”قليچ“ آئي غزل ۾.

٢١٠. غزل - انسان جو اصل نسل

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عشق جي شاهہ جو آءٌ آهيان نَديم (٢)،
ملڪ موليٰ جي حد جو آهيان مُقيم (٣).
نہ نَگاريوم ساڻ باغ، بِهشت،
نہ ڊيڄاريوم ساڻ نار، جَحيم (٤).

(١) سونهري (٢) وزير، صحبتي، (٣) رهاڪو (٤) دوزخ جيي باهه.

يار جي اِختيار آهيان آءٌ،
آهيان آزاد، ڪان جَحيم (١) ۽ نعيم (٢).
عالم آهي اگرچه سڀ حادِث (٣)،
عاشق آهيان ٻـ يار جو آءٌ قديم (٤).
عشق جنهن باهه مان اُٿيو، تنهنجو،
ڪڏهن خليل (٥) آهيان آءٌ ۽ ڪڏهن ڪليم (٦).
آهيان نائب سندس، اگرچه غريب،
آهيان عالي نَسَبُ، اگرچه يتيم.
شُغل منهنجو ٿيو عِلم ۽ حِڪمت،
منهنجو اُستاد ٿيو عَليم ۽ حَڪيم.
ٿي وڏي منهنجي طاقت ۽ صِحّت،
گرچه ڏسجان ٿو آءٌ ضعيف ۽ سَقيم.
نَفس شيطان کان ڊڄان ٿو آءٌ،
گرچه آهي خدا رَحيم ۽ ڪَريم.
ڇو نہ ٿيان آءٌ اُنهن مٿي غالب؟
قادر آهي جو، سو سَليم ۽ حَليم.
فَضُل اُن جو عَميم (٧) آهي اگرچه،
تو رهان ٿاٿي منجهہ اُميد ۽ بيم (٨).
سڀ تون اخلاق وَٺ ”قليچ!“ احسن،
ڏي ڇڏي سڀ، جي ليکجن ٿا ذميم (٩).

٢١١. غزل ـ اندر جو اِسرار

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

پنهنجي اندر ۾ رات عجب هڪ لقا ڏٺم!
جهاتيي وجهي جمالُ سندو ڪبريا (١٠) ڏٺم.

(١) دوزخ (٢) جنت (٣) نئون پيدا ٿيل. (٤) اڳي کان. (٥) اِبراهيم (٦) موسيٰ (٧) عام (٨) ڊپ (٩) بڇڙا (١٠) خدا.

کوليم گهٽوئي پاڻ کي، آءٌ کونه هُن آتي،
پاڻئون تيس جڏهن آءٌ فنا، تڏهن بقا ڏٺم.
بَرجا هو عقل، هوس آءٌ ناموَت ۾ جڏهن،
لاهوت جڏهن ويُس آءٌ، چوان ڇا، ته ڇا ڏٺم؟!
پَسکڙيل هو بحر، جنهنجو هو هڪ قطرو نفس ڪُل،
هو هڪ حضور، شاهه اکيان جنهن گدا ڏٺم.
جلوو هو نور قُدس جو، چوگرد منجهه وجود،
جنهن شي کي تي ڏٺم، تي آنهيءَ ۾ خدا ڏٺم.
هُن ري نه آءٌ، نه مون ري هوُ، هڪ هئاسين ۽ نه ٻه،
توحيد ۾ دوئيءَ جو رهڻ ناروا ڏٺم.
'اناحق' چيو مون، سڀ شيون 'آناحق' چوڻ لڳيون،
سڀ هئا طفيلي(١)، وچ ۾ سندن مُصطفا ڏٺم.
پَڄ ڪين منهنجو دين، مُوَحِّد آءٌ آهيان آصل،
تيو دين ايءُ سچو، ٻيا سڀئي خطا ڏٺم.
هيءَ ڪئي مون شيخ شرف مُنيريءَ جي پيروي،
آن ۾ "قليچ"! سچ چوان، صُلح ۽ صفا ڏٺم.

٢١٢. غزل– حمام، حشر جو نمونو

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

حَشَر جي ڏينهن جو آهي نمونو هيڪُ، حَمّام،
جو آت آگهاڙا آچي گڏ ٿين ٿا خاص ۽ عام.
سُڃاڻپ کونه ڪو، هڪ جهڙو آت تيو شاه و گدا،
تيو باهه، پاڻي آتي ۽ پگهر وَهي تو جام.
تيوّ نُسخو دوزخ ۽ آعراف جو آتي موجود،
اِهو سين جو تيوّ آغاز ۽ بهشت آنجام.
سيئي ڌوپي، صفا تيي، آتان جڏهن نڪرن،
آنهن کي پهچي خُدا جي لقا جو تڏّهن پيغام.

(١) ٻئيان هلندڙ.

لِباسُ ميرو، مٿني ڪن آچو ۽ نوراني،
ٿڌي هوا ۾ هلن، ڏانهن پنهنجي محل مقام.
گهرن ۾ پنهنجي وڃن نيٺ ۽ مزا مائين،
وِهاري پرَ ۾ سي حورون پيئن طهورا جام.
فراق پورو ٿئي ۽ شروع وِصال ٿئي،
بِشارت (١) آهي ڏِني اِيءَ، "قليچ"! خيرالاَنام(٢).

٢١٣. غزل ـ اولاد لاءِ گهٽتي آجائي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڪر نه گهٽتي ماضيءَ، مُستقبل جيءِ آءِ دل! ٿي فهيم(٣)،
حالَ تي رهه قابو، رَهه دنيا ۾ سان اميّد و بيم(٤).
چو چئين ٿي، "بعد منهنجي ڪيڏي ويندا، ڪيئن ڪندا،
مُنهنجا ننڍڙا پٽ هي ۽ مُنهنجون ڌيون ننڍڙيون يتيم"؟
ماءُ ۽ پيءُ تُنهنجي، پيءُ کي گُم ڪيو، ڪيي ياد آئئي؟
چا ڪيو اُن لاءِ تين، آيو ڪٿان؟ ڪيئن ٿيو مُقيم(٥).
ماءُ، پيءُ تنهنجا، چڏي ويا توکي، تولاءِ چا چڏيئون؟
جنهن رکيو توکي، اُنهن کي(٦) رکندو سو قادر، ڪريم.
تي سکهئي جيڪي، سو ڪر تن لاءِ، چڏ تين وَٽ پليي،
پوءِ توڪّل رک خدا تي، جو آهي رازق، رحيم.
ڏي پليي تعليم عِلم ۽ عقُل جيي، جا ٿيي سکهئي،
۽ هُنر سيکار پڻ، صُحبت سان ڪر تن کي سليم(٧).
پنهنجيي قسمت ۽ لياقت پوءِ اُنهن کي اِيندي ڪم،
قسمت ۽ دولت، هدايت، هٿ رکيي پنهنجي حڪيم(٨).

(١) خوشخبري (٢) حضرت رسول صلعم. (٣) عقلمند، سيائيي.
(٤) ڏپُ (٥) رهاڪو (٦) تُنهنجن ٻارن ٻچن کي. (٧) سالم
(٨) خداوند ڪريم.

ٿيا وَڏيَنِ پيٽئوُن سَچا، ۽ ٿيا سَچن پيٽئوُن وَڏيا،
نُوح جو پٽ ۽ ڪُتو ڪَهْفيءَ (١)، مثال آهن عَميم (٢).
ٿيي طبيعت آندر، ۽ ٻاهر ٿيي صُحْبَتَ آي "قليچ"!
ٿا وَڃن تن جي آثر ڪان ڪي نعيم (٣) ۽ ڪي جَحيم (٤).

٢١٤. غزل- عشق جي تعليم

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عِشقَ سون ڪي ڏِني چڱي تعليم،
حُسُن ڪي آهِ ڏِيان وَڏي تعظيم.
پڙهان دلبر جي مُنهن جو آهِ مُصحف،
اُن ۾ سڀ آيتون ڪريان تسليم (٥).
جاڪي اُن جي جَمال مان اُميد،
تئيم اُن جي جَلال ڪان تو بيم (٦).
اُن جي چيڙ (٧)، ڪُلّ مَن عليها فان (٨)،
رَحم، يُحيي العظام وَهِي رَميم (٩).
سَبزَ خَطَ اُن جي هيٺ ميم (١٠) لِکيل،
زلف ڪاري جي هيٺ ٿيا سوُ جيم (١١).
جيم اِن هيٺ طوبيٰ ۽ جنت (١٢)،
ميم اِن هيٺ ڪَوثر ۽ تَسنيم (١٣).
جيم ڪان، جيمَ وانگي ٿيان آهِ ڪُبو،
ميم ڪان، مَحو جڳ ٿئي، جيئن ميم.
هِجر ۾ اُن جي ٿئيم آهڙو حال،
دوزخيءَ لاءِ جيئن عذاب اَليم (١٤).

(١) اصحاب ڪهف جو. (٢) عام (٣) بهشت ۾. (٤) دوزخ ۾.
(٥) قبول (٦) ڊپ (٧) غضب (٨) قرآن- جيڪي زمين تي آهي سو سڀ فاني ٿيندو. (٩) ڳريل هڏن کي جيئاري ٿو. (١٠) يعني وات.
(١١) ڳوڇيون، وَڪڙ، پيچ. (١٢) بهشت (١٣) بهشت جا حوض.
(١٤) سخت عذاب.

ڪوُري جان دل، ۽ باھ وانگي آڪيون،
تِي جَهنّم (١) جيئن جِي ته نارِ حَميِم (٢).
خَوف ڪان آن جي خائف آهي "قليچ"،
مَن! ڪَرَم ڪو ڪري انهيءَ تي ڪريم.

٢١٥. قصيدو - عشقيه - مصرع طرح تي

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

زليخا جيئن، ڏلو جنهن حُسن، مصري ماه ڪنعانُ ۾،
سندس دل، عشق ڪان تِي مبتلا زلف پريشانُ ۾.
پڙهيو جنهن عشق جو منطق، گُنگُن جي ٻوليءَ سو سمجهي،
روانيءَ (٣) طبع آن جي جِي، نه تِي تخت سليمانُ ۾.
تجلي حسن جِي، ساڙي تِي دل جو دين ۽ ايمان،
آثر ڏس! عشق جو پيدا ٿيو ڪيئن شيخ صنعانُ ۾،
وجهي ٿو عڪس، آن جو رُخ (٤)، آڪين ڪان رت چڪائي دل،
ٻوي جيئن سج جي گرمي، روشني لعل بدخشانُ ۾.
ڪُهين ٿو مون ڪي آج، ٻُڪ ڏيئي، ڪيئن فرقت ۾ تون پنهنجي؟
ڪرين ٿو عيد قربان ڪيئن، سچ! تون ماه رمضانُ ۾.
عجب آهي عفونت ڪيئن نه، تِي تنهنجي پسيني ۾!
شهيد آهن پِيَل ڪيئي انهيءَ چاه زنخدانُ ۾.
آڏامي عرش ڏي آزاد تِي آخر هي منهنجو روح،
رهيو هيت جسم سان آو، زندگيءَ جي آهي زندانُ (٥) ۾.
چوان ٿو "يا صنم!" (٦) دل ۾، پڙهان ٿو "يا صمد!" (٧) واتئون،
ٿيو پوءِ فرق چا، نُور ملڪ ۽ نار شيطانُ ۾؟
فَلَڪ دشمن، زمانو بيوفا ۽ يار بي پروا،
سَڌُن (٨) تي ڪيل آچي تِي، جي آتَن منهنجي دل و جانُ ۾.

(١) دوزخ (٢) ساڙيندڙ باھ. (٣) تيزي (٤) مُنهن (٥) قيدخاني
(٦) بت، محبوب. (٧) يا الله. (٨) خواهشن.

پيادا ۾ ڪيريل ٿيا آصل گمراهن جا نيت هادي،
ڏين ڏس(١) واٽ جو، پاهڻ ۾ پيرا(٢) ٿا بيابانن ۾.
ڏسوا ڪيئن سچ جي ساڙي ڪان ڏيان آءٌ خلق کي آرام؟!
گناهن جي جبل جيڻي ڇانو سان، محشر جي ميدانن ۾.
گهٽائيءَ ڪان گناهن جي، ٿيي دل ڪاري، مٿو آڇو،
اونداهي گهر آندر، چانڊوڪي چڻ ٿيي گهر جي آيوانن ۾.
ڪڪر ڪارو وسڻ سان ٿيي پوي ٿو ڏس! سفيد آخر،
سياهي بخت پنهنجي جيي، ڏٺان هنجن جي طوفانن(٣) ۾.
جهلي ٿو داغ داغن تي عزيزن جا خيضر دائم،
درازي عمر جي ٿيي چڻ مصيبت آب حيوانن ۾.
جوانيءَ جي آءٌ پيريءَ ۾ مسرت(٤) سان ٿو حسرت(٥) ڪان،
قفس ۾، دل کي وندرايان ٿو آءٌ ياد گلستانن(٦) ۾.
غلط چئبو غزل هيءَ، ٿيو قصيدو، ويا وڏي جڏهن بيت،
غلط پڻ قافيو، ليندو نہ ڪنهن سنڌيءَ جي ديوانن ۾.
ڪهن ساليءَ(٧) جي ڪندڙيءَ(٨) ڪان "قليچ"! آفسوس تو ۾ ناهه!
ليي جا طبع جي تيزي ٿيي آج طفل دبستانن(٩) ۾.

٢١٦. غزل - ايضا - آدم جو شرف

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

پکي آءٌ قدسي(١٠)، گهاريان عنصري(١١) عالم جي زندانن ۾،
قفس(١٢) ۾ دل کي وندرايان ٿو آءٌ ياد گلستانن ۾.
خليفو آءٌ خدا جو، عرش آعظم ٿيو وطن منهنجو،
"نفخت فيه من روحي"(١٣) پڙهو آئين نص(١٤) قرآنن ۾.

---

(١) پتو (٢) پيرن جا نشان. (٣) پاڻي (٤) خوشي (٥) پشيماني
(٦) مصرع طرح. (٧) پيري (٨) موڳائي (٩) مڪتب جو ڇوڪر.
(١٠) روحاني (١١) جسماني (١٢) جسماني عالم. (١٣) سون پنهنجي روح مان، آدم ۾ روح ڦوڪي وڌو. (١٤) آيت.

ڪري هُل ۽ حشر(١)، ڪثرت(٢) جي رنگين باغ ۾ آئين،
آڪي بيرنگ ۽ مخفي هئُس وحدت جي ويران (٣) ۾.
هئُس نوري ۽ روحي آڪ، جُزو هڪ ڪُل جو آءٌ پاڪ،
ٿيس اِنسان پوءِ خاڪي، پيئُس پوءِ سَهُو (٤)، نسيان (٥) ۾.
هدايت پوءِ ڪئي هادي، احَد مان جو ٿيو احمد،
'الِف' (٦) ۽ 'ميم' (٧) سان گڏ 'عين' (٨) آندو دين وايمان ۾.
رَهان دامَن وَٺي آل عبا جي، اعتقاد اِيءَ ٿَمُ،
جو آهن ڪهيعص (٩) ۽ آل عمران (١٠) ۾.
نہ ٿي ڪنهن ۾ ڏٺيم قوّت، سخا، علم ۽ عبادت گڏ،
ليي جا شير يزدان (١١) ۾، لبي جا شاه مردان (١٢) ۾.
"قليچا"! پاڻيو تُنهنجو منوچهر آهي ٿيو زوّار،
رَهيس باقي جو روضو، سو ڏسي هاڻ هُو خراسان ۾.

٢١٧. غزل - آدميءَ کي روحاني هٿڻ گهر جي

مفعول مفاعلن فعولن

چو، نامَ نشانَ لاءِ هٿين بَم (١٣)؟
رک ياد تون بي نشان عالَم (١٤).

پيچ پنهنجي وُجود جو تون پيرو،
آڪيرو (١٥) سنيار (١٦) پنهنجو هردم.

آيو آهين سيجَ وَٽان اي ذرّا! (١٧)،
هيت چا ڪندين، گُم ٿي مثل شبنم (١٨)؟

(١) غلغلو (٢) دنيا (٣) ويرانو (٤) ڀُل چڪ. (٥) ويسر (٦) الله (٧) محمّد (٨) علي (٩) ۽ (١٠) سوَر قرآن جي. (١١) اسد الله (١٢) مرتضي (١٣) پناه (١٤) عالم ارواح، آخرت. (١٥) وطن (١٦) ياد ڪر. (١٧) ترورا (١٨) ماڪ.

وَجُ نِڪري، چڏي هي چوُد يواري (١)،
بـا غم تـون (٢)، تِي لامڪاني بي غم.
پيدا ٿئين هِت تون تِي ملائڪ (٣)،
تِي ديو (٤)، وڃين ڇـو ابن، آدم؟!
ڏِسُ! جان، جِگر ۾ زَخم ڪيا نَفَس،
رَکُ تن تي اي روح قُدِسي! مَرهَم.
فـانِي تِي ”قليچ“! آ ڪُيرو پاڻ (٥)،
دَرهَم تِئِي هِي جهانُ بَرهَم (٦).

٢١٨. غزل - ڪوڙي دوست کي عتاب *

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

غَيرت نـہ آئِي تـوکـي ذرو، يـار بيشرم!
ڪنهن جي ڪِلي جو تون وڃِي ٿئين هار، بيشرم!؟
مَستيءَ ۾ وَعدو پنهنجو ڪَيَل، ياد ڪين پِيُئِي،
پاسي ۾ ڪنهن جي ويٺين تون خونخوار، بيشرم!؟
جاڳِيُس آءٌ رات ساري هِتي تُنهنجي فِڪر ۾،
مونِ جِي ڪانہ تـو ڪئي ڪنهن وار، بيشرم.
تـو بيوَفـا! دغـا ڪـئي مُون سان، تِي بيحيا،
تو تي ڪريان نہ رَحم آءٌ زِنهار (٧)، بيشرم!
چئي تو ”قليچ“، شل! وِجهي توکي ڪو بَندَ ۾،
مَرُ قَيدَ ۾ رهـيـن تِي گـرفـتـار، بيشرم!

---

(١) چئن طرفن وارو عالم. (٢) هِتي آهين. (٣) معصوم (٤) شيطان
(٥) پاڻهئي (٦) فنا (٧) هرگز.

(*) نانڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل غزل.

۲۱۹. غزل- منکي کهڙو کم؟

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلن

آهه فنا، خير ۽ شر ساڻ، منکي کهڙو کم؟
آهه فدا، دل ۽ جگر ساڻ، منکي کهڙو کم؟
رات بيدار رهان، ڏينهن کريان يار کي ياد،
روز و شب، شام و سحر (۱) ساڻ، منکي کهڙو کم؟
منهنجو ٿيو دشت و بيابان ۾ مجنون سان مقام،
آهه رهان مست، شهر ساڻ، منکي کهڙو کم؟
حسن جي نور کيو ديدهٔ دل (۲) کي روشن،
دوستو! شمس و قمر (۳) ساڻ، منکي کهڙو کم؟
عشق جو علم، ازل کان ٿيو مون کي حاصل،
الف - بي، زير و زبر ساڻ، منکي کهڙو کم؟
مون کي محبوب بنا مور نه گهرجي پيو کجي،
حور، خواه جن ۽ بشر (۴) ساڻ، منکي کهڙو کم؟
مون کي قدرت جو نمونو کيو قادر بيچون،
پوءِ قضا، خواه قدر ساڻ، منکي کهڙو کم؟
عرش اعليٰ مان آهه آيس، ۽ وڃان آت موٽي،
هيت (۵) جي قبي ۽ قبر ساڻ، منکي کهڙو کم؟
مونکي موليٰ جي طلب، عشق جي دولت موجود،
آهه غني، سيم (۶) ۽ زر (۷) ساڻ، منکي کهڙو کم؟
نظم تنهنجو آهي گنجينهٔ اسرار "قليچ"!
مخزن در و گهر ساڻ، منکي کهڙو کم؟

---

(۱) صبح (۲) دل جي اک. (۳) سج ۽ چنڊ. (۴) انسان (۵) هن دنيا جي. (۶) چاندي (۷) سون.

رديف - ن

٢٢٠. غزل - سور ن تي صبر

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

سؤر سنسار جا آءٌ ياد كريان يا نہ كريان؟
عمر آزار ۾ برباد كريان يا نہ كريان؟
تيا جڏهن غم ۽ خوشي آهل زماني ۾ گڏيل،
سُک سدا ساري آءٌ دل شاد(١) كريان يا نہ كريان؟
آهي گردش كان فلڪ جي نہ ڇٽل شاه و گدا،
حالَ پنهنجي تي آءٌ فرياد كريان يا نہ كريان؟
روح ربّاني آهي اصل، بدن ۾ هيتي بند،
پڪي پڃري منجهان آزاد كريان يا نہ كريان؟
داد داور(٢) كندو بندن جو قيامت ۾ "قليچ"!
آءٌ تڏهن شكوهٔ بيداد(٣) كريان يا نہ كريان؟

٢٢١. غزل - كريان يا نہ كريان؟

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

يارَ پنهنجي كي سدا ياد كريان يا نہ كريان؟
عمر آزار ۾ برباد كريان يا نہ كريان؟
مَن ۾ مُحبّتَن كان پَري منهنجي آهي مونجهارو،
سي سڄڻ ساري آءٌ دل شاد كريان يا نہ كريان؟
سور سانڍي تہ كيم هاءِ! جگر پنهنجو كباب،
نيڪري هاڻ ناله(٣) و فرياد كريان يا نہ كريان؟

---

(١) خوش (٢) خدا (٣) ظلم جيي شكايت. (٣) دانهن، فرياد.

دامَ ڏُهرا وڇهيِ دل کي، ڪيو قابُو دلبر،
ساهُہ آ ۽ صدقۂ صيّاد (١) ڪريان يا نہ ڪريان؟

جان جانيءَ جي جُدائيءَ کان جُٺي ۾، منجھہ جوش،
پکيي پڃري منجهان آزاد ڪريان يا نہ ڪريان؟

ظُلم، تعديءَ ۾ ڏُکيا ڏينهن گذاريام ”قليچ“!
هنّاڻ پلا شڪوهٔ بيداد ڪريان يا نہ ڪريان.

٣٢٣. ڪوشش ۽ ڪشالو ضروري

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

هَوَس سان هوشيارن کي نہ رسند ين،
سوا ياريءَ جي، يارن کي نہ رسند ين.

نہ جيسين سور سَهند ين، ڪائيند ين غم،
تون هرگز غمگُسارن کي نہ رسند ين.

ڏسين جيسين جُدائيءَ جا نہ تون درد،
ڪڏهن تون دوستدارن کي نہ رسند ين.

ڦٽيءَ جان جيسين ڪارائيي نہ چيرَئيي،
تون محبوبَن جي وارَن کي نہ رسند ين.

مٽيءَ تنهنجيءَ مان جيسين ٺَئي نہ ڪُوزو،
چپَن تائين نيگارن (٢) کي نہ رسند ين.

گَسيي جيسين نہ صَندل وانگي تين چُور،
چُميي پيشانيي، پيارن کي نہ رسند ين.

نہ پيسيي تين آنو مينديءَ جان جيسين،
پير يَن جي تون پيزارن (٣) کي نہ رسندين.

ڪُسيي جيسين تون پيڙ ۾ تين نہ پُرزا،
”قليچا“! قُرب وارن (٤) کي نہ رسند ين.

(١) ماري، شڪار ڪندڙ. (٢) محبوبن (٣) جُتيءَ (٤) قَريبن، محبوبن.

٢٢٣. غزل ـ خدا جي ذات ۽ صفات

فاعلاتن مفاعلن فعلات

تون عيان (١) ۾ نهان (٢)، نهان ۾ عيان،
بي مثل، بي نشان، تون سڀ جو نشان.

جڏهن نهاريان نهان، عيان آهين،
جڏهن ڳوليان عيان، تون آهين نهان.

تون سڀن ۾ ۽ سڀ آهن تو ۾،
تو کان خالي نڪي زمين، نه زمان (٣).

آهين هرجا تون حاضر ۽ ناظر،
هوئين اڳي، آهين هاڻ، هوندين آڃان.

مالڪ الملڪ، حيّ (٤) ۽ قيّوم (٥)،
عالم الغيب، قادر ۽ رحمان.

ذڪر مشڪل "قليچ"! ڪر تون فڪر،
ڪيترو تون ڪندين عيان؟ ڪي بيان.

٢٢٤. غزل ـ مطلب حاصل ڪرڻ جو رستو

فاعلاتن مفاعلن فعلن

ري طلب، رهنما ڪو ملندو ڪڏهن؟
عشق ري، آشنا ڪو ملندو ڪڏهن؟

جو تڪبّر ڪرين تو اي عابد!
ڪبر (٦) مان، ڪبريا (٧) ڪو ملندو ڪڏهن؟

پاڻ جهڙو نه سمجهين تو ٻئي ڪي،
ڏس! خوديءَ مان خدا ڪو ملندو ڪڏهن؟

---

(١) ظاهر (٢) لڪل (٣) زمانو، وقت. (٤) هميشه جيئرو. (٥) هميشه قائم. (٦) هٺ (٧) خدا.

جيسين ڪوڙي چڏين نہ دعويٰ تون،
مدّعي! (١) مُدعا ڪو ملندو ڪڏهن؟
جيسين پائئون چڏين نہ ڪُجهہ باقي،
تيسين توکي بقا ڪو ملندو ڪڏهن؟
جيسيتائين دل فدا ڪرين نہ "قليچ"!
تيسيتائين دلربا ڪو ملندو ڪڏهن؟

۲۲۵. غزل – سچا صوفي ۽ سالڪ

فاعلاتن مفاعلن فعلن

صوفي جي، خيرُ، شرُ گدايو تين،
جڻ تہ شير (٢) ۽ شڪر (٣) گڏايو تين.
جيڪي عاشق ٿيا سچا سالڪ،
سيرُ ۾ بحرُ و بر (٤) گڏايو تين.
رات ۽ ڏينهن جو ڪيو پائون فرق،
آئي شمس ۽ قمر گڏايو تين.
ڪيائون همرنگ عاشق ۽ معشوق،
جڻ تہ سڀ سيم (٥) و زر (٦) گڏايو تين.
سڀ پڙهيئون علم، ظاهر ۽ باطن،
ليڪنديء، زير ۽ زبر گڏايو تين.
خارجي، رافضي ٿيا حيران،
جو علي (٧) ۽ عُمرُ (٨) گڏايو تين.
ڳالهيون تن جون پڇين تو ڪهڙيون "قليچ"!
بيشي، ناري (٩) ۽ نر گڏايو تين.

---

(١) آي ڪوڙي دعوي ڪندڙ! (٢) کير (٣) کنڊ (٤) بيابان
(٥) رُپو (٦) سونُ (٧) مراد – شيعا (٨) مراد – سُني (٩) زال،
مادي، مونث.

۲۲۶. غزل - عاشقن جو حال

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

عاشق آهن رِندَ، مَيخاني آندر جي ٿا رَهن،
چال ٿيي تن جي عَجَب! حيرت جيها(۱) تن جا سخن.
جيت ڏِسن محبوب جو مُنهن، اَت ٿين ٿا سي 'اکيون'،
جيت ڏسن سُهڻن جا چَپ چُرندا، آتي 'کَن' ٿيي پوَن.
گرچه آهن خَسته دِل، دائم رهن ٿا منجهه خوشي (۲)،
گرچه آهن بَسته لب (۳)، دائم رهن ٿا نعره زن (۴).
گرچه سيني ۾ رکن نيت ٻين جهانن جو ٿا عِلم،
سَو زبانن هوندي، سوسَن(۵) جان رهن بَسته دَهَن(۶).
گرچه هُو گُمنام آهن درسگاهن (۷) ۾ سدا،
مُشتهر(۸) آهن گهڻو مَستن سندي منجهه آنجمن(۹).
ٿا رکن وَصفون فرشتن(۱۰) جُون، ٿا سَڏجن ديوَ(۱۱) سي،
ٿيا سي سيرت(۱۲) ۾ مَلَڪ، صورت ۾ آهن آهرمَن(۱۳).
سي ڏيڻ تن جا نشان آهن گهڻو مُشڪل "قليچ"!
جي ٿا ڳولين، ٿا لَهَن سي، ڪَهڙا ڏَسَ تن جا ڏجن؟

۲۲۷. قصيدو - سچا ۽ ڪوڙا صوفي

فاعلاتن فاعلاتن فعلاتن فاعلات

سالڪ آهن منجهه طَلَب صوفين جي، وَٽ تون اِمتحان،
وَئيي وَڏي پيري مُريدي هر طرف اڄ منجهه جهان.
گرچه ٿيا صوفي سچا موجود آڄ پڻ جَڳ اندر،
پر لِڪا گهُمندا وتن، مُشڪل سُڃاڻن مي سُڃان(۱۴).

(۱) جهڙا (۲) يا سماع (راڳ). (۳) چُپ (۴) پڪاريندڙ (۵) گُل
(۶) چُپ (۷) مدرسن (۸) مشهور (۹) محفل، مجلس. (۱۰) ملائڪن
(۱۱) شيطان، جِنَ (۱۲) عادتون، آخلاق. (۱۳) شيطان (۱۴) دانا، سُڃاڻ.

وَرتو ڪين گوشو ۽ ڪي ڪاسب ۽ خادِم خَلق جا،
ڪَرَ سَھِي صحبت ۾ سي، آخلاق ٿيا تن جا نشان.
دَست تن جو ٿيو ٻہ ڪار(۱) ۽ دل آنھن جي ٿيي ٻہ يار(۲)،
ڏِس، تون باطِن ڏي، ۽ ظاھر تي نظر ڪر تِن جي ڪان.
صُلح ڪُل مذھب آنھن جو، ڪو تعصّب تن کي ناھ،
ڪافِر ۽ مُسلِم وثن، مسجد، مڙھيي ٻَئي ھڪ سَمان (۳).
خَيرُ و شَرُ تِن شير و شَڪَر جان، گڏايو جڳ آندر،
نِيت، سي ميسڪين ۽ نِيماڻا، درد وارن جا ضمان (۴).
سي ڪَڪَر جان، ٿا وَٺن ڪارو (۵)، ڏين موتِيي مينھن،
تن کي گار ۽ ٻوڏ (۶) لاءِ، جيءُ ۽ دُعا ٿيي ٻَر زبان(۷).
رات جو جاڳن، مرَن ٻُڪ ڏينھن جو، پَٽَ تي سمھن،
ٿيي فقيري تن کي شاھي، ۽ گدا تين وَٽ ٿيا خان (۸).
تن جا مُونا (۹) طُورسينا، تن جو پَٽ مَعراج سو،
ٿا وچن لحظي ۾ آت، لاھوتُ جت ٿيو لامڪان.
ليڪجن نادانَ ۽ ديوانا، ڪافِر، رِند پڻ،
پر آنھن وَٽ عقل و ايمانُ، زُھد و تقويٰ بيڪران (۱۰).
"شاھ" (۱۱) آھي سچ چيو، "ويا مورَ ۽ ھنج سڀ مري،
آج وطن يارو! ٿيو ڪبُوترن ڪانئرن جو منجھہ زمان".
تنَ جو ڪعبو آھي دل، تا آن کي ڪَن ھردم طواف (۱۲)،
"وَھُوَ مَعَڪُم" (۱۳) تي ھلن، حَق کي ڏسن ٿا منجھہ نھان.

---

(۱) ڪمَ سان، ڪمَ ۾. (۲) يار سان، يار ۾. (۳) ھِڪَ جھڙي. (۴) ضامن، مددگار. (۵) ڪارو ھاٽي. (٦) ستڌَ جو جواب بيزاريءَ جي انداز ۾. (۷) زبان تي، وات ۾. (۸) بادشاھ (۹) گوڏا (۱۰) بيحد (۱۱) ڀٽائي (۱۲) ڦيرا (۱۳) قرآن - خدا اوھان سان لڳو پيو آھي.

عِلمُ آج جُلدن ۾، ۽ قَبرن ۾ ٿيا عالِم سچا،
ٿيا ڳهٽا رهزن (١) ۽ رهبر (٢) ٿورا، اي دل! ڪر ڏيان.

هيءَ زمانو زور ۽ زر جو، نہ زاريءَ جو آهي،
جاءِ حق جي آهي زر ورتي، اِلاهي اَلاَمان!

پير، مرشد، زر جي خاطر، زور سان ڪن ٿا مُريد،
ٿا سڏائن صوفي ۽ درويش، آهن حڪمران (٣).

ٿا ٿِلن مورن جان، ميرن جان آهي ڪن ٿا شڪار،
حاڪمن جان گشت ڪن، کائن سدا حلوا ۽ نان.

رنگ گيڙوءَ جو هٿي ڪپڙن ڪي، صوفي ٿا ٿين،
مُشتري (٤) صورت، مگر مرّيخ (٥) سيرت بيگمان.

صبغة الله (٦) سان نہ سي دل پنهنجي ڪي يڪرنگ ڪن،
ساندي وانگي رنگ بدلائين آهي ٿا هر زمان.

ويسُ ڪن پيلو ۽ نيلو، آبلق ۽ آرزق (٧) ٿين،
چرخ، آرزق (٨) وانگي سرد مُرڪُش (٩) ٿين ۽ جان سِتان (١٠).

دمُ آناالحق جو هڻن، حقّي جان حق حق (١١) ڪن سدا،
حقُ سڃاڻن ڪين، پنهنجو پڻ نہ ڄاڻن سي نشان.

تن جي ’حق حق‘ آهي ’عف عف‘ (١٢)، حق ڪي پروا تن جي ڪان،
نُور چَنڊ جي ڪي، ڪُتي جي پَونڪ مان ڪونهي زيان.

ٿيا سي بازيگر، وجهن پُتلين جي بازي خلق ۾،
آسپ، چوبين (١٣) وارو ڪيئن بهرام چوبين (١٤) ٿئي جوان.

ٿيو جڏهن آهڙو زمانو، مُلڪ نا آهلن (١٥) جو ٿيو،
گوشو، ٿڌهن بهتر، تون عنقا جان وڃي رَهہ قيروان (١٦).

فِڪر، ناجنسيءَ جي ڪان، آدم هو نڪتو خُلد مان،
ظُلم نا آهلن جي ڪان، عيسيٰ پڳو ڏانهن آسمان.

(١) چور (٢) هادي (٣) حاڪم (٤) سَعد (٥) نحس (٦) قرآن- خدا جو رنگ. (٧) چٽڪمرا (٨) نيلو آسمان. (٩) ماڻهن کي ماريندڙ. (١٠) جان وٺندڙ. (١١) ڳُڙڪو (١٢) پَونڪ (١٣) ڪاٺ جو گهوڙو. (١٤) هڪڙو مشهور بادشاه. (١٥) ناڪس، نالائق. (١٦) جابلو مُلڪ، قاف.

ماڻڪيي آک جيي نہ ڏي (١) شيشي جي ماڻڪ تي آي دل!
زاري بهتر، ڏي نہ هرگز زورَ زَر تي پنهنجيي جان.
آيا آڄ ياجُوج، ماجُوج ۽ آتيو دجّال پڻ،
ڏَسُ ڪو عيسيٰ جو ڏيو، ڪٿ آهي مَهْدي ۽ جو مَڪان؟
مَرُ مزا ڪر صُوفي! پيو ڪاءُ صُوف، صُوفي پير پڻ،
خَلق مون لاءِ، خَلْق تولاءِ، خُورد (٢) آءٌ ۽ تون ڪَلان (٣).
تون ئي صُوفي، ڪُوفي (٤) آءٌ، تون رُوسفيد، آءٌ روسياه،
تون ئي حَق، آءٌ حق جو بَندو، تون ئي مغز (٥)، آءٌ استخوان (٦).
تون ئي مُرشد، مُرتد آءٌ، تون شَرْع ۽ آءٌ شعْر ۾،
تِي مِٺِي مات آي "قليچ"! آڳتي نہ تِيي تون قِصّه خوان.

٢٢٨. غزل ـ نازڪ بدن جي وصف

فعولن فعولن فعولن فعل

هُجن مَرُ تہ سَؤ سَروَ منجهہ ڪَنهن چمَن،
پَلو سَر و قَد هڪڙو منجهہ آنجمن (٧).
جو گُلشن (٨) ۾ گُلبَن (٩) ۽ گُلرخ هجي،
گُل آندام پڻ هوئي ۽ غُنچه دَهَن.
ڏِسِي هَرڪو چٽي لِڳَ آگهاڙا سَندس،
تہ گُل تي وِڏو باغبانُ پَيُر هَن.
ڏِڪي بُت تي پَهراڻ تو آو جِڏهن،
تَڏهن چڻ گهِڙي روُح تو منجهہ بَدن.
سُخن (١٠) وات آن جي تي کهڙو چوان،
نہ ماپي سگهي تو جِنهِين ۾ سُخَن.

(١) مَتاع (٢) ننڍو (٣) وڏو (٤) ڪافر، ڪوڙو، دغاباز.
(٥) هڏيءَ جيي ميِکَ. (٦) هَڏو (٧) محفل (٨) باغ (٩) گُل جو وڻ. (١٠) تشبيهہ.

خطا (١) آهي، اَن جو ڏينهن ڪو مثال،
نہ جهڙس لڳي منجهہ خطا (٢) يا ختن.
جيئڻ ٿيو مرڻ اَن تي، جو آهڙو يارُ،
ٿو جيئرن کي ماري، جيئاري مُئن (٣).
جو جان بخش ۽ پاڪتن، تنهن مٿان،
"قليچ"! آهي صدقو روا جان و تن.

٢٢٩. غزل ـ يار جا نوان نوان رنگ

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

هَر گهڙيءَ ويسُ ٿو بدلائي، ڏِکي يار نئون،
نئين عاشِق سان رکي نينهن ٿو دلدار نئون.
ناز و انداز نئين سان، اچي بازار ۾ يار،
تا سندُس حُسن جو هَر هنڌ ٿئي خريدار نئون.
رنگ بدلائي نئون، جلوو نئون ڏيکاري،
اَن جو ظاهِر آهي مَظهر نئون، اِظهار نئون.
ٿيُون وِجهن مَستُ آکيون اَن جون، نئون فِتنو، فَساد،
ڪِٿ ٿِئي مَستُ نئون، ڪِٿ ٿِئي هُشيار نئون.
گُفتگوءَ ڪان نہ ڪري بَس ٿو سَچن هِڪڙو دَم،
نئين ٻوليءَ ۾ ڪَري بَحث ۽ تڪرار نئون.
عِشق‌بازي ٿو ڪَري خَلق سان ۽ پاڻ سان پِي،
نيتُ نئون طَرز، نئون حالُ ۽ ڪَمُ ڪارُ نئون.
ذرّو ذرّو رکي عالَم جو سَندُس شوق "قليچ"!
عشق ۾ اَن جي ڪري قرب سان، اِقرار نئون.

---

(١) جرم، ڏوهہ. (٢) ختا (مُلڪ). (٣) مئلن کي.

٢٣٠. غزل ـ سرڻ تي هرڻ گهرجي

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

نينڊ لاءِ آي عزيز! تون هر رات تو مرين،
هر روز صبح جو تون نئين سر وري ٿو جيين.
جڏهن ٿو مرين ۽ جيين تون ڏهاڙي اِنهي طرح،
چو ٿو تڏهن تون موت جي نالي کنان ڏهين؟
هوئين ماءُ جي تون پيٽ ۾، آئين جمي هتي،
جڏهن هن(١)جهان ۾ تون مرين، هُن(٢)۾ تڏهن جمين.
تون ڪولُ آڪيون، جو پيٽ ۾ پڻ ڪولي بارُ ٿو،
پوريل آڪين سان تا نه جمين، جڏهن هتان وڃين.
دُنيا ۾ جانور سڀئي پوريل آڪئين جمن،
اِنسانُ آهين، پٽ آڪيون هيت، تا هتي پنين.
آنڊو هتي، سو آنڊو آنڊو آخرت ۾ پڻ،
فرمايو آهي حق اِئين، قرآنُ جي پڙهين.
مرُ تون مرڻ کان اڳ ته جيئين پوءِ گهڻو ”قليچ“!
تا اِئين مري ۽ جيي، تون مرڻ تي سدا هرين.

٢٣١. غزل ـ عجيبن جون عجب چالون

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

عجب چالون عجيبن جون،
ڪڏهن ڪهڙيون، ڪڏهن ڪهڙيون!
وڃهن حيرت ۾ جڳ کي تيون،
ڪڏهن ڪهڙيون، ڪڏهن ڪهڙيون!

---

(١) هن دنيا ۾. (٢) آخرت ۾، ٻئي جهان ۾.

آ کيون تيغ ۽ پيرُون خنجر،
ڪرّا پنبٽيُن جا ٿيا لشڪر،
ڪيون سُون سان آنهن ڪارُون،
ڪڏهن کهڙيون، ڪڏهن کهڙيون!
ڪيلي ڳالهائي ڪڏهن سُون سان،
ڪڏهن بيزار ٿئي سُون ڪان،
عجب سُون سان هلي رمزُون،
ڪڏهن کهڙيون، ڪڏهن کهڙيون!
نرالو عاشقن جو حالُ،
اُميد ۽ ڏپ ۾ ٿيا پامال،
رهن تين کي سدا ڳنتيون،
ڪڏهن کهڙيون، ڪڏهن کهڙيون!
تين ڪڏهن ڏپ وچوڙي جا،
ملن ڪڏهن وصل جا وعدا،
ٻڌن(١) هر روز ٿا ٻوليُون،
ڪڏهن کهڙيون، ڪڏهن کهڙيون!
ڪريان کهڙا "قليچ" اِظهار؟
زماني جا عجب اِسرار!
عجب ٻُڌجن ٿيون خبرُون،
ڪڏهن کهڙيون، ڪڏهن کهڙيون!

٢٣٣. غزل- زماني جو حال

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

پيو قحط(٢) آج وفا جو، آهي آخر الزّمان،
هٿ ڪر ڪو گوشو، پاڻ کي پردي ۾ ڪر نهان(٣).
ويا صُحبتي عدم(٤) ڏي، "ليي هنج نه هيڪڙو،
ويا مور سي مري"، آهي جيئن شاه(٥) کيو بيان.

(١) عاشق (٢) ڏڪار (٣) لڪل (٤) مري (٥) ڀٽائي.

مُونس (١) تون پنهنجو پاڻُ تيِ، خادِمِ تِي پنهنجو پاڻُ،
هاٿيءَ کي ’ڪَن‘، ۽ گهوڙي کي ’پُڇ‘ جيئن تيو پشّه ران(٢).
دنيا تي اعتبار ذري جو بہ ناهي ڪو،
چَڏ طَمَع، وَٺُ قناعت، تا هوئين تون منجهہ آمان(٣).
غافِل سُتل تون، آهي فَلَڪ تو تي پهريدار،
عاقِل سُتل، ديوانو مَتِس جو نگاهبان.
هيڏي سڪندّر ۽ وڏي حَشمت، بہ ڏينهن عُمُر،
۽ خِضُر هوڏي، مفلسيِ ۽ عُمُر، جاودان (٤).
خاڪي پٿَر سياهہ، ۽ سُفيد آهي هيءَ زمين،
بادي چڪَر تيو نيلو ۽ سائو هيءَ آسمان.
آفت سَمُندُ، شيشي جي پُل آن مٿان تهيل،
آتش(٥) جبل، تِي باهہ انهيءَ مان سَدا روان.
جڏهن آهڙو آسمان ۽ آهڙي زمينَ آهہ،
ڪهڙي رکين اميد ”قليچ“ اُن مان؟ رکُ ڏيان!

٢٣٣. غزل ــ حڪم جي فرمان برداري

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

چيو يار، ”ڏِسُ نہ ڪنهن ڏي، مون ري“ ـ چَيُم، ”آ کين سان!“
”پڻ ڪر نَظَر نہ چوريءَ مون ڏي“ ـ چَيُم، ”آ کين سان!“
چيئين، ”آءٌ جڏهن چيزان تو، گاريون توکي ڏيان تو،
ڪر شُڪُر، کِلُ ۽ خوش ٿيِ اُن تي“ ـ چَيُم، ”آ کين سان!“
چيئين ڏينهن جو تہ ”آهي اونداهيِ، رات ڪاري،
اندر وَجي ڏيو آءُ ٻاري“ ـ چَيُم، ”آ کين سان!“
چيئين رات جو کِلي، ”آٽ! هيِ جي ڏسين تو تارا،
آءُ آسمانَ مان سي لاهي“ ـ چَيُم، ”آ کين سان!“

(١) حال اورڻ لاءِ. (٢) مَڇَر هڪلڻ لاءِ. (٣) آمن، آرام.
(٤) هميشگيءَ جي. (٥) باهہ.

مون کي پڏي وِڙائين، هو تار پالي جنهن هنڌ،
پوءِ چيئين، "متان پسائين ٻُت کي"– چيم، "آ کين سان!"
چيئين، "عشق جو تون کافر، کوٺائين کيئن مسلمان؟
ڪلمو نہ پڙهہ، نہ وڃ تون مڪي"– چيم، "آ کين سان!"
چيائين، "پسند ناهي، مون کي "قليچ" نالو،
رک پيو متائي، دل تا خوش ٿئي"– چيم، "آ کين سان!"

٢٣٤. غزل – يار جي عجيب هلت

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

چڏ تعلق هت ۽ هُت جا، رهہ اڪيلو يار سان،
پيا سيئي واقف وساري، لاءِ(١) دل، دلدار سان.
جو محبت تو رکي آن سان، نوازي آن کي تو،
تو رهي هڪ جهڙو دلبر، مست ۽ هُشيار سان.
ناز سان ڪڏهين نهاري، تو محبن کي ڪُهي،
تو ڪڏهن موٽي جياري تن کي پرت ۽ پيار سان.
تو ڪڏهن لوڏي ڪڍي ڪاوڙ منجهان، پنهنجي دران،
۽ نوازي تو ڪڏهن موٽي، سڏي، ديدار سان.
صِدق سان ڪافر ۽ مومن تا اگهامَن پيئي وٽس،
ڪم نہ هين درگاهہ جو اِقرار يا اِنڪار سان.
فرض آهي، عشق ۾ اميد ۽ ڏپ سان رهڻ،
عاشقن جو ڪم پيو غفار ۽ قهار سان.
عِشق جي ڳوڙهي ڳجهارت ڪو نہ ڪو پجند و "قليچ"!
صبر ۾ رهہ صوفي! چاهي تنهنجو اِن اِسرار سان؟

٢٣٥. غزل – مختلف حال پنهنجو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڪڏهن گدا ٿي آءٌ رهان، دارا ۽ اِسڪندر ڪڏهن،
رئيس ۽ مخدوم ڪڏهين، خادم ۽ چاڪر ڪڏهن.

(١) لڳاءِ.

سَير مُلڪن جو ڪريان ڪڏهين، ڪڏهن مَلڪوت جو،
گهَرُ ڪُلهي تي، آن ۾ آءٌ آندر ڪڏهن، ٻاهر ڪڏهن.
آءٌ خيال ۽ خواب جي عالم ۾ گهاريان رات ڏينهن،
ڪڏهن ڪُتبخانا پڙهان تو، تو لکان دفتر ڪڏهن.
مُلڪ پنهنجو، شاهه پنهنجو، ٻي سان ڪم مُنهنجو نه ڪو،
ڪڏهن خُدا پنهنجو بنايان، پنهنجو پيغمبر ڪڏهن.
ڪڏهن قلم بندوق مُنهنجي، ڪڏهن زبانَ آهي ترار،
جنگ جي لاءِ تو ڪيان آءٌ شعر جو لشڪر ڪڏهن.
هجو(١) ۾ پلٽان جڏهن، هر طرح خونريزي ڪريان،
ڪڏهن هٿان تو ڪانُ، ڪڏهن تلوار ۽ خنجر ڪڏهن.
طبع منهنجي بحر آونهو، اڇلي ڪنڌيءَ تي سدا،
ڪڏهين موتي، ۽ ڪڏهن سرجان ۽ عنبر ڪڏهن.
ڪيئن ٿئي ڪنهن جو ڳهيل (٢) سو بحر، جو آپ مان وٺي،
هڪ قطرو پاڻيءَ جو ڪڏهين، ڏئي وري گوهر ڪڏهن؟
مات ڪر، ڇا ٿيئي، چوين ڇا، ڪير آهين آي "قليچ"
جو هٿين تو لافَ، تون ڪيهتر! (٣) ٿئين مهتر(٤) ڪڏهن؟

٢٣٦. غزل ـ دل ۽ جان

فاعلاتن مفاعلن فعلات

مُنهنجي دل، مُنهنجي جان، تُنهنجو مڪانُ،
هيءَ(٥) فدا تو تي، تو تي هوءَ(٦) قربان.
دل فدا تو تان، جو ٿئين دلبر،
جان قربان، جو ٿئين جانان(٧).
دل وٺڻ موتيي تو ڪان تيو مُشڪل،
جان تو ڪي ڏيڻ تيو آسان.

(١) يا ـ بحث. (٢) لڄسان ۾. (٣) آي ننڍ! (٤) شريف، سڪر ماڻهو. (٥) دل (٦) جان (٧) جاني، محبوب.

وَصل جي واٽَ، واٽَ خَوف پَري،
عِشق جو درد، درد بي دَرمان.
پانهو آءٌ، جان و دِل هَٿَن تي آتم،
ڪَن َ، آڪيونُ مُنتظر، تہ ڇا فرمان؟
جي گهُرين صُلح، دِل اِجها حاضِر!
جي ڪرين جنگ، تا اِجها هيءَ جان.
جانِ ۽ دِل بہ تيون خسيس شيُون،
لَڪين تُنهنجا "قليچ" تي آحسان.

٢٣٧. غزل – اُميد ۽ ڊپ

مفاعيلن، مفاعيلن، مفاعيل

اُميد ۽ ڊَپُ ٻئا ڪَنيزَاتين پکيءَ جانُ،
اُڏامي ۽ چَڙهي اَپ ڏي جِنِي سان.
آهي سالڪَ جي لاءِ آهن ضَروري،
رَهي نہ تہ هڪڙي حالت ۾ هُو يَڪسانُ (١).
حياتيءَ ۾ رَهي مَرُ خَوف غالِبُ،
قَريِبُ المَرگ لاءِ اُمّيد شايان (٢).
رهن اُمّيد ۾ تا عامُ ماڻهو،
رَهن خاصا (٣) سدا ڊَپَ ۾ هِراسان (٤).
جو عامَن (٥) وَٽِ ٿيو توحيد آخلاص،
سو خاصن (٦) وَٽِ آٿي شِرڪ ۽ رِيا سان.
نہ ٿي مغرُور، ڊَپَ ۾ ٿيا مقرّب (٧)،
نہ ٿي محروم (٨)، رحمت حَقَ جي آسان.
"قليچ"! آهي بُڌو تو ڪين هيءُ قول (٩)،
رِجا (١٠) ۽ خَوف جي وِچ ۾ ٿيو ايمانُ.

(١) هڪ جهڙو. (٢) لائق (٣) خدا جا خاص بندا. (٤) ڊڄندڙ (٥) عام ماڻهن. (٦) خاص ماڻهن. (٧) خدا کي ويجها. (٨) نا اُميد. (٩) حديث (١٠) اُميد.

٢٣٨. غزل ـ آءٌ كير آهيان

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

آءٌ روح آهيان، ويس ۾ ماڻهوءَ جي گُذاريان،
حيوان ۾ آءٌ، پڻ پکيي، پر ڪَني ۾ ڏاريان.

آيَ تائين آءٌ آڏ ران (١) ٿي پکي، دل ۾ اکين سان،
ويهان، سُمهان حيوان جانُ، ڊوڙان ۾ پڪاريان.

ڊورَن جانُ ڏهان، بارُ ۾ گڏهن جان ڪٺان آءٌ،
مُردن جانُ سُمهان، جاڳندي جيئرن جان نِهاريان.

آکيرو آملداس (٢) ۾ پيهيءَ مٿان منهنجو،
جنهن تي ويهي آءٌ ڏينهن سڄو پنهنجو ٿو گهاريان.

آت ويهي پڙهان ۾ لِکان ۾ خيال پچايان،
۾ شعرُ چوان، دَرد ڪان هنجوُن ۾ آءٌ هاريان (٣).

آت پڻ آءٌ نِمازون پڙهان، مُصحَفُ ۾ وظيفا،
پوءِ ڪائي، پيي، آرام ڪريان، ۽ هُم وساريان.

باغيچو (٤) ٿيو جنّت، ۾ آملداس (٥) ٿيو طوبيٰ (٦)،
تَسنيم (٧) جِي آءٌ نَهرُ، قليليءَ ڪي سنياريان (٨).

مِعرَاج اهو منهنجو ۾ ڏرتيءَ تي اِهو عَرشُ،
جبرئيل ڪي منجهه مغز، ۾ حَقُ دل ۾ وهاريان.

هيتِ جيئري "قليچ" آهيان آءٌ حيوان ۾ ماڻهو،
ٿيي روح، مَرڻ بَعد مَلائڪ جانُ تَنواريان.

---

(١) آڏامان (٢) پنهنجي باغ ۾ بيٺڪ. (٣) ڳوڙها ڳاڙيان. (٤) پنهنجو ڳوٺ وارو باغ پراڻي قليليءَ جي ڪناري تي. (٥) وڻ جنهن تي ويهڻ لاءِ پيهيي ٺاهيل آهي. (٦) بهشت جو وڻ. (٧) بهشت جي هڪ نَهر. (٨) سمجهان، وسهان.

٢٣٩. غزل ـ عشق جو مذهب

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عِشْقَ جو مَظهر آهي جڳ هي عيان (١)،
سڀڪو آهي ڪمال ۾ يڪسان (٢).

جيڪي مَذْهَبَ چوَن تا پاهَرَ،
حَقُ تا ڳولين سَڀُ، پَرَسْتَشْ سان.

فَرْقُ سالڪَ نہ مَذهبن ۾ ڏِسن،
ڪُفْر، اِسلام وَرِ نہ هڪ ٻئي ڪان.

آهي ايمان ۾ لِڪَل نِتُ ڪُفر،
آهي اِيمانُ، ڪُفْر ۾ پنهان (٣).

ڪافَر آهي، ڏِڪاري ڪُفْر ڪي جو،
مُشرڪ (٤) آهي، رکي جو نيچُ ايمان.

چَڙهيو چوٽيءَ تي سيجُ بہ صحرا ۾،
پاڇو گم ٿيو، رهيو نہ اَن جو نشان.

ميڙنيي بُود (٥) ۽ نمُود (٦) آهي هيتي،
بُود حَقُ آهي، ۽ نمُود جهان.

هِڪڙو وَحْدت ٿيو ۽ ٻيو ڪَثْرت،
شوقُ هِڪَ مان ۽ ذَوْق آچي ٻئي مان.

آخر اَوّل ۾، اَوّل آخر ۾،
ٿيو عيانُ ۾ نهانُ، نهان ۾ عيان.

عَقْل، فِڪْر ۽ قياس، چئي ٿو "قليچ"،
نہ سُڃاپي خُدا، خُدا ڏاران.

(١) ظاهر (٢) هڪ جهڙو. (٣) لِڪل (٤) ڪافر (٥) هستي (٦) نُمائش ۽ ڏيک.

٢٤٠. غزل ـ آءٌ ڇا ڪريان

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

هُو ٻُڌي ٿو ڪينڪي، آءٌ داد خواهي، ڇا ڪريان؟
ڪنهن آڳيان پنهنجو مٿو ڦاڙيان، اِلاهي! ڇا ڪريان؟
ڏو ڀي ڏو ڀي هيئن هَنجَن سان ٿيون اکيون منهنجون آڇيون،
ٿيي نہ بَدبختيءَ سَندي آتري سياهي، ڇا ڪريان؟
شَوق دِل جو چَئي، وڃي ڪعبي کي پُهچان آءٌ سِکهو،
وِچ ۾ بُتخانو آچيو پئي لاءِ تَباهي، ڇا ڪريان؟
ڪالَهہ زاهد وَٽ ويو هُس، آج اِهو آيُم خيال،
آڏو آءٌ پير، مُغان جي عُذر خواهي، ڇا ڪريان؟
فَضْل حَقَ جو گهُرجي، دنيا جو نہ ڪو درجو "قليچ"،
ٿيي گدائي فَخْر مُنهنجو، بادشاهي، ڇا ڪريان؟

٢٤١. غزل ـ قبرستان

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

گهڻو آهين گهُميو تون شَهْر، بَحْر ۽ باغَ ۽ بُستان،
هليِ ڏِسُ هاڻ تون آي دوست! مڙجي ٿو جو قَبْرستان.
مٿان ڏرتيءَ جي هُو عالَم ۽ ڌرتيءَ هيٺ هيءَ عالَم،
هُو هَنگامي ۽ هَلَ جو مُلْڪ ۽ هيءَ مُلڪ، خاموشان (١).
عَجَب گُلشن ۽ گلزار آهي هيءَ پڻ، جي ڪرين ويچار،
ڏِسين هيت گُلَ شگفته (٢) ڪيترا ۽ غُنچهٔ خَندان (٣).
هَزارين گُلعذار ۽ گُلبدن ۽ ناز پَروَردا (٤)،
سَمَنبَر، سيمتن ۽ ياسمينُ بُو، راحت، ريحان.
گهڻا هيت داغَ لالا جا رکن، خيري (٥) جانُ ٿيا خونينُ،
گهڻا پامال ٿيا هيت، جي هُئا فتنه ۽ نافرمان (٦).

---

(١) ماٺ وارن يا مُئلن جو. (٢) ٽڙيل (٣) کُليل مُسڪو يوڙ.
(٤) لاڏ ڪوڏ جا پاليل. (٥) ۽ (٦) گُلن جا نالا.

گهڻا گهوٽ آيا هيت، جن رات گذري هئي ڪئي شادي،
گهڻيون ڪنواريون، جي بيوهه(١) ٿي، ڇڏيون سينگار، ٿيون عريان(٢).
ڏسين هيت انبيا ۽ اوليا ٿيل خاڪ ۾ مدفون،
سڃاڻين ڪين، هي آهي گدا، يا آهي هي سلطان.
ڏٺو زربفت ۽ اطلس ٿي جن، ليٽيا ٿي مخمل تي(٣)،
ٿيل ڏس! بيڪفن هيت، خاڪسار ۽ خوار و خون آفشان.
گهڻا بهرام جهڙا شاهه، جن ٿي گورخر ماريا،
سي خر(٤) جان گور (٥) ماريا، قيدي سي، ۽ گور ٿيو زندان (٦).

٢٤٢. غزل ـ سيڪجهه تون پاڻ

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

منهن تي پائي ڪيئن پلاؤ هيت(٧) آئين ٿي مڪار تون؟
تو ڏسين پنهنجو تماشو پاڻ، منجهه بازار(٨) تون.
گل ٿئين تون منجهه بهار ۽ صحن(٩) ۾ گلزار ٿئين،
تنهن ڪان پوء بلبل ٿي آئين، روئين زارو زار تون.
پنهنجو جلوو تو ڪيو هن آئيني ۾ دهر(١٠) جي،
غير جو نالو رکيي، پنهنجو ڪرين اظهار(١١) تون.
ڪيڏي ٿيو منصور جو هل، ڪيڏي سوري آن جي ٿيي؟
خود هئي نعرو اناالحق جو، چڙهئين خود دار(١٢) تون.
چئي قدوسي(٧) جيئن "قليچ"، آهي فنا فقر ۽ بقا،
خود هئين آزاد، خود ٿئين بند ۾ بيزار تون.

(١) رن زال. (٢) اگهاڙيون (٩) مخمل جي گاديءَ تي. (٤) گڏهه
(٥) قبر (٦) قيدخانو (٧) هن دنيا ۾. (٨) ڪثرت (٩) اڱڻ
(١٠) زماني (١١) پڌرائي (١٢) سوريءَ تي.

٢٤٣. غزل ـ خدا سيڪجهہ انسان ڪي ڪين

فاعلاتن مفاعلن فعلات

تو آکيان وَصف آسان جي تي ڪي ڪينَ،
تئين تُون سيڪجهہ! آسين سيئي ڪي ڪينَ.

بي نشان آهين تون بنا ڪثرت،
تي نشاني آسان سندي ڪي ڪينَ.

فَهمُ(١) آسان جو، نہ آنتُ(٢) تنهنجو ڀسي،
تيو يقين ۽ گمانُ ڀي ڪي ڪينَ.

خيال آسان جو ڏسي سَمُورو غلَط،
ٻولي ڀڻ تي زبان جي ڪي ڪينَ.

حَقُ، "قليچ" آهي ظاهر ۽ باطن،
تُنهنجو آندر، ٻَهَر ٻئي ڪي ڪينَ.

٢٤٤. غزل ـ خدا جي صفت

مفعول مفاعلن مفاعيل

جَڳُ تو سان ڀَريل، تُون پاڪ سُبحان،
عاجز تيو توکان سڀني جو ڏيان.

ويچار ۽ خيال چاهي، چا قَول؟
خود ڳالهہ تي پنهنجي آهيان حيران!

اِسرار، آزَل جي سُڌ جڏهن ناهہ،
عالِم(٣)، مَعلُوم(٤)، عِلْم(٥)، ويران(٦).

پاڪ آهي صِفَت کان ذات تُنهنجي،
اَحبَبْتُ آن اَعْرَف(٧) آن جو نيشان.

---

(١) سمجهہ، عقل. (٢) اِسرار، راز. (٣) ڄڻ هيل، ڄاڻندڙ. (٤) ڄاتل شَي. (٥) ڄاڻ (٦) اجايو يا برباد يا ڪجهہ بہ نہ آهي. (٧) ڪُنت ڪنزاً محفيّا فاحببت آن اَعْرف مخلقت الخلق (حديث قدسي).

جي تون نہ چئين ها، "فاذڪُروني"،
هو ياد (١) جو تُنهنجو ڪونہ اِمڪان.
تُون اِسْم ۽ رَسْمِ کان مبرّا (٢)،
جَوْهر کان ۽ جِسْمِ کان گُريزان (٣).
آ گرين ۾ سَندُئِي، "قليچ" جي دِل (٤)،
ڦيرائِين سا تون، جو آهين رحمان.

٢٤٥. غزل - عشق جو درياهہ

مفعول مفاعلن مفاعيل

جي عِشْق رکين، يَگانو تِين تُون،
دردن کان دنيا سندي ڇُٽِين تُون.
اِيندا ٻہ طَرف ڏِسڻ ۾ توکي،
هَستيءَ ۽ خوديءَ وِچان لنگهِين تُون.
منجهہ بَحْر مُحيط (٥) تون ٽُٻي هَڻُ،
ڪيسين پيو ڪِناري تي رُلِين تُون؟
پَوُ وِچ ۾ ٽِپي ۽ پوءِ ڪَنڌي ڳول،
نہ تہ تيسين ڪِنارو ڪيئن لَهِين تُون؟
ڪيئن وَصْل گهُرِين "قليچ" جيسين،
فانِي ٿِيي، نہ هيءُ ۽ هوُ (٦) ڇڏِين تُون؟

٢٤٦. غزل - آدمي، هستيءَ وارو نہ آهي

مفعول مفاعلن مفاعيل

جيڪي نہ رَهن ٿا تُنهنجا خواهان (٧)،
جاندار نہ ٿيا سي، ٿيا سي بيجان.

(١) يادگيري (٢) بيزار، آزاد. (٣) ڀڄندڙ (٤) قلب المومن بين الاَصبعين الرحمٰن يقلبها كيف يشاء. (٥) يا - عميق. (٦) سڀڪجهہ، دنيا ۽ آخرت. (٧) چاهيندڙ، گهرندڙ.

جڏهن هستي نہ طبع جي چڏيائون،
تيا مرده دل او مثال حيوان.

صورت ۾ برابر آدمي تيا،
آندر ۾ مگر نہ تيا سي اِنسان.

هيءُ رازُ سگهي نہ ڄاڻي هرڪو،
جي(١) نُور جو آن ۾ هوئي نہ نيشان.

ماڻهوُ تي "قليچ" پهَر، آندر،
جو رُوح سندي صفت تي سُبحان(٢).

٢٤٧. غزل ـ غفلت ڇڏي هشيار ٿيءِ

مفعول مفاعلن مفاعيل

جيسين آهين گرم و سرد پويان،
تين ڪين ملاقي معرفت سان.

غافل! تون خبر نہ آج رکين ٿو،
واقف تين سڀاڻي، آج ۽ ڪلهه ڪان.

آونداهي وڪوڙي توکي ڏِسُ! وَئي،
پيدا ٿيو حجاب تنهنجو تو سان.

رک هوش، آئي هي شاهي درگاهہ،
وَڃ سنئون سِڌو، تير يا تڪي جان.

دُنيا جي رَنگن تي جي لڳين تون،
ڪيئن لنگهندين تون ڪندَ ٻکي(٣) تڪرتان؟

چؤ ڪجهہ نہ "قليچ"! ڪر عمل ڪو،
قالانَ(٤) نہ ميلي، ميلي جو حالان(٥).

(١) جيسين (٢) خدا واري. (٣) تمام آيو، اوچو. (٤) قال ڪان.
(٥) حال ڪان.

٢٤٨. غزل ـ نازنين کان بيپرواهي*

مفتعلن فاعلات مفتعلن فاعلات

چو ٿيي ستائين مون کي؟ عشق جو وٺ نامُ ڪين،
پيتو نہ مون ايءُ شراب، اڄ مون کي جام ڪين.
خوبروُ آهين يقين، نڪتيي آهين لاءِ شڪار،
منهنجي قاسائڻ جي لاءِ، ظالم! وڇهہ دامُ ڪين.
دل ۾ محبّت رکان، منهنجو نہ ڪمُ عشق سان،
پيارُ تون ڪر مون کي پر، آءُ ڪريان انجام ڪين.
آهين تون بيشڪ پري، ناز و آدا سان پري،
سخت ٿيي پر منهنجيي دل، ايءُ ٻڌان پيغام ڪين.
مون تي نہ هلنديي "قليچ"! تو سنديي جادوگري،
آهيان نندو، پختو پر، سمجهہ منکي خامُ (١) ڪين.

٢٤٩ غزل مستزاد ـ دوست جي سڪ *

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل ـ مفعول مفاعيل

دل منهنجيي کسي ويو هلبي دلدار چمن ۾،
ڪيئن ناز و آدا سان؟!
ڪوليي نہ سگهيس پنهنجو آءُ اسرار چمن ۾،
انَ هوشرُبا (٢) سان!
جيسين هو بغل منهنجي ۾ هوُ منهنجو گُل آندام،
سرهو ٿيي رهيس آءُ،
هاڻ ڪونہ ڏسان پنهنجو سو غمخوار چمن ۾،
ڪيئن عمُر گذاريان؟

---

* هڪ ناٽڪ جي ڪتاب ۾ ڪم آيل.
(١) ڪچو، اڻ آزمودگار. (٢) هوش کسيندڙ.

مُشڪل تيو دلدار بنا جڳ ۾ رَهڻ هاڻ،
تيو مَوتُ تہ بهتر،
هيءَ ڏينهَن وڇوڙي جا لَڳَن وَرهہ تا مون کي،
آءُ ڪيئن يلا ڪاٽيان؟
هاڻ کولي وڃي اَن کي تون لَهڻ، ڪرڪا پلاٽي،
اَن کي ويٺو ساريان،
تيسين آءُ هيٺي ويٺو رُئان زار چمَن ۾،
ڪيئن اَن ري آءُ گهاريان؟
آسائو "قليچ" آهي تہ خاوند ڪندو خَيرُ،
دلبر سان ميلائي،
حاصل ٿئي اَن جو مُنکي ديدار چمَن ۾ ـ
اِيءَ آس تو داريان.

٢٥٠. غزل ـ جدائيءَ جي جفا *

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

دلبرا آءُ جان و دل سان تو تان قربان آهيان،
دشمنن جي ظُلم کان لاچار آئي جان! آهيان.
تيس جُدا جنهن ڏينهن تو کان، حالُ تيو منهنجو تباھ،
چشم گريان، سر بہ عُريان (١)، سينہ بريان آهيان.
ڪيئن ڪريان، ڪيڏي وڃان، ڪنهن کي چوان؟ ڪونا هي وَسُ،
روز و شب تولاءِ پرين! منجھ فِڪُر و آرمان آهيان.
ڊَپَ رقيبن جي کان آءُ پاسو ڪندو توکان وَتان،
پر رکيج هيءُ ياد نيتُ تولاءِ حيران آهيان.
جڏهن پَري توکان ٿيو مُشڪل جيئڻ، چئي تڏهن "قليچ"،
دَم حياتيءَ تائين، تُنهنجي دَرَ جو دربان آهيان.

* نانڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل. (١) اگهاڙو، ننگو.

٢٥١. غزل ـ عاشق جا ڏک*

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

ليکيو ڇا رنگ گردش آهي قسمت ۾، نٿو ڄاڻان؟
ڇلي وَسُ مُنهنجو ڪهڙو جو مُقدّر سان ڪريان ماڻان؟
فلڪ جي ظُلم توکي ڪيو وطن کان ڌار آئي جاني!
بيابانن ۾ ٿئين حيران، ڇڏي سڀ شانَ شاهاڻان.
ڏُکن جي ڏُونگرن ۾ رتُ رُئان تولاءِ راتو ڏينهن،
وَڃان ڪاهي ڪنڌن ۾ آءٌ، پيٺون ٿيي پير، ٿيا ساڻان.
نَڪو ڪو سنگتي ساٿي، گريبان چاڪ، دل بريانُ،
لکيو هوم قُوت قسمت ۾ آلن جيئن (١) هيت لُلُر، لاڻان.
جتي تُنهنجا قدمَ جاني! "قليچ" اُت ٿو رهي دائم،
خدا جي واسطي پيارا! پَري مُون کي نہ ڪر پاڻان (٢).

٢٥٢. غزل ـ پريءَ محبوب جي تعريف*

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

ڇا صفت تُنهنجيي چوان، تُنهنجو آءٌ ڇا شانُ چوان؟
سيج چوان، چنڊ چوان يا صورت، سبحانُ چوان؟
آهين سڀ مُلڪ پرستان جيي مالڪ تون پري،
بي گمان تخت تُنهنجو، تخت، سليمانُ چوان.
حُسن تُنهنجي جو بيان آهي چوڻ کان ٻاهر،
اک چوان، نڪ چوان، ڇا سونهن جو سامانُ چوان.
ٿيو نَسَبُ تُنهنجو وڏو، تُنهنجو ٿيو اِقبال بُلند،
توکي آءٌ جانِ چوان، جيسم، پرستانُ چوان.
چئي "قليچ"، آهي سَندُئي تابع سارو عالم،
تُنهنجو هر مُلڪ تي آءٌ حُڪم ۽ فرمانُ چوان.

---

(١) وانگي (٢) ٻاهر کان.
* ناٽڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل.

٢٥٣. غزل ـ صبا کان يار جي پڇا

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

سڄڻ کي آءِ صبا! ڪا سارَ منهنجي رات ِ هُئي يا نه؟
حبيبن کي هلڻ جي چو پڇو (١) پر پات ِ هُئي يا نه؟
ورهيه گذريا وڃي وينو وساري دردمندن کي،
ڪنهين پَر ِ تنهن کي ڪا وائي ورڻ جي وات ِ هُئي يا نه؟
ڪيئين تي ڳالهه ڪا منهنجي، پڇئين تي حال هيٺي جو؟
ڪنهين دم لعل جي لب تي برهه جي بات ِ هُئي يا نه؟
آسان کي هُنَ جي سِڪَ هردم ؛ هُنَ جو ڏيان راتو ڏينهن،
ڪڏهن ڪا هڪ گهڙي هُنَ کي آسان جي تات ِ هُئي يا نه؟
ڪيئون مارن ڏي تي ڪينوئيون، هُنا سارنگ جا سعيا،
ڦلاريا ڦوڳ، تي ٿاڌل، آئي برسات ِ هُئي يا نه؟
اڏايا ڪانگ مون ڪيئي، ڏيئي پيغام پرين ڏي،
لهي لامُن مٿي ڪيانتي لنئي ڪا لات ِ هُئي يا نه؟
ڏسي خط پڙهندو منهنجو، دل رقيبن جي جلي هوندي،
حسودن (٢) کي حسد کان پڻ لڳي سڪرات ِ هُئي يا نه؟
نه لوڙهج دل، ”قليچ“! آخر پرين توکي ڪندا پنهنجو،
قبولي جام جامن جي، ڪيئي ڪمذات ِ هُئي يا نه؟

٢٥٤. غزل ـ مناجات

مفتعلن مفاعلن مفتعلن مفاعلن

خاوند! تو دران گهرُون خير، سچي سوال سان،
نائي متو نياز مون، هاءِ! حقير حال سان.
ناهي آسان جي واهه ڪا، قادر! تو بنا ڪڏهن،
رحم ڪرين رحيم! تون، سار لهين سنيال سان.

---

(١) ڳالهه، سِڪ، يادگيري. (٢) حاسدن.

ناهي آسان کي ڪا خبر، غافل غيب کان گھڻو،
قير سدا حرام کؤن، هير سدا حلال سان.
سال سڪن جا آڻ تون، ڏاري ڏکن کي ڏور ڪر،
خسته، شڪسته دل گھڻو، آهيون ميڙ ئيي ملال سان.
قائم تون، قيوم تون، واهر توئي کان گھرون،
فڪر، فنا آسان کي ڪيو، زار زبون زوال سان.
پاپ ڪري پليد ٿيي، توکان ٿيا آهيون پري،
لاتن لطف مان لهي، وار وري وصال سان.
داد گھرون "قليچ" چئي، هردو جهان جا آسرا،
رحم ڪرين، ڪرم ڪرين، شال! پلا! تون پال سان.

٢٥٥. غزل - "الحمد" سورة جي صفت

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

ٿا پڙهيا (١) الحمد کي مصحف جو ديباچو چون،
'فاتحه' اِن سور جو ٻيالو اِلهيءَ لاءِ ٿا رکن.
مختصر آن ۾ سڄي قرآن جو مضمون آهه،
جوهر آهي يا مکڻ مصحف جو، چيو ايئن عالمن.
پڻ چون 'اُم الڪتاب' آن کي ۽ 'قرآن العظيم'،
۽ ٻه ڪيو "سبع المثاني" نانءُ آن جو ذوالمنن (٢).
ست پڻا قول آن ۾ آيا، ڏيان ڏئي جي تون ڳڻين،
بيشمار آن سور جون وصفون لکيون آهن پڙهين.
ٿيي دعا آوءِ ۽ ٿين حاصل سڀئي مطلب منجهانس،
۽ شفا دردن جيي، آن کان مرض بيماريون لهن.
ڏهه شيون آهن سڄي قرآن جي مضمون ۾،
تن مان آٺ 'الحمد' يعني 'سور فاتحه' ۾ لين.

(١) پڙهيل، عالم. (٢) خداوند ڪريم.

آتَ آهي، ذات ۽ صِفات، آفعال ۽ آخر(١) جو ذِڪر،
تزڪيه، تخليه، گفتو دوستن (٢) ۽ دشمنن (٣).
"حَمْدُ لله" ذات، "رب العالمين" آفعال تيو،
۽ تا "رحمٰن الرّحيم"، آندر صفات آن جا چوَن.
آهي "مالڪ يوم الدين" البته قيامت جو بيان،
۽ تيو "اياڪ نعبد" تزڪيه لاءِ عابدن.
تخليه جي لاءِ پوءِ "اياڪ" آيو "نستعين"،
آن ڪان پوءِ "اِهْدِنا الصراط المستقيم" آندو آتن.
پوءِ "صراط الذين انعمت عليهم" آن سان گڏ،
ٿيو اِشارو صاف تِن لفظن آندر ڏانهن دوستن.
"غَيْر مغضوب عليهم" ۽ "وَلاَ الضالين" پوءِ،
دُشمنن ڏانهن پڻ اِشارو تا اِنهن لفظن ۾ ڪن.
جي ہہ آتَ ناهن "قليچا"! ڪافرن سان آهي جنگ،
۽ پيو شرعي حُڪم، سي قرآن ۾ ٻئي هند ليَن (٤).

٢٥٦. غزل ـ ڏک، سکن لاءِ ضروري

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلن

"ڏُکَ، سُکن جي سونهن" چئي تن، پَچُ نہ آي پتَ! ڪان ڏُکن،
پِئي سُکن جو قدُر تِن کي، ڏُکَ جي پهرين تا ڏِسن.
ڪر سَخا، ۽ ڏي آٿي جيڪي، تہ وَڌِ توکي ملي،
کُوهہَ ۾ پاڻي وَڌي، جيئن وَڌِ ڪَڍن، ڪاتي ڏين.
بينوا(٥)، بي بَرگ، بي سامان جيسين تون نہ ٿين،
حَقَ جا نائب، توکي سَرنَو، سائو ۽ تازو نہ ڪن.
مُکڙيون ۽ گُل تڏهن ڦٽن، جڏهن پَن سَڀئي ڇاڻي ڇڏين،
ٿئي خيزاني پهرين، پوءِ ٿيي ٿئي بَهاري منجهہ وَٽن.
عُسْر(٦) جيسين هو نہ ساٿي، يُسر (٧) ڪيئن ڏسندين "قليچ"!
آهڙي آيت(٨) تا سَدا قُرآن جا قاري(٩) پَڙهن.

---

(١) آخرت (٢) ۽ (٣) دوستن ۽ دشمنن جو. (٤) ملن (٥) سَچو، سکئو. (٦) ڏُک (٧) سُک (٨) اِنّ مع العُسْرِ يُسْرا. (٩) قرآن پڙهندڙ.

٢٥٧. غزل - ڀاڃي ۽ آه جي سنگت

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڀاڃو مُنهنجو هَمقَدَمُ، هَمَدمُ مَڪين (١)،
آهَ منهنجي هَمُ پيالہ، هَمنشين.
ڀاڃو مُنهنجو قُرَّةُ العين (٢)، نورچشم،
آهَ منهنجي، راحت، جان، حَزين (٣).
دوست، دُنيا ۾ نہ ڪو مُون کي مليو،
"ڀاڃي" توڙي "آه" جهڙو باليَقين.
ڀاڃو، مون مُرڙس منجهان چُونڊي ڪڍيو،
آهَ، زالن مان، ٿيُس پنهنجو آمين (٤).
آهَ، اِيَ تائين مُنکي نئي ٿي "قليچ"!
ڀاڃو، مُون کي ٿو سُمهاري ٻر زمين.

٢٥٨. غزل - حضرت محمد صلعم جن جي تعريف،

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

صَدُر، (٥) عالَم ٿيو مُحمّد شمس، دين (٦)،
عَرش، آعظم، اُن اڳيان ٿيو جيئن زمين.
هِڪُ پيادو، اُن پٺيان ٿيو عقل ڪُل،
هِڪُ سوار، اُن جي آڳيان رُوح الآمين (٧).
ڪان آزل، مامُور(٨) ٿيو خَيرُالبَشَر(٩)،
تا آبَد، مشهور خَتَمُ المرسلين.
آءٌ چوان ڇا مَدُح اُن جي؟ جو خُدا،
ڪونيو اُن کي رحمتہ للعالمين.
فَرُض اُن جي نعتُ(١٠) ٿِي هر هند "قليچ"!
وِرُد ڪَر سا، تا ملئي عِلمُ اليَقين.

(١) رهندڙ (٢) اکين جو تارہ (٣) غمگين (٤) پنهنجو آمين پاڻ ٿيس (اِنهيءَ اِنتخاب ۾). (٥) سردار (٦) دين جو سج. (٧) جبرئيل (٨) حڪم ڪيل. (٩) ماڻهن ۾ چڱو، حضرت صلعم. (١٠) تعريف.

٢٥٩. غزل ـ آکين سان زنا

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

پِوَن سڀ لذّتون نفساني شل! ٻن،
نه ڏي حرص ۽ هوس کي جاءِ تون من.

ڏکيو پنهنجن آکين کي مومنو! آئين (١)،
خدا جو حڪم قرآني ڪريو ڪن.

تغضّوا آهي مِنْ اَبْصَارِهِمْ اَت،
چِٽا سي، ڪنڌُ جهڪايو واٽ ۾ جن.

زِنا ڪن ٿا گهڻو، ماڻهو آکين سان،
نه عضوي خاص سان ٿا ايترو ڪن.

زِناجي ڪن آکيون، ٿا شاه(٢) جيئن چيو،
"ڪِڏي ڪانگن کي ڏيو تارا منجهان تن."

"قليچا"! دل ۽ عضوا جي سنڀاليِن،
قيامت ۾ سي حورن ساڻ وِهسن(٣).

٢٦٠. غزل ـ شيعن جي حجت، خلافت بابت

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

سُنّي ٿا چون جڏهن لڏيو(٤) حضرت، ذيشان(٥)،
وارث ڪيئين فلاڻي کي، ڏِنئين اُن کي وڏو مان.

پيغمبري، ملڪيّت هڪ آهي خدائي،
ملڪيّت آهرِي رکي قيصر، نڪا خاقان.

ڪو قياس ڪريو يارو! ٻڌو ڪو ته ڪنهين شاهه،
وارث ڪيو ڌارئين کي؟ ڪري اِئن نه ڪو نادان.

ڌيءُ، سوٽ ۽ نانيءُ پنهنجي ۽ ڏهٽن هوندي،
بيگاني کي ميراث ڏِني ڪونه مسلمان.

لائق هُئا سي يا نه؟ رکيئون پيار ٿي تن سان،
تڏهن رد چو ٿين سي ٿا؟ "قليچ" آهي هي آرمان!

(١) اوهين (٢) ڀٽائي (٣) خوش گذارين. (٤) وفات ڪئي.
(٥) محمّد صلعم.

٢٦١. غزل ـ معصوم ۽ محفوظ جو فرق

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

مَعْصُوم (١) ۽ مَحْفُوظ (٢) نبي ۽ وَلي ذيشان،
عِصْمت ۾ گُناهن جي ٿيڻ جو نہ ٿيو اِمڪان.
پَر حِفْظ ۾ روڪي ٿو گُناهن کي خداوند،
گُمراھ وَلي ٿئي نہ، نہ غافل ۽ نہ نادان.
عِصْمت ٿي گناهَن کان اڳي، حِفْظ ٿيو پوءِ،
مَعنيٰ ۾ ٿيا گرچہ لُغَت جي ٻئي يڪسان.
مُتَولّي آهي ربّ، وَليءَ جو ۽ سَنِياليس،
جو عَرْق رَهي قُرْب ۾، هُو ربّ جي هَرآن (٣).
محنت جا مجاهد ٿيا "قليچ"! آن ڪڏي هُئي آڳ،
سا معاف ٿئي، جڏهن مُشاهد ٿئي اِنسان.

٢٦٢. غزل ـ سڄ ۽ سندس زالون

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

نوشاھ (٤) آهي سِجُ، ٻہ ڪُنٽاريون (٥) رکي سو خانُ،
هِڪَ وَٽ ِ نِڪي ٿو صُبْح، ٽِڪي شامَ ٻئي (٦) مڪانُ.
آهن پَهاڃُون مشرق (٧) ۽ مغرب (٨) ٻئي، اگرچہ،
خوش ڪَن اُنهيءَ کي، پاڻُ سينگاري ۽ ڏيئي مانُ.
مشرق، سُفيد لائي، ڪَري پنهنجو مُنهن آڇو،
مغرب، شفق سان واٽُ ڪري ڳاڙهو، ڪائي پانُ.
جڏهن سِجُ رَهي وَٽِن وڃي، واري سان تِن جي گهَر،
غَمَ ۾ رهن سي رِيس ۽ شڪَ کان ٿي بدگمانُ.

---

(١) گناهن کان پاڪ. (٢) گناهن کان بچايل. (٣) هروقت. (٤) گهوٽ
(٥) زالون (٦) ٻيءَ زال جي. (٧) آيرندو (٨) آلهندو.

هوءَ شام تائين باهه ۾ مشرق جلڻ لڳي،
مغرب به صبح تائين ڏِڪي ڪارا، ٿئي نيهان (١).
قدرت خدا جي سڀ اِها واڪاڻ تون "قليچ"!
عبرت اُنهيءَ مان وٺُ، اها جت ڪيٿ آهي عيان (٢).

٢٦٣. غزل ـ تنهنجو ۽ منهنجو عشق

فاعلاتن مفاعلن فعلن

[١] چوليون ٽڪرن جيون چوطرف چمڪن،
نهرون پاڻيءَ جون چوطرف ٿيون وهن.
پر وٺي مون ڪي جهڙو تُنهنجو عشق،
تهڙيون هرگز سچو! آهي نه وٽن.
[٢] بيشڪ برفي جبل صفا مضبوط،
واچون ۽ ميڻهن تن ڪي ڪين چون.
پر نه مضبوط عشق مُنهنجي جيئن،
۽ نه صاف آن جانَ سي ڪڏهن به رهن.
[٣] عِشق تُنهنجو ۽ مُنهنجو، چئي تو "قليچ"،
ٻئي وڏو فرق پاڻ ۾ تا رکن.

٢٦٤. غزل ـ دق ۽ پيري

فاعلاتن مفاعلن فعلات

دِقُ (٣) ڪري پيري سڀ ڪي، ني نه گمان،
پير(٤) ڪي، دِق (٥) يا سِلهه ڪري نه زيان.
پيرُ، پرواهه دِق جي ڪانه ڪري،
نه بچي دِق ڪان پر ڪڏهن ڪو جوان.
مرض پيريءَ جو دِق ڪان آهي وڏو،
نه وڏي ڪي ننڍو ڪري نقصان.

(١) ليڪل (٢) ظاهر (٣) بيزار (٤) ٻوڙهي (٥) تپ.

عِشقَ ۾ جيئَن، فِراق ڏِسندڙ رُوح،
رَکي دوزخ جو کين ڪَڏهن آرمان.
يا لنگهائيِ "قليچ"! جنهن مائيِ(١)،
سيتلا کان ميلي آنهيءَ کي آمان.

٢٦٥. غزل - جنهن خدا سڃاتو سو گنگو ٿيو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

"مَن عَرَفَ رَبّ"(٢) جون مون ٻوليون ٻڌيون،
ثابتيون آن جون ڪيتريون نٿي ٿيُون.
يار جي زُلف جيِ آهي مَحرم،
تنڌهن زِبانوُن ڦٽيءَ جوُن ٿيُون گُنگيون.
حَقُ سُڃاتائيِن باغَ ۾ بِيٺي،
بَند سوسَن زِبانوُن تڏهن ڪيون.
رَبَ کي عَيْن اليقين سان نرگس،
ڏِسي حَيْرت ۾، چپ ٿِي ڪوليُون اکيُون.
ٿِي گُلن جي زبان گُنگِي "قليچ"!
سُکِي آن کان ويون ڪنڌَن جوُن جيُون.

٢٦٦. غزل - شعر جو قبض ۽ بسط

فاعلاتن مفاعلن فعلات

نِڪري اِئَن ڪڏهين شِعْر دل مان عيان،
جيئَن نٿي نِڪتو تنوُر مان طوفان.
ڪڏهن نِڪري نه هڪڙي مصرع ٻي،
رَهي شاعر آنهيءَ جي لئہ حيران.
نہ آچي ڪَڏهين مِنّت آزيءَ سان،
ٿئي آچي آنَ سَڏيو ڪڏهن مهمان.

(١) بيماري (٢) من عرف ربّہ ڪلّ لسانہ.

تو وَسي مينهن وَڏ ڦُرِڙو ڪڌ هين،
تني ڪڌهن بُوند لاءِ دل بِريان.
شعر جو قبض (١) ۽ بسط (٢) آهِڙو آهي،
جهڙو صوفين جو ڪشف اصل نهان.
اوليائن جو جيئن عُروج ۽ نُزُول،
شاعرن جو به تيئن "قليچ"! بيان.

٢٦٧. قصيدو ـ حق جي محبت خالص

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ٻُڌي حَقَ جي محبّت آهي اوهان،
گهُرجي خالص سا، ڪنهن ٻه غَيْر بنان.
حُڪم ٿيو، "فاذڪروني اذڪرڪم"،
ياد مون کي ڪَريو ته آن کي (٣) ڪريان.
پڻ، "يُحِبُّونَهُمْ يُحِبُّهُمْ" آهي،
هُو گهُرن حق کي، تِن کي حَقُ توڙان.
پڻ چيل ٿيو، "ڪما تدين تُدان"،
سو ملي توکي، جو آڇي تو مان.
حَقُ مُراد (٤)، ۽ اوهين مُرِيدُ (٥) اوّل،
پوءِ مُراد آئين مُريد حَقُ تني عيان.
بارُ تني، ماڻ جو اول طالب،
پوءِ تني ماڻ آن جي، شَوقَ منجهان.
رکُ محبّت تُون حَقَ سان اصل سچي،
حَقُ محبّت رکي سَچِي تو سان.
پر محبّت تو حَقُ (٦) گهُري خالص،
هُو غَيُور (٧)، آهي، تو رُسي غَيْران (٨).

(١) بَسُط (٢) ڪُشاد (٣) اوهان کي. (٤) مطلب، مدّعا. (٥) اِرادي وارا، طالب. (٦) خدا تعاليٰ (٧) سخت غيرت وارو. (٨) غَيْر کان.

وَٺيو آدمَ کي هو بهشت جو باغ،
حَقَ کيَو بُس، هڪ ٻَهاني سان، آن مان.
رکي حوا سان جڏهن محبّت هئن،
وَرهه تي سَو، ٿيا ڏار هڪ ٻئي کان.
حُبّ، يعقوب کي ٿيي يوسف جي،
ٿيو جُدا آن کان ۽ رَهيو گريان (١).
پُٽ آسان جي نبيءَ جو اِبراهيم،
رهيو حضرت ٿي جنهن تي عاشق جان (٢).
ماريو غَيرت کان نيٺ حَقَ آن کي،
تا نہ آن کي ڏِسي وَري مُوران.
ڏُهٽا پيارا هُئس حَسَن ۽ حُسَين،
ٿيي سي مظلومَ ماريا قوم هٿان.
پڻ ٿيس پياري عائشه بيبي،
ڪُوڙي تُهمت بہ آئي آن جي مٿان.
رهيو آن کان جُدا نبي کي ڏينهن،
جيسين ٿيي پوءِ صفائي حَقَ طرفان.
حُبَ خالص رَکِج تُون رَبَ سان "قليچ"!
تہ لهين مانُ تون ڏٺيءَ جي دران.

٢٦٨. غزل ـ دل ۽ زبان سوافق گهرجن

فاعلاتن مفاعلن فعلات

حالُ دل جو ٻُڌائي قالُ (٣) عيان،
ترجمان آن جي جيب ٿيي، رک نہ گمان.
دل جي صاف ۽ صحيح، تہ قول صحيح،
۽ جي ناهي، تہ باطل آهي بيان.

(١) رُئند و (٢) وانگي (٣) گفتو.

دل صحيح سا، رهي تو جنهن ۾ يقين،
۽ توڪل ۽ علم ۽ اِيمان.
هوئي جي باطل، غلط ۽ ڪوڙو ڪلام،
سمجهه، آن دل ۾ شرڪ ۽ شيطان.
سڀ مدار آهي دل تي، جاڻ ”قليچ“!
رک تون دل ۽ زبان تڏهن يڪسان.

٢٦٩. غزل ـ راڳ ڪڏهن ٻڌجي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ٻُڌ تڏهن راڳ يا سماعُ ميان!
چار ڳالهيون ڏسين جڏهن تون عيان.
مُستَمِع ۽ مُستمّع ۽ مَسمُوع،
پوءِ مسماع، ٻُڌ آهي سون ڪان.
راڳُ ٻُڌندڙ ۽ راڳُ ڳائيندڙ،
ڳائجي جيڪي، ڳائجي جنهن سان.
هجي ٻڌندڙ، خدا جو بندو نيڪ،
حق ٻُڌي ۽ هلي جو حق جي پنهان.
ڳائيندڙ مرُس هوئي، نہ زال ۽ بار،
ٿئي متان نفس جو فساد آن مان.
هَزَل (١) يا فحش (٢) ڳائجي نہ ”قليچ“،
سازُ ڳائڻ جو هوئي نہ چنگ چغان (٣).

٢٧٠. غزل ـ چئن عناصرن جي جنگ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

چار عنصر ڏسين تون وڙهندا جڏهن،
حالُ معلوم ٿيئي آنهن جو تڏهن.

---

(١) بيهودو (٢) ڪارگند (٣) سارنگيي.

باھہ جو واءُ دوست ۽ دشمن،
ڪڏھن ماري، ڪڏھن آجھائي تنھن.
ڦوڪ ڏئي چٽنگ مان ڪجي تو سچُ،
ڦوڪ سان تو ڏيو آجھامي ٻنيھن.
باھ کي پاڻي نيت آجھائي تو،
دُشمني تين جي تا ٻُڌي ھر ڪنھن.
واءُ، پاڻيءَ تي پڻ وجي ڪاھي،
ڪڏھن چيڙائي، ۽ پچائي ڪڏھن.
جيئن دريا ۽ سمنڊ تي لھريون،
غرق ٻيڙا آتي تين تا ھڏھن (١).
واءُ، پاڻي، مٽيءَ جا ويري "قليچ"!
باھ ساڙي، پچائي آن کي مڏھن (٢).

٢٧١. غزل – سنھنجو آحوال

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

مُون کي ميليو سبق نہ حقيقت جو ڪيٿ عيان.
فِطرت (٣) جو گرچه مدرسو ٿيو سارو ھيءُ جھان.
اُستاد، عشق جي نہ ڏني تم آجا سند،
مقتل (٤) ۾ پاس ڪرڻو پيو آھي اِمتحان.
آرام مُون کي ناھي، رھان نت آءُ دربدر،
ڦيرائي تو زمانو، رُلائي تو آسمان.
ڪھرَ ۾ خُدا جي (٥) ڪين ھلي تو سندُم قدمُ،
بُتخاني ڏي تئي تو، ۽ ميخاني ڏي روان.
مسجد سان ڪو غرض نہ، نہ ڏير (٦) ۽ حرم (٧) سان آھ،
دَرُ دوست جو ٿيو لاءِ سندم ڪافي آستان (٨).

---

(١) ضرور (٢) ضرور (٣) پيدائش، قدرت. (٤) قتلگاھ (٥) بيت الله، مسجد، ڪعبو. (٦) مٺ ھيي (٧) ڪعبو (٨) مڪان.

حـَق' تـو ميلي تڏهن، جڏهن محبُوب تـو ميلي،
معلُوم هاڻ مُون کي ٿيو سِرّ (١) هيءُ نهان (٢).

روزا رکيَم، نمازون پڙهيَم، حَجّ پڻ ڪيَم،
تہ بہ مون ۾ خلق ٿِيي رَکي نيت ڪفر جو گمان.

هئي هيسين تائين نہ ڪنهن کي خبر دل جي دَرد جِي،
بدنام هاڻي مون کي ڪنديون آهون ۽ فغان (٣).

گوشي (٤) ۾ عشق پڻ نہ مُنکي چَين (٥) ٿو ڏِئي،
شايد مليمُ (٦) قبُر ۾، تنهي دوست مهربان.

پيريءَ ۾ جڏهين ڪُبڙو (٧) ٿيس، لٺ مليي منکي،
اِيءُ تيرُ (٨) ۽ ڪمان (٩)، وڏيءَ عمر جو نيشان.

تـِن سان شِڪار موت ري پيو چا ڪري "قليچ"؟
جي مَوت مُئو، تہ پوءِ حيات (١٠) آهي جاودان (١١).

٢٧٢. غزل ـ آچوڪو زمانو

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

چَوگرد جَڳَ ۾ آج آهي شَر ۽ شور ٿو ڏِسان،
جاري جِتي ڪِٿي آهي جَفا، جـور ٿـو ڏِسان.

گهوڙا، ڦٽَن سان زَخمِيي، ۽ گڏَهن تي سونا سَنجَ،
ڪارَن ڪنگَن سان هاءِ! آهي مَٽُ مور ٿو ڏِسان.

جي چالَ ڍيل جيي ٿي سِکيا، وِسري پنهنجيي تن (١٢)،
تازِيُن سندي خَرَن کي آهي اَج نُور تـو ڏِسان.

اَجُ ڪانُو ڪَچُ آگهيو آچِيي، ٿي ماڻڪن کي موتَ،
اَجُ هيرو ٿيو لَجِيي ۽ اَمُلُ پور تـو ڏِسان.

---

(١) رازُ، ڳجهہ. (٢) لِڪل (٣) فريادون، پُڪارون. (٤) خلوت
(٥) آرام (٦) آرام (٧) ڪُڏو (٨) لٺ (٩) سُڪو قد. (١٠) حياتي
(١١) هميشہ جيي. (١٢) تن کي.

ظاهر خيانت آهي، امانت ويٺي لِڪي،
آجُ مُعتبر، امينَ، ٺڳ ۽ چور تو ڏِسان.
ٽيا گوشه گير، جن کي هيون عيش جون آکيون،
سونهانُ ۽ هادي خَلق جا آج ڪور(١) تو ڏِسان.
اِنسانَ مُلڪ ۾ تو ڏِسان آج کي مُختصر،
ماڻهو گهٽا ٻي پيرا، ۽ ٻيا ڍور تو ڏِسان.
بيعقل خوش رَهن سدا، ڪائين پِٽن چڱو،
آجَ بُڪَ ڪان عقل وارا آءٌ منجهه جهور (٢) تو ڏِسان.
وِيا مورَ سڀ مَري، نه رهيو هَنجُ ڪو "قليچ"!
سَرَ ۾ آءٌ ڪُهنگ، ڪانئرا، شهزور تو ڏسان.

---

(١) انڌا (٢) جهوري، گهٽي، فڪر.

رديف - ڻ

٢٧٣. غزل - صنعت سوال و جواب ۽ لف نشر

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڏاريان زَهرُ ۽ قند ٿئي، ڪنهن لاءِ هي، هُو ڪنهن جي ڪاڻ؟
دوست لئه ڀهريون ۽ دشمن لاءِ پيو، آڪُ تورڙي هاڻ.
ڇا رکي هُو دل ۾؟ ميھر، ۽ ڇا رکي هُو هَٿَ ۾؟ خَنجر،
دل آنهيءَ جي ڇاهي؟ بَحر، ۽ هَٿُ آنهيءَ جو ڇاهي؟ ڪاڻ.
هِن(١)مان ڇا نڪري ٿو؟ موتي، هُن(٢)مان ڇا نڪري ٿو؟ سونُ،
ڇا ڪري هِن سان؟ سخا، ۽ ڇا ڪَري هُن سان؟ رهاڻ.
پنهنجي هُشياري ڏيکاريئين، فَتح ڪيائين مُلڪ سَڀ،
ڇا سان هِي؟ تلوار سان، ۽ ڇا سان هُو؟ بندوق ساڻ.
جنگ ۾ هاري پيو هاري، هاري ڇا؟ دشمن جو رَتُ،
جهنگ ۾ ماري پيو ماري، ماري ڇا؟ شينهن ۽ شينهاڻ(٣).
ڇا "قليچ" آهي لکيو تو؟ مدح دلبر جي ۽ هَجُو،
هِن جي لاءِ آفسوس پيو ڪاءِ، هُن جي لاءِ پيو موجُون ماڻ.

٢٧٤. غزل - موت خاص ۽ عام

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلن

عاشِن جو مَوت عام، ميڙَ ئي ساهُ ٿيو ڏيڻ،
سَڪتَه(٤)، غشي(٥) ۽ غيبت(٦) هڪ لحظي جي هئڻ.
پينڪي آهيا، يا ننڊ ٿي، حقيقت ۾ مَوت سو،
جاڳڻ آنهيءَ ڪان پوءِ، مَرڻ سو نه، پر جيئڻ.

---

(١) بحر مان. (٢) ڪاڻ مان. (٣) شينهڻ يا شينهن جي مادي.
(٤) مرض (٥) بيهوشي (٦) غائب ٿيڻ.

خاصَن جو مَوت خاص ٿيو، آبدي حياتي سو،
ڪان خَلق ۽ اِرادي ۽ اِختيارَ ٿيو مَرڻ.
آرامِ ڪُلّي، معرفت ۽ حَقَ جي قُرب تي،
جيڻري مَرڻ اِهو ٿيو يا جاڳندي سُمهڻ.
ڪونهي جڏهن جِمڻ ۽ مرڻ ۾ ”قليچ“ فَرق،
تڏهن ٿيو جيئڻ مَرڻ ۾ عَبَث (١) فَرق ڪو رکڻ.

٢٧٥. غزل ــ جان پاڪ رکڻ

فعولن فعولن فعولن فعول

رکين تو آدا! پاڪُ جي جانِ ساڻ،
تہ سامانُ پڻ جوڳو هَٿِ پَنهنجي آڻ.
اِها جانِ، جنهن ۾ رَهي عِشق تو،
پَري بيهي دل، جيئَن ڪ ڏاڙهونءَ ۾ داڻ.
آجايو وَتين چو تُڪيندو تَڪَرَ؟
گهُرين سونُ جي تو، تہ ڳول آن جي کاڻ.
يا ٿِي ڏُوڙ ڏويو، ڪَشالو ڪري،
وَرهہ ڪي، سَمُنڊ جي وچِي واري ڇاڻ.
مُنڊي بادشاهيءَ جي ٿيڻي ديو وَٽِ،
سا هَٿِ ڪَر وَڃي، پوءِ سليماني ماڻ.
ملئي تُرت جي ڪينڪي آهڙو هَنڌُ،
سَدائين پيو تون اُنهيءَ پاسي تاڻ.
لَڀئي سو اُنهيءَ جاءِ، جِت جاءِ ناهِہ (٢)،
تڏهن پڻ فنا پاڻُ ڪَر آنَ جي ڪاڻ.
”قليچ“ آهي توڪي طلب جي سَچِي،
ڏِنئي ڏَسُ هي ڏاهَن، هليو وَڃُ تون هاڻ.

(١) آجايو، بيسود. (٢) لامڪان.

٢٧٦. غزل ـ پاڻ لڪاء

فاعلاتن مفاعلن فعلات

چو ٿو پڌرو ڪرين تون پنهنجو پاڻ؟
چو ڇڏين پنهنجا ٿو پراڻا پاڻ؟ (١)
زخم پنهنجا لڪاء چادر هيٺ،
عشق جا جي لڳن ٿا توکي ڀاڻ.
توکي گهر ويٺي جي مليو محبوب،
چو پڇين تون وڃي ولهن جا وٿاڻ؟ (٢)
جي گهرين، دوست جو ڏسين تون لقا،
ذڪر ۽ فڪر جا نظر رک ٿاڻ (٣).
سي(٤) سندي مت منجهان محبت جي،
ڏي ڀري سڀ ڪي تون "قليچا" ماڻ(٥).

---

(١) مڪان (٢) مڪان (٣) ٿاٿا، وقت. (٤) شراب (٥) جام.

رديف - و

٢٧٧. غزل - هٺ ڇا آيو؟

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

سَمَي سي زُلف سُهڻي جا، هَوا کي هَٿِ ڇا آيو؟
بَدَنُ نازڪ ڪَري قابُو، قَبا کي هَٿِ ڇا آيو؟
محبّت ۾ ميڻي محبوبَ جي ناهي مَرڻ مُشڪل،
ڪُڏي مُون ساهُ ڪيو صدقي، قضا (١) کي هَٿِ ڇا آيو؟
شهيدنِ کي مليو منجهه ڪربلا درجو شهادت جو،
سِوا لَعنت جي پيو آهل، جفا (٢) کي هٿِ ڇا آيو؟
ڏِٺين تي حُسن حيرت جهڙو هُي هُي! جڏهن حسينن کي،
ڪري تڏهن سنگدل تن کي، خدا کي هٿِ ڇا آيو؟
گدائيءَ مان ڏَٺي شاهي، ڪري بدبخت بختاور،
هَڏا کائي، رهي تنها، هُما کي هَٿِ ڇا آيو؟
ڏِجي جيڪي، ملي حقَ کي ۽ ڏيندڙ کي ثواب اُن جو،
سَخا مان پوءِ سخيءَ جي هيت گدا کي هَٿِ ڇا آيو؟
تِين خُونخوار وَڏِ دلبر، ڪُسَن خونين جگر عاشق،
رَڱي هَٿَ حُسن وارن جا، حِنا (٣) کي هَٿِ ڇا آيو؟
رُسي ماٺا ڪري محبوب، مُنهن موڙي ۽ ميهڻا ڏِئي،
منجهان اِن آشنائيءَ، آشنا کي هَٿِ ڇا آيو؟
"قليچ"! آيو سڄڻ آخر، گهڻو روڪيو رقيب اُن کي،
عَداوت ڪيئين تہ ڇا ٿيو؟ بي حيا کي هَٿِ ڇا آيو؟

---

(١) آجل، موت. (٢) ڪُوفي، ظالم. (٣) ميندي.

٣٤٨. غزل - اسلامي قومي ترانو

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

چين ۽ عَرَب آسان جو، هِندوستان آسان جو،
هَمَنْدِين، هَمْوَطَن سَڀ، سارو جهان آسان جو.
اَي باغ آندلس (١) جا! آهي ڪي ياد توکي؟
ٽاريُن ۾ تُنهنجي جڏهين هو آشيان (٢) آسان جو.
اَي دَجْله! تون ته آهين، واقف گهڻو آسان جي،
اَڄ توڙي تُنهنجو دريا، ٿيو قِصّه خوان آسان جو.
اَي پاڪ ڌرتي! (٣) تولاءِ، وڃي آسين مُئاسين،
تُنهنجُن رَڳُن ۾ آهي، رَتُ پيو روان آسان جو.
مَغْرب جي واديُن ۾، پُڌ پئي هُئي بانگَ آسان جي،
روڪيو نه وهڪرو ڪنهن، پڻ لَيٽَ جان(٤)آسان جو.
تيغُن جي ڇانوَ ۾ سَڀ، پلجي جَوان ٿياسين،
خنجر هِلال جو (٥) ٿيو، قومي نشان آسان جو.
توحيد جي امانت، سينن ۾ پنهنجي سانديُون،
نالو نشان جڳَ ۾، آهي عيان آسان جو.
اَي آسمان! آسين پڻ، باطل (٦) کان ناهيون ڊڄندا،
سَو ڀيرا آهي وَرتو، تو اِمتحان آسان جو.
دنيا جي مَندَرَن مان، پهريون هُو گهَرِ خدا جو (٧)،
راکا آسين اُنهيءَ جا، هُو پاسبان (٨) آسان جو.
سَردار قافلي جو، آهي مديني جو ميرُ،
نالي کان جنهن جي آهي، آرام جان آسان جو.
اِقبال جو ترانو (٩)، گهَنڊ جانُ "قليچ" پُڌجي،
ٿئي تو وَري روانو، پڻ ڪاروان (١٠) آسان جو.

(١) اسپين (٢) آکيرو (٣) بيت المقدس. (٤) درياهه جي اٿل. (٥) ٽنون چنڊ اسلام جو نشان. (٦) ڪوڙ، غلط. (٧) بيت الله، ڪعبو. (٨) راکو، سنڀاليندڙ. (٩) راڳ (١٠) قافلو.

٢٧٩. غزل ـ فخريه

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

حاضر آهين آءٌ دوست! سدا تون مُنهنجي آڏو،
هرجا آهين، هر شڪل ۾ موزُون (١) مُنهنجي آڏو.

تون ئي تون رهين خيال اندر منهنجي هميشہ،
تون تون ٻُڌان، جي مَڪ ڪري پُون پُون منهنجي آڏو.

ٿيو عشق منجهان عِلمِ لَدُنّي مُون کي حاصل،
گردن ٻہ جُهڪائي اچي گردوُن (٢) مُنهنجي آڏو.

سڀ جن تا فصاحت ۽ بلاغت ۾ جي اُستاد،
ڪن شرم کان، ہارن جانُ اَغُون غُون مُنهنجي آڏو.

عالِم جي مُدرّس ٿي، هلائين ٿا نيت بَحث،
طاقت نہ اٿن، ڪن اچي تيِن ڦُون (٣) منهنجي آڏو.

حِڪمت ۾ آهي اَصل اَرسطُو مُنهنجو شاگرد،
چوڪر آهي مڪتب جو فلاطُون مُنهنجي آڏو.

جڏهن عشق جي مستيءَ ۾ وڃان ڪوه و بيابان،
ڊوڙي اچي فرهاد ۽ مجنون مُنهنجي آڏو.

ميزان (٤) ۾ همت جي، مُنکي لَڪ ٻہ آهي ڪَڪ،
جَولان ۾ هاٿي بہ آهي جُون مُنهنجي آڏو.

شاعر سڀئي حيران رهن بَزم، سُخن ۾،
ڪنهن کي ٿئي جُراَت جو ڪري چُون مُنهنجي آڏو؟

جڏهن شعر چوڻ جو ڪو پَوي دل ۾ ڪڏهن پُور،
بيٺو آهي نيت، هَٿ ٻَڌيو مضمون مُنهنجي آڏو.

ٿيو آهيان قناعت کان "قليچ" آءٌ تونگر،
ٿيو غَرق، خزانو ڏسي قارون مُنهنجي آڏو.

---

(١) وڻندڙ، پسند. (٢) آسمان (٣) ٻناڪ هڻڻ. (٤) يا ـ ميدان.

٢٨٠. غزل – چا ٿيڻ چڱو آهي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

گهمندو درويش نِتُ رهي ته چڱو!
پاڻي درياهه جو وَهي ته چڱو!
ڪاوڙ ۽ ڪينو، ڪُوڙ، ڪُفر جي ڪَسُ،
قَلبَ (١) ماڻهوءَ جي نان لَهي ته چڱو!
مَغزَ ۾ هَٽَ ۽ وَهم جي ماڙي،
جا هُو جوڙي ٿو، سا ڊهي ته چڱو!
گهُرجي تا آو طَلَب ۾ موليٰ جي،
قاف تا قاف (٢) پيو ڪَهي (٣) ته چڱو!
سِڪَ ۾ تُنهنجي، سدائين صَبر ڪري،
سُور سَڀ طرح جا سَهي ته چڱو!
حُسن ۽ ناز جنهن ڪي هوني حاصِل،
سو پِتلي خلق ڪان ٿَهي (٤) ته چڱو!
ٺَڳَ صفت آهي جو رقيب پليد،
يو ڪُتي جانُ پِتلي بَهي ته چڱو!
دوست، آن جي چئي رُسي ويو "قليچ"!
سُون سان تَهه پَهه (٥) آچي لَهي (٦) ته چڱو!

٢٨١. غزل – سيڪو ڀاڻ پنهنجو جوابدار

فاعلاتن مفاعلن فعلات

پنهنجو سَڀ ڪَمُ آوهين مَهَل تي رَکو،
هي پاهي نه سَڀ آزَل (٧) تي رَکو.
بيشڪ آهي قَوي (٨) قَضا ۽ قَدَر،
ٽيڪَ (٩) آئين عِلم ۽ عَمَل تي رَکو.

---

(١) دل (٢) ساري جهان ۾. (٣) هلي (٤) پاسو ڪري. (٥) جلدي
(٦) هَرچي (٧) قسمت (٨) طاقت يا قوّت وارو. (٩) ڀروسو.

پاڻ پائهي تيو تا نَحسُ آوهين،
چو تا تُهمت سچي زُحَل (١) تي رَکو؟
حِرص سَڀَ کي کُهي تو تيغ بِنا،
ڏوهہ سڀ پوءِ چو آجل تي رَکو؟
کئي بُڇڙا کريو تا پنهنجي هٿين،
بارُ، شيطانَ جي خَلَل (٢) تي رَکو.
کَڏي دُهلاري ڏونکي مان آواز،
عُذر پوءِ گوڙَ جو دُهَل تي رَکو!
وڃي والاريو نُوحُ جانُ پيڙي،
نہ پَنَسِ جانُ وَتُون، جَبَل تي رَکو.
رَکو اُمِّيد رَبَّ تي، چئي تو "قليچ"،
نہ عقل ۽ ڏِگهي آمَل (٣) تي رَکو.

٢٨٢. غزل ـ مجاز سان حقيقت

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

ڏَپُ يا ڊِلاسو ڏي نہ مُنکي هُن جَهان جو،
واعظ (٤)! آءٌ واقِف آهيان حَديث ۽ قرآن جو.
هِڪُ لَحظو هِت گُذاريان جو، صُحبت ۾ يارَ جي،
مَٽُ ٿيو آبَد ۽ حُورو قُصور (٥) ۽ جنان (٦) جو.
آڪثر ٿئي تو عِشق شروع هِت مِجاز مان،
پوءِ ٿئي وَڃي حقيقي، جُزو جسم و جان جو.
بُتخانو ڪعبو آهي ۽ ميخانو ٿيو بهشت،
بُتَ مان مِلي خدا، مِلي ڏَسُ ! لامکان جو.
صُحبت ۾ آهي دِل جي سَچائي، وَفا ضرور،
اِيمان ۾ خراب ٿيو خطرو، گمان جو.
هيءُ ڪُفر ناهي،معنيٰ جي سَمجهي سگهين "قليچ"!
آهي عيانُ، پَرَ ٿيو ضرور اِت بيان جو.

---

(١) نَحسُ تارو. (٢) خرابي، حرکت. (٣) اُميد، آسرو. (٤) اي واعظ! (٥) ماڙيون (٦) جنت، بهشت.

٢٨٣. غزل – دل جو شرف ۽ شان

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

دِل آهي عاقلن لاءِ، هڪڙو حساب خانو،
پر آهي عاشقن لاءِ، هڪڙو ڪباب خانو.
پَڙلاءُ عِشق جو پئي، پردن ۾ دِل جي هَردم،
ڪَن راڳُ تيون رَڳون سڀُ، جڻ ٿيو رَباب خانو.
طالِب رَهي ٿو جيت ڪيٿ، مَطلُوبَ جي طَلَب ۾،
زاهد ٿو ڳولي مَسجد ۽ آءُ شراب خانو.
خِلوت سَچڻ جي خالي، مَرُ غَيرُ ڪان رَهي نيتُ،
ڪيسين ڪَنداسين ڪوئي دِل جي، ڪِتاب خانو؟
مُون چيُس، "آڪين جو خانو، آباد ڪر آچِي يارا!"
چيئين، "ڪير ٿاهي پنهنجو، اِن منجھ دُوآب(١) خانو(٢)"؟
ويرانُ ڪر وَسينءُ پيي، ويهي وَساءِ دِل ڪي،
آهي "قليچ"! دُنيا، ساري خَراب خانو.

٢٨٤. غزل – ٻن جي وچ ۾ فرق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

تَنُ ۽ مَنُ دركار(٣) ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
منجھ سُک ۽ آزار(٤)، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
ٿيون آڪيون دلبر جُون ۽ نرگس جُون ٻئي جادوءَ ڀَريون،
ٻئي ٻئي بيمار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
نيڻ خُوني يارَ جا، ظالم سَندا خنجر ۽ تير،
ٻئي آهن خونخوار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
سختي هڪَ سَڪرات جي ۽ ٻي جُدائي يارَ جي،
ٻئي آهن دشوار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟

(١) اکيون (٢) گهرُ (٣) ضروري (٤) ڏُک.

ٽيو دليُن جو چور دلبر، مال جو (١) دلّيءَ جو ٺَڳُ،
ٿئي آهن هُشيار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
رَخْش (٢) تي رُستم چڙهيو، دُلدُل تي ويٺو تي عليءَ،
ٻئي هٿا هَسوار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
شَرْع جي مَسنَد تي قاضي، گهوٽ جي مَسنَد تي چور،
ٻئي ٻَڌَن دستار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
هڪڙو غازي دينَ جو، دنيا جو ٻيو ڪافر نَهار،
ٻَئي هٿ تلوار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
هڪُ چڙهو، زاني، شرابي، ٻيو ڪريو، پرٽيل شريف (٣)،
جڳَ ۾ ٻَئي ٿيا خوار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
ماءُ جنهن پُٽ کي ڄڻيو، ۽ دائيءَ پاليو اُن کي جنهن،
اُن کي ٻئي ڪن پيار، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟
شعر جو جوڙي "قليچ" ۽ سِپَ مان نيڪري جو گُهَر (٤)،
ٻئي آهن شَهوار (٥)، ليڪن ڪيڏي هي ۽ ڪيڏي هُو؟

٢٨٥. غزل ـ مثلن ۾ مشهور ماڻهو

فعولن فعولن فعولن فعول

سَخا 'مَعْنَ' (٦) جي، عقل 'لُقمان' جو،
۽ خط (٧) "مير" جو، شِعْر "حَسّان" (٨) جو.
مَثَل (٩) وانگي ٿيا هي ۽ "حاتم" سَخي،
مَثَل تخت ٿيو جِئن "سليمان" جو.
ٻَڌر عَدْل ۾ آهي 'نوشيروان'،
۽ ٻِئي مَڪْر ۽ شَر (١٠) 'شيطان' جو.
'سڪندر' جو آئينو ۽ 'جَم' (١١) جو جام،
۽ ٻِئي زور 'رُستم' پَهلوان جو.

(١) مال جو چور. (٢) رستم جو گهوڙو. (٣) سَڪَر ماڻهو. (٤) موتي (٥) قيمتي، شاهاڻا. (٦) عرب (٧) خوشخطي (٨) عرب (٩) پهاڪو، ضرب المثل. (١٠) شرارت (١١) جمشيد.

تيـو نـامَن، سَحَر (١) ۾ 'سامـري'،
۽ 'هــاروت'، 'مــاروت' قرآن جـو.

نـقـاشـي ۾ مـشـهـور 'مـانـي' تـيـو،
۽ منجهه حُسن، 'يوسف' تيو ڪنعان جو.

عَربَ جو تيـو گهوڙو ۽ تازي (٢) ڪُتو،
۽ 'عيسيٰ' جو خَر، پڻ 'خراسان' (٣) جو.

اَصل 'آفـريـقـا' جـو تيو مشهور شينهن،
۽ هاٿي بـہ سڏجي 'هـنـدسـتـان' جـو.

جَوَن قـنـد 'مصري'، 'شيرازي' شـراب،
مِٺي (٤) 'چِيَن' جي، زِيرو 'ڪِرمان' جو.

'عَدن' جو تيو موتي، 'بَدَخشاني' لعل،
"قليچ" آهي 'سنڌي'، 'گُرجستان' (٥) جو.

٢٨٦. غزل ـ ٻاهر جي ڳولا آجائي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

جي مَحو عِشق ۾ ٿين، رَهنُما تو ڳولين ڇو؟
جي بَحر ۾ تو ٿُبين، ناخُدا (٦) تـو ڳولين ڇو؟

ڪَيئي جي عِشق جو سَودو، تہ سُود ڳولين ڪيئن؟
جي زَهر، درد جو ڪاڏُ نـي، دوا تو ڳولين ڇو؟

گُداز (٧) دِل جو ۽ همّت، عَجَب آٿيي آڪسير!
سي ڳولي آڻ تون هَٿ، ڪيميا تـو ڳولين ڇـو؟

بَغَل ۾ تُنهنجي تيو ڪعبو، طواف ڪـر اُن جـو،
مڪو، مدينو ۽ مَروَه، صَفا (٨) تو ڳولين ڇو؟

---

(١) جادو (٢) عربي (٣) خراساني گڏهہ. (٤) چيني (٥) گرجستان
(٦) ناکُئو، خلاصي. (٧) سوز (٨) حجَ وارا ٻہ جَبَل.

تڪين تون ڳولي منڍ هيُون، مسجد ون خُدا جي لاءِ،
ڪنيو تون ساڻ وَتين، جا بجا تو ڳولين ڇو؟
تو ڳوليان پاڻ ڪي آءٌ شمع جان، سڙي تي خاڪ،
پڇي نہ ڪو تو ڪنڌ هن سُون ڪان ڇا تو ڳولين، ڇو؟
تيو خود ڪان پوءِ خدا، "مَن عَرَف"(١) پڌو تو "قليچ"!
نہ نفس پنهنجو تو ڳوليو، خُدا تو ڳولين ڇو؟

٢٨٧. غزل - عشق جا عذاب

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

دَردن جو دِل ۾ دلبر، دُونهون آچي دُکايو،
مُحبت جو مَچ مَچائي، جيرو جگر جلايو.
هتِ سان قتيو حبيبن، تو ڙئون تَڙيو طبيبن،
قُربئون ڪُهي قريبن، ساڙڻ جو ڪيو نہ سعيو.
جن سان رکي محبت، تن تي وِجهي مصيبت،
رَحمت جي لاءِ زَحمت، سودو ڪري سوايو.
سُوريءَ تي ڪي چڙهائي(٢)، ٻرڪيءَ جان ڪي(٣) ڪلائي(٤)،
ڪي ڪَرَتَ سان چيرائي (٥)، ڪن کي وِجهي ڪُهايو(٦).
لذّت آچي تي جن کي، سُورن کي تا سِکن سي،
ڪارڻ ڪُسڻ جي پِرَ تي، گردن آچن جُهڪايو.
جي عِشق توکي آهي، وَجُ تون "قليچ"! ڪاهي،
سِرُ ڏي هٿن سان لاهي، پورهيو تيئي سجايو.

٢٨٨. غزل - کهڙو هڻڻ گهرجي

مفعول مفاعيلن مفعول مفاعيلن

دلبر کان ڏِچان پنهنجي، ديوانو هُجي آهڙو!
چوڌرد ڦِران پنهنجي، پروانو هُجي آهڙو!

(١) مَنْ عَرَفَ نفسه فقد عرف ربه (٢) منصور (٣) شمس تبريز.
(٤) ڪَلَ لهرائي. (٥) زڪريا (٦) امام حسين عليه السلام.

آءٌ دل کان پڄان پنهنجي، ۽ دل تي پڄي مُون کان،
ديوانو(١) هُجي آهڙو، ويرانو(٢) هُجي آهڙو!
دلبر جو آهيان نوڪر، روزانو چُمي هِڪ ڏئي،
ماهيانو هجي آهڙو! ساليانو هُجي آهڙو!
تو طَبْعُ رکان ڪُنواري، اولاد بہ شعرن جو،
آباد سدا جَڳَ جو، شل خانو هُجي آهڙو!
جوهر جو رکي ذاتي، مفلس نہ رهي ڪڏهين،
سو آهي غني(٣) جنهن وٽ، دُردانو هُجي آهڙو!
عالَم کي خرابات(٤) آءٌ سمجهان تو، فَلَڪ کي جام،
ميخانو هُجي آهڙو، پيمانو هُجي آهڙو!
پنهنجي کي سدا پاليان، ڏيان پيار پرائي(٥) کي،
شل! خويش هُجي آهڙو، بيگانو هُجي آهڙو!
هرڪوئي "قليچ" آخر، خسرو ۽ فريدون ٿئي،
جي بابو هُجي آهڙو، ۽ نانو هُجي آهڙو!

٢٨٩. غزل ــ ڪي بہ مشڪل يا ناممڪن ناهي

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

مُشڪل ۾ پَوُ، تہ آسانُ مُشڪل بہ ٿِي پوي ٿو،
پاڻيءَ اندر تُپِڻ سان، دريا جو ڊپُ لَهي ٿو.
بَدبُو ڪَلَن رَڱڻ جِي، گَندن ڪَمَن ڪرڻ جي،
خوشبُوءِ ٿئي بدلجي، ماڻهُوءَ جڏهن هيري ٿو.
آفيم، سنکيو ۽ ڀيا، جي زَهْرَ قاتِل آهن،
عادت سان ماڻهُوءَ اُن جو، ڳنڍو ڳِهي وڃي ٿو.
ڊوڙَن، نَچَڻَ رَسَن تي، ليٽَن، هٽَن تا بازيُون،
ٻِني جو مَٿو ڦِري ٿو، ۽ هُو مَٿان ڪِري ٿو.

(١) مراد ــ آءٌ. (٢) مراد ــ دل. (٣) دولتمند (٤) شرابخانو (٥) بيگاني.

گھوڙا بہ گڏ ڊوڙائي، ٻيھي ٻَنِن تي تن جي،
ھَڪلي لغام ڏارا، چَھٻُڪ بہ ھُو ھَٽي ٿو.
سِکو ھنر يا حرفت، آھي اَول ۾ مُشڪل،
وَرْزَش ڪان پوءِ ڏُکيو ڪَمُ، آخر سُکيو(١) ٿئي ٿو.
دِل ۽ دماغَ جا ڪَمَ، عَضون ڪان (٢) گھٽ نہ آھن،
ھَرڪو ڪرامَت اُن کي يا مَعْجزو چوي ٿو.
اِنسانُ رُوح آھي، ۽ رُوح ٿيو خدائي،
قوّت خدائي اُن کي، جيئن دِل چوي، ڪَري ٿو(٣).
ڪي ناھي جو نہ اُن لاءِ، مُمڪن ھجي يا آسان،
نائِب خليفو اُن کي، پنھنجو خُدا سَڏي (٤) ٿو.
سِجدو تڏھن (٥) اُنھيءَ کي، اَصْلُون ڪيو ملائِڪ(٦)،
موتِي بہ نيت حَقَ سان، ماڻھو وڃي مِلي ٿو(٧).
پنھنجو شَرَف تون ذاتِي، ڏِس ڏيان سان ”قليچا“!
ھَلُ رستو سو ھميشه، ھِت توکي جو نھي ٿو(٨).

٢٩٠. قصيدو ـ مناجات يا دعا

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

اِلاھي! مُنھنجو چاڻِين حال سارو،
نہ توري ٿئي ڪڏھن مُنھنجو گُذارو.
اِلاھي! آءٌ گُناھن ۾ آھيان غَرْق،
مدد ڪَر تُون، وَڻان تا آءٌ ڪِنارو.
اِلاھي! ننڊ ۾ غَفْلَت جي آھيان،
مُنکي جاڳاءِ، تا ٿيان ڏيان وارو.
اِلاھي! آھيان شَرمِندو، پشيمان،
گُناھن ڪان ٿيو مُنھن مُنھنجو ڪارو.

---

(١) آسان (٢) جسماني ڪمن ڪان. (٣) رُوح ڪري ٿو. (٤) قرآن موجب.
(٥) تنھنڪري (٦) ملائِڪن (٧) واصل باللہ ٿئي ٿو. (٨) مناسب آھي.

اِلاهي! غيب مان ڏيکار ڪا راھَہ،
رَهان ڪِٿي اِنهيءَ ۾ تو وَرهيارو (١).
اِلاهي! تو ڏِني عزّت مُنکي آج،
نہ ڪر مُون کي سيائي (٢) بيقرارو.
اِلاهي! جي نہ ڏِين توفيقَ مُون کي،
تہ ماري نفس هوند مُون کي هچارو.
اِلاهي! قبر ۾ پئي راتِ جڏهين،
ڏي پنهنجي لُطف جو مُون کي ڏيکارو.
اِلاهي! موتَ جي تِي راتَ مُشکل،
مُنکي ڏيکار ڪو آسان چارو.
اِلاهي! جي تُون لوڏِين يا تُون ڪولين،
تہ پانهو آهيان آءٌ بيوَس، ويچارو.
اِلاهي! فضل سان پنهنجي قبولج،
سرّنَ دل جو (٣)، آکين منهنجُن جو ڳارو.
اِلاهي! نفس ۽ شيطان مارِين،
ڏي تقويٰ (٤) ۽ عبادت جو پنارو (٥).
اِلاهي! منهنجي خاطر (٦) جمع تُون ڪر،
آهيان مسڪين حيران آءٌ نِڪارو.
اِلاهي! تو گهرُان باقي مدد هيڪَ،
ڪريان آسان دُنيا مان گذارو (٧).
اِلاهي! تنهنجو بندو هيڪُ "قليچ" آھ،
تُون لاهج دل اُنهيءَ جي تان آندارو (٨).

٢٩١. غزل - ڏنل طرح تي

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

مَلڪَن کان وَڌِ شرف ۾ ڪامِل بَشَر (٩) آھي تو،
دَرجي ۾ ناقصَن (١٠) کان، وَڌِ گاو، خَر آھي تو.

(١) سال بسال. (٢) قيامت ۾. (٣) دِلسوزي (٤) پرهيزگاري (٥) پناھ، بچاءُ.
(٦) دل (٧) چالائو (٨) پا - مونجهارو. (٩) اِنسان (١٠) ناقص اِنسانن کان.

إنسانَ لاءِ بيڪار آهي حَسَب نَسَب سَبُ،
دنيا ۽ دينَ ۾ ڪَرمُ، ذاتِي گُهَر (١) آچي تو.
عِلم ۽ هُنَر سان اَڪثَر، ٿئي بَخت ڪين ياوَر،
جڏهن بَخت ٿئي تو ياوَر، عِلم ۽ هُنَر آچي تو.
عالَم ۾ حُسن ۽ عِشق، پيدا ڪَيئي آي خالق!
تَجلو پنهي جو تنهن مان، آندر، بَهَر آچي تو.
ديدار لاءِ تُنهنجي، ويو طُور ڏي چو موسيٰ؟
هر شي ۾ (٢) حُسن تُنهنجو، يا رَبَّ! نَظَر آچي تو (٣).
تُنهنجي ڏسڻ جو دلبر! هيتِ (٤) ڪنهن کي تابُ ناهي،
خيال ئي سان پڻ مَٿي ۾، اَن جي چَڪَر آچي تو.
زُلفن جا پيچ مُنهن تي، عَقرب (٥) تا ياد ڏيارين،
ٿئي خوف، بُرجَ اَن ۾ جَڏهين قَمَر (٦) آچي تو.
چاهين (٧) لقا "قليچا"! تِيءُ فِڪر اِن ۾ فاني،
اَن ڏي وَڃڻ جو توکي، جلدي سَفَر آچي تو.

٢٩٢. غزل ـ گُلاب جو گل

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

مُکري هو هڪڙي نندڙي، آول گُل گُلاب جو (٨)،
ڏانديءَ تي پنهنجي، کُلندو سو درجي بدرجي ويو.
شَبنَم (٩) چَپَن کي اَن جي چُميون ڏيئي کوليو پوءِ،
ماکيءَ جي مَک کي روشني آئي آتي ڪَڍيو.
آئي صَبا جي هير، ۽ وئي موهجي مَتِيس،
ويو رنگ و بُوءِ جو مَچِي چَوُگرد چهچٽو.
بازار عِشق و حُسن جي تي گَرمُ هَر طرح،
اَن جي خوشي ڪمال هُئي، جيسينُ بهار هو.

(١) لياقت (٢) جڏهن (٣) ڏنل طرح جيي مصرع. (٤) هن دنيا ۾.
(٥) وِڇون (٦) چنڊ (٧) جيڪڏهن (٨) نثر ـ هڪڙي نندڙي مکڙي،
آول گُلاب جو گُل هو. (٩) ماڪَ.

ڪوماريو گل، سيارو جڏهن آيو ۽ خزان،
هر لحظي جهونو واءُ جو ميدان مان لڳو.
پنَ اَن جا ٿيا ڦڪا (١)، جي نزاڪت مان هئا پريل،
ڇڻندا ويا، ڳرن مندو جڻ مينهن تي وٺو.
حق ڏارا، دَرد اَن جي جي سُڌ ڪنهن کي ڪانه پئي،
ويچارو گل گلاب جو اَن راتِ نيسٽ مُئو.
سنڌي لکيو ”قليچ“ هي فرمائشي غزل،
انگريزي اصل ڊاڪٽر ماٿيوز (٢) هو لکيو.

٢٩٣. غزل ـ رنگيءَ جا رنگ

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

مُنهنجي گل کي وٺي هر لحظي تو گلزار پيو،
پڻ پيو بازار، نه (٣) هوئي اَن جو خريدار پيو.

پيو وڳو تو ڏکي هر دم ۾ ڪري پيو جلوو،
وٺي مظهر (٤) پيو تو، تا ڪري اظهار پيو.

قهر جا ناز ٿيون ڪن مست آکيون اَن جون، تا،
مست آک اَن جي تي، هر لحظي هوئي هشيار (٥) پيو.

هڪ گهڙي چپ نه رهي مُنهنجو سڄڻ بولڻ کان،
بولي هر دم پيو سنديس، ذڪر ۾ اَذڪار پيو.

عشقبازيءَ جو رکي شوق، ڪري (٦) پاڻ سان، پر،
نه اُتس حسن ڏسڻ پنهنجي ري ڪم ڪار پيو.

مغربيءَ وانگي ٿيو حيران سندس لاءِ ”قليچ“،
ڪري هر دم آکيان عالم جي تو اِقرار پيو.

---

(١) زرد (٢) ڪنهن وقت ۾ سنڌ مدرسي جو پرنسپال. (٣) نه جيئن هجي ... (٤) صورت (٥) فاعل، هوئي جو. (٦) عشقبازي ڪري.

٢٩٤. غزل ـ زماني جي اُلٽي چالي

مفاعلين مفاعلين مفاعيل

ٻُڌايان ڇا آءٌ ڪنهن کي قِصّو پنهنجو؟
ته ڏِسجي زهر تو ترياق منهنجو.
مُحبّت سان، ڪنهان جنهن جو مٺو، پير،
آهو چيڙ مان، ٿني مُون کي وجهي ٿو.
ڀُڇان خير عافيت جنهن جي وڃي آءٌ،
چوي ڇو آئين هيت؟ وٺ پنهنجو رستو!
ڪري نيت جڳ کي نيڪي جي نصيحت،
سُکي ويو وات، ۽ ويهي ڳلو ويو.
زماني جي جڏهن ٿي چال اُلٽي،
وٺن جڳ ۾ تڏهن رستو ٿا اُلٽو.
ڀلائي بدران جڏهن آهي بُرائي،
تڏهن ڳهرجي رهڻ ڳنگو ۽ ٻوڙو.
ٿيم سڀ شعر، موتي ۽ جواهر،
خداوندا! خريدارن کي ڇا ٿيو؟
قلم منهنجي مان نڪري ٿو سخن سچ،
نه دُنيا ۾ وٽان سڀ کي تڏهن ٿو.
سِوا تسليم ۽ صبر ۽ رضا جي،
"قليچا" ٻيو نه هيت چارو رهيو ڪو.

٢٩٥. غزل ـ عاشق جي جدائي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڇا ٻُڌايان حال پنهنجو؟ آهي سو ابتر گهڻو،
منهنجي قسمت ۾ اڪيل شايد هو شور ۽ شر گهڻو.
جابجا دُنيا ۾ ڀٽڪيس، پر نه آئي بر مُراد(١)،
گرچه واهر لاءِ آءٌ گهر گهر گُهميس، در در گهڻو.

---

(١) پوري ٿي.

ٻڌ آءِ مُنهنجا شاهہ عالي! عرض ھين مسڪين جو،
گرچہ ڏهشت کان ٿو تنهنجي ٿئي ٿو دل ۾ ڏر گهٽو(١).
پنهنجي گهائل دِل سندو، دلدار آءٌ پيو گوليان،
تا چوَن، عاشق آنهي تي گرچہ ٿيو لشڪر گهٽو.
بندَ ۾ آن جي رهي ٿو، ناٿ جنهن جو ٿيو ”قليچ“،
هو رهي هُت، آءٌ سران هيت، هت هتان ٻر سر گهٽو.

٢٩٦. خدا جي حڪمت عالم ۾

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

حرارت (٢) ۾ هلي، جو برهہ جي ٻحران ۾ آيو،
ڪشالا سو ڪڍي، محبت سندي ميدان ۾ آيو.
لهو جنهن لعل سان لاتو، پهي پوءِ آنت تنهن پاتو،
نباهي نينهن جو ناتو، ڪُسي، قربان (٣) ۾ آيو.
تڪبّرجنهن تڪي توري، ڪڍيو قلبون ڪپي ڪوري،
سُمرئي سيل جي سوري، رڙهي، رحمان ۾ آيو.
وتن وڻجهار ويڳاڻا، سُڪي ٿيا سوز ۾ ساڻا،
ٻشَر، بيزار ٿيو پاڻان، ملڪ، سُبحان (٤) ۾ آيو.
حڪيمن وَرق سي واري، صفحا ساڏ يا سِٽون ساري،
مسين (٥) ڪو تيرورو تاري، لهي لقمان ۾ آيو.
آرسطو آنت مان آتو، پتو سقراط نا پاتو،
فلاطون بيڙڪ (٦) ۾ ٻاتو، خضر، خفقان ۾ آيو.
تڪوسيڪو ڳڙهيون گولي، پليو پُورب، پڇم ڦولهي،
رُلايو راهہ جي رولي، ڦري آرمان ۾ آيو.
پڇائيندا وتيا پيرو، جلائي جان ۽ جيرو،
نہ ڪنهن کي دوست جو ڏيرو، هڏهين (٧) اِمڪان ۾آيو.
ٿيا جي وهم کان واندا، عجب اِسرار تن آندا،
تہ جنهن لاءِ مست سي ماندا، ٻچي (٨) اِنسان ۾ آيو.

(١) ڊپ، خوف. (٢) گرمي (٣) قرباني (٤) تسبيح (٥) مَس مَس
(٦) ذَرو (٧) مُور (٨) ٻچي يا آولاد.

رُلين چو رَند تي ريهي؟ پَنسج تون پاڻ ۾ پيهي،
"آنا آقرب؟" وَليج ويهي، اِنهيءَ جي شانَ ۾ آيو.
سَنياري سُند ريُون (١) ساهي، يَمَن ڪَلياڻَ ۾ ڪاهي،
ڪَتيُون سَي ٺاٺَ ۾ ٺاهي، تَنَن تَن تانَ (٢) ۾ آيو.
جَڳَت جيي جاجَهه (٣) ۾ جهاڳي، زَمين ۽ آسمان آڳي،
جَبَل ۾ جوشَ ڪان جاڳي، سَٽيي مهرانَ (٤) ۾ آيو.
جَپي وَٽ تُون آلسڪُب اوري، آپيوا ڪاڻ پَو پوري،
نِرا ڪاري چِلَت چوري، آتي آيمانَ ۾ آيو.
فَنا تِي فِڪر ۾ فاني، لَهي وَٽ جوڙَ ۾ جاني،
پَسي جَنهن جي حُڪمراني، فَلڪ فرمانَ ۾ آيو.
پَکيي پَرواز ۾ پرتان، تَنوارنِ تابَ ۾ تَنهن ڪان،
"قليچ" آزاد تِي آصلانَ، آڏي آسمانَ ۾ آيو.

٢٩٧. قصيدو ـ ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

مُون کي مَيخوار ڪَيو، ڪَنهن ڪَيو؟ دِلدار ڪيو،
مَستُ سَرشار ڪَيو، ڪَنهن ڪَيو؟ دِلدارَ ڪَيو.
پيرتِ جو پيالو پياري، ڪَيئين بيخود، بيهوش،
وَري هُشيار ڪَيو، ڪَنهن ڪَيو؟ دِلدار ڪَيو.
نازَ، آندازَ سان مَنُ موهي، ڏُتاري دِل کي،
عاشقِ زار ڪَيو، ڪَنهن ڪَيو؟ دِلدارَ ڪيو.
لُعبتَن (٥) چينَ جي کي، جَلوو ڏيکاري پَنهنجو،
نقشِ دِيوار ڪَيو، ڪَنهن ڪَيو؟ دِلدارَ ڪَيو.
زُهد و تَقويٰ (٦) ۾، تہ آهہ هوس نہ صَنعانَ ڪان ڪَم،
ڪُفر ۾ تار ڪَيو، ڪَنهن ڪيو؟ دِلدارَ ڪَيو.

---

(١) ستارون (٢) واڄي يا ساز جو آواز. (٣) بَحر (٤) دريا هہ
(٥) ڪُٺين، محبوبن. (٦) پرهيزگاري.

چيني توحيد جي تسبيح، رضا جو زنجير،
قيد زُنّار (١) ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
ننگ ناموس ڪيو، نينهن سچي جي برباد،
خلق ۾ خوار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
ڪالهه هُس خاڪ ۾ آءٌ، خار ۽ خس کان به ذليل،
اَج گُلي هار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
دل جليَن، درد وندن، بيرهم جي بيمارن جو،
مون کي مهندار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
مثل مجنونؑ جي، مٺن خواهه وطن کان مون کي،
بيرّ، بيزار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
جان و دل نقد ڏيئي، سُور و هايم سامان،
مون سان واپار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
دولت، عشق مرحمت ڪري (٢)، مون مُفلس جو،
بخت بيدار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
جو ملائڪ هو مُقرّب، سو ڦري ٿيو اِبليس،
نُور مان نار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
ڏِس! ته منصُور کي، ڪيئن عُذر آنا الحق جو ڪري،
بر سر دار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
زڪريا کي به ته ڏس! ذڪر ڪندي، ڪهري ڪرَتُ،
جسم مان پار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
هوڏي تبريز کي، توبه جي عوض، کَل لاهي،
نينهن نيروار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
ڪربلا لحمڪ لحمي (٣) جو ڪٽڪ پڻ ڪاهي،
ته، تلوار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.
پنهنجا سڀ مُحب، مُصيبت ۾ وجهي، هڪ هڪ جو،
سِرُ، ڏَڙَ نُون ڌار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو.

(١) جنئيو (٢) بخشي (٣) إمام حُسين عليه السلام.

عاشقن کي ڏيئي، اِن طرح عذابن تي عذاب،
عِشق اِظهار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
اِسم، آعظم جو ڏيئي وِرد، وظيفو، دِل کي،
گنج، اِسرار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
صبر سان پيو تو سهان سور سجڻ جا سهڻين،
سخت لاچار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
خوف عقبيٰ جا ڏيئي، مون کي منجهايو هو مُلن،
هاڻ سبڪسار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
پياده پائيءَ ۽ گدائيءَ ۾ عمر وئي آخر،
شاهه ۽ هسوار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
وات ويندي وڙهي، ۽ گاريون ڏيئي، آج مون سان،
مُفت تڪرار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
پنهنجي ڪوچي (١) ۾ ڏسي رات، رقيبن کان مُنکي،
پڻ خبردار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
هُئي مِٺي مات، مگر مون کي "گدا" (٢) سان ڏسي گڏ،
گرم گُفتار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
شاعرن سان تيڻ لاءِ مُقابل، مون کي،
تُرت تيار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.
طبع منهنجيءَ کي ته "سانگيءَ" (٣) سنڌي سنگت ۾ "قليچ"!
تيز رفتار ڪيو، ڪنهن ڪيو؟ دِلدار ڪيو.

٢٩٨. غزل - صبا جي هٿان پيغام

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڏي صبا! سعيو ڪري، آڻي سنيهو يار جو،
مَن موهن مِنتار دِلبر، دِل گهُرئي دِلدار جو.
تِي بهاري، وئي خزان، سرسبز ٿيا صحرا سڀئي،
بُلبُلن ۾ گُفتگو پيو هر گهڙيءَ گُلزار جو.

(١) گهٽيءَ (٢) سنڌي شاعر جو نالو. (٣) مير عبدالحسين خان "سانگي".

تو و جهان هَر وقت فالوُن، ۽ نِهاريان چَو طرف،
مان ڪاٿوُن ڪولنوي ڪانگل، پريَن جي پار جو.
عمُر ساري، هِجُر جي هاجي ڪيو مون کي هَلاڪ،
يا اِلاهِي! ڪو دِلاسو، دوستَ جي ديدارَ جو.
آي عَزيزو! ڪا ڪَجو، منهنجي مَسيحا کي خَبَر،
هاڻ هَي هَي! حالُ ڪونهي بِرهَ جي بيمارَ جو.
غَمُ نه کاءِ، ڪَر صَبُر سُورن ۾ سدائين آي "قليچ"!
مَرُد سُورُون ڪين ڪَن سنسو(١) اِنهيءَ سَنسار جو.

٢٩٩. غزل - خوشخبري ۽ مبارڪ

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

خوش خَبَر آئي وَري، واهه! مُبارَڪ يارو!
سَرس سرَهايون ٿيون ساهَ (٢)، مُبارڪَ يارو!
عيشَ، عِشرت سَدا سامانَ مِڙئي ٿيا موجُود،
سَوين سَه پَهه (٣) ٿيا عَجب لاهَ، مُبارڪَ يارو!
فَتح و نُصرت جو ٻُڌي، فِڪُر کان فارغ ٿيا آمير،
دَرد ٿيا دُور سَدا شاهَ، مُبارڪَ يارو!
آهي اُمّيد، وَري فِڪُر ۽ ڪِتي نه آچي،
لُطف ۽ فَضُل ڪيو الله، مُبارڪَ يارو!
شُڪُر ڪَر شُڪُر، سدا دَرمَتي داوَر جي "قليچ"،
دِل جا مَطلب ٿيا دِلخواه، مُبارڪَ يارو!

٣٠٠. غزل - محبوب کي عرض*

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

لَبَ سان لَبُ آي لاله رُو! مُون کي مِلائي ڏي ذَرو،
داغُ حَسرت جو ڪَپي، دِل تان ڪَڍائي ڏي ذَرو.

(١) وَهم، فِڪُر. (٢) ساهَ کي. (٣) جلد.
* نانڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل.

شَمعُروُ جي آهين تون، تا پڻ آهيان پروانو آءٌ،
پنهنجي محفل ۾ جلاين کي، جلائڻ ڏي ذرو.
شَرمُ جي ڌارين، ته پوءِ مون سان نه ملُ مُنهنجا پرين!
ساهہ سڪندو تو وٽي، تنهن کي وڃڻ ڏي ذرو.
سنگدل، چو ميٺل، بُت تي آهين! ڪي ڳالهاءِ تُون،
پنهنجي پيرن تي مُنکي، تون سِرُ جُهڪائڻ ڏي ذرو.
هجر ۾ تُنهنجي سِڪي، تولاءِ وَرهن کان "قليچ"
وَصلُ جو ڪو وَرقُ هاڻ، آن کي وَرائڻ ڏي ذرو.

٣٠١. غزل - بادشاهہ جي تعريف ۽ اُن لاءِ دعا*

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

تو جهڙو مُشرّف(١) بيو ڪوئي شاهہ نہ هُوندو،
تو جهڙو مُنوّر بہ ڪڏهن ماهہ (٢) نہ هُوندو.
چا فَرّ (٣) فريدون جو، هِن فَرّ برابر،
جمشيد کي هيءَ عِزّ ۽ هيءَ جاه نہ هُوندو.
رُستم بہ ڊِڄي زال جانُ، تو شيرَ جي پُٽو کان،
۽ سام (٤) کي پڻ سا مُنهين(٥) جو ساهہ(٦) نہ هُوندو.
نيتُ آهي گهڻي تُنهنجي رعيّت سان رعايت،
مائٽ کي بہ اولاد سان سو چاهہ (٧) نہ هُوندو.
دل سان تو "قليچ" اصُل ڪري توکي دُعائُون،
دُنيا ۾ سندئي دُشمن، بدخواهہ نہ هُوندو!

٣٠٢. غزل - شاديءَ جي خوشي*

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

عيشُ، عِشرت جو فلڪ تي هي سِتارو چمڪيو،
گويا آج بُرجِ، سعادت جو مُنارو چمڪيو.

---

* ناٺڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل.

(١) شرف وارو. (٢) چنڊ (٣) دٻدٻو (٤) پهلوان جو نالو. (٥) سامهون ٽِڪڻ جو. (٦) طاقت، همت، جُرات. (٧) محبت.

* ناٺڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل.

آئي (١) شاديءَ سندي محفل ۾ خوشيءَ جي برسات،
گهوٽ ۽ ڪنوار سندو نُور، نظارو چمڪيو.
هيڏي شاديءَ جي خوشيءَ ڪان تيڙيو گؤنتو ۽ گلاب،
هوڏي مستيءَ منجهان سوتيو ۽ هزارو چمڪيو.
ٿيا جواهر سوين صدقي، ٿيا مٿين موتي نثار،
سِرَ تي سُهڻن جي سدا سِهرو سُنهارو چمڪيو.
جانِ ۽ دِل سان مُبارڪ تو ڏِئي سڀ کي "قليچ"،
نازنينن سندو نِت بخت نيارو چمڪيو.

٣٠٣. غزل ـ نشي ۾ عاشق جو راڳ *

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

نشي ۾ واهه، عجب لذّت! آها هاها، آهو هوهوا
مليي دُنيا جي سڀ دولت ـ آها هاها، آهو هوهوا
مِليو اَڄ مَن موهن جانِي، نه هوندو جنهن جو ڪو ثانِي،
منکي مارِيو سندس اُلفت ـ آها هاها، آهو هوهو!
گلابي مُنهن سندس گُل جيئن، مسلسل زُلف، سُنبل جيئن،
ڏِسي هر ڪنهن کي ٿئي حيرت، آها هاها، آهو هوهو!
سراسر سُهڻي هيءَ صورت، برابر موهڻي هيءَ مورت،
عجب، قادِر سندي قُدرت! آها هاها، آهو هوهو!
ڪيو هُن مون کي مستانو، هي شمع، آءٌ آن جو پروانو،
عجب اُلفت! ڪُلهي قسمت! آها هاها، آهو هوهو!
آءٌ جوڳي، هيءَ ٿي جوڳياڻي، آءٌ راجا، هيءَ منهنجي راڻي،
"قليچ"! اِيءَ عُمدي ٿي صحبت ـ آها هاها، آهو هوهو!

٣٠٤. غزل ـ صوفيءَ جي وصف

مفعول مفاعلن مفاعيل

صُوفيءَ جو سدائين صاف سينو،
ڪنهن سان به رکي ڪڏهن نه ڪينو.

(١) وَئِي.
* ناٽڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل.

چا گَبْر (١)، يَهوُد، چا مُسلمان!
ڪُل سان رَکي قُرب جو قَرينو (٢).

مِهْتَر (٣) هُجي گَرچه صاحب، تَخْت،
ڪِهْتَر (٤) چوي پاڻ کي ڪمينو.

فَرحَت آچي فاقي (٥) ۾ تنهن کي،
تازو هوئي طعام يا شَبينو (٦).

مَنزَل (٧) ڪَري پاڻَ پيرين پيادو،
دُشمن کي ڏئي مَمندُ، چينو (٨).

مَسْنَد تي ڪري نہ سُور آرام،
پورهئي ۾ وَهائي نيت پَسينو (٩).

درويشَ کي وَقت جو نہ ويچارُ،
گُذري وَڃي سالُ خواه مهينو.

جنهن کي ٿا سڏين "ڪيشتي،(١٠)نوح"،
صُوفيءَ جي سو سيني جو سفينو (١١).

جو مَرْد خُدا جو آهڙو آهي،
سو خاتِم،(١٢)عِشْق جو نگينو (١٣).

ٻُولين جي "قليچ" اِسْم، آعْظَم،
دَرويش جي دل ۾ ٿئي دَفينو(١٤).

٣٠٥. غزل - سيڪجهہ ٿيو تہ چا ٿيو؟

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

دُنيا ۾ دِل جو مَطلب پُورو ٿيو تہ چا ٿيو،
آخِر مِليو نہ جي رَبُ، ٻيو سَڀ مِليو تہ چا ٿيو؟

---

(١) آتش پرست. (٢) واسطو، ويجهڙائي. (٣) شريف (٤) مسڪين، نيچ.
(٥) بُک (٦) راتوکو، ٻاروٽو. (٧) پَنڌ (٨) گهوڙو (٩) پگهر
(١٠) ٻيڙي (١١) ٻيڙي (١٢) مُنڊي (١٣) ٽِڪ (١٤) پُوريل، ليڪَل.

مَرُ هيت هُجيئي شاهي، لَکَ لَشکر ۽ سپاهي،
ٿيندين عدمِ(١) ڏي راهي، جَڳُ فتح ڪيو تہ ڇا ٿيو؟
ٿئين عِلم ۾ جي ڪاملُ، ڪَرِ ٻن عمَل کي شاملُ،
عالِمُ جي ٿيو نہ عاملُ (٢)، دَفتر لکيو تہ ڇا ٿيو؟
هُتِ فَقر جو فَسانو، هيت زَر جو ٿئي زمانو،
هُتِ ڪَرِ تون هُو خزانو، هيءُ مالُ ويو تہ ڇا ٿيو؟
دنيا جا سُکَ ڦِٽا ڪَر، وَٺُ آخرت کي آخر،
سؤدي ۾ سؤد خاطر، نُقصان پيو تہ ڇا ٿيو؟
سؤ رهہ ڏَکو ڏيکارُيئي، ويري سچو وساريئي،
پنهنجو نہ نَفس ماريئي، دشمن دَميو تہ ڇا ٿيو؟
آهي ”قليچ“ آرمان، ڪيو شِرڪَ توکي شيطانُ،
مَنُ بي نہ ٿيو مسلمانُ، ڪَلمو پڙهيو تہ ڇا ٿيو؟

٣٠٦. غزل ـ ”حسنا دلدار“ ناٽڪ جو سين

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

اِن ڳَهڙيءَ يارو! عجَب نينهَن نظارو ٿيندو،
حُسن جو شورُ ۽ شَر، عِشقَ (٣) اِشارو ٿيندو.
ٿيندي بَدنام بَدي، شرم، شرارت (٤) شامل،
هُل (٥) حَليمت (٦) سَندو، نيڪيءَ سندو نعرو (٧) ٿيندو.
دَور دنيا جو نمونو آهي هِنَ هَنڌ موجُود،
واري واري سان هِتان سَڀَ جو گُذارو ٿيندو.
هَر طَبيعت جا هِتي ٿيندا مقرّر ماڻهو،
مردَ، عَورت جي وصيّت (٨) جو بہ وارو ٿيندو.
قابليّت ۽ شرافت ۽ مُحبّت سان گَڏ،
حُسن، حُسنا جو بہ هرطرح هزارو (٩) ٿيندو.

---

(١) هُو جهان. (٢) عَمل ڪندڙ. (٣) عيشق جو. (٤) شرارت سان.
(٥) تعريف (٦) حليمائي (٧) نارو (٨) نصيحت (٩) قيمتي، قدر وارو.

سوهنا ڏينڊي عجب سوهڻ ۽ مُحبت جو مثال،
پر وڙي پيءُ سان سندس پوءِ پيارو ٿيندو.
واهه! بَهرام جي اُلفت ۽ وفاداري واهه!
عاقبت، قُرب، قرابت ۾ ڪرارو (١) ٿيندو.
جيڪو دِلدارَ جانِ، مُحبت ۾ رَهي نِتُ مُحڪم،
گرچه مُفلس هوئي، سندس سَرس سِتارو ٿيندو.
عَقل، اِنصاف، عَدالت ۽ آمانت جي ڪري،
نيڪ نوّاب سندو نياءُ، نيارو ٿيندو.
مارواڙيءَ جيهو بيرَحم، ڪُسا ڪي، ڪَنجوس،
جو ٿئي، قلب (١) ۽ منهن تنهن جو به ڪارو ٿيندو.
چرچي بازيءَ ۾ ته ظاهر ٿيندا هَرگُن سندا گُن،
پڻ پين ڪين جو شَرح وار وَڌارو ٿيندو.
آهي هيندن جي حقيقت ته سَڀِن کي معلوم،
پر مُسلماني به احوال سوچارو ٿيندو.
جيڪڏهن ڏيان سان هي پُڙبو سمورو احوال،
آهي اُميد ته پوءِ سَڀ جو سُڌارو ٿيندو.
تو سلام آن کي (٣) ڪَري صاحبو! هاڻ دل سان "قليچ"،
پاڻهي مَعلوم قِصو سڀني کي سارو ٿيندو.

٣٠٧. غزل ـ ناٽڪ جو خاتمو يا پڇاڙي

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

ناٽڪ آسان جو دوستو! آخر تَمام ٿيو،
صَد شُڪر، جي پَسند سڄو اِنتظام ٿيو.
جيڪي پُنو، آوهان کي پُڌايوسين نَظم و نَثر،
مَنظُور ٿيو ته خوب، هي عمدو ڪلام ٿيو.

(١) غالب، بَرک. (٢) دل (٣) اوهان کي.

هيءِ خوشدليءَ جو کيل آصل آنگريزي هو،
مَٽ سَٽ منجهس ٿِيءِ، هاڻ نئون اَن جو نام ٿيو.
وَرتو آٿون بہ شيڪسپيئر جي ڪتاب مان،
جنهن جهڙو ڪونہ شاعر، عالي مقام ٿيو.
صُورت ولايتيءَ کي مِليو ويس سِنڌ جو،
مَئي(١) ٿِي پُراڻِي، تِنهن سان بہ پُر پنهنجو جام ٿيو.
قِصّو آهي عجيب، مُصنّف ڪچو اگرچ،
پُختو آهي تہ آصل، فقط نَقُل خام ٿيو.
ٿيو خيرُ ۽ خوشيءَ سان بہ پُورو آسان جو ڪمُ.
هَرڪو ڏِسي، ٻُڌي هِتي خوش خاص و عام ٿيو.
ٿِي مُدّعا آسان جي، آوهان جي رَضا، خوشي،
وِهسڻ، کِلڻ آوهان جو، اسان جو اِنعام ٿيو.
لُطف ۽ ڪَرم اوهان جي ۾ پڻ آس اٿون اچا،
جڳ جو نفعو، آسان جو تہ مَطلب مُدام ٿيو.
شَل! خوش رکي آوهان کي خُدا نيتُ، "قليچ" چئي،
رُخصت وَٺون ٿا هاڻ، سڀن کي سَلام ٿيو.

٣٠٨. غزل ــ يار جو وصال

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

اَجُ آڱڻ مُنهنجي لنگهي مُحِبُ بہ آيو منهنجو،
شُڪرُ صد شُڪرُ، ٿيو بَخُتُ سَوايو مُنهنجو.
جنهن جي مُحبت ۾ لُٽايُم دل و دين، دولت سڀ،
سو مِليو نيٺ، ٿيو خرچ سَجايو مُنهنجو.
وَصُلِ ۾ دوست جي ٿيو مُون کي مُيسّر مِعراج،
ويو لنگهي عَرُش کان پڻ آوج ۾ پايو مُنهنجو.
هيسين تائين هِجُر ۾ هُس بوم(٢) کان آءٌ شوم(٣) وڌيڪ،
هاڻ هُما کان بہ هُمايون(٤) ٿيو سايو(٥) مُنهنجو.

(١) شراب (٢) چِبڙ (٣) نَحُس (٤) سَعُد (٥) پاچو.

ڪيو غلاميءَ ۾ جڏهانڪر مون کي دلبر مقبول،
دارا دربان، سڪندر ٿيو دايو مُنهنجو.

آن جي صحبت ۾ ٿيس صاحب، اِقبال ”قليچ“!
گرچه ڪمتر هو گهٽو آصل ۾ مايو مُنهنجو.

٣٠٩. غزل ـ تنهنجي روبرو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آرزوُ اِيءَ ئي ته نڪري دم تُنهنجي روبرو،
مَر ته ٿئي فيصل سچو هيءَ ڪم تُنهنجي روبرو.

تو مٿان صدقي ٿين جنّ ۽ مَلڪ، حور ۽ پري،
ڪهڙي شي آهي ڀلا آدم تُنهنجي روبرو!

چا ٿيو جي مون نمائيءَ پاڻ ڪيو توتي فِدا؟
تو نمي سُهڻا! سڄو عالم تُنهنجي روبرو.

ورهه ٿيا دانهون ڪندي، هڪ وارَ موڪل ڏي پرين!
تا آچي اوريان اندر جو غم تُنهنجي روبرو.

چاڪ دل جا تا چِڪن، ٿيا زخم آلا منجهه فراق،
چڏ ته آج تن جو ڪريان مرهم تُنهنجي روبرو.

دردَ تُنهنجي ۾ روئي، سِرُ، مُنهن پيٽي پَرپُٽ ”قليچ“،
ڪَهڙو هوند بيحد ڪري ماتم تُنهنجي روبرو؟!

٣١٠. غزل ـ زماني جو ظلم

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

مُون کي آهي نيتُ دَور زماني جي ستايو،
دردن ٻه آچي دِل ۾ آهي دُونهون دُکايو.

هَر وقت ۽ هَرجا آهيان حيران و پريشان،
ڪنهن کي نه غريبن تي ڪڏهن رَحم ڪو آيو.

هئي هئي! آهيان بيوس، نه چلي چارو ڪو مُنهنجو،
آفسوس! حياتيءَ جو وڃي وقت آجايو.
بهتر آهي هاڻ خاڪ وسايان وڃي پرديس،
ويرين تہ ڪري ويرُ، وطن آهي ڇڏايو.
قسمت ۾ لکيو جيڪي پڙي، سو نہ ٽري مور،
رهہ راضي "قليچ" اِن تي، جو تيو ربّ جو رايو.

٣١١. غزل - سرگرداني

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

سهتجن، سڪتن کي ساري، در در ڦران ديوانو،
هنجون آکين مان هاري، در در ڦران ديوانو.
راتيان، ڏينهان رُنان تو، فريادون آءٌ ڪريان تو،
نيت واترُيون نهاري، در در ڦران ديوانو.
مُنهن کي ميٺي تو لايان، واري مٽي وسايان،
سڀ واسطا وساري، در در ڦران ديوانو.
وڇڙيو آهيان وطن کان، تيس ڏار دوستن کان،
ڪٿي اِها تي ڳاري، در در ڦران ديوانو.
ويئي "قليچ" آميري، ورتيسين هاڻ فقيري،
سيڪو ڏيکيو ڏيکاري، در در ڦران ديوانو.

٣١٢. غزل-دل جو درد ۽ غم

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

قلبَ(١) مُنهنجي کي ڪڏهن فڪر ۽ آرمان نہ ٿيو،
کهڙو سو ڏينهن، جڏهن چاڪ گريبان نہ ٿيو؟
مُنهنجي سيني ۾ آزل کان تو رهي غم ۽ آلم،
دل جي کوٺيءَ ۾ ڪڏهن عيش جو سامان نہ ٿيو.

(١) دل.

عِشق جا داغَ ٿيا دِل تي هزارين مون کي،
ڇا ٿيو، جِسم جي داغَن کان گُلستان نہ ٿيو؟
داغِ لالا ٿيو رکي باغ ۾، هي دل جو زَخَم،
کهڙي کَم جو ٿيو، جي شمع شبستان نہ ٿيو؟
خوش نہ دُنيا ۾ رَهن اَصل کان مومن ٿا "قليچ"!
خوش رهن جي هو، تہ تين لاءِ هي زِندان(١) نہ ٿيو.

٣١٣. غزل ـ آءٌ تنهنجو آهيان

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

جيسين آءٌ جيان، تيسين طلبگار آهيان تُنهنجو،
توڙي جي ڇڏين وِڪڻي، خريدار آهيان تُنهنجو.
ظاهر ۾ آهيان گرچه نظر تنهنجي کان غائب،
باطِن ۾ مگر مَحرم، اِسرار آهيان تُنهنجو.
جنهن ڏينهن ٿيان تو مٿان قربان آءٌ يڪبار،
تنهن ڏينهن کان قربان آءٌ صد بار آهيان تنهنجو.
ٻاچي جانِ سڄڻ! تو سان هميشه رهان همراه،
تون يار منهنجو تين نہ ٿين، آءٌ يار آهيان تنهنجو.
مون توسان محبت تہ سِڪا! آهي لڳائِي،
جيڪي ڪرين سو ڪر، آءٌ گُنهگار آهيان تنهنجو.
پوڙس ٿيي، ٿيس توتي آءٌ پرواني جان عاشق،
ڏي جيڪا سزا ڏين، آءٌ سزا وار آهيان تنهنجو.
سائل آهي مَرهم جو "قليچ"، آهي جو گهائيل،
آي چَشم، خُماري! آءٌ دل آفگار آهيان تنهنجو.

٣١٤. غزل ـ عشق جو اثر

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

جوش اُلفت جي کان هرجا آج نئون عالَم ٿيو،
اَک ۾ آسون، ٿي جگر ۾ داغ، دل ۾ غم ٿيو.

(١) قيد خانو.

ٿي هنجڻ هارڻ کان مَن دل کي تسلّي ڪو ذرو،
پر زياده بيقراري ٿي، رُئڻ جي ڪم(١) ٿيو.
درد هجرت جي کان دلبر جي ڪريان فرياد هاءِ!
آهه ۽ زاري پئي، ساٿهن ۾ آج ماتم ٿيو.
جا ٿيم حاصل محبت سان مٺي مٺار جي؟
عمر ساري غم، خوشي ۽ خورّمي هڪ دم ٿيو.
چاڪ دل جا تا چڪن، ٿيا زخم آلا آي ”قليچ“!
يادگيري يار جي، آلبت مُنکي مرهم ٿيو.

٣١٥. غزل – محبوب جو سوت

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

ٿيو مرڻ بعد به مُنهن ميهر(٢)جان روشن تنهنجو،
حُسن تُنهنجو آهو ساڳيو، آهو جوبن تُنهنجو.
ڏس! وفا مُنهنجي، مري توسان ميلان اي محبُوب!
قبر تُنهنجي ٿي، وطن منهنجو ۽ مسڪن(٣) تُنهنجو.
هاءِ! تُون مُنهنجي مُحبّت ۾ مري وئين مٺار!
دوست، دُنيا ۾ جو هو، نيٺ ٿيو دُشمن مُنهنجو.
ڏيان سزا پاڻ کي، قربان ٿيان آج تو تڏون،
ساهه نذرانو ڏئي، من ڪريان درسن(٤) تُنهنجو.
پڻ مرڻ بعد به همسايو رهي تو سان ”قليچ“،
بُلبل آهي سو، لهي آت آچي گُلشن تُنهنجو.

٣١٦. غزل – مسلمانن کي علم جي ترغيب

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

زمانو پيو اوهان کي هيئن پڪاري آي مسلمانو!
اِشارو منهنجي گردش جو نه سمجهو ڪوڙو آفسانو.

---

(١) گهڻ (٢) سج (٣) رهڻ جي جاءِ. (٤) ديدار.

ويا سي ڏينهن گذري هاڻ! جڏهن انسان لاءِ جڳ ۾،
هُنَرَ ۽ عِلمُ هو زيور، زَنانو خواهہ مَردانو.
آهي آڄ وقت سو آيو، جنهين ۾ منحصر آهي،
عَقل ۽ عِلم تي اِنسان جو خُود آب ۽ دانو.
ضرورت علم جي هرڪنهن هنر ۽ فن ۾ آڄ آهي،
رهي آباد آن ڪان رازي ۽ وادي جو آڄ خانو.
نيهارين جت "قليچ"! آت حڪم آهي علم جو جاري،
مَتان ساري خُدائي، عِلمُ هيئان آن جو پيمانو.

٣١٧. غزل – سِج، چنڊ ۽ ڌرتي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

چنڊ جو پيءُ سِجُ، ۽ ڌرتي ماءُ، اِئين ڏاهَن چيو،
مائيتي ڪارَنهين تي آن جي(١)، ۽ پيٽو سوجهرو.
گِرهجي سِج، ماءُ پيءُ جي وچ ۾ ويهي پُٽ جڏهن،
گِرهجي چنڊ، گڏ وهن جڏهن ماءُ پِي، پٽ ٿئي چڙهو(٢).
گِرد ماءُ جي تو ڦيري پُٽ، مرّس جي چوگرد زال،
گِرهہ، غَمُ ۽ غُصّو، تيو گَردش، اِشارو پيار جو.
تي خوشيءَ ڪان ماءُ پنهنجو پاڻ تي ڦيريُون ڏِئي،
وچ ۾ وينو پيءُ ڏسي پيو، ماءُ ۽ پُٽ جو مَزو(٣).
اِن مان تون نياز ۽ محبت جو سبق سِڪُ آي "قليچ"!
مَر هُجي آل ۽ عيال ۽ دوست، مائٽ يا ڪو پيو.

٣١٨. غزل – زهد جا علحده قسم

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

حضرت عيسىٰ جڏهن خوشبوءِ ڪا ڪيٿ سُگهندو هو،
بَند نَڪُ پَنهنجو ڪندو هو ۽ بہ هيئن چَوندو هو.

(١) چنڊ جي. (٢) اڪيلو، ڌار. (٣) تماشو.

تہ هيي دنيا جيءَ آهي بُوءِ، آءٌ اُن جو تارڪ،
زُهد ۽ تَرڪ ۾ باريڪ نَظر رکندو هو.
تيئن مُجرّد رَهيو، ڪو ڪھڙو نہ رکيئين آل و عيال،
ظاهري پڻ نہ نمازُون هـوَ ڪَڏهن پڙهندو هو.
پَر اِهي ٿيئي نبيءِ پنهنجي کي (١) آيُون ٿي پَسند،
حُڪم حَق جو هو اِهو، اُن تي عَمَل ڪندو هو.
زُهد پهريون آهي راهِب جو، نہ رکُ سو تون "قليچ"!
زُهد بيو اُن جو مخالف ٿيي سَدا رهندو هو.

٣١٩. غزل ـ بهار جي لذت (۽ مختلف خيال)

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

[١] ڪر سيکھ اَٿيي تا پيون مَيِ، اي مُنهنجا گُلرو!
چَوڌاري گُلَن جيي ٿيي آچيي باغ مان خوشبو.
اَٿ جَلد، جو پيرن پَر اَٿيو پيالو آڪٿيي آھ،
ويھ هت، جو صُراحيي بہ آهي ويٺيي دُوزانو (٢).
ڪُڪڙن جيي آچي بانگ، وَڻون پيي ڪو چُڪو سَرِمس،
صبح ايندو، وَڏي وارَ آچيي رات سَندا اُو.
[٢] مُنهن تُنهنجيجي خوشبو، ٿيي صَبا نيٺيي کٽي هَرطرف،
سُنبل بہ آهن شرم کان ويڙهيي چِڏيـ گيسُو.
جادوءَ کان آکين تُنهنجي جيي، حيران بَٿيي ٿيا،
نرگس هيتيي گلشن ۾، هُتيي دَشْت (٣) ۾ آهُو (٤).
گُل تي ڪري فرياد، چون بُلبُليون هَي هَي!
۽ سَرْوَ تي قُمريُون بہ پيون ڪن سدا ڪُوڪُو.
حيران "قليچ" آهي ڏِسيي عاشق و معشوق،
مشغول بٿيي پاڻ ۾ هَر وقت ۽ هَرسُو.

---

(١) حضرت محمد صلعم کي. (٢) گو ڏڻ پَر. (٣) بيابان، صحرا. (٤) هَرَڻ.

٣٢٠. غزل - مومن بخيل ۽ فاسق سخيءَ جو مقابلو

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

شيطان، ٻچڙ تي جهلي دَمُ، عيسيٰ کي هيڻن چيو،
مون کي وڻي مومن سو، بخيل آهي گهٽو جو.
پر منهنجي پوي مُور ڪڏهن ڪين آنهيءَ سان،
فاسق (١) جو هجي، پر جو طبيعت ۾ سخي سو.
چا لاءِ جو، مومن ٿئي گُنهگار ڪتنان بُخل،
فاسقَ کي بچاءُ آهي گناهن کان، سخا جو.
آءُ تو ڏچان هين پوئين کان، جنّت ملي جنهن کي،
اُلفت رکان هُن پهرئين سان، دوزخ ۾ جو ٿئي تو.
ڇڏ بُخل، سخاوت تون "قليچ"! آهي حديث اِيءَ،
حُبَ حقَ جي سخا، بُخل عداوت، جي رکيو.

٣٢١. غزل - دنيا ۾ ڪيئن رهو؟ سڪائوٽن لاءِ حڪم

مفعول مفاعلن مفاعيل

"اِسڪائوٽ" ٿيي جڳ ۾ آئين(٢) گذاريو،
اُستاد جي امُر ڏي نهاريو.
جيت ڀي هُجو، جيڪو ڪم ڪريو آئين،
اِتِ اَن جو سدائين ڏيان ڏاريو.
مَرُ گوڙُ هُجي، يا هُل هنگامو،
نيتُ اَن جا اِشارا، آڏين سنڀاريو.
هردم رهو آئين، تيار هرجا،
واهِر ڏيو، جيڪو سَتُ آئين ساريو.
شيوڪ(٣) ٿيي ڪريو، سڀن جي شيوا(٤)،
خدمت ڪري خَلقَ کي سُڌاريو.

---

(١) مڪار (٢) آوهين (٣) خادم (٤) خدمت.

هيٺ ۽ پُڊا ۽ زالون ۽ ٻارَ،
تن تي آوهين سِرُ ۽ ساهہ واريو.

سُوڙهل ۽ آنڌا، ڏسو جي گمراهہ،
آئين راهہ تي آڻي تين (١) ٻيهاريو.

پاهڻ ۽ ڪنڊا، هجن جي مَنجهہ واٽَ،
تَرسيي آتي لَحظو، سي ٻُهاريو.

خشڪيءَ تي نَظَر آچيوَ جڏهين،
ڪِريلَن کي وَٺيي آئين هٿ اُڀاريو.

پاڻيءَ تي ميليوَ وَجهہ جڏهن ڪو،
ٻانهون وٺيي، ٻُڏندڙن کي تاريو.

لڳندي ڏسو باهہ جي ڪِٿي ڪا،
پاڻي وجهيي تنهن کي آئين وِهاريو(٢).

ڪاهي وَجو، جيتِ بچاءُ گهرجي،
دُشمن سان وِڙهو، مَرو يا ماريو.

ليڪن رَکو ياد ڳالهہ مُنهنجيي،
پَلُ، پنهنجو ڏَئيي، مَتان وِساريو.

تاڪيد ”قليچ“ جو ٻُڌو آئين،
وَعدا سَيئيي پانهنجا آئين پاريو.

٣٢٢. غزل ـ خدا جي اسمن ۾ فرق

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

رحمان ۽ رحيمَ سَندو فَرق آئين ٻُڌو،
ٻَئيي ميهربانَ، پِنهيي ۾ موجود رَحم ثيو.
رَحمان، مُستحق(٣) کي ڏِئي، جو ڪري سوال،
حق ڏي ڏِسيِ رحيمُ نہ، ڏئي سڀ کي آڻ پُڇو.

(١) تن کي. (٢) اُجهايو (٣) حقدار.

تيئن آهي رب رَؤف، شَفيق ۽ لطيف پڻ،
نَرمي ۽ مهربانيي، جزو تيو تنهي سَندو.
ليڪن رَؤف، عام تيو ٻانهن تي مهربانُ،
ٿئي لُطف دوزخين تي ٻ، پر رحم ٿئي نه ڪو.
ڪڏ ٿئي غضب سان لطف، مگر رحم ڪين ٿئي،
ڏئي تو سزا گناه جي، پر گهٽ ڪري آهو.
بيمار کي وَڏي ۽ چُٽائي تو جيئن طبيب،
خاوند تيئن لَطيف ۽ شَفيق آهي خَلق جو.
جيئن ماءُ، پيءُ طبيعي رهن ٻار تي شفيق(١)،
حق تين کان وڌ شفيق ٿيو، ٻانهن جو پرجهلو.
سوئيي طبيب سوئي حبيب آهي آي "قليچ"!
سوئيي قريب خاق جو ۽ پڻ مُجيب(٢) سو.

٣٢٣. غزل - قضا يا قدر جو سبب

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

قَضا جي حڪم کانْ ويچارو ڪو بَلا کان پڳو،
چيو مُلَن تہ فلاڻو آهي قَضا کان پڳو.
قضا کان ڪير پڄي تو سگهي، ڪريو ڪو قياس؟
ٿيي واڳ هٿ ۾ قضا جي، ڪو ڪنهن ٻہ جا(٣) کان پڳو.
جي ناه هڪڙي سبب کان گذر، سبب ٻئي ڏي،
نبي، مَڪي کان مديني ڏي چئو تہ، ڇاکان پڳو؟
سبب گهڻا ٿيا، حَق ٿيو مُسَبِّبُ الاسباب،
پڳو جو ئيي، سو خدا ڏي پڳو، خدا کان پڳو.
ٽري نہ موت، مگر مرض ڪنهن نہ ڪنهن سان اچي،
"قليچ"! جيڪو پڳو آن کان، سو سزا کان پڳو.

(١) شفقت ڪندڙ. (٢) دعا قبول ڪندڙ. (٣) جاءِ.

٣٢٤. غزل ـ موت کي ياد ڪر

فاعلاتن مفاعلن فعلات

مَوت جو ذڪر، نور قَلب جو ٿيو(١)،
مَوت کي ياد نيتُ ڪريو آئين گهڻو.
حڪم آهي حَديث جو پڻ ائين،
جيڪي بيمار ٿيا، انهن کي پڇو.
جي مَرن، تن سَندي جنازي سان،
آو هين اڪثر مُقام تائين وَڃو.
ٻي طرح پڻ وَڃو جي قبرستان،
تہ اُتي مَوت کي آئين ياد ڪريو.
مَوت جي ياد پيُوَ تہ پوءِ آلبت،
ياد پئي آخرت، ۽ ٿئيو ڀلو.
آخرت ياد پئي تہ پوءِ "قليچ"!
وِسري دنيا، ۽ ان جو چاهہ ڇڏيو.

٣٢٥. غزل ـ ماڻهوءَ منجهہ چار عناصر

فاعلاتن مفاعلن فعلات

هَرڪو عَنصر سُڄاڻان جي پَنهنجو،
حڪم جَڳ تي هَلايان هوند وِڌو.
مُون ۾ آهي هَوا (٢)، هَوس ۽ حِرص،
باهہ، شهوت ٿِي ۽ حَسَد ۽ غُصو.
پاڻي (٣)، عِزّت ۽ آبرو مُنهنجي،
خاڪ (٤)، آهي نياز، فَخر وَڏو.
پاڻ مان جي ڪَڍي ڇڏيان آءٌ هَوا (٥)،
تہ هَوا (٦) ۾ سَکهان آڏاميءِ تو.

---

(١) حديث ـ ذڪر الموت جِلاء القلب. (٢) واءُ (٣) آب (٤) مٽي
(٥) حرص (٦) واءُ.

هَلِي پائيءَ تـي آءٌ سگهان جيڪر،
جـي وِڃايان نـہ آبُ پـاڻ سَنـدو.

جي مِٽي(١) ٿيان، مِٽي ٿيڻ ڪان اڳي(٢)،
تـہ هُجان پَل ۾ عَرْش تـي پُهتو.

جي اُجهايان آند رجي آڳ(٣) "قليچ"!
باهِ، مون لاءِ باغ ٿئي عُمدو(٤).

٣٢٦. غزل ـ نسل تي شرافت ناهي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

پاءُ سُرڪو، شراب جـو جي (٥) هـو،
تہ بہ حلال آهي، عيب اُن ۾ نہ ڪو.

گَرچه آنگور(٦)، ٿِيي شراب(٧) جي ماءُ،
تـہ بـہ شراب، آصل ڪـان حرام بَنيو.

نارَ (٨) مان نُور(٩) ٿئي، ۽ نُور مان نار،
هِڪُ(١٠)بهشتي، ۽ دوزخي ٿيو پيو(١١).

ڏِسو! پـيءُ هو خَليل (١٢) جو آزر،
۽ بہ ڪنعانُ پُٽ هـو نُوح سَنـدو.

پٿِي پيَمبَر وَڏا، خُدا جـا هُئا،
پيءُ ۽ پُٽ، هِن ۽ هُن جو ڪافر ٿيو.

رَهـي آفعالَ تـي نَظَر ٿِيي "قليچ"!
آصل ۽ نَسْل ڪِين ڪنهن ڪَمَ جو.

---

(١) نماڻو، خاڪسار. (٢) خاڪ شو پيش آزانکه خاڪ شَوي. (٣) باهہ (٤) حضرت إبراهيم وانگي. (٥) جيڪڏهن (٦) ڊاک (٧) دُخترِ رز (٨) باهہ (٩) روشني (١٠) نور (١١) نار (١٢) إبراهيم.

٣٢٧. غزل ـ رزق جا قسم

فاعلاتن مفاعلن فعلات

رِزْق، اصُل آهي چئن قِسمن جو،
وَصف، هرهڪ جي تو ڏِيان، سا ٻُڌو.
رِزْق 'مَقسُوم'، آهي سو، جو خُدا،
لوح محفُوظ ۾ ازل کان لِکيو.
رِزْق 'مَضمُون' آهي، وَجه، ڪِفاف (١)،
جنهن جو ضامِن، سَيِّن جي لاءِ حَق ٿيو.
رِزْق 'مَملُوڪ' ٿيو، ذخيرو(٢) رکيل،
مالُ، اسباب، پيسو ۽ ڪپڙو.
رِزْق 'مَوعُود' سڏجي سو تون "قليچ"،
جنهن جو حَق صالحن سان وَعدو ڪيو.

٣٢٨. مخمس ـ پردي جي تعريف

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

زماني جا جي ماڻهو، تن جي لاءِ آزار ٿيو پَردو،
نہ جن کي ننگ ۽ ناموس، تن لاءِ عار(٣) ٿيو پَردو،
تماشائي جي ميڙن جا، تني تي بارُ ٿيو پَردو،
جتي شرم ۽ حيا ڪونهي، اتي بيڪار ٿيو پَردو ـ
اڪين ۾ تن اندن جي جڻ، چُڀڻ لاءِ خار(٤) ٿيو پَردو!

اُنکين خوبيون ۽ نيڪيون، پاڻ ۾ پَردو لِڪائي ٿو،
هزارين فائدا دِيني ۽ دُنيائي رَسائي ٿو،
گُناهن کان گهٽن قِسمن جي، مَردن کي هٽائي ٿو؛
بد انديشن ۽ بدڪارن کان زالُن کي بچائي ٿو ـ
شرارت، شيطنت نارن جو، ذِمّهدار ٿيو پَردو!

(١) قوت گذران. (٢) خزانو، وغيره. (٣) عيب (٤) ڪنڊو.

سڀن جا هِنَ زماني ۾ ڦريا اخلاق پيا ٿيا، هاءِ!
ڦيرايا مَغربي تعليم تِن جا خيال، تن جي راءِ،
ٿا ڄاڻن، آهي دُنيا هَر طرح آزادگيءَ جي جاءِ،
چون نادانَ سي، "پَردو رَکڻ مُشڪل ٿيو جڳ لاءِ"ـ
حيا وِرندي ڏِنِي تِن کي تہ، "ڇا، دُشوار ٿيو پَردو؟"

مُخالِف جي ٿيا پَردي جا، اُن ۾ ڇا ڏِسن خوبي،
تِني وَٽِ سَتر اوگهڙ، روشني، اُونداهي هِڪَ شي ٿِي،
حيا، اِيمان آهي، سَتر پَردو، حُڪم ٿيو ديني،
ٿِيا جي بيحَيا، پَرواهہ تن کي ناهہ پَردي جيـ
حيا وارن شريفن لاءِ نِتُ دَرڪار ٿيو پردو!

جي آهن نيڪ، تن جي آبرو، عزّت ٿِي پَردي ۾،
ڄمَن سي ٿا پِيي پَردي ۾، مَرَن سي ٿا پِيي پَردي ۾،
جي عادت ٿِي، تہ پوءِ ناهي ڏُکيائي ڪائي پَردي ۾،
خوشيءَ سان ٿا گُذارِن سي حَياتي پَنهنجِي پَردي ۾ـ
پُڇو جي سَچُ، تہ تِن جو مونس ۽ غمخوار ٿيو پَردو!

"قليچ"! آهي طِلِسم ايءَ هِڪُ، عَجَب اِسرارَن ۾ ٿيا،
بَچائڻ لاءِ عِصمَت (١) جي، حَيا جي پِتِ ٿِي هيءَ پيدا،
بِلاشڪ سَدّ (٢) ڪان آهي سِڪندَرُ جي بہ ڏاڍي سا،
پَلِي ياجُوج ۽ ماجُوج ڪوشش راتِ ڏينهن ڪَنِ پيا ـ
ڇِني سَگهندا نہ سا، جو لوهہ جِي دِيوار ٿيو پَردو!

٣٢٩. غزل ـ حضرت محمد صلعم جن جي تعريف

فعولن فعولن فعولن فعولن

مُحَمَّد کي ساراهي، عالَم ٿِو سارو،
محمّد کي واکاڻي، سَڀِ ساهہ وارو.

(١) پاڪدامني (٢) بَندِ.

محمدؐ جو تابع، خدا جو تيو تابع،
محمدؐ جو پيارو، خدا جو تيو پيارو.
محمدؐ، پنجي بت کيا پرزا پرزا،
لڳو بت پرستن جي دل ۾ ڪنارو.
محمدؐ، ضعيفن جي آهي حمايت،
محمدؐ، آهي ظالمن تي ڪرارو (١).
نبوت سندس جي ڏني جڳ گواهي،
ميرون، مرغ، ماهي هٿن تينهن جو نارو.
محمدؐ جا آصحاب هئا سڀ بهادر،
وڏو ڪافرن ۾ تني سوٽ مارو.
نه ڪئي پيروي جنهن، محمدؐ جي گهر جي،
ولي دربدر پڻ مري سو هچارو.
جهان ني مان تي ختم پيغمبري و نبي،
زماني مان ڪيو جڏهن محمدؐ گذارو (٢).
محمدؐ جو رستو نه ڇڏجو عزيزو!
سدا رهنما ٿئي آنهيءَ جو اِشارو.
”قليچ“! آن جي تي ذات درياي رحمت،
ٻڏو سو، ڪيو جنهن آنهيءَ کان ڪنارو (٣).

٣٣. مخمس ـ منقبت مولا علي

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

آي شاه، نجف! توکي آءٌ سرور نه چوان چو؟
آي شير، خدا! توکي غضنفر (٤) نه چوان چو؟
آي راهنما! توکي آءٌ رهبر نه چوان چو؟
آي سيف (٥) دني! توکي آءٌ صفدر نه چوان چو؟
آي قاتل، آعدا! توکي حيدر نه چوان چو؟

(١) غالب (٢) گذر (٣) پاسو (٤) شير، بهادر. (٥) تلوار.

تون ثالث، حق، ثانيءِ پيغمبر، عالم،
خيرالبشر احمد جو تون آهين پسر، عم (١)،
داماد (٢) بہ آن جو آهين، زهرا جو تون همدم،
تنهن کان تون حسب ۾ ۽ نسب ۾ نہ آهين کم (٣) –
آن جو توکي بازو ۽ برادر نہ چوان چو؟

ڪعبي ۾ ولادت ٿيئي، مسجد ۾ شهادت،
گهر ۾ تو خدا جي رهي، ڪئي عمر عبادت،
قرآن سان ثابت آهي، سڀ تنهنجي سيادت (٤)،
تطهير جي آيت ۾ لئي حق جي ارادت (٥) –
سولي! توکي آءِ طاهر (٦) و آطهر نہ چوان چو؟

سرسيل جي ڪلهي تي تون چڙهئين بت شڪني لاءِ،
ٿيو مهر، نبوت تي قدم تنهنجو سراپاءِ،
معراج، نبيءَ کان آگي، ڪئي عرش تي تو جاءِ،
معراج پنهنجو دوش، نبي توکي پيو پاءِ (٧) –
آءِ شاه، رسل جو توکي همسر نہ چوان چو؟

نيت آهين علي، عالي و آعلي بہ سدا تون،
پڻ آهين ولي، والي و آولي بہ هدي (٨) تون،
غالي ۽ نصيريءَ جو تہ خود آهين خدا تون،
ناهين تون خدا، ليڪ خدا کان نہ جدا تون –
تڏهن توکي آءِ الله جو مظهر نہ چوان چو؟

سڀ علم لدنيءَ جو رسول آهي مدينو (٩)،
تنهن جو آهين باب (١٠)، تون دل، هو تنهنجو سينو،
خاتم (١١) هو نبين جو ۽ تون آن جو نگينو (١٢)،

---

(١) چاچي جو پٽ، سوٽ. (٢) نائي (٣) گهٽ (٤) ساداتي (٥) خواهش (٦) پاڪ (٧) پسند (٨) هدايت لاءِ. (٩) گهر (١٠) در (١١) منڊي (١٢) نيڪ

يَڪُ جانُ، ٻُه جسم آهي آوهان ٻن جو قَربنو (١) ـ
ٻنهي ڪي شرافت ۾ برابر نہ چوان ڇو؟

تُون لافتيٰ ۽ ناد، عليؑ جو آهين حامل (٢)،
پنجن ۾، ۽ ٻارهن ۾، ۽ چوڏهن ۾ تون شامل،
تون شاه، ولايت آهين، سڀ علم جو عامل،
آهين اَسَد الله، يَد الله تون ڪامل ـ
مُشڪلڪشا ۽ ساقيء ڪوثر نہ چوان ڇو؟

تُني خاڪ، شفا، دُرّ، نَجف، تُنهنجي ڪرامت،
سا مُهر، نماز آهي، ۽ تسبيح، اِمامت،
ناقِص نہ پڙهي اُن تي نماز، آز ره، شامت (٣)،
سِجدو نہ ڪرڻ خاڪ تي، شيطاني عَلامت ـ
تنهن خارجي خَنّاس (٤) کي آءٌ خَر نہ چوان ڇو؟

قاسِم (٥) ٿئين تون نار و جنان (٦) جو زَهي عزت!
دوزخ ملي ڪان بُغض (٧)، ملي حُبّ ڪان جنت،
ڪئي مَدح نبيؑ تُنهنجي، روا ٿي مٿي اُمت،
چئي، "زَيّنُوا"، سيني تي ڪَيئين فرض ۽ سنت ـ
پوء مَدح مٿي تُنهنجي آءٌ هر هر نہ چوان ڇو؟

خالق ڪان عطا توکي ٿي ذُوالفقار جهڙي تلوار،
۽ جنگ جي ميدان ۾ دُلدل جو تون هَسوار،
تو شير، شجاع، بدر، حُنينِي! ڪُنا ڪُفار،
جنگ توکي شَها! فاتح، خَيبر ڇوي ڇوڏار ـ
آءٌ مَرحَب ڪُش، قاتل، عَنتَر نہ چوان ڇو؟

---

(١) ويجهڙائي، نزديڪي. (٢) کڻندڙ (٣) بد بختيءَ کان. (٤) شيطان
(٥) ورهائيندڙ (٦) دوزخ ۽ بهشت. (٧) دشمني.

مُلڪن ۾ آصل، عَدل و سخا کان آهين مشهور،
تارڪ تِي ڪَيئِي، فقر ۾ فانو سدا منظور،
تِي مَحو عبادت ۾، مُدامي رَهئين مَسرور(١)،
هارون ۾ موسيٰ جان، نبيءَ سان تئين مامُور(٢)-
پوءِ دين جو سردار ۾ آفسر(٣) نہ چوان چو؟

تيو آصل کان اِن دَر جو "قليچ" آهي سَلامي،
سو آل، عَبا جو آهي مَداح مُدامي،
جاني تو سدا توکي سو هر حال ۾ حامِي(٤)،
کئي آهي قبول آنجي غُلامن جي غُلامي-
آءٌ تنهن کي تڏهن خادم، قَنبَر نہ چوان چو؟

١٣٣. غزل- آءٌ سپ کان اگي هوس

فعولن فعولن فعولن فعول

هُئس آءٌ تڏهن، جڏهين آسما(٥) نہ هو،
۽ هستيءَ آندر پڻ مُسمّيٰ(٦) نہ هو.
هُئو يار جو جيڪو ظاهر نيشان،
ري مَظهر سندي حق تعاليٰ نہ هو.
مُسمّي ۾ آسما، پڌَر مون مان ٿيا،
آنهيءَ وقت "مَن" (٧) هون، ۽ "ما" (٨) نہ هو.
تڏهن جُستجُوءَ ۾ آءٌ حق جي پيليس،
جو جيت تي وِيس، آتِ آهو تا نہ هو.
مَرهيءَ ۾ ۽ بُتخاني ۾ آءٌ وِيس،
آنهن ۾ ڪوئِي رنگ پيدا نہ هو.
تِنهان پوءِ ڪعبي ڏي مون منهن رکيو،
آتي مومنن جو کو غوغا نہ هو.

(١) خوش (٢) آمر يا حڪم ڪيل. (٣) جنت (٤) حمايت ڪندڙ، مددگار، ساٿي. (٥) آسمان (٦) اِسم رکيل شي. (٧) آءٌ (٨) آسين.

ويُس پوءِ هيرات ۽ ويُس قندهار،
مون ڳوليو گهڻو، زير و بالا نہ هو.
چڙهيي تڏهن ويُس آءٌ مٿي ڪوهہ ڪاف،
ڪيم جُستجو، اُتِ تہ عنقا نہ هو.
گهمِيس سَتَ زمينون ۽ سَتَ آسمان،
سندس تَخْت شاهي سراپا نہ هو.
وڃي تڏهين لوح و قلم کان پڇيم،
ٻنهي مان مگر ڪوبہ گويا (١) نہ هو.
نظر پوءِ مون پنهنجي دل ۾ ڪئي،
ڏٺم اُن کي اُت، ٻي ڪنهين جا نہ هو.
ڏسي، آهرو حيران ۽ مست ٿيس،
جو هستيءَ (٢) ذرو ٻڻ هُوَيدا (٣) نہ هو.
چوي 'شمس تبريز' جيئن ٻڻ "قليچ"،
تہ جهڙُس ڪو مدهوش، شيدا (٤) نہ هو.

٣٣٢. غزل ـ خدا جي تعريف

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

ڪهڙو آءٌ شانُ ڳايان، اي ذُوالجلال! تُنهنجو؟
ڏِسجي جمال هرجا، ايزد تعال! تُنهنجو.
عالم کان اڳ هوئين تُون، هاڻ آهين، اڳتي هوندين،
آهي وُجود مُطلق، نيتُ ري زوال تُنهنجو.
آهين رحيم و رحمان، هرڪنهن تي تُنهنجو احسان،
رَحْم ۽ ڪرم سدائين، ٿيو جڳ تي جالُ (٥) تنهنجو.
تُون آهين عالِمِ الغيب، ستار ٻڻ تون سڏجين،
عيبن تي سڀ جي پردو، اي ننگ پال! تنهنجو.

(١) ڳالهائيندڙ (٢) منهنجيي هستيي. (٣) پيدا، ظاهر. (٤) عاشق، مستانو. (٥) جهنجهو، گهڻو.

بخشين گناه تن جا دِل سان تِين جي تائب،
تِيو لُطف نيڪ و بد تي، يڪسان (١) لال! تنهنجو.
چمڪي تو نُور تُنهنجو، آرض و سما (٢) ۾ يا رَب،
ٻاچو "قليچ" تي هوئي، خاوند! شال! تُنهنجو.

٣٣٣. غزل – جيڪي دل تي سو اکين ۾

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

دنيا ۾ ڏِس! تہ توکي، چا چا نَظَر آچي ٿو؟
چاهين تون جيڪي دِل سان، سو تا نَظَر آچي ٿو.
جيڪي رَهي ٿو دِل ۾، هوئي نيت اکين ۾ پڻ سو،
مجنونءَ کي خود خُدا پڻ، ليليٰ نظر آچي ٿو.
تو ۾ سَچي طَلَب جي (٣)، مَطلَب کي تُرت پُهچين،
معشوق، عاشقن کي، هرجا نظر آچي ٿو.
دِل جُون اکيُون جي کولين، پَل پَل جي حَق کي ڳولين،
پوءِ رازُ کو بہ مخفي، پيدا نَظَر آچي ٿو.
ثمر هوئي بہ خير آن کي، سَمجهي تو جو حقيقت،
بَدُ زيب پڻ آنهيءَ کي، زيبا نظر آچي ٿو.
ڏيکاري ڪارو شيشو، ڪارو تو برف آچيءَ کي،
ڳاڙهي (٤) ۾ موتيو گُل پڻ، لالا نَظَر آچي ٿو.
ٻاچو ڏٺيءَ جو پَٽي ٿو، بندي جَنهين تي جنهن وير،
ٻانهو بہ تينهن کي آن دَم، آقا نَظَر آچي ٿو.
مُلڪن ۾ زور وارا، هئا ڪالهہ سَچ شهنشاهہ،
آج خاڪ ۾ سڪندرؒ، دارا نَظَر آچي ٿو.
سيچ تِرُوري ۾ ڏِسجي، آهل نظر کي تو جي (٥)،
قطرو "قليچ" کي پڻ، دَريا نَظَر آچي ٿو.

---

(١) هڪ جهڙو. (٢) زمين ۽ آسمان. (٣) جيڪڏهن. (٤) ڳاڙهي شيشي. (٥) جيڪڏهن.

رديف ـ ھ

٣٣٤. غزل ـ عشق جو علم يا دين

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ٻُڌ آدا! عِشق جي ڪا غايَت (١) ناهِ،
اِبتَدا تَس، مَگر نهايت (٢) ناهِ.
عِشق جي سُور (٣) تي، عَجب سُورت،
چار مُصحَفُ، سندس هڪ آيت ناهِ.
بُوحنيفه، نه دَرسُ آن جو ڏِنو (٤)،
شافعِي وَٽِ، سنديس حڪايت (٥) ناهِ.
عِشق جو ڳُجهه نه ڄاتي پڻ حَنبَل،
مالڪ آڏو، سنديَس روايت ناهِ.
تيو نِرالو "قليچ!" عِشقَ جو دِينُ،
ڪنهن به مَذهب جي هُتِ شڪايت ناهِ.

٣٣٥. غزل ـ وڏائي نه ڪر

فاعلاتن مفاعلن فعلات

پنهنجو ڪَمُ چٽين تو تون، ڪرامات آهِ،
۽ صِفَت پَنهنجِي چَٽين، مَناجات آهِ.
نَفسُ جي ڳالهه ڪي مَڏَين، حالات (٦)،
جِسمُ جي ڳٽِي چٽين، مَقامات (٧) آهِ.
خَلق ڪي رنج ڪين ڪر، جو خُدا،
عالِمِ السِّرُّ و النّخفيّات (٨) آهِ.

---

(١) پڇاڙي، انتها. (٢) پڇاڙي، پڇاڙي. (٣) آيت قرآن جي. (٤) ڏيئي سکيو. (٥) ذڪر اذڪار. (٦) صوفين وارا. (٧) صوفين وارا. (٨) ظاهر ۽ باطن جو ڄاڻندڙ.

ڪــر وَڏائي نــہ، آهيــن خــاڪــي تــُون،
گَرچــہ رُوحانــي تــو ســنــدي ذات آهــِ.
"مَنْ عَرَفَ نَفْسَہ"(١) ٻُڌو تو "قليچ"،
اَن مــان حــاصــِل ســَيئــي مُرادات آهــِ.

٣٣٦. غزل ـ ننڊ جا قسم

فاعلاتن مفاعلن فعلن

صُبْح جي ننڊ آهــي 'عيلُوله'،
۽ ٻِپَهَرَن جــي آهــي 'قيلُوله'.
آهي 'حيلُوله'، شامَ ڪان اَڳِ جي،
شامَ جــي وقت آهــي "غيلُوله".
چــارئي آهــن خَراب حِڪْمت ۾،
ماڻهوُ ٿئي تو مريض، مَرْغُوله(٢).
رات جي ننڊ مُعْتَدِل(٣) ٿئي مُفيد،
ڇَهہ گهَڙيون هُج سُتو پيو دُوله(٤)!
رات جاڳين، تہ ڏينهن جو ٻہ گهڙيون،
سُمهہ تُون ڪائي غِذاء ماڪُولہ(٥).
اِيءُ تَهجُّد جي سُنّت آهي "قليچ"!
شاهد اَن جي حديث، مَرْسُوله(٦).

٣٣٧. غزل ـ زماني جو ڍول

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

ويو اَخــلاص عــالَم مــان، عَجَب هــيءُ دَور آيو آهِ!
ڍِڄي سَڀْ خَلْقَ، ظالِمَ ڪان، عَجَب هيءُ دَور آيو آهِ!

(١) جنهن پاڻ کي سُڃاتو، تنهن رب کي سُڃاتو. (٢) ذليل، بيمار.
(٣) درمياني (٤) اي گهوٽ يا مرد! (٥) ڏينهن جو رواجي کاڌو.
(٦) موڪليل.

نہ يارن ۾ رهي ياري، نہ يائُن ۾ وفاداري،
سچائي وني آئي ساري، عجب هيءَ دور آيو آھ!
گهڻا جيڪو مڪر چائي، وٺي هر ڪنهن کي ٿو هائي،
ڪريو ڪونو، مزا مائي، عجب هيءَ دور آيو آھ!
دغا بازن جي آج بازي، چغلخورن مان سڀ راضي،
ترين جي آبرو تازي، عجب هيءَ دور آيو آھ!
هنر وارن جي بدحالي، ڦرن در در متي سوالي،
لُچن جي آج چلي چالي، عجب هيءَ دور آيو آھ!
”قليچ“ آهين سيائو جي، نہ رکُ ڪو ڀروسو تين تي،
گذارج تين ڪان تون پاسي، عجب هيءَ دور آيو آھ!

٣٣٨. غازيءَ جي زال جي ڳولا *

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

ڏيکارُ هلي غازي! سا دلدار ڪٿي آھ؟
آزارُ ڏنئي جنهن، سا دل آزار ڪٿي آھ؟
تن، من، تو فدا جنهن جي مٿان ڪيو آهي غازي!
سا خوبرو خورشيد، پُر انوار ڪٿي آھ؟
سهرا ٻڌي سهجن منجهان، جنهن لاءِ هلئين تون،
ڏيکار سيکهو گهوٽ! آها ڪنوار ڪٿي آھ؟
چاچي آسين، سڀ دهل دامن سان هلياسين،
ڏيکارُ تہ سا نازَ ڀري نار ڪٿي آھ؟
ساراھ ”قليچ“ ان جي ڪري، ڏي ڪا مبارڪ،
ڏي ڏس تہ سا خوشدل ۽ خوش آطوار ڪٿي آهي؟

٣٣٩. غزل ـ عاشق جي نا اُميدي *

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

نيتُ نئون هن چرخ، ناهنجار جو آزار آھ،
مون کي ٻڻ هين شهر ۾ هائي رهڻ دشوار آھ.

---

* ناٽڪ جي هڪ ڪتاب ۾ ڪم آيل.

هُو گُل، گلزار خوبي، هاڻ وَڻي مون کي ڇڏي،
بيوفائيءَ جو سندس، مون کي آندر ۾ خار آهه.
هاڻي نيٺي جهنگل وسايان، اِيءَ آتم دل ۾ خيال،
مون کي وَحشت آهي، ماڻهن کان پَچڻ لاچار آهه.
جِسم بيجان آهيان آءٌ، آهي جڏهن جانان، جانِ،
جي نه آهي جان مون ۾، جِسم ڇا درڪار آهه؟
درد ۾ صبر ۽ تحمّل سان گذارج آي "قليچ"!
جو ڪري اِيئن، تندرست آهي سو، جي بيمار آهه.

٣٤٠. غزل - آنڌي کي دلاسو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

صَبُر ڪَر، رَبَ جي رَضا کان مُنهن مَٽڻ جي مَنع آهه،
دَرد ۾ دُنيا دُورنگيءَ جي، رُئڻ جي مَنع آهه.
ڇڏُ هي سَڀ غمَ ۽ آلم، دلِ پنهنجي مالڪ سان لَڳاءِ،
عُمُر پنهنجي، آه و زاريءَ ۾ ڪَٽڻ جي مَنع آهه.
رَبَ جي رَحمت تي نَظَر رک، تَي نه هيئن غمگين تون،
نااميديءَ ۾ ڏَنيءَ جي دَر ڇڏڻ جي مَنع آهه.
آهي سو قادِر، ڪيو جنهن پَل ۾ پيدا هيءُ جَهان،
تَنهن کي ڪا تُنهنجين اَکين روشن ڪَرڻ جي مَنع آهه؟
راتِ جي آوند هه، جو سِجَ جي نُور سان ڪاٽي "قليچ"!
تَنهن کي ڪا ڏُکَ پونيان سُکَ آڻي ڏِيَڻ جي مَنع آهه؟

٣٤١. غزل - وصال جي شڪر گذاري

متفاعلن متفاعلن متفاعلن متفاعلن

ڪَريان شُڪُر، مُنهنجي تَي عيد آج، جو سَجڻ سان مُنهنجو وصال آهه،
وِيا غَم، آلم، تَي نِهال دِل، سا خوشيءَ کان آج خوشحال آهه.

ويئي گذري رات ـ فراق جيي، آيو آيري ڏينهن وصال جو،
آهي عيش و عشرت هر طرف، لٿو ملڪ تان بہ وبال آھ.
لڳي هير ٺڏڙي بهشت جيي، آچي بوء خوش ـ ٿيي بهار جيي،
ڪمليا گل لڳين آج رنگ رنگ ۽ چمن بہ لال ئي لال آھ.
مگر آهي دل ۾ هيي وسوسو، تہ بقا نہ دنيا ۾ ڪنهن کي آھ،
جو ڪمال، سڀ کي زوال آھ، ۽ زوال سڀ کي ڪمال آھ.
يا الاهي! پنهنجو تون ڪر ڪرم، ميليو مُحب، شل! سو نہ ڏار ٿئي،
چئي "قليچ"، جانب کان جدا، منجھ جڳ جيئڻ جنجال آھ.

٣٤٢. غزل ـ سرحبائيہ (نانڪ جو سنڌ)

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

مرحبا، آي صاحبو! آن جو وڏو احسان آھ،
درس هن تشريف آوهان جيءَ ڪان آسان جو مان آھ.
ڪئي آوهان تڪليف آج، آيو تماشي تي هلي،
ايءَ آوهان جيي ٿيي يلائيي، ايءَ اوهان جو شان آھ.
پائرن پنهنجن کي نيت، تعليم نيڪيءَ جيي ڏين،
فيض وارن فائقن جو، ايءَ آصل فرمان آھ.
سمجھ آهير پنهنجي، جيڪي ٿيو، سو حاضر آهي آج،
ٿيي سکيو بهتر نہ ڪجھ، آن جو گهڻو آرمان آھ.
نيت آوهان جو لطف آسان لاءِ، ٿيو دلاسو فتح جو،
رخ سيين جو آج خوشيءَ کان خورم ۽ خندان آھ.
جيي ڏسو تقصير ڪا، تا معاف رکجو، چئي "قليچ"،
سهو(١) ۽ نيسيان(٢) جو گهر، آصل کان انسان آھ.

(١) غلطي، چڪ. (٢) ويسر، يل.

٣٤٣. غزل - الاهي توبهہ، الاهي توبهہ!

فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن

پتري گناهن جيي سير تي پاري، الاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ،
ڪمن ڪان پنهنجي تِيي شرمساري، اِلاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ.
خطا ۽ ڪِبر ۽ فريب ڪاري، غرور، بُخل ۽ دغا شعاري،
انهن سڀن ۾ وئي عمر ساري، اِلاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ.
نہ ڪيم غريبن جيي پاسداري، نہ ڪيم يتيمن جيي غمگساري،
ٻُڌي يم نہ مفلس جيي آه و زاري، اِلاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ.
ٻڌين سندي آهہ بيشماري، ٿيي جنهن ڪان تختيي عمل جي ڪاري،
ليکيي ليکيي ٿيو قلم بہ عاري، اِلاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ.
چمار غفلت ۾ مون گذاري، دعا نہ ڪيم يا جناب باري!
رڪان تو اُميد رستگاري (١)، اِلاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ.
ڏسيي سدا تنهنجو فيض جاري، "قليچ" کي ٿيي اُميد واري،
آٿس سدا اُنجيي اِنتظاري، الاهي! توبهہ، اِلاهي! توبهہ.

٣٤٤. غزل - جهان فاني آهي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

عجب دريا هم! اصل هيءُ جهانُ فاني آهہ،
جنهين ۾ عمر جيي ٻيڙي سدا رواني آهہ.
لنگهي جو خير جو دمُ، تنهن کي تون غنيمت ڄاڻُ،
جو هر بشر (٢) کي ليکيو موت ناگهاني (٣) آهہ.
لکين، هزارين شهنشاهہ خاڪ ۾ ٿيا گم،
ڪٿ آهي ڪئي (٤)، ۽ ڪٿي شوڪت، ڪياني (٥) آهہ؟
بہ گز ڪفن جا آلاجي آنهن (٦) ميلن نہ ميلن،
جنيي ڏڪيي هيءَ پوشاڪ پرنياني (٧) آهہ.

(١) ڇوٽڪارو (٢) ماڻهو (٣) اوچتو (٤) بادشاهہ (٥) ڪياني بادشاهہ جو دٻدٻو. (٦) آنهن کي. (٧) ريشمي.

مُنهنجي ڪان پوءِ جڏهن پڙندا تُنهنجي عُمر جو حالُ،
تہ چوندا سڀُ، ڪنهين ناقِص جي هيءَ نِشاني آھ.
فساد، فِتني مان ناهي ”قليچ“! ڪُجھہ حاصِل،
پسند سڀ ڪي مُحبّت ۽ مِهربانِي آھ.

٣٤٥. غزل ـ اِنسان فاني

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

بشر جي قالب، خاڪيءَ کي ڪُجھہ قرار نہ آهي،
هوائي آهي هي ماڙي، سا پائيدار نہ آهي.
دَمُ آيو، آيو نہ آيو، رهيو، رهيو نہ رهيو،
ذرو بہ پاڻيءَ ڦوٽي تي اعتبار نہ آهي.
سو شهسوار زماني ۾ ڪير ٿيو آهڙو،
اَجل جو گهوڙو، مٿي جنهن جي سِرَ سوار نہ آهي؟
وڃي ٿو هيڪڙو هيتان، ۽ اچي ٿو ٻيو اُن جاءِ،
سراءِ ٿِي هي مسافر جِي، روزگار(١) نہ آهي.
جو آهي ٿيو هتي پيدا، سو ٿيندو نيٺ فنا،
بقا ڪنهين کي، بجُز ذات، ڪِردگار(٢) نہ آهي.
تون ڪر ”قليچ“! بہ هرحالَ ۾ خدا کي ياد،
نہ ايئن ڪري ٿو جو عاقِل، سو هوشيار نہ آهي.

٣٤٦. غزل ـ عشق آسان ناهي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

اي پرين! تو ڪان پري، مُنهجين اکين ۾ نُور ناهي،
سَر گران آهي، بدن بيحال، مَنُ مسرُور ناهي.
ٿِئين تون جاني! جانِ مُنهنجِي، توسان ٿيو منهنجو جيئڻ،
تو بنا، آخر بدن بيجان ٿِئي، تا دُور ناهي.

---

(١) زمانو (٢) خُدا.

دَردُ دِل کي تو وَٺي، مُنجھ عِشق تُنھنجي آي مِٺا!
جي مَسيح آڻي دوا، تا پڻ مُنکي مَنظُور ناھِ.
حُسنُ کان تُنھنجي، لَکين بيھوش آھن ھوشوَر،
ڪير آھي، جو مُحبّت ۾ سَندُ ئي مخمُور ناھِ؟
عِشق ۾ آھي گُنھہُ آسان اَنَاالْحق دَمُ. ھَڻڻ،
سِرُ جو سوريءَ تي نہ چاڙھي، سو ڪڏھن منصور ناھِ.
بِرھہ جي بازار ۾، سِرَ، ساھہَ جو سَودو ھَلي،
جيندُ بچائين، ڪَندُ ڪَديائُن جو ھيتي دَستُور ناھِ.
سِرِ جھلڻ مَيدانَ مُحبت جي ۾ سَرواھيون(١) "قليچ"!
کي آچَن سورِ ھہَ سچا، سيڪَنھن جو ھيت مَقدُور(٢) ناھِ.

٣٤٧. غزل – فراق جا عذاب

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

تا چِپَن خارَ، جو گُلنار، گُل آندام نہ آھِ،
دِل کي آرام نہ آھي، جو دِلارام نہ آھِ.
راتِ غمَ جي تِي کُٽي ڪين، نَکا ننڊَ آچي،
ھيءَ قيامت ٿِي، جو ھون لاءِ صُبح، شام نہ آھِ.
خَلقَ جي لاءِ لَنگھن ڏينھَن ڏُکَن جا آخِر،
مُنھنجا ڏُک ھاءِ! عَجَب، جن کي ڪو انجام(٣) نہ آھِ.
حالُ اُنَ ھِجر جي ماريل جو بہ ھُوندو ڪھڙو،
جنَھن کي مُدّت کان مِليو يارَ جو پَيغام نہ آھِ؟
بيوطن، بي خور و بي خواب تيو بيھوش "قليچ"،
ڪَھڙو عاشِق آھي جو خوار ۽ بَدنام نہ آھِ؟

(١) ترار يون (٢) طاقت، ھمّت. (٣) پڇاڙي، پڇاڙي.

٣٤٨. قصيدو ـ محبوب جي ساراه

فاعلاتن مفاعلن فعلات

مُنهنجو مَحبوب ماهپارو آهه،
سِجُ اکيانِ جنهن جي شَرَمُ وارو آهه.

عِشق جي آسمان تي بيشڪ،
چَمڪندڙ سُونهن جو ستارو آهه.

جِسم نازڪ سَجَو جو سَرتاپا،
حُور جانُ، نُور جو نظارو آهه.

هڪڙي لحظي ۾ منهنجي مارڻ لاءِ،
بَس، اکين جو سَندس اِشارو آهه.

دِل ڦٽڻ لاءِ مُون مسافر جي،
نَڪُ سندس، قَهر جو ڪنارو آهه.

۾ سندس چَپ تا نيتُ چِتائين ڦٽ،
مون بيچاري جو عُمدو چارو آهه.

لعلَ لبَ جو مِناڻُ چا چئجي،
قند، مِصري ۾ آتِ ڪسارو آهه!

گُلَ گُلابي ڏِسِي، ڳري ٿو گُلاب،
ڏاڍي حيرت ۾ پڻ هزارو آهه.

نازَ سان گرچه موت ٿو ماري،
نازَ سان سوئي جيءُ جيارو آهه.

آهڙي محبوبَ تان سَدا صدقي،
جانِ ۽ جِسم مُنهنجو سارو آهه.

ساهه مُنهنجو تہ آهي ميلڪ سند يَس،
ميليو مون ڪي فقط اُڌارو آهه.

عِشق ۾ جيڪو يارَ! ڪُوڙُ ڪري،
مُنهن تنهين جو سدائين ڪارو آهه.

واھ! عَجيب آھي عِشق جو مَذھب،
نَوۡع (١) سَڀ کَم جو آتِ نيارو آھہ.

عِشۡق ۾ تو ڏِني رُنس راحَت،
آن ۾ جاني! کِلڻ، کَپارو (٢) آھہ.

مولوي ٿا سَڏين جنھن کي بھشت،
عِشۡق جي باغ جو، سو پارو آھہ.

ٿا چَوَن جو دَرَخۡت طُوبيٰ جو،
عِشۡق جي دَرَ جو سو ٻُھارو آھہ.

۽ چَوَن جنھن کي ٿا مُلا دوزخ،
عِشۡق جي باھِ جو ٻُخارو آھہ.

ڪُفر، اِسلام، دينُ ۽ دنيا،
ڪونہ آھڙو آتي خَسارو آھہ.

سِرُ، تيريءَ تي رکي ھَلڻ چاھي،
عاشقن جو ٻَري ٻَسارو آھہ.

موتَ جي ڀَوَ کان جيت پيچي ٿو لوڪُ،
دَرد وارن جو آت دُتارو آھہ.

خَلقَ جنھن کي چوي ٿي بَحۡرِ عَميق (٣)،
عاشقن جو آھو ڪنارو آھہ.

ٿا وَھَن جيتِ سدائين رَت (٤) درياھَ،
عاشقَن جو آتان گُذارو آھہ.

عابدن، عالِمَن کان منجھہ ميزان،
عاشقن جو ڳَرو تُرارو آھہ.

جيتِ رَھن ھُو، آتي نہ صُبۡح، نہ شام،
نہ اونھارو، نہ آت سيارو آھہ.

لامڪاني، مڪان تيو تن جو،
عرش اعليٰ سندن اوتارو آھہ.

---

(١) طريقو، نمونو. (٢) ڪاپارو (٣) اونھو (٤) رت جا.

ليليٰ، مجنونءَ جو وقت ويو گذري،
هاڻ سچن جو ؛ مُنهنجو وارو آهه.
هي قصيدو نہ جهڙو تهڙو آهه،
جگ ۾ هيءَ نينهن جو نغارو آهه.
تو قسم سان "قليچ" چئي هر دم،
ساهه کان وڌ پرين پيارو آهه.

٣٤٩. قصيدو ـ ريل جي سواري

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

چڙهو آئين ريل تي يارو! عجائب هيءَ سواري آهه،
اُتو وڃڻو جيتي، اُت نيت آوهان لاءِ انتظاري آهه.
هوا پاڻي، مٽي ۽ باهه مان جوڙيائون هيءَ انجن (١)،
بدن جي هيءَ بناوت، روح جي هيءَ رمز ساري آهه.
لنگهو در معرفت جو، سمجهو اِسٽيشن کي آئين دنيا،
ٻرن ٿا لالٽن (٢) جنهن ۾، ٻتين جي جيت بهاري آهه.
حقيقت جون ڪٿو جهنڊيون، ملائڪ اُتن پڪارن ٿا،
بيٺا هِن دست بستہ سي، حڪم حاڪم جو جاري آهه.
شريعت جي سڙڪ سيڌي، طريقت جا سليپر هيٺ،
سنوان وحدت جا سينگل (٣) ٿيا، چڙهيو هٿ هيڪواري آهه.
رکيو تو هن طرف ڪانٽو، ترازو عدل جو يارو!
ترِي نيڪي بدي جنهن ۾، نڪا ڪا پاسداري آهه.
اُتو پاسنجرو! (٤) ٿي تار جي ٽِڪ ٽِڪ، خبر آئي،
آچي وئي لائين ڪليئر (٥)، هاڻ سفر جي سڀ تياري آهه.
ٻڌو ٿا جا آوهان سيٽي، سا اِسرافيل جي تو ڦوڪ،
سفر جو سڏ اِهو تو ۽ پريون آنکي پڪاري آهه.
ڪريو ڀاڙي جي ڪا ڳڻتي، هي سودو نقد بازيءَ جو،
تري جي وقت ويو سِر تان، تہ پوءِ بيهڻ بہ خواري آهه.

(١) ڪَل (٢) شمعدان (٣) نشان (٤) مسافرو! (٥) رستو صفا.

ڪڙو آھ موت جو بابُو، ٽڪيٽ ھر ڪنھن کي بيٺو ڏئي،
وَجي ٻَئي دَمبدم گھٽيي، عجب! غفلت خُماري آھ.
مليي جڏھن پاس يا ٽِڪيٽ، کُليو گاڏيءَ جو دروازو،
ويھو سمجھي ڪلاس ۾، ھيي گاڏي درجي واري آھ.
آتاريو ريل گاڏيءَ نيئي، جيتي ھرڪنھن کي لھڻو ھو،
وري ورتئون ٽڪيٽ ساري، عجب! ھيءَ راھداري آھ.
نہ ھوندو جيڪڏھن مقصود منزل جو ٽڪيٽ ڪنھن وٽ،
تہ پڪڙيندس پوليس اَنَ دم، جن(١) اھڙي اِختياري آھ.
ھي آھي سَير دنيا جو، ڪري سو، جنھن جو جيءُ چاھي،
شرف، عزت تي ناھي ڪيي، فقط دولت جي ياري آھ.
ڪو ويو ملتان، ڪو لاھور، ڪو بمبئي وڃي پھتو،
ھيي قدرت آھي قادرِ جيي، ھيي بازي ھڪ نياري آھ.
قَبَر جيي آخري منزل، جيتي مُنڪر، نَڪير ايندا،
۽ پڇندا، ”چا، عمل آندئيي، عمر جيت تو گذاري آھ؟“
چئيين جي اَن ھنداَن، تا وڃ، مزا ڪر، ورنہ آي اَحمق!
آتي ھٽنديي وڃي ھاڃي ۾، جيت توبھ ۽ زاري آھ.
”قليچا“ فڪر اَن جو ڪر، جو ٿورا منٽ ٿئيي باقيي،
وَٽج پِلڙي، جو ھيءَ گنڙي گناھن جيي بہ باري آھ.

٣٥٠. قصيدو ـ مناجات يا دعا

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

نہ آھي تو بنا مُنھنجو، ڪو پالڻھار يا اللّٰه!
ڪَرَم سان مُنھنجو ڪَر پورو، تون ڪاروبار يا اللّٰه!

رَکيج دُنيا ۾ با عزّت، رَسائيج مَوت با اِيمان،
ڏيکارِج آخرت ۾ پڻ پنھنجو ديدار يا اللّٰه!

گناھن ۽ خطائُن ۾، گُذاري مُون عُمر ساري،
مگر تھدل ڪيَم توبھہ ۽ اِستغفار يا اللّٰه!

(١) جن کي.

آهيان بيڪار آءٌ بيشڪ، مگر بنيو آهيان تنهنجو،
تون مالڪُ منهنجو ٿئين ستار ۽ غفار يا الله!
اُميد ۽ آسرو ٿيو تنهنجي غفاريءَ کان نيڪ مون کي،
ڏچان پڻ، جو آهين جبار ۽ قهار يا الله!
تون رحمان ۽ رحيم آهين، تون قادر ۽ ڪريم آهين،
سميعيءَ ۽ بصيريءَ جو ڪيم اقرار يا الله!
تون خالق اوّل ۽ آخر، تون رازق ظاهر ۽ باطن،
لطيفيءَ ۽ خبيريءَ جو نه مون انڪار يا الله!
تون آهين حيُّ ۽ قيّوم ۽ تون ذوالجلال الاڪرام،
عليم آهين، حڪيم آهين، ميڙين (١) مختار يا الله!
صفائي ايتري ڏي منهنجي دل کي عشق پنهنجي ۾،
جو راتو ڏينهن، کلي اَن ۾ سنڌني اسرار يا الله!
نه ٿئي مون کان عمل آهڙو، هجي شرڪ ۽ رياجنهن ۾،
رهان بدعت ۽ بدراهيءَ کنان بيزار يا الله!
رهي ٿو فڪر دل ۾، قبر جي تنگيءَ ۽ پرسش جو،
سدا اِن درد ۽ غم ۾، آهيان بيمار يا الله!
پلائي نفس ۽ شيطان تنهنجي راهه کان مون کي،
چڏي ٿو ڪين ڪنهن پرمون کي هيءُ مڪار يا الله!
آتارج آخرت ۾، صالحن جي صف اندر مائين!
نه ڪج محشر ۾ مون کي تون، خراب ۽ خوار يا الله!
هجن حيران جت سڀ حال پنهنجي ۾ "قليچ" آت شال!
ڪري منهنجي شفاعت سيّد الابرار يا الله!

٣٥١. غزل ـ ڇا کان ڇا زياده ٿو ٿئي

فعولن فعولن فعولن فعولن

ٿئي ٿي قناعت کان عزت زياده،
طمع کان سدا ٿئي ٿي ذلت (٢) زياده.

---

(١) مڙني جو. (٢) بيعزتي، خواري.

تنهن جي ڀر ۾ پيو واجبو، ته جهلجي وار...

تني عِلم وارن کي واڌو تحمّل،
تني جهل وارن (١) کي حُجّت (٢) زياده.
دليري، آچي تي نه اِيمانَ ڊارا،
جو اِيمانَ سان تني تي همّت زياده.
تڪلف، علامت تي بيگانگي جي،
نه ڊاريو تڪلف جي عادت زياده.
فراغت (٣) سان دُنيا ۾ هڪ پل نه ويهو،
گهُرو تا آوهين جي فراغت (٤) زياده.
ملائڪ کان بهتر، تيو اِنسان بنجي،
مگر تي تني آن ۾ محنت زياده.
ڪريو دوستو! ڀرين آئين (٥) پنهنجي حرمت،
جي پانيو، ڪري خلق حرمت (٦) زياده.
اِلاهي! زماني کي آج آهي ڇا تيو؟
محبت آهي ڪم (٧)، عداوت زياده.
عبادت کان منهنجي، گناه آهي واڌوُ،
غضب تنهنجي کان، تنهنجي رحمت زياده.
"قليچ"! آهي هر حال ۾ شڪر واجب،
تني شُڪر سان نت تي برڪت زياده.

٣٥٢. غزل ـ عشق جو عجب حال

فاعلاتن مفاعلن فعلات

عِشق ري دولت ۽ هِدايت ناهِ،
ري دلي ڪشف ۽ عنايت ناهِ.
نه ڏٺيو آن جو 'بوحنيفه' سبق،
'شافعيءَ' جي متس روايت ناهِ.

(١) جاهلن، اڻ پڙهين. (٢) بحث مباحثو. (٣) بيڪاري (٤) فرصت، واندڪائي. (٥) اوهين (٦) عزت (٧) گهٽ.

ڪا خبر ڪانهي آن جي 'مالڪ' کي،
آن تي 'حنبل' کي ٻڻ حڪايت ناهه.
عِشق کي سمجهي عقل علم لَدن،
شرع ۾ آن جي ڪا نهايت ناهه.
يا نَبي ڄاڻي يا اُنهيءَ جو وصي،
ٻئي تي ڪا عِشق جي حمايت ناهه.
صوفي درويش، مَسْتَ ۽ مجذوب،
ڪجهه چون، تن جي ڪا شڪايت ناهه.
شمس تبريز وانگي چؤ تون "قليچ"،
'حَق بنا عِشق جي ڪا غايت ناهه!'

٣٥٣. غزل - آهي به، ناهي به

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

موجود ٿيو حق جڳ ۾، پَدَر آهه، پَدَر ناهه،
سِڻي کي آکيون، تن ۾ نظر آهه، نظر ناهه.
ٻاهر تہ ڏِسي هرڪوئي، صنعت ۾ تو صانع،
پل ڪل نہ رکي ڪو، تہ اَندر آهه، اَندر ناهه.
مسجد ۽ مَڙهي ڳولي ٿَڪا سڀ، نہ لَڌو يار،
دل کي ڪا سندس گهَر جي خبر آهه، خبر ناهه.
پيرن سان ڪري پنڌ، هَلي حَجّ هِنئين سان،
حاجيءَ کي پَلا آهڙو سَفَر آهه، سَفَر ناهه.
دلبر آهي دل ۾ سدا، پر دل ناهي مون وٽ،
ورهن کان مُنکي درد، جگر آهه، جگر ناهه.
ٿيو ڄيلهه جو نالو رکو، پر ڏِسجي نٿي سا،
اِيءَ ڳالهه عجب جهڙي! ڪمر آهه، ڪمر ناهه.
آهون ٻُڌي تو يارُ آڇي، سونِيي وجي پوءِ،
آهَن ۾ اُنهجي ڪو اَثر آهه، اَثر ناهه؟
محشر جو مسافر تون "قليچ" آهين، ۽ توکي،
گردن تي، گناهن جو سَمر(١) آهي، سَمر(٢) ناهه.

(١) بارُ (٢) آذقو.

٣٥٤. غزل - گهر جي جنگ

فاعلاتن مفاعيلن فعلات

صُلح، آيت پاڪ قرآن جي آهہ،
جنگ، آفت بُري زمانَ (١) جي آهہ.

آدميءَ سان لڳو وتي شيطانُ،
جيڪا حرڪت، سا سڀ گُمانَ جي آهہ.

گهرَ ۾ بيشڪ نڪر ہَہ نهڪن تا،
ہُدَ بيي ہولي اِها جهانَ جي آهہ.

ڪُشت و خُون پڻ ٿئي ٿيي پاتين جي،
اِها عادت اَصل ڪانَ ہانَ جي آهہ.

پڻ ٿَڪَر، هڪُ چمُو پيتيَن ڪي هٿي،
پَرِ اِها (٢)، ڪنهن دِيواني خانَ جي آهہ.

جيئَن ڪ مُلّيِ جي ٿي مَسيت سان جنگ،
وات سان جنگِ نيت زبانَ جي آهہ.

تير ڪانڻ، سپَر ڪري سينو،
اِيءَ نِشاني آدا نشانَ (٣) جي آهہ.

جيڪي آهي عَيان، آنهيءَ ڪي "قليچ"،
چا ضرورت پلا بيانَ جي آهہ؟

٣٥٥. غزل - درجي جو فرق

فاعلاتن مفاعلن فعلات

جنس ۾ گرچہ سڀُ رَڪَن تا ٿاهہُ (٤)،
فَرقَ درجي جي سان تون ٿيي آگاهہُ.

تيا گهٽا عام، خاص تيا ٿورا،
مَنجهان ڪثرت، وَهي ٿو وَحدت واهہُ (٥).

---

(١) زماني (٢) عادت (٣) هَدَف (٤) موافقت (٥) وحدت جو واهہُ.

مُور، هيٺ ۽ مٿي تي ناهي شَرَفُ،
نہ گدا هيٺ ۽ مٿي ٿيو شاهہُ.
آهي ذاتي شَرَف، صِفاتي ڪينَ،
نہ پَهَر جو، ٿون رَڪ آندرَ جو چاهہُ.
بارِ (١) ڏي ٿون نهارُ هاريءَ جي،
آن هيٺان، مٿان آنهيءَ جي گاهہُ.
ڪَڪُ ۽ ڪَهَچَر تَري ٿو پاڻيءَ تي،
موتِي آهي تَري ۾، جت آڙاهہُ (٢).
گوڙُ، لهريُن جو آهي سَطُحَ مٿي،
هيٺ پاتارُ آهي فرحت گاهہُ.
سَيِّدُ الـقَوم آهي خادِمُ هُم،
قَوم (٣) ٿِي جِسمُ، شاهہُ، آن جو شاهہُ.
آهي مخلُوق گَرچه خوار و خَسيس،
مَظهَر آهي، لَيي جَنهين ۾ آلاهہُ.
اِيءَ هدايت جي راهہَ آهي "قليچ"،
هَلُ سَنئون آن تي، تا نہ ٿين گمراهہُ.

٣٥٦. غزل ـ بد طبع ۽ شوخ نازنين

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

مُنکي تَفرِيحَ (٤) ۽ دِلبر کي تَڪرِيهہَ (٥)،
دُعا هِڪڙيءَ پُنيان گاريون ڏِئي چاليهہَ!
وَٽي ٿو، گرچه شوخ ۽ بَد مزاج آهہ،
چُپَن هڪ گُل جي پويان ٿا ڪَنڊا وِيهہَ!
مِنو مُنهنجو ڪَڙو ٿئي، تہ بہ مٿس ميڙُ،
رکي ماکي، مکيُن جي ٿئي مٿس پيهہَ (٦)!

(١) بارو يا باري. (٢) پاتال (٣) رعيت (٤) فرحت (٥) ڪراهت
(٦) هجوم، گسوڙ، سوڙ هہ.

ڏِيان سِجدو، هَتي هُو ڏَڪُ پَٿن تي،
ڪَريان توبهہ، ڪَري شوخيءَ مان تنبيهہَ!
چوان آءٌ ”جيءَ“ هُن کي، هُو چوي ”ٻوڏ“،
وَٺان دامَن سَنديَس، چَئي ”تِي پَري بيهہَ“!
پَري کان جي ٻَڏان هَٿَ، تو ٻُجا ڏِئي،
وڃان ويجهو، پَڇي پَٺِ تي، ڪري رِيهہَ(۱)!
مُشابهہ نِت ڪَريانس آءٌ سج ۽ چنڊ سان،
ڏئي مون کي، ڪُٺي سان هُو ٺو تشبيهہَ!
لياقت هر ڪنهين جي ٺَئي ٿِي ظاهر،
جو ”ڪُلُّ اِنَاءٍ يَتَرَشَّحُ بِمَا فِيْهِ(۲)!
”قليچ“! آڏو بُتن ۽ ڪافرن جي،
جُگائي ڇا، ڀلا تَحمِيدِ(۳) وتَنزِيْهہَ(۴)!

۳۵۷. غزل ـ دنيا جو حال (مصرع طرح تي)

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

آڏيل ماڙي هَوا تي آهي کان دُنيا هِي فاني آهہ،
ٽِڪي پاڻيءَ تي، ڦوٽي جان، آسان جي زندگاني آهہ.
عَجَب هيءَ باغ رنگين آهي اِنساني حَياتيءَ جو،
خِزاني ۽ بَهاري جَنهن جي، پيري ۽ جَواني آهہ.
فَلَڪ دُشمن، زمانو بيوفا، خاوند بيپرواهہ،
مَڏوُن جا دل ڪَري اِنساني، سا بيشڪ ديواني آهہ.
هِي خاڪي تنگ ٿيو پڃرو، رَهي ڪيئن رُوح اَن ۾ خوش؟
گُذاري ڪيئن تي زِنداني (۵)؟ پکي اِيءَ لامڪاني آهہ.
مَروت يا وَفا اڳِ هُئي، هينئر آن جو رهيو نالو،
مَروت ڪيميا آهي، وَفا سيمرُغ ثاني آهہ.

(۱) رَڙ، ڪُوڪ، دانهن. (۲) ضرب المثل ـ جيڪي ٿانوَ ۾ آهي، سو منجهانئس سِمي. (۳) توحيد (۴) پاڪائي بيان ڪرڻ. (۵) قيدي.

طريقو صُلح ڪُل مُنهنجو، ڪڏهن مُسلِم، ڪڏهن ڪافر،
آءٌ هَفْت آقليمي، مَذهب مُنهنجو نيت سَبع الْمثاني (١) آهه.
دِل ۽ ڪَعبو ٻَئي بَيْت اللهه، پر ٻيو فَرْق فقطّ هيءُ،
خدا جي هَٿ جي هيءُ (٢)، هُو (٣) هٿ آسان جي جِي نشاني آهه.
پَچاڙيءَ دمِ ٻيو هَمْدَمِ سڪندر نيڪ دارا جو،
زِباني يارَ ڪان بهتر ٻيو دشمن، جو جاني آهه.
چَيُم دلبر کي، "ڪيو ڏيکار تَجلو مُنهنَ مُنوّر جو"،
کلي چيائين، "آصل 'آرْني' (٤) جي وَرندي 'لَن تراني' (٥) آهه"!
گهُريم مِعْراج آن کان، پيو رَسو زُلفن جو گَردَن ۾،
سَوال اِيءَ آسماني (٦) ۽ جوابُ اِيءُ ريسماني (٧) آهه!
پيَل هُس خاڪ ۾، چاڙهي مُنکي نيئين عَرش آعليٰ تي،
ستارو منهنجي قسمت جو، آوهان جي مِهْرباني آهه (٨).
مُخنداني، سُخن سَنجي (٩)، مون کي ٿي ماڻ مان حاصل،
فَصاحت ۽ بلاغت مُنهنجِي، مُنهنجِي ٻي زباني آهه.
روا ناهي، غَزل ۾ بَيْتَ وَڌِ آئڻ، لڪان نه ته وَڌِ،
چَوَن پوءِ سَڀ، قَصيدو آهي هيءُ، يا قِصّه خواني آهه.
طَلَب تي شاعِرن جي، شِعْر حاضِر ڪيو "قليچ" آئي،
آچي جيئن نَئن جَبَل تان، طَبْع تيئن آن جي رواني آهه.

٣٥٨. غزل ـ شمع جي پرولي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

شَمْع، ڏِسُ ا جا ٿِي رَکي هَردم تيريءَ تي پنهنجو ساهُ،
ساهَ سان ٿئي ماهُ (١٠) جيئرو، ساهُ هُن جو آهي ماهُ.
ناهي جي تارو، تہ چو چَمڪي ٿئي آوءَ رات ري،
ناهي جي عاشق، ڪَري چو حالُ آوءَ روئي تباهُ؟

(١) سَتَن جوڙن وارو. (٢) دل (٣) ڪعبو (٤) مون کي ڏيکار.
(٥) ڪين ڏسي سگهندين. (٦) مِعراج (٧) رَسي جو. (٨) طرح جيي
مصرع. (٩) شاعري (١٠) ماس.

تو ڏِکي ڀاڻ هرڪو ٻُت تي، هيئان ٻُت جي هيءَ (١)،
ٻُتَ ڪان وڌِ پَنهنجي، تيو پَڀاڻ سان نيتُ آن جو چاهہ.
جڏهن مَري، موتِيي ڏسڻ سان باهہِ جي جيڙي ٿئي،
جڏهن ٿئي بيمار، لاهڻ سان سيسيءَ جي ٿيس تاهہ (٢).
تي خزانيءَ ۾ تيزي، ڪوسائجي تي منجهہ بهار،
وات ري وچ جيئن ڪالي، ۽ ري آڪين روئي درياهہ.
آهي سا مون سان مشابهہ، جيئن ڪريان آءٌ، تيئن ڪري،
آهيان آءٌ بدخواهہ پنهنجو. خلق جو پر خيرخواهہ.
پاڻ کي ساڙيون ٿي ۽ دوستن کي خوش رکون،
ڪائون دل پنهنجي آسين، وينا پيا ڪائن ٻلاهہ.
ٿي هنجون هاريون، رهون دائم ٿا منجهہ سوز ۽ گداز،
زرد رنگ آهيون ٿي، ٿي بک ۽ آج ۾ تيون ٿا پاهہ.
ڏس! تہ ڪيئن معشوق پڻ، عاشق ٿئي تو آي "قليچ"!؟
شمع، پروانو، ٻنهي جي (٣) هيڪڙائيءَ جو گواهہ.

٣٥٩. قصيدو – گوشت ۽ ڀاڄيءَ جي ڪاڌي جو مقابلو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

قوت، جڳَ کي ڏئي نباتيي (٤) توڙي حَيَواني آلاهہ،
ڀاڄيي توڙي ماسُ (٥) کائِڻ، تَنهنڪري ناهي گُناهہ.
آدَم، آشرف آهي مخلوقات ۾، سو چو فقط؟
کائي چوپايَن جانُ قَرَ، قُل، پاڙُون، پَنَ، دائو ۽ گاهہ.
قُوت سان گَڏُ آن کي قُوّت گُهرجي، لئہ دِل ۽ دِماغ،
تَڏهن ڪري دنيا کي تابع، عَقَل تيو آن جو گواهہ.
قوت آهڙو (٦) ڪيئن بدلجي ٿئي ڀلا قُوّت ۽ عَقَل؟
جيڪي ماڻهو کائي ٿئي ماڻهو ۽ آن جو عزّ و جاهہ.

(١) شمع (٢) بهتري (٣) عاشق ۽ معشوق جي. (٤) ڀاڄيءَ جو.
(٥) گوشت (٦) نباتي.

گوشت کي سيّد (١) طعامن ۾ سڏيو جڏھين حديث،
ڪيئن نہ مخلوقات جو سيّد (٢) رکي آن لاءِ چاھہ؟
سڀڪا شي خلقي خدا، دنيا ۾ آن جي لاءِ آھہ،
آن مٿان قربان ٿي خلقت جو آھي ساھہ ساھہ.
شرط فقط ھي آ، تہ حد اندر، نہ ٻاھر ھو رھي،
قياس سان ڪائي، ضرورت لئہ حلال او خواھ مخواھہ.
ڏو ڪان بُک بھتر، ۽ عمدي ڪان پلو ساد و طعام،
دال ۽ پت ڪان انهيءَ لاءِ ٿيو نہ وڏ، ھوڙ ۽ پلاھہ.
زُھد ۽ تقوي (٤)، رياضت (٥)، ٿي سگھڻ (٦)، ساون (٧) جي لاءِ،
نہ تہ سڃڻ سگھڻ (٨) آگھن (٩) کي ٿيو ڪٽڻ مشڪل پساھہ،
پاڻ فاقي (١٠) ۾ رھي، مسڪين، بيڪس ڏائيجن،
سڀ نبيّن ۽ وليّن، ڪيو اِنھيءَ رستي نباھہ (١١).
زور ۽ دھشت، وڏائي ۽ ميٺي ٻولي ۽ حُسن،
جي گھري ڪو ساھہ وارو، گاھہ (١٢) سان گڏ کائي ماھہ (١٣).
پاڻ مارائي رعيّت، بادشاھن لاءِ ٿي،
قوّت ۽ حشمت جي لئہ گھرجن ٿا ھٿيار ۽ سپاھہ.
شينھن آھي جانور ۽ ڪائي ٿيا ٿو جانور،
ٿيو قوي سڀني کان، حيوانن جو ٿيو سو بادشاھہ.
ٿيڻ پکين ۾ باز ڪائي ٿيا پکي پڻ ٿيو قوي،
تيئن بہ مانگر مڇ، مڇين ري، جو ٿئي ھوند بُک ۾ ڦاھہ.
ڪيترا نندڙا پکي، ڪائن جي نيت جيت ۽ ڪينئان،
ڪن مٺيون ٻوليون، مگر قوّت ٿين ڪم (١٤) قد ڪوتاھہ (١٥).

---

(١) شرافت، عزت. (٢) سردار. اَللّحم سيّد الطّعام (٣) اِنسان اشرف المخلوقات.
(٤) پرھيزگاري. (٥) ورزش جسماني. (٦) تندرستن (٧) دولتمندن
(٨) مفلسن (٩) بيمارن (١٠) بُک (١١) ھلت (١٢) نباتي قوت.
(١٣) حيواني قوت. (١٤) گھٽ (١٥) ننڍو، لاغر و.

جيت ۽ پڻ جيتن کي کائين، نانگ، ڪيرڙيون، ڪوهون پڻ، ۽ مڇيون کي پڻ وڄهائي چار (١) ۾ جيتن جو ڳاهہ. علم وارا (٢)، پڻ ڏسي جسمي بناوت تا چون، تا رکن ڏند، ڏاڻون ماڻهوءَ جا ٻنهي کاڌن سان ناهہ (٣). ڀاڄيون ۽ ميوا ۽ کير ۽ ڏڌ گهڻو چاهي "قليچ"، گوشت کي ڄاڻي حلال آو، پر رکي آن کان تو ناهہ (٤).

٣٦٠. غزل ـ منهنجو جياپو ڇا تي آهي؟

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

جياپو منهنجو ۽ صحت، ڪليل هوا تي آهہ،
۽ پاڻي صاف ۽ گهر ۽ آڳڻ صفا تي آهہ.
وڃان نہ جيسين ٻهر آءٌ، گهمان نہ جيسين گهڻو،
نہ دل ٿئي جاءِ، نہ منهنجي نظر نما (٥) تي آهہ.
آءٌ شاهہ، تاج ٿيو آزادگي ۽ خلوت ملڪ،
خزانو فقر، سپاهہ آسرو (٦) خدا تي آهہ.
نہ ڪاهہ ملڪ تي منهنجي، نہ لٽجي گنج سندم،
خدا جو فضل و ڪرم، خاص مون گدا تي آهہ.
هلان آءٌ نيڪري جڏهن، صف بصف اٿن تا خيال،
نظام تنجو، نظر منهنجي ۽ رضا تي آهہ.
اکيون رکان تو ڪليل حق سندي تجليءَ تي،
ڪنن جو ميل (٧) سڄو، غيب جي نِدا (٨) تي آهہ.
تو عاقبت جو رکان فڪر، سڀ خيال سندم،
نہ ابتدا تي، مگر خاص انتها (٩) تي آهہ.
جئي، مري تو هزارين دفعا، ڏهائي "قليچ"،
حياتي آن جي بدل خوف ۽ رجا (١٠) تي آهہ.

(١) پا ـ بند، (ڪنڊيءَ ۾). (٢) سائنس وارا. (٣) موافقت (٤) ڪنارو، ڇيرڪ، ڏوري. (٥) ڏيک، قدرتي. (٦) توڪل (٧) لاڙو (٨) سڏ (٩) پڇاڙي (١٠) اميد.

٣٦١. غزل ــ پاڻ سڃاڻڻ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڪيرُ توسان سَدا رهي همُراهُ؟
سو سياڻو، جو پاڻَ کان آگاهُ.
پاڻُ ڄاڻڻ ٿيو، هُنَر ۽ صَواب (١)،
۽ ڏِسڻ پاڻ کي (٢)، وڏو ٿيو گُناهُ.
ڀِڻ هِنَ (٣) ۾، جواهِر (٤) آهي لڪل،
کوهه هن (٥) ۾، رهي ٿو يوسف شاهُ (٦).
هن تَڪر (٧) جي پٺيان، ٿي سچ جي ٽِڪي (٨)،
هن ڪَڪَر هيٺ، آهي زُهره ۽ ماهُ.
عمر ساري آهي گذاري خوش،
جيڪو آن سان ويٺو هڪڙو پساهُ.
”وَهُوَ مَعَڪُم“ (٩) ”قليچ“ ڪر تون ياد،
”نَحنُ اَقرب“ (١٠) بہ آهي آن جو گواهُ.

٣٦٢. غزل ــ ڪبر ۽ ريا

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

بُري خَصلَت آدا! ڪِبر (١١) ۽ رِيا (١٢) آهہ،
بُزُرگن آڏو سا، مَڪُر ۽ دغا آهہ.
نہ ٿي تون بَندِ، پنهنجي دامَ ۾ يارَ!
جو پنهنجو پاڻَ قَيدي، خودنُما آهہ.

---

(١) چڱو ڪم. (٢) خود پسندي، خود پرستي. (٣) جسم (٤) روح (٥) دل (٦) نبي، مصر جو عزيز. (٧) انساني وُجود. (٨) حق جو نور. (٩) قرآن ــ خدا اوهان سان آهي. (١٠) قران ــ آسين، اوهان کي گردن جي رڳ کان بہ ويجها آهيون. (١١) هٺ (١٢) ڏيک.

ڪري مَحبُوس (١)، خود بينيي چتونءَ کي،
خوديِ (٢) پڻ مورَ لاءِ بُڇڙي بلا آھ.

نہ ڪَر گردن ڪَشيي تون ۽ تَڪَبُّر،
جو نيتُ لَعنت ۾ شيطانُ مُبتلا (٣) آھ.

ڪَيو ڪاوُسَ کي ھو گيو (٤) قيدي،
ڪَيو جَمشيدَ (٥) خود بينيءَ فَنا آھ.

”قليچ“! آوّل کان ثابِت آھي جڳ ۾،
تَڪَبُّر وارو، مَنجھہ جور ۽ جَفا آھ.

٣٦٣. غزل ـ بدر منير ۽ پريءَ جي آمد ۽ تعريف

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

گلشن ۾ آج بھار جي، آمد پريءَ جي آھ،
بازار گَرمُ ناز، ادا، دلبريءَ جي آھ.

بلبل سڏي گلن کي چوي، دل جي سوز مان،
ھيءَ رؤءِ، خُوءِ، بُوءِ ھن نازن پريءَ جي آھ.

آن جي لبن جي لالي ڏسي، لالا کائي غَش،
خواھش عَقيق کي بہ نيمڪ پروريءَ جي آھ.

رُخسار آن جي کان ٿيو منوّر زمين، زَمَن،
شمس ۽ قمر کي دعويٰ سندس ھمسريءَ(٦) جي آھ.

نُوراني ويس آن جو ڏسي، حُورُن ڪن حسد،
شبنم جو آن کي پيرھن، چولي، زريءَ جي آھ.

تعريف آن جي ڪين ڪري ٿو سگھي ”قليچ“،
بدر، منير کي سدا سَدَ (٧)، سروريءَ(٨) جي آھ.

---

(١) قيد، قاتل. (٢) خود بينيي (٣) گرفتار (٤) ايراني پھلوان.
(٥) جمشيد کي. (٦) برابريءَ (٧) خواھش (٨) سرداري.

٣٦٤. غزل ـ عاشق جي دربدري

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

جگر منهنجي ۾ هَي هَي! غَمُ، اَلَمُ جو زَخَمُ ڪاري آهه،
رُليو آءٌ ملڪ ملڪ آهيان، اڪين مان جَرُ بہ جاري آهه.
مون جهنگل ڳوليو ۽ صحرا، سماءُ مون ڪي پيو ڪو ڪونہ،
ڏکن ۾ ڏينهن لنگهيو، مون رات سورن ۾ گذاري آهه.
وڃي مشرق ڪان مغرب، ڏسجي هرجا تو سبب غم جو،
هي منهنجيي جان، دهشت ۾ چڙي تَنَ ڪي سِداري آهه.
ڪندا مون ڪي لڳا پيرن ۾، سورن ۾ تو نڪري ساهه،
ڪڏهن، هيءُ ساهه منهنجو ٿيو، اجل اَن جو شڪاري آهه.
سندم ٿيو بسترو ڌرتي، ۽ چت ٿيو هاڻي آپ منهنجيي،
پڄن هيت پاسا پٺن ۾، ۽ هٿ سيج اَج سنواري آهه.
خدا جي راهه ۾ خاوند ڏارا منهنجو رهبر ڪونہ،
"قليچا" ! اصل ڪان ڪافي، سُنڪي مالڪ جي ياري آهه.

ردیف ـ همزه (ء)

٣٦٥. غزل ـ سچي هدايت ۽ نصيحت

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

تُون دردَ دِل جي ڪان دانهوُن ڪَرين آدا! ڇا لاءِ؟
هيرِينُ نہ دَرْدَ تي، ڳوليـن سَدا دَوا ڇا لاءِ؟
مَچين جي دِل سان تون اثبات، نَفِي ڪي ڇڏُ تُون،
الله، نيت آهي اِلّاَ، چوين تون لاَ ڇا لاءِ؟
سَڏائين پاڻَ ڪي حَقُ جي، تہ ڪَر ُحلاج (١) جي هاجَ،
ڊِڄين جي دار(٢) ڪان تون، تُو چَوين 'آنا' (٣) ڇا لاءِ؟
قَضا جي مَعنيٰ، نتيجو ڪَمن آسانجَن جو،
ڪَرين تو شڪوو قَضا جو اي پورڙا! ڇا لاءِ؟
گدائي عشق آسان جي جي آسمانُ ڪَري،
اِنهيءَ گدا جي اڳيان تين وَڃي گدا ڇا لاءِ؟
ميٺيءَ ۾ نيٺ وڃي تون ڪندين قرار جڏهن،
تڏهن وڃهين تو تون مَحلات جي بِنا(٤) ڇا لاءِ؟
"قليچ"! هَٿَ ۾ تَني تسبيح دل ۾ دورَ ڏِيا،
زبانَ سان تو ڪرين تُون خُدا خُدا ڇا لاءِ؟

٣٦٦. غزل ـ انسان جي ذات ۽ صفات

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

آهيان آءٌ خاڪي، رَڪان خاڪ جا تو آطوار آءٌ،
مَلڪَ جُون وَصفون رڪان، گَرچه تِيَس گُنهگار آءٌ.

---

(١) منصور، جنهن انالحق جو نعرو هنيو ۽ ڦاسيءَ تي چڙهيو.
(٢) ڦاسيءَ جو تختو. (٣) "آءٌ" (انالحق). (٤) بنياد، پيڙهه.

صَغير (۱) آهيان، ٿيو عالَم ڪَبير مون ۾ رَکيل،
حَقير آهيان، مگر حَقَ جو ٿيس طَرَفدار آءٌ.
آندر، بَهرَ آهيان حڪمت سان پُر، سَدا يَڪرنگ،
هَلان ٿو پيادو، مَگر تَنَ تي آهيان هَسوار آءٌ.
فَلڪ ٿو رنگ رکي آبَ جو، وَسائي آگ (۲)،
ٿيي هَلڪو، واءُ، مِٽيءَ جانءِ، رَهان گرانبار آءٌ.
هَوا جانءِ آڻ سڏيو آءٌ گَهر گهڙي نہ ڪَنهن جي وَجان،
۽ خاڪ جانءِ نہ ڪريان جَڳَ ۾ پاڻ کي خوار آءٌ.
نہ سيڪنهين سان وَڃان گڏجيي، مِثل پاڻيءَ جي،
نَڪي ڪَڪَر جان ٿيان خَلقَ تي گُهر بار (۳) آءٌ.
نہ باهہ وانگي جَلايان آءٌ دوست، دُشمن کي،
نَڪي نہ ٿانڊي جانءِ ڪيريءَ ۾ ٿيان نيڪُونسار آءٌ.
رکان آءٌ چارئي عَنْصَر، سي اعتدال آندر،
پَڇان ٻئي جي حَدوُن آءٌ، نہ ٿيان خطاڪار آءٌ.
چِٽونءَ جانءِ چاڻان آءٌ مَنْطَق (۴) هَٽان نہ پَرچُغلِي،
ترار جانءِ رکان جوهر، ٿيان نہ مڪّار آءٌ.
رَهان ٿو مَست، مگر ٿو رکان حواسَ ٽِڪا،
"قليچ" لَفظَ ۾، معنيٰ ۾ آهيان تلوار آءٌ.

٣٦٧. غزل ـ آجوڪو زمانو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آجُ عَجَب آيو زَمانو! ۽ وَريو واري جو واءُ،
حاڪم آج هاري ۽ پورهيت، آج رعيّت آهي راءُ (۵).
ٿيا برابر، اعليٰ ۽ آدنيٰ، ويو سَڀ نڪري فَرقُ،
سيرُ سمجهي پاڻ کي ٿو، جو اڳي هو پڻ نہ پاءُ.

---

(۱) عالَم صغير. (۲) باهہ (۳) موتي وسائيندڙ. (۴) دليل، رمز.
(۵) بادشاهہ، راجا.

خيالَ آجُ ماڻھن جا بدليا، جنگ مان آجُ صُلح ٿيو،
ٿيو پڙھيي جاھل ۽ عالم، ويو ڏي والد(١) کان وياءُ(٢).
سڙس ھتا زالن تي غالب ۽ ۽ آفضل تن کان آڳ،
آج ٿيون ھمسر ۽ آفضل زالون، نيارو ٿيو نياءُ(٣).
پاڻ ۾ دُشمن وڏا ھندو ۽ مسلم آڳ ھتا،
دوست ۽ پاڻُر ٿا مڏجن آجُ، نہ ڪنھن سي ڪو رياءُ(٤).
دُشمني چانديَن ۽ منگسيُن جيي آصل مشھور آھ،
آج رھن سي صُلح ۾ ٿا ۽ چڏيو تين پنھنجو تاءُ(٥).
ھو بگھڙ، دُشمن رڍن جو، ايءُ مثَل مشھور ھو،
آجُ سو(٦) پلجيي ٿيو ڪتو، تين کي سو چاري، ڏئي نہ گھاءُ(٧).
ھڪڙي نل ۽ چشمي تان پاڻي پيَن شينھن ۽ ھرڻ،
باغُ سرڪاري وڃيي ڏسُ! تا پوي توکي سماءُ.
صُلح کيو آج باھ ۽ پاڻيءُ، ڏسو انجڻ وڃيي،
لوھ جا مَنع ڏسُ آڏامي(٨) ۽ تري(٩) ڪنَن تا نماءُ(١٠).
وحدنان، ڪثرت ٿيَڻ جو، جنگ تي ڪارڻ ”قليچ“!
ڪثرتان، وحدت ٿيڻ جو، صُلح ڪُل آھي آپاءُ.

٣٦٨. غزل ـ آجوڪو زمانو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

آج عجب آيو زمانو! ۽ وريو واري جو واءُ،
بڪ مٿا جي ڪالھہ تي، سي آج ٿا کائن ھت پلاءُ.
آج مڏائن ٿا جي پاٺر، ٿين شامل ۽ شريڪ،
تئي سياڻي سوپ جيي، پوءِ ڪو ڏسي تن جو لقاءُ.
مطلب ۽ لالچ تي مائٽ مٽ چڙي آج ٿا مرن،
دوست گھاڻا جي ھئا، تن آج مٿايو پنھنجو ساءُ.

(١) ابيءُ (٢) پٽ (٣) انصاف (٤) پاسداري (٥) تيزي (٦) بگھڙ (٧) زخم (٨) ھوائي جھاز. (٩) آگبوٽ (١٠) تماشو.

آج نفاق آهي وڏو تن ۾، رکن جي اِتفاق،
آهي دشمن جاني تُنهنجو، جو سڏي توکي ٿو ڀاءُ.
هارَ آشرافن جي بدجي چوطرف دنيا ۾ آج،
چالبازيءَ ۾ ڪمينن جو چڱو آج بيئو داءُ (١).
سچ چيو حافظ تہ گهوڙو تازي، زخمي ڪيو پلاڻ،
۽ گڏهہ تي طَوق سونو ڏسجي آج ٿو ۽ جڙاءُ (٢).
تا سَڏائين جي مَدَبِّر ملڪ جا ۽ پهلوان،
سي وڃي جيڪر ليڪن ڪُنڊ ۾، ٻُڌن جي ڪولتڪاءُ.
چُست آهن گفتگوءَ ۾ ڪن زباني جمع خرچ،
ڪم پيئي ڪَل ٿي پوي، آفت اچي تا پٽي سماءُ.
فخر، دولت ۽ جوانيءَ تي تا ڪن، چاٽن نتا،
چٽڪو آهي چٽن ڏينهن جو، اِنهن ٻن جو جٽاءُ.
چو ”قليچا“، آج رکين ٿو، آبروءَ جو اِنتظار؟
پتڙُهہ، تُعِزُّ مَنْ تَشاءُ ۽ تُذِلُّ مَنْ تَشاءُ (٣).

٣٦٩. غزل ـ صدقي يا خيرات جا شرط

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

تون شَرطَ صدقي جا سِکُ، تا ڪٿين جهان ۾ گوءِ،
ٻہ آڳ ڏيڻ کان، ٻہ وچ ۾، ۽ هڪ، ڏيڻ کان پوءِ،
ٽيا پَنج شَرْطَ ڏيڻ جا، جڏهن ڪرين خيرات،
پڇي اُنهن جي تون پڪ ڪر، تہ خوش رهين منجهہ لوءِ (٤).
ٻہ پَهريان، هڪ تہ هجي سو حَلال وَجْہ ۽ مالُ،
۽ بيو نِيَت چڱي، جنهن کي ڏجي، سو صالِحُ هوءِ.
وچان ٻہ، هڪ تہ نياز ۽ خوشيءَ سان دل جي ڏجي،
۽ بيو لڪائي ڏجي، جيئن نہ پئي (٥) سماءُ ڪو پوءِ (٦).
۽ پونئيون هڪ، جو ڏيڻ بعد ٿيو ”قليچ“! ضرور،
سو هيءُ تہ جيڪي ڏئي، سو نہ ٻئي ڪنهين کي چوءِ (٧).

(١) نصيب (٢) جواهر (٣) قرآن ـ خدا جنهن کي چاهي تنهن کي عزت ڏئي ۽ جنهن کي چاهي تنهن کي خوار و خراب ڪري. (٤) جهان (٥) ٻئي کي. (٦) پوي (٧) چوي.

رديف – ي

٣٧٠. غزل – هت ۽ هت

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

هين ئي دنيا ۾ دل، دلبر سان لائي، جنهن جو جيءَ چاهي،
۽ سائس وَصل هن دنيا ۾ پائي (١)، جنهن جو جيءَ چاهي.
سگهي ديدار ڪي سهڻي سڄڻ جي جيڪڏهن ڪو هِت،
ڏسي هِت حسن تنهن جو پڻ چتائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
سهي هِت صبر سان ڏک ڏوجهرا، محنت، مصيبت سڀ،
سکن جو قُل تڏهن هُت جامَ ڪائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
هجي جي شوق ڪنهن کي هُت، سرآفرازيءَ ۽ شاهيءَ جو،
نمائو ٿِي، هتي نت ڪنڌ نمائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
ڳهري جي گنج هُت آڻ ڪُٺ، ته ملڪ ۽ مالُ سڀ پنهنجو،
خدا ڪارڻ، خوشيءَ سان هِت لٽائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
هتي جا جنس پوکي ۽ سنڀائي، ڪٽڪ هوئي يا جوَ،
هتين پنهنجي لٽي هُت ۽ آپائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
هميشه جيي حياتي جيڪڏهن ڪو مرد چاهي هُت،
مري آگ، جان پنهن جي هِت جلائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
ملڻ حق ساڻ هُت منصُور جان جنهن کي هجي منظور،
هتي همّت سان سوريءَ سرُ چڙهائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
جي گهرجي خير پنهنجو هُت ته ڇڏجي هِت وساري پاڻُ،
ٻين جي خير لئه نيتُ وِکَ وڌائي، جنهن جو جيءَ چاهي.
”قليچ“! انجام ڏهه دنيا ۽ مستّقر آخرت هُت آهه،
هتي اِن سوُد لئه، سودو هلائي، جنهن جو جيءَ چاهي.

---

(١) حاصل ڪري.

٣٧١. قصيدو - پنهنجو پٽ ٿيءُ، نہ پيءُ جو

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

پنهنجو پٽُ ٿيءِ، پنهنجي پيءُ جو پٽُ نہ ٿيءِ،
پيءُ ۽ ڏاڏو ڇڏُ، تون پنهنجو پاڻُ جيءِ.
اَصْل تـوڙي نسُل تي تُون ڪَر نہ فَخْر،
ڪَمُ تہ اَصُل ۽ نسُل ايندُءِ ڪينڪيءِ.
ڪوريٽُ ناهين، ڪُتو تون، يا چراخ،
۽ نہ ڪِجهہ، تڏهن ڪَرُ نہ مُردن تي خوشيءِ.
جو پڏائين، مُٽ هڏن جي تي تون پاڻُ؟
ڪي ڪِري ويا ۽ ڪي پڻ ويندا ڪِريءِ.
اَصُل ڪان شاهين آهين، شاهباز،
تون اَڏام آپَ ڏيءِ، نہ پٽَ تي پوُ ڪِريءِ.
پيءُ ۽ ڏاڏو پنهنجو ڪر، پنهن جا عمل،
جَڻُ عمل پڻ، تنهنجو سي اولاد پيءِ.
هلندا پڻ تومان آهي ڏنهن هُن جهانَ،
بيا ڇڏي هلندين هتي سائنت ميڙئيءِ.
نفسي نفسي (١) سڀ قيامت ۾ ڪندا،
وسري آت ويندي سيٺي سائنٽي ميٺيءِ.
آب ۽ جَد (٢) ڪَرُ پنهنجو آبجَد (٣) کي آدا!
وَٺ نہ ڪا، عِلم ۽ عَمَل ري ڪا ڪُريءِ (٤).
جيئن رکيو نادر (٥) ٿي پيءُ، ڏاڏو ترار،
تيئن تون ڪَرُ همت، تہ هِت شاهي ميلئيءِ.
پنهنجو شيجرو، جو ڪرين ناهي ڏکو،
ڪاغذي وَڻُ، ڦَرُ نہ ڏيندو يا ڦَريءِ.

---

(١) هرڪو پنهنجي لاءِ. (٢) پيءُ ۽ ڏاڏو. (٣) علم، تعليم.
(٤) دري (٥) بادشاهہ.

پيءُ فريدونَ، نانو خُسرو ٿيو تہ ڇا؟
ڪر پَدَر، پنهنجو گُهَر ذاتي ڪَڍي.
ٻُڻ نہ پيغمبر جو پڻ ٿو ڪم آچي،
نوح جو پُٽُ، ڏِسُ! تہ آخر ويو هَڃي.
۽ ڪتو، جو ڪَهفَ جي آصحابَ جو،
ويو شَرَفَ ۾ پڻ، سَتي اُن کان وڌي.
ري عمل، حاصل نَسَبَ مان ڪين ٿئي،
آلَ پنهنجي کي چيو اِيئن ٿي نبي.
تڏهن اُمت اُن جي کي کهڙو آهي حق،
جو پڏائي، پنهنجو پيءُ، ڏاڏو وري؟
فَخُر نَسُبي ڇڏُ ۽ ڪَرُ ڪَسُبي "قليچ"!
آدميّت ۽ شرافت ڪَرُ سَهي.

٣٧٢. غزل ـ زماني جا رنگ

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

خدا ڪنهين جو نہ شل! ڪنهن ۾ ڪمُّ ڪار وجهي،
وجهي تہ يار جو منجهہ يارَ هيڪوار وجهي.
اگرچہ سور سوين ٿو سهي سگهي اِنسان،
سهڻ جي سگهہ کان نہ شل! ڪنهن تي وڏ ڪو بار وجهي.
قدم قدم تي ٿو شيطان اُن کي ڦاسائي،
مهانُو، ڏنيو ۾ جيئن هر گهڙيءَ ٿو جار وجهي.
جهان ۾ پيو قَحطُ الرّجال (١) آگِٿي آهہ،
حَيا ۽ ميهُر ذريءَ جو نہ شل! ڏڪار وجهي.
زمانو، جنگ تي سنيريو وتي، ڪنيو هٿيار،
اَجل سدائين عزيزن جي وچ ۾ تارُ (٢) وجهي.
رلائي ساري شريفن کي، مفلس ۽ محتاج،
پَٽو، ڪُٽي کي ڳچيءَ ۾، گڏهہ کي هارُ وجهي.

(١) مڙسن جو ڏڪار. (٢) جدائي.

فلڪ، ستائي سين ڪي، مگر نہ محبن ڪي،
وصال تن جي ۾ ويچو (١) ڪڏهن نہ وار وجهي.
”قليچ“! مر تہ حسد ۾ سڙي مرن دشمن،
جو توکي پيار مان ياڪر آچي تو يار وجهي.

٣٧٣. مسمط ۽ ترجيع بند – سينا بازار

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

تون آ هلي، تون آ هلي، پيارا! تون آ هلي،
شامل آچي خوشين ۽ تماشن ۾ مون سان تي،
جيئن لهر بحر جي تي وجي هڪ، آچي تي بي،
محبت بہ بس، تي زور مان پهرين آچي وري –
بيشڪ زمين تي جي بهشت آهي، آهي هي!
محبوب هيت تہ گڏ تيا آهن آچي هزار،
سڪ کان ڪڍن جي آهون، سي سُر هيون تيون جيئن بهار،
هنجون سندن تيون، چڻ تہ هو موتي تا ڪن نثار،
مرڪڻ، چُمڻ آنهن جو ڏئي ڪيتري خوشي –
بيشڪ زمين تي جي بهشت آهي، آهي هي.
چمڪي هيتي تو سچ جان صراحيءَ ۾ ڏس! شراب،
لذت ڏان جنهن جي تئي تو طهورا (٢) کي پڻ حيجاب (٣)،
حورون، پريون آنهيءَ جي پيئڻ لئہ آچن شتاب،
آ پيارا! وٺ پيالو، آچي مون سان تون بہ پي –
بيشڪ زمين تي جي بهشت آهي، آهي هي!
آهي خوشي آنهن کان بہ وڏ عمدي هڪ عظيم،
جوڙو جو آهي پاڪ محبت ۾ مُستقيم،
اُلفت نہ تن جي گهٽ تئي، مَرُ غمُ هجي غَنيم (٤)،
لَحظو ”قليچ“! آن جو (٥)، تيو ورهن جو مٽ سچي –
بيشڪ زمين تي جي بهشت آهي، آهي هي!

(١) جدائي، فرق. (٢) بهشت جو شراب. (٣) شرم (٤) دشمن
(٥) آنهيءَ اُلفت جو.

٣٧٤. غزل - عاشقن جا خيال

فعولن فعولن فعولن فعولن

آسان جي ته مَتَي نوشي بڻ پارسائي،
گناهه آهي باري، عبادت رِيائي (١).
تِيڻ عِشْق ۾ دل شڪستِي ڀلي آهه،
ڀڄڻ دل جو بڻ آهي هڪ موميائي.
ڪَدِج فِتْنَر ۾، صَبْر سان فاقا آي دل!
گهرڻ موت، ٻک کان پڻ آهي جائي.
ڏئين جيڪي ٻئي کي، نه گهرُ موني آن کان،
گهرڻ حقّ پنهنجو پڻ آهي گدائي.
ويو هٿ مان جيڪي، سو دل منهنجي مان ويو،
نه ٿي هت ۽ دل ۾ (٢)، ڪا سِپ جان جدائي.
عِوض جي طَمَع تي، ڪرڻ ٻئي سان نيڪي،
"قليچ"! آن ڪي هرگز نه چئبي ڀلائي (٣).

٣٧٥. غزل - خدا جو فضل

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

سُنکي چا حَشْر جي تابش ڪندي ۽ تِشنه لَبِي؟
جي ڏوهه ٿيا عَجَمِي (٤)، لُطْف (٥) آن جو ٿيو عربي (٦).
ٿيو ڪُفْر، عِشْق جو اِسلام ۾، نه ڪر ڪو خوف،
شراب جي ٿيو فِرنگي، تنه شيشو ٿيو حَلَبِي (٧).
ڪِٿڻ لڻ گوءِ فضيلت جي، هن زماني ۾،
جُڳائي گوهر ذاتي ۽ عِلْم مُڪْتَسبي (٨).
جَناب عِشْق جو آهيان غلام اصل کان آءٌ،
نه مون کي عزّت حَسَبِي، نه فخر ڪو نَسَبِي.

---

(١) ڏيک لاءِ. (٢) وچ ۾. (٣) احسان (٤) ڪافرن وارا. (٥) حق جو. (٦) شفاعت محمدي. (٧) اِسلامي (٨) حاصل ڪيل.

مراد دل جي گهرين، ڪر گهٽي نہ اُن جي طَلَبَ،
طلب، مُراد جي آهي هميشه ڪم طَلَبِي.
گناهگارؤ! رکو آس رب جي بخشش جي،
جو رحم اُن جي جو مُطلق سبب، ٿيو بي سببي (١).
نہ دولت، اَبَدي ڪان ٿي نا اُميد "قليچ"!
انهي خزاني جي ڪُنجي، دعا ٿي نيم شبي (٢).

٣٧٦. غزل - دل جا اسرار

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

ڏسين اسرارَ دل جا جي، تہ ڪرَ دل جي نگهباني،
زمين ۽ آسمانُ ماڀي ٿو اُن ۾، آهي حيراني!
گهرين جي تون ٿو سُلطاني، تہ هِتِ ڪر ڳولي درويشي،
جو سُلطاني ٿي دَرويشي ۽ دَرويشي ٿي سُلطاني.
قَدَم (٣) جو مُلڪُ جي چاهين، قَدَم هَستيءَ ڪان رکُ ٻاهر،
اَبَدَ جو جي بقا چاهين، تہ ٿيءُ تُون پاڻَ ڪان فاني.
شهنشاهي گهرين جي مِصرُ دِل جي جي تہ آءِ مالڪ!
وَڃي خِلوت ۾ ويهہ تنها، ٿي يُوسف وانگي زنداني (٤).
مُحبّت جي سا دل لائق، جا محنت (٥) ڪَئي هُجي ويران،
ٿي خلوت خاص دلبر جي، ٿي جت چَوگِرد وَيراني (٦).
نِدا (٧) جي قُدُس (٨) جي ٻُولين ٿو تون اَيمن جي وادي ۾،
تہ موسيٰ وانگي پڻ تون ڪرَ وڃي ڏهَہ سالَ چُوپاني (٩).
اَٿئي سَودو جي ڪَرڻو هيت، هَلِي آ آءِ سَچا عاشق!
ڏيئي هِڪَ جانِ، سؤ جانيون وٺي سگهندين تون آءِ جاني!
"قليچ"! آهين جي طالِب تون، تہ درويشن جي وَٽ دامَن،
نصيحت، صِدق سان آهڙي ڪَري ٿو توکي خاقاني (١٠).

(١) فقط بهانو. (٢) آڌي رات جي. (٣) آزل (٤) قيدي (٥) رياضت
(٦) ڪوبہ غير ڪونہ. (٧) سڏ (٨) روح القُدُس (٩) ڌَنارپ (١٠) شاعر.

٣٧٧. غزل - ٻاهر نفاق، اندر اتفاق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

اِتّفاق آندر ۾، ٻاهر گرچه پيو گهمسان(١) ٿئي،
وحدت ۾ ڪثرت جو عالم تي، آپر آحسان ٿئي.

ڳنڍُ وڏي جي ڪيئن خدائي؟ جو جدائيءَ جي ڪري،
ٿيا جدا سيپارا پڻ جي، ڪيئن جدا قرآن ٿئي.

رُوح آسان جو گرچه ظاهر ۾ رهي حق کان جدا،
موج، ڪهڙيءَ پر، جدا ڪان بحر، بي پايان ٿئي.

آءٌ ۽ دلبر رهُون، ٻن مصرعن وانگي جدا،
پر نه معنيٰ بيت ۾ هڪڙي جيي، جدا آسان ٿئي.

حرف هڪڙو، ٻن زبانن سان قلم(٣) وانگي ليکون،
گرچه ظاهر ٿئي ٻنو، باطن يڪو يڪسان ٿئي.

مڱڙ جي باداميءَ تي هيڪڙي، مغز جي (٤) ان ۾ ٻه ٿيا،
سيپ ۾ تي هيڪ موتين جيي، پر جوڙو منجهس پنهان ٿئي.

ٿانوَ ڪنير جا گهڻا، پر تي ميٺي هڪڙي "قليچ"!
پاڻي هيڪ دريا جو، منجهه واهن گهڻن جيريان (٥) ٿئي.

٣٧٨. غزل - علم لاءِ سفر ضروري

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

سڄڻ جي جنهن کي ٿي سڪ، منجهه وطن رهي نه سگهي،
ٿي جان آن جي (٦) سڄڻ، منجهه بدن رهي نه سگهي.

ٿيو روح پاڪ، آذامي ملڪ فلڪ ڏي وڃي،
ٿئي جسم، خاڪ ڳري، منجهه ڪفن رهي نه سگهي.

---

(١) بي اِتفاقي، نفاق. (٢) پيوند (٣) قلم ٻن زبانن وارو آهي جو وچ ۾ قط آنس. (٤) جيڪڏهن (٥) جاري (٦) عاشق جي.

رهي نه ساڻ (١) ٿو فرزند، جڏهن ٿئي بالغ،
ٿئي رت مان مشڪ جڏهن، منجهه ختن رهي نه سگهي.
آجائيي زاري ۽ فرياد ٿي ڪري بلبل،
ترڙيو گلاب جڏهن، منجهه چمن رهي نه سگهي.
عبث (٢)ٿي سيپ ڪري، موتيءَ جي پرورش منجهه بحر،
ٿئي آبدار جڏهن، منجهه عدن رهي نه سگهي.
تون راز (٣) پنهنجو لڪائيندين ڪيترو آي "قليچ"!
وڌيو جي شوق، ته دل ۾ سخن رهي نه سگهي.

٣٧٩. غزل - خاص ۽ عام ۾ فرق

فعولن فعولن فعولن فعول

هدايت بنا رهنما ڪو نه ٿئي،
شرافت بنا پيشوا ڪو نه ٿئي.

سوين قوم جا جڳ ۾ سردار ٿيا،
ٿيي خادم به حاجت روا ڪو نه ٿئي.

مرن ڪيترا مُلڪ ۽ مِلڪ لاءِ،
مگر فوت (٤) ڪارڻ خدا ڪو نه ٿئي.

هٿن مرشديءَ جو ٿا دم معتبر،
مريدن تي ليڪن فدا ڪو نه ٿئي.

مُحمّد هزارين ٿيا جڳ آندر،
شرف، شان ۾ مُصطفا ڪو نه ٿئي.

لٺيون پڻ گهڻيون ۽ ٿيا موسيٰ گهڻا،
آنهن مان ڪَليم (٥) ۽ عصا ڪو نه ٿئي.

ٿيا واٽ حق جي ۾ ڪيئي شهيد،
حُسين ۽ شه، ڪربلا ڪو نه ٿئي.

(١) هيءَ ساڻ. (٢) آجائي (٣) عشق (٤) مُئل (٥) ڪليم الله.

آناالحق(١)چئي، دار(٢) تي ڪئين چڙهيا،
مسيحا تي، معجزنما ڪونہ ٿئي.
عرب ۾ ٿيا قيس عاشق گهڻا،
مٿي ليلي، مجنون(٣) سدا ڪونہ ٿئي.
چوڻ شعر آهي چگو آي "قليچ"!
ٿيي شاعر، مگر شل! گدا ڪونہ ٿئي.

٣٨٠. غزل - سچو صوفي ڪير آهي؟

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

جنهن جا مؤنا(٤)، طُورسينا، نُوح سو إنسان ٿئي،
تينهن(٥) جبَل جُودي مُري تائين، ٻُڏڪيءَ(٦) طوفان(٧) ٿئي.
خِضُر جيي دامن وجيي جنهن ورتيي، آن وَٽ چڻ تہ آهہ،
هَٿُ ۽ لَٽِ موسيٰ جيي، آن جو آب(٨) ٻڻ حيوان(٩) ٿئي.
عِلمُ بيعمليءَ مان، ناداني مان دانائي آچي،
پاڻ ڪي نادانُ جو چئي، وقت جو لُقمان(١٠) ٿئي.
آرسيءَ ڏسندي چتونءَ ڪي ٿئي سُڄاڻپ پنهنجيي ڪُئہ،
ٿئي سخندانُ، جڏهين پنهنجو پاڻ ۾ حيران ٿئي.
عَقُل جي جهوليءَ ۾، موسيٰ جانُ، لُڙهي جو نيل تي،
سو وَڃي آخر اڪيان فرعون ۽ هامان ٿئي.
پاهران مُهرون(١١)، آندر ڪنڊا، مچيءَ جانُ ٿئي نہ ڪو،
سادو سيپ جانُ ٿئي ٻَهَر آندر، تڏهن دُردان ٿئي.
تَن پرستن جو ٿئي گُلشن ٻَهَر، گُلخن(١٢) آندر،
تين مِٽيي آندر ۾، پاهر موتيي ۽ مَرجان ٿئي.

(١) آءٌ خدا آهيان - منصور جو نعرو. (٢) سوري (٣) ديوانو
(٤) گوڏا (٥) تنهن کي. (٦) ٻُڏڪيءَ تائين. (٧) ٻاٽي (٨) پاڻي
(٩) آب حيات. (١٠) حڪيم (١١) سڪا، پيسا. (١٢) ڪُورو.

ڪَل َ چِـَڏي ٿو نانـڪُ، پر ڪَـل َ ۾ مَري پَئي ٿو ڪَـڇَـوَن،
نانـڪ َ ڪان گَـهٽ ِ چو ٿئي ڪو، ڪَـل تي چو قُـربان ٿئي؟
ناهـي سـو درويش، جنهـن ڪي تاج ُ سلطاني لَـڳـي،
آهي سـو، جو ڳـودڙيءَ ۾ پاڻ (١) تـي سُلطان (٢) ٿـئـي.
آهـي دُنيا پَـهـڻُ اِستنجا (٣) جو، اَن ڪـي هَـٿُ نـہ لاءِ،
اَچليـو شيطــان آهــي، جـو اَن ڪي ڪـٿـي شيطان ٿئي.
اَبـتـو سُـبـتـو، لابقـا اِقـبـال، هَـفـتـو ہَـہ هَـلـي،
جي وَڏيو تا چَنڊُ ڏُو هفتي وانـڳي، پوءِ نقصان (٤) ٿئي.
قَـيد ۾ بيژن (٥) رکيـن، سُـمهـ ڪيـن جيئن (٦) آفـراسياب،
خوفُ رکُ، رُسـتـم متان ظاهـر مَـٿـي ميدان ٿـئـي.
تون "قليچ"! آهين ہُـڊو، ويجهو مـرڻ، خـنـدان نہ ٿـيءِ،
بارَ ڪان گَـهٽ ِ ٿـيءِ نہ، جو چمندي ٿي ٿو گريان (٧) ٿئي.

٣٨١. غزل - دل جي همت

مفعول مفاعيلن مفعول مفاعيلن

مطلب تي رسي طالب، جيـي دل ٿـي ڪري ياري،
نيتُ دل جـي مددگاري، ٿـي بخت جي بيداري.
مقصد (٨) تـي ڪنـيِن ڏارا، ڪيئن تيـرُ پـلا پهچي؟
دانهـُن ۾ آثـر ڪيئن ٿئي، جي دل ۾ نہ هوئي زاري.
جـي پائـئين تـہ دنيا ۾، سـک سان تـون گذارين نت،
دشمن ڪـي دلاسـو ڏي ۽ دوست ڪـي دلـداري.
پيڻ جي گهـُرين تون حج، وٺ (٩) دل ڪي سچو ڪعبو،
هٿ ڪر تون دل آي دلبرا ۽ چڏ تون دل آزاري.
غفلت جيـي عبادت ڪـي، تـا شيرُڪ چـون صـوفـي،
شرط آهـي اَتـي دل جـيـي نت حـاضـري، هشياري.

(١) نفس (٢) غالب (٣) جاءِ ضرورجو. (٤) گهٽجڻ لڳي. (٥) پهلوان
(٦) وانـڳي (٧) رِئندڙ (٨) نشان، هَدَف. (٩) شمار ڪر.

تسبيح جي دائن جان، گنڊيل ٽيون دليون جڳ جون،
رشتو (١) آهي وحدت جو، ڪثرت جي وڃان جاري.
آئينو سڪندر جو، دل آهي يا جام، جم،
نڪ ڏسجي "قليچ"! آن ۾، دنيا ٽي سڄي ساري.

٣٨٣. غزل - سهڻا صوفي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

لڪا پٽن (٢) ٽا جي، عالم سندي پناهہ آهي (٣)،
رليَن، پٽليَن ۽ آبوجهَن، وڙهَن جي واهہ آهي.
جي خرقه (٤) پوش، نمانا ٽا ڪولجن درويش،
ڏسڻ ۾ گرچه گدا، ساري جڳ جا شاهہ آهي.
ڪڏهن تہ مست سي عاشق، ڪڏهن مٺا معشوق،
ڪڏهن صواب جا ڪم ڪن، ڪڏهن گناهہ آهي.
• اِلاهي! ڪهڙا ڏنا تين کي تو عجب آطوار!
نيَن نيهوڙي، ڪري دل ٽي قهري ڪاهہ آهي.
ڪُهَن جلال سان ۽ پوءِ جمال سان جيارين،
وٺي ٽو ظلم سندن، ڪَن فقط نگاهہ آهي.
سنئون سڌو ڪيو سرون (٥) سين ڪي تو يا رب!
ڏنگو هلن ٽا، سنئون ڇو نہ ڪجڪلاهہ آهي؟
فلڪ ٽي حسن جي چمڪن ٽا، گرهجن ٽا ڪين،
متي چڙهن پيا، لهن ڪين مهر، ماهہ (٦) آهي.
نہ ڏج مرڻ کان آي دل! ساهہ ڪر متين صدقو،
ڪڍن ٽا جي، تہ وڃهن پڻ ٽا موٽي ساهہ آهي.
"قليچ"، تن جي غلامي قبولي اصل کان آهہ،
سندن سدائين سر آفرازي ڪن ٽا واهہ! آهي.

(١) ڌاڳو (٢) کهُن (٣) يعني صوفي. (٤) گودڙي (٥) محبوبن
(٦) سج چنڊ.

٣٨٣. غزل - حضرت صلعم جن جي نعت

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

عزيزو! حشر ۾ ڏوهن جو بخشيندڙ خدا آهي.
شفيع المذنبين (١) ليڪن محمد مصطفا آهي.
جي رحمان ۽ رحيم آهي خدا سڀ خلق جو خالق،
ته يارو! رحمة للعالمين سرور سدا آهي.
احد، احمد جي وچ ۾ فرق آهي ميم هڪڙي جو،
حديث، من رآني (٢) مان، اهو ثابت صفا آهي.
نبي ٿيو نور مان پيدا، سو هو آدم کان اڳ موجود،
آهو لولاڪ جو صاحب، ٻو جڳ جو مقتدا آهي.
چڙهي براق تي، معراج ڪيو تنهن عرش، اعلىٰ تي،
لنگهي ڪان قاب قوسين (٣) آن ڏنو حق جو لقا آهي.
پڙهن جن ۽ ملائڪ ثنا محمد مير تي صلوات،
پڙهڻ انسان تي هر وقت واجب ۽ روا آهي.
"قليچ"! آهي مٿي ماڪيءَ کان وڌ صفت ۽ ثنا آن جي،
سا مرضن جي شفا آهي، سا دردن جي دوا آهي.

٣٨٤. غزل - رمضان جو جاڳو

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

مسلمانو! اٿي جاڳو، سمهڻ سڃڻو ۽ خطا آهي،
پڙهو تهجد، رکو روزا، چڱن جي پتر (٤) اِها آهي.
سڀ يارنهن مهينا ٿا، سموريون راتيون غفلت ۾،
سگهورو هڪ مهينو هيءُ، ڪٿي جاڳيؤ ته ڇا آهي؟
گهڻو ڪاڏو ۽ پيتو سال سارو ۽ مزا ماڻيو،
مهينو هيءُ، رکڻ روزا، ڪيڻ آج، بڪ روا آهي.

---

(١) گنهگارن جو شفيع. (٢) جنهن مون کي ڏٺو تنهن خدا کي ڏٺو.
(٣) ٻن ڪمانن جيتري وٿي. (٤) دستور، نمونو، هلت.

نماز ۽ روضو فرض آهي، ڪرڻ واجب آدا سو ٿيو،
رکڻ اُميد جنّت جي، آو هان لئہ پوءِ بجا (١) آهي.
رهي منجهہ عَيش و عيشرت، ٿيا گنهگار آهيو سرتاپا،
گناهن جي مرض جي يارو! ايءُ عمدي دوا آهي.
عبادت جي رکو ڳڻتي، ڊچو غفلت ۽ بدعت کان،
جو نيڪيءَ لئہ جزا آهي، بديءَ لئہ نت سزا آهي.
غنيمت ماهہ رمضان آهہ، هٺ ڪر تون "قليچ" اُن کيہ
جي ضايع ڪيئي، تہ تولاءِ هيت ۽ هُت جو روجفا آهي.

٣٨٥. غزل - سلوڪ ۾ مرشد جي ضرورت

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

سالڪ کي طَريقت ۾ کپي مُرشد وهادي،
اُن ڏارا رُلي جهنگ ۾، ۽ ٿئيس هَلاڪي.
ڳولي ڪا وَسيڻ ڏينهن جو ۽ رات جو ڪا باهہ،
تا سو نهو ڪَري هٺ، يا پُڇي ڏَس ڪوهستان پي.
سُونهي بِنا، آنڌي جان رُلي، موٽي آچي آتِ،
جيئن قوم، بيابانَ ۾، مُوسيٰ جي رُلي هُئي.
ٽنگڻن هئي تَڪجي پوي، هيڪَ وِڪَ نہ وَڌي هُو،
اِن وِچ ۾ وَجي سُونهي سان، منزل کي بہ پهچي.
تَنهن تي تُو ڏيان توکي آدا! عُمدو مثال آءُ،
آتُ، گهاٽي جو يا ڏاندُ، ڦيري پيڙ تي جو جائي.
پيو بَندِ آکين سان هَلي ۽ دل ۾ سو سَمجهي،
هُوندَم کي ڪَيا ڪوهَہ، جو آهيان پيو ٿَڪجي.
پَر خام خيال ايءُ، جڏهن اُن جون آکيون کولين،
جاٽي تَڏهن، بيٺو آهيان اُن جاءِ تي ساڳي.
هُن ٻئي جو مثالُ آهي آهو گهوڙو، جو ڪاهي،
ڪو چورُ آندر راتِ جي، مَنزل ڪَري باري.

(١) واجب، درست.

تڪجي پٽوي سو پڻ، تئي پر صبح جو معلوم،
سڀ ڪوهه هنيا تس، ۽ پيو آهي فنا ٿيي.

پر آهي ترقيءَ جو اهو طرز عجائب،
تعليم رياضت جيي چڱي آهي اِهائي.

معراج تي، جبرئيل جيي ٿيي گهرج نبيءَ کي،
سونهي ڪان رکي عار چو، جا خلق آهي بيي؟

سچ، علم لدنيي ملي پاڻهئي تو خدا کان،
وهبيي (١) نه ٿين سڀ، ڪي ٿيا نسبيي ۽
ڪي ڪسبيي.

ٿئي فيض اَويسيءَ کي سوا شيخ جي، ليڪن،
پهچائي ڪنهين کي نه ڪڏهن فيض ذرو ڪيي.

تعميل ”قليچ“ اِن تي ڪجئين تون به هميشه،
تا تنهنجيي، تصوف ۾ ٿيئي عقده ڪشائيي.

٣٨٦. غزل - حسن جو باغ

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

باغ ۾ هلندي، گهڻي يار جيي پٺيي ياد مُنکي،
گل ۽ مُسڪرُيون ڏسيي، پيا ياد کِلڻ ۽ وات آتي.

ڪنڊا پينبئُن جون نشانيون ۽ ٿيا پِنَ پوشاڪ،
گاهه ٿيو فرش زمرد جو، وچيل گهر آن جي.

ياد قدُ آن جو ڏياريو مون کي سرو ۽ شمشاد،
زلفَ ساريُم، ڏسي سُنبل ۽ آکيون، نرگس جي ڏٺي.

جسم نازڪ ۽ سفيد آن جو، سمن ڏياريو ياد،
ياد، لالا ڏسيي، رُخ (٢) هنجو، جگر (٣) پنهنجو پوي.

ياسمن وَٽ ڪِڇي، سوسن اکيان پئي ياد زبان،
ڪنَ، ڪنول ياد ڏياريا مون کي ۽ دُر، تُڪمي.

(١) خداداد (٢) ڳاڙهو (٣) داغدار.

صُوف ڪاڏيءَ جو منپاليم، ڏسي سُهڻا آتي صُوف،
چاتيي پئي ياد، جڏهن پيئي نظر ڏاڙُهن تي.
ياد بادام اکيون ڏياريون ۽ قدُ، موئيي ڪنجيءَ،
واتُ پائيي ڪيو، خُرما (١) ڏسي، چپ ياد ڪري،
هر قدم تي پوي گُلشن ۾ سجڻُ ياد "قليچ"!
سيڪو وڻ، ميوو ۽ گُل، شاخ ۽ پنُ يارُ ڏسي (٢).

٣٨٧. غزل ـ پاڻ بابت

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

ٻهرين هو شعر چيو (٣) عبدالواسع جبيلي،
منجهه هرات آيو ۽ دهقان آصل هو گُرجي.
شاهه بهرام ۽ مسعود ۽ سنجر سلطان،
ڪئي نوازش، ٿيو اُستاد سخن جو بنجي.
مُنهنجو والد ٻه هو گُرجي، آيو اِيران منجهان،
گُرجي اِيئن آءٌ ٻه ٿيس، ٿيُس جئمي هيت سِندي.
شعر سِندي چيو مُون، فارسي ۽ هندي پڻ،
گرچه والِد بِنا، ڪنهن شخص نوازش نه ڪئي.
شاعرن جو مُون کي ماٺهو ميرُ ڏيي آستاد سڏِين،
پاڻ ۾ گرچه لياقت نه ڏسان ٿو آءٌ ڪي.
نثر ۽ نظم ۾ تصنيف ڪيم ڪيئي ڪتاب،
سِنڌ ۾ سيڪو سڃاڻي ٿو، ٻهتر هِندُ ۾ پڻ.
فخر ڪر ڪين "قليچ" اِن تي، رکج شُغل اِهو،
شُڪُر ڪرُ رَبَ جو ۽ ٻيءَ ماءَ جو، جن آهڙو ڪئي!

(١) کجور (٢) يارُ ياد ڏياري ٿو. (٣) فارسيءَ ۾.

٣٨٨. غزل - آدم جو شرف

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

مَٽُ آدم ۽ مَلَڪ هٿا شَرَفَ، شانَ ۾ اڳي،
عِلمُ ۽ عَمَل ۾ ليڪ، ويو آدمي مٿي.
جبرئيل، آسمانَ تان آيو زمين ڏانهن،
۽ مصطفا (١)، زمين تان ويو آسمانَ ڏي.
مَسجُود ۽ مُعَلّمِ (٢) مَلَڪَن جو آدم آهه،
عالِمَ، جو عامِل آهي، مَلَڪُ اُن سان ڇا لڳي؟
بيعلمِ، بيعمَل جي وري آدمي ٿيو،
بيقَدُر ٿئي ۽ هيٺ سو حيوانَ کان لٿي.
آهي مِٽِيءَ جي مُٺِ سو ۽ پاڻيءَ جو هِڪُ ڦُڙو،
عالَم ۾ پَر سو ڪهڙو نہ قَدُرُقُوتُ تو وِجهي!
ٿيو روُح ۾ ملائِڪ، شيطانُ جسم ۾،
صُورت تي حَقَ جي گرچه، خَليفو سندس ٿئي.
قوّت ۾ گهٽ مَڇَر کان ۽ هاٿيءَ سان اُن جي جنگ،
ٿيو ڪيوليءَ مثال، سُليماني (٣) پڻ ڪري.
ڇڏُ هَٽُ ۽ رَهُہ نماٹو تون سڀ خَلَق سان "قليچ"!
رکُ شَرمُ ڪو، سَتاءِ ڪڏهن ڪين خلق کي.

٣٨٩. غزل - حياتي عذاب آهي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

حياتي پَئِي آڇي گردن تي، کَنُ ڏِيڻ گهرجي،
نہ وَسُ هلي ٿو ڪو، لاچار ٿيو، جيئڻ گهرجي.
نہ آهيان خِضَر آ، ۽ عُمُر ناهي آب حيات،
هِي زَهر آهي، جو سُقراط ٿِي پيڻ گهرجي.

(١) آدمي ٿيي. (٢) اُستاد (٣) بادشاهي ۽ نبوّت.

تيو ضرور هتي پيئڻو پنهنجي رَتَ جو شرابُ،
ڪبابُ، پنهنجي جگر جو، هتي ڪيئڻ(١) گهرجي.
فلڪ تو راند آسان سان ڪري، ڪٿي چوُگان،
هيءَ گوءِ، مَرۡد تي، ميدان مان نيڻ گهرجي.
حياتي، زال تي توکي ملي نڪاح ۾ ڏي،
تي ڏاهو، خواهه مخواهه اُن کي چاهڻ(٢) گهرجي.
"قليچ"! قيد ۾ رهڻو تيسو پڪيءَ وانگي،
ٻوڙ ڪان پڃري ۾، هٿ جو هر پل تيڻ گهرجي.

٣٩٠. غزل - آءٌ ۽ تون

فاعلاتن فعلاتن فعلات

آدمي آءٌ، تون ملڪ آئي جاني!
آهين روحاني تون، آءٌ جسماني.
ثاني يعقوب آهيان عشق ۾ آءٌ،
تون آهين حُسن ۾ يوسف ثاني.
ماهه ڪنعاني(٣) تون ۽ مصري عزيز،
پير ڪنعاني (٤) آءٌ پڻ زِنداني (٥).
ڪرين دلبرا! تون ڪيلي گُل ريزي،
ڪريان روئي آءٌ گلاب آفشاني.
تنهنجي ڪيل جو تيو سبب بيدردي،
روح منهنجي جو(٦) تيو بيدرماني.
منهنجي پيري تي ۽ تنهنجي طفلي،
منهنجي دانش، تنهنجي تي ناداني.
درد و غم تيو ڦيري تو لاءِ خوشي،
تي خرابي (٧)، مُنکي آباداني (٨).

(١) ڪائڻ (٢) چاهڻ (٣) يوسف (٤) يعقوب (٥) قيدي (٦) سبب
(٧) ويراني (٨) وسڻ.

نوري تون (١) آعليٰ، آءٌ ناري آسْفَل،
ڪِيئن ڪري تُنهنجي سگهان مهماني؟

توسان ڪيئن پيت ڪري ڀنهنجي "قليچ"؟
شاهہُ شَهْري تون ۽ هو(٢) دِهْقاني.

٣٩١. غزل - آءٌ ڪين مرندس

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

موتَ ڪي ياد ڪري آهيان پيو آءٌ تَڪجي،
پَنجَهتَر عُمْر ٿي، همت نہ وئي پر گهٽجي.
شڪ پوي هاڻ تہ مون کي تہ نہ مرندس آءٌ ڪڏهن،
مَرُ وڃي ماسُ ڳري منهنجو، وڃي جِسْم مَري.
گرچہ آهيان ٻُڍو ۽ ضُعْف ڪٿي جسمي وڌي،
شوق قائم رهي هر قسم جو، دل آهي قوي.
جي هجان مَرُنو تہ حاصل اهو مطلب ڪيئن ٿئي؟
پيدا جنهن لاءِ ٿيُس ۽ جو آصل ٿيو طبعي.
جي هُجان مَرُنو، ترقّي اِها ڪيئن ٿئي پوري؟
هيت ٿئي يا ٿئي هُت(٣)، جايون اِهي منهنجون ٻئي.
گهرَ ٻئي منهنجا اِهي، هِڪَ مان لنگهي ٻئي ۾ وڃان،
وچ ۾ ٻنهي جي رڪيل مَوتَ سندي آهي دَري.
قَبْر جانُ تنگ آها گرچہ، نہ غم اُن جو آهہ،
روح ڪي اُت آچي راحت، وڃي رَنجش وِسري.
هيءُ ٿيو يَيلاق (٤)، هُو قشلاق (٥)، رَهَن جيئن هيت شاهہ،
سَرد ڪوئٽيا ۾ وڃن، جڏهين لنگهن گرم سِوي(٦).

(١) معصوم (٢) قليچ (٣) عالم آرواح (٤) آرڙهہ جيي جاءِ. (٥) سياري جيي جاءِ. (٦) سيبي.

عُسر (١) ڀرين ٿيو، پوءِ يُسر (٢)، پٺيان فَصل (٣) جي وَصل (٤)،
جي گهُرين هو، ته لنگهين هِن مان، آنئي واهه نه ٻي.
فِڪر ۾ ڇٿيي تڏهن ڪهڙي ڪرين ٿو اي "قليچ"،
وِندين آتِ، آئين جِتان، ڪِين مرين، نيتُ ٻيو جي!

٣٩٢. غزل – مصيبت ۽ بلا جي چڱائي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

خبَر آئيي ته خُدا جنهن تي مهربانُ ٿئي،
اُنهي ڪي ڇو ٿو بلائون، مصيبتون هُو ڏئي؟
اِنهيءَ جي لاءِ ته پنهنجو ڪري مقرّب (٥) سو،
۽ قُربَ جو سوئي لائق، جو نيتُ ٿو پاڪُ جيئي.
وجي ٿو شاهه (٦) جي سَدّ تي جي ڪو رعيّت مان،
ته وِهنجي، صاف ۽ سُٿرو ٿِيي، پوءِ آن ڏي هلي.
گُناهه، ڏوهه، پليتيون، نِجاستون آهن،
جي هِن جهانَ ۾ گندو رکن ٿيون بندي کي.
مصيبتون ۽ بلائون ٿيون صاف ڪَن آن کي،
ڏِسو، ته باهه ۾ ٻُوتي ۾ سونُ ڪيئن اُجري!
اِهو عِلاج اِلاهي، ۽ ٻيو جو اِنساني،
رياضت آهي ۽ محنت (٧)، ڪَري جو سَڀڪو سگهي.
اِنهيءَ جي لاءِ ٿيو دوزخ، ته ماڻهو کائي عذابَ،
بهشت جو ٿئي لائق، لقاءَ حقَ جو ڏِسي.
نه پَڇُ ٿون ڏُک ۽ مصيبت کان، ڏُک، سُکن جي سُونهن،
ٻُڌي ٿي نه اِنّ مَعَ الْعُسْرِ يُسْرا، جيئن خُدا (٨) ٿو چَوي.

(١) ڏُک (٢) سُک. قرآن – ان مع العُسر يُسرا. (٣) فراق (٤) ميلاپ
(٥) ويجهو، دوست. (٦) بادشاهه (٧) عبادت (٨) قرآن ۾.

حديث، حُمَّى يَوم، كَفَّارَةُ سَنَة، (١)،
تہ هڪڙي ڏينهن جو تپُ، سالَ جا گناهہ ڪٽي.
مُصيبت آهي ڪفارت ۽ فَضُل حق جو "قليچ"!
شفاعت آهي سا بيشڪ، نجات(٢) آن کان مِلي.

٣٩٣. غزل - سات جي تعريف

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

ڪُنج ڪينَ، ڪَر آدَب، و يهين د رگاهہ(٣) شاهہ جي،
هَٿَ ۾ زبانَ جي نہ سِپٽي اِختيار ڏي.
پُڄ دِل کان پَنهنجي پَهرين، چَوَ ٿي جيڪُن، آئين تون چؤ(٤)،
دِل ڏي نہ ڪنهن بہ شي کي، تون دِل جي صلاحَ ري.
هُشيار رَهہ، نہ دِل کي ڏيئي ڇَڏ تون پَنهنجي واڳ،
توحيد جي شراب کان جي دل بہ مَستُ ٿئي.
دَرَ کان پَهَر، تون خَلقَ سان پڻ خَلقَ وانگي رَهہ،
اَندر جو رازُ ڏي نہ، آدا! ڪنهن بہ شخص کي.
سؤ سِرَ ٿا حَرفَ هِڪَ پُٺيان هِن راهہ ۾ وَڃَن،
ڪَر سات، پنهنجو سِرُ نہ آدا! مُفت ڏي وَڃي.
مَنصُور ڏِسُ! ہ لَفظَ (٥) چَئي، پَنهنجو سِرُ ڏنو،
جي هُو ڪُڇي ها ڪينَ، چڙهي ها نہ دار(٦) تي.
عيسيٰ بہ ڏِسُ! ہ لَفظَ (٧) چَئي، دار(٨) تي چَڙهيو،
کُجهہ دِل ۾ جي رکي ها، چَڙهي ها آچا مَٿي(٩).
اِسرار جي سَنڀال تي حِڪمت ٿي منحصر،
عِلم ۽ عَمَل تي ناهي، نہ رَهہ وَس تون جيءَ سَندي.
حِڪمت سان هَٿ آچي ٿي فصاحت زبان جي،
گهُر حَقَ کان تون "قليچ"! تہ حِڪمت بہ هَٿِ آچي.

(١) هڪڙي ڏينهن جو تپُ، ساري سال لاءِ ڪفارت آهي.
(٢) ڇوٽڪارو (٣) ۾ (٤) ڳالهاءِ (٥) آنا الحق (٦) سوري (٧) ابن الله
(٨) صاحب (٩) ڇوٿين آسمان کان بہ مَٿي.

٣٩٤. غزل ـ صوُفين جا آخلاق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

جي تصوّف جيي گهـُرين تعليم حاصل توکي ٿئي،
ياد رک آنَ خصلتون ۽ هَلُ هميشه تن مٿي.

مي آئيي پيغمبرن جـُون خاص آهن آصل کان،
ٿيون تصوّف جـُون آهي بُنياد، لازم خلق کي.

ٿيي سخا پهرين، جا اِبراهيم تي رَبَ ڪئي عطا،
جو خدا ڪارڻ ڪندو هو صرف(١) هر مهمان تي.

ٻي رضا، جا آن جي پٽ اِسحاق جي لاءِ خاص هئي،
جنهن ڪُسڻ پنهنجو قبوليو، تا خُدا سَرُ خوش ٿئي.

صبُر ٽيي خصلت ٿيي، جا آيّوب حضرت کي مـِليي،
جنهن سٽيي هرڪا مصيبت، جا ٿيي ماٺهوءَ تي آچي.

چوٿين خصلت ٿيي، مناجات ۽ دعا، رَبَ کي سوال،
جا ٿيي زَڪَرِيا نَبِيءَ لئہ خاص، جيئن راوِي(٢) لکي.

پنجين ٿيي، غـُربت ۽ زاري، جا ٿيي يَحيِيٰ لاءِ خاص،
جنهن جو روحُ ۽ رازُ و نجهہ درگاههَ هو ليتُ حق سَندي.

ٿيي ڇهين، پشمينه پوشي (٣)، صوُف (٤) جنهن کي ٿا چون،
جيئن ڪِ حضرت موسيٰ آڪثر گهـُمند ڍُ هو خرقو ڍڪي.

ٿيي ستين، سَير ۽ سياحت، جا ڪِ عيسيٰ تي ڪئيي،
ٿيي مجرّد (٥)، گهـَرَ بِنا نيتُ بيوطن گهاريائين ٿي.

۽ آٺين ٿيي، فقُر جيي خصلت، جا درويشي ٿيي خاص،
فَخُر جنهن تي ڪيو محمّد مُصطفيٰ جيئن پاڻ چئي (٦).

جي ٿئڻ صوفيي گهـُرين ٿو، ڪر تون ڪوشش اي "قليچ"!
هَٿِ اِهي آخلاق ڪر، آحْسَن(٧)ٿو جين کي جڳُ چوي.

---

(١) خرچ (٢) روايت ڪندڙ. (٣) ڪنُو ڍڪڻ. (٤) آن (٥) ڇڙهو، آڪيلو. (٦) قول "نبوي الفقر فخري". (٧) آخلاقِ حسنه.

٣٩٥. غزل ـ روح جي ترقي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

ترقي رُوح جي طبعيي تي آصل حقاني (١)،
رهان آهي باقي، جي هرحال ۾ ٿيان فاني.
اول جمادي هُئس، پوءِ ٿيس نباتي آهي.
نباتيي رُوح ڇڏي، پوءِ ٿيس آهي حيواني.
مُئس جڏهن وري حيوان تي، ٿيس مانهو،
جو رُوح هو آگي حيواني، ٿيو سو اِنساني.
مرڻ کان ڪين ڊڄان، جو ٿيان پيو آهي بهتر،
بشر جڏهن تي مران، ٿيان ملڪ آهي رُوحاني.
آڇا آڏامان متي، ٿيي ملڪ مران جي آهي،
جو "ڪلُ شيءِ هالڪ (٢)" ٿيو آمر رباني.
آچي نه وهم ۾ جيڪي، آهو ٿيان آهي پوءِ،
ملائڪن تي ڪريان پاڻ کي جي قرباني.
آنهيءَ کان پوءِ عدم ۾ وڃان، جيتان آيس،
"اليه راجعُون،" (٣) آن دم ٿيو حڪم قرآناني.
اِنهيءَ طرح آهي فرمايو مولوي رُومي،
"قليچ" کي ٻڌي هيءَ قول آهي حيراني.

٣٩٦. غزل ـ سلوڪ ۾ چڱو ڪير؟

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

طالب چڱو سو، حق جي طلب ۾ جو نيتُ رهي،
پنج ئي حواس پنهنجا ۽ دل تيز جو رکي.
عالم چڱو سو، جو ٻنهيي تنگن کان هُئي منڊو،
تا خلق جي دَرن تي وڃي ڪين سو رُلي (٤).

---

(١) حق جي طرفان. (٢) قرآن ـ سڀ شي مرندڙ. (٣) قرآن ـ "سڀ خدا ڏانهن موٽندا". (٤) ٻا ـ ڀني.

زاهد چگو سو، جو هُئي هتّن پنهنجي کان ٽنڊو،
ساڻهن کان تا آهو نہ ولي ڪاہہ شيِ سگهي.
عابد چگو سو، ڀوڙو جو هُئي کان پنهي ڪنّن،
ڪُجهہ حُڪُم ري ٻُڌي نہ خدا ۽ رسول جي.
عاشق چگو سو، جو هُئي اکين پنهنجي کان انڌو،
محبوب پنهنجي کان سوا تا ٻيو نہ ڪي ڏسي.
ڪامل چگو سو، جو هجي گُنگو زبان کان،
صابر ٿي، شڪوي ذارا سڀئي سُور جو سهي.
واصل چگو سو، جو نہ رکي هوشُ ۽ حواسُ،
ٿي مَحو حقّ ۾، فاني سو في الله ٿي پوي.
سالڪ چگو سو، مُردي جان' هُئي هٿ ۾ شيخ (١) جي،
رَهُہ ايئن "قليچ"! تُنهنجو تا حق سان وصال ٿئي.

٣٩٧. غزل ـ منهنجو جمڻُ ۽ مرڻُ

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

ڪن ماڻهو خوشي عام ٿا نيتُ سالگرہ تي،
هَر سال ۾ جو ڏينهن جمَڻ جو ٿئي تن جي.
قسمت ٿي عجب منهنجي! جو پنهنجا ۽ پراوا،
رُوئين ۽ پٽين، مُنهنجو جڏهن سالگرہ ٿئي.
پيا هارَ چمن، پاڻ رُئن، خوش ٿي کِلَن پيا،
رُنَندو آءُ جميس، پڻ مُون ڏٺو رُنَندو ٻين کي.
پيدا آءُ مُحرمّ (٢) ۾ ٿيس، چوٿين هئي تاريخ،
واويلا ۽ هَي هَي جي مون ٻولي ٻُڌي رُنَندي.
پيا جڏهن مَرَن، سوُرُ ۽ بيماري رُئارين،
جڳُ تين جي جوانيءَ ۽ ڏُکن تي هَنجُون هاري.
مرندس آءُ جڏهن، آسَ آتم، کِلندو آءُ مَرندس،
جڳُ خوش ٿي کِلي، روئي مٽي مُنهنجي ٻڏاپي.
"لا تقنطُوا" (٣) پيريءَ ۾ آچا پڙهندو "قليچ" آهہ،
ٿيو گرچه گُنهگار، تہ جنّت ۾ وڃي پئي.

---

(١) مرشد. (٢) مهينو. (٣) قرآن ـ خدا جي رحمت مان نا اُميد نہ ٿيو.

٣٩٨. غزل - چلم ۽ حقي جي وصف

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڪُڏھن عناصر ٿيا چلم ۾ چارئي،
باھ ۽ واءُ، پاڻي ۽ مٽي.
اصل آھي جُزيل منيءَ مان پاڻ،
ٿئي پيدا باھ مان سندس نوبي.
پيٽ، پاڻيءَ مان ٿئي پيدا آن جو،
۽ ھوا، آن جي نڙ ۽ گوءِ ۾ ٿئي.
منحصر ٿيا مٿين تي ٿئي عالم،
ٿيا مواليد ڪُڏھن منجھس ٽئي.
ٿيو جمادي مٽي ۽ لوھ سندس،
۽ نباتي ٿيو ڪپڙو ۽ آنچي.
تاند و آھي نباتي ھن ۽ تماڪ،
جيڪي ماڻھو، سو آھي حيواني.
گرچه بيجان، جاندار به ٿئي،
ڦوڪ سان جڻ ته آن ۾ جان پوي.
ڪري گُڙ گُڙ جيئي ٻولي، ڳالھائي،
گرچه بيجان آصل ٿي گنگي.
رات اوندھ ۾ سوجھرو ٿي ڪري،
ڪڏي خوشبوءِ ٻڻ ڳُڙاڪوءَ جي.
ڏسجي سُھڻي ۽ واتَ مان پيئجي،
خوش ڪري ٿي آھا حواسَ پنج ئي.
جنسون ٻئي آن جون ٿيون رھن موجود،
ٿيو حقو نڙ، ۽ چلم ٿي مادي.
ماڻھو وينل، پري ڪان جڻ ڏسجي،
ٻانھون ۽ پيٽ آٿس مٿو ۽ ڪڇي.

سنگتي ٻنهي آڪيلي ماڻهوءَ جا،
ويهي ڳالهائي ڪيٿ ٻه، ڪَن وَسندي.

عَيبُ هڪڙو منجهن اِهوئي آهه،
ته چُغل تو ويهي آنهن ۾ ليڪي.

گرچه سِر تي ٻَري آنهيءَ(١) جي باهه،
آهي دوزخ ۾ جڻ چُغل هيٺئين(٢).

نه حُقو تو ڇڪي "قليچ"، نه چِلَم،
مُفت تعريف هُن آنهيءَ جي ڪئي.

٣٩٩. غزل- سو حبيب، سو طبيب

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

بيمار ٿيان آءُ ورلي، خدا خير پيو ڪري،
بيمار ٿيان ڪڏهن ته سو پاڻهي شفا ڏئي.

ٿئي تَپ جڏهن مُنکي، تو آچي پاڻهي پَکهَر،
آچنِم ٿا دَسْتَ پاڻهيي، جڏهن قبضيت ٿئي.

"سوئي حبيب، سوئي طبيب"، آهي شاهه (٣) چيو،
سوئي وري چِٽائي تو قَتَ جو ئي تو ڦَٽي.

حيوانَ شهري، جهنگلي پڻ ٿا ٿين آگها،
ڪائن ڪي پاڻهي، جو ڇڏائين ڪان ڇڻي (٤).

ماڻهو رهن جبل ۾، ڏِٺو جن نه شَهْر ڪو،
تَپَ، پيچ، سُورَ، ڪنگهه ۾ ڪائن ٿا ڳاهِ ڪي.

هِڪَ وَڻَ جي هيٺان ڇاوا ۽ ٻِئي هيٺ سي مَرَنِ،
نِتُ ڪيرُ، ڏُڌُ ۽ ڏُٿَ تي سندن عمر ٿي لنگهي.

هرڪو مري ٻُڍو و آتي، سَتَّرَ، آسيءَ جو ٿِي،
شهرن ۾ عُمُر ڇوٽي، سَگهو ڪونه ڪو رهي.

(١) آنهيءَ چُغل جي. (٢) هين دنيا ۾. (٣) ڀٽائي (٤) نقصان ڪان.

ڏُکي تي طبيعت آهنج (١)، طبيعت ڪري علاج،
نالو طبيب جو ۽ دوا جو سبب ٿئي.
"خود ڪارساز ما، شده در فڪر ڪار ما"،
قول آهي ايءُ "قليچ"، سچو، ڏِيان آن تي ڏي.

٤٠٠. قصيدو ـ نشي کان پرهيز

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

رَفيق ٿيو آچي پرهيز جا، ڀَلائي ڪَري،
جو حق جي پار ڏي، پرهيز رَهنمائي ڪَري.
رکياڻون وچ ۾، مَلائڪ ۽ جانور جي بَشَر (٢)،
تہ نَفس ساڻ هُو پنهنجي ڀلي لَڙائي ڪَري.
ڪري، تہ هيٺ سَندُس جانور کان ٿئي درجو،
لنگهي مَلَڪ کان وَجي، جي مَٿي چڙهائي ڪَري.
نہ روڪيو نَفس کي جي آدمي ٿِيو، صد آفسوس!
وڃايو چو ٿا شرافت، هَلَت آجائي ڪري؟
پيو ۽ کائو ڀلي جيڪي ڪيو حلال ڏٺيءَ،
حرام آهي نشو، سو حَرامپائي (٣) ڪَري.
نشي خراب ڪيا، خاص و عام جا خانا،
جي مَحنتي هئا اڳي، تن جي ڪُٽ ُ ڪمائي ڪري.
نشي مان گرچه خوشي پهرين ٿئي، آچي لذت،
ڀلائيءَ بدران بِڇاڙيءَ ۾ سو بُرائي ڪَري.
خراب و خوار اوهان کي ڪري زماني ۾،
مَريضُ، مُفلس، مِسڪين، قَرضي جائي ڪَري.
شراب، باهہ جو پاڻي، جو ساڙي يا ٻوڙي،
پيَتَ سان، عَقل ۽ آخلاق جي صفائي (٤) ڪَري.
نشو جڏهن چڙهي ڪنهن کي، حواس، هوش ُ ٿئي گُم،
تڏهن هُو شينهن سان پڻ زور آزمائي ڪَري.

(١) بيماري (٢) انسان (٣) خرابي، بد معاشي، لچائي. (٤) تباهي، برباد ي.

ذَري کان پوءِ ڪيري ہٽ تي، ٿئي سو مُردي جانُ،
ڪٿي يا ڪيهلي آچن گهر انهيءَ کي ڪائي ڪري .
هُجي شريف، تہ نشي ۾ بُسو ڪمينو ٿئي،
هُجي ڪمينو، تہ بيهودو هٽ، وڏائي ڪري .
نہ پنگ کي وَجو ويجهو، نشو آهو بہ خراب،
آکيون ڪري تو آهو ڳاڙهيون، شڪل سائي ڪري .
ڪري تو سُست بدن کي، بگاڙي دل ۽ دماغ،
بگاڙي ذهن کي ۽ عقل کي توائي ڪري .
وَجو نہ چرش کي ويجها، چڪيو نہ آئين(١) گانجو،
ٿيو نہ تِن (٢) ۾ گرفتار آئين ڪچائي ڪري .
تماڪ کي بہ ڪريو ترڪ، جو ڪري نقصان،
وڃايو پيسو نہ آن تي آوهين چريائي ڪري .
رهو نشي کان آوهين دُور هردم ۽ هرجا،
تہ آدميت آوهان ۾ بہ رُخ نُمائي(٣) ڪري .
دُعا تو دوستو دل سان ڪري اوهان کي "قليچ"،
ڏئي، آوهان کي اِنَ آفت کان شل! رهائي ڪري(٤) .

٤٠١. غزل - اِسلام جي حق ۾ دعا (سقرر طرح تي)

مفول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

فضل آهي تُنهنجو جڳ تي نيتُ عامُ يا اِلاهي!
رحمت کان تُنهنجي ڪونهي ناڪامُ (٥) يا اِلاهي!
"لاَتقنطُوا" جو وعدو تُنهنجو ٿيو آصل کان ئي،
پورو ضرور ٿئہ سو آنجامُ (٦) يا اِلاهي!
پر موڪليو تو رحمةً للعالمين (٧) آسان ڏي،
جڳ جي ڪري شفاعت سو چامُ يا اِلاهي!

(١) آوهين (٢) نشن ۾. (٣) ديدار ڏيکارڻ، جلوو ڪرائڻ.
(٤) ڇوٽڪارو ڏياري. (٥) نااميد (٦) اِقرار، وعدو. (٧) حضرت صلعم.

سڀ خلقَ کي هدايت ڪئي آن جي معرفت تو،
ڪيئي تن کي دين و ايمان اِنعام يا اِلاهي!
اسلام جي شرف کان، تيو تن کي حقّ حاصل،
ٿيو تِن جو جڳ ۾ واڌو، اِڪرامُ يا اِلاهي!
پنهنجي ڪلام سان تو، ظاهر ڪئي حقيقت،
خاصَنِ جي ڪيئي آندر ۾ اِلهامُ يا اِلاهي!
منجهه عيشقَ تُنهنجي دائم، مي مَست ٿا گذارين،
هر دم وَٽن ٿا تُنهنجو، مي نامُ يا اِلاهي!
دنيا ۾ سي رهن خوش، منجهه ذڪر، فِڪر تُنهنجي،
هُٿي آخرت ۾ تن کي، آرام يا اِلاهي!
گهُرُ تون "قليچ"! حَق کان، با جان و دل دعا هي،
"روشن رهي هميشه، اِسلام يا اِلاهي!"(١)

٤٠٢. غزل ـ حقيقي اتفاق

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

وَحدت ۽ ڪثرت جو عالم تي آپَر آحسان ٿئي،
صُلح جو آندر ۾، ٻاهر جنگ جو سامان ٿئي.
سڀ ٻَڌي موتي تَري ۾ بَحر جي، جت ماٺ ٿي،
گوڙُ ۽ گَرَ ٻَرَ مٿي (٢)، لهريُن جو جيتِ گهمسان ٿئي.
سومن ۽ ڪافر رهن، ٻن مصرعن وانگي جدا،
ٻر نہ معنيٰ بيت هڪڙي جي، جدا آسان ٿئي.
آصل باطن ۾ مقدّر معنوي ٿيو اِتفاق،
ظاهري نيت صورتُن جي فرق جو فرمان ٿئي.
هي مثال آهن عجيب، تن تي هلي اِنسان خاص،
جي هلي حيوانُ پڻ، تنجي آهو اِنسان ٿئي.
هڪڙو ٻيءَ، هڪ ماءَ، آدمزاد ٻائر ٿيا سڀئي،
قوميت، مذهب ۽ ٻوليءَ جو ٻلي طوفان ٿئي.

(١) طرح واري مصراع. (٢) سطح تي.

ديس هڪڙو، ويس ٻيا، مسلم ۽ ٻيون قومون گهڻيون،
جي نـہ هِندو هِتا منجهس، ڪيئن نالو هندستان ٿئي.
پيو "قليچ"! آڄ ٻُڌجي هر جا اِتّفاق ۽ اِتّحاد،
يڪدلي جي ناهي، يڪجسمي جو نِتُ آرمان ٿئي.

٤٠٣. غزل ـ يار جي رنگيني ۽ بيرنگي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

تِي لڳي حيرت، ڏسي رنگين مزاجي يارَ جي!
ڪَلَ نہ پئي ڪا آن جي بيرنگيءَ سندي اِسرارَ جي!
حُسن سان پنهنجي تو ماري ۽ جيئاري خلق کي،
ٻاري ۽ نـاري ٿو، جـا پَرِ لـوهَہ ۽ لـوهارَ جي.
حُسن جي سڌِ عشق کي، پَرواني کي جيئن شَمع جي،
جاٺي سوز ۽ ساز سو، سڌِ آن کي نُور(١) ۽ نارَ(٢) جي.
ڪڏهين ڏيکاري جَمالُ آو پَنهنجو ۽ ڪڏهين جَلال،
هُوءَ صفت، غفّار جي ٿي، هيءَ صفت، قهّارَ جي.
ميهُر مان ڪڏهين سڏي پاڻهِي، ڪڏهن لوڏي ڪَڍي،
دردُ ۽ درمانُ، ٻئي ٿِي دلبري دلدارَ جي.
رَحمُ آن جو بي سبب ۽ فَضلُ مَحض آن جو غَضَب،
ناهي پَروا آن کي ڪا اِقرارَ يا اِنڪارَ جي.
بَندَ ۾ تقدير جي، آزاد آن سَڀَ کي ڪيو،
وچ ۾ خَيرُ ۽ شَر جي واڳ آن پيي ڏني اِختيارَ جي.
خَوفَ ۽ اميّد ۾ تـو عاشقن کـي آو رکـي،
پُل صراط آهي اِها، وچ ۾ وِتِي تِي وارَ جي.

---

(١) روشني (٢) باهہ.

لَن تراني (١) جي ٻه ڏٻ، کان گُم ٿيو آرنيءَ (٢) جي اُميد،
"آک کي موسيٰ جي ٻه حسرت رهجي وئي ديدار جي" (٣).
ڏڏ رکي "لا تقنطوا من رحمة الله" (٤) جو "قليچ"،
آس آٿس "جنّات تجري تحتها الانهار" (٥) جيي.

٤٠٤. غزل - زماني جي گردش

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ڇا عجب ٿيي چالبازي هِن فلڪ دوّار (٦) جيي،
ٿيي وڃهي حيرت ۾ صُورت، ثابت (٧) ۽ سيّار (٨) جيي !
آن سان شامل ٿيو زمانو، حرڪت ۽ برڪت آندر،
ٿيي حياتيي مُنحصر آن تي سڄي سنسار جيي.
ٿيو وري قدرت ڪيو شيطان کي ساڻن شريڪ،
ٿيي شرارت جنگ آندر جاري، آنهيءَ مڪّار جيي.
نفس چوتون پڻ آڇيي نائب ٿيو اِبليس جو،
چوڪڙي قائم ٿيي اِيءَ ڪفّار بد ڪردار جيي.
پوء پنجين دُنيا آڇيي ساڻن گڏيي ڏائڻ وڏيي،
سا دورنگي، بيوفا، ڏو ٿيي، نه ڪنهن ڪم ڪار جيي.
آٿيي تِن پنجني وِڏو سنسار ۾ فتنو، فساد،
ڪسجيي گمراهيءَ کان وئيي مت، مست ۽ هشيار جيي.
نيت رهيا تن کان پشيمانيءَ ۾ پيغمبر سيئي،
ٿي رهيَن ڳتيي، آنهن جي (٩) مڪر ۽ آزار جيي.
ڏپ هو اِبراهيم ۽ آيوب ۽ يُونس کي پڻ،
"چشم موسيٰ کي ٻه حسرت رهجيي وئيي ديدار جيي" (١٠).

---

(١) قرآن - تون ڏسيي نه سگهندين. (٢) مون کي ڏيکار - قرآن (٣) طرح جيي مصراع. (٤) قرآن - خدا جي رحمت مان اُميد نه لاهيو. (٥) قرآن - بهشت جا باغ جن جي هيٺان نهرون پيون وهن. (٦) ڦرندڙ (٧) بيٺل تارا. (٨) گهمندڙ تارا. (٩) آنهن پنجن ئي جي. (١٠) مصراع، طرح جي.

اِبن، آدم تِي بہ روح اللہ تِيو عيسيٰ مسيح ،
مَتَ، فلڪ چوٿين جي تِي آخرسواري دارَ(١) جيِ .
سامهون تِن پنجن پليتَن سان تِيا هوءِ پنج تَنَ ،
خلقَ لئہ خلقي خُدا تولِي سڄي سردار جيِ .
توکِي غم کهڙو ”قليچ“! آهي تڏهن دنيا ۾ آج ،
نِتُ مدد توکي ملي دُلدل سندي هسوارَ(٢) جيِ .

٤٠٥. غزل ـ پاڻ ۾ خدا وارا آخلاق پيدا ڪريو

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

آخلاقَ وٺُ خدا جا سِڀِئي تون آي آدمِي!
تِيو فَرق جُزو ڪُل جو، نہ تہ روح تِيا ٻِئِي .
جي تون ڇڏين آدب ڪان ڪٿِي اِسم ذاتِي سڀُ،
وٺُ سڀُ صفاتِي، تو روگهڻو، جيڪِي تِي سگهئِي .
انسانُ آهين ، مرُ تون آنيمن (٣) سان آنس رک ،
دُنيا جي ڪمّ ڪار ۾ پر لاشريڪ تِي .
تارڪ تِي ميلڪ مالَ ۾ ، رَکُ ٻانيوار ڪونہ ،
واحد جانْ رَهُہ جُڙهو ۽ آڪيلو ۽ مُختَفِي (٤) .
قَيُّوم ، حَيّ تِي نہ سگهين يا آحَدْ ، صَمَدْ ،
رَحمان ۽ رَحيم تِي ، وَٺ وَصفَ ٻيا سڀِئِي .
سَتّار منجهہ عيُوب (٥) تِي، غفّار منجهہ ذُنوب (٦) ،
قهّار ظالمن تي ۽ جبّار تن تي تِي .
آهين اڳِئي سميع (٧)، بصير (٨) ۽ عزيز (٩) پڻ ،
مالِڪ، مَلِڪ تو تِي سگهين، پڻ والِي ۽ وَلِي .
تِي تُون پلِي حَليم ، عَليم ۽ حَڪيم پڻ ،
نافع، وڪيل ، هادِي تِي ۽ پڻ غَنِي ، قَوِي .

(١) سوري، صاحب . (٢) حضرت علي المرتضيٰ . (٣) سنگتين (٤) ليڪل
(٥) عيبن ۾ . (٦) گناهن ۾ . (٧) ٻُڌندڙ (٨) ڏسندڙ (٩) عزت وارو .

خالق ۽ رَبُّ آهين، ڇٽين پار، پالين مي،
رازق بہ تون جو، خلق سان عدل(١) ۽ حڪم(٢) وري.
صانع، مصوّر آهين تون، نقّاش هُر هنر،
قابض ۽ باسط آهين ۽ قادر بہ ڪنهن گهڙي.
مَطلب تہ تِي تُون ڪوشش ۽ همّت سان اُن جيهو(٣)،
اَن وانگي پاڪ تِيءَ تون ”قليچ“ عقل جي آئي.

٤٠٦. قصيدو ـ مناجات

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلاتن

توکي خاوند! تِي پاڪائي جڳائي ۽ خُدائي،
جيڪا ڏيکارين سُنکي وات، وَتاھ وات آهائي.
تُون خداوند سڄي جو، تُون خداوند ڪَهي جو،
آسمان آهي تو جوڙيو، تو زمين آهي بنائي.
تُنهنجي لئہ پاڻ کي ڇوليان(٤)، تُنهنجو نيت فضل آھ ڪوليان،
هيڪڙائي تُنهنجي ٻوليان، تُنهنجي لائق نہ ٻيائي.
نہ رکين زال تون سائين! نہ سُهين تون ۽ نہ ڪائين،
واحد، اول ڪان تون آهين، لاشريڪ آهين تون جائي.
نہ تون جائين، نہ ڇٽين تُون، مائٽ ۽ ميت نہ رکين تون،
جيڪي چاهين، سو ڪرين تُون، تنهنجي لائق تِي وڏائي.
ڪَرم ۽ حِلم(٥) تون ڌارين، رحم ۽ لطف تون سارين،
عزّت ۽ ذلّت ڪارين، عرش ڪرسي تو آپائي.
تِي ڪبيري ۽ خبيري، تِي سميعي ۽ بصيري،
تِي آميرن جي آميري، تو سندي وصف سَپائي.
تُنهنجي تِي جَلّ جلالي، تُنهنجي تِي عمّ نوالي،
تُنهنجي تِي ڪُلّ ڪمالي، نہ رکين چوُن چرائي.

(١) عدل ڪندڙ. (٢) آمين (٣) اُن جهڙو. (٤) رُلايان (٥) تحمّل.

نہ تون خاڪيي، نہ تون بادي، نڪيي تون آتشيي، آبيي،
آهين آتُ ويهہ ڪان عاري، رکين منزل نہ تون ڪائيي.
نہ تون آبُ آهين، نہ تارا، مَنڊ ين عالَمَ تو تون سارا،
آسمن سَبُ عيبن وارا، تُنهنجيي عيبن ڪان جُدائيي.
خواب، خُور ڪونہ گهُر ين تُون ڪنهن سان شرڪت نہ ڪرين تون،
رنگ، صورت نہ رکين تُون، پاڪُ ڪان عيب، خطائيي.
غيبُ سڀني جو تُون پائين، عيبَ سڀني جا لڪائين،
رزق سڀني کي رسائين، تُنهنجيي وَڏ جُود، عَطائيي.
آحَداً لَيْسَ ڪَمِثْلِيي، صَمَداً لَيْسَ لِيي ضِدّيي،
لَمِنَ الْمُلْڪ الْيَومِ، تُنهنجيي قرآن ۾ وائيي.
تون هوئين، جڳُ نہ جڏهن هو، هوندين، جڳُ جڏهن نہ هوندو،
نہ ڪري وَصْف سگهي ڪو، جا نہ لفظن ۾ سَمائيي.
تو سندي شَرْح نہ ڪو چئي، نہ آچين سمجهہ ۾ ڪنهن جي،
جسم ڪنهن پَر(١) جو نہ توکي، نہ وڏائي، نہ ننڍائيي.
آهين آندر تون، ۽ باهير، آهين باطن تون، ۽ ظاهير،
تُنهنجيي وحدت سَدا باهير(٢)، آهي ڪثرت آندر آئيي.
تُون رحيم آهين ۽ رحمان، تون آهين پاڪُ ۽ سُبحان،
آهي جڳَ تي تنهنجو آحسان، آهي عالَمَ تي پلائيي.
تُنهنجيي ڏاري تو محبّت، تو وني ذِڪْرُ مان لذّت،
جان ۽ دل سان ٻہ وحدت، تو مچي تُنهنجيي سَنائيي(٣).
پڻ "قليچ" آهي سَواليي، تون وليي آهين ۽ واليي،
عُمْر آنَ جيهْل ۾ جاليي، ڪر سندس راهنمائيي.

٤٠٧. غزل ـ جهڙو خدا، تهڙو سندس بندو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

حَـقُ، بَشَـر جـيي وُجُـود ۾ ذاتيي،
خـيال آن جـو هُـجي مَـنجهس جـائيي.

(١) ڪنهن طرح. (٢) روشن (٣) شاعر.

جهنگلي هُئي، يا هُئي آهو سُدريل،
پاڻ کان سمجهي اُن کي وَڏِ آصلي.
نيمي اُن آڏو ۽ ڏِجي اُنَ کان،
دُعا اُن کان گهُري ۽ واهر پِيي.
جَهڙو معبُود تَهڙو هُئي عابد،
جهڙو خالق هُئي، خلق پڻ آهڙي.
جو هُو عادِل، تہ هِي تِيئن عادِل،
جي هُو ظالِم، تہ هِي تين ظُلمِي.
قوم هرڪائي جوڙي پنهنجو خُدا،
جا هَلَتَ هُو رکي، رکن (١) سائيي.
تن جا آنعال، خيال ۽ آخلاق،
هُوندا، جَهڙا سندن خدا جا سيُئي.
چؤ مُنکي پنهنجي تون خدا جي صِفتَ،
تہ چوان توکي آءٌ صِفتَ تُنهنجِي.
"جِتَا ديوَ، تِتَا پَڪتَ"، چَيو تَن،
آصل کان چوٽِي تِي اِها هِندِي.
چئي تُو مُصحَف "اِلٰهَہٗ بہ هَواہُ(٢)"،
نَفسُ، حيوانُ، بُتُ، خدا تِي ٿِيي.
بُت پرستي ۽ شِرڪ تِيو اِيءُ سَبُ،
قَلبُ مان ڪَڍُ "قليچ"! سَبُ دُوئِي..

٤٠٨. غزل - انسان جو شرف

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

ٿيو شَرَفُ رُوحانِي حاصل آصل آدم ذات کي،
نہ تہ حَواس ۽ عُضوا ٿيا پڻ جسمي حيوانات کي.
سِکُ سَبَق وحدت سندو ۽ چَڏُ وِساري شِرڪ سَبُ،
لا (٣) ۽ اِلاّ (٤) جي پروڙ نفِي ۽ آثبات کي.

(١) قوم جا ماڻهو. (٢) آنهن جو خدا، سندن نفس جِي خواهش آهي. (٣) نفي (٤) آثبات.

جي تُون نُور ۽ آبِ حيوان(١) تو گهُرين، توفيق ڏار،
خِضرُ وانگي ڪَرَ سَفَرَ محنت سان، ڏِسُ ظُلمات کي.

سوجهرو دِل جو گهُرين جي، بَس تُني توکي هِيءَ حديث،
ياد هر لحظي ڪندو رهه، موت ۽ سڪرات کي.

خيال حق جو، حق جا عاشِقَ تا اُني ويٺي رکن،
تن کي دَمُ دَمُ تُني غنيمت، ڇو ڏسن ڏينهن رات کي؟

"ياد ڪرَ حَقَ کي، تہ حَقُ توکي ڪري"، قرآن چئي،
شاهُ(٢) پڻ چئي، "تات تين وَتِ، جي تا گُولن تات کي".

منجهه، طريقت عشق جي، شڪُ، شُبهو سَبُ آهي خطا،
حَقَ جو رَکُ دل ۾ يقين ۽ ڪرَ فنا فڪرات کي.

دل جي مفتيءَ کان سدا ڪرَ خَيْرَ ۽ شَرَ جو سوال،
ڇو "قليچ" اُن لئہ پُڇين تُو قاضيءَ القُضات کي؟

٤٠٩. غزل - بازاري حسن

فعولن فعولن فعولن فعولن

جتي حُسْن بي پرده، بازاري آهي،
اُتي عشق ڪيئن چاهہ سان اُن کي چاهي؟

تُني شَمْع، فانُوس ۾ جَلوه آفروز،
اچن اُن تي پروانا هر طرفان ڪاهي.

اصل تو رکي قدُر، جو باغ ۾ گُل،
سو افسوس! بازار ۾ اُن جو ناهي.

سڏائين جي عاشق ۽ معشوق اڄ تا،
جهَلا ئي اُنهن کي ڏِجي هُوند ڦاهي.

ڏِسو جي ڪيتي هلندي ڪا نازَ واري،
مَجنُون موڙي، سِرَ تي رکن پنڪو ناهي.

---

(١) آب حيات. (٢) شاهہ ڀٽائي.

ڪري سينڌ سُرمي سان جا نازَ نخرو،
هٿي آن کي لٺ، لحظي ۾ وجهجي ڏاهي.
"سچو عشق ۽ حسن معدوم (١) آج ٿيا"،
"قليچ" آهي سَچ، جيوسُنکي هڪڙي ڏاهي.

٤١٠. غزل ـ عشق جي حقيقت

مفعول مفاعلن مفاعيل

ٿيو عشق جو سازُ بينوائي،
ٿيو وَصْل انهيءَ جو نيتُ جُدائي.
پاڻيءَ ۽ مٽيءَ جو چَنڊُ ڦيهو تون،
اِيءَ آهي ڪَهاڻي سَٽيُ هوائي.
بيگانگي تُنهنجيءَ هردو جڳ کان،
بيشڪ ٿئي نسوري آشنائي.
جي نَفْس جي باهه تون اجهائين،
ٿئي عشق جي گهرَ ۾ روشنائي.
منجهه عشق، نه عقل جي تُون ڪر ڳاله،
بيعقل جي اِيءَ نه عيد جائي.
ري عشق ۽ عاشقي صَد افسوس!
وَئي عُمْر سنديئي "قليچ" اجائي.

٤١١. غزل ـ خدا رحيم ۽ ڪريم آهي

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

جي هڪڙو ڪَکَ تَري پَوي، ٻُڏندڙ بَچيا ٿئي (٢)،
رحمت سَندي درياهه مان نقصان ڇا ٿئي؟
منهنجي اميد اصل کان ٿي ويرا وير وَڌ،
وَڌِ گرچه ٿئي بَدي مُنکان، نيڪي قَضا (٣) ٿئي.

(١) ناپيد، عدم موجود. (٢) بچيل هوي. (٣) اصل گهٽ يا نه.

سون ڪي سدائين نَفْس ۽ شيطانَ ڪيو خراب،
نيتْ گُمرهن ڪي تُنهنجو ڪرَم رهنُما ٿئي.
حِرص ۽ هوَس جي گهوڙي تي ڪاهِيندو آءٌ وڃان،
رُخ تُنهنجو، منهنجي دِل سندو قِبله نُما ٿئي!
آءٌ بيد وانگي خالي هٿين آهيان بي ثَمَر،
مَنَ فيض(١) تُنهنجو، درد جي مُنهنجي دوا ٿئي!
گهڻنجن جو ناهي تو سندو رَحم ۽ ڪرَم جڏهن،
بانهي "قليچ" پنهنجي تي بخشش عطا ٿئي.

٤١٢. غزل ـ نفس سان خطاب

مفعول مفاعلن مفاعيل

آي نَفْس! رکين گهڻ ۾ چُستي،
پر دِينَ جي ڪارڪم ۾ سُستي.
حِيلَن سان وئين تو تون بلندي،
باطن ۾ مگر آهيئي پَستي (٢).
نت رستي ڏنگي تي سنئون هلين تو،
گرچه آهين ضعيف تون آلستي (٣).
بيدار بَهَر، سُتَل اندر ۾،
ڪان هوش سندئي، پئي تي مستي.
جي حقَ جي نظر عطا ٿئي توکي،
ڪوتاهه ڪرين دراز دستي.
چِڏُ هٿُ ۽ وڏائي، ٿي نمائو،
گهرُ رَبَ سندو آهي دل، شڪستي (٤).
ڪر غير ڪان پاڙ (٥) کي تون ويران،
دنيا جي آڇيئي ڪم نه بستي (٦).

---

(١) با ـ فضل. (٢) نيچائي (٣) قرآن ـ خلق الانسان ضعيفا. (٤) درد واري. (٥) دل (٦) آبادي.

ڪاوڙ ۽ طمع ۽ ڪينو ڇڏ تون،
خاطر(١) ڪنهين جيي تون ڪر نہ خستي (٢).
همت سان "قليچ" نفس تون مار،
ٿين نيست جي تون، تہ مائين هستي.

٤١٣. غزل - يار کي عرض

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

ماٺا ڪري نہ مار سڄڻ! تون ذري ذري،
پاٺان نہ ڪر مون کي تون پيارا پري پري.
هيڪر نهارُ نيڻ کڻي ناز سان پرين!
وئي عمر اِنتظار ۾ آزيون ڪري ڪري.
هردم هنجون وهائي، ڪري ياد توکي دل،
ڳالهيون ڪري هزار ڳڻن جون ڳري ڳري.
مون کيو ڪسڻ قبول، مگر تون ڪو قياس ڪر،
خنجر وهاءِ حلق تي قاتل! هري هري.
دلبر! آچي ڪو ڏيج دلاسو "قليچ" کي،
محبت ۾ تُنهنجي مُحب مٺا! پيو مري مري.

٤١٤. غزل - عشق جي سچائي

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

ديد (٣)، ڪيئن ديد سان تو منهنجي ملائي جاني!
وئي آجهامي، سا وري آگ لڳائي جاني!
دوستي توسان سدا منهنجي نباهي الله،
مون گلا گرچه زماني جي اُٺائي (٤) جاني!
تو بنا ڪنهن ڏي ڪڏهن ڪين نهاريان هرگز،
مَرُ هجي منهنجي اکيان سڙي خدائي جاني!

(١) دل (٢) رنج (٣) اک (٤) کڻين.

هفت آقليم جي شاهي نہ مُنکي آهي پسند،
نيت وٺي تُنهنجي ڳليءَ (١) جي ٿي گدائيءَ جانيءَ!
رات ڏينهن هيجر (٢) ۾ تُنهنجي تو هنجُون هاري "قليچ"،
رهہ ميلي تنهن سان مٺا! ڪر ڪا ڀلائيءَ جانيءَ!

٤١٥. غزل - حسن جو آثر

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

جو حسن سڄڻ! تو سنديءَ تصوير ۾ آهي،
نا چين ۾ نا هندُ، نہ ڪشمير ۾ آهي.
ٿيا شمس و قمر شرم ۾ آءِ يوسف ثاني!
نت حُور، پري آتش، تشوير (٣) ۾ آهي.
هي زلف ڏسي تُنهنجا مُسلسل (٤) دل و جان سين،
سُنبل بہ سدا حلقهٔ زنجير ۾ آهي.
جو قهر و سيتم تير، نگهہ تُنهنجو ڪري يارا
نا خنجر، قاتل ۾، نہ شمشير ۾ آهي.
ٿيو ياد سبق عشق سندو لحظي ۾ جاني!
ڪيو عينن (٥) تُنهنجي عقل، زبر زير ۾ آهي.
بس تُنهنجي محبت ۾ "قليچ" آهي سدا مست،
تدبير نہ ٿاري، جيڪي تقدير ۾ آهي.

٤١٦. غزل - وصل جي خواهش

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

وصل تُنهنجو جانيءَ! شل مُون کي ميسر ٿيي وڃي،
ورنہ اي دلبرا هيءَ عاشق تُنهنجو دَر دَر (٦) ٿيي وڃي.
جي آچيي مون سان ميلين هن وقت اي رشڪ قمر!
رات آونداهيءَ آندر خورشيد، آنور (٧) ٿيي وڃي.

---

(١) گهٽي (٢) فراق (٣) پشيماني (٤) زنجير جهڙا. (٥) اک
(٦) دربدر (٧) روشن.

جي گدا دَرَ جو ڪرين مون کي سڏي آي شاه، حُسْن !
سُنهن خدا جو، رَشڪ کان سوزان (١) سڪندر ٿيي، وڃي.
مُون کي آي قاصد! تون دلبر سان سِلائين جي هَلي،
هيءُ نماڻو، دل سان تُنهنجو صدقهُ سَرَ ٿيي وڃي.
وَصْل جيي دولت، جي آخر توکي حاصل ٿئي "قليچ"!
آوج، تُنهنجي بَخْت جو، سج کان به برتر ٿيي وڃي.

٤١٧. غزل - عشق جو تير

فعولن فعولن فعولن فعول

جنهن کي عشق جو تيرُ ڪاري لڳي،
جيڻ تنهن کي هين جڳ ۾ باري لڳي.
نه ايندو ڪڏهن تنهن کي دل ۾ قرار،
جنهن کي يار جانيءَ سان ياري لڳي.
محبّت، مرڻ تائين سو ڪين ڇڏي،
جنهين (٢) عشق جيي بيقراري لڳي.
آهي عاشقن (٣) آرزُو وَصْل جيي،
ملاقات، پيارن جيي پياري لڳي.
کيلي تين سان ڳالهائي جڏهين "قليچ"،
رقيبن جيي دل ۾ ڪٽاري لڳي.

٤١٨. غزل - بهار جي آمد

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

بهار آيو، لٽا ڏولا، ڇٽا جهوريءَ (٤) کان سَڀ جهنگيي (٥)،
ٿٽيي سَرسبز ٿيا صحرا، کُلي ٿيا خُوب خوشرنگيي.
ٿيون گُلشن ۾ گُلزاريون، آڙيون تانگڙ سنديون تاريون،
نيميون نرگس مٽي ناريءن (٦)، نِهاري نيڻ نيرنگيي (٧).

---

(١) برندڙ، جلندڙ. (٢) جنهن کي. (٣) عاشقن کي. (٤) گهٽي
(٥) جهنگلي (٦) زالون (٧) جادوءَ جهڙا.

ڏسي فتني سندا، فتندا، عجائب ٿيا بنهه بندا،
ڪري ختيري متان ختندا، ذري زنبق، ذري زنگي.
لڏي لالا ليا پائي، قدح (١) کي چوطرف چائي (٢)،
رقيبن جو جگر گهائي، ڏئي تن داغ دلتنگي.
ڪيون ڪوليون ڪنٿهارن، متا سوتيا متي نارن،
ٻڙي تي زعفران پارن، نچي ٿي ناز مان ننگي.
هزارو گل زرآفشاني، سمن، سوسن (٣) نه ڪو ثاني،
مُنجهي نيت متحو تيو ماني (٤)، ڏسي هي رنگ آرزنگي (٥).
چمن چوطرف ٿيو گل گل، پيو هيڪار جو هل هل،
ٻڌي بلبل سندو غلغل، جلي ويا جوش ۾ جنگي (٦).
ڳچيءَ ڳانا ٻڌي قمريون، جهنجهوٽيءَ مان هٿن جهمريون،
پڙهن ٿيون ٿاهه مان نميريون، تنبي ڪن تال تيلنگي (٧).
ڏسي هيءَ خوب خوشحالي، چمن ۾ چهچٽي چالي،
لٿي لوليڻ (٨) سندي لالي، سڙي ويا سوز ۾ سنگي.
"قليچا"! فرض فرماني، اِها پرويز (٩) پنهاني،
ڪري وٺي فڪر ۾ فاني، ڪيئي فرهاد، فرهنگي (١٠).

٤١٩. غزل - جانيءَ جي وصف

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

کهڙي آءٌ وصف ڪريان تنهنجي زباني جاني!؟
بي زبانيءَ ۾ آهي رمز نهاني جاني!
سونهن تنهنجي جي صفت جاني! ليکي آهي لکن،
سون قبولي آهي اتِ ڪُل لساني (١١) جاني!

(١) پيالو (٢) ڪٺي (٣) سمن ۽ سوسن جو. (٤) مشهور نقاش.
(٥) مانيءَ جو ڪتاب. (٦) بهادر (٧) راڳڻيءَ جو نالو. (٨) نازنين
زالون. (٩) رسم، دستور. (١٠) عقل وارا، سياڻا. (١١) ماٺ، صبر.

چا ڪجي زلف سيه، لعل لبن جي تعريف!؟
تو ڏسان ڪان ڪيتي تن جي نشانيي (١) جاني!
رنگ، بيرنگ ڏسي، خلق ڪي وسريو آرژنگ(٢)،
مثل، بي مثل ڏسي، متحو ٿيو مانيي(٣) جاني!
ٿين جڏهن جاني! تون جان بخش ۽ پڻ جان، جهان،
روز و شب، ورد(٤) ڪيو پنهنجو مون جانيي، جاني!
وصل تنهنجي ۾ ميسر نه ٿئي ڪنهن ڪي بقا،
جيمين ٿئي ڪون جلي، فڪر ۾ فانيي جاني!
مت نہ مفتون(٥) ۽ علوي(٦) سان ڪڏهن ٿيندين "قليچ"!
ناهي حاصل ما توکي طبع روانيي جاني!

٤٢٠. غزل - عشق ۾ دل جو حال

فاعلاتن مفاعلن فعلات

دل، سڄڻ کي سدائين ساري ٿيي،
ماهه جان، تنهن کي نيت ستياري ٿيي.
انتظاري ۾ دوست، دلبر جي،
وصل جون واتڙيون نهاري ٿيي.
درد ۾ هجر جي ڪري هي هي!
رت هنجون رات ڏينهن هاري ٿيي.
متحو ٿيي سحب جيي محبت ۾،
پيا سيئي واسطا وساري ٿيي.
پنهنجي پياري جا نيت پچائيي خيال،
بيرهه جيي باهه پاڻ ٻاري ٿيي.
ڪڏهين قمري جان ٿيي ڪري ڪوڪو،
ڪڏهين بلبل جان ما پڪاري ٿيي.

(١) تشبيه لاءِ. (٢) ماني نقاش جو ڪتاب. (٣) مشهور نقاش.
(٤) وظيفو (٥) ۽ (٦) شاعر.

مِهر مان هاڻ موٽُ مُنهنجي گهرُ،
تُنهنجي جانِب! جُدائي ساري ٿِي.
دِل ويچاري قريب لاءِ "قليچ"!
عُمُر، گُوندر(١) ۾ ڏِسُ! گذاري ٿِي.

٤٢١. غزل – خدا کي سوال ۽ دعا

مفعول فعلن مفعول فعلن

يا رَبّ! ڪجئين ڪا مون تي ڀلائي،
توري ۾ نه آهي ڪي واهه ڪائي.
تو کان سوا ڪونه وارث وِلهن جو،
تو کي وڏائي، تو کي خدائي.
هيڻن جو ٿين تون هر وقت همراهه،
موڙهن (٢) ڪرين تون نت رَهنمائي.
ٿيا راز دل جا سڀ توکي روشن،
سُڌ سڀڪنهين جي توکي سڃاڻي.
راضي رهن سڀ تُنهنجي رضا تي،
جيڪا وڻي تو (٣) وَهواهه سائي.
هٿِ تُنهنجي آهي هر ڪنهن جي قسمت،
قادرا آسان تي ڪر ڪا عطائي (٤).
مولي مُرادون مَنَ جون پڄائج،
هر ڪو ڪري ٿو بخت آزمائي.
سوالي "قليچ" آهي، ٻُڌُ عرض اَن جو،
ڪر مِهرُ مان ڪا مُشڪِلڪشائي.

---

(١) غم (٢) موڙهن کي. (٣) توکي (٤) بخشش.

٤٢٢. غزل ـ رات جا مزا

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

چا مزي سان آئيي آج، رونق متائي راتڙي،
روز روشن کان ٻه وڌ، آج ٿيي سُهائي راتڙي!

چنڊ چڙهيو چوڏهينءَ جوءَ چوڏس چٽو چانڊاڻ ٿيو،
نُور جو مينهُن هرطرف جڻ ٿيي وسائي راتڙي.

گُل کُليا گُلشن ۾ بيحد، پيي اچي هُٻڪار خوش،
ٿيي گُلابيي عطر آج گويا چڪائي راتڙي.

ماهتابيءَ جي مزي ۾ ٿو لڳي محبوب خوب،
ريجهه مرُ عاشق کري، تنهن کي رهائي راتڙي.

عيش عشرت ڏارا آج پوليي نه گهُرجي کنهن کي پيي،
دل(١)کري خوش، کيئن نه ٿيي گونڊر گنوائي راتڙي!

شوق مان دل جي، پوَن پرچيي رنا پڻ هيڙي رات،
وڇڙيلن ورهن جي صُحبن کي ميلائي راتڙي.

درد مندن کي دلاسو، بيدلن کي دلبري،
سڀ کي حالَ آهر "قليچا" ٿيي سيبائي راتڙي.

٤٢٣. غزل ـ جدائيءَ جي فرياد

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

شل! کو ٻه پنهنجي دوست کان يا رب جُدا نه هوئي،
دُشمن جي پيي جگر تي هيي داغ، جفا نه هوئي!

جنهن مٿن موهن سان اوچتو منهنجون اکيون آڙيُون،
بيرحم شل! نه هئي سو، شل! بيوفا نه هوئي.

آءٌ بيکس ءَ غريب، ءَ هُو صاحب، جلال،
کنهن بادشهہ تي شل! کوئي عاشق، گدا نه هوئي.

کيئن آه زاري مُنهنجيي مٿس کو کري اثر؟
جيسين وٽس وڃڻ ءَ رُنڻ جي رضا (٢) نه هوئي.

(١) دل کي. (٢) اجازت.

مشڪل ٿئي آنهيءَ جو بہ محبوب سان وصال،
جو دوست جي فراق ۾، تهدل فدا نہ هوئي.
جو عشق ۾ عجيب (١) جي، بيمار ٿئي تمام،
دنيا ۾ تنهن جي وصل ري ٻي ڪا دوا نہ هوئي.
آهن ڏکن پٺيءَ سُک هين جڳ ۾ آي ”قليچ“
هيءَ درد و غم وڇوڙي جو آخر سدا نہ هوئي.

٤٢٤. غزل ـ جدائيءَ جي نزديڪي

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

ماري مُنکي سڄڻ وڃي، ناز و ادا ڪري،
ڳَڏُ هُئي هميشه، مَرُ اِهي ماٺا سدا ڪري.
پَلُ ٻِي پري پريِن کان گُذارڻ ٿيو عذاب،
خاوند شل! نہ دوست کان ڪنهن کي جُدا ڪري.
بيهندو بحال نيٺ، نوشتو نصيب جو،
آدم ويچارو صبر سوا ات ٻيو ڇا ڪري!
مُون (٢) ٿيو وڃڻ ضرور، رهڻ جي اُميد ڪانہ،
ڪاهي قضا تي ٿو وڃان، پوءِ جا خدا ڪري.
قسمت ۾ هوندي موتي ملاقات جيڪڏهن،
ملندا مُحب، فراقَ کي فوراً (٣) فنا ڪري.
هرڪو ڏئي ٿو شوق مان شابس ”قليچ“ کي،
جو هُو ٿو دلربا تان دل ۽ جانَ فدا ڪري.

٤٢٥. غزل ـ يار جي سڪ

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

خُدا ڪري تہ اَگَٺ مُنهنجي موٽي يارُ اچي!
نمائي، دردمندي دل کي ڪو قرارُ اچي.
بدن ۾ باهہ، اندر ۾ اِساتَ (٤)، دل بريانَ (٥)،
وَرايو آهي غمن، شل! سو غمگسارُ اچي.

(١) دوست (٢) مون کي. (٣) جلد (٤) اُڃ (٥) پُڄَڪِل، ٻڪل.

سُکن سان سيج سنواريَمِ، وِڇائي فَرش فروش،
غريب خانو ٿيو گُلزار، گُلعذارُ (١) آچي.
خوشيءَ سان واتَ وَڻيي، آءٌ فقير ٿيي وڏِس،
تہ مان (٢)! شوڪت شاهيءَ سان شهسوارُ آچي.
آچي ٿو سُونهن جو سُلطان، سُون گدا جي گهر،
اِنهيءَ سُخن تي ڀلا ڪنهن کي آعتبارُ آچي؟
آچي تہ هانوَ جي حُجري ۾، سُرت سان سانڍ يانس،
متان رقيب لنگهيي خَرُ، خراب، خوارُ آچي.
"قليچ"! تُنهنجو ٿيو هر حالَ ۾ خُدا همراه،
نہ ڪَرُ ڪو خَوف، جي(٣) دُشمن بہ سَو، هزارُ آچي.

٤٢٦. غزل - عاشقن جو حال

مفعول فاعلاتن مفعول فاعلاتن

عاشق آهن ويچارا، منجهہ عشق اِشتياقي،
وَڪندا وتَن ويڳاڻا، فُرقت ۾ نيتُ فِراقي.
سِڪَ سان سڄَڻ کي ساريان، هَر هَر هنجون ٿو هاريان،
مُحبَن سان شال! موٽيي، سولي ڪندو مُلاقي.
آهي اُميد آلبت، خلوت ۾ ٿيي خُلاصو،
پياريندو پَنهنجي هَٿَ سان، صحبَّت جو جامُ ساقي.
هيڪر وطن وڃي ٿيان پنهنجي پرينءَ سان واصل،
گَذُ تَنهن سان آءٌ گُذاريان، تَنهن بعد عُمُر باقي.
رَهہ تون "قليچ" قائم، مُحبت ۾ مَنَ موهن جي،
پاڻهئي پيارو تو وٽ، ٿيندو آچي اَطاقي.

---

(١) محبوب (٢) مَنَ (٣) ڀتوڙيڪ.

٤٢٧. غزل - زماني جو مختلف حال

فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن فعول فعلن

نہ آهي يڪسان، سدا زمانو- گهڙيءَ ۾ چاهي، گهڙيءَ ۾ چاهي!
عجب هي دنيا جو ڪارخانو- گهڙيءَ ۾ چاهي، گهڙيءَ ۾ چاهي!
ڪٿي (١) و ’و دارا، ڪٿي سڪندر؟ ڪٿي ويو سلطان هفت ڪشور (٢)،
ٿيو هر ڪو هيت موت جو نشانو (٣)- گهڙيءَ ۾ چاهي، گهڙيءَ ۾ چاهي!
هميشه هُئي جن کي شادماني، ڪئي سدا جن ٿي ڪامراني،
مليو اُنهن کي نہ آب و دانو (٤)- گهڙيءَ ۾ چاهي، گهڙيءَ ۾ چاهي!
خيال جن جا هئا هوائي، دماغ ۾ جن جي هَٽ، وڏائي،
ويُن سيئي مُنڊڪ ۽ خزانو- گهڙيءَ ۾ چاهي، گهڙيءَ ۾ چاهي!
نہ ڀروسو آهي هڪڙي دم جو، ٿيو جاري رستو سدا عدَم جو،
”قليچ“ آهي هي سڀ فسانو (٥)- گهڙيءَ ۾ چاهي، گهڙيءَ ۾ چاهي!

٤٢٨. غزل - خدا هر جا حاضر

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

هر جڳهہ جانـي! آهـي جلوه نُمائي تُنهنجي،
هر طرف دوست! آهي ديده (٦) ڪشائي تُنهنجي.
ذرّي ذرّي ۾ رهـي تُنهنجو ظهورو ظاهر،
آهي منجهہ آرض و سما (٧) صاف، صفائي تُنهنجي.
حسن تُنهنجو آهي عالَم ۾ نمايان (٨) جيت ڏٺيت،
پئي نظر نور (٩) جان نيروار خدائـي تُنهنجي.
خلق جي خير ۾ مشغول سدا رهہ تون ”قليچ“،
من ڪڏهن دعا ٿئي مقبول ڪمائي تُنهنجي!

---

(١) ڪيڏي (٢) هفت آقليم (٣) هدف (٤) کاڌو پيتو. (٥) آکاڻي
(٦) اک (٧) زمين ۽ آسمان. (٨) ظاهر (٩) روشنائي.

٤٢٩. غزل ـ دنيا ۾ ڪيئن گذارجي

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

فخر دولت تي نہ ڪر آي دل! خدا جي واسطي،
مال، مُلڪ ۽ تاج، تخت آهن فنا جي واسطي.
ڇا ڪندو ڪو اصل تي يا نسل تي پنهنجي غرور؟
اصل، نسل انسان جو آهي نُما جي واسطي.
ڪا ڪمائي ڪر هتي، هت آهي عملن جي پچا،
نيڪ و بد آهي اصل روز جزا جي واسطي.
پاڻ کي تو عيش و عشرت لئہ ڪرين ناحق هلاڪ،
هر طرف حيران ٿين، حرص و هوا جي واسطي.
لطف ۽ احسان هر ڪنهن تي جڳائي تو ڪرڻ،
سر ڪشي گهرجي ڇڏڻ، شرم ۽ حيا جي واسطي.
خود پرستي، خود نمائي، خود خيالي ترڪ ڪر،
نفس سان ڪر جنگ تون صلح و صفا جي واسطي.
صبر سان تون دَوْر هين دنيا دورنگيءَ جو لنگهاءِ،
هرڪو پيدا آهي ٿيو رنج و بلا جي واسطي.
تو گهُري هر وقت جڳ جو خير قادر ڪان "قليچ"،
هٿ کڻي درگاهہ حق جي ۾، دعا جي واسطي.

٤٣٠. غزل ـ يار جي رسڻ جو آرسان

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

رنج مان ويو رُسي دلدار، خُدا خير ڪري،
دَرد ۾ دل ٿي گرفتار، خُدا خير ڪري.
دلبريءَ سان تہ ڏٺين ڪونہ دلاسو دل کي،
ويو غمن ۾ وجهي غمخوار، خُدا خير ڪري.
لڪ ڪيم آزيون نيازيون، نہ منٿين ڪا منٿ،
ڪيئين اصل وصل ڪان انڪار، خُدا خير ڪري.

جنهن کي سمجهم تي سڄڻ، هاءِ! ڦري ٿيو بدخواهه،
دوست ٿيو دشمن، خونخوار، خدا خير ڪري.

ڏوهه ڪنهن کي ڏجي ناحق، آهي قسمت جو قصور،
ٿيو دلارام، دل آزار، خدا خير ڪري.

دور دنيا جو عجب آيو، ٿيي محبت معدوم،
شور، شر نيڪري ٿيو نروار، خدا خير ڪري.

بيڪسيءَ ڪئون آهي حيران، پريشان ”قليچ“،
منهن وٽس چارا، ٿيو لاچار، خدا خير ڪري.

٤٣١. غزل ـ يار کي سنت آزي

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

عاشقن کي به ته آئي يار! ڪڏهن ياد ڪجي،
دل ناشاد کي ڪو دم تہ سڄڻ شاد ڪجي.

جي ڪريون عرض ته ڪاوڙ مان هٿي تير، تفنگ،
داد خواهن سان ڀلا آهڙو ڪو بيداد ڪجي؟

گهاوَ دل تي جهلي، تو در تي وري پيا گهاريون،
تنهنجي هن ظلم، ستم جي ڪٿي فرياد ڪجي؟

طوق گردن ۾ اسيريءَ جو ۽ پيرين زنجير،
دل گرفتار کي آزار مان آزاد ڪجي.

عمر وئي گذري جدائيءَ جي جفا ۾ جاني!
هاڻ پڇاڙيءَ ۾ ڀلا وصل جي اِمداد ڪجي.

رات غم جي وئي لنگهي، وصل جو هاڻ آيو ڏينهن،
شهر دل جو ٿيو ويرانو، سو آباد ڪجي.

طرز سانگيءَ جي تي، تولاءِ غزل جوڙيو ”قليچ“،
هي ته حاضر آهي، هاڻ ڀيو به ڪو اِرشاد ڪجي.

۴۳۲. غزل - يار تان صدقي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

دل تہ دلدار يار تان صدقي،
گُلبدن، گُلعذار تان صدقي.

دمبدم، خالؔ خالؔ تان قربان،
زُلف جي تارؔ تارؔ تان صدقي.

چَشمِ مَيگُون(۱) مثال، نرگس مَسْت،
تُنهنجي خوني خمار تان صدقي.

منهنجي گُلرخ جو منهن ٿيو گُل گُل،
لَعل جي لاء زار تان صدقي.

ٿيو سَڄو باغُ باغُ سرتاپا،
تَنهنجي باغ و بهار تان صدقي.

صدقي گُلروءَ جي گُل تان هرڪو ٿئي،
يار جي آءٌ تہ خار تان صدقي.

جان ٿي منهنجي هڪَ ۾ نازَ هزار،
هڪڙي، ڪيئن ٿئي هزارَ تان صدقي؟

رنگ سان جنهن رَچيو سڄو عالَم،
تَنهنجي نَقْش و نگار تان صدقي.

عشق ۾ آن جي، جي شهيد ٿيا،
تن جي مَشهد، مَزار تان صدقي.

دار تي سِرُ ڏنو جنهين سردار،
تنهن سچي جان نثار تان صدقي.

خاڪ ٿيو جو حبيب جي خاطر،
آهڙي آءٌ خاڪسار تان صدقي.

---

(۱) شرابي رنگ جهڙي.

مردُ، ميدانَ ۾ جو ڊوڙيو هيٺ،
تنهنجي گرد و غبار تان صدقي.
درتي دلبر جي دل سان ٿيءُ تون "قليچ"
ديدهٔ آشڪبار تان صدقي.

۴۳۳. غزل - دوست جي وفات

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

جُدائيءَ ۾ ويو جاني! جگر مُنهنجو جَلِي هَي هَي!
ڪڏهن تون قُرب مان ايندين وري مُون وٽ هَلِي هَي هَي!
رَڙي، روئي ٿيس بيهوش ۽ بيحال تُنهنجي لاءِ،
حياتي پنهنجي ڪان مون هاڻ، دل تنهنجي ٻَلِي هَي هَي!
گُذاري تُون وئين آخر، اندر آرمان رهجي ويو،
ڪهاڻي مون اچا توکي نه سُورن جي سَلي هَي هَي!
پڇاڻان تُنهنجي آي پيارا! نه گهُرجي مُون کي هيءَ دنيا،
وَڃي مَرُ ساهُه سُورن ۾، مَران تولهٔ ٻَلِي هَي هَي!
"قليچ"! آهيان سَوالي آءٌ، ته جڏهين نيڪري دَمُ مُنهنجو،
ٿئي مَتنَ مُنهنجو قبرستانُ، اِيءُ تُنهنجي گَلِي هَي هَي!

۴۳۴. غزل - دنيا جي بيوفائي

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

دُنيا جو جيئڻ آهي آصل ڪُوڙي ڪَهاڻي،
ڏُکَ، ڏوجرا هر ڪنهن کي سا ڏيکاري ڏِهاڻي.
گُذري وَئي هَي! عُمرُ عذابن ۾ آجائي،
ڏُکڙن ۾ لنگهيو ڏينهَن، رَنجين رات وِهاڻي.
ڪاڏائين ۽ پيتائين، هُيَس جيسين حياتي،
آخر آچي آج پورو ٿيو داڻو ۽ پاڻي.
جَنهن ماڻ آسان جو رهيو هينَ جڳ ۾ جياپو،
وَئي هاءِ! گُذاري هيتان سا نيڪ، نماڻي.

هاڻ جان بلب آهيون سيئي سوت جا مهمان،
سڪرات ۾ شل! سيکھ سان سرور تئي سائي.
تولاءِ "قليچ" آهي زبون، زار، روئي چئي،
هئي هئي! منهنجي بيکس! منهنجي پياري! منهنجي رائي!

۴۳۵. غزل - دل جي خواهش

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

آءٌ تو ڏِجان، جدا مون کان گلزار شل نه ٿئي!
منهنجي هي زندگي، مون کي دشوار شل نه ٿئي!
دلبر جي دوستيءَ ۾ مون ڏاڍا ڏٺا عذاب،
مون وانگي عشق ۾ ڪو گرفتار شل نه ٿئي!
بيخواب، بيقرار آهيان رات ڏينهن آءٌ،
هڪ لحظو ڪنهن کان ڌار ڪو دلدار شل نه ٿئي!
مَن تئي سڄڻ طبيب، ڏئي وصل جي دوا!
دنيا منجهان روانو هي بيمار شل نه ٿئي!
جيسين ڏسي نه يار، جنازو "قليچ" جو،
لاشي تي خاڪ قبر جي هموار شل نه ٿئي!

۴۳۶. غزل - موت کان پوءِ جو حال

فعلات فاعلاتن فعلات فاعلاتن

ٿئي مرڻ کان پوءِ به هئي هئي! عجب انتظار مون کي!
رهي جيئن فلڪ جي دل ۾، رهي تيئن غبار(١) مون کي.
ٿيو نثار مون تان دلبر، سهي سور مهسين هئي هئي!
تو مٿيس ٿيڻ جڳائي، تڏهن جان نثار مون کي.
جي ميلياسين ڪين جيئري، تہ مئي کان پوءِ آخر،
ڪري لطف ۽ ٻلايون، آچي ميلندو يار مون کي.

(١) غم جو.

لڪين اُن جي مُنهن ڏسڻ لئہ، تيا گڏ آچِي جي عاشق،
ڪَڍيو چُونڊي تِن سَين مان، خيدمتگُذار مون کي.
آتون جڏهين منجهہ قيامت، هُو ڏِسِي "قليچ" پنهنجو،
ڪَري مَنَ، منجهان مُحبّتَ، هڪڙو شُمار مون کي!

٤٣٧. غزل - سوت جي خواهش

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

دل چُئي دنيا جي دردن کان، جي نِڪري دَمُ وڃي،
جان، مُنهنجي جِسم مان نِڪري وڃي، تڏهن غَمُ وڃي.
حيف هُئي آهڙي حياتيءَ تي، جا گذري دوست بعد،
چا ڪبو جيئرو رهِي هِڪ دَمُ، جڏهن هَمدمُ وڃي؟
عُمُر تِي مشڪل گُذارڻ مون کي، جڏهن محبوب ناهہ،
زَخمَ، عاشق جا چِئن ڪنهن پَر(١)، جڏهن مَرهمُ وڃي؟
جڏهن وڃن لالَن لڏي، آفسوس، صد آفسوس! تڏهن،
ڪِين دنيا مان، قيامت تائين ڪڏهن ماتَمُ وڃي.
عِشق، دلبر جو مَرڻ کان پوءِ پڻ رهندو "قليچ"!
رُوح ۾ رِچندو رَهي سو، مَرُ هَڏوءَ چَمُ وڃي.

٤٣٨. قصيدو - پرڻي جي خوشي

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

آئي شادي، تِي خوشي، وقت دُعا جو آهي،
مُون کي محبُوب مِليو، شُڪُر خدا جو آهي.
هاءِ آفسوس! آءٌ ڪي سالَ رهيُس خانہ خراب،
نہ هَٿيو وَسُ، جو اِهو حُڪمُ قَضا جو آهي.
پر ڪَيو حالَ تي منهنجي بہ ڪَرَمُ نيڪ ڪرِيمُ،
مِليو مُونس(٢) مون کي، جو آهل، وفا جو آهي.
نيڪ جنهن جِي ڪئي خُدا صُورت، سيرت پيئي،
پُتلو سو حُسن، آدب، شَرمُ، حَيا جو آهي.

(١) ڪهڙيءَ طرح. (٢) دوست.

دِل گهرينو دلبر، دِلدار، مِٺو، مَن موهڻو،
جنهن جو ٻولڻ ۽ کِلڻ، نازَ، آدا جو آهي.
نيڻَ جنهن جا، تا ڪري جادو، منکي ڪن بيمار،
پر ڇپن تنهن جي ۾، تاثير دوا جو آهي.
هموطن، همدم، همقوم ۽ همجنس، عزيز،
ماهرخ، ماهوش ۽ ماهلقا جو آهي.
چنڊُ چوڏهينءَ جو آهي، عُمر سنديس پڻ چوڏهن،
پيرُ پنجاهه جو آءٌ، فِڪُر فنا جو آهي.
ليڪ، صُحبت ۾ سنديس، ٿيان وري پيريءَ ۾ جوان،
خِضُر کان مُون کي مليو جامُ، بقا(١) جو آهي.
يا خُدا! رک تون محبّت ۾ آسان کي مُحڪم،
آسرو، تُنهنجي سدا مِهُر و عطا جو آهي.
رهون هڪ ٻئي سان هميشه آسين عاشق، معشوق،
هلُون رستو، جو سدا صُلح صفا جو آهي.
ڏُکُ نه ڏيکارُ اِلاهي! ڪو آسان کي جڳ ۾،
ڊپُ، مُحبّن کي، جُدائيءَ جي جفا جو آهي.
ڪر هدايت، ته رهُون راهه سنئينءَ تي قائم،
گهرُ، چيو تن (٢)، ته هي اِنسان، خطا جو آهي.
دينُ، اِيمان ڏي ۽ عِلم، عمل ڪرُ تُون نصيبُ،
تين سوا، شوق سدا صحت، شفا جو آهي.
شُڪُر، حق جو ۽ صفت اُن جي سدا ڪر تُون "قليچ"!
مُستحق (٣)، آصل کان جو حمدُ، ثنا(٤) جو آهي.

۴۳۹. قصيدو - سرڏي جو ساڄم

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

ڏِسُ، تون آي دل! هِي عجب دَور دنيا جو آهي،
اِبتدا کان ئي هِي گهرُ رنجُ، عنا (٥) جو آهي.

(١) آبحيات (٢) سياڻن چيو آهي. (٣) حقدار (٤) تعريف (٥) غم.

ڪڏهن خوشي آهي، ڪڏهن غمُ، ڪڏهن سُک ۽ ڪڏهن ڏُک،
مَسئلو، ڪونہ هيتي چُون و چرا جو آهي.

ڪالهہ، پَرِئو هو جيتي، اَڄ آهي مَرِئو اَن هَندِ،
راڳَ جيتِ ڪالهہ هو، اَڄُ هُلُّ، ہُڪا (١) جو آهي.

مانيي شاديءَ جيي تِيي پَرُ (٢)، هيلهہ اُنهيءَ ساڳِئي ڏينهن!
مانيي، ماتم جيي، عَجَب رَنگ خدا جو آهي.

جيئي پنجاهہ جو ماڻهو، ۽ مَري چوڏهَن جو،
قصَّو، شايد هيي جَزا جو يا سَزا جو آهي.

ڇا خوشيءَ سان مون لکيو شِعرُ هو هِن طَرزُ تي ڪالهہ،
اَڄُ منجهس غُلغلو ماتَم جي صَدا (٣) جو آهي!

مُنهنجو محبُوب، وَرِهہ مَسَ رهيو مون وٽ مهمان،
دِل ۾ آفسوس سندس نَشْوَ نُما (٤) جو آهي.

هاءِ! سو هڪڙي پَلڪَ (٥) ۾ ڪيو فلَڪ مون کان جُدا،
دَرد دل ۾ اِهو دُنيا جي دَغا جو آهي.

سِڪَ نہ لاٿِي مُون ذرو هاءِ! سندس صُحبت مان،
ڏاڍو ڏُک ڪانس تِين جَلد جُدا جو آهي.

اَن جو ماري تو مُنکي واءِ! وِڇوڙو هَي هَي!
وقت مون لاءِ هيي مُصيبت ۽ بَلا جو آهي.

پَر سُجهي تو نہ مُنکي صَبر بنا ٻيو ڪو علاج،
جي دِلاسو آهي، تا رَبَ جي رَضا جو آهي.

عَيش، عشرت بہ زماني جو، آهي خوابُ و خيال،
تجلو، وِڄُ جو آهي، يا جهُونڪو هوا جو آهي.

ويندو هَرڪو هيتان هَي هَي! ڪو اڳي ۽ ڪو پوءِ،
رستو هيءُ پير و جَوانُ، شاهہ و گدا جو آهي.

---

(١) رونق (٢) گذريل سال. (٣) آواز (٤) وَڌڻ ويجهڻ. (٥) لحظي.

ويٺــو ساريان ۽ هنجڻون هاريان، سندس ڳڻ ڳائي،
تيو مون کي شغل اهــو صبح و مسا (١) جــو آهي.
آن کي ڳوليان، نـہ لهان هاءِ! پڇان ڪنهن کان پارَ؟
پهــتــو پيغـام فــقــط بـاد صبـا جـــو آهـــي.
جانِ وڃي جسم منجهان، جسم جڏهن تيــو بيجان،
تـڏهـن مـزو هــاڻ جـيـئـڻ ۾ وري ڇـا جـو آهـي؟
ڪَرُ ڪو آحسانُ آجلَ! مون کي نيئي تنهن سان ميلاءِ،
هـائـي مـــون لاءِ اهـــو وعـــدو وفـــا جـــو آهـي.
نہ رهيو تنهن سان ميلڻ جــو ٻيو ڪئي ڪو امڪانُ،
آسرو هــائـي رُڳــو روز جـزا (٢) جـــو آهـــي.
ڇڏُ رَنـڻ، راڙو، رَکُ اميد ۽ ڪَر ماتِ "قليچ"!
وقت توبه جـو هـي، دَرُ خـوف و رجـا (٣) جو آهي.

٤٤٠. غزل - انسان کي ڇا تو جڳائي؟

فعولن فعولن فعولن فعولن

مسافر کي جي راهبَر (٤) تو جڳائي (٥)،
تہ ماڻهوءَ کي عـلـم ۽ هنـر تـو جڳائي.

خبر عمر جي منزلن جي نـہ هئي ٿي،
گذارڻ انهيءَ (٦) کــي مگر تـو جڳائي.

اونداهيءَ ۾ رستــو ميلڻ آهـي مشڪل،
عمل جو ڏيو تـا سحر (٧) تـو جڳائي.

رسـائـي تـو رَزّاق روزي سڀـن کـي،
سفر ۾ مـگـر ڪـو ثمر تـو جڳائي.

خـدا آهـي ستار، غـفـار بـيـشـڪ،
گناهن کان ليڪن حذر (٨) تـو جڳائي.

(١) شام (٢) قيامت جي ڏينهن. (٣) اميد (٤) سڄاڻهو (٥) گهرجي،
(٦) يعني- عمر کي. (٧) صبح، فجر. (٨) ڊپ، پاسو.

خُدا، جنگ ۾ آهي بيشڪ نگهبان،
ڪمر ۾ ٻـ تيغ ۽ تبر تو جُڳائي.
گهڙي، دمُ حياتيءَ تي گرچه "قليچا"،
جيئڻ لاءِ آخر تہ گهڙ تو جُڳائي!

۴۴۱. غزل — مناجات

فعولن فعولن فعولن فعولن

الاهي! ڪرم ڪر آمان تي قراري،
آهيون آصل ڪان سڀ ڏکيا ۽ ڏُهاري.
ڏجئين دين، ايمان پنهنجي ڪرم سان،
ڪسون، قلب مان ڪوري ڪڍجئين ڪفاري.
ڏُکن، ڏوجرن جي خزان ڪئي خرابي،
پلا آڻُ ڪا سُک سندي نو بهاري.
نڪو خيرَ جو ڪم ڪيو ٿون خُدايا!
گُناهن ۾ گهاري عُمر سڀ گُذاري.
چڱائيءَ جو رستو بتائج آسان کي،
ڪريون شال! توبھ جي تُرت ٿون تياري.
مدد ڏي آسان کي، پيادا پرون(١) پيا،
سڀاجها! سدائين سڪون لئہ سواري.
آهيون غير واقف، نڪو سونهو، سائي،
اڳيان پيچرا پيا، مٿان رات ڪاري.
عبادت سندو شوق ڏي تون آسان کي،
سنوارج، سيڪارج هُنر سڀ هزاري.
الاهي! آسان (٢) فتح هر بات ۾ ڏي،
ڪر آسان مشڪل، ترڪي بارَ باري.
نيمي تو اڳيان، چئي "قليچ"، آي خداوند!
ڪريون دل سان توبھ ۽ هروقت زاري.

(١) هلون (٢) اسان کي.

٤٤٢. غزل ـ ساهوار چنڊ عقرب ۾

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

هر مهيني چنڊُ عقرب ۾ آدائي ڏينهن رهي،
ڪر نہ شادي يا پيو ڪم، تا ڇيو(١) توکي نہ پئي.
يارهين(٢) آکاڙ ۾ آئين سانوڻ ۾، بدّي ۾ ڇهين،
ٿين آسوءَ ۾ ۽ ڪتيءَ (٣) تاريخ ٻهرينءَ تو آڇي.
ناهريءَ ۾ آو آناويهينءَ، چوويهين پوهہ ۾،
مانگهہ ۾ ٿيويهين، ايڪيهين ڦڳڻ داخل ٿئي.
چيٽ ۾ آرڙهينءَ ۽ پوءِ ويساک ۾ سورهين ڳڻج،
جيٺ ۾ تيرهينءَ آچي ۽ سان پُوري تو ٿئي.
سيجُ، حمل ۾ تو آچي وچ مارچ ۾ يعني ڦڳڻ،
پوءِ مهيني وار، هرهڪ بُرج ۾ آو تو لنگهي.
ياد رک هيءَ بيت حڪمت جا تون دل تي آي ”قليچ“!
عِلمِ هيئت ۽ نجوم آهي لکيو اِن پر(٤) آڳي.

٤٤٣. غزل ـ دعا قبول نہ پوڻ جو سبب

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

دل نہ لوڙهج، جي دعا تنهنجيي نہ آج خاوند ٻُڌي،
هو ٻُڌي، بيشڪ ڪري پوري هيتي تو يا هُتي.
هيت نہ ڪيئين اِن لاءِ، جو تنهنجو پلو هوآن ۾ ڪونہ،
هُت ڏسين پوري جڏهن، حيرت تڏهن توکي لڳي.
ڪي ڏسين نيڪيون عملنامي ۾ پنهنجي، جي نہ ڪيئي،
اُت پُڇڻ تي تون ٻُڌين، هيت جي دعا جو بدلو سي.
اِنَ ڪري ”مخّ العبادت“ (٥) تي دُعا جيي وصُف آهہ،
فرْضُ تيي بندي تي، سا ڻ تي وٽي خاوندّ کي.
بندگيي فرض آهي، فرض آهي دعاخواهي (٦) ”قليچ“!
سو آدا ڪر، تُنهنجو آن سان ڇا، قبول آو ٿئي نہ ٿئي؟

(١) نقصان، ڇيهو. (٢) تاريخ (٣) ڪتيءَ ۾. (٤) اِنهيءَ طرح.
(٥) حديث ـ بندگيءَ جو مغز. (٦) دعا گهرڻ.

٤٤٤. غزل - دسترخاني لاء

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

رزق، رازق ٿو رسائي هرڪنهين انسان کي،
سو خوشيءَ سان کاءُ ۽ کاراءِ پڻ مهمان کي.

پنهنجي روزي، آئي تو وٽ کائي ٿو، مهمان هاڻ،
ڏِسُ وڃي تون منجهه حديث ۽ پڙهه وڃي قرآن کي.

ڪر سدا اُن تي عمل تون، ٿي آدا مهمان نواز،
ڪر تون ڪامل دينُ پنهنجو، تازو رک اِيمان کي.

شُڪُر، واجب آهي نعمت جو، عطا جا ڪئِي خدا،
هر گهڙيءَ ڪر ياد اُن جي لُطف ۽ آحسان کي.

جڏهن خدا ٿو ڏئي، تڏهن کاراءِ ۽ کاءُ آءِ "قليچ"،
رب ڏئي روزي ڪڏهن، دانا کان وڌ نادان کي.

٤٤٥. غزل - چئن عناصرن جون صفتون

فاعلاتن فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

چار صفتون، ڪن ٿيون پيدا، چئن صفتن پين کي،
هرڪنهين انسان ۾ تن جو آثر ظاهر ٿئي.

باهه مان هٺ ٿئي تو پيدا، ٿئي ٿي شهوت واءَ مان،
بُخل پيدا ٿئي مٽيءَ مان، حرص پاڻيءَ مان آچي.

چار آهن سي پڪيي جئنُ، جي ڪُهي آچلائي چڏ،
جيئن ڪ اِبراهيم ڪيو، قرآن ۾ حقُ جيئن ليکي.

سي دليل ۽ عقل، شرع، ايمان سان موٽي جيار،
تا حياتي تُنهنجي، هين دنيا ۾ دائم خوش رهي.

عنصري عالم ۾ هي چارئي ضرور آهن "قليچ"،
خيال رکُ تين جو، نه غفلت ۾ چڏي تون تن کي ڏي!

٤٤٦. غزل - شرڪ جا قسم

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

شِرڪ جا قِسم ٽيا ٿـي، جي ٻُڌايانءِ سڀئي،
تا نه مُشرڪ ٿين ۽ پڻين يا تون مُوحِّد(١) بنجي.
لاشريڪ آهي خدا، تنهن سان ڪرڻ ٻئي کي شريڪ،
امر ۽ خلق ۾ عالم جي، ٿيو شرڪ، جلي (٢).
اُن سوا غير تـي، يعني مٿي مخلوق رکڻ،
بخشش ۽ رزق جي لئه ڀروسو، ٿيو شِرڪ، خفي(٣).
ڀروسو ڪسب ۽ حيلي تـي ۽ قوت تـي رکڻ،
شرڪ آخفي(٤)ٿيو، ڪامل ڪي وڃن اُن ڪان بچي.
ٿا رکن حق تي توڪل ۽ نه ڪن ٻئي کي سوال،
ٻڪ ۾ ۽ ڏک ۾ ڪرڻ صبر، رياضت ٿي وڏي.
جاڻُ سڀ نعمتون رب ڪان ۽ ٿي عارف آءِ "قليچ"!
شڪر آهي اهو، هؤ صبر، جو ڪن حق جا ولي.

٤٤٧. غزل - رب جي رحمت جي اُميد

فاعلاتن فاعلاتن فاعلات

تو ڏسان پنهنجي گنهگاري گهڻي،
پر آنهيءَ ڪان رب جي رحمت وئي وڏي.
ڪين چڱن عملن تي ٿئي مون کي اُميد،
طمع، مون نت رب جي رحمت ۾ رکي.
منهنجو مولا سو، جو خالق منهنجو آهه،
منهنجي لائق آهي پانهپ، عاجزي.
پوءِ جي بخشي هو، ته رحمت ٿي سنديس،
جي نه بخشي، منهنجي وس ۾ ناهي ڪي.
اِن ڪري "لاتقنطوا"(٤) اُن چيو "قليچ"،
نا اُميدي، اُن ڪان، سڏجي ڪافري(٥).

---

(١) وحدت جو قائل، 'مُشرڪ' جو ضد. (٢) ظاهر (٣) لڪل (٤) وڌيڪ لڪل. (٤) خدا جي رحمت کان نااُميد نه ٿيو. (٥) ڪفر.

٤٤٨. غزل - زماني جو نئون دور

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

ويو ڏورو حڪومت جو، هلي حڪمت ٿيي آڄ ساري،
آهي علم ۽ عمل جي چوطرف جڳ ۾ عملداري.
آهي دنيا ۾ رهڻو جنهن کي، تنهن کي مرُ هجي معلوم،
ته آهي جهل (١)، ناداني، جي معنيٰ ذلت ۽ خواري.
هلي هاڻ علم ري ٿو ڪين ڪم، رازن ۽ واڍن جو،
ٿيي هر فن، هر هنر ۾ علم ۽ ڏاهپ جي لاچاري (٢).
تجارت جي نه هوندو علم مان واقف جي سوداگر،
ته سودي مان ڪڏهن ڪندو، ڪمائيندو نه واپاري.
نه خدمت، چاڪري تن نوڪرن جي ڪا پسند اِيندي،
ڏٺيءَ کي، جي انهن کي ڏسندا ڪنهن پيي علم کان عاري.
مشينن، بورچين، درزين کي ڏيٺا اِمتحان آهن،
ٿير هاڻ مدرسن توڙي هٽن (٣) ۾ فلسفو جاري.
نه ڏندي وارو ڪوئي سمجهجي ٿو معتبر، ري علم،
نه حجام ۽ نه قاصائي، نه عطار ۽ نه پاساري.
خدائيءَ جيءَ مٿي، تعليم جي فرمانروائي هيٺ،
"قليچا!" آڄ هلي علم ۽ هنر جي گرم بازاري.

٤٤٩. غزل - جوانيءَ جي حياتي

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

عجب عشرت، عجب سا زندگاني!
رهي ٿيي جا آسان کي منجهه جواني.
سفر ڪياسين غنيمت (٣) لاءِ ڏاڍا،
غنيمت، عمر هئي، جا وئي ٿيي فاني.

(١) بيعلمي (٢) ضرورت (٣) دڪانن (٣) لٽ جو مال.

ڳيڏوسين درد دل جو، عمر ڏيئي،
عجب سَودو ڪيَئي آي دل ديواني!
هو منهن گل جهڙو ۽ قد تير جهڙو (١)،
هنو(٢) ٿيو نيلوفري ۽ هيي(٣) ڪماني(٤).
وڇوڙي دوستن جي مون سان ايئن ڪيو،
ڪري جيئن باغ ۾ بادِ خزاني.
جڏهن ڪومانجي ڪيرندا سڀئي گُل،
تڏهن ڪهڙي ڪجي هيت باغباني؟
فلڪ کي آزمايو مُون "قليچ" آهه،
وَفا جي ناهي ڪا اُن ۾ نيشاني.

٤٥٠. غزل ـ تارن جو اثر سلڪن تي

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيل

رَهي عالَم بِدَل تارَن سَتَن تي،
اَصل ڪانآهي هَرهِڪ، هِڪَ جيبليِ.
عَطارد جو آثر ٿئي رُوم تي نيتُ،
آثر نيتُ مُشتريءَ جو چين تي ٿئي.
قَمَر منجهه بَلخ ۽ سِج منجهه خُراسان،
زُحل، حاڪم بـه هندستان ۾ هُئي.
رَهي منجهه ماوراء النّهر زُهره،
۽ تُرڪستان ۾ مَرّيخ مَرڪي.
اِهي سڀ وسوسا ماڻهن جا آهن،
"قليچ" آهي هيتي سڀ هِمَتِ خدا جي.

(١) سنئون (٢) منهن (٣) قد (٤) ڪمان جهڙو وربل.

۴۵۱. غزل - پنهنجي وڍيءَ جو ذڪر ويڄ نڪو طبيب

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

هڪَ ڏينهن، هو هڪُ بازُ آڏاٺو مٿي آپ ڏي،
هڪُ تيرُ لڳُس اوچتو، جنهن آتِ وڌو ڪيري(١).

جڏهن لوهَه ۽ ڪانيءَ جو ڏٺئين تير، ٿيو حيران،
تا ڪيئن هيءَ هوا ۾ آڇيي هيتِ، مون کي ٿو ڀڃي؟

ڪَنبيَ، تير ۾ پنهنجا ڏسي آفسوس گهڻو ڪيئين،
چيئين مَرَندي (٢)، تہ آفَت هي آسانجيي ڀَئي اسان تي.

سَچُ، پنهنجي وَڍيءَ جو نہ طبيب آهي، نہ ويڄُ آهہ،
'آز ماست' ۽ 'بر ماست' جو ٿو اِن ڪان مَثل ٿئي.

جو قَول "آقارب ڪالعقارب" (٣) جو "قليچ" آهہ،
سو آهي سَچو پڻ، ڪَرين لاڳُو جي آنهيءَ کي.

۴۵۲. غزل - سلوڪ جا مقامات ۽ آحوال

مفعول مفاعيل مفاعيل مفاعيل

سالڪ کي مقامات ۽ آحوال آچن پئي،
مُڪتسب سان حاصل ٿين، هيءَ وَهْب (۴) اِلاهي.

دائم هوُ رهي تن تي ۽ قائم هوُ انهن ۾،
وارد هي ٿين آن تي ڪڏهن، پَڪ نہ آنهن جي.

سالڪ جا مقامات ٿيا ڏَهہ يا زياده،
توبهہ ۽ توڪّل ۽ رَضا، صَبْر ۽ ٻيا پي.

آحوال جي سالڪ تي ٿين وَجْد جانْ وارد،
هَيبَت ۽ مُحبّت ۽ حَيا، شَوق ٿيو آنسي.

---

(١) ڪيرائي (٢) مرڻ وقت. (٣) و يجها مائٽ، وڇن جي مثال آهن.
(۴) عطا، بخشش.

آحوال ٿيا محدوُد، مَنجهن قَيْد ۽ قَبْض آهه،
لا زم ٿيي حفاظت ۽ سَنڀال اُن جيي ڪرڻ پَئِيي.
بسط آهي مقامات ۾، ڪا حَد نہ "قليچ" آهه،
سالڪ لئہ، وِلايت ۽ فَنا ڪان بہ آڳيي ٿيي.

٤٥٣. غزل - وسارڻ سان مطلب ٿو ملي

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

دُنيا، چيو آٿن تہ ٿيي طالب ڪان نيتُ پَنجي،
جيڪو پَنجي ٿو ڪانئس، ٿي طالب اُنهيءَ جيي ٿئي.
سيڪنهن مراد لاءِ ٿيو ذاهن جو اِيءُ چوڻ،
وسريل مُراد نيتُ ٿيي ملي نامُراد کي.
ڏِسُ! نامرادي عيد ڪي آعليٰ نيئِيي ڪَيو،
نيجهري اُنهيءَ جي پَس تون اللّٰه - شاهہ (١) ايئن چوي.
جو ڳولي سو لهي، هيي سچو قول ٿيو آدا!
پر لاڳُو جيسٽر سان ۽ هُو ٿو روح سان لڳي.
لذت جا سِڪَ ۽ شوق ۾، سا وَصْل ۾ نہ آهه،
جيڪيي ملي فيراقان، وِصالان نہ سو ملي.
ٻانهو (٢) دُعائون مَرُ ڪري، سجدا ڪري هزار،
پَر فَضْل حَقَ جو اوچتو نيتُ بي سبب آچي.
مرندو سيکهو نہ، ٿيندي وڏي عمْر اُنَ سندي،
جو ياد مَوتَ کي بہ آٽيي ويئي ٿو ڪري.
شَيي گم ٿيل تون ڳولين ٿو، لاحَول تو پڙهين،
ليندي ڪڏهن نہ، ڏي چڏي تا اوچتو لَيي.
وسريل "قليچ" ڳالهہ نہ پئي ياد، جي گهڻرين (٣)،
پر جي وسارين، ٻانهئِيي آها توکي ياد پَئي.

(١) ڀٽائي (٢) بندو (٣) ياد ڪرڻ گهرين.

٤٥٤. غزل ـ يقين کان شڪ ڀلو

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

شڪ ۾ رهڻ، يقين کان جڳ ۾ چڱو لڳي،
جاهل ۽ ٻلـهه (١)، عالـِم، عاقل کان خوش رهي.
معنيٰ، ’يقين‘ جي آهي قرآن ۾ ٿي ’موت‘،
ڪو اِنَ يقيني موت سان دُنيا ۾ ڪيئن جيئي؟
جاهِل کي ٿيو مُباح (٢)، جو عالِم کي ٿيو حرام،
عـالـِم گناهگار، هِتي نِتُ ڏُکيو هُجي.
ٿئي ٻلهه بيوقوف تي دُنيا ۾ گرچه کِل،
پر آخرت ۾ ٻلهه، تو جنّت آندر گهڙي.
ويساهه رَکُ آندو ڪِي، جي اِيمانُ تو گهُرين،
چِڏُ عقل کي ”قليچ“ نه اَتِ توکي ڪمُ آچي.

٤٥٥. غزل ـ عشق لاءِ ڇا ضرور؟

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

عاشقُ ٿيڻ، نشاني ٿي اوّل نُصُوح (٣) جي،
لذّت، بدن جي آهي ۽ راحت ٻه رُوح جي.
پَر مُشڪل آهي پوءِ سهڻ عِشق جا عذاب،
اُميّد ڪنهن کي ڪانه رهي ٿي فتُوح جي.
منجهه عِشق رات ڏينهن رهڻ فَرض عين آهه،
فَرياد شام جي ڪِي، زاري، صُبُوح جي.
عاشق کي وعدي وَصل جي اُميّد ٿي سدا،
آيُّوب جو تو صبر ڪپي عُمر، نُوح جي.
نه ته آي ”قليچ“! جلد ڇٽڻ لاءِ عذاب کان،
يا موت گهرجي تُرت، يا توبهه نُصوح جي.

(١) ٻوڙڙو (٢) روا (٣) استواري (٤) فتح.

۴۵۶. غزل - "قريش" لفظ جي معنيٰ

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

صغير 'قرش'، جو آصلي "قُرَيش" كوٺائي،
۽ "قرش" آهي مَكر مڇ، جو ٻين مڇيون كائي.
عرب جي سڀني قبيلن مان هو 'قريش' وڏو،
سنڀال ڪعبي جي، اُن جي ذمي ڇڏيون لائي.
نبي آنهيءَ مان هو، تنهن لاءِ ٿيو وڌيڪ شريف،
۽ جڳ آيا تائين سڀ، ڳڻ آنهيءَ جا پيو ڳائي.
ليڪن آنهيءَ ۾ ٿا ڪمذات هند، سنڌ جا سڀ،
سيّد سڏي ڪو، قريشي ڪو پاڻ کي چائي (١).
ٿا ماڻهو موسيٰ کي ميهتر چون، ينگيءَ کي پڻ،
"قليچ" قول آنهن جو، جگر سندم گهائي.

۴۵۷. غزل - پير ۽ مريد جو واسطو

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

طمع، تو پيرَ ۾، عقبيٰ (٢) جي هر مريد رکي،
آنهيءَ سبب پوي پيرين ۽ نذر، نياز ڏئي.
مريد ۾ تو رکي طمع پير، دنيا جي،
سو كائي اُن جي تو دعوت ۽ ڏن آنهيءَ کان وٺي.
پريل مريد جا همتَ ٿيا حرامَ ۾ گويا،
پريل حلال ۾ ٿيا پير جا، خيالَ ڪري.
چمن، چئنين سي هڪ ٻئي جا همتَ، مريد ۽ پير،
حلال پهريون تو كائي، حرامُ ٻيو كائي.
پٺاڻ و پارسي، توکي "قليچ" ناهي ياد؟
"نه پير آڏامي، آڏاني مريد پرَ آن کي" (٣).

(١) چوائي (٢) آخرت (٣) 'پير نمي پرد، مريدانش مي پرانند'.

٤٥٨. غزل - قصاص بابت سوال ۽ جواب

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

سوال - جو عالم آهي، ۽ فاضل جو پاڻ ڪوٺائي،
قصاص لاءِ شرع ۾ سو ڇا ٿو فرمائي؟
ڪٿي ويو هڪڙو ٻلو، قمري ۽ ڪبوتر کي،
گهران ڪنهين جي، وڃي رات جو پٽي، کائي.
ته جيڪو مالڪ ٿيو قمري ۽ ڪبوتر جو،
سو ماري يا نه ٻليءَ کي، قصاص وٺرائي؟
جواب - قصاص، ڪوبه ٻليءَ تي نه شرع فرمائي،
ٻلو، ڏسي ٿو پکي جيت، انهيءَ کي آت کائي.
رکي جو قمري، ڪبوتر، انهيءَ کي گهرجي "قليچ"،
ته پڃرو ڏاڍو رکي، متئين سو لڙ کائي.

٤٥٩. غزل - انسان، آشرف المخلوقات

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

ٿون ڏس شرف، ته ٿو ماڻهوءَ تي ماڻهو سوار ٿئي،
آچي عدم مان جڏهن ۽ جڏهن وڃي اوڏي.
چڙهي ڪلهن تي ٿو ماڻهوءَ جي، ٿو جمي جڏهين،
مري جڏهن ٿو، تڏهن پڻ چڙهي ڪلهن تي وڃي.
رهي جو عرصو ٿو دنيا ۾، نيت سواري سو،
ٽين عالمن تي به ۽ چئين عنصرن تي ڪري.
مٽي ۽ پاڻي ۽ پڻ باهه ۽ هوا تي سوار،
چڙهي ٿو جانورن (۱) ۽ وڻن (۲) ۽ ڌاتن (۳) تي.
"قليچ"! آدمي آشرف ٿيو مان مخلوقات،
سموري، ڳالهه انهيءَ جي هي ثابتي آهي.

(۱) حيوانات (۲) نباتات (۳) جمادات يا معدنيات.

٤٦٠. غزل - سلوڪ جا ڏي سير

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

فنا کان پوءِ آچي ٿو بقا، سڄ تُون سمهي،
بقا جي مُلڪ جو دروازو ٿيو فنا جانبي.

فنا ٿڌهن ٿين، جڏهن پهرين ٿي ڪرين تون سير،
آول جنهي مان ٿيو "في الله" سير تعليمي.

ڏسين تجلّيون آتي تون، صفات حق جي جوُن،
ڪمال ڪي رسين، آن تي وڃين جڏهن تون هيري.

آتان لهي، وري ڏين ناقصن کي تُون تعليم،
اهو ٿيو سير "من الله"، مُرشدي، پيري.

ٿيو ٿيو سير "الي الله"، خلق کان مُنهن موڙ،
رفيق، اعلي ڏي هل، ۽ مٿي آڏام وري.

مُريدي، پيري ۽ ٻيا واسطا ٿيا خلق سان بند،
وڃي بقا کي تُون پهچين، فنا منجهان نڪري.

مگر لهن ٿا آتان پڻ ڪي آوليا ڪامل،
مدد ڏين ٿا سڄي جڳ کي، عرش تان به لهي.

آنهيءَ ڪري ٿا چون تن کي آوليا آبدال،
وڃي جي هيڪڙو، آچي ٻيو آنهيءَ جي، منهجه بدلي.

يا روح جن جو ٿو ٿي هنڌ وچي هدايت لاءِ،
۽ پنهنجي بدلي، وجن جسم جاءِ تي مي رکيي.

ارادي پنهنجي کان محفوظ ٿيا فقط آبدال،
هوا ۽ حرص کان محفوظ آوليا ٻيا پيي.

مگر نبيءَ جان نه معصوم مي ٿيا آي "قليچ"!
خطا کان پاڪ جي(١) ٿيا، حفظ تين (٢) مليو اڳ ئيي.

---

(١) نبيي (٢) تن کي.

٤٦١. غزل - گهوڙو يا گاڏي ڪيئن هلائجي

مفاعلن فعلاتن مفاعلن فعلات

هلائين شهر جي بازر مان گهوڙو، گاڏي جي،
ته رکُ سنڀال، ڍرو هلُ، ۽ ماڻهو ڪر پاسي.
ٻين سين ڪي تون آندو ۽ ٻوڙو ڄاڻُ آدا!!
تون پاسو پاڻ ڪرُ ۽ پاسي ڪرُ نه ڪنهن ٻئي ڪي.
وچاءِ گهنٽي ٻلي، 'پوشُ پوشُ' پڻ پيو ڪرُ،
لغام ۽ رڳن چڪي جهلُ، ته وڃت ترسي هلي.
ڪشادو رستو هجي جي ۽ خالي هُجي ميدان،
ته مرُ تيڪو تون هڪيل، جو نه خوف آهي آتي.
چگو "قليچ" سين ڪان اهو ته آهڙي هندڙ،
پيادو هلُ تون، نه چڙهه سور گهوڙي گاڏي تي.

٤٦٢. قصيدو - ٻارن لاءِ صبح جي دعا

فعولن فعولن فعولن فعولن

ڏڻي! تنهنجي ڏسجي ٿي جيت ڪيت خدائي،
ڪرم سان ڪرُ تون آسان مان ڀلائي.
پڙهڻ ۽ لکڻ جو تون ڏي شوق آسان کي،
آسان ۾ تون وجهه علم جي روشنائي.
ته اسرار قدرت ۽ حڪمت جا تنهنجي،
ڏسي سڀ آسين، ڳايون تنهنجي وڏائي.
پڙهي عمديون ڳالهيون ۽ قصا عجائب،
ڪيون عقل جي وات مان پنهنجي وائي.
۽ ورزش سان قائم رکون تند رستي،
ڪريون پنهنجي عادت صفائي، سنائي.
پڙهون حالُ پنهنجن بزرگن جو دل سان،
سکون پيرويءَ سان آنهن جي چگائي.

ڪريون سيرُ گهرَ ويٺي مُلڪن جو هردم،
جنهي جي هُنيسُون آهي سُڌ نه ڪائي.
جبَل ۽ سمنڊ ۽ نديون، پيٽ، راسُون،
اُنهن جي خبَر پئي آسان کي سَيائي.
ڪٽيون وقت پنهنجو سَدا قيمتي پڻ،
حياتي نه هرگز وڃايون اجائي.
نڍي هوندي عِلم ۽ هُنَر سڀ پرائي،
وڏي هوندي عمدي ڪريون ڪا ڪمائي.
ڪريون دولت ۽ آبرو نيڪ حاصل،
آسان جي ٿئي ساري محنت سَچائي.
ڪري پاسو ڪُوڙ ۽ ڪُپت ڪان آسين پڻ،
سِکون ساڻ سعي سُپت ۽ سچائي.
گُناهن صَوابن جي پئي سَمجهه آسان کي،
پَرورِيُون ۽ پَرکيُون، ڀلائي، بُرائي.
"قليچا"! تين دنيا ۾ اُن پَر سِکيو تون،
۽ پڻ آخرت ۾ ملئي اجُر جائي.

٤٦٣. غزل - عمل ڪهڙو چڱو

فعولن فعولن فعولن فعول

نه آهي عمَل سو، جو خلقت(١) ۾ ٿئي،
عمَل سوئي آهي، جو خِلوت (٢) ۾ ٿئي.
تين فرضَ ظاهر ضروري ڀلي،
لِڪل پيو عمَل سڀ عبادت ۾ ٿئي.
عمَل لاءِ اخلاص آهي ضرور،
تو بُنياد جيئن ڪنهن عمارت ۾ ٿئي.
عمل ظاهري، آهي ڇيت جي مثال،
آثر پارَ جو نيتُ بناوت تي ٿئي.

(١) خلق جي اڳيان. (٢) لِڪ ڇپ، گوشي.

پَڪو ٿيو جني بُنياد ۽ چِيتِ ضَعيف،
تَدارڪ اُنهيءَ جو مَرمّت ۾ ٿئي.
ڪَچو جني ٿيو بُنياد ۽ پيتِ پَڪي،
"قليچا"! ڏَهَڻ جي سو حالت ۾ ٿئي.

٤٦٤. قصيدو ـــ سچي دوستيءَ جو مثال

فاعلاتن مفاعلن فعلات

پاڻي ۽ کير جي ڏِسو محبت،
دوستي تن هُئي ڀاڻ ۾ لائي.
ذات پاڻي هُئا اڳي ٿي آءِ،
فرق ٿورو ٿي هو منجهن جائي.
دوستيءَ ۾ هُو ٿي ويا يَڪرنگ،
ويا ميلي، هِڪ ٿي، پاڻي ۽ پاڻي.
تن جي اُلفت سَچيءَ جو اُونهو رازُ،
سُور سَمجهي سَکيو نہ حَلوائي.
تنهن ڪَٽاهي پَري رکيي تنهن‌سان،
۽ اُنهيءَ هيٺ باهہ پَرڪائي.
باهہ جا آتِ جڏهن آيا شُعلا،
لڳا تَهڪڻ بہ جوش پَئي ڪائي.
کيرَ جو ڏُکَ پَريو ڏِسي هيءَ حال،
ڪَهِلَ، پاڻيءَ کي اَن گَهڙيءَ آئي.
پاڻ ٿي تَنهن، اُنهيءَ تي ساهہ ڏِنو،
دوستيءَ جي عَجَب سا گَهرائي.
دوست جي جانُ نثاري کير ڏِسي،
دَرد دل جي کان هيءَ ڪَڍي وائي.
"هاءِ اَفسوس! دوست مُنهنجا هاءِ!
ماري مُون کي ٿيي تُنهنجي جُدائي.

تو بنا ڪيئن جڳائي مئون کي جيئڻ؟
مُنهن ۾ آهڙي جيئڻ کان، پئي چائيي.
چا ڪريان، ڪيئن ڏسان وري توکي؟
نئي صورت نظر آچي ڪائي".

جوش کان آن کي پوءِ آچي ويو حال،
نہ سگهيو تنهن کان پاڻ ۾ مائيي (١).
سو اکڙ کي ڪريو ڪناهيءَ مان،
باهہ سان تنهن کئي هٿا پائيي(٢).

باهہ، دانهون ڪري، وٺي ويهي،
مٺان حلوائي، ٻونڊ (٣) چيڪائيي.
ڪير چيو، "آيو مونيي مون وٽ يار"،
دل ۾ آن جي ٿيي، آن کان سرهائيي.

سو ڪري ماٽ تڏهن رهيو ويهي،
ءِ لڙيو ءِ مٺانس ڏرُ (٤) جائيي.
خوش رهن دوست، جي "قليچ"! رکن،
مهر، محبت، سچائيي، پاڪائيي.

هڪ پيئن تان، تا جي ٿيئن قربان،
وصل جي تين(٥) ميلي ٿيي واڌائيي (٦)
جسم هڪ ۾ ٻہ ساهہ، جيئن ڪ ٻہ مغز،
رکي باداميي، تين جيي پڙ ساڻيي (٧).

۴٦۵. غزل – حضرت عليءَ جي تعريف

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ڪونہ رب ري عليءَ کان آگ جانيي (٨)!
نہ عليءَ ري خدا جو ڪو ثانيي.

(١) مايي (٢) جهيڙو، هٿين پوڻ. (٣) پاڻيءَ جيي. (٤) ملا ئيي (٥) تن کي
(٦) مبارڪ (٧) آهوئيي نمونو، آهاڻيي عادت. (٨) اي جاني!

فاني سو، جنهن لذو انهي ۾ ري بقا،
باقي سو، جو انهي ۾ ٿيو فاني.
آن جي حب سان فقيري ٿي شاهي،
ڪفر، حب سان، ٿئي دس، مسلماني.
بخشش، ابليس لئه حب ٿئي نديس،
بغض، ادريس لئه سندس، ڪاني.
آهي همنام جو خدا جو "تليج"!
ذات ان جي ٿي، آن جي نيشاني.

١٤٦٦. قصيدو - ظاهري ۽ باطني حواس

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ظاهري پنج حواس هڪڙا ئي،
دل جا، باطن ۾ پنج ٿيا پيائي.
روح يا دل جا ٿيا آهي جاسوس،
سڌ ڏين سڀ ٿا ساڻ چترائي.
روح يا دل آهي سچو ماڻهو،
ماڻهو، ناهي بدن هي بالائي(١).
روح آهي سوار، وهنت بدن،
ٿو هلائيس ساڻ سچيتائي.
دل، حواسن بنا ڏسي ۽ ٻڌي،
سنگهي، کائي، پئي، هلي جائي.
ڏس! ڪنن سان پئي شراب ٿي دل،
مست ٿئي، جڏهن راڳ لئون لائي.
دل، پڙهي ۽ لکي آکين ڏارا،
رکي خيالي حواس آعزائي.
جيئن آکين سان ڪري ٿو سکهجي زنا،
تيئن ڪري دل چڱائي، ٻچڙائي.

(١) مٿيون، ظاهري.

ظاهري پڻ حواس مٿجن تا،
هڪ پيٽن جو ٿا ڪم ڏيٽن پائيي(١).
هڪڙو بيڪار ٿئي جڏهن تو حواسُ،
ڪم وٺي ٿي ڪان سو، ٿيي سؤڪائيي(٢).
تو اکين سان ڏسي جهانُ هميشه،
پر هٿن سان ڏسي تو قاصائيي.
لٽ ۽ پيرن سان ٿا ڏسن آنڌا،
ٿا ڏسن دل سان پنهنجي مولائيي(٣).
تيئن ڪنن سان ٻڌي جهانُ هميشه،
۽ ڏندن سان، رکن جي ٻوڙائيي.
ٿا اکين سان ٻڌي سگهن ٻوڙا،
دل سان پڻ آنبيا خدا جائيي.
تيئن وري جڳُ زبانُ سان ڳالهائي،
آک سان ٿيي عاشقن سندي رائيي.
گنگا هردم هٿن سان ڳالهائين،
سات جهڙي نه ٻولي پي ڪائيي.
جان وارن کي سؤکو ٿيو ٻولڻ،
ناهي بيجان کي به آوکائيي.
سرمو ڏس! ڪيئن نه آک ۾ ڳالهائي،
رنگ منهن جو، اکين جي لالائيي!
پڻ چکي ماڻهو جيب سان سڪو سواد،
چکي سورن جو ساڻ سؤدائيي.
ذائقو موت جو چکي هرڪو،
دل سان چکجي مٺائيي، ڪوڙائيي.
جڳُ هلي تو ٽنگن ۽ پيرن سان،
پر هيئين سان هلڻ ٿيي دانائيي.

(١) پائر (٢) سولائيي، آسانيي. (٣) خدا جا مرد.

روح سان عرش تائين تو هلجي،
آهڙي معراج ۾ هئي سولائي.
نڪ سان سنگهجي جا بوءِ بد يا چڱي،
ياد ورهن کان پوءِ آچي سا ٿئي (١).
پر ڪنهين جي بہ بوءِ اخلاقي،
دل کي رستي ڪنن جي ڪا آئي (٢)؟
دل کي هٿ ۾ ٿيا هزار غلام (٣)،
ٻاهر اندر، آچن وڃن پيائي.
پاڻ ويٺي ليکي بدن ۾ "قليچ"!
ٿي وٺي ان کي اِيءَ آڪيلائي.

٤٦٧. غزل ـ زر، خوشيءَ جو سبب

فاعلاتن مفاعلن فعلات

گل کي لالا جي مون چيو، "اي آدمي!
تنهنجي صورت چڱي ۽ سيرت پڻ.
داغ جو تنهنجي دل تي آهي ٿيو؟
متان زحمت ڪنهين کان توکي رسي؟"
چيائين، "نہ، زر نہ آهي مون وٽ زر،
جنهن مان حاصل ٿئي ٿي جڳ کي خوشي،
ڏس! تہ ڪڙي رکي ٿي زر جو ذرو (٤)،
تہ خوشيءَ کان نہ ڪل ۾ ماپي ٿي (٥)".
هٿ وڃي جڳ ۾ ڪر تون زر آئي "قليچ"!
تہ ٿيئن دنيا ۽ آخرت ۾ سکي.

٤٦٨. غزل ـ پين سان ٻلائي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ذاتي جوهر آپاءَ اندر پنهنجي،
پنهنجو تون فائدو پين کي ڏي.

---

(١) آهائي (٢) يعني ـ ڪانہ آئي. (٣) حواس، قاصد. (٤) پيلو پورو.
(٥) ٻيڙي ٿيي.

پَهِنْ روهيءَ جو ٽيي، ٽِيڪو ڪر ڪاتُ،
مَنَ، پيو ماسَ ۽ هَڏيءَ تي وهي!
ڪَرُ تون ٻَڇڙن ڪي پاڻ جهڙو چگو،
فَيْض پُهچائي ۽ پَلايُون ڪَري.
ڏِسُ، تہ سيجُ ڪيئن نہ چنڊ ڪاري ڪي،
نُور پنهنجو ڏيئي ٿو چمڪائي!
ٻَر پيو ڪَسُ "قليچ"! ٿيي نہ ٽِيڪو،
تا ڪَنهين شَي ڪي تون ڇڏين نہ وَڍي.

۴۶۹. غزل ـ صبر جي تعريف

فاعلاتن مفاعلن فعلات

ٻُڌُ صِفت صَبُر جي تون ڪَنُ لائي،
جا ڪِ مؤلا عَلي ٿو فرمائي.
صَبُر وِهنٽ آهي، جو نہ ٿاپو کائي،
نہ ڪِري ۽ نہ ٿوڪي ڪيرائي.
يا قَرار آهي، جا ٿئي نہ مُڏي،
جيئن وَهي ٽيئن ٽِڪيي ۽ وَڌِ گهائي(١).
يا خوشيءَ جي ڪُنجي تون اُن کي ڄاڻُ،
يا سَجڻُ، جو مدد ٿو پُهچائي.
ياد رَکُ اِيءَ مشابهت تون "قليچ"!
صَبُر ڪَرُ صَبُر، سُور سَهسائي.

۴۷۰. غزل ـ دل ۽ جسم جو مقابلو

فاعلاتن مفاعلن فعلات

آهي قالب(٢) ۾ قلب(٣) اِيئن قيدي،
جيئن ڪِ پيجري ۾ بَند آهي پَکيي.
يا خزاني جي ڪوٺيءَ آندر مالُ،
يا تہ دِبليءَ ۾ جيئن رکيل موتيي.

(١) وڍي (٢) جسم (٣) دل.

ڪنهن ۾ ڪي سان ٿيو، نه پيڄري سان،
قيمتي موتي ٿيو، نه ٿيي ڏيلي.
ڪهڙي سڀ ڪي خزانو تو ۾ مال،
ڪنهن آڇي ڪين آهڙي ٿيي ڪولي (١).
دل ٿيي سالم، ته جسم پڻ ٿيو (٢) "قليچ"!
آهي فرمايو آهڙي ريت نبي (٣).

٤٧١. غزل- هادي يا مرشد ضرور آهي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

واٽ لئه سونهو پنهنجو ڪر واهي (٤)،
سونهي ري جهنگ ڏي نه ٿيي راهي (٥).
هادي، درڪار ٿيو هدايت لاءِ،
عقل پنهنجو فقط، ٿيي اونداهي.
قول آهي حديث جو پڻ ايئن،
آهي خود رائي، اصل گمراهي.
دين جي لئه نبي تڏهن آيا،
جو خدا، پنهنجي سنت اي چاهي (٦).
ڪي پڌو ٿيي "قليچ"! ڪڏهين ته ويچ،
ڪنهن دوا ڪڏهين پنهنجي لئه ناهي؟

٤٧٢. غزل- دعا گهرڻ جي سنت

فاعلاتن مفاعلن فعلات

نيت دعا، سان نماز، سنت ٿيي،
دل سان، جيڀ سان، هٿن سان، سيک ٿيئي.
صدق دل ۾، خدا جو جيڀ تي نانءُ،
وٽ هٿن سان، مراد جهول ته ميلي.

(١) خزاني جيي. (٢) سالم (٣) حديث (٤) هدايت يا سنڀال ڪندڙ.
(٥) روانو (٦) گهري، پسند ڪئي.

سَمجهہ! رَحمت تنهي ٿي آت نازل،
سينهن جانْ، آپ مان، آڻ هٿ سا وٺي.
پُڪ وَڏو جهَل دُعا ڪُهہ-رڻ جي وقت،
هَٿ مٿي ڪَنُ، ميلائي آگريون پي.
جيئن تُون بَرڪت گهٽي "قليچ"! جهٽين،
نہ وِٽين مان وَجي هٿَن جي وهي.

٤٧٣. غزل - ڏيڻ ۽ ڏکوڻ

فاعلاتن مفاعلن فعلات

قِسم ماڻهن جا چار ڏسندؤ هيتي (١)،
خَلق ڪي تا ڏِيَن، ڏُکوئين جي.
ڪي ڏِيَن تا، مگر ڏُکوئين تا،
نہ ڏِين ڪي، نَڪي ڏُکوئين سي.
ڪي ڏين تا، مگر ڏُکوئين ڪين،
ڪي ڏُکوئين، ڏِين نہ ڪُجهہ ڪنهن کي.
ٿِي سکهي جي اوهان ڪان يارو! ڏيو،
پر ڏُکويو نہ ڪنهن کي، جي نہ ٿئي.
نيت آنهيءَ تي ڪَري "قليچ" عمَل،
آئين ڪَريو پڻ، تہ فيض اوهان کي رَسي.

٤٧٤. غزل - مطلوب ذيت طالب ٿئي

فاعلاتن مفاعلن فعلات

تازو چاوَل پَچو بدڪ جو هجي،
تہ بہ نَدي اَن کي تي آرهہ تي آچي.
جنهن کي چاهيان تُو آءٌ، آهو آءٌ ٿيان،
جو مون کي چاهي تو، آهو 'آءٌ' ٿئي.

(١) دنيا ۾.

تارَ ٻاٽيءَ ۾ سو ڏُکي ڏوڙي،
ٻاٽي لوڙهي نہ اُن کي يا ٻُوڙي.
آرسيءَ ۾ هُجي نہ شَي ڪا ٻي،
يا هُجان آءٌ، يا دوست منهنجو هجي.
نيڪ طالبُ "قليچ"! تنسي مطلُوب،
ماڻهُو تني سو، خيالُ جنهن جو رکي.

٤٧٥. قصيدو - نشي کان پرهيز لاءِ ترغيب

مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن مفاعيلن

شراب آهي نشو، اُن جي شڪايت ٻُڌجي ڇوڏاري،
ڪَريو پرهيز اُن کان دوستو! ڏيکاريو بيزاري.
اِنهيءَ نيڪيءَ(١) جي پابنديءَ ۾ سڀ مذهب ٿيا شامل،
مڙئي هندو، مسلمان ۽ ڪِرسچن ڪَن مددگاري.
ڪرڻ پرهيز پهرين خاص نشّي کان ٿيو واجب،
اچي جنهن کان ٿي آدم ذات تي ذاتي نِگُونساري.
قسَم کائو نشي کان ۽ ڪريو دل ۾ پَڪو ٺهراءُ،
نہ هَٿُ لايو اُنهيءَ کي ۽ رهو اُن کان سدا عاري(٢).
بدي هر قسم جي نشّي پٺيان گهمندي وتي هر هنڌ،
لڳي جيئَن پيٽ پارڻ لاءِ، پويان شينهن ڦيڪاري.
آوهان کي ڇا ٻڌايان اُن جي نقصانن جو آءٌ تفصيل؟
ضعيفي، مفلسي، ديوانگي، خواري ۽ بيماري.
بُراين جو آهو بُنياد، عادت اُن جي موروثي،
پٺيان اُن جي اچي چوري، جُوئا بازي، زناڪاري.
ٿئي گُم تندرستي، نيڪ خُوئي، عزّت ۽ دولت،
اچي بيڪاري ۽ بدڪاري ۽ ٻيو مَردُم آزاري.

(١) پرهيز (٢) عار رکندڙ.

ڳنڀل ٻُت، دل ضعيف ۽ عقل چرخ ۽ سر ڦِٽي گردان(١)،
آکيون ڀرندڙ ۽ مُنهن ڳاڙهو، عجب حالت ٿئي طاري(٢).
چڱا ڀورهيت ۽ ڪاريگر، ٻچا ۽ ٻارَ ڀاليندڙ،
ٿين نشّي جي عادت کان سي بيڪاري(٣) يا بيڪاري(٤).
پوي عادت ٿيي صُحبت مان، وڏو تاثير صُحبت جو،
سنڀاليوا نيندي نه ته، گهڻي، ٻُري سنگت جي عيّاري(٥).
ڪريو آئيندي لئه مُحڪم ارادو، آسَ ۽ همت،
۽ گذريءَ لئه ڪريو داورجي درآئين(٦) توبهه ۽ زاري.
قَديمي وقت کان پرهيز جو تاڪيد ڀِي ڪيو تَن،
حَڪيمن، حاذقن نَفرت نَشي کان آهي ڏيکاري.
مگر رَسمُن ۽ راهُن، عادتُن، ماڻهن کي ڪيو گُمراهه،
آندا ٿيي، نَفس جي پويان لڳيي ٿيا آن جا پوڄاري.
ٿين ڏڻ وارَ جيڪي، تِن تي نيتُ ڏِسجن ٿيون بد رسمون،
جوُئا، هوليءَ تي ٿئي ٿيي ڪيتري ۽ کهڙي ميخواري(٧)!
ٿئي افسوس، ڏِسجن ٿا جڏهن شهرن اندر چوڪَر،
بَغل ۾ شيشو ۽ منهن ۾ گلال ۽ هَٿ ۾ پِچڪاري.
نشي جا ٿيا گهڻائي قِسم ۽ درجا، آئر مُوجب،
نشو سو آهي، جو ضايع ڪري ٿو عقل، هشياري.
ٿيا ڪي خُشڪ ۽ ڪي تَر، ڀِيڻ، کائڻ، چِڪڻ جي لاءِ،
ڏِيان نالا آنهن جا، بيت هڪڙي ۾ آءُ هيڪ واري.
شراب، آفيم، ڀنگ ۽ چَرس، گانجو، تاڙي ۽ چنڊو،
مَدَڪ، مَعجون، ٻيي سيڪا مُرڪب شَي نشي واري.
شراب آهي نَشن جو بادشاهه، ٿيا آن جا ڪامورا،
هلائي حُڪم هرهڪ پنهنجو، ٻَرمَتي(٨) کي ٿيي مهنداري(٩).
بهادر ڪو نشو، ڪو ڏِڄڻو، ڪِرندڙ، ڪو ڪيرائيندڙ،
گهڻا ٿيا نَرَ ۽ هڪ مادي، نمائيي ڀَنگ ويچاري.

(١) ڦرندڙ (٢) ڇانيل (٣) ڀِنڊ (٤) بيگر ۽ وهندڙ. (٥) چالاڪي، بد معاشي.
(٦) آوهين (٧) شرابخوري (٨) شراب (٩) اڳواڻي.

تماڪ آهي سڀني جو ٻانهو، آهي سڀ کي واري سان،
چروٽ ۽ ٻيڙ يئون، سيگار ۽ حقو يا چِلم ٻُلغاري.

نفعو سڀني شين ۾ آهي، پر نقصان ٿيو واڌو،
دوا وانگي آهن ڪم زهر، پر ٿيي تن ۾ خونخواري.

بچو يارو! انهن کان، هي آتو نانگ ۽ ٻلائون سڀ،
سدا ڏسجن ٿا سڀ سُهڻا، ڏنگي ۾ زخم ڪن ڪاري.

شراب آهي آرڙ، انيم ڪاريهر، چرس ڪيٽڙ،
پيرن(١) پننگ ۽ ڏمن گانجو، چنڊ وُ گهوڙيل ۽ لوهاري.

رهو سڀ ڏور تن کان، تن جو ٿورو ٿي گهڻو آهي،
چِڪڻ سان ڦاسجي ويندو، چڇڏڻ پوءِ ٿيندي دشواري.

ڪريو همت ۽ ڪوشش يارو! سڀ پنهنجي وِت آهير،
مدد خاوند ڪندو آنکي(٢) سڀئي جنهن جي تکون تاري.

گهرو هاڻي دعا دل سان ڏٺيءَ کان، آهي جيئن واجب،
سچي نيت آو هين ڏاريو، ڏسو قادر جي ڪلتاري.

"قليچ" آهي آو هانجن دوستن ۽ خيرخواهن مان،
آوهان جي ٿي ڀلي لئه، ٿو ڪري آنکي ٿي نيزاري.

٤٧٦. غزل ـ حضرت صلعم جن جي نعت

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

توکي ڪريان ٿو ياد آءٌ ڏينهن، رات يا نبي!
تهسين پڙهان سلام ۽ صلوات يا نبي!

تون آهين نُور، حق، تون هُدي الله، تون رسول،
تون مُصطفيٰ، تون سيّد، سادات يا نبي!

تُنهنجا ملڪ سلامي ۽ تُنهنجا فلڪ غلام،
نيت عرش ڪرسي، آرض (٣) و سماوات (٤) يا نبي!

(١) ٻلا جو قسر. (٢) آوهان کي. (٣) ڌرتي (٤) آڀ.

خالق جو تون حبيب ۽ اُمّت جو تون شفيع،
تون آبر(۱) رحم، بحر(۲) ڪرامات يا نبي!

تو آئي هاشمي! تيو روشن زمين، زمن(۳)،
تي ڏور جڳ مان ظلم جي ظلمات(۴) يا نبي!

عاصي ۽ عيبدار آهن تنهنجي آسري،
ڏيارين تنين کي عدن (۵) جا جنّات(۶) يا نبي!

هت، هُت تون مومنن کي رکين سرخرو سدا،
ماري منافقن کي ڪرين مات يا نبي!

آهيم تنهنجو نانءُ صبح، شام وات ۾،
ليل و نهار(۷) تنهنجي اُتم تات يا نبي!

آهي، سدائين تو سندو دامن لڳو "قليچ"،
ڏاتر ڪان تنهن کي ڏيار وَلي ذات يا نبي!

۴۷۷. غزل - حضرت عليءَ جي مدح

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

هر دم آزين جو آهين تون آڌار يا علي!
مشڪل ۾ تيءَ تون منهنجو مددگار يا علي!

تون آهين شير حق، تون يدالله(۸)، تون ولي،
تون مرتضيٰ، تون حيدر ڪرّار يا علي!

تنهنجا آهن سلامي ملڪ، جن ۽ بشر(۹)،
برحق تون آهين سيّد سردار يا علي!

آهين خدا جو خاص تون، نائب رسول جو،
آرض و سما جو مالڪ، مختار يا علي!

والي ولين جو، حامي هيڻن جو تون هتي،
تون مومنن جو مهند ۾ مهندار يا علي!

آهي "قليچ" تنهنجي غلامن سندو غلام،
هر حال ۾ تيجئين تون سندس يار(۱۰) يا علي!

---

(۱) ڪڪر (۲) درياهه (۳) زمانو (۴) اونداهي (۵) هميشگي (۶) گهاٽا باغ.
(۷) رات ۽ ڏينهن. (۸) ”خدا جو هٿ“ - حضرت علي جو لقب. (۹) ماڻهو
(۱۰) همراهه، مددگار.

٤٧٨. غزل - محمد صلعم جن جي نعت

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

يا نبيءَ! هاشمي، مڪّي، مدني ۽ عربي،
ناڻ صلوات بِنا تنهنجو وٺڻ بي آدبي.
يا محمّد! تون آبوالقاسم ۽ اُمّي ۽ آمين،
احمد آهين ۽ احد ميم سان، واه! خوش لقبي.
مُصطفيٰ، خير بشر، سرور عالم، سيّد،
تو سان شامل ٿيي شرافت حسبي ۽ نسبي.
پهرين آدم کان اڳي، نُور ڪيو تنهنجي ظهور،
پوءِ براهيمي، سماعيلي ٿيئين مُطّلبي.
جنهن پلي ڪرّم قُريشيءَ مان تون آئين حضرت!
بُولهب آيو ۽ بُوجهل، اِها بُوالعجبي!
گرچه عالم جي تُون رحمت ۽ شفيع، محشر،
حق جو غازي ٿيي ڪُنئي قهر مان ڪافر حربي.
چڙهي برّاق تي، معراج ڪيئي عرش متي،
حق تعاليٰ ڪئي جذهن حبّ مان تنهنجي طلبي.
اُمتي تنهنجا بهشتن ۾ مزا سڀ ماڻين،
باهه دوزخ جي ڏسن تنهنجا عدوُ سڀ غضبي (١).
پُڌي "لاتقنطوا"، رحمت جي رکو يارو! اُميد،
لُطف آن جي ڪي بهانو آهي نيت بي سببي.
ڪُهر دُعا ربّ کان، تهجُد پڙهيي، سجدي ۾ "قليچ"،
مُستجاب (٢) آهي، سچيءَ دل سان دُعا نيم شبي (٣).

٤٧٩. مخمس - منقبت مرتضيٰ علي

مفعول فاعلات مفاعيل فاعلات

بحر آهي مُصطفيٰ ۽ گوهر مُرتضيٰ علي،
نخل، (٤) مُراد هو ۽ ثمر (٥) مُرتضيٰ علي،

(١) صفت باهه جي. (٢) قبول پيل. (٣) آڌيءَ رات واري. (٤) وڻ، کجي. (٥) ميوو.

گُلبَن نَبِي آهي، گُل، تَر(١) مُرتضيٰ علي،
آهي رسُول شَمْس، قَمَر مُرتضيٰ علي،
هوُ عِلْم جو مدِينو(٢) ۽ دَرُ مرتضيٰ علي!

هِڪُ نُور ٿيا بَنْهِي سي، دو عالَم جا پيشوا،
هِڪُ خاتِمِ(٣) رُسَل، ٻيو ولايَت جو مُقتدا،
لَولاڪ جو ڏَنِي هڪ، ٻيو شاه، هَل آتيٰ،
هِڪڙو مَسيح وَقت جو، ٻيو درد جِي دوا،
عالَم جِي آکُ نَبِي ۽ نَظَر مُرتضيٰ علي!

جي ٿيوُن فِدا عليؑ تي آسين، ڪهڙو آهي باڪ(٤)؟
روح الله(٥) آهي جنهن کي چيو 'رُوحَنا فداڪَ'،
تَطهير جي ڪَيو آهي آيت اُنهيؑ کي پاڪ،
پارس نَجَف جو پَٿرُن ٿيو ۽ ڪيميا ٿِي خاڪ،
ڪيونيت نَظَرسان، ذرّي کي زر(٦) مُرتضيٰ علي!

آدنيٰ فَقير کي بہ سڪندر علي ڪَري،
قَطري کي سِپَ جي پيٽ ۾ گوهَر علي ڪَري،
ڪنهن تي بہ قَهْر، مِهْر دِليُون گَر علي ڪَري،
پٿّر کي ميڻ، ميڻ کي پٿّر علي ڪَري،
هَٿ ۾ رکي قَضا ۽ قَدَر مُرتضيٰ علي!

حيدر کي بادشاهه مڃي ٿو عَرَب، عَجَم،
ڪَن مَدْح اُن جِي جِنّ، بَشَر ۽ مَلَڪ بَهَم(٧)،
سو شير، حَق ٿو سَڏجي ۽ سو ٿي شه، اَمَم،
داماد(٨) مصطفيٰ جو ۽ پِڻ اُن جو اِبن، عَم(٩)،
۽ والد، شَبير، شَبَر مُرتضيٰ علي!

ٿيو مومنن مڃي لاءِ هِي مَعْراج شاهَہ جو،
پايو سندس، ڪُلهو ٿيو رسالت پناهَہ جو،

(١) تازو گُل. (٢) شهر (٣) مُنڍي، مُهر. (٤) ڊپ (٥) جبرئيل
(٦) سونُ (٧) سڀ گڏجي. (٨) نالي (٩) سؤٽ.

إنڪار اِن تي ٻُڌبو نہ ڪنهن رُوسياهہ جو،
مُهر، نبوّت آهي نمونو گواهہ جو،
ڪيو عرش ڪان چڙهڻ ۾ گُذر مُرتضيٰ علي!
همّت، بهادريءَ ۾ تہ حيدر تيو بيمثال،
بَدر ۽ حُنين ۾ تيو ظاهر اُنهيءَ جو حال،
مَرحَبَ جهڙا ڳهڻي ڪُٺا اُن صاحب، جلال،
ڪيا ذُوالفقار، جنگ جا ميدانَ ڪيئي لال (١)،
خيبر جو پڻ ٻُٽي چَڏيو دَرُ مُرتضيٰ علي!
اُنَ ڪَئي ٻلائي عِلم جي رُوح الاَمين (٢) سان،
پيدا ٿيڻ سان واهہ! پَرِيئين جنگ ڪي دين سان،
اُستاد عقل ڪُل، جي ڏسو آئين يقين سان،
بيشڪ شرَفَ مَڪانَ جو آهي مَڪين (٣) سان،
ڪعبو ٿيو صَدَف (٤) ۽ گَهَر (٥) مُرتضيٰ علي!
هُئا عِلمَ لہ عليءَ جي، نبيءَ لفظ هي چيا،
”پيدا جهانَ ۾ تيا ڏهہ ڀاڱا عِلم جا،
نَوَ تين منجهان خُلاصا، عليءَ کي ٿيا عطا،
هِڪُ ڀاڱو ساري خَلق کي باقي ڏِنو خُدا“،
دَرُ چا؟ عُلوم سَڀ جو ٿيو گهَر مُرتضيٰ علي!
مشهور جڳ ۾ مُعتزلہ، عقل ۾ هُئا،
حِڪمت ۾ ليڪجن تا سي سڀ اهلَ عِلم جا،
ٻُوهاشم اوستاد آهي تين جو مُقتدا (٦)،
تنهن جو محمّد حنفيّہ ٿيو رهنما،
جو ٿيو پسر ۽ اُن جو پدر مُرتضيٰ علي!
پوءِ آشعريّہ عِلم ۽ حِڪمت ۾ فَرد ٿيا،
شاگرد سي آبوالحسن اشعريءَ جا هُئا،
تنهن پيروي تي مُعتزلن جي ڪئي سدا،
شاگرد سي ئي مُعتزلہ هُئا عليءَ سندا،
سڀ فرقا عِلم جا ڪيا پَدر مُرتضيٰ علي.

(١) ڳاڙها (٢) جبرئيل (٣) رهندڙ (٤) سيپَ (٥) موتي (٦) پيشوا.

جي حنبلي ۽ مالڪي آهن ۽ شافعي،
شاگرد بُو حنيفه جا آهن آهي ٽيئي،
شاگردي، بُو حنيفه هئي جعفر(١) سندي ڪئي،
جنهن کي چهون امام ۽ صادق چوَن سڀئي،
صادق جو ڏاڏو ڪير؟ مگر مُرتضيٰ علي!

فرمايو ڪيت(٢) امير علي شاه مومنان،
"تفسير 'بسم الله' جو، جي آءٌ ڪريان بيان،
دفتر ٽين سي ايترا سي جُلد بيگمان(٣)،
ستر اٺن جي مٿس کٽيي جن کي ٿئي روان"،
آهڙي رکيي ٿي حق جيي خبر مُرتضيٰ علي!

همنام حق جو آهي سو مولي فلڪ جناب،
والي 'وَلي' ۽ 'عالي' عَلي آيا منجهه ڪتاب(٤)،
نالا سوين آنهيءَ جا ڪري ڪير انتخاب(٥)؟
سو ايليا، سو بُوالحسن آهي، سو بُو تراب،
مُشڪلڪُشا، سڀين ۾ سڌر مُرتضيٰ علي!

اسد الله آهي، شير خُدا، مُرتضيٰ آهي،
صفدر پڻ آهي، حيدر، ڪرّار آهي سو،
يعسُوب ڪو سڏي ٿو ۽ يلسُوم تنهن کي ڪو،
قاسم(٦) به سو ئي نار(٧) ۽ جنت جو سڏجي ٿو،
محشر ۾ مومنن جيي سپر مُرتضيٰ علي!

نالو آنهيءَ جو 'اوريا' پڻ آهي منجهه زبور،
۽ 'هُوشعه' فلسفه ۾ سو سڏجي ٿو حق جو نُور،
رومي زبان ۾ ٿيو 'بطريسا' سو حضور،
۽ آرمنيءَ ۾ 'فرتق' ٿيو نام يا سرُور،
هَر اِسم ۾ رکيي ٿو آثر مُرتضيٰ علي.

(١) امام جعفر صادق. (٢) ڪنهن هنڌ. (٣) بيشڪ (٤) قرآن (٥) چونڊ
(٦) وراهيندڙ (٧) دوزخ، باهه.

"بلقاطلس" سڏين ٿا عبراني اُن جو نام،
شامي سڏين تنهن کي ٿا "سرخيل"، پڻ مدام،
"برير" ٿا ترڪ نانءُ ولتن تنهن جو صبح شام،
"فيروز"، فارسي ٿا چون تنهن کي هر مقام،
هر هند جهان ۾ ڪيو سفر مرتضيٰ علي!
ساقي ڪوثر آهي سو، زوج بتول سو،
دلدل جو سو ڌڻي آهي ۽ ذوالفقار جو،
مخزن، اصل علوم لدني جو پڻ آهو،
سو مومنن جو هردو جهان ۾ تيو پر جهلو،
ڏيکاريو جنگ کي فضل، هنر مرتضيٰ علي!
يا رب! گناه بخش، پيغمبر جي واسطي،
مولا علي ۽ فاطمه اطهر جي واسطي،
حسنين، علي ۽ باقر، جعفر جي واسطي،
موسيٰ، رضا، تقي، نقي، عسڪر جي واسطي،
۽ مهدي، جن کي چيو ٿي جگر مرتضيٰ علي!
آهي "قليچ"، تن جي غلامن سندو غلام،
من ۾ انهن سڀن جي محبت رکي مدام،
مدح و ثنا انهن جي ڪري دل سان صبح، شام،
هردم چوي ٿو تن تي هو صلوات ۽ سلام،
ٿيو ورد تنهن جو شام سحر "مرتضيٰ علي".

٤٨٠. غزل – ڏک ۾ سک نه وسارجي

فعولن فعولن فعولن فعول

آلا! جو چنڊي ويا هي چوري چيني؟
پٽي جين (١) پناري، وساريو تيني.
وساريو نه مارن کي مارئيءَ ڪڏهن،
انهن آندي موني، وڻان وني جيني.

(١) جن جي.

وَٽِي گُنڊڙي ٽي، سَمِي ڇام کي،
۽ کينجهر ۾ ميڻ هُئِي سا مِني(١).
ڇنيسر، ڇڏي ليلا ڪُونرؤ جي لاءِ،
وَٽِس جَهڙي ڇالِي ۽ تَهڙي پِني.
وِساريو نه مُومل کي ٽي ميندري،
ٽي سالس گڏيو، پيچ ٽي جڏهن پِني.
وِساري ڏُهاڳڻ، نه ڏُکَ ۾ پتار،
جَنهين کي مِٽَن اصل هُئي سا ڏِني.
لکيي پياري سا نيٺ وَرَ کي "قليچ"!
عُمر ساري، جا ڏاءِ آن جي ڏِني.

٤٨٢. غزل - شمع ۽ پروانو

فاعلاتن فعلاتن فعلاتن فعلات

شَمع کي هيئن چيو پَرواني، "آي زينت مُنهنجي!
توکي روشن آهي هرطرح، حقيقت مُنهنجي.
لکيو تقدير ۾ سنهنجي هو، سَڙي ساهہ ڏيڻ،
ٽيان سَدا توتي فِدا، اِيءَ ٽي طبيعت مُنهنجي.
هُوندو دنيا ۾ نہ مُون جهڙو ڪو بيڪس، جانباز،
جو مَرڻ بعد نہ جوڙي تو ڪو تُربت مُنهنجي.
هاءِ آفسوس! نہ پرواني جي پروا توکي،
تو ڪڏهن مُون کان پُڇيي ڪينڪيي حالت مُنهنجي.
ساهہ ڏيان تُنهنجي مَٿئون، پر نہ ڪُڇان ڪيي واتئون،
ڪَرُڪو اِنصاف ۽ ڏِسُ پياري! تون غيرت مُنهنجي.
مَري سَو پيرا جيئان، پوءِ بہ وري توتي مَران،
غَورسان ڏِسُ ڪيي آلهہ لڳُ، تُون هيي همت مُنهنجي.
جان پَنهنجيي تو ڏِيان توتي، خُدا شاهد آهہ،
پر سچڻ! توکي ذرو ناهي ڪا اُلفت مُنهنجي".

(١) گنندي، عيبدار.

ٻڌي پرواني جي تقرير، ڏنس شمع جواب،
”حرف ڪو مون تي نہ رک، ڪر نہ شڪايت منهنجي.
حال منهنجي جي خبر ناهي ڪا توکي پيارا!
جڳ کي معلوم آهي ساري حڪايت منهنجي.
شام کان رات لڳان تنهنجي جلڻ تي جاني!
صبح تائين آهي ثابت اِها صورت منهنجي.
جي سڙي خاڪ ٿو تين ٿون، ته ڳَران آءٌ پڻ ٿيي،
ناهي گهٽ تنهنجي مصيبت کان مصيبت منهنجي.
دل جلي منهنجي سڄي رات ۽ دونهون نڪري،
ڏس! اِهي دلسوزي ۽ ڪمبختي ۽ غربت منهنجي.
روج ۾، صبح کان اڳ، عمر ٿئي منهنجي تمام،
درد ۾ تنهنجي سڄو آهڙي ٿيي قسمت منهنجي.
تون ٿي منصف ٿيي مِٺا! هاڻ، خدا ڪارڻ چئو،
سچي الفت آهي تنهنجي ڪي محبّت منهنجي؟“
عشق ۽ حسن جي تون وصف ڪندين ڪهڙي ”قليچ“!
عشق دولت ٿيو، ۽ حسن ٿيو نعمت منهنجي.

قطعات تاريخ طبع "ديوان قليچ"

(سنه ١٣٧٦هه، مطابق سنه ١٩٥٧ع)

ڊاڪٽر شيخ محمد ابراهيم 'خليل'

طبيعتون ڪجهه تين شگفته پڙهن جي احباب ڪولي آن ڪي،
قليچ جو هي ڪلام ڪاغذ تي آهه تصوير چڻ چمن جي،
نظر ۾ هر بيت ٿو اچي، چڻ قطار ڪا موتئي جي بيٺل،
لڳن ٿا نقطا به چڻ ته شبنم، عجيب حالت گمان وطن جي،
زبان شسته و فڪر اعليٰ ڏسو جي مصرعه ته تازه و تر،
'خليل' تاريخ ڇا لکي تو، مفيد گلدسته سخن جي.

١٣٧٦ هه

دين محمد 'اديب' فيروزشاهي

رشڪ، خورشيد ٿيو خانه عرفان، قليچ،
رشڪ، قنديل فلڪ آهه شبستان، قليچ.
علم، حڪمت ۾ سندس تيز نظر آهه وسيع،
زهد، تقويٰ ۾ وڏي چاڻن داماں، قليچ.
ان اذان حق جي ڏني ڊپ نه ٿيس باطل جو،
دين جو علم هئو رونق، ايوان، قليچ.
ان عدالت ۾ ڪئي حق جو طرفدار رهي،
حق بدڻ لاءِ هئا منتظر آذان، قليچ.
جاه دولت جو ڏنو ان ڪي خدا خوب متاع،
خلق هو سي ڪان سنو واه جو سامان، قليچ.
مس هئي علم ادب لاءِ سندس آب، حيات،
جهل جي ظلمت ۾ خضر قلمدان، قليچ.
حسن جي حور، پري دين نه ان جو لئيو،
بت، ڪافر ڪان ڇڏايو حق ايمان، قليچ.

دام ان لاءِ وڏا گرچ، حسينن بيحد،
هو بچو، کين ڦٽيو خوب هو پيڪان، قليچ.
شهسوار آه ادب، علم جي ميدان جو قليچ ،
سر ڪيو ڪونہ ڪنهين فارس ميدان، قليچ .
منجهہ ادب خوان ِ بہرَ الّوان ِ فراخ آه سندس،
ناثر و ناظم هن خِطَّہ جا مهمان، قليچ .
صوفي و صاف، فقيرن جو ڪيو ان تي ادب،
اوليائن جي طرف سخت هو رجحان، قليچ .
ڪوڙ، سچ ۾ تہ ڪري خوب تفاوت دانا،
ڪوڙ، سچ لاءِ بڻي فارق ميزان، قليچ .
گرچہ شب، روز هئو ڪار ِ جهان ۾ مصروف،
تہ بہ هئو حق جي طرف قلب ۾ ميلان، قليچ.
صورت و سيرت جي حسن جو جامع بڻيو،
هوشيارن جو ٿيو هوش تي حيران، قليچ .
نفس، شيطان سندي جنگ ۾ غالب رهيو،
هو مسلمان ٿيو شايد شيطان، قليچ *
صلح ڪُل دوست هئو، ڪونہ ڦٽو ڪو انسان،
هو مُتَرنِّج وُ ڪُل خلق مُتَرنِّجان، قليچ .

* حديث شريف ۾ آهي: حضور جن فرمايو تہ اوهان مان هر هڪ ماڻهوءَ تي هڪ شخص ان سان همنشين (گڏ رهندڙ) مقرر ڪيو ويو آهي، جنن يعني شيطانن مان ۽ هڪ همنشين ملائڪن مان ـ پوءِ جن همنشين (شيطان) بڇڙين ڳالهين ۽ گناهن جو حڪم ڪريس ٿو. ۽ ملائڪ همنشين خير ۽ عبادت جو امر ڪريس ٿو. اصحابن عرض ڪيو تہ اوهان تي بہ اهو جن مقرر ڪيو ويو آهي؟ پاڻ فرمايائون تہ مون سان بہ اهو جن همنشين آهي. پر خدا تعاليٰ ان باري ۾ منهنجي مدد ڪئي. جنهن ڪري اهو شيطان منهنجو مطيع ٿيو ۽ منهنجي

(باقي ڏسو حاشيہ صفحي ۴۱۱ تي)

ميٺهن رحمت جو هئو انجي قلم جي تحرير،
خوش گهڻو دل کي ڪري بارش باران، قليچ ۔
رحم جو ميٺهن هئو انجي زبان جي تقرير،
باغ سيراب ڪيا علم جا، تيئن بيان، قليچ ۔
نثر ۽ نظم سندس سرس سلوڻو، سهڻو،
سنڌ جي علم، ادب تي ڪيو احسان، قليچ ۔
فارسي قند سندس آه لذيذ و دلبند،
ناهه هن ۾ ڪو هتي همسر و همشان، قليچ ۔
چو ته ايران سندس ديس آباڻو آهي،
اصل جي سِرَّ مان سرسبز ٿئي جان، قليچ ۔
سڀ ڇپي انجي نه تاليف، ڇپي آهي ٿي،
آهه ڇپيو هي هيئڙ واه جو ديوان، قليچ ۔
انجي خمخانه مان هي باده تڪو ۽ ڪهنو،
جي پيو، خوب نچو نشّه مان مستان، قليچ ۔
هر طرح شعر منجهس سحر حلال آه عجب،
بالخصوص آه غزل لاءِ هي بستان، قليچ ۔
هي ڇپايو ادبي بورڊ دلڪش، زيبا،
آه مطبوع ٿيو خوشتر آلحان، قليچ ۔
چست ٿيا انجي اشاعت ۾ همايون فرزند،
شل مٿن رحم ڪري رحمت، رحمان، قليچ ۔
يا خدا ڪر تون سڀاڳو وڏ اولاد قليچ،
ڪين ڏي علم، عمل، معرفت وماں، قليچ ۔
ترت تاليف ڪيو انجي سموري شائع،
تا ته اي دوست! ٿئي دور هي ارمان، قليچ ۔

هٿ تي اسلام آندو اٿس، ۽ مسلمان ٿيو آهي - پوءِ اهو مون کي خير جوئي امر ڪري ٿو.
(حاشيه مثنوي شريف دفتر ٥ صفحه ٢٧)
مثنوي شريف جي سرخي ۾ آهي أَسْلَمَ الشَّيْطَانُ عَلَىٰ يَدِيْ - يعني شيطان منهنجي هٿ تي اسلام آندو آهي.

عقل جو باغ جڏهن آهه ته پوچونه چوان؛
"وه گلستان خرد" آهه هي ديوان، قليچ.

١٣٧٦ ھ

زنده جاويد رهي شال سندس سڀ تصنيف،
حق جو پيغام رسائي شل فيضان، قليچ.
لئي ڇپائڻ جي ڏنا مفت انهي سڀ ڪي ڪتاب،
ديناري جو اهو روشن برهان، قليچ.
ان جو گلزار، سخن رشڪ ارم آهه 'اديب'،
آهه ديوان انهي مان گل، خندان، قليچ.

احمد خان مصرائي "آصف"

لطف تيو الله جو، تيو طبع ديوان، قليچ،
تيو زبان سنڌيءَ تي تازو هيءُ به احسان، قليچ.
"فيض جو چشمو" بلاشڪ آهه مرزا جو ڪلام،
فيضور ان مان ٿيو هر مرد، عورت، خاص، عام.
آهه شيرينيءَ ڪان ٿيو شيرين تر سارو سخن،
جيئن تو پڙهجي شعر ڪي تيئن تو ٿئي شيرين دهن.
آهه "افضل" جي رتا افضل ڪيو ديوان کي،
اڳ ۾ ڪامل هو، ته هن اڪمل ڪيو ديوان کي.
جي هجن پٽ اهڙائي لائق ۽ "فائق" پٽ هجن،
جي ڪري ڪوشش پدرجي نام کي روشن رکن.
آهه "افضل بيگ" توکي احسنت، صد آفرين،
تون به والد وانگيان خدمت ادب جي تو ڪرين.
جيئن ڪيم ديوان جي ڇپجڻ جي ماده جو خيال،
تيئن اچي مون کي پڌايو خوش ٿي "هاتف" خوش خصال.
حسن جي سرسان تون لک 'آصف' ميان سال، تمام،
"دلپذير و دلڪشا مرحوم مرزا جو ڪلام".

١٩٤٩ع + ٨ = ١٩٥٧

حافظ محمد احسن صاحب 'احسن'

حمد لله تي ويو شايع هي ديوان قليچ،
برزبان، شاعران، سنڌ تي صد مرحبا.
شعر سڀ علم و آدب جا دُرّ، يڪتا، بي نظير،
چڻڪ ڪان، علم جا آهن جواهر بي بها.
گلشن، علم و ادب جي مثل آهي هيءُ ڪتاب،
هر طرح، هر رنگ جا هن ۾ تيا گل خوشنما.
هيءُ ڪتاب آهي ٿيو سنڌي زبان ۾ لاجواب،
هر بشر جي لاءِ بهتر آرمغان، علم، فزا.
شمس العلماء، فخر، شعراء، فخر، ادباء، فخر، سنڌ،
شاعران، وقت جو اُستاد ڪامل رهنما.
فڪر دل ۾ مون ڪيو سال، اشاعت جو اچي،
تا چيو هاتف ته تون لک، "گُلعذار، دلڪشا".

١٣٧٦ ھ

۴ وري پيهر چيئين، "وه، دلڪشا باغ، آدب"،

١٣٧٦ ھ

شاعرانه صنعتون هن ۾ ٿيون بي انتها،
با سر، اُمداد الله- "واه پُر تاثير گل"،

١٣٧٥+١=١٣٧٦

هيءُ به هجري سن پڌايو آهي هاتف برملا.
عيسوي سن پي چيئين، "باغ، سخن آ دل بهار"،

١٩٥٧ع

قدر هن جو سو ڪندو جو هوندو منصف بي ريا.
با سر، باغ، سخن چؤ "زيب نظم، دلپذير"،

١٩٥٥+٢=١٩٥٧ ٢

طبع جا هاتف پڌايا سال، 'احسن' واه وا.

رشيد احمد "رشيد" لاشاري

علم المعاني جو چوان گلزار ديوان، قليچ،
سنڌي ادب جي واسطي سينگار ديوان، قليچ.
اوراق آن جي ۾ ئي ختم آهي ٿيو علم العروض،
بندش ۾ آهي گوهر، شهوار ديوان، قليچ.

دريا فصاحت جو بجا، قلزم بلاغت جو درست،
عرش، بيان جو مطلع، انوار ديوان، قليچ.
منظوم آهن بيعدد آخلاق جا نڪتا منجهس،
آهي سراسر مخزن، اسرار ديوان، قليچ.

بيشڪ غزل جي جان ۽ فڪر و تخيّل جو به روح،
نازڪ خياليءَ ۾ ٿيو نروار ديوان، قليچ.
تنهنجو سلاست ۽ رواني‌ءَ ۾ سدا سهڻو سخن،
قربان تنهنجي نام تان صد بار ديوان، قليچ.
جڏهن مون اِشاعت لاءِ سو چيو سال، هجري اي "رشيد"
هاتف چيو "اي جلوه، اِظهار ديوان، قليچ"

١٣٧٦ هـ

نيڪتو سر "يڪتا" سان گڏهن ريت سال، عيسوي،

١٠

"هر وار ديوان، قليچ، اِظهار ديوان، قليچ"

١٩٤٧ + ١٠ = ١٩٥٧

حاجي حقير ابن مگڻ

اڄ عندليب سڀ ڪي، ڳائي ٿي بار بار،
شعر و سخن جي باغ ۾، آئون ٿي ڏسان بهار.
آهي ڇپيو قليچ جو، ديوان دلپذير،
گل ڦل ڏسي انهيءَ ۾، لٿو آهي انتظار.

هر هڪ غزل قليچ جو منهنجي خيال ۾،
آهي سچي گلاب سندو بي نظير هار.
راحت رسي ٿي روح کي، هر هڪ غزل منجهان،
تن مان ولي ٿو فيض، گنهگار و ديندار.
هر ڪنهن سخن شناس کي آهي هيئنر خوشي،
الله جا مڃين ٿا احسان بي شمار.
هڪدم ڪندو قليچ جو ديوان سو خريد،
علم و ادب سان جيڪو رکي ٿو گهڻو پيار.
سنڌي ادب جو شان وڌائيندو هي ڪتاب،
مون کي سڻائي ٿو اچي اڄ ڪالهه هڪ سچار.
اوٺيهه سؤ ڇڏي ستونجاهين سال ۾،
ديوان سارو ڇاپجي آهي ٿيو تيار.
"حاجي حقير" تنهنجو تہ استاد هو "قليچ"،
ليڪ تون سندس ثنا ۾ آڻي شعر شاندار.

سيد منظور نقوي

باغ، ادب ۾ آهي هي ديوان چراغ نئون،
تابنده آهي تاب کان گلشن جي هر ڪلي،
جو ڪين روشني ڪان ادب تي جلا اچي،
روشن ٿيو هڪ آهي - "چراغ، سخن جلي".

١٩٥٧ع

همايون قليچ بيگ ميرزا "وائق"

منهنجو آقا، منهنجو رهبر، والد، عاليمقام،
سڪ سندم سيني ۾ زيارت جي رهي ٿي صبح و شام.
شمس هو علماءَ جو، چمڪيو اُفق تي سنڌ جي،
هو "قليچ" آن جو تخلص ۽ "قليچ" ان جو هو نام.

هٿ ۾ پڙهيو مضمون ٻيو هوندو هو آڏو سندس*
شاهه ٿو سڏجي قلم، پر هُن جي هٿ ۾ ڄڻ غلام.
خيال جو شهباز هو، پرواز ڪيئين افلاڪ تي،
عرش مان آندائين ٽوڙي فرش تي تارا تمام.
سي سهيڙي ۽ سَميٽي صورت، ديوانَ ڪيئين،
سنڌي ادبي بورڊ ڪيو شايع ڪرڻ جو اهتمام.
پُر شراب، صالحين: سان سارو ديوان، قليچ،
ڇُلڪندو، جمشيد جو مَي سان ڄڻ هيءُ آهي جام.
جنهن جي پڙهندي غم زدن تي ٿيو وڃي طاري سُرور،
۽ پَروڙڻ سان جنهين جي ٿي اچي مستي مدام.
ڪيو جڏهن تاريخ جو ويچار ’فائق‘ ويهي آڄ،
غيب مان آئي صدا هي، ”نسخهء شيرين ڪلام“.

١٣٧٦ هه

---

* ميرزا صاحب مرحوم جي هڪڙي فخريه غزل جي هڪڙيءَ سٽ جو مفهوم - (ديوان جو غزل نمبر ٣٤٩، سٽ ٢٠، صفحو ٢٤٨).

غزلن جي مضمونن جو آلف-بي وار تفصيل

الف

آخرت ۽ دنيا جو مقابلو ٢٤
آدمزاد جي تعريف ١٢
آدميءَ کي روحاني هٽ گهرجي ٢١٧
آدم جو شرف ٣٨٨، ١٦٨
آه ۽ پاڇي جي سنگت ٢٥٧
آهي بہ، ناهي بہ ٣٥٣
آءٌ تنهنجو آهيان ٣١٣
آءٌ ڇا ڪريان؟ ٢٤٠
آءٌ ڪير آهيان؟ ٢٣٨
آءٌ ڪين مرندس ٣٩١
آءٌ ۽ تون ٣٩٠
آءٌ سڀ کان اڳي هوس ٣٣١
اتفاق حقيقي ٤٠٢
اجل اٽل آهي ١٩٦
اڄ، سڀاڻي، ڪالهہ ٦٦، ١٩٧
اڄوڪو زمانو ٢٧٢، ٣٦٨، ٣٦٧
اڄ عشق جي ٧١
آخلاص جي تعريف ١٥٣
اسرار عشق جو ١٦٧
ارادو ۽ قضا يا قدر ١٦٣
اسلامي قومي ترانو ٢٧٨
اسلام جي حق ۾ دعا ٤٠١
آصل نسل ٢١٠

اکين سان زنا ٢٥٩
آڳي بہ هوس، آڳتي بہ هوندس ١٤٨
اِلاهي توبهہ، اِلاهي توبهہ ٣٤٣
آلحمد جي سور جي صفت ٢٥٥
آمر ۽ اِذن جي وچ ۾ فرق ١٨
اميد ۽ ڊپ ۾ رهڻ ٦٠، ٢٣٧
انبيا ۽ اوليا جا درجا ٢٦
آندر جو اِسرار ٢١١
آنڌي کي دلاسو ٣٤٠
اِنسان مسافر آهي ٥١
اِنسان ۾ خير ۽ شر جي حڪمت ١٩٩
اِنسان جو آصل نسل ٢١٠
اِنسان فاني ٣٤٦
اِنسان جي ذات ۽ صفات ٣٦٦
اِنسان جو شرف ٤٠٨
اِنسان کي ڇا تو جڳائي ٣٤٣
اِنسان آشرف المخلوقات ٤٠٩
اولاد لاءِ گهٽتي آجائي ٢١٣
آها ها ها، آهو هو هو ٣٠٣

ب

بادشاهہ لاءِ دعا ٣٠١
بادشاهہ جي وصف ١٩٥

بازاري حسن ۴۰۹
باه سان خطاب ۲۰۱
بد طبع ۽ شوخ نازنين ۳۵۶
برف وسڻ جو نظارو ۲۳
بني اميه خليفا ۱۰۰
بهار جي آمد
۱۱۳، ۱۶۵، ۱۸۷، ۴۱۸
بهار جي لذت بابت ڀ خيال ۳۱۹
ٻي جي بدران ٻي ۴۲

ڀ

ڀارن لاءِ صبح جي دعا ۴۶۲
ڀارن لاءِ شام جي دعا ۳۳
ڀارهن امام ۱۴۲
ڀاهر جي گولا آجائي ۲۸۶
ڀاهر نفاق، اندر اتفاق ۳۷۷
ڀن جي وچ ۾ فرق ۲۸۴
ڀين سان ڀلائي ۴۶۸

ت

تارڪ سالڪ ۱۰۷
تارن جو اثر ملڪ تي ۴۵۰
ترڪ ڪرڻ دنيا ۽ خلق ۹۹
تقدير ۽ تدبير ۲۰۰
تماشي جي تمهيد ۳۴۲، ۳۰۶
تماشي جو خاتمو ۳۰۷
تنهنجو ۽ منهنجو عشق ۲۶۳
تنهنجي روبرو ۳۰۹

ٿ

ٿي خراب ڪم ۱۰۱

پ

پاڇي ۽ آهه جي سنگت ۲۵۷
پاڻ اڪاءِ ۲۷۶
پاڻ پنهنجو جوابدار ۲۸۱
پاڻ سڃاڻ ۳۶۱
پاڻ بابت ۳۸۷
پاڻ ۾ خدائي آخلاق
پيدا ڪريو ۴۰۵
پردي جي تعريف ۳۲۸، ۳۴
پرستش گهڻن قسمن جي ۴۶
پرنجڻ ۽ جڙهي رهڻ
جو مقابلو ۲۷
پروانو ۽ شمع ۴۸۵
پرٿي جي خوشي ۴۳۸
پريءَ جي تعريف ۲۵۲، ۳۶۳
پنهنجي بيقدريءَ جي شڪايت ۷
پنهنجي وڏيءَ جو نه وڃڻ،
نه طبيب ۴۰۱
پنهنجو پٽ ٿي، نه ٻيءَ جو ۳۷۱
پوک جي حقيقت ۱۱۱
پير ۽ مريد جو واسطو ۴۵۷
پيريءَ ۾ جواني ۱۱، ۷۸
پيري ۽ دق تپ ۲۶۴

ڄ

ڄان پاڪ رکڻ ٢٧٥

ڄاڻيءَ جي صفت ۴١٩

ڄدائيءَ جو ارمان ١٥

ڄدائيءَ جي ڄفا ٢٥٠

ڄدائيي عاشق ڄيي ٢٩٥

ڄدائيءَ جي نزديکي ۴٢۴

ڄدائيءَ جيي فرياد ۴٢٣

ڄيسُر ۽ رُوح ١٥٠

ڄکِڪَ، خدا ڄا محتاج ٥٦

ڄوانيءَ جي حياتي ۴۴٩

ڄهان فاني آهي ٣۴۴

ڄهڙو خدا تهڙو سندس بندو ۴٠٧

ڄيهَل ۽ عقُل جو فرق ٨٧

ڄيڪي دل ۾ سو اکين ۾ ٣٢٣

چ

چاهہَ جي تعريف ٩٣

چرخي جيي حقيقت ١٠٩

چڱن جا عيب ۾ چڱا ٩٠

چلم ۽ حقّي جي وصف ٣٩٨

چنڊ، عقرب ۾ ماهوار ۴۴٢

چئن يارن بابت شيعن جيي حُجّت ١٠٢

چئن عناصرن جي جنگ ٢٧٠

چئن عناصرن جون صفتون ۴۴٥

ڇ

ڇا ڇا لذيذ آهي؟ ٩٣، ٩۴

ڇا ڇا غلط آهي؟ ١٥٧

ڇا ڇا بَغل ۾؟ ٢٠٨

ڇا تيڻ ڇگو آهي؟ ٢٨٠

ڇاڪاڻ، ڇا زياده ٿو ٿئي ٣٥١

ڇڙهي رهڻ ۽ پرنجڻ جو مقابلو ٢٧

ح

حرام ڪان پاسو ڪجي ٣٣

حُسْن جو آثر ۴١٥

حُسْن بازاري ٣٠٩

حُسْن جو باغ ٣٨٦

حُسْن جيي تعريف ٥٢

حُسن ۽ عشق ٦٨

حق جو وڻ ١٨٩

حق جيي محبّت خالص ڪرجي ٢٦٧

حُقّي ۽ چلم جيي وصف ٣٩٨

حقيقت جي پوک ١١١

حقيقت سمجهڻ مُشڪل ١٢١

حقيقي اِتّفاق ٣٠٢

حُڪم جيي فرمانبرداري ٢٣٣

حواس ظاهري ۽ باطني ٣٦٦

حَمام، حَشْر جو نمونو ٢١٢

حياتي عذاب آهي ٣٨٩

حيوانن کان هلم سکو ١٢٩

خ

خاص ۽ عام ۾ فرق ٣٧٩
خالق ۽ مخلوق ١٧٩
خدا جي تعريف ١، ٣٣٢
خدا جو قسم ٢٠٣
خدا کي سوال ٧٠، ١٥٦
خدا جي ذات ۽ صفات ٢٢٣
خدا سي ڪجهہ انسان ڪي ڪين ٢٣٣
خدا جي صفت ٢٤٤
خدا جي حڪمت عالم ۾ ٢٩٦
خدا جي اِسمن ۾ فرق ٣٢٢
خدا جو فضل ٣٧٥
خدا رحيم ڪريم ٣١١
خدا کي سوال ۽ دُعا ٤٢١
خدا هرجا حاضر ٤٢٨
خدا کي سڃاڻندڙ گنگو ٿو ٿئي ٢٦٥
خدائيي فراغت ١٦٦
خراب ڪم ني ١٠١
خط جو جواب نظم ۾ ٢٠٥
خطبو جمعي جو ٣٥، ١٣٨
خطبو عيدن جو ٣٥، ١٣٨
خطبو عيد غدير جو ١٤٠
خطبو عيد نوروز جو ١٤١
خلافت بابت شيعن جي حُجت ٢٦٠
خُلق چڱو ۽ بڇڙو ٣١
خوشخبري ۽ مُبارڪ ٢٩٩
خوشدليءَ جي تعريف ١٦١
خوف ۽ هيبت جي وچ ۾ فرق ١٣٦
خير ۽ شر جي حڪمت ١٩٩

د

درجي جو فرق ٣٥٥
دسترخاني لاءِ شيعر ٤٤٤
دشمن تي ڪاوڙ ١٤٣
دُعا ٻارن لاءِ صبح جي ٤٦٢
دُعا ٻارن لاءِ شام جي ٣٣
دُعا يار لاءِ ٤٧، ١٦٠
دُعا گهرڻ جي نسبت ۾ ٤٧٢
دُعا قبول نہ پوڻ جو سبب ٤٤٣
دِق ۽ پيري ٢٦٤
دل جو درد ۽ غم ٣١٢
دل جو جوش ١٧٨
دل ويچاري ١٩٣
دل ۽ جان ٢٣٦
دل ۽ جان موافق گهُرجن ٢٦٨
دل جو شرف ۽ شان ٢٨٣
دل جا اِسرار ٣٧٦
دل جي همت ٣٨١
دل جي خواهش ٤٢٥
دل ۽ جسم جو مقابلو ٤٧٠
دَم جو شرف ٢١٦
دنيا ۽ دولت چڱي ٣
دنيا جي شڪايت ٦٥
دنيا جا رنگ ١٣
دنيا ۾ ڪيئن رهجي؟ ٤٣

دنيا ۽ آخرت جو مقابلو ۲۴
دنيا ۾ خير ۽ شر ٻئي گڏ ۸۸
دنيا ۽ دولت چڱي بہ بڇڙي بہ ۵۰
دنيا جي دولت ۱۶۴
دنيا ۽ عقبيٰ جي محبّت ۷۷، ۱۳۱
دُنيا جا دَلبا ۱۸۴
دنيا ۾ سنڀالي هَلُ ۸۹
دنيا ۽ خلق ترڪ ڪرڻ ۹۹
دنيا هَٿ ۽ دِل مان ڪَڍُ ۱۰۶
دنيا ضدن جي جاءِ ۱۰۸
دنيا ۾ ڪيئن رهو؟ ۳۲۱
دنيا بهشت بہ ۽ دوزخ بہ ۱۳۰
دنيا ۾ چڱي هَلت ۱۵۷
دنيا جا ماڻهو ۱۸۳
دنيا جو سُک ۱۹۴
دنيا جو حال ۳۰۷
دنيا ۾ ڪيئن گذارجي؟ ۴۲۹
دنيا جي بيوفائي ۴۳۴
دوست جي محبّت ۱۱۵
دوست جي سِڪَ ۲۵۹
دوست جي وفات ۴۳۳
دوست جي نيازمندي ۵۷

ذ

ذرّي ۾ لِڪَل اِسرار ۶۱

ڏ

ڏيءَ جو شَرف ۹۵
ڏُک ۾ سُک نہ وسارجي ۳۸۰
ڏک سکن لاءِ ضروري ۲۵۶
ڏُکن جي چڱائي ۱۶
ڏِيڻ ۽ ڏُکوئڻ ۴۷۳

ر

رات جو جاڳڻ ۱۸۰
رات جا مزا ۴۲۲
راڳ ۽ شعر جي وچ ۾ فرق ۱۳۹
راڳ ڪڏهن ٻُڌجي؟ ۲۶۹
رب جي رحمت جي اُميد ۴۴۷
رزق جا قِسم ۳۲۷
رزق، رازق تي ۸۰
رقيب جي شڪايت ۷۹
رمضان جو جاڳو ۳۸۴
رُوح ۽ جِسمُ ۱۵۰
روح جي ترقّي ۳۹۵
رنگيءَ جا رنگ ۲۹۳
روشندليءَ جو آهاءَ ۱۱۸
ريا جي نماز ۳۲
رياڪاريءَ جي شڪايت ۸۳
ريل جي سواري ۳۴۹

ز

زال جي گولا ۳۳۸
زبان ۽ دل موافق گهرجن ۲۶۸
زبان جون خرابيون ۴۵
زر يا سونَ جي مداح ۴

زر، خوشيءَ جو سبب ٤٦٧
زمانو عجب ٨١
زماني جو حال ١٢٣، ٢٣٢
زماني جا عقلي سوال ۽ جواب ١٩٨
زماني جي اَلٽي چالي ٢٩٤
زماني جو ظلم ٣١٠
زماني جو ڊول ٣٣٧
زماني جا رنگ ١٧١، ٣٧٢
زماني جي گردش ٤٠٤
زماني جو مختلف حال ٤٢٧
زماني جو نئون دور ٤٤٨
زنا آکين سان ٢٥٩
زهد جا قسم ٣١٨

س

سالڪ تارڪ ١٠٧
سبب ڇڏي مُسبب وَٺُ ٣٧
سڀ ڪجھ تون پاڻ ٢٤٢
سڀ ڪجھ ڏيو ته ڇا ڏيو؟ ٣٠٥
سج، چنڊ ۽ ڌرتي ٣١٧
سج ۽ سندس زالون ٢٦٢
سچي ۽ ڪَتي جو فرق ٢٥
سَچ ته بيلو نچُ ٧٣
سچا صوفي ١٢٨، ٢٢٥، ٣٨٠
سَچا عاشق ٥
سچا ۽ ڪُوڙا صُوفي ٢٢٧
سَچي سڪ ۽ طلب ٢١
سَچي هدايت ۽ نصيحت ٣٦٥
سَچي دوستيءَ جو مثال ٤٦٤
سخن ۽ طبع جي تعريف ٩٨
سرگرداني ٣١١
سفر ۽ حضر ۾ بي آرامي ١١٢
سڪائونن لاءِ حُڪُم ٣٢١
سڪَ، دوست جي ٢٤٩، ٣٢٥
سُکن لاءِ ڏُکَ ضروري ٢٥٦
سنڀالي هلجي ١٨١
سلوڪ ۾ مُرشد جي ضرورت ٣٨٥
سلوڪ جا ٽي سير ٤٦٠
سلوڪ ۾ چڱو ڪير؟ ٣٩٦
سلوڪ جا مقامات ۽ آحوال ٤٥٢
سوال ڪرڻ حلال به، حرام به ٩٠
سوال جواب عقلي زماني جا ١٩٨
سوُرن تي صبر ٢٢٠
سو حبيب، سو طبيب ٣٩٩
سوُد ڪيئن روا آهي؟ ٢٢
سيهرا ١٣
سُهڻا صوفي ٣٨٢
سيرت ۽ صورت جو مقابلو ٤٠١

ش

شاديءَ جي خوشي ٣٠٢
شاهه عبداللطيف ڀٽائي ١٦٩
شب، معراج ٦٧
شراب جي شڪايت ٢٠
شرڪ جا قسم ٤٤٦

شيعُر چوڻ رَوا آهي ١٢٢
شيعُر جو قبض ۽ بسط ٢٦٦
شمع جي ٻرولي ٣٥٨
شمع ۽ پروانو ۴٨١
شيعن جي حُجّت خلافت بابت ٢٦٠
شيعن جي حُجّت چئن يارن بابت ١٠٢

ص

صانع جي صنعت ١۴٩
صبا کان يار جي پُڇا ٢٥٣
صبا جي هٿان پيغام ٢٩٨
صَبُر جي تعريف ۴٦٩
صدقي يا خيرات جا شرط ٣٦٩
صنعت سوال ۽ جواب ۽ لف نَشُر ١٢۴، ١٢٥، ١٢٧، ٢٧٣
صوفين جي صفت ٣٠۴، ٣٩۴، ١٨٥
صورت ۽ سيرت جو مقابلو ۴١

ض

ضربن کائڻ مان فائدو ٦۴

ط

طبع ۽ سخن جي تعريف ٩٨

ظ

ظاهري ۽ باطني حواس ۴٦٦

ع

عاشق جي مصيبت ٣٠
عاشق جي حيراني ٣٦
عاشق جو احوال ١٧٥، ٢٢٦، ۴٢٦
عاشق جي منزل ٢٠٧
عاشق جا ڏُک ٢٥١
عاشق جي جدائي ٢٩٥
عاشق جي نااميدي ٣٣٩
عاشق جو تحمّل ٩٢
عاشق جي دربدري ٣٦۴
عاشق جو حال ١۴۴، ١٥١
عاشق جا خيال ٣٧٣
عالِم جو اِسرار ٥٣
عام ۽ خاص جو فرق ٣٧٩
عبث ڳالهيون ٥٨
عتاب يار کي ١٥۴، ٢١٨
عجب زمانو ٨١
عجيبن جون عجب چالون ٢٣١
عشق جا عجائب ٥٨
عشق جو مرض ١٥٥
عشق جي ميراث ٥٩
عشق جي آڄ ٧١
عشق جي وصف ١٠٣، ١٠٩
عشق جا رنگ ١١٩
عشق جو شرف ١٢٠
عشق جو کافر ١٣٢
عشق جو کارخانو ١۴٥
عشق جا نشان ١٥٢
عشق جو اِسرار ١٦٧
عشق جي بازي ١٧٣

عشق جو مذهب ۲۳۹
عشق جو درياهه ۲۴۵
عشق تنهنجو ۽ منهنجو ۲۶۳
عشق جا عذاب ۲۸۷
عشق جو اثر ۳۱۴
عشق جو علم يا دين ۳۳۴
عشق آسان ناهي ۳۴۶
عشق جو عجب حال ۳۵۲
عشق جي حقيقت ۴۱۰
عشق جي سچائي ۴۱۴
عشق جو تير ۴۱۵
عشق ۾ دل جو حال ۴۲۰
عشق لاءِ ڇا ضرور آهي؟ ۴۵۵
عشق جي مشڪلات ۱۹۲
عشقيه غزل ۱۰، ۲۱۵
عقرب ۾ چنڊ ماهوار ۴۴۲
عقل ۽ جهل جو فرق ۸۷
علم حيوانن کان سِکو ۱۲۹
علم جي ترغيب مسلمانن کي ۳۱۶
علم لاءِ سفر ضروري ۳۷۸
عليؑ جي تعريف ۴۶۵، ۴۷۹، ۳۳۰
عمل ڪهڙو چڱو؟ ۴۶۳

غ

غلط ڇا ڇا آهي؟ ۱۵۷
غفلت ڇڏي هشيار ٿيءُ ۲۴۷

ف

فخريه غزل ۲۷۹
فراق جا عذاب ۳۴۷

ق

قافيه بندي ۲۰۹
قبرستان ۲۴۱
قبض ۽ بسط شعر جو ۲۶۶
قريش لفظ جي معني ۴۵۶
قصاص بابت سوال جواب ۴۵۸
قضا يا قدر ۽ ارادو ۶۳، ۳۲۳

ڪ

ڪالهه کان اَڄ چڱو ۱۹۷
ڪامل انسان ۱۸۶
ڪِبر ۽ ريا ۳۶۲
ڪبوترن جا قسم ۲۸
ڪُتا، ۾ مُنهنجا ۸
ڪثرت ۽ وحدت ۱۱۷
ڪريان يا نه ڪريان؟ ۲۲۱
ڪمينن جو ٿورو ڪٺ ۹۶
ڪنهن ڪيو؟ دلدار ڪيو ۲۹۷
ڪوڙا عاشق ۶۳
ڪوڙا جوڳي ۱۸۲
ڪوشش ۽ ڪشالو ضروري ۲۲۲
ڪهڙو هنڌ گهرجي؟ ۲۸۸
ڪي مشڪل يا ناممڪن ڪم ۲۸۹
ڪن انسانن ۽ حيوانن جي پيت ۱۷۷

گ

گلاب جو گل ۲۹۲
گنگو تيڻ، خدا سڃاڻڻ سبب ۲٦۵
گوشت ۽ ڀاڄيءَ جو مقابلو ۳۰۹

گھ

گھر جي جنگ ۳۰۴
گھوڙو يا گاڏي ڪيئن هلائجي ۳٦۱

ل

لحاظ جي تعريف ۱٦۲
لقب القاب آڇايا ۴۰
لذيذ، ڇا ڇا آهي؟ ۹۳، ۹۴
لڪيو لوڙڻ ۱۷٦

م

ماڻھو ڪافر آهي ۳۴
ماڻهوءَ منجهه چار عناصر ۳۲۵
ماءِ جي تعريف ۳۹۳
مينءَ جو مُلهه ۷٦
مُلن ۽ مشهور ماڻهو ۲۸۵
مجاز مان حقيقت ۲۸۲
مجلس برخاست ۲۰۴
محبّت جي پرک ۲۰٦
محبّت دوست جي ۱۱۴
محبوب جي تعريف ۲۵۲، ۲۵۴
محبوب کي عرض ۳۰۰
محبوب کي منٿ ٦۲
محبوب جو موت ۳۱۵
مُحمّد صلعم جن جي تعريف ۲، ۳۸
۳۹، ۲۵۸، ۳۸۳، ۳۲۹، ۱۷۴،
۴۷۸، ۴۷٦، ۴۸۲.

مُختلف حال پنهنجو ۲۳۵
مخمّس ۳۲۸، ۳۳۰، ۴۷۹
مرتبن جي سنڀال ضروري ٦
مرحبائيه غزل ۳۴۲
مرڻ تي هيرڻ گهرجي ۲۳۰
مرڻ کان اڳي مرڻ ۱۰۵
مرڻي جو ماتم ۴۳۹
مرشد يا هاديءَ جي ضرورت ۴۷۱
مريد ۽ پير جو واسطو ۴۵۷
مستزاد غزل ۱۲، ۲۴۹
مُسلم ۽ غيرمسلم جا قسم ۱۹
مسلمانن کي علم جي ترغيب ۳۱٦
مُشرڪ ڪير آهي؟ ۱۷۲
مسمّط ۽ ترجيع بند ۳۷۳
مطروح غزل ۱۰، ۲۹۱، ۳۵۷
مطلب حاصل ڪرڻ جو رستو ۲۲۴
مطلوب نيٺ طالب ٿئي ۴۷۴
معصوم ۽ محفوظ جو فرق ۲٦۱
مڪاشفه، مشاهده ۽ معائنه ۱۸۸
مناجات ۱۱۵، ۱۱٦، ۲۵۴، ۲۹۰،
۴۰٦، ۴۴۱
مون کي کهڙو ڪم؟ ۲۱۹
منهنجو جيئڻ ۽ مرڻ ۳۹۷
منهنجو احوال ۲۷۱
منهنجو جياپو ڇا تي آهي؟ ۳٦۰
موت خاص ۽ عام ۲۷۴
موت محبوب جو ۳۱۵
موت کان پوءِ وصال ۴۳٦
موت جي خواهش ۴۳۷
موت کي ياد ڪريو ۳۲۴
مومن بخيل ۽ فاسق سخي ۳۲۰

و

وڇوڙي جا ڏک ۲۰۲
وحدت ۽ ڪثرت ۱۱۷
وڏائي نہ ڪر ۳۳۵
وسارڻ سان مطلب ملي تہ ۴۵۳
وصال يار جو ۳۰۸
وصال جي شڪرگذاري ۳۴۱
وصال جي خواهش ۳۰۸
وصال جي اميد ۸۲
وقت يا وجهہ نہ وڃاءِ ۶۹
ويچاري دِل ۱۹۳
واجب شيون ۸۴
وحدت جي وادي ۷۵
وصال ۽ فراق ۸۶

ن

نازڪ بدن جي وصف ۲۲۸
نازنينن ڪان بيپرواهي ۲۴۸
نسل تي شرافت ناهي ۳۲۶
نشي ڪان پرهيز ۴۰۰، ۴۷۵
نشي ۾ عاشق جو راڳ ۳۰۳
نصيحتون ۵۴
نفس سان جنگ ۷۲، ۸۵
نفس کي فهمائش ۹۱
نفس ڪان نانگ بهتر ۹۷
نفس سان خطاب ۴۱۲
نُقطي جي تعريف ۲۹
نماز جو تاڪيد ۱۴۶
نماشائي ۽ جي تعريف ۷۴
نينڊ جا قِسم ۳۳۶
نوان نوان رنگ يار جا ۲۲۹
نيٺ ڇا ٿيندو؟ ۵۵

ھ

هاديءَ يا مرشد جي ضرورت ۴۷۱
هيتِ ۽ هُتِ ۳۷۰
هَتِ ڇا آيو؟ ۲۷۷
هَجو چڱي بہ بڇڙي بہ ۱۲۶
هم آواز، هم معنيٰ ناهي ۱۷۰

ي

يار لاءِ دُعا ۴۷
يار جي گولا ۱۳۳
يار کي عتاب ۱۵۴
يار کي عرض ۴۱۳
يار جي خط جي پهچ ۱۵۸
يار جي عجيب هلت ۲۳۴
يار جو وصال ۳۰۸
يار جي رنگيني ۽ بيرنگي ۴۰۳
يار جي سِڪ ۴۲۵
يار جي رُسڻ جو ارمان ۴۳۰
يار کي منت، آزي ۴۳۱
يار تان صدقي ۴۳۲
يتيمن جي دانهن ۱۳۷
يقين ڪان شڪ ڀلو ۳۵۴
يوسف جا ٽي پهراڻ ۱۷

منهنجو شعر

کهڙو ڏيان پنهنجي شاعريءَ جو ثبوت؟
ٿيو جو شاعر، سو صاحب الدرجات.
شعر جي ڪنهن مون کي نہ ڪئي تلقين (۱).
آئي دل مان، ڪڏي ٿو آن کي وات.
نيڪري ائين، جيئن ڪ نوح جي طوفان،
جڳ کي، نيڪري تنور مان، ڪيو گهات (۲).
جي پڙهين سو، تہ چئن تہ کائين قند،
جا ڪڏي نت ڪمند مان ٿو ڪات.
جي نيپوڙين تون منهنجو هيءَ ديوان،
ٿيمي آن مان يقين آب حيات.
دل ٿيي چاهي تہ سنڌ ۾ ٿيان "قليچ"،
شاعرن جو آءٌ قاضي القضات!

ايضاً

ڪرين ٿو باغ ۾ گهٽي بهشت جي ڪيهي؟
وسار ڪوثر، ڪڻ شعر منهنجو، پڙهہ ويهي.

ايضاً

ڏسين، پڙهين جي مون کيءَ پڙهہ سندم سخن منظوم،
صواب، عيب ۽ پيو حال ٿيئي سندم معلوم.

ايضاً

مضمون تيو مهاڙي، ۽ بندوق ٿيو خيال (۳)،
گوڏن جو ڪنڌ ٿو ڦاهي ڪريان شعر جوشڪار.

ايضاً

چڱيي جي طبع ميلي، پار (۴) گهرجنم نہ پيا،
چڱا پہ بيت، هزارن پٽن کان بهتر ٿيا.

---

(۱) تعليم (۲) ناس (۳) ويچار، فڪر (۴) اولاد.

Digitized By M. H. Panhwar Institute Of Sindh Studies, Jamshoro.